เอกสารการเมือง การปกครองไทย

ชัยอนันต์ สมุทวณิช • ขัตติยา กรรณสูต
รวบรวม

ราคาปกอ่อน 70.00 บาท, ปกแข็ง 100.00 บาท

ปก : นันทะ เจริญพัน

เอกสารการเมือง — การปกครองไทย

พ.ศ. ๒๔๑๗ — ๒๔๗๗

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง พ.ศ. ๒๕๑๘

ลิขสิทธิ์เป็นของโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร

เป็นผู้แทนจำหน่าย

เอกสารการเมือง — การปกครองไทย

พ.ศ. ๒๔๑๗ — ๒๔๗๗

ชัยอนันต์ สมุทวณิช

ขัตติยา กรรณสูต

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
กรุงเทพมหานคร ๒๕๑๘

รายนามคณะกรรมการบริหาร โครงการตำราฯ
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย

นายป๋วย อึ๊งภากรณ์	ประธาน
นายเสน่ห์ จามริก	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นางกุหลาบ มัลลิกะมาส	กรรมการ
นายโกศล ศรีสังข์	กรรมการ
นายจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา	กรรมการ
นางชลธิรา กลัดอยู่	กรรมการ
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการ
นายฑิตยา สุวรรณชฎ	กรรมการ
นายวิทย์ วิศทเวทย์	กรรมการ
นายวีรยุทธ วิเชียรโชติ	กรรมการ
นายสมบัติ จันทรวงศ์	กรรมการ
นางสาวสวาท เสนาณรงค์	กรรมการ
นายสังเวียน อินทรวิชัย	กรรมการ
นายสายหยุด จำปาทอง	กรรมการ
นางสาวเอื้อย มีศุข	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการและเลขานุการ

อนุกรรมการสาขาวิชารัฐศาสตร์

นายสมบัติ จันทรวงศ์	คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
นายเสน่ห์ จามริก	คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
นายกมล สมวิเชียร	คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย
นายชัยอนันต์ สมุทวณิช	สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

คำแถลงของโครงการตำรา ฯ

โครงการตำรา ฯ นี้ ก่อตั้งขึ้นด้วยความร่วมมือกันเองเป็นส่วนบุคคล โดยหมู่ผู้มีอาชีพสอนและผู้รักงานศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ จุดมุ่งหมายเบื้องแรกก็เพื่อส่งเสริมให้มีหนังสือตำราดี ๆ มากขึ้นในภาษาไทย โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า หนังสือตำราภาษาไทยในระดับคุณภาพยังมีไม่เพียงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมเป็นการปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยไปด้วยโดยปริยาย ทั้งการส่งเสริมด้านนี้ย่อมจะมีคุณค่าทางสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม ในเรื่องราวเกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองอีกด้วย

พร้อมกันนี้ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก็มีเจตนารมณ์ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการจากสถาบันต่าง ๆ ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผลงานทางวิชาการได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึง ทั้งในด้านผู้สอนและผู้เรียน การดำเนินงานของโครงการตำรา ฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้น ทั้งในด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน และการใช้ตำรานั้น ๆ เป็นที่หวังไว้ว่ากิจกรรมร่วมกันด้านนี้ อันเป็นภาระหน้าที่โดยตรงของนักวิชาการ จะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนาภายในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้องสืบไป วัตถุประสงค์และหลักการดังกล่าวนี้ เป็นหลักยึดถือในการก่อตั้ง การวางแบบแผนและระเบียบดำเนินงาน ตลอดจนแนวทางแก้ไขปรับปรุงต่อไปในอนาคต

โครงการตำราฯ นี้มีฐานะเป็นโครงการหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ตั้งขึ้นเพื่อดำเนินงานจัดพิมพ์หนังสือตำราในนามของสมาคม ฯ ทั้งนี้โดยมีคณะกรรมการบริหารทำหน้าที่เป็นเอกเทศ ในชั้นนี้ โครงการฯ ได้จัดรูปงานแบ่งออกเป็นสาขาวิชา รวม ๘ สาขา คือ ๑. สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒. สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓. สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔. สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕. สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖. สาขาวิชาปรัชญา ๗. สาขาวิชาจิตวิทยา ๘. สาขาวิชาวรรณคดี แต่ละสาขาวิชามีอนุกรรมการทำหน้าที่พิจารณาวางแนวนโยบายการสร้างตำราในสาขาของตน กำหนดชื่อและเรื่องหนังสือ ตลอดจนจัดหาและกำหนดตัวบุคคลผู้เขียน เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการบริหาร อนุกรรมการสาขาวิชานี้ ประกอบด้วยนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้องจากมหาวิทยาลัยและสถาบันต่าง ๆ นอกเหนือไปจากดำเนินงานจัดทำตำราแล้ว อนุกรรมการสาขาวิชาเหล่านี้ยังทำหน้าที่ส่งเสริมให้นักวิชาการได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการให้มากขึ้น เท่าที่จะพึงกระทำได้

โครงการตำราฯ มีนโยบายส่งเสริม การแปล เรียบเรียง และวิจัย จุดประสงค์สำคัญก็เพื่อเร่งรัดให้ได้มีหนังสือตำราจากงานทุกประเภท อย่างไรก็ดี ในขั้นแรกย่อมจะต้องเน้นหนักไปในด้านแปลเป็นส่วนใหญ่ เพื่อเผยแพร่หลักวิชาความรู้ใหม่ๆ ทั้งในขั้นพื้นฐานและขั้นสูงให้ถึงมือนักศึกษาและผู้สนใจทั่วๆ ไป เป็นที่เชื่อแน่ว่าการส่งเสริมงานแปลจะเป็นทางหนึ่ง ซึ่งจะช่วยปูพื้นฐานสำหรับการริเริ่ม คิดค้น ขีดเขียน ทางด้านวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในวงกว้างต่อไป

ทางด้านทุนทรัพย์สำหรับจับจ่ายในขั้นดำเนินงานนั้น โครงการฯ นี้ได้รับความช่วยเหลือในระยะต้นจากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ ในระยะต่อไป โครงการตำราฯ มุ่งอาศัยกำลังทุนจากผลประโยชน์อันพึงได้ จากการจำหน่ายหนังสือที่โครงการฯ นี้ตีพิมพ์ มาใช้เป็นทุนหมุนเวียนต่อไป แต่ในขณะเดียวกัน โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ก็มิใช่เป็นกิจการแสวงผลกำไร หากมีความมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราได้ในราคาย่อมเยาพอสมควร เพราะฉะนั้น รายได้จักหาพอเพียงกับรายจ่ายไม่ จึงต้องหวังพึ่งแหล่งการสนับสนุนทางด้านทุนทรัพย์ต่อไปอีก สิ่งที่คณะกรรมการโครงการตำราฯ หวังก็คือ ในขั้นต่อไปแหล่งดังกล่าวนั้นจักมาจากภายในประเทศของเราเอง หากนักวิชาการได้รับความสนับสนุนให้ได้มีผลงานทางวิชาการปรากฏออกมาเช่นนี้ ย่อมจะเป็นแบบอย่างอันดีงามสำหรับอนาคตของการศึกษาของประเทศชาติสืบไป

ประธานกรรมการ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

บทนำ

เป็นความจริงที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การสอนวิชาหลายสาขาในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยนั้น มิได้เกิดสัมฤทธิผลเท่าที่ควร เพราะเป็นเพียงการถ่ายทอดความรู้ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น เมื่อจบการศึกษาไปแล้ว นักศึกษาไม่สามารถจะนำไปประยุกต์ในสภาพการณ์ที่เป็นจริงได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน และที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง ได้แก่การขาดแคลนตำราและเอกสารภาษาไทย ซึ่งเป็นผลให้ต้องใช้ตำราและเอกสารของต่างประเทศเป็นแม่บทในการศึกษาวิชาเหล่านั้น เมื่อตำราและเอกสารดังกล่าวเขียนขึ้นจากทรรศนคติและประสบการณ์ของชาวต่างประเทศ และในสภาพแวดล้อมที่ห่างไกลจากความเป็นจริงในสังคมไทย การสอนในลักษณะเช่นนี้ จึงเป็นเพียงเป็นการถ่ายทอดแนวความคิดและประสบการณ์ซึ่งนำมาปฏิบัติได้ยาก หรือในบางครั้งไม่อาจปฏิบัติได้เลยในเมืองไทย ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นระหว่างการเรียนรู้และการนำไปประยุกต์

การจัดตำราเพื่อใช้ในการศึกษานั้นเป็นของยากและต้องใช้เวลาพอสมควร เพราะจำต้องอาศัยความรู้ขั้นสูงและข้อมูลที่เกี่ยวข้องในแขนงวิชานั้นอยู่มาก สำหรับประการหลังการณ์จะเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้นในประเทศที่มิได้มีระบบการเก็บข้อมูลที่ดีมาตั้งแต่ต้นเช่นประเทศเรา จริงอยู่ข้อมูลบางอย่างอาจจะเก็บได้ในระยะปัจจุบันแม้จะต้องใช้เวลาอยู่บ้าง แต่ข้อมูลบางประเภทก็ไม่อาจเก็บรวบรวมได้ย้อนหลัง โดยเฉพาะข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับอดีต เช่นทรรศนคติของประชาชนที่เกี่ยวกับการปกครองของประเทศในระยะร้อยปีหรือห้าสิบปีก่อนเป็นต้น เมื่อไม่อาจหาข้อมูลปฐมภูมิได้ ก็จำต้องอาศัยข้อมูลทุติยภูมิแทน ข้อมูลประเภทหลังนี้แม้จะมีข้อเสียในแง่ที่ว่าอาจจะถูกบิดเบือนไปโดยอคติส่วนตัวของผู้ให้ แต่ถ้าไม่มีทางเลือกก็อาจจะต้องยอมรับโดยไม่มีข้อจำกัดไว้ อย่างไรก็ดี ข้อมูลทุติยภูมินั้นก็มีส่วนดีอยู่ที่ว่า สามารถสะท้อนให้เห็นทรรศนคติของผู้ให้ที่สอดแทรกอยู่ระหว่างบรรทัดอีกโสตหนึ่งด้วย ดังนั้นข้อที่ควรระวังในการใช้ข้อมูลประเภทหลังนี้ ก็คือผู้ใช้จะต้องพินิจพิเคราะห์มากขึ้น โดยพยายามแยกให้ออกระหว่างข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นอันเป็นผลของค่านิยมส่วนบุคคลของผู้นั้น

แม้ข้อมูลทุติยภูมินี้เอง ก็มิได้มีอยู่มากนักในประเทศไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์แขนงการปกครองและการบริหาร ผู้รวบรวมจึงเห็นความจำเป็นที่จะรวบรวมเอกสารสำคัญบางชิ้นที่ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญในการปกครองของไทย ใน

ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๘ ถึง ๒๔๗๗ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ยากแก่การศึกษาค้นคว้า เอกสารเหล่านี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นอุดมการและความพยายามที่จะจัดรูปการปกครองประเทศให้เหมาะสมกาลสมัยในยุคใกล้แล้ว ยังแสดงให้เห็นจุดที่ควรแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้การปกครองยุคปัจจุบันได้เป็นไปอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย มิใช่ในลักษณะของการเลียนแบบจากต่างประเทศแต่อย่างเดียว ผู้อ่านจะได้พบว่าแนวความคิดและหลักการบางอย่างซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งทันสมัยในสังคมตะวันตกยุคปัจจุบันนั้นแท้จริงแล้วในสาระสำคัญก็มิได้ผิดเพี้ยนไปจากที่เกิดขึ้นในสังคมไทยยุคก่อนเลย จะแตกต่างกันอยู่บ้าง ก็ในแง่ที่ว่าแนวความคิดดังกล่าวนั้นมิได้มีการสืบทอดรับช่วงกันต่อมา จึงสะดุดหยุดลงหรืออับเฉาไปโดยมิได้มีการทดสอบหรือสานต่อ แต่กลับไปตื่นเต้นในสิ่งสำเร็จรูปจากต่างประเทศ ทั้ง ๆ ที่มีรากเดิมจากสิ่งเดียวกันหรือใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก

สิ่งที่จะได้จากการรวบรวมเอกสารทางการเมืองของไทยนี้ ก็คือ การมีโอกาสที่จะได้รับรู้แนวความคิดทางการเมืองของไทยในอดีต เพื่อเป็นพื้นฐานและข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาการเมืองไทย นักศึกษาวิชารัฐศาสตร์ย่อมตระหนักดีว่า การศึกษาวิชารัฐศาสตร์ที่เป็นอยู่ในประเทศไทยนั้น ได้มีการให้ความสนใจต่อการเมืองการปกครองน้อยมาก ดังนั้นเราจะเห็นวิชาการปกครองสหรัฐอเมริกา ระบบประธานาธิบดีถูกบรรจุอยู่ในวิชารัฐศาสตร์สาขาปกครอง ทางด้านทฤษฎีการเมืองนั้น ชื่อและความคิดของ เปลโต้ อาริสโตเติล จอน ลอค และรูสโซ เป็นสิ่งที่คุ้นหูคุ้นตาของนักศึกษามากกว่าชื่อเทียนวรรณ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม สาเหตุประการหนึ่งเป็นเพราะเหตุที่ว่า เรายังไม่มีเอกสารขั้นต้นที่จะนำมาใช้ในการสอนนักศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิดเห็นทางการเมืองการปกครองของเราเอง แม้ว่าการศึกษารัฐศาสตร์ในประเทศไทย จะมีความเกี่ยวพันกับแนวความคิดทางการปกครองอยู่บ้าง แต่แนวความคิดเหล่านั้นมักจะเป็นไปในรูปของประวัติศาสตร์ กฎหมายและการปกครอง และมีลักษณะเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มากกว่าการนำเอาแนวความคิดทางการเมืองของนักคิดในยุคต่าง ๆ มาแสดงต่อนักศึกษาเพื่อการวิเคราะห์อันจะก่อให้เกิดความงอกงามยิ่งขึ้น

เมื่อกล่าวถึงแนวความคิดทางการเมือง เราน่าจะตั้งคำถามว่าไทยเรามีนักคิดเช่นเดียวกันกับที่ประเทศอื่น ๆ มีหรือไม่ ถ้าเรามีนักคิดหรือปรัชญาเมธีทางการเมืองแล้ว ลักษณะของแนวความคิดทางการเมืองที่เป็นของไทยนั้น แตกต่างไปจากแนวความคิดทางการเมืองของตะวันตกหรือของชาติอื่น ๆ ในตะวันออกอย่างไร ด้วยสาเหตุใด และอิทธิพลจากตะวันตกมีต่อแนวความคิดทางการเมือง การปกครองอย่างไร

ความสำคัญของปรัชญาการเมืองต่อระบบการเมืองมีอย่างไรนั้น คงจะไม่ต้องสาธยายโดยละเอียดในที่นี้ แต่สิ่งที่จำเป็นจะต้องย้ำไว้ก็คือ ระบบการปกครองกับปรัชญาการเมือง เป็นของคู่กัน ปรัชญาการเมืองมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเลือกระบบการเมืองสำหรับสังคม ๆ หนึ่ง ฉะนั้นประวัติความเป็นมาทางการเมืองของไทยจึงเป็นเรื่องของการขัดแย้งระหว่างทางเลือกต่าง ๆ ตามแนวทางของปรัชญาทางการเมือง ซึ่งผู้นำประเทศในแต่ละสมัยยึดถืออยู่ แนวความคิดทางการเมืองหนึ่ง ๆ ย่อมถูกท้าทายและอาจถูกปฏิเสธจากแนวความคิดที่ตรงกันข้ามอยู่เสมอ ความสนใจของเราอยู่ที่ว่าในขณะที่ประเทศ ๆ หนึ่งเช่นไทย กำลังอยู่ในระยะเวลาของการเลือกระบบการเมืองที่จะเหมาะสมต่อสภาพทางสังคมของไทยเรานั้น ได้มีแนวความคิดทางการเมืองกี่อย่าง แต่ละอย่างมีที่มาอย่างไรและเกิดขึ้นในสภาพการณ์ใด ได้ใช้ในวิธีการอย่างไรในการเสนอแนวทางใหม่สำหรับสังคมและประสบผลอย่างไร

การตั้งคำถามนานาประการดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเป็นการเปิดแนวทางใหม่ในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยได้ ปัจจุบันความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าวิชาที่เกี่ยวกับไทยได้มีมากขึ้น ดังจะได้เห็นจากการตั้งสถาบันไทยคดีศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นต้น อย่างไรก็ตามคำถามเหล่านั้นไม่อาจจะมีคำตอบได้เลย ถ้าขาดปัจจัยพื้นฐานคือเอกสารเบื้องต้นที่นักศึกษาจะนำมาพิจารณา และให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ตามเอกสารเหล่านั้น โดยเปรียบเทียบกับข้อเท็จจริง และพฤติกรรมทางการเมืองที่ได้เกิดขึ้นแล้ว หรือกำลังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าอดีตอาจจะไม่ใช่เครื่องชี้อนาคตก็ตาม แต่ความเป็นมาในอดีตอาจเป็นข้อมูลสำคัญอย่างยิ่งที่เราสามารถนำมาใช้เพื่อทำนายทิศทางของอนาคตได้โดยถูกต้องขึ้นไม่มากก็น้อย

การนำเอกสารเบื้องต้นมารวบรวมไว้โดยไม่ได้ตัดทอนหรือแทรกข้อคิดเห็นส่วนตัวไว้นี้ จะช่วยให้ผู้สนใจศึกษาวิชาการเมือง การปกครองไทย ตลอดจนประวัติศาสตร์ได้ใช้วิจารณญาณ และวิธีวิเคราะห์ของตนตีความเอกสารเหล่านั้น การวิเคราะห์และตีความเอกสารแต่ละบุคคลอาจไม่เหมือนกัน แต่จะเกิดประโยชน์มากขึ้น เมื่อมีความเห็นแตกต่างกันมากขึ้น

ผู้รวบรวมได้เลือกเอาเอกสารที่อาจเรียกได้ว่ามีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองไทยโดยเฉพาะมารวมกันไว้ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๗ ผู้อ่านบางท่านอาจแย้งว่า ผู้รวบรวมน่าจะนำเอาเอกสารที่อยู่ในสมัยก่อนหน้านั้นมารวมไว้ด้วย เช่น หลัก

ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งมีความสำคัญต่อการปกครองของไทยมากที่สุดอย่างหนึ่ง ผู้รวบรวมมิได้ปฏิเสธความสำคัญของเอกสารดังกล่าวนี้ หากมีความเห็นว่าเอกสารนั้นได้แพร่หลายมามากพอสมควรแล้ว และสามารถหาอ่านได้ง่ายในที่ต่าง ๆ สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เริ่มด้วยรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ รัชสมัยนี้ได้เห็นและได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางการเมือง การปกครองจากตะวันตกเป็นอย่างมาก อาจเรียกได้ว่า ในทางการเมืองความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของระบบการปกครองแบบต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นในสมัยนี้ และได้มีการต่อเนื่องมาเรื่อยจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทยย่อมเห็นด้วยกับความคิดที่ว่า รากเหง้าของความต้องการประชาธิปไตยนั้น หาได้เกิดขึ้นเมื่อนักเรียนไทยในยุโรปประชุมกันจัดตั้งคณะราษฎรไม่ แต่กระแสแห่งความคิดทางด้านนี้ได้เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ และได้ทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับนับแต่นั้นมา

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้รวบรวมจึงได้เรียงเอกสารตามระยะเวลา เพื่อประโยชน์ของผู้อ่านที่จะศึกษาว่า ในสมัยใดภายใต้สภาพแวดล้อมเช่นไรได้มีแนวความคิดเช่นใดเกิดขึ้น และแนวความคิดเหล่านั้นได้มีการต่อเนื่อง หรือหยุดชะงักลง แนวความคิดทางการเมืองใดที่มีอิทธิพลมากและได้ประสบผลสำเร็จในการสร้างระบบการเมืองในสังคมหรือไม่อย่างไร ถ้ามีการชะงักงัน ก็น่าจะก่อให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาต่อไปว่า เป็นเพราะเหตุใด

การพิจารณาเอกสารทางการเมืองในแต่ละสมัย อาจช่วยให้เราจัดแบ่งแนวความคิดทางการเมืองที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน แต่เกิดขึ้นในต่างสมัยได้ นอกจากนั้นเรายังสามารถดูจากเอกสารทางการเมืองเหล่านี้ แล้วสรุปได้ว่าเจ้าของเอกสารนั้น ๆ มีแนวความคิดทางการเมืองอย่างไร ซึ่งจะเป็นการดีกว่าที่เราจะประทับตราให้กับบุคคลในอดีตที่มีความคิดเห็นทางการเมืองว่า เขาเป็นเช่นนี้ เขาเป็นเช่นนั้น โดยมิได้ทำการศึกษาความคิดเห็นของเขาที่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างถ่องแท้เสียก่อน

ด้วยเหตุนี้เองผู้รวบรวมจึงได้นำเอกสารหลายฉบับ ซึ่งเป็นของบุคคลหลายฐานะมาเสนอต่อผู้อ่าน พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกับเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มิใช่จดหมายจากพ่อกับลูกธรรมดาเท่านั้น หากได้บรรจุถ้อยคำซึ่งแสดงให้เห็นปรัชญาทางการปกครองของพระองค์ท่าน ตลอดจนฐานะแห่งอำนาจ และความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มผู้นำทางการเมืองในสมัยนั้นอีกด้วย เอกสารซึ่งมีความยาวเพียง ๔ หน้านี้ ได้ชี้ให้เราเห็นถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในอดีตหลายอย่าง รวมทั้ง

กุศโลบายในการปกครอง อันอาจเรียกได้ว่า กลยุทธ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

รัชสมัยอันยืนยาวของรัชกาลที่ ๕ เป็นระยะที่แนวความคิดทางการเมืองจากตะวันตกได้ไหลบ่าเข้ามายังสังคมไทย และมีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมจะเกิดขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้เกิดขึ้นด้วยจังหวะที่ล่าช้ากว่าการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ยิ่งใหญ่ คือ การปฏิรูปการปกครองนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านการบริหาร ซึ่งเน้นหนักทางด้านองค์กรฝ่ายบริหารมากกว่าอย่างอื่น การสร้างสถาบันทางการเมือง ตลอดจนข้อโต้แย้งเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ยังคงหาข้อยุติไม่ได้ในสมัยนั้น และได้ยืดเยื้อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗

เอกสารสมัยรัชกาลที่ ๕ เช่น คำถวายบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสตอบพระบรมราชาธิบายแก้ไขปรับปรุงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ การตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และที่ปรึกษาในพระองค์ ตลอดจนพระ-บรมราชาธิบายว่าด้วยความลามัคคีนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดทางตะวันตกที่ได้มีอิทธิพลต่อความคิดของคนไทยในสมัยนั้น และปฏิกิริยาโต้ตอบจากผู้ปกครองประเทศในเวลานั้นด้วย เอกสารเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการที่จะสร้างสถาบันทางการเมืองซึ่งต้องการเป็นศูนย์อำนาจจากบุคคลเพียงคนเดียว มาสู่ความรับผิดชอบร่วมกันในระหว่างชนชั้นปกครองแต่ยังมิได้ลงไปไกลถึงการร่วมกันรับผิดชอบระหว่างชนชั้นปกครองต่อผู้ถูกปกครอง แม้กระนั้นความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะลดอำ-นาจของพระองค์เอง ก็ยังต้องประสบกับอุปสรรคอันเกิดจากความเคยชิน ในการยอมรับอำ-นาจเด็ดขาดจากพระเจ้าแผ่นดินอยู่มาก

ความคิดเห็นที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองให้ "ทันสมัย" ยิ่งขึ้น มิได้มีอยู่เฉพาะหมู่ผู้ปกครองประเทศเท่านั้น ราษฎรสามัญบางคนที่ได้รับความรู้ความคิดใหม่ ๆ อันเป็นผลจากการติดต่อจากโลกภายนอก ก็เริ่มตั้งปัญหาถามถึงความเหมาะสมของระบบการปกครอง และความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมกับชาติอื่น ๆ ข้อเขียนของเทียนวรรณ ๒ ชิ้นที่ได้นำมารวบรวมไว้นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดของราษฎรสามัญผู้สนใจในกิจการบ้านเมืองเป็นอย่างมากผู้หนึ่ง ผู้อ่านจะพบว่าความคิดของเทียนวรรณได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาก แม้ว่าเขาจะนำเอาหลักการของฝ่ายตะวันตก

หลายอย่างมาประยุกต์กับความคิดตามหลักการที่เป็นของไทยเอง เช่น หลักของศาสนาพุทธก็ตาม

จากเอกสารในสมัยรัชกาลที่ ๕ เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แนวความคิดทางการเมืองของไทยในระยะนั้นยังอยู่ในสภาพที่สับสนมาก ความสับสนนี้มีสาเหตุจากการไม่แน่นอนว่าแนวความคิดและธรรมเนียมปฏิบัติแบบตะวันตกจะเหมาะสมกับสภาพการของสังคมไทยมากน้อยเพียงใด ข้อนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงย้ำและเตือนสติผู้ปรารถนาที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงเสมอในที่ต่าง ๆ กัน ที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ฉะนั้นความไม่แน่ใจเกี่ยวกับค่านิยมจากตะวันตกนี้เอง ทำให้นักคิดไทยต้องหันกลับเข้าหาค่านิยมที่มีอยู่ในสังคมไทยดั้งเดิมเสมอ และยังไม่พร้อมที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หากต้องการที่จะทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปทีละขั้น

แม้ว่าแนวความคิดทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามที่ปรากฏในเอกสารฉบับต่าง ๆ ที่ได้นำมารวบรวมไว้นี้ มิได้แสดงให้เห็นว่า ได้มีการเทิดทูนคุณค่าของประชาธิปไตยไว้อย่างมากมายก็ตาม แต่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิดเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยมากขึ้น นั่นคือได้มีการเรียกร้องถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคม และการยอมรับคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างเป็นทางการ เช่น การเลิกทาส เป็นต้น แม้ว่ารัฐบาลยังมิได้ให้สิทธิในการปกครองอย่างเต็มที่แก่ราษฎร แต่ก็ยังแสดงความปรารถนาที่จะปกครองราษฎรภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยถือว่ารัฐบาลเป็นผู้พิทักษ์ราษฎรจะต้องให้ความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรอย่างทั่วถึง

แนวความคิดทางการเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับการเลือกระบบการปกครอง ได้สะดุดหยุดลงในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งได้มีการเน้นในด้านชาตินิยมมากกว่าการพยายามสร้างสรรค์สถาบันทางการเมือง แม้กระนั้นก็ยังมีการสร้างดุสิตธานี ซึ่งมีผู้กล่าวว่า รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นตัวอย่างของการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยเริ่มจากการฝึกหัดข้าราชบริพารให้คุ้นเคยกับการปกครองตนเองภายในเมืองสมมุติก่อน แม้ว่าดุสิตธานีจะเกิดขึ้นจริง แต่การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีผู้คาดคะเนว่าจะถูกสถาปนาขึ้นในรัชกาลนี้ ก็ยังไม่เกิดขึ้น ความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาสูงกว่าราษฎรโดยทั่ว ๆ ไปก็ยังคงทวีความรุนแรงมากขึ้น จนถึงกับเกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ หรือที่เรียกกันว่ากบฏเก็กเหม็ง

การเปิดโอกาสให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้น ด้วยการเปิดโรงเรียน

และส่งนักเรียนที่มีความสามารถออกไปเรียนในยุโรป ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทำให้จำนวนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมและความคิดเห็นจากตะวันตกมีมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นักศึกษาไทยในยุโรปเริ่มทยอยกันกลับเข้ารับราชการ ความรู้สึกเปรียบเทียบของผู้ที่เคยออกไปศึกษายังต่างประเทศ เริ่มก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งนำไปสู่การปฏิวัติ ในปี ๒๔๗๕ ประกาศฉบับแรกของคณะราษฎร ธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดอันรุนแรง และแนวทางการปกครองของคนกลุ่มใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูงเป็นอย่างดี

แนวความคิดของผู้นำในการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ กับแนวความคิดทางการเมือง และการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีต มีส่วนสัมพันธ์กันมาก หลวงประดิษฐ์มนูธรรมซึ่งเป็น "มันสมอง" ของคณะราษฎร เป็นผู้ที่คุ้นเคยกับงานของเทียนวรรณ และเคยได้ยินได้ฟังเรื่องการกบฏเมือง ร.ศ. ๑๓๐ และเนื่องจากบุคคลผู้นี้ เป็นผู้ปูพื้นฐานทางอุดมการของคณะราษฎร เค้าโครงเศรษฐกิจของเขาซึ่งเสนอในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้ถูกนำมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย ผู้รวบรวมตระหนักดีว่า เอกสารฉบับนี้ได้เป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งหลายประการ จึงได้นำพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงเศรษฐกิจ มาเสนอไว้โดยมิได้ตัดทอนเลย เพื่อผู้อ่านจะได้เปรียบเทียบแนวความคิดที่ขัดแย้งกันจากเอกสารขั้นต้นนี้เอง

แม้ว่าการปฏิวัติ ๒๔๗๕ จะเป็นการปฏิวัติที่ปราศจากการนองเลือด และมีการประนีประนอมกันเป็นอย่างดี ระหว่างผู้ปกครองเก่ากับนักปฏิวัติรุ่นใหม่ก็ตาม แต่ความขัดแย้งซึ่งได้มีมาตั้งแต่แรกเริ่ม หากมิได้ถูกนำออกมาประจัญหน้ากัน ได้นำไปสู่เหตุการณ์อันสำคัญทางประวัติศาสตร์ในระยะต่อมา การกบฏของทหารฝ่ายหัวเมืองภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดช และการขัดแย้งกันระหว่างรัฐบาลกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเวลานั้น ได้จบลงด้วยการประกาศสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงบรรยายความในพระทัยของพระองค์ไว้โดยละเอียดในคำตอบโต้กับรัฐบาล และได้ทรงสรุปเหตุผลของการสละราชสมบัติไว้ในพระราชหัตถเลขาจากแครนลีย์ ผู้รวบรวมได้นำเอาคำแถลงการณ์ของฝ่ายรัฐบาลมาไว้ด้วย เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นฐานะของแต่ละฝ่ายอย่างยุติธรรม

ผู้รวบรวมได้จบหนังสือเล่มนี้ลงด้วยพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปก-

เกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลาของเอกสารจากฉบับแรก ถึงฉบับสุดท้าย คือ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๒๘–๒๔๗๗ ผู้รวบรวมคิดว่า หลังจากเวลานั้นได้มีเอกสารทางการเมืองที่มีความสำคัญอีกหลายฉบับ แต่เอกสารเหล่านั้นมีอยู่แพร่หลายและพอจะหาอ่านได้ ผู้รวบรวมมีความหวังว่า คงจะมีผู้สนใจท่านอื่น ๆ ทำการรวบรวมเอกสารในแนวทางเดียวกันนี้ แต่ต่างสมัยไว้ให้มากยิ่งขึ้น

ผู้รวบรวมหวังเป็นอย่างมากว่า เอกสารที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการปกครองของไทยในยุคใกล้แล้ว ยังอาจใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการศึกษาค้นคว้าในเรื่องเกี่ยวกับการปกครองของไทยในยุคปัจจุบันให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อไปอีกด้วย ผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยดังกล่าวย่อมจะนับได้อเนกประการ รวมทั้งจะเป็นผลให้เกิดมีตำราซึ่งยังขาดแคลนอยู่มากในสาขาวิชานี้เพิ่มขึ้นในลักษณะที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยอีกด้วย

ในการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ตามที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือนี้ ผู้รวบรวมได้รับความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จากหลายท่าน คุณหญิงลาวิดรี ศาสตราวุธ และคุณกิตติรัตน์ ศรีวิสารวาจา ได้กรุณาให้ยืมแฟ้มส่วนตัวของพระยาศรีวิสารวาจา ผู้รวบรวมได้พบรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งท่านเจ้าคุณศรีวิสารวาจา เป็นกรรมการร่วมอยู่ด้วยผู้หนึ่ง รายงานการประชุมฉบับนั้น เป็นรายงานการประชุมที่กรรมการได้ตรวจแก้และรับรองแล้ว ผู้รวบรวมจึงได้นำมาเสนอไว้ เนื่องจากรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงเศรษฐกิจ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มอื่น ๆ เป็นรายงานที่กรรมการยังไม่ได้ตรวจแก้ ฉะนั้นจึงนับว่าเอกสารในแฟ้มของท่านเจ้าคุณศรีวิสารวาจามีประโยชน์อย่างมาก

นอกจากอาจารย์เกศินี หงสนันทน์ เพื่อนร่วมงานของผู้รวบรวมที่ได้ช่วยเหลือในการค้นหาเอกสารบางฉบับแล้ว ผู้รวบรวมยังได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติอีกด้วย

แม้ว่าผู้รวบรวมทั้งสองจะได้เริ่มงานชิ้นนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ แต่การที่เอกสารเหล่านี้ ได้มีโอกาสพิมพ์รวมเป็นเล่มก็ด้วยคำแนะนำของ ดร. กมล สมวิเชียร แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย ในการจัดพิมพ์ คุณสุดใจ เจิมศิริวัฒน์ ได้ช่วยติดต่อประสานงานระหว่างโครงการตำราสมาคมสังคมศาสตร์ ฯ กับบริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด โดยเจ้าหน้าที่ของบริษัท ฯ ได้ช่วยเหลือในการจัดพิมพ์เป็นอย่างดียิ่ง

ก่อนที่จะส่งต้นฉบับหนังสือนี้ ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ได้เป็นผู้ตรวจและวิจารณ์ โดยให้ข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์หลายประการ ผู้รวบรวมขอขอบคุณทุกท่านที่ได้กล่าวนามมานี้ ในการช่วยเหลือเป็นอย่างดีตลอดมา

ในการจัดพิมพ์หนังสือนี้ ผู้รวบรวมได้เปลี่ยนตัวอักขระโบราณทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในเอกสารขั้นต้น ให้เป็นภาษาสมัยปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกของผู้อ่าน และหลีกเลี่ยงความลักลั่นที่จะมีภาษาสมัยเก่าและภาษาสมัยปัจจุบันคละกันอยู่ในหนังสือเล่มเดียวกัน

ชัยอนันต์ สมุทวณิช
คณะรัฐประศาสนศาสตร์
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (ธันวาคม 2514)

ขัตติยา กรรณสูต
สำนักวิจัย
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

สารบาญ

หน้า

เรื่องที่ ๑ บทนำ ๑

เรื่องที่ ๒ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ ๑๐

ก. ความนำ ๑๑

ข. ประกาศว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลแลพระราชบัญญัติ ๑๗

ค. พระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต คือ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ๒๐

ง. คำสาบาน เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต คือ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ๒๘

จ. พระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล คือ ที่ปรึกษาในพระองค์ ... ๓๐

ฉ. คำสาบานปรีวีเคาน์ซิลลอร์ คือ ที่ปรึกษาในพระองค์ ๓๔

เรื่องที่ ๓ คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน จ.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสตอบ ๓๖

ก. ความนำ ๓๗

ข. เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ ... ... ๔๗

อันตราย ๔๘

การแก้ไข ๕๑

ค. พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗ ... ... ๗๖

เรื่องที่ ๔ พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ๘๒

ก. ความนำ ๘๓

ข. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน... ๘๙

เรื่องที่ ๕ พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ๑๒๖

ก. ความนำ ๑๒๗

ข. พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ ฉบับที่ ๒ ... ... ๑๒๙

หน้า

เรื่องที่ ๖ ข้อเสนอของเทียนวรรณ ๑๓๕

ก. ความนำ ๑๓๖

ข. ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มิใช่นอนหลับ ๑๔๒

ค. ว่าด้วยสมัย หรือเวลา ๑๔๗

ง. ไปรเวตคำแนะนำ ๑๕๐

เรื่องที่ ๗ พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ๑๕๖

ก. ความนำ ๑๕๗

ข. พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มี ในอามแผ่นดิน ๑๕๙

เรื่องที่ ๘ ดุสิตธานี ๑๗๐

ก. ความนำ ๑๗๑

ข. ธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาล (ดุสิตธานี) พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ ปรารภกรณีย์ ๑๗๔

ค. พระราชกำหนดเพิ่มเติมและแก้ไขธรรมนูญลักษณะปกครอง คณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ ... ๑๘๓

เรื่องที่ ๙ รายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม ๑๘๗

ก. ความนำ ๑๘๗

ข. รายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม ๑๘๘

เรื่องที่ ๑๐ ความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ๑๙๔

ก. ความนำ ๑๙๕

ข. พระราชดำรัสในวันเปิดการประชุมสภากรรมการองคมนตรี ๒๐๒

ค. พระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๐ ... ... ๒๐๔

ง. ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ ๑ ... ... ๒๐๙

จ. คำกราบบังคมทูลของคณะราษฎร ๒๑๒

ฉ. พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ... ... ๒๑๓

ช. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๒๒๑

หน้า

เรื่องที่ ๑๑ เค้าโครงการเศรษฐกิจ ของ นายปรีดี พนมยงค์ ๒๓๔

ก. ความนำ ๒๓๕

ข. คำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจ ข้อระลึกในการอ่านคำชี้แจงนี้ ๒๓๙

เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ๒๖๗

เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบการเศรษฐกิจ ... ๒๗๒

ค. พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ นายปรีดีเสนอ ๒๗๗

ง. รายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ณ วังปารุสกวัน ๓๕๗

เรื่องที่ ๑๒ การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓๗๓

ก. ความนำ ๓๗๔

ข. สรุปรวมพระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนการสละราชสมบัติ และคำสนองพระราชบันทึกของรัฐบาล ๓๗๘

ค. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสละราชสมบัติ ๔๐๐

ง. คำแถลงการณ์ของรัฐบาลเกี่ยวกับการสละราชสมบัติ ๔๐๔

เรื่องที่ ๑

บทนำ

เป็นความจริงที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า การสอนวิชาหลายสาขาในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยนั้นมิได้เกิดสัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เพราะเป็นเพียงการถ่ายทอดความรู้ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น เมื่อจบการศึกษาไปแล้ว นักศึกษาไม่สามารถจะนำไปประยุกต์ในสภาพการณ์ที่เป็นจริงได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน และที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งได้แก่การขาดแคลนตำราและเอกสารภาษาไทย ซึ่งเป็นผลให้ต้องใช้ตำราและเอกสารของต่างประเทศเป็นแม่บทในการศึกษาวิชาเหล่านั้น เมื่อตำราและเอกสารดังกล่าวเขียนขึ้นจากทัศนคติและประสบการณ์ของชาวต่างประเทศ และในสภาพแวดล้อมที่ห่างไกลจากความเป็นจริงในสังคมไทย การสอนในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นเพียงการถ่ายทอดแนวความคิดและประสบการณ์ซึ่งนำมาปฏิบัติได้ยาก หรือในบางครั้งไม่อาจปฏิบัติได้เลยในเมืองไทย ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นระหว่างการเรียนรู้และการนำไปประยุกต์

การจัดทำตำราเพื่อใช้ในการศึกษานั้นเป็นของยากและต้องใช้เวลาพอสมควร เพราะจำต้องอาศัยความรู้ขั้นสูงและข้อมูลที่เกี่ยวข้องในแขนงวิชานั้นอยู่มาก สำหรับประการหลังการจะเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้นในประเทศที่มิได้มีระบบการเก็บข้อมูลที่ดีมาตั้งแต่ต้นเช่นประเทศเรา จริงอยู่ข้อมูลบางอย่างอาจจะเก็บได้ในระยะปัจจุบัน แม้จะต้องใช้เวลาอยู่บ้าง แต่ข้อมูลบางประเภทก็ไม่อาจเก็บรวบรวมได้ย้อนหลัง โดยเฉพาะข้อมูลซึ่งเกี่ยวข้องกับอดีต เช่น ทัศนคติของประชาชนที่เกี่ยวกับการปกครองของประเทศในระยะร้อยปี หรือห้าสิบปีก่อนเป็นต้น เมื่อไม่อาจหาข้อมูลปฐมภูมิได้ ก็จำต้องอาศัยข้อมูลทุติยภูมิแทน ข้อมูลประเภทหลังนี้แม้จะมีข้อเสียในแง่ที่ว่าอาจจะถูกบิดเบือนไปโดยอคติส่วนตัวของผู้ให้ แต่ถ้าไม่มีทางเลือกก็อาจจะต้องยอมรับโดยมีข้อจำกัดไว้ อย่างไรก็ดี ข้อมูลทุติยภูมินั้นก็มีส่วนดีอยู่ที่ว่าสามารถสะท้อนให้เห็นทัศนคติของผู้ให้ ที่สอดแทรกอยู่ระหว่างบรรทัดอีกโสดหนึ่งด้วย ดังนั้น ข้อที่ควรระวังในการใช้ข้อมูลประเภทหลังนี้ก็คือ ผู้ใช้จะต้องพินิจพิเคราะห์มากขึ้น โดยพยายามแยกให้ออกระหว่างข้อเท็จจริง และข้อคิดเห็นอันเป็นผลของค่านิยมส่วนบุคคลของผู้นั้น

แม้ข้อมูลทุติยภูมินี้เองก็มิได้มีอยู่มากนักในประเทศไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ แขนงการปกครองและการบริหาร ผู้รวบรวมจึงเห็นความจำเป็นที่จะรวบรวมเอกสารสำคัญบางชิ้นที่ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญในการปกครองของไทยในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๗ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ยากแก่การศึกษาค้นคว้า เอกสารเหล่านี้นอกจากจะแสดงให้เห็นอุดมการและความพยายามที่จะจัดรูปการปกครองประเทศให้เหมาะสมกาลสมัยในยุคใกล้แล้ว ยังแสดงให้เห็นจุดที่ควรแก้ไขปรับปรุงเพื่อให้การปกครองยุคปัจจุบันได้เป็นไปอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในสังคมไทย มิใช่ในลักษณะของการเลียนแบบจากต่างประเทศแต่อย่างเดียว ผู้อ่านจะได้พบว่า แนวความคิดและหลักการบางอย่างซึ่งถือกันว่าเป็นสิ่งทันสมัยในสังคมตะวันตกยุคปัจจุบันนั้น แท้จริงแล้วในสาระสำคัญก็มิได้ผิดเพี้ยนไปจากที่เกิดขึ้นในสังคมไทยยุคก่อนเลย จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็ในแง่ที่ว่า แนวความคิดดังกล่าวนั้นมิได้มีการสืบทอดรับช่วงกันต่อมา จึงสะดุดหยุดลงหรืออับเฉาไปโดยมิได้มีการทดสอบหรือสานต่อ แต่กลับไปตื่นเต้นในสิ่งสำเร็จรูปจากต่างประเทศ ทั้ง ๆ ที่มีรากเดิมมาจากสิ่งเดียวกันหรือใกล้เคียงกันเป็นอย่างมาก

สิ่งที่ได้จากการรวบรวมเอกสารทางการเมืองของไทยนี้ก็คือ การมีโอกาสที่จะได้รับรู้แนวความคิดทางการเมืองของไทยในอดีต เพื่อเป็นพื้นฐานและข้อมูลเบื้องต้นในการศึกษาการเมืองไทย นักศึกษาวิชารัฐศาสตร์ย่อมตระหนักดีว่า การศึกษาวิชารัฐศาสตร์ที่เป็นอยู่ในประเทศไทยนั้นได้มีการให้ความสนใจต่อการเมืองการปกครองไทยน้อยมาก ดังนั้นเราจะเห็นวิชาการปกครองสหรัฐอเมริกา และระบบประธานาธิบดีถูกบรรจุอยู่ในวิชารัฐศาสตร์สาขาการปกครอง ทางด้านทฤษฎีการเมืองนั้น ชื่อและความคิดของเปลโต้ อริสโตเติล จอห์น ล็อค และ รุสโซ เป็นสิ่งที่คุ้นหูของนักศึกษามากกว่าชื่อ เทียนวรรณ หรือหลวงประดิษฐมนูธรรม สาเหตุประการหนึ่ง เป็นเพราะเหตุที่ว่าเรายังไม่มีเอกสารขั้นต้นที่จะนำมาใช้ในการสอนนักศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของเราเอง แม้ว่าการศึกษารัฐศาสตร์ในประเทศไทยจะมีความเกี่ยวพันกับแนวความคิดทางการปกครองอยู่บ้าง แต่แนวความคิดเหล่านั้นมักจะเป็นไปในรูปของประวัติศาสตร์ กฎหมาย และการปกครอง และมีลักษณะเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ มากกว่าการนำเอาแนวความคิดทางการเมืองของนักคิดในยุคต่าง ๆ มาแสดงต่อนักศึกษา เพื่อการวิเคราะห์วิจารณ์อันจะก่อให้เกิดความงอกงามยิ่งขึ้น

เมื่อกล่าวถึงแนวความคิดทางการเมือง เราน่าจะตั้งคำถามว่า ไทยเรามีนักคิดเช่นเดียวกันกับที่ประเทศอื่น ๆ มีหรือไม่ ถ้าเรามีนักคิดหรือปรัชญาเมธีทางการเมืองแล้ว

ลักษณะของแนวความคิดทางการเมืองที่เป็นของไทยนั้น แตกต่างไปจากแนวความคิดทางการเมืองของตะวันตก หรือของชาติอื่น ๆ ในตะวันออกอย่างไร ด้วยสาเหตุใด และอิทธิพลจากตะวันตกมีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของเราอย่างไร

ความสำคัญของปรัชญาการเมืองต่อระบบการเมืองมีอย่างไรนั้น คงจะไม่ต้องสาธยายโดยละเอียดในที่นี้ แต่สิ่งที่จำเป็นจะต้องย้ำไว้ก็คือ ระบบการปกครองกับปรัชญาการเมืองเป็นของคู่กัน ปรัชญาการเมืองมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเลือกระบบการเมืองสำหรับสังคม ๆ หนึ่ง ฉะนั้น ประวัติความเป็นมาทางการเมืองของไทยจึงเป็นเรื่องของการขัดแย้งระหว่างทางเลือกต่าง ๆ ตามแนวทางของปรัชญาทางการเมืองซึ่งผู้นำประเทศในแต่ละสมัยยึดถืออยู่ แนวความคิดทางการเมืองหนึ่ง ๆ ย่อมถูกท้าทายและอาจถูกปฏิเสธจากแนวความคิดที่ตรงกันข้ามเสมอ ความสนใจของเราอยู่ที่ว่าในขณะที่ประเทศ ๆ หนึ่ง เช่น ไทยกำลังอยู่ในระยะเวลาของการเลือกระบบการเมืองที่จะเหมาะสมต่อสภาพทางสังคมของไทยเรานั้น ได้มีแนวความคิดทางการเมืองกี่อย่าง แต่ละอย่างมีที่มาอย่างไร และเกิดขึ้นในสภาพการณ์ใด ได้ใช้วิธีการอย่างไรในการเสนอแนวทางใหม่สำหรับสังคม และประสบผลอย่างไร

การตั้งคำถามนานาประการดังกล่าวข้างต้นนี้จะเป็นการเปิดแนวทางใหม่ในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยได้ ปัจจุบันความสนใจที่จะศึกษาค้นคว้าวิชาที่เกี่ยวกับไทยได้มีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการตั้งสถาบันไทยคดีศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คำถามเหล่านั้นไม่อาจจะมีคำตอบได้เลย ถ้าขาดปัจจัยพื้นฐาน คือ เอกสารเบื้องต้นที่นักศึกษาจะนำมาพิจารณาและให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ตามเอกสารเหล่านั้น โดยเปรียบเทียบกับข้อเท็จจริงและพฤติกรรมทางการเมืองที่ได้เกิดขึ้นแล้วหรือกำลังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าอดีตอาจจะไม่ใช่เครื่องชี้อนาคตก็ตาม แต่ความเป็นมาในอดีตอาจเป็นข้อมูลสำคัญอย่างหนึ่งที่เราสามารถนำมาใช้เพื่อทำนายทิศทางของอนาคตได้โดยถูกต้องไม่มากก็น้อย

การนำเอกสารเบื้องต้นมารวบรวมไว้โดยไม่ได้ตัดตอน หรือแทรกข้อคิดเห็นส่วนตัวไว้นี้ จะช่วยให้ผู้สนใจศึกษาวิชาการเมือง การปกครองไทย ตลอดจนประวัติศาสตร์ได้ใช้วิจารณญาณและวิธีวิเคราะห์ของตนเองตีความเอกสารเหล่านั้น การวิเคราะห์และตีความเอกสารของแต่ละบุคคลอาจไม่เหมือนกัน แต่จะเกิดประโยชน์มากขึ้นเมื่อมีความเห็นแตกต่างกันมากขึ้น

ผู้รวบรวมได้เลือกเอาเอกสารที่อาจเรียกได้ว่ามีความสำคัญต่อการเมือง การปกครองไทยโดยเฉพาะมารวมกันไว้ โดยเริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชกาลที่ ๗ ผู้อ่าน

บางท่านอาจแย้งว่า ผู้รวบรวมน่าจะนำเอาเอกสารที่อยู่ในสมัยก่อนหน้านั้นขึ้นมารวมไว้ด้วย เช่น หลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งมีความสำคัญต่อการปกครองของไทยมากที่สุดอย่างหนึ่ง ผู้รวบรวมมิได้ปฏิเสธความสำคัญของเอกสารดังกล่าวนี้ หากมีความเห็นว่าเอกสารนั้นได้แพร่หลายมากพอสมควรแล้ว และสามารถหาอ่านได้ง่ายในที่ต่าง ๆ สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เริ่มด้วยรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ รัชสมัยนี้ได้เห็นและได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางการเมืองการปกครองจากตะวันตกเป็นอย่างมาก อาจเรียกได้ว่า ในทางการเมือง ความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของระบบการปกครองแบบต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นในสมัยนี้ และได้มีการต่อเนื่องมาเรื่อยจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทยย่อมเห็นด้วยกับความคิดที่ว่ารากเง่าของความต้องการประชาธิปไตยหาได้เกิดขึ้นเมื่อนักเรียนไทยในยุโรปประชุมกันจัดตั้งคณะราษฎรไม่ แต่กระแสแห่งความคิดทางด้านนี้ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ และได้ทวีความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับนับแต่นั้นมา

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้รวบรวมจึงได้เรียงเอกสารตามระยะเวลา เพื่อประโยชน์ของผู้อ่านที่จะศึกษาว่าในสมัยใด ภายใต้สภาพแวดล้อมเช่นไร ได้มีแนวความคิดเช่นใดเกิดขึ้น และแนวความคิดเหล่านั้นได้มีการต่อเนื่องหรือหยุดชะงักลง แนวความคิดทางการเมืองใดที่มีอิทธิพลมาก และได้ประสบผลสำเร็จในการสร้างระบบการเมืองในสังคมหรือไม่ อย่างไร ถ้ามีการชะงักงันก็น่าจะก่อให้เกิดความสนใจที่จะศึกษาต่อไปว่าเป็นเพราะเหตุใด

การพิจารณาเอกสารทางการเมืองในแต่ละสมัย อาจช่วยให้เราจัดแบ่งแนวความคิดทางการเมืองที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน แต่เกิดขึ้นในต่างสมัยได้ นอกจากนั้นเรายังสามารถดูจากเอกสารทางการเมืองเหล่านี้แล้วสรุปได้ว่า เจ้าของเอกสารนั้น ๆ มีแนวความคิดทางการเมืองอย่างไร ซึ่งจะเป็นการดีกว่าที่เราจะประทับตราให้กับบุคคลในอดีตที่มีความคิดเห็นทางการเมืองว่า เขาเป็นเช่นนี้เช่นนั้นโดยมิได้ทำการศึกษาความคิดเห็นของเขาที่มีปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างถ่องแท้เสียก่อน

ด้วยเหตุนี้เอง ผู้รวบรวมจึงได้นำเอกสารหลายฉบับซึ่งเป็นของบุคคลหลายฐานะมาเสนอต่อผู้อ่าน พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ มิใช่จดหมายจากพ่อถึงลูกธรรมดาเท่านั้น หากได้บรรจุถ้อยคำซึ่งแสดงให้เห็นปรัชญาทางการปกครองของพระองค์ท่าน ตลอดจนฐานะแห่งอำนาจ และความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างกลุ่มผู้นำทางการเมืองในสมัยนั้นอีกด้วย เอกสารซึ่งมีความหนาเพียง ๔ หน้านี้ ได้ชี้ให้เราเห็นถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในอดีตหลายอย่าง รวมทั้ง

กุศโลบายในการปกครอง อันอาจเรียกได้ว่ากลยุทธ์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

รัชสมัยอันยืนยาวของรัชกาลที่ ๕ เป็นระยะที่แนวความคิดทางการเมืองจากตะวันตกได้ไหลบ่าเข้ามายังสังคมไทยและมีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้เกิดขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้เกิดขึ้นด้วยจังหวะที่ล่าช้ากว่าการเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ยิ่งใหญ่คือ การปฏิรูปการปกครองนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านการบริหารซึ่งเน้นหนักทางด้านองค์การฝ่ายบริหารมากกว่าอย่างอื่น การสร้างสถาบันทางการเมือง ตลอดจนข้อโต้แย้งเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ยังคงหาข้อยุติไม่ได้ในสมัยนั้นและได้ยืดเยื้อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ เอกสารสมัยรัชกาลที่ ๕ เช่น คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสตอบ พระบรมราชาธิบายแก้ไขปรับปรุงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๕ การตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและที่ปรึกษาในพระองค์ ตลอดจนพระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคีนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดทางตะวันตกที่ได้มีอิทธิพลต่อความคิดของคนไทยในสมัยนั้น และปฏิกิริยาโต้ตอบจากผู้ปกครองประเทศในเวลานั้นด้วย เอกสารเหล่านี้ ชี้ให้เห็นถึงความพยายามในการที่จะสร้างสถาบันทางการเมือง ซึ่งต้องการเป็นศูนย์อำนาจจากบุคคลเพียงคนเดียวมาสู่ความรับผิดชอบร่วมกันในระหว่างชนชั้นปกครอง แต่ยังมิได้ลงไปไกลถึงการร่วมกันรับผิดชอบระหว่างชนชั้นปกครองต่อผู้ถูกปกครอง แม้กระนั้นความพยายามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะลดพระราชอำนาจของพระองค์เอง ก็ยังต้องประสบอุปสรรคอันเกิดจากความเคยชินในการยอมรับอำนาจเด็ดขาดจากพระเจ้าแผ่นดินอยู่มาก

ความคิดเห็นที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองให้ "ทันสมัย" ยิ่งขึ้น มิได้มีอยู่เฉพาะหมู่ผู้ปกครองประเทศเท่านั้น ราษฎรสามัญบางคนที่ได้รับความรู้ความคิดใหม่ ๆ อันเป็นผลจากการติดต่อกับโลกภายนอก ก็เริ่มตั้งปัญหาถามถึงความเหมาะสมของระบบการปกครอง และความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมกับชาติอื่น ๆ ข้อเขียนของเทียนวรรณ ๒ ชิ้น ที่ได้นำมารวบรวมไว้นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดของราษฎรสามัญผู้สนใจในกิจการบ้านเมืองเป็นอย่างมากผู้หนึ่ง ผู้อ่านจะพบว่าความคิดของเทียนวรรณได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาก แม้ว่าเขาจะนำเอาหลักการของฝ่ายตะวันตกหลายอย่างมาประยุกต์กับความคิดตามหลักการที่เป็นของไทยเอง เช่นหลักของศาสนาพุทธก็ตาม

จากเอกสารในสมัยรัชกาลที่ ๕ เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า แนวความคิดทางการ

เมืองของไทยในระยะนั้นยังอยู่ในสภาพที่สับสนมาก ความสับสนนี้มีสาเหตุจากการไม่แน่ใจว่าแนวความคิดและธรรมเนียมปฏิบัติแบบตะวันตกจะเหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมไทยมากน้อยเพียงใด ข้อนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ำและเตือนสติผู้ปรารถนาที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงเสมอในที่ต่าง ๆ กัน ที่ชัดเจนที่สุดได้แก่พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ฉะนั้น ความไม่แน่ใจเกี่ยวกับค่านิยมจากตะวันตกนี่เองทำให้นักคิดไทยต้องหันกลับเข้าหาค่านิยมที่มีอยู่ในสังคมไทยดั้งเดิมเสมอ และยังไม่พร้อมที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หากต้องการที่จะทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปทีละขั้น

แนวความคิดทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตามที่ปรากฏในเอกสารฉบับต่าง ๆ ที่ได้นำมารวบรวมไว้นี้ ถึงแม้จะมิได้แสดงให้เห็นว่าได้มีการเทิดทูนคุณค่าของประชาธิปไตยไว้อย่างมากมายก็ตาม แต่ก็แสดงว่ามีการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิดเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยมากขึ้น นั่นคือ ได้มีการเรียกร้องถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคมและการยอมรับคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างเป็นทางการ เช่น การเลิกทาส เป็นต้น แม้ว่ารัฐบาลยังมิได้ให้สิทธิในการปกครองอย่างเต็มที่แก่ราษฎร แต่ก็ยังแสดงความปรารถนาที่จะปกครองราษฎรภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราช โดยถือว่ารัฐบาลเป็นผู้พิทักษ์ราษฎรจะต้องให้ความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรอย่างทั่วถึง

แนวความคิดทางการเมืองในส่วนที่เกี่ยวกับการเลือกระบบการปกครองได้สะดุดหยุดลงในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งได้มีการเน้นในด้านชาตินิยมมากกว่าการพยายามสร้างสรรค์สถาบันทางการเมือง แม้กระนั้นก็ยังมีการสร้างดุสิตธานี ซึ่งมีผู้กล่าวว่ารัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นตัวอย่างของการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยเริ่มจากการฝึกหัดข้าราชบริพารให้คุ้นเคยกับการปกครองตนเองภายในเมืองสมมติก่อน แม้ว่าดุสิตธานีจะเกิดขึ้นจริง แต่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีผู้คาดคะเนว่าจะถูกสถาปนาขึ้นในรัชกาลนี้ ก็ยังไม่เกิดขึ้น ความต้องการที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงจากกลุ่มผู้ได้รับการศึกษาสูงกว่าราษฎรโดยทั่ว ๆ ไปก็ยังคงทวีความรุนแรงมากขึ้น จนถึงกับเกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ หรือที่เรียกกันว่ากบฏเก็กเหม็ง

การเปิดโอกาสให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้นด้วยการเปิดโรงเรียนและส่งนักเรียนที่มีความสามารถออกไปเรียนในยุโรปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทำให้จำนวนผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดวัฒนธรรมและความคิดเห็นจากตะวันตกมีมากขึ้น ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นักศึกษาไทยในยุโรปเริ่มทยอยกันกลับเข้ารับราชการ ความรู้สึกเปรียบเทียบของผู้ที่เคยออกไปศึกษายังต่างประเทศเริ่มก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมือง ซึ่งนำไปสู่การปฏิวัติในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ประกาศฉบับแรกคณะราษฎร ธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว

พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรก ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดอันรุนแรง และแนวทางการปกครองของคนในกลุ่มใหม่ซึ่งประกอบไปด้วยชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาสูงเป็นอย่างดี

แนวความคิดของผู้นำในการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ กับแนวความคิดทางการเมืองและการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีตมีส่วนสัมพันธ์กันมาก หลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งเป็น "มันสมอง" ของคณะราษฎร เป็นผู้ที่คุ้นเคยกับงานของเทียนวรรณ และเคยได้ยินได้ฟังเรื่องการกบฏเมื่อ ร.ศ. ๑๓๐ และเนื่องจากบุคคลผู้นี้เป็นผู้ปูพื้นฐานทางอุดมการของคณะราษฎร เค้าโครงเศรษฐกิจของเขาซึ่งเสนอในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงได้ถูกนำมารวมไว้ในหนังสือเล่มนี้ด้วย ผู้รวบรวมตระหนักดีว่าเอกสารฉบับนี้ได้เป็นสาเหตุแห่งความขัดแย้งหลายประการ จึงได้นำพระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงเศรษฐกิจมาเสนอไว้ โดยมิได้ตัดทอนเลย เพื่อผู้อ่านจะได้เปรียบเทียบแนวความคิดที่ขัดแย้งกันจากเอกสารปฐมภูมินี้เอง

แม้ว่าการปฏิวัติ ๒๔๗๕ จะเป็นการปฏิวัติที่ปราศจากการนองเลือด และมีการประนีประนอมกันเป็นอย่างดีระหว่างผู้ปกครองเก่ากับนักปฏิวัติรุ่นใหม่ก็ตาม แต่ความขัดแย้งซึ่งได้มีมาตั้งแต่แรกเริ่มหากมิได้ถูกนำออกมาประจัญหน้ากันนั้น ได้นำไปสู่เหตุการณ์อันสำคัญทางประวัติศาสตร์ในระยะต่อมา การกบฏของทหารฝ่ายหัวเมืองภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดช และการขัดแย้งกันระหว่างรัฐบาลกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในเวลานั้น ได้จบลงด้วยการประกาศสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงบรรยายความในพระทัยของพระองค์ไว้โดยละเอียดในคำตอบโต้กับรัฐบาลและได้ทรงสรุปเหตุผลของการสละราชสมบัติไว้ในพระราชหัตถเลขาจากแครนลีย์ ผู้รวบรวมได้นำเอาคำแถลงการณ์ของฝ่ายรัฐบาลมาลงไว้ด้วย เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นฐานะของแต่ละฝ่ายอย่างยุติธรรม

ผู้รวบรวมจบหนังสือเล่มนี้ลงด้วยพระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลาของเอกสารจากฉบับแรกถึงฉบับสุดท้าย คือ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๗–๒๔๗๗ ผู้รวบรวมคิดว่าหลังจากเวลานั้นได้มีเอกสารทางการเมืองที่มีความสำคัญอีกหลายฉบับ แต่เอกสารเหล่านั้นมีอยู่แพร่หลายและพอจะหาอ่านได้ ผู้รวบรวมมีความหวังว่าคงจะมีผู้สนใจท่านอื่น ๆ ทำการรวบรวมเอกสารในแนวทางเดียวกันนี้ แต่ต่างสมัยกันไว้ให้มากยิ่งขึ้น

ผู้รวบรวมยอมรับว่าเอกสารเกือบทั้งหมดที่นำมาเสนอในหนังสือเล่มนี้ เป็นเอกสาร

ของชนชั้นนำผู้ปกครองประเทศ ความรู้สึกและการมองโลกของชนชั้นสูงจึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นตัวแทนความรู้สึกนึกคิดของประชาชนส่วนใหญ่ อย่างไรก็ดี ความคิดและทัศนคติของผู้นำที่มีต่อสังคมเป็นสิ่งสำคัญที่เราควรนำมาพิจารณา โดยเฉพาะในประเทศที่มีระบบการเมืองจำกัดอยู่ในวงแคบ และประชาชนโดยทั่วไปยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการปกครองตนเองอย่างเพียงพอ เมื่อขาดพลังจากมวลชนเช่นนี้ ความเคลื่อนไหวทางการเมืองหรือความคิดที่จะปฏิรูปสังคมและเศรษฐกิจจึงถูกผูกขาดโดยบุคคลเพียงไม่กี่คน วิถีทางของการเปลี่ยนแปลงจึงมักจะถูกกำหนดโดยชนชั้นนำ โดยมีประชาชนเป็นผู้รับมากกว่าเป็นผู้เสนอแนะ ในบางกรณีการปฏิรูปการปกครองจากผู้นำทางการเมืองได้รับการท้าทายจากกลุ่มผู้นำในระดับท้องถิ่น เช่น ปฏิกิริยาของผู้นำฝ่ายหัวเมืองต่าง ๆ ที่มีต่อการรวมอำนาจมาสู่รัฐบาลกลางในสมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะฐานะทางอำนาจและผลประโยชน์ของตนได้ถูกกระทบกระเทือน เป็นต้น

การมองโลกและความรู้สึกทางการเมืองของประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ อาจแสดงออกด้วยวิธีการอย่างอื่นนอกเหนือไปจากการเขียนบันทึกอย่างเป็นทางการก็ได้ ปฏิกิริยาต่อการปกครองของรัฐบาลอาจแฝงอยู่ในบทเพลงต่าง ๆ เช่น เพลงของหมอลำ หรือแม้แต่นิยายปรัมปราที่เล่ากันต่อ ๆ มา ผู้รวบรวมเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญยิ่ง แต่เนื่องจากมีเวลาอันจำกัด ผู้รวบรวมจึงพยายามหาเอกสารที่สามารถเข้าถึงได้ก่อน โดยหวังว่าจะมีผู้อื่นช่วยกันเสนอเอกสารหรือสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่เป็นภาพสะท้อนถึงความรู้สึกนึกคิดของมหาชนชาวบ้านต่อไปในอนาคต หนังสือเล่มนี้เป็นเพียงความพยายามเบื้องต้นที่จะเรียกร้องความสนใจของนักศึกษาประวัติศาสตร์และการเมืองไทย ที่จะพิจารณาแนวความคิดที่เป็นของไทย เพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์สภาพการเมืองและสังคมไทยในสมัยหนึ่งเท่านั้น ผู้รวบรวมเห็นว่ามีเอกสารอื่น ๆ ในสมัยหลัง ๆ อีกมากที่น่าจะมีการนำมาเสนอต่อผู้สนใจเรื่องการเมืองการปกครองของไทยต่อไป บทความของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ สด กูรมะโรหิต เรื่องสั้นของอิศรา อมันตกุล กวีนิพนธ์ของนายผี อุชเชนี อังคาร กัลยาณพงศ์ ข้อเขียนของทีปกร จดหมายของนายเข้ม เย็นยิ่ง นับว่าเป็นข้อเขียนในสมัยใหม่ที่ควรมีผู้นำมารวบรวมและวิเคราะห์ทั้งสิ้น ผู้รวบรวมหวังว่าคงมีนักวิชาการคนอื่น ๆ ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการเมืองไทยจะทำการศึกษาและนำมาเสนอต่อสาธารณชนต่อไป

ในการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ตามที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือนี้ ผู้รวบรวมได้รับความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ จากหลายท่าน คุณหญิงสาวิตรี สาตราวุธ และคุณกิตติรัตน์ ศรีวิสารวาจา ได้กรุณาให้ยืมแฟ้มส่วนตัวของพระยาศรีวิสารวาจา ผู้รวบรวมได้พบรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม ซึ่งท่าน

เจ้าคุณศรีวิสารวาจาเป็นกรรมการด้วยผู้หนึ่ง รายงานการประชุมฉบับนั้นเป็นรายงานการประชุมที่กรรมการได้ตรวจแก้และรับรองแล้ว ผู้รวบรวมจึงได้นำมาเสนอไว้ เนื่องจากรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มอื่น ๆ เป็นรายงานที่กรรมการยังไม่ได้ตรวจแก้ ฉะนั้น จึงนับว่าเอกสารในแฟ้มของท่านเจ้าคุณศรีวิสารวาจาเป็นประโยชน์อย่างมาก นอกจากนี้คุณกิตติรัตน์ยังได้กล่าวว่า ท่านเจ้าคุณศรีวิสาร ฯ เคยเล่าว่าได้ร่างรัฐธรรมนูญตามที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสสั่ง ร่วมกับ นายเรมอนด์ บี. สตีเวนส์ เสร็จก่อนที่จะมีการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ผู้รวบรวมได้พยายามค้นหาเอกสารอันสำคัญยิ่งฉบับนี้ในที่ต่าง ๆ กันแต่ก็ยังไม่พบ จึงเพียงแต่ตั้งความหวังไว้ว่า บุคคลรุ่นเก่า ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่และมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวอาจจะทราบบ้างว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนั้นพอจะค้นหาได้จากที่ใดบ้าง

นอกจากอาจารย์เกศินี หงสนันทน์ เพื่อนร่วมงานของผู้รวบรวมได้กรุณาช่วยเหลือในการค้นหาเอกสารบางฉบับแล้ว ผู้รวบรวมยังได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากคุณเพ็ญพร เสถียรสวัสดิ์ และ คุณประพัฒน์ ตรีณรงค์ เจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ จึงขอขอบคุณท่านผู้มีนามดังกล่าวมาแล้วไว้ ณ ที่นี้ด้วย

แม้ว่าผู้รวบรวมทั้งสองจะได้เริ่มงานชิ้นนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ก็ตาม แต่การที่เอกสารเหล่านี้ได้มีโอกาสพิมพ์รวมเป็นรูปเล่ม ก็ด้วยการแนะนำของ ดร. กมล สมวิเชียร แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย และ ดร. สมบัติ จันทรวงศ์ แห่งคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้ซึ่งได้กรุณานำเรื่องนี้เสนอต่อคณะกรรมการโครงการตำราของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ผู้รวบรวมจึงขอขอบคุณอาจารย์ทั้งสองท่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุดท้ายนี้ผู้รวบรวมขอขอบคุณ ดร. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่ได้กรุณาอ่านต้นฉบับทั้งหมด และได้ให้ข้อแนะนำและวิจารณ์หลายประการ ซึ่งทำให้ผู้รวบรวมได้มีโอกาสปรับปรุงแก้ไขความนำต่าง ๆ ของหนังสือเล่มนี้ให้สมบูรณ์ขึ้น

ชัยอนันต์ สมุทวณิช
คณะรัฐประศาสนศาสตร์
ขัตติยา กรรณสูต
สำนักวิจัย
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ก.ค. 2517

เรื่องที่ ๒

สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์

" ... เรามีความประสงค์ที่จะทดลองและปลูกฝังการศึกษาในวิธีการศึกษาโต้เถียงให้สำเร็จเป็นมติตามแบบอย่างที่ประชุมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงได้ดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ใช้การได้เหมาะสมสภาพของบ้านเมืองที่มีอยู่ในเวลานี้ ถ้าหากถึงเวลาอันควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองประเทศต่อไป ก็จะได้ทำได้โดยสะดวก ..."

ร. ๗

ก. ความนำ

จากเอกสารสมัยรัชกาลที่ ๕ หลายฉบับ เช่น พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง[๑] และพระบรมราโชวาทฉบับที่ ๒ ถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ[๒] ทำให้เราทราบว่าพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ นั้นถูกจำกัดด้วยอำนาจของขุนนางเก่า ๆ เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อยู่มาก จึงมีผู้กล่าวว่าสภาพการเมืองในสมัยนั้นมีลักษณะแฝงของการต่อสู้เพื่อรวมอำนาจคืนมาไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างกลุ่มคนรุ่นใหม่และกลุ่มขุนนางเก่านี้ ได้เป็นไปอย่างเด่นชัดมากขึ้นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ซึ่งเป็นปีที่ได้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ถึงแก่อสัญกรรม[๓]

การเมืองของสยามภายหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น เป็นเวลาที่เสนาบดีและขุนนางมีอำนาจมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสกุลบุนนาค ซึ่งมีเจ้าพระยากลาโหมศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ อำนาจของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นเจ้าพระยากลาโหมในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น มีมากจนเป็นที่หวั่นเกรงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย[๔] เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับราชสมบัติต่อมาเมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ และจะต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงมีผู้กลัวกันมากว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะทำการแย่งราชสมบัติดังที่เคยปรากฏมาก่อนในสมัยอยุธยา

ในต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อำนาจของตระกูลบุนนาคได้มีอยู่ทั่วไปในการบริหารระดับสูง ตัวสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เองเป็นผู้สำเร็จราชการ บุตรชาย คือ เจ้าพระยาสุริยวงศ์ไวยวัฒน์ (วอน บุนนาค)

---

[๑] มีรวมอยู่ในหนังสือนี้แล้ว

[๒] มีรวมอยู่ในหนังสือนี้แล้ว

[๓] เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์, "แนวพระราชดำริทางการเมือง ร.๕" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓๓ (๑ ธันวาคม ๒๕๑๐), หน้า ๒๕–๔๔.

[๔] ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มหาบุรุษ (พระนคร: โรงพิมพ์เทพไพศาล พ.ศ. ๒๕๐๔), เล่ม ๑ หน้า ๔๕๐.

เป็นสมุหพระกลาโหม น้องชายคือ เจ้าพระยาภานุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เป็นพระคลัง และหลานคือ พระยาอาหารบริรักษ์ (นุช บุญหลง) เป็นกรมนา

ได้มีผู้แบ่งกลุ่มผู้นำของสยามในยุคนี้ไว้เป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน[๕] คือกลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำ กลุ่มสยามหนุ่มประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางหนุ่ม ๆ หลายคน รวมทั้งเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ซึ่งเป็นน้องชายของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วย กลุ่มสยามหนุ่มนี้ประกอบด้วยคนหนุ่มซึ่งเป็นชนรุ่นที่สองซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก (second westernized generation) เป็นผู้ที่ต้องการให้มีการปฏิรูปสังคมให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ

กลุ่มที่สอง คือ พวกอนุรักษ์นิยม (Conservative Siam) มีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ กลุ่มนี้ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงหรือรวดเร็ว ต้องการรักษาสภาพเดิมของประเพณีไว้ให้มากที่สุด จะเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น เรียกได้ว่าเป็นนักปฏิบัตินิยม (pragmatist)

กลุ่มที่สาม คือ กลุ่มสยามเก่า (Old Siam) เรียกได้ว่าเป็นพวกหัวโบราณ กลุ่มนี้ประกอบด้วยขุนนางในระดับต่าง ๆ ที่เกรงกลัวความเปลี่ยนแปลงว่าจะมีผลกระทบถึงฐานะและตำแหน่งของตน ต้องการอยู่แต่ลำพัง ไม่สนับสนุนหรือเกี่ยวข้องกับฝ่ายใด กลุ่มนี้มีลักษณะต่อต้านอารยธรรมจากตะวันตกมากกว่ากลุ่มอนุรักษ์นิยมเสียอีก กลุ่มนี้มีกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงเป็นผู้นำ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษา ซึ่งนับว่าได้ทรงบรรลุนิติภาวะ และทรงเริ่มใช้อำนาจการบริหารราชการแผ่นดินได้เต็มที่ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มทั้งสามนี้ก็เริ่มเกิดขึ้นและนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงหลายครั้ง จะเห็นได้ว่าในปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๔๑๗ นั้นได้เกิดเหตุการณ์หลายอย่างซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากการที่กลุ่มสยามหนุ่มภายใต้การนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มดำเนินการปฏิรูปการปกครองและพยายามขจัดอิทธิพลของขุนนางรุ่นเก่าที่เคยมีอำนาจอยู่ในต้นรัชสมัย กลุ่มสยามหนุ่มนี้ได้ออกหนังสือพิมพ์การเมืองเล่มแรกของสยาม ให้ชื่อว่า **ดรุโณวาท** โดยมีพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ทรงเป็นทั้งเจ้าของ บรรณาธิการ และผู้พิมพ์ผู้โฆษณา และมีนักเขียนประจำซึ่งเป็นผู้ "หัวรุนแรง

---

[๕] David Wyatt : *Politics of Reform : Education in the Reign of King Chulalongkorn* (Bangkok: Thai Watana Panich, 2512), pp. 44-50.

ในกลุ่มก้าวหน้าแห่งยุคนั้น"[๖] คือเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (ในขณะนั้นเป็นพระยาภาสกรวงษ์ราชาณัติ ราชเลขานุการ จางวางมหาดเล็ก และผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก) เป็นกำลังสำคัญ

ดรุโณวาท มีนโยบายที่จะเสนอข่าวสารและบทความต่าง ๆ ที่เป็น "เรื่องนอกราชการ" นอกเหนือไปจากราชกิจจานุเบกษาซึ่งเป็นหนังสือของราชการที่มีอยู่แล้ว ดรุโณวาทมีสารคดีการเมือง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับสยามโดยตรงและที่เกี่ยวกับต่างประเทศ เช่น ได้นำกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกามาลงไว้ โดยได้นำคำแปลภาษาไทยของหมอแบรดเลย์กำกับไว้ด้วย[๗]

ถ้าจะกล่าวว่าดรุโณวาทเป็นกระบอกเสียงของกลุ่มสยามหนุ่มก็เห็นจะได้ เพราะนอกจากดรุโณวาทจะลงข้อความที่เกี่ยวกับปรีวีเคาน์ซิลและเคาน์ซิลออฟสเตตอยู่เสมอๆ แล้ว ก็ยังมีบทความที่เรียกว่านิทานการเมืองกระแนะกระแหนติเตียนกลุ่มขุนนางเก่าอยู่มาก[๘]

นอกจากกลุ่มสยามหนุ่มจะประกาศความคิดเห็นของตนทางหน้าหนังสือ ดรุโณวาทแล้ว ก็ยังจัดตั้งสมาคมสยามหนุ่ม (Young Siam Society) ขึ้นด้วย

การรวมอำนาจกลับมาสู่พระมหากษัตริย์ได้กระทำในหลาย ๆ ทางด้วยกัน เมื่อมีการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เสนาบดีทุกกระทรวงก็จะต้องส่งรายได้ที่ตนจัดเก็บอยู่ส่งคลังโดยตรง การปรับปรุงระบบบริหารงานคลังนี้เท่ากับเป็นการทำลายอำนาจและแหล่งรายได้ของกลุ่มขุนนางเก่า โดยเฉพาะของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์โดยตรง นอกจากนี้การประกาศตั้งและตราพระราชบัญญัติ ๒ ฉบับ คือ พระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต (ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน) และพระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล (ที่ปรึกษาในพระองค์) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ก็เป็นความพยายามที่จะสร้างสถาบันทางการเมืองขึ้น เพื่อสนับสนุนการต่อสู้เพื่ออำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นกัน

จะเห็นได้ว่าสมาชิกของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินล้วนแต่เป็นขุนนางรุ่นหนุ่ม

---

[๖] ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (พระนคร : หนังสือที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพ นางชิด ชุ่มไพโรจน์, ๑๖ สิงหาคม ๒๕๑๔), หน้า ๔๓.

[๗] เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๐.

[๘] เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๕.

เป็นส่วนใหญ่ และทั้งหมดเป็นข้าราชการซึ่งสนับสนุนการรวมอำนาจมาไว้ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนี้ได้ทำการตัดสินคดีที่พระยาอาหารบริรักษ์ขัดขืนไม่ส่งเงินรายได้ให้แก่หอรัษฎากรพิพัฒน์ การถอดพระยาอาหารบริรักษ์ออกจากตำแหน่งนี้ เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเริ่มขจัดบุคคลที่ผูกพันอยู่กับกลุ่มขุนนางเก่าออกไปจากวงการบริหารระดับสูง พระยาอาหารบริรักษ์ผู้นี้เป็นทั้งหลานชายและผู้ใกล้ชิดของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์[๙] การที่สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินกระทำการอย่างอาจหาญในครั้งนั้น จึงทำให้ขุนนางเก่า ๆ ระมัดระวังตัวกันขึ้นอีกมาก

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ นี้เองได้มีเหตุการณ์ที่ร้ายแรงหลายอย่าง เช่น เกิดไฟไหม้โรงแก๊สในพระบรมมหาราชวัง และที่สำคัญก็คือกรณีการขัดแย้งระหว่างวังหลังกับวังหน้า เนื่องจากเกิดมีข่าวลือว่ามีผู้คิดจะปลงพระชนม์กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ทำให้วังหน้าระดมพลเพื่อต่อสู้ และต่อมาได้เสด็จหนีไปประทับอยู่ที่สถานกงสุลอังกฤษ หลังจากกรณีวังหน้าในปีนั้น วังหน้าก็ถูกลดอำนาจเรื่อยมา จนกระทั่งเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ นับแต่นั้นมาก็ได้ทรงมีประกาศยุบเลิกตำแหน่งวังหน้า

เมื่อคำนึงถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี ๒๔๑๗ นี้น่าจะทำให้คิดได้ว่า การที่กลุ่มสยามหนุ่มเริ่มมีบทบาทมากขึ้น และการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะและได้ทรงจัดตั้งสถาบัน เช่น ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และที่ปรึกษาในพระองค์ ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากกลุ่มที่เคยมีอำนาจมาแต่ก่อนหลายประการ แม้แต่สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และเจ้าพระยาสุริยวงศ์ไวยวัฒน์ (บุตรของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ) เองก็ไม่ยอมรับเป็นที่ปรึกษาราชการในพระองค์ โดยอ้างเหตุว่าไม่อาจถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเป็นครั้งที่สอง และไม่อาจรับคำสาบานเหมือนคนทั้งหลายได้[๑๐]

อย่างไรก็ตาม สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) ได้ปฏิบัติงานที่สำคัญ ๆ หลายอย่าง เช่น การประชุมปรึกษาเรื่องการเลิกทาส การจัดเก็บภาษีอากร เป็นต้น ในระยะต่อ ๆ มากิจการของสภาที่ปรึกษาทั้งสองได้ซบเซาไปมากจนพระบาท

---

[๙] ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, ที่อ้างแล้ว, หน้า ๖๘๐.

[๑๐] รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้มีใน กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารแผนกหนังสือตัวเขียนและจารึก เรื่อง "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์" เลขที่ ๑๕๒๓ มัดที่ ๑๕๓/๑ และใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ เล่ม ๑ หน้า ๖๖๒–๖๖๙.

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้ข้อสังเกตไว้ในพระราชดำรัสในการเปิดรัฐมนตรีสภา เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ความตอนหนึ่งว่า

> "ตั้งแต่ปีแรก ๆ ในราชสมบัติของเรานั้น เราได้มีความคิดเห็นว่า ถ้าจะได้มีผู้ประกอบสติแลปัญญาประชุมกันอยู่เป็นอัตราบ้าง สำหรับที่จะได้ช่วยกันแก้ไขกฎหมายเก่าที่ใช้ไม่ได้แล้ว แลสำหรับที่จะได้คิดทำกฎหมายใหม่ดังนี้ก็จะเป็นการดีอยู่ เหตุฉะนั้นเราจึงได้ตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่เราได้เป็นประธานเองนั้น เป็นที่ประชุมอันหนึ่งซึ่งได้เห็นเป็นประโยชน์ที่ได้ตกแต่งการที่เกี่ยวข้องด้วยกฎหมายมาเป็นหลายปีแล้ว ครั้นต่อมาก็มีเหตุต่าง ๆ ที่ไม่ต้องการจะกล่าวไว้ในที่นี้นั้น เผอิญมาทำให้เป็นที่ขัดขวางน้ำใจอันดีของเรานี้..."[๑๑]

นอกจากนี้ยังได้มีพระราชปรารภไว้ใน **พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗**[๑๒] คือประมาณ ๑๐ ปี ภายหลังจากที่ได้มีสภาที่ปรึกษาราชการ ความตอนหนึ่งว่า

> "ตำแหน่งเอกเสกคิวติฟนั้นเป็นที่หวงแหนของริเยนต์แลเสนาบดี แต่ลิยิสเลติฟนั้นหาใคร่จะมีผู้ใดชอบใจไม่ เราจึงได้จับอุดหนุนการลิยิสเลติฟขึ้นจนมีถึงเคาน์ซิลที่ปรึกษาทำกฎหมายเนือง ๆ เป็นต้น จนตกลงเสนาบดีเป็นคอเวอร์เมนต์ เรากลายเป็นหัวหน้าของพวกลิยิสเลติฟเคาน์ซิล เป็นออปโปสิชั่นของคอเวอร์เมนต์โดยตรง เมื่อการภายหลังมามีเหตุการณ์ในการคอเวอร์เมนต์มากขึ้น เป็นโอกาสที่เราจะได้แทรกมือลงไปได้บ่อย ๆ เราจึงได้ถืออำนาจเอาเอกเสกคิวติฟได้ทีละน้อยละน้อยจนภายหลังตามลำดับมาจนถึงบัดนี้ เรากลายเป็นตัวคอเวอร์เมนต์ เราเชื่อเป็นแน่ว่าในการลิยิสเลติฟเคาน์ซิลในครั้งนั้นคงจะได้แรงเพราะเราจึงได้ทำการตลอดไปได้ไม่มากก็น้อย ครั้นเรากลับมาเป็นเอกเสกคิวติฟคอเวอร์เมนต์เสียแล้ว การลิยิสเลติฟไม่มีผู้อุดหนุนเพราะเป็นการเหลือกำลังที่เราจะทำทั้งสองอย่างได้ตลอด...และเพราะเมมเบอร์เป็นตัวสำคัญขาดไปเสียบ้างจึงทำให้ลิยิสเลติฟเคาน์ซิลมีเสียงอ่อนไป ทำกฎหมายอันใดก็ไม่ใคร่จะสำเร็จได้..."

จากพระราชดำรัสข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

๑๑ พระราชดำรัสในการเปิดรัฐมนตรีสภา ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗)

๑๒ มีรวมอยู่ในหนังสือนี้แล้ว

ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างสถาบันทางการเมือง ให้ทำหน้าที่ทางด้านนิติบัญญัติ และบริหารแยกจากกัน ซึ่งอาจเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

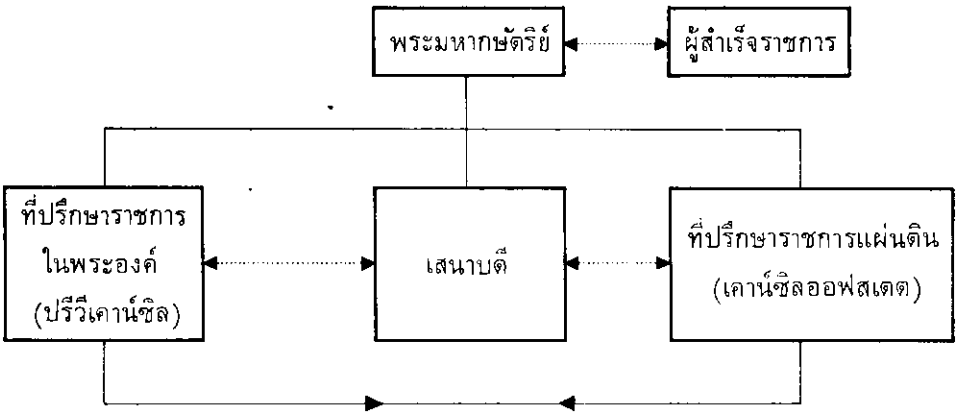

การตั้งที่ปรึกษาราชการทั้งสองประเภทนี้ นอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ ดังกล่าวมาแล้ว ก็ยังมีผลทางการเมืองอีกอย่างหนึ่งคือ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ซึ่งเป็นปีที่พระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงขึ้นครองราชย์ครั้งที่ ๒ เป็นต้นมานั้น สถาบันทั้งสองแห่งที่ได้ทรงตั้งขึ้นนี้ได้มีส่วนสำคัญในการนำเอาอำนาจการปกครองอันแท้จริง ซึ่งเคยตกอยู่กับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มาไว้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทีละน้อย เนื่องจากการจัดตั้งสถาบันทั้งสองนี้เกิดขึ้นจากเหตุผลทางการเมืองดังกล่าวมาแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีอำนาจเด็ดขาดแล้ว หรือที่พระองค์ทรงเรียกว่า "กลายเป็นตัวคอเวอร์เมนต์" แล้ว บทบาทและหน้าที่ของสภาที่ปรึกษาราชการและสภาที่ปรึกษาในพระองค์ก็หมดไป จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตต จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) นั้นเสีย ใน ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ส่วนปรีวีเคาน์ซิล หรือสภาที่ปรึกษาราชการในพระองค์นั้นได้ดำเนินต่อมาเรื่อย ๆ มีการตรวจชำระความฎีกากันอยู่เสมอ และได้มีสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีที่ปรึกษาราชการในพระองค์เป็นจำนวนถึง ๒๒๗ และได้กลายสภาพเป็นสภาที่ใหญ่มากจนไม่อาจจะทำการประชุมปรึกษากันอย่างจริง ๆ จัง ๆ ได้

ข. ประกาศ
ว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลแลพระราชบัญญัติ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัต วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในรัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรงรัตนราไชมไหศวรรยาธิบัติ ณ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมอุดมราชนิเวศน์มหาสถาน เสด็จออกพระที่นั่งอัมรินทรวินิจฉัยมไหศวรรยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แลอัครมหาเสนาธิบดีมุขมนตรีกระวีชาติราชปุโรหิตาจาริย์ ฝ่ายทหารพลเรือนถวายคำนับโดยอันดับเฝ้าเบื้องบาทบงกชมาศพร้อมกัน จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทให้ประกาศแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ให้ทราบทั่วกันว่าตั้งแต่เสด็จบรมราชาภิเศกเถลิงถวัลยราชสมบัติ ตั้งพระราชหฤทัยจะดำรงรักษาพระนครขอบขันธสีมา ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการแลราษฎรให้ถาวรวัฒนายิ่งขึ้นไป จึงได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินทางทะเลฝ่าคลื่นฝืนลมไปประพาสเมืองต่างประเทศ เพราะจะได้ทรงทอดพระเนตรบ้านเมือง แลการธรรมเนียมต่างๆ สิ่งใดดีจะได้เป็นแบบอย่างแก่บ้านเมืองสยามต่อไป ก็เพราะทรงหวังตั้งพระราชหฤทัยประสงค์จะทรงจัดการทำนุบำรุงพระนคร จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบ้านเมืองซึ่งได้มีความเจริญแล้วนั้น ก็ได้ทรงเห็นการดีหลายอย่างที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน เป็นต้นว่า กดขี่แก่กัน ถ้าเมืองใดประเทศใดยังถือตามที่เป็นการกดขี่แก่กันนั้นอยู่แล้ว ก็เห็นว่าประเทศนั้นเมืองนั้นยังไม่มีความเจริญเป็นแน่ จึงได้ทรงลดหย่อนผ่อนพระราชอิสริยยศลงหลายอย่าง โปรดให้ขุนนางยืนเฝ้าและนั่งเก้าอี้ที่เสมอกัน ก็มิได้ทรงถือพระองค์ เพราะจะให้ท่านทั้งหลายเห็นเป็นแน่ว่า จะทรงปลดเปลื้องการกดขี่ที่มีอยู่ในบ้านเมืองนั้นให้ลดน้อยถอยไปทุกครั้งทุกคราว ครั้งนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการผลประโยชน์บ้านเมืองสิ่งใดที่จะเกิดขึ้น แลการที่ยังรกร้างมาแต่เดิมมานั้นถ้าจะทรงจัดการแต่พระองค์เดียวก็จะไม่ใคร่สำเร็จไปได้ ถ้ามีผู้ที่ช่วยกันคิดหลายปัญญาแล้ว การซึ่งรกร้างมาแต่เดิมก็จะได้ปลดเปลื้องไปได้ทีละน้อยๆ ความดีความเจริญก็คงจะบังเกิดแก่บ้านเมือง จึงได้ทรงจัดสรรข้าทูลละอองธุลีพระบาทซึ่งมีสติปัญญาโปรดเกล้าฯ ตั้งไว้เป็นที่ปรึกษาแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อมีราชการวันใด กำหนดให้มา

ประชุมพร้อมกัน จะเสด็จออกในพระที่นั่งแห่งใดแห่งหนึ่งนั้น ให้ผู้เป็นที่ปรึกษาใหญ่มาประชุมติดกันไปสองวันสามวันก็ได้ เมื่อทรงพระราชดำริการสิ่งใด ซึ่งเป็นราชการที่สำคัญ แลจะตั้งเป็นกฎหมาย แลเป็นแบบฉบับเป็นธรรมเนียมในแผ่นดิน จะพระราชทานคำซึ่งทรงพระราชดำรินั้นให้ที่ปรึกษาทั้งปวงดำริตริตรองดู การจะเป็นคุณฤๅเป็นโทษก็ให้กราบทูลขึ้นตามความที่เห็น ถ้าเห็นว่าสิ่งไรจะเป็นคุณ ฤๅคิดการซึ่งจะให้เป็นคุณดีกว่าที่ทรงพระราชดำรินั้น ก็ให้กราบทูลขึ้น ถ้าเห็นว่าจะเป็นการไม่มีคุณเป็นโทษอย่างไรก็ให้กราบทูลได้ ไม่เป็นคนล้นคนทะลึ่งไป ถ้าหากว่าคำที่ว่าขึ้นมานั้นดีควรจะเอาเป็นแบบฉบับได้ ก็จะเอาคำนั้นใช้ ถ้าเห็นว่าไม่มีประโยชน์ก็จะให้ยกเสีย แต่ผู้ซึ่งพูดขึ้นนั้นไม่มีโทษไม่มีความผิดสิ่งไรในตัว หนึ่งที่ปรึกษาทั้งปวงจะคิดการสิ่งไรขึ้นได้ ลงเนื้อเห็นกันตั้งแต่สองคนขึ้นไป ก็ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลฤๅทำเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวายเป็นไปรเวตก่อน จะได้ไม่เป็นที่ขัดขวางแก่ผู้ใด เมื่อทรงเห็นชอบจะได้ทรงปรึกษาที่ปรึกษาทั้งปวง เมื่อเห็นว่าชอบดีพร้อมกันแล้ว คำนั้นก็จะเป็นใช้ได้ ถ้าการสิ่งไรซึ่งปรึกษากันในวันประชุมนั้น จะยังไม่ตกลงแล้วกันได้ ก็จะพระราชทานพระราชดำริแลคำซึ่งกล่าวขึ้นนั้นให้ไปตริตรองดูก่อน เมื่อถึงคราวประชุมหน้า ให้ที่ปรึกษาทั้งปวงทำจดหมายรายความคิดของตัวที่เห็นนั้นมาถวายในที่ประชุมจงทุกคน จะได้ทรงเทียบเคียงดูเห็นว่าคำของผู้ใดดีจะได้เอาคำของผู้นั้นเป็นใช้ได้ ถ้าฝ่ายหนึ่งเห็นความว่าไม่ดี ฝ่ายหนึ่งเห็นความว่าดี เป็นคำเถียงแก่งแย่งกันอยู่ดังนี้ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตัดสินเป็นกลาง ไม่ทรงเห็นว่าเป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย สุดแล้วแต่ความยุติธรรมเป็นประมาณแล้วจะทรงเลือกคำที่ที่ปรึกษามาเห็นว่าจะใช้ได้นั้น เรียงลงให้เป็นเรื่องจนตลอดการฤๅจะทรงพระราชดำริพิเศษกว่าคำของขุนนางเหล่านั้นขึ้นไปอีกก็จะเพิ่มเติมลงด้วยแล้วปรึกษาที่ปรึกษาทั้งปวงต่อไป เมื่อเห็นว่าดีพร้อมกันแล้ว จะเอาคำนั้นเป็นใช้ได้ เมื่อที่ปรึกษายังจะเห็นการดีจะมีคุณต่อไปอีก ก็จะโปรดให้ไปเรียงถ้อยคำตามความคิดของตัวมาว่าได้อีก กว่าจะเห็นชอบพร้อมกัน ลงชื่อพร้อมกันแล้วจึงจะมอบให้ผู้ใหญ่ผู้หนึ่งรับเอาความนั้นไปเรียงเป็นพระราชบัญญัติ แล้วให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อถึงวันประชุมหน้าจึงจะให้เอาคำพระราชบัญญัตินั้นออกอ่านให้ที่ปรึกษาทั้งปวงฟัง เมื่อเห็นว่าถูกต้องพร้อมกันแล้ว ถ้าเป็นการใหญ่ต้องปรึกษาท่านเสนาบดี เห็นชอบพร้อมกันแล้วจึงจะลงพระนาม ประทับพระราชลัญจกรในพระราชบัญญัตินั้นเป็นใช้ได้ หนึ่งจะทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการอีกพวกหนึ่งให้เป็นที่ปรึกษาในพระองค์ เพราะไม่ได้ทอดพระเนตรการสิ่งไร ไม่ได้ทรงฟังการสิ่งไรทั่ว ไม่มีสิ่งไรที่จะเป็นทางปัญญาซึ่งจะทรงพระราชดำริการบ้านเมือง และจะทรงตัดสินคำของที่ปรึกษาทั้งปวงให้

เด็ดขาดไปได้ เพราะฉะนั้นจึงจะต้องตั้งไว้สำหรับทรงไต่ถามการงานให้กราบทูลได้ทุกอย่างไม่มีการขัดขวาง แลปรึกษาการซึ่งทรงพระราชดำริขึ้นบางสิ่งก่อนที่ปรึกษาใหญ่ผู้ที่ได้มาเป็นที่ปรึกษาในพระองค์จึงจะเอาใจใส่ในราชการ อุตสาหะสืบเสาะแลคิดการที่ดีเหมือนหนึ่งฝึกหัดคนขึ้นไว้ จะได้หนุนที่ปรึกษาใหญ่ต่อไป แต่ที่ปรึกษาในพระองค์นี้ไม่มีกำหนดว่าเท่าไร แล้วแต่จะทรงเห็นว่าผู้ควรจะใช้ได้ก็จะตั้งขึ้นไว้มาก ๆ เมื่อมีการสิ่งไรที่จะทรงปรึกษา จะให้หาแต่สองคนสามคนฤๅมากเท่าไรก็ได้ เมื่อทรงถามการงานสิ่งไรก็ให้กราบทูลได้โดยการที่จริง ไม่ระแวงกลัวความผิดร้ายสิ่งใด ฤๅถ้าจะคิดการสิ่งไรขึ้น ก็ให้กราบทูลได้โดยความที่ตัวคิดเห็น จะทรงปรึกษาการสิ่งไรก็ให้กราบทูลได้ทุกอย่างเหมือนที่ปรึกษาใหญ่ แต่การนั้นยังไม่สำเร็จ ต้องทรงปรึกษาที่ปรึกษาใหญ่ก่อน ต่อเห็นชอบพร้อมกันแล้วการนั้นจึงจะเป็นสำเร็จได้ ให้ที่ปรึกษาแลที่ปรึกษาในพระองค์จงมีความสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้มีความอุตสาหะหมั่นฟังหมั่นคิดตรึกตรองในกิจการแผ่นดินโดยสุจริตธรรมทุกประการ

ประกาศมา ณ วันศุกร์ แรมแปดค่ำ เดือนหก ปีจอฉอศก จุลศักราชพันสองร้อยสามสิบหก เป็นปีที่หกในรัชกาลปัตยุบันนี้ ฯ

ที่ปรึกษาซึ่งโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นในครั้งนั้น

พระยาราชสุภาวดี	จ ม ท จ ว	๑
พระยาศรีพิพัฒน์	ท จ ว	๑
พระยาราชวรานุกูล	ท จ ว น ช ภ ม	๑
พระยากระสาปน์กิจโกศล	ท จ ว ม ม	๑
พระยาภาษกรวงษ	ท จ ว ภ ช ช ม ม	๑
พระยามหาอำมาตย	ท จ	๑
พระยาอภัยรณฤทธิ์	ท จ	๑
พระยาราไชย	ท จ	๑
พระยาเจริญราชไมตรี	ช น	๑
พระยาพิพิธโภไคย	ม ม	๑
พระยากลาโหมราชเสนา		๑
พระยาราชโยธา		๑

รวม ๑๒ นายก่อน ถ้าต่อไปทรงเห็นว่าผู้ใดควรจะยกมาเป็นที่ปรึกษาได้ ก็จะทรงตั้งเพิ่มเติมและจะผลัดเปลี่ยนได้ตามแต่จะทรงเห็นสมควร ให้ท่านทั้งปวงซึ่งมีชื่อมาในที่ปรึกษานี้ จงตั้งใจรับราชการของตนตามพระราชบัญญัติประกาศนี้ทุกประการเทอญ ฯ

ค. พระราชบัญญัติ
เคาน์ซิลออฟสเตต[๑๓] คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

ศุภมัศดุ จุลศักราช ๑๒๓๖ โสณสังวัจฉรบุรพาสาฒิกมาสศุกลปักษปาฏิบท รวิวาร ปริเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงศ วรุตมพงษบริพัตร วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ในพระบรมราชวงศ์ ซึ่งประดิษฐานแลดำรงกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา ณ ประเทศบางกอก เป็นพระบรมราชธานีมหานครใหญ่ในแผ่นดินสยามเหนือใต้ แลเป็นบรมราชาธิราชในเมืองใกล้เคียง คือลาวเฉียง ลาวกาว มลายู กระเหรี่ยงแลอื่นๆ ทรงพระราชดำริได้ทรงประกาศตั้งเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต[๑๔] ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินไว้แต่วันศุกร์ เดือนหก แรมแปดค่ำ ปีจอฉอศก เพื่อจะให้ช่วยคิดราชการแผ่นดิน ซึ่งจะให้มีคุณมีประโยชน์ทำนุบำรุงพระนครทั่วพระราชอาณาเขต ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข แต่ยังหาได้มีพระราชบัญญัติสำหรับตัวที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งจะประพฤติให้ถูกต้องตามแบบอย่างที่ปรึกษาราชการไม่ อนึ่งปรีวีเคาน์ซิล[๑๕] คือที่ปรึกษาราชการในพระองค์นั้น ก็จะโปรดเกล้าฯ ตั้งขึ้นตามซึ่งมีมาในประกาศฉบับก่อนนั้น ก็ควรจะมีพระราชบัญญัติกฎหมายบังคับสำหรับตัวด้วย จึงทรงร่างข้อพระราชบัญญัติ แล้วปรึกษาด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านเสนาบดีแลที่ปรึกษาราชการแผ่นดินให้แก้ไขเพิ่มเติมตกลงกัน จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติสำหรับที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน แลที่ปรึกษาราชการในพระองค์ไว้เป็นแบบฉบับสำหรับแผ่นดินสืบไป ฯ

ข้อ ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งราชตระกูล แลข้าราชการซึ่งมีตระกูล แลผู้มีสติปัญญาว่องไวเฉียบแหลมรอบรู้ในราชกิจการต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงปรากฏเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งเรียกตามภาษาอังกฤษว่า เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต โดยกำหนดตั้งแต่ ๑๐ นายขึ้นไป ไม่ให้เกิน ๒๐ นายออกไป ถ้าที่ปรึกษาราชการแผ่นดินผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งในพวกที่ปรึกษาหมู่เดียวกันไม่เป็นที่ชอบใจเพราะทำการผิด ไม่สมควร

---

๑๓ Council of State

๑๔ Councillor of State

๑๕ Privy Council

เป็นที่รังเกียจด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง จะใคร่คัดผู้นั้นออกเสียจากที่ปรึกษา ก็ให้ผู้ที่มีความรังเกียจนั้นชุมนุมกันลงชื่อตั้งแต่หกนายขึ้นไป จดหมายข้อความที่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตนั้นทำผิดอย่างไร เป็นที่รังเกียจด้วยเหตุไร นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ถ้าพระราชดำริทรงเห็นชอบด้วยจึงจะคัดผู้นั้นออกเสียจากที่ปรึกษาได้

ข้อ ๒ ท่านเสนาบดีซึ่งมีอำนาจอยู่ในตำแหน่ง มีราชการที่เกี่ยวข้อง ฤๅมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้มาประชุมปรึกษาในที่ประชุมเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตก็มาได้ แต่มิได้นับเข้าในพวกที่ปรึกษา ๒๐ นายซึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้งไว้ อนึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเลือกพระบรมวงศานุวงศ์ต่างตั้งไว้ในที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน นอกจากจำพวกที่ปรึกษา ๒๐ นายนั้นได้อีก ๖ พระองค์ พระบรมวงศานุวงศ์ ๖ พระองค์ ซึ่งทรงตั้งไว้นั้น ก็มีอำนาจจะเข้าไปนั่งประชุมปรึกษาในที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดินได้ แลพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งทรงตั้งไว้นี้ ถ้าในหมู่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีความรังเกียจ ชุมนุมกันลงชื่อจดหมายกล่าวโทษกราบบังคมทูลตั้งแต่ ๖ นายขึ้นไป ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นชอบด้วย ก็จะต้องห้ามพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเป็นที่รังเกียจนั้น ไม่ให้เข้าไปนั่งในที่ประชุมปรึกษาต่อไป ฯ

ข้อ ๓ ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงพระกรุณาโปรดยกย่องตั้งไว้ในที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแล้ว ท่านผู้นั้นมียศบรรดาศักดิ์ควรนับว่าเป็นที่สองรองท่านเสนาบดี ท่านผู้นั้นได้ทำราชการเรียบร้อยดี จะพระราชทานเงินปีไม่ให้ต่ำกว่าปีละ ๔๕ ชั่ง แม้นถึงมิได้คงอยู่ในตำแหน่งราชการก็ดี ก็จะพระราชทานเป็นส่วนเบี้ยเลี้ยงเสมอไปจนตลอดชีวิต เพื่อเป็นเครื่องประคองรักษายศที่ได้ทรงยกย่องเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ฯ

ข้อ ๔ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทุก ๆ นาย ต้องกระทำสัตยานุสัตย์สาบานตัวถวายตามคำสาบานสำหรับที่ปรึกษาราชการแผ่นดินก่อน แล้วจึงจะนับว่าเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินได้ ถ้าผู้ใดยังไม่ได้สาบานตัวแล้ว ผู้นั้นจะเข้านั่งในที่ปรึกษาราชการแผ่นดินไม่ได้ ฯ

ข้อ ๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นเปรสิเดน[๑๖] หัวหน้าประธานาธิบดี

---

[๑๖] President

เป็นที่แล้วที่จบ เป็นผู้บำรุงในที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน จะเสด็จมาในที่ประชุม ฤๅจะไม่เสด็จมาก็ได้ตามพระราชอัธยาศัย ฯ

ข้อ ๖ เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ต้องเลือกผู้หนึ่งผู้ใดใน ๒๐ นายนั้นยกให้เป็นไวซ์เปรสิเดน[๑๗] คือเป็นผู้ระงับแลบังคับสิทธิ์ขาดในการปรึกษาราชการแผ่นดินนายหนึ่ง เพื่อไว้เป็นที่สองฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ในเวลาซึ่งไม่ได้เสด็จออกปรึกษาราชการแผ่นดินทุกคราวประชุม แลตำแหน่งไวซ์เปรสิเดนนั้น จะเลือกจัดขึ้นไว้ปีละนายหนึ่ง ฤๅจะเลือกซ้ำผู้ที่ได้เป็นในปีก่อนนั้นให้ว่าการต่อไปอีกก็ได้ แต่เมื่อพร้อมใจกันเลือก เห็นว่าท่านผู้ใดควรจะเป็นไวซ์เปรสิเดนได้ก็ให้ลงชื่อกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก่อน ถ้าทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ท่านผู้นั้นจึงเป็นตำแหน่งไวซ์เปรสิเดนได้ ถ้าผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งเป็นไวซ์เปรสิเดนแล้ว มีความผิดไม่เป็นที่ชอบพระราชหฤทัย ถึงยังไม่ครบกำหนดปีจะโปรดให้ออกเสียจากที่ไวซ์เปรสิเดนเวลาใดก็ได้

ข้อ ๗ ผู้ที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งไวซ์เปรสิเดนนั้น ต้องธุระเอาใจใส่จัดการในที่ปรึกษาราชการแผ่นดินให้เรียบร้อยทุกอย่าง แลเป็นผู้ลงชื่อในจดหมายข้อคำปรึกษาแลในจดหมายตอบคำปรึกษา ซึ่งจะต้องลงชื่อเป็นสำคัญทุกเรื่อง แลจะต้องพูดนำแลพูดแทนที่ปรึกษาราชการแผ่นดินให้ทราบทั่วกันในที่ประชุม ถ้าการในที่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตจะต้องจับฉลาก ถ้าในหมู่ที่ปรึกษาราชการแผ่นดินด้วยกัน จะเกิดแก่งแย่งทุ่มเถียงไม่ตกลงกันประการใดก็ดี ในเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นเปรสิเดนไม่ได้เสด็จมาอยู่ในที่ประชุมด้วย ไวซ์เปรสิเดนต้องเป็นผู้ระงับความวิวาทแล้วตัดสินสมัครสมานเสียให้เรียบร้อยอย่าให้เป็นคำโต้เถียงกันได้ ฯ

ข้อ ๘ ในราชการที่ปรึกษานี้ ต้องมีตำแหน่งเคลิกออฟเคาน์ซิล[๑๘] คือเสมียนใหญ่ในที่ปรึกษานายหนึ่ง ดีปุตีเคลิกออฟเคาน์ซิล[๑๙] คือ เสมียนผู้ช่วยที่ปรึกษานายหนึ่ง ทั้งสองนายนี้มีตำแหน่งราชการที่จะรักษาบัญชี แลจดหมายเหตุในที่ปรึกษาทุกอย่างทุกประการ เคลิกนั้นต้องมีออฟฟิศที่รักษาหนังสือไว้ในพระบรมมหาราชวัง แลจะต้องมีเสมียนใช้ให้พอแก่การ ตำแหน่งเคลิกนี้จะนับเข้าในพวกที่ปรึกษา แลจะเข้าประชุม

---

[๑๗] Vice President

[๑๘] Clerk of Council

[๑๙] Deputy Clerk of Council

ปรึกษาราชการด้วยไม่ได้ เป็นแต่พนักงานรับใช้การงานของเปรสิเดน แลไวซ์เปรสิเดน แลเป็นผู้จดหมายเรื่องราวในการปรึกษาแลคำสปีชต่างๆ เรียบเรียงให้เป็นเรื่องความตามที่ได้เห็นได้ยินได้ฟังในที่ปรึกษาให้เรียบร้อยชัดเจน อย่าตัดเปลี่ยนเพี้ยนแปลงให้ผิดจากข้อความปรึกษาจงทุกข้อ แลต้องเอาใจใส่รักษาหนังสือต่าง ๆ อย่าให้เป็นอันตรายได้ ถ้าจะเรียบเรียงเรื่องความปรึกษาแลคำตอบต้องเรียงความให้ต้องเต็มความคิดของผู้ให้เรียง แลให้เรียบร้อยเข้าใจง่าย หนึ่งผู้รับตำแหน่งเคลิกนั้นต้องเป็นผู้ซื่อสัตย์สุจริตภักดีต่อราชการ แลต้องสาบานตัวว่าสิ่งซึ่งตัวได้เห็นได้ยินได้ฟังในที่ประชุมเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตนั้นจะรักษาไว้ให้เป็นความลับมิให้แพร่งพราย เว้นไว้แต่เรื่องที่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตจะยอมให้เปิดเผยได้ไม่เป็นการลับจึงจะพูดได้ เคลิกที่ ๑ เคลิกที่ ๒ ทั้งสองนายนี้จะมารับราชการประชุมพร้อมกันทั้ง ๒ นายก็ได้ ฤๅจะผลัดเปลี่ยนกันมาตามเวลา ซึ่งมีเหตุการณ์คือป่วยไข้ แลมีการสำคัญก็ได้

ข้อ ๙ ถ้าเวลาใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้เสด็จมาในที่ประชุม แลพระราชทานพระราชหัตถเลขาเป็นสำเนากระแสพระราชดำริมาในที่ประชุม ให้ไวซ์เปรสิเดนอ่านพระราชหัตถเลขานั้นให้ที่ปรึกษาได้ฟังทั่วกัน

ข้อ ๑๐ ถ้าที่ปรึกษาผู้ใดผู้หนึ่งอยากจะให้ที่ปรึกษา ๆ ข้อกฎหมายตามที่ตัวได้คิดเห็น ฤๅจะปรึกษาในเรื่องราวที่จะถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ฤๅจะเปลี่ยนข้อสำคัญในคำปรึกษาที่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตยังปรึกษาค้างอยู่ ฤๅจะยกข้อใดข้อหนึ่งในเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตซึ่งเป็นข้อสำคัญก็ดี ต้องให้ที่ปรึกษาผู้นั้นเขียนเป็นเรื่องราวมายื่นต่อไวซ์เปรสิเตนก็ได้ ให้ไว้แก่เคลิกออฟเคาน์ซิลก็ได้ ยื่นให้ทันทีคัดกอปปีมาส่งผู้ซึ่งเป็นที่ปรึกษาทุก ๆ นายก่อนเวลาประชุม ๒๔ ชั่วโมง ถ้าคิดการสิ่งใดขึ้นใหม่ จะนำเรื่องราวขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ต้องให้มีเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตรับรองเห็นด้วยตั้งแต่นายหนึ่งขึ้นไปจึงจะถวายได้ ถ้าเป็นแต่จะแก้ไขในข้อเล็กน้อย มิใช่ข้อสำคัญ ฤๅเป็นแต่จะคัดค้านการเล็กน้อยซึ่งผู้อื่นยกขึ้นปรึกษา ไม่ต้องจดหมายมายื่นดังว่าแล้วก็ได้ฯ

ข้อ ๑๑ ถ้าจะมีการประชุมเมื่อใด ให้เคลิกมีจดหมายเชิญท่านเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตมาประชุมทุก ๆ นาย ในจดหมายนั้นมีไปให้ชัดกำหนดเวลานัดแลที่ประชุม แลเรื่องเหตุที่จะต้องปรึกษาให้ถ้วนถี่ทุกประการ ให้ที่ปรึกษาทราบก่อนเวลาประชุม ๒๔ ชั่วโมง ถ้าที่ปรึกษามีราชการประชุมต่อติดกันไปคราวหนึ่งหลาย ๆ วัน เคลิกไม่ต้องมีจดหมายเชิญ ถ้ามีเหตุสำคัญเป็นการควรที่จะให้ประชุมโดยเร็ว เคลิกต้องมีจดหมายไปเชิญเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงให้เป็นการเร็ว ให้ทันเวลา ฯ

ข้อ ๑๒ ถ้าเกิดเหตุใหญ่เป็นการจลาจลสำคัญในแผ่นดิน เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงทราบแล้ว ไม่ต้องรอรับจดหมายเชิญให้รีบเข้ามาในที่ประชุมปรึกษาโดยเร็ว ฯ

ข้อ ๑๓ ในวันประชุมนั้น ถ้าถึงเวลาตามกำหนดที่จดหมายแล้ว เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตยังหาพร้อมกันไม่ มาพร้อมเพียง ๗ นาย ฤๅกว่า ๗ นายแล้ว อย่าให้รอคอยเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้อื่นซึ่งยังไม่มานั้นให้เสียเวลาเลย ถ้าไวซ์เปรสิเดนยังไม่มาในที่ประชุมนั้น ก็ให้เลือกท่านผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะเห็นพร้อมกัน ว่าเป็นผู้อาจบังคับการได้ ให้ว่าการแทนไวซ์เปรสิเดน แล้วจงชุมนุมปรึกษาตามราชการ ฯ

ข้อ ๑๔ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตกับไวซ์เปรสิเดนนั่งพร้อมกันในที่ประชุมแล้ว ให้เคลิกอ่านจดหมายปรึกษาสำแดงใจความที่ได้ประชุมปรึกษาในวันก่อนแต่ย่อ ๆ ให้เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงฟังทั่วกัน ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงเห็นถูกต้องกันแล้ว ไวซ์เปรสิเดนจึงจะลงชื่อเป็นสำคัญ ถ้ามีผู้ทัดทานค้านขึ้นในข้อใดข้อหนึ่งต้องปรึกษาอีก ที่ควรจะแก้ได้ก็ให้แก้เสียให้เสร็จในเวลานั้น ถ้าเห็นถูกต้องพร้อมกันแล้ว ไวซ์เปรสิเดนจะได้ลงชื่อให้เป็นการเสร็จในการปรึกษาไว้ชั้นหนึ่ง แล้วให้ไวซ์เปรสิเดนนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงเห็นชอบแล้ว คำปรึกษานั้นจึงใช้ได้ ถ้าคำปรึกษานั้นไม่ตกลงกันในข้อใดข้อหนึ่งก็ดี ไวซ์เปรสิเดนต้องบังคับให้โวต คือจับฉลาก ฯ

ข้อ ๑๕ คำปรึกษาในวันก่อนตกลงเป็นเสร็จกัน จนไวซ์เปรสิเดนได้ลงชื่อในหนังสือคำปรึกษาแล้ว ไวซ์เปรสิเดนจะยกข้อความใหม่ที่ปฤกษากันในวันนั้นให้เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตได้ทราบ ไวซ์เปรสิเดนจะพูดสปีชเอง ฤๅจะเชิญผู้ใดผู้หนึ่งให้สปีชกล่าวความในเรื่องนั้นก็ได้

ข้อ ๑๖ ในที่ประชุมเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตนั้น ยกไว้แต่ไวซ์เปรสิเดนผู้เดียวเป็นหัวหน้าเป็นประธาน นอกนั้นเปนผู้มียศเสมอกันทั้งสิ้น ไม่มีสูงต่ำกว่ากัน ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต ๒ นายยืนขึ้นจะพูดความพร้อมกัน ไวซ์เปรสิเดนจะตัดสินให้ผู้ใดงดไว้ แลผู้ใดพูดก่อน ต้องตัดสินตามลำดับซึ่งเรียงอยู่หน้าแลหลังในคำหมายประกาศเดิม แลผู้ซึ่งได้เป็นเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตก่อนแลหลัง ผู้ที่มีชื่ออยู่หน้าแลผู้ซึ่งได้เป็นเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตก่อน ไวซ์เปรสิเดนต้องตัดสินให้พูดก่อน ถ้าท่านเสนาบดีซึ่งเชิญมาอยู่ในที่ประชุมนั้น จะยืนขึ้นพูดพร้อมกันกับผู้อื่น ไวซ์เปรสิเดนต้องตัดสินให้ผู้อื่นงดไว้ แลยอมให้ท่านเสนาบดีพูดก่อน เพราะท่านเสนาบดีธุระราชการมาก จะให้งดรอไว้ช้าจะเสียราชการอื่นไป ถ้าเป็นท่านเสนาบดีด้วยกันยืนขึ้นจะพูดพร้อมกัน ไวซ์เปรสิเดนต้องตัดสินตามการที่ได้รับตำแหน่งยศท่านเสนาบดีก่อนแลหลัง

ข้อ ๑๗ มีกำหนดห้ามว่า เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งจะพูดสปีชในความปรึกษาเรื่องเดียวกันวันเดียวกัน อย่าให้พูดสปีชมากกว่าสองคราว เว้นแต่ความต่างเรื่องจึงพูดได้ ฤๅไวซ์เปรสิเดนจะเชิญผู้นั้นให้พูดมากกว่าสองคราวเพื่อจะตอบความแลจะแก้ไขความจึงพูดได้ ฯ

ข้อ ๑๘ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งจะขอให้จดหมายถ้อยคำซึ่งตัวได้พูดเองก็ดี ฤๅท่านผู้อื่นพูดก็ดี ต้องบอกแก่ไวซ์เปรสิเดนขอให้จดคำนั้นไว้ แล้วเคลิกต้องจดคำนั้นไว้ อนึ่งถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งได้ยกข้อปรึกษาข้อใดข้อหนึ่งขึ้นพูดในที่ประชุม แลจะให้โวตจับฉลาก ถ้าไม่มีผู้สงสัยรับรองเห็นชอบด้วย ตั้งแต่คนหนึ่งขึ้นไปแล้วไม่ต้องโวตจับฉลากเลย ฤๅถ้าผู้ใดผู้หนึ่งจะห้ามการข้อใดข้อหนึ่งจะต้องมีผู้รับรองเห็นชอบด้วยตั้งแต่คนหนึ่งขึ้นไป ถ้าไม่มีผู้รับรองก็ไม่ต้องโวตจับฉลาก ถ้ามีผู้กล่าวขึ้นเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ดี มีผู้รับรองเห็นด้วยคนหนึ่งพร้อมแล้ว แลไม่มีใครพูดห้ามกั้นกางแล้ว ไวซ์เปรสิเดนต้องถามเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงว่า เรื่องนี้ใครจะเห็นข้อห้ามทัดทานอย่างไรบ้าง ถ้าไม่มีใครห้ามทัดทานแล้ว ก็เป็นอันเห็นว่ายอมพร้อมกัน ความข้อนั้นเป็นใช้ได้ ฯ

ข้อ ๑๙ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งจะห้ามก็ดี ฤๅจะยกข้อแก้ไขก็ดี แลมีผู้รับรองเห็นด้วยคนหนึ่ง ให้เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตปรึกษากันก่อน ต่างคนต่างพูดซักถามกันตามแต่ปัญญาแลรูปความ ครั้นพูดกันสิ้นข้อความแล้วจึงโวตจับฉลาก คือให้ผู้เห็นด้วยฝ่ายหนึ่งยืนขึ้นพร้อมกัน ให้ไวซ์เปรสิเดนนับดูว่าฝ่าย ๑ จะเป็นกี่นาย แล้วให้ผู้ที่ฝ่ายข้างไม่ยอมเห็นด้วยนั้นยืนขึ้นพร้อมกัน ให้ไวซ์เปรสิเดนนับดูว่าฝ่ายนี้จะเป็นกี่นาย ถ้าการโวตจับฉลากมีผู้เห็นด้วยกึ่งหนึ่งไม่ยอมเห็นด้วยกึ่งหนึ่ง เท่ากันทั้ง ๒ ฝ่าย ก็ให้ไวซ์เปรสิเดนยกความเรื่องนั้นเสีย ให้โวตจับฉลากใหม่ในเวลาอื่น เว้นแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นเปรสิเดนประทับอยู่ในที่ประชุมนั้นด้วย สุดแล้วแต่จะทรงตัดสินในการเรื่องนั้น

ข้อ ๒๐ ถ้าโวตจับฉลากกันในข้อเดิมข้อแก้นั้นแล้ว แต่มีผู้เห็นชอบในข้อเติมข้อแก้มากด้วยกัน ต้องเอาข้อนั้นเติมในข้อเดิมให้เรียบร้อย แล้วให้โวตจับฉลากอีกครั้ง ๑ ถ้าคนมากไม่เห็นด้วยในข้อเติมข้อแก้ ต้องคงจับฉลากแต่ในข้อเดิมเท่านั้น อนึ่งในความข้อใดมีผู้ใดผู้หนึ่งเห็นชอบด้วยว่าเป็นดีไม่ต้องแก้ไข แลผู้อื่นรับรองพร้อมใจเห็นด้วย แลให้โวตจับฉลากกันมีผู้เห็นพร้อมกันมาก ความข้อนั้นไม่ต้องเติมต้องแก้เป็นใช้ได้ อนึ่ง เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้อยากจะรองดไว้ จะให้ประชุมต่อในเวลาอื่น

ฤๅจะให้เลิกข้อที่ปรึกษาอยู่นั้น จะให้ปรึกษาก่อนในคราวหลัง ถ้ามีผู้รับรองเห็นด้วยแต่ผู้หนึ่งก็ดี ให้ไวซ์เปรสิเดนบังคับการโวตจับฉลากกัน ถ้ามีผู้เห็นพร้อมกันมาก การนั้นก็ให้งดแลเลิกตามที่เห็นพร้อมกัน ถ้าผู้ใดขอเลิกครั้งหนึ่งแล้ว แต่ผู้อื่นไม่ยอมเห็นด้วย ห้ามไม่ให้ผู้นั้นขอเลิกอีกในระหว่างโมง ๑ ถ้าพ้นกำหนดโมง ๑ จะขอเลิกเสียอีกก็ได้ ถ้าข้อที่ปรึกษาก่อนนั้นปรึกษาเสร็จกันแล้ว จะยกข้อใหม่มาปรึกษาต่อไป แม้นยังไม่พ้นกำหนดโมง ๑ ผู้นั้นจะขอเลิกเสียก็ได้

ข้อ ๒๑ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งทำการไม่ชอบ แลพูดเป็นการขัดขวางให้เสียราชการ แลเป็นที่ขัดเคืองแก่ผู้อื่น ไวซ์เปรสิเดนห้ามปรามผู้นั้นหาฟังบังคับไม่ ไวซ์เปรสิเดนต้องให้ลงชื่อผู้นั้นไว้ในจดหมายปรึกษา ถ้าถึงคราวเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตประชุมกันอีกในคราวหลัง ไวซ์เปรสิเดนจะยกความข้อนั้นขึ้นปรึกษาในที่ประชุม เพื่อจะให้เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงเห็นผิดแลชอบพร้อมกัน ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ที่มีความผิดนั้นรู้สึกตนว่ามีความผิด แลรับสารภาพโทษตนเสียก็เป็นการดี ถ้าผู้นั้นยังไม่รับสารภาพผิดต่อไวซ์เปรสิเดน ๆ ต้องทำจดหมายเรื่องความนั้น ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อจะให้ทรงจัดการรักษายศในเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตให้เรียบร้อยอย่าให้เสื่อมสูญ เพราะมีผู้ขัดขวางไม่ฟังบังคับไวซ์เปรสิเดนแล้ว อำนาจในการเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตก็น้อยลงเสื่อมลงจะไม่สมบูรณ์ได้ ฯ

ข้อ ๒๒ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตจะประชุมปรึกษาราชการในที่ใดเวลาใด ห้ามไม่ให้เอาเสมียนเอาคนใช้ของเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งปวงเข้ามาในที่ประชุมเป็นอันขาด ฯ

ข้อ ๒๓ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะรับสั่งให้หาปรีวีเคาน์ซิลลอร์ คือที่ปรึกษาราชการในพระองค์ผู้เดียวก็ดี หลายคนก็ดี มาประชุมปรึกษาพร้อมกับเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งกำหนดในจดหมายเชิญในเรื่องนั้น ปรีวีเคาน์ซิลลอร์มีอำนาจที่จะพูดให้ยกข้อเติมข้อแก้ แลให้โวตจับฉลากได้เหมือนดังเป็นเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตเอง แต่นอกจากเวลาราชการนั้นแล้ว ปรีวีเคาน์-ซิลลอร์ไม่ต้องเป็นธุระในการเรื่องนั้น ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตทั้งสิ้นด้วยกัน ฤๅตั้งแต่ ๖ นายขึ้นไปพร้อมใจกันเห็นว่ามีการเกี่ยวข้องอยู่ ควรจะเชิญปรีวีเคาน์ซิลลอร์ผู้ใดผู้หนึ่งมาปรึกษาในเรื่องความที่เกี่ยวข้องนั้น ให้มีจดหมายเชิญมาในทันใดก็ได้ แลปรีวีเคาน์ซิลลอร์นั้นมานั่งพูดในที่ปรึกษาประชุมด้วยความเรื่องนั้นได้ แต่ไม่มีอำนาจ

ที่จะให้ยกข้อเติมข้อแก้ แลให้โวตจับฉลากได้ เป็นแต่ผู้จะต้องแจ้งความตามสงสัยของเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตเท่านั้น

ข้อ ๒๔ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้หนึ่งผู้ใด เพราะตนเป็นคนชรามาก กำลังปัญญาอ่อนแล้ว ฤๅเหตุขัดข้องอื่น ๆ จะรับราชการตำแหน่งเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตฉลองพระเดชพระคุณต่อไปไม่ได้ จะกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งราชการเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต การนี้สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกจากตำแหน่งยศเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต ก็ต้องออกจากราชการอื่น ๆ ที่ตนได้บังคับมานั้นด้วย ซึ่งจะเลิกแต่สิ่งที่ตนชอบแลจะละวางสิ่งซึ่งตนไม่ชอบเสียนั้นไม่ได้ แม้นถึงโปรดให้ออกจากตำแหน่งยศแล้วก็ดี ถ้าผู้นั้นได้รับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเรียบร้อยมาถึง ๕ ปี ก็จะพระราชทานเป็นเบี้ยเลี้ยง ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่าเปนชั่น[๒๐] ๓ ส่วนลดจากส่วนเดิมส่วน ๑ คงได้รับพระราชทานแต่ ๒ ส่วน คือไม่ต่ำกว่าปีละ ๓๐ ชั่ง

ข้อ ๒๕ ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตผู้ใดผู้หนึ่งได้รับราชการมาครบ ๕ ปีแล้วต้องคัดออกจากตำแหน่งยศเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตที่ปรึกษาราชการแผ่นดินด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งแล้ว ผู้นั้นจะได้รับพระราชทานเปนชั่นเบี้ยเลี้ยง ๓ ส่วน ให้ส่วน ๑ คือ ๑๕ ชั่งอนึ่ง เงินเบี้ยเลี้ยงซึ่งทรงกำหนดมานี้เป็นอย่างต่ำที่สุด ซึ่งผู้นั้นจะได้รับพระราชทาน ถ้าเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตมีความอุตสาหะ ตั้งความสวามิภักดิ์เอาใจใส่ในราชการ หมั่นตริตรองคิดอ่านการที่จะเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน แลจะให้เจริญพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งๆ ขึ้นไป ก็จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเงินปีแลเปนชั่นเบี้ยเลี้ยงเพิ่มขึ้นไปให้สมควรแก่ความชอบมากแลน้อย ฯ

---

[๒๐] Pension ตรงกับบำเหน็จบำนาญในสมัยปัจจุบัน

ง. คำสาบาน
เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต คือ ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

ข้าพระพุทธเจ้าขอกระทำสัตยานุสัตย์ถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เฉพาะพระศรีรัตนตรัย พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลผู้ซึ่งสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลก ทั้งเทพยดาซึ่งมีมเหศวรศักดานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ทรงทิพยจักษุ ทรงทิพยโสตมีฤทธิ์มีอำนาจแผ่ไปทั่วสกลโลกที่อาจรู้ อาจเห็นการสุจริต การทุจริตในดวงจิตของมนุษย์ทั้งปวงทั่วทุกสถาน จงเป็นสักขีทิพพยานแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยบัดนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยกย่องตั้งข้าพเจ้าไว้ในที่เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต ที่รับปรึกษาราชการแผ่นดิน ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจสวามิภักดิ์กระทำสัตยานุสัตย์สาบานตัวถวายตามข้อคำสาบานทั้ง ๗ ข้อด้วยความเต็มใจ จะไม่เป็นแต่สักว่าออกวจีเภท ฯ

ข้อ ๑ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลปรึกษาในข้อใดข้อหนึ่งนั้น จะกราบทูลด้วยเต็มสติปัญญาแลเต็มความคิดตริตรอง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าเป็นการดีมีคุณเป็นความเจริญ แลข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ทอดธุระในการที่จะมาประชุมปรึกษาราชการทุก ๆ ครั้ง แลจะเอาใจใส่ป้องกันรักษาเกียรติยศในเคาน์ซิลให้เต็มกำลัง เพื่อจะให้การซึ่งได้ปรึกษาในเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตสำเร็จได้ด้วยดี แลจะไม่ให้ชื่อเสียงยศศักดิ์ของเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตเสื่อมสูญไป ฯ

ข้อ ๒ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลปรึกษาราชการสิ่งใด ๆ จะคิดให้เป็นเกียรติยศเป็นการเจริญแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลจะให้เป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดิน ให้ราษฎรมีความสุขได้โดยชอบธรรมทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ลำเอียงคิดหลีกเลี่ยงให้เสียความจริงใจ เพราะเห็นแก่คนที่ข้าพระพุทธเจ้ารักใคร่ แลญาติพี่น้องบุตรภรรยา แลผู้มีคุณ แลข้าพระพุทธเจ้าจะไม่คิดหนีความจริง เพราะกลัวท่านผู้มีอำนาจ แลกลัวความพยาบาทผูกเวร แลจะไม่กลับความจริงเป็นเท็จ กลับเท็จเป็นจริง เพราะผู้ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเกลียดชังไม่ชอบ ฯ

ข้อ ๓ การสิ่งใดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริไว้ในเคาน์ซิลซึ่งยังไม่เป็นการเปิดเผย ข้าพระพุทธเจ้าจะรักษาความข้อนั้นไว้ให้เป็นการลับมิให้แพร่งพรายได้ ฯ

ข้อ ๔ ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ทำการผิด กลับเอาเท็จเป็นจริงเพราะเห็นแก่อามิสสินบนแลผลประโยชน์ในตน แลเพราะเชื่อคำคนยุยงชักนำให้เสียจากสิ่งที่ตรง ๆ

ข้อ ๕ การสิ่งใดที่ได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะเอาใจใส่ช่วยค้ำชูอุดหนุน ในการซึ่งปรึกษาตกลงกันนั้นให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น ๆ

ข้อ ๖ ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งจะกั้นกางขัดขวางต่อการซึ่งได้ปรึกษาตกลงพร้อมกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ตอบโต้ต่อสู้กับผู้นั้นให้เต็มสติปัญญาความคิด เต็มกำลังอำนาจแห่งข้าพระพุทธเจ้า ๆ

ข้อ ๗ ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจรักษาประพฤติตัวให้สมควรแก่แบบอย่างธรรมเนียมเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตซึ่งเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์กตัญญู แลรักใคร่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่คิดประทุษร้ายด้วยกายวาจาน้ำจิตทั้ง ๓ ประการ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับประพฤติธรรมเนียมตามคำสาบานที่ข้าพระพุทธเจ้าถวายสัตยานุสัตย์ ๗ ข้อนี้จงทุกประการ ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามิได้ดำรงคงอยู่ในความสัตยานุสัตย์ข้อใดข้อหนึ่งไซร้ ขออำนาจผู้ซึ่งสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลก แลอำนาจเทพยดาซึ่งรักษายุติธรรมแลโทษแห่งวจีทุจริต จงบันดาลโทษทุกข์ภัยให้ถึงแก่ข้าพระพุทธเจ้าจนถึงชีวิตอันตรายด้วยความลำบากให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลกในชาตินี้ อนึ่ง ทางใดซึ่งเป็นช่องจะให้ได้ถึงความสุขความเจริญในภพนี้แลภพหน้า ทางนั้นขออย่าให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ประสบพบเลย ฯ

จ. พระราชบัญญัติ
ปรีวีเคาน์ซิล[๒๑] คือ ที่ปรึกษาในพระองค์

ข้อ ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเลือกจัดสรรพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย ตามแต่จะทรงเห็นควรขึ้นไว้ เป็นปรีวีเคาน์ซิลลอร์[๒๒]สำหรับปรึกษาราชการในพระองค์ แลจำนวนที่ปรึกษาในพระองค์นั้นมากน้อยเท่าใดไม่มีกำหนด ตามแต่พระราชประสงค์ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดได้เป็นที่ปรึกษาในพระองค์แล้ว ต้องรับตำแหน่งที่อยู่จนสิ้นแผ่นดินแลมีกำหนดอยู่ได้อีก ๖ เดือน จึงต้องขาดจากที่ปรึกษาในพระองค์หมด ถ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ได้สืบราชอิสริยยศใหม่นั้น จะโปรดให้เป็นที่ปรึกษาในพระองค์ต่อไปก็ต้องตั้งใหม่ ฯ

ข้อ ๒ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน จะโปรดตั้งผู้ใดให้เป็นปรีวีเคาน์ซิล-ลอร์ที่ปรึกษาในพระองค์ ต้องพระราชทานสัญญาบัตรประทับพระราชลัญจกรมีกำหนดศักดินาเพิ่มขึ้นในยศเดิมเป็นสำคัญ แลผู้ที่ได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาในพระองค์นั้นมียศวิเศษ แลต้องเดินหน้าข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งศักดินาเสมอกัน ซึ่งมิได้อยู่ในตำแหน่งที่ปรึกษาในพระองค์ ฯ

ข้อ ๓ ผู้ที่ได้รับตำแหน่งที่ปรึกษาในพระองค์ แม้ถึงได้สัญญาบัตรแล้ว ถ้ายังไม่ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์ถวายสัตยานุสัตย์ตามข้อสาบานสำหรับที่ปรึกษาในพระองค์ก่อน ก็ยังนับว่าเป็นที่ปรึกษาไม่ได้ ต่อได้ถือน้ำพระพิพัฒน์ทำสัตยานุสัตย์สาบานตัวถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงนับว่าผู้นั้นเป็นที่ปรึกษาได้ ฯ

ข้อ ๔ ให้เคลิกออฟเคาน์ซิลลอร์[๒๓] มีบัญชีจดหมายรายชื่อจำนวนที่ปรึกษาราชการในพระองค์ ถ้าที่ปรึกษาผู้ใดจะมีที่ไปสักเจ็ดวัน ฤๅกึ่งเดือน ฤๅเดือนหนึ่งก็ดี ต้องบอกเคลิกออฟเคาน์ซิลก่อนจึงไปได้ ถ้าจะไปเกินกำหนดเดือนหนึ่งต้องทูลลา เมื่อเวลากลับมาก็ต้องบอกเคลิกออฟเคาน์ซิลให้รู้ด้วย ถ้าที่ปรึกษาผู้ใดผู้หนึ่งลอบหนีไปไม่ลา ฤๅไปเกินกำหนดที่ตัวได้บอกไว้ เมื่อมีราชการจะเชิญมาปรึกษาไม่ได้ตัว ที่ปรึกษานั้นมีความผิดควรจะต้องถอดเสียจากที่ ฤๅจะต้องรับโทษประการใด สุดแล้วแต่พระ-บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตัดสินโทษ ฯ

---

[๒๑] Privy Council

[๒๒] Privy Councillor

[๒๓] Clerk of Councillor

ข้อ ๕ ถ้าที่ปรึกษาอยู่ในกรุงตามปรกติไม่มีที่ไปที่อื่น ถ้าเคลิกออฟเคาน์ซิล ได้มีจดหมายเชิญกำหนดนัดเวลา แลที่ประชุมปรีวีเคาน์ซิลที่ปรึกษาในพระองค์ได้รับจดหมายเชิญแล้วต้องให้มาในที่ประชุมตามจดหมายเชิญอย่าให้คลาดเวลาได้ ฯ

ข้อ ๖ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะดำรัสสั่งที่ปรึกษานายหนึ่ง สองนายฤๅมากด้วยกัน ให้เป็นกอมมิศชัน[๒๔] คือข้าหลวงไปสืบราชการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ปรีวีเคาน์ซิลที่ปรึกษาในพระองค์ซึ่งเป็นผู้รับสั่งต้องไปสืบราชการในเรื่องนั้นจนสำเร็จแล้วให้มีจดหมายข้อราชการทูลเกล้า ฯ ถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยื่นจดหมายข้อราชการต่อที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ฤๅผู้หนึ่งผู้ใด จึงยื่นให้จดหมายข้อราชการตามรับสั่ง ฯ

ข้อ ๗ ที่ปรึกษานั้น ถ้าไม่ได้รับจดหมายเชิญแล้วห้ามไม่ให้เข้ามาในที่ประชุมปรึกษาเป็นอันขาด เว้นไว้แต่มีเหตุใหญ่เหตุสำคัญ เกิดขึ้นในแผ่นดินเป็นกาลปัตยุบันที่ปรึกษาทุก ๆ นายต้องรีบเข้ามาเตรียมในที่ประชุมให้พร้อมกันโดยเร็ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฤๅไวซ์เปรสิเดน[๒๕] แลผู้ว่าการแทนไวซ์เปรสิเดนของเคาน์ซิล-ลอร์ออฟสเตต[๒๖] มีราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใดจะได้เชิญมาปรึกษา แลจะได้ตั้งเป็นกอมมิศชันใช้ไปทำการโดยเร็ว ฯ

ข้อ ๘ ปรีวีเคาน์ซิลลอร์ที่ปรึกษานั้นไม่มีเงินเดือน ถ้าได้รับตำแหน่งราชการในที่ปรึกษาตลอด ๑๐ ปี โดยเรียบร้อยภักดีต่อราชการ หมั่นเอาใจใส่สืบคิดราชการอยู่แล้ว ได้เงินเบี้ยหวัดแลเงินเดือนยังไม่ถึงปีละยี่สิบชั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงโปรดให้ได้รับพระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยงจนตลอดชีวิตในปีหนึ่ง รวมทั้งเบี้ยเลี้ยงแลเงินอื่น ๆ ไม่ให้ต่ำกว่ายี่สิบชั่งลงมา ถ้าที่ปรึกษาได้รับราชการตำแหน่งอื่นอยู่ด้วยได้เบี้ยหวัดปีละยี่สิบชั่งขึ้นไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะโปรดพระราชทานเบี้ยเลี้ยงเพิ่มให้ด้วยก็ได้ รายเงินเบี้ยเลี้ยงนี้เป็นเงินส่วนทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสำหรับรักษาเกียรติยศตำแหน่งที่ปรีวีเคาน์ซิลที่มีความภักดีต่อราชการจนตลอดอายุ ฯ

ข้อ ๙ ถ้าที่ปรึกษาผู้หนึ่งผู้ใดทำความผิด ความชั่วช้า หยาบช้า ไม่สมควรแก่

---

๒๔ Commission

๒๕ Vice-President คือรองประธานของคณะที่ปรึกษาในพระองค์

๒๖ Councillor of State

ยศศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน จะถอดผู้นั้นเสียจากที่ตำแหน่งยศ แลจะไม่พระราชทานเงินเบี้ยเลี้ยงรักษายศต่อไป ฯ

ข้อ ๑๐ ถ้าที่ปรึกษาผู้ใดได้รับจดหมายเชิญมาในที่ประชุมปรึกษาเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต ฤๅจะประชุมแต่ปรีวีเคาน์ซิลก็ดี ต้องประพฤติธรรมเนียมให้ถูกต้องตามกฎหมายข้อพระราชบัญญัติสำหรับเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดินทุกข้อ ฯ

ข้อ ๑๑ ถ้าคราวใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ดำรัสให้ที่ปรึกษาราชการในพระองค์มากน้อยเท่าใด ประชุมกันเป็นกอมมิตตี[๒๗] ปรึกษาสืบสวนข้อราชการ แลชำระความเรื่องหนึ่งเรื่องใดก็ดี ให้ผู้ที่ต้องประชุมนั้นจับฉลากเลือกในพวกเดียวกันนั้นยกขึ้นเป็นแชร์แมน[๒๘] คือหัวหน้านายหนึ่ง แล้วประชุมปรึกษาราชการไปตามธรรมเนียมเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต

ข้อ ๑๒ ผู้ซึ่งได้รับยศที่ปรึกษาแล้ว ถึงจะไม่มียศตำแหน่งอื่นเลย ก็เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในท้องพระโรง ฤๅเฝ้าเป็นการไปรเวตตามธรรมเนียมได้ ถึงผู้นั้นจะเป็นกรมขึ้นก็ไม่ต้องให้นายในกรมนั้นนำเฝ้า ถ้าจะใคร่เฝ้านอกจากเวลาที่เสด็จออกท้องพระโรง ฤๅไปรเวตตามธรรมเนียม ก็ให้ส่งกาศชื่อกราบบังคมทูลก่อนสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ข้อ ๑๓ ที่ปรึกษาผู้หนึ่งผู้ใดก็ดี ได้ทราบเหตุการอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งเป็นเหตุสำคัญแน่นอนแล้ว ให้กราบบังคมทูลพระกรุณาโดยเร็ว ถ้าปิดบังรั้งรอไว้ต้องมีความผิดฯ

อนึ่ง ถ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาข้อใดข้อหนึ่ง ให้เขียนจดหมายลงชื่อด้วยลายมือเป็นสำคัญให้เป็นการแน่นอน เว้นแต่กราบทูลตอบในเวลาเมื่อดำรัสถาม ฯ

ข้อ ๑๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรดให้มีหนังสือจดไว้ในสมุดบัญชีชี้แจงการที่ปรึกษาสำหรับตัวทุก ๆ นาย แลที่ได้ช่วยคิดราชการถวาย สำหรับจดหมายราชการ ในข้อความที่ได้ช่วยเคาน์ซิลออฟสเตตทุกอย่างในจำนวนปีหนึ่ง เคาน์ซิลลอร์ออฟสเตตประชุมปรึกษากันกี่ครั้ง แลปรีวีเคาน์ซิลลอร์ได้มาช่วยปรึกษาราชการด้วยข้อใดบ้าง เคลิกออฟเคาน์ซิลต้องจดหมายความไว้ให้แจ้งชัด เมื่อถึงกำหนดครบปี ๑ แล้ว

---

[๒๗] Committee

[๒๘] Chairman คือประธานคณะกรรมการ

เคลิกออฟเคาน์ซิลต้องนำสมุดบัญชีขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายปีละครั้งทุกปี แลสมุดบัญชีนั้นต้องรักษาไว้เป็นของสำหรับแผ่นดินสืบไป ฯ

ว่าด้วยกอมมิตตีออฟปรีวีเคาน์ซิล[๒๙]

ข้อ ๑๕ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะดำรัสสั่งให้ที่ปรึกษาผู้ใดผู้หนึ่งเป็นกอมมิตตีสืบราชการ แลชำระความเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ต้องมีอำนาจเหมือนศาล[๓๐]รับสั่งทุกประการ ถ้าผู้ที่ต้องคดีเข้ามาถึงที่ประชุมแล้ว ให้แชร์แมนถามก่อน แล้วผู้อื่นจะถามต่อไปก็ได้ เสมียนต้องเขียนจดหมายไว้ ทั้งคำถามแลคำให้การทุกอย่าง ฯ

ข้อ ๑๖ ถ้าชำระได้ความจริงแล้ว ผู้ซึ่งเป็นกอมมิตตีทุก ๆ นายปรึกษากัน ทำสารบบความมีสำเนา ตามคำที่ลูกความให้การเป็นใจความย่อ ๆ แลแจ้งความปรึกษาของท่านกอมมิตตีด้วย ถ้ากอมมิตตีไม่พร้อมใจ ความเห็นไม่รวมเป็นอย่างเดียวกัน ให้ทำจดหมายสารบบให้ครบตัวท่านที่เห็นต่างกันนั้น แล้วให้จับฉลากข้างฝ่ายไหนจะมากจะน้อย สารบบซึ่งมีคนเห็นด้วยมากนั้น ต้องถือเป็นสารบบของกอมมิตตีนั้น แต่กอมมิตตีที่ไม่เห็นความร่วมกัน ก็ต้องทำสารบบตามความคิดของตนทูลเกล้า ฯ ถวายสารบบนั้นให้ทรงทราบทั้ง ๒ ฝ่าย ฯ

ข้อ ๑๗ ถ้ากอมมิตตีชุมนุมกันครั้งแรก จะเลือกจัดให้ผู้ใดเป็นแชร์แมน ผู้นั้นจะครองที่แชร์แมน แลมีอำนาจว่าการกอมมิตตีได้ทุกอย่างจนสิ้นธุระกอมมิตตีคราวนั้น ถ้าสิ้นธุระกอมมิตตีครั้งนั้นแล้ว แชร์แมนสิ้นอำนาจ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรดเกล้า ฯ ตั้งผู้ใดเป็นแชร์แมน ผู้นั้นจะเป็นแชร์แมนมีอำนาจยืดยาวไปตลอดเวลากว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะให้ออกเสียจากอำนาจนั้น ฯ

---

[๒๙] Committee of Privy Council

[๓๐] นับเป็นจุดแรกที่มีการมอบอำนาจการตัดสินคดี (อำนาจตุลาการ) ซึ่งเดิมเป็นสิทธิ์ขาดของกษัตริย์ไปให้แก่คณะกรรมการผู้ที่เชื่อถือได้ว่ามีความสามารถและซื่อสัตย์ยุติธรรมพอ ทำนองเดียวกับลูกขุน (Jury)

ฉ. คำสาบาน
ปรีวีเคาน์ซิลลอร์ คือ ที่ปรึกษาในพระองค์

ข้าพระพุทธเจ้าขอกระทำสัตยานุสัตย์ ถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เฉพาะพระศรีรัตนตรัย พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า แลผู้ซึ่งสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลก ทั้งเทพยดาซึ่งมีมเหศวรศักดานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ทรงทิพยจักษุทิพยโสตมีฤทธิ์มีอำนาจแผ่ไปทั่วสากลเมทนี อาจรู้อาจเห็นการสุจริตการทุจริตในดวงจิตของมนุษย์ทั้งปวงทั่วทุกสถาน จงเป็นสักขีทิพพยานแก่ข้าพระพุทธเจ้า ด้วยบัดนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยกย่องตั้งข้าพระพุทธเจ้าไว้ในที่ปรีวีเคาน์ซิลลอร์ คือที่ปรึกษาราชการในพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจสวามิภักดิ์กระทำสัตยานุสัตย์สาบานตัวถวายตามข้อคำสาบานทั้ง ๗ ข้อด้วยความเต็มใจ จะไม่เป็นแต่สักว่าออกวจีเภท ฯ

ข้อ ๑ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลปรึกษาในข้อใดข้อหนึ่งนั้น จะกราบทูลด้วยเต็มสติปัญญา แลเต็มความคิดตริตรองซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าเป็นการดีมีคุณ เป็นความเจริญ แลข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ทอดธุระในการซึ่งตัวข้าพระพุทธเจ้าจะมาประชุมปรึกษาราชการในที่ปรีวีเคาน์ซิลทุก ๆ ครั้ง แลจะเอาใจใส่ป้องกันรักษาเกียรติยศในเคาน์ซิลให้เต็มกำลัง เพื่อจะให้การซึ่งได้ปรึกษาในปรีวีเคาน์ซิลสำเร็จได้ด้วยดี แลจะไม่ให้ชื่อเสียงยศศักดิ์ของปรีวีเคาน์ซิลลอร์เสื่อมสูญไป ฯ

ข้อ ๒ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลปรึกษาการสิ่งใด ๆ จะคิดให้เป็นเกียรติยศเป็นการเจริญแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน ให้ราษฎรมีความสุขโดยความชอบธรรมทุกประการ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดให้ข้าพระพุทธเจ้าไปทำราชการสิ่งใด ฤๅข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลพระกรุณา ด้วยได้ทราบเหตุการณ์สิ่งใดมา ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ลำเอียงคิดหลีกเลี่ยงให้เสียความจริงใจเพราะเห็นแก่คนที่ข้าพระพุทธเจ้ารักใคร่ แลญาติพี่น้อง บุตรภรรยา แลผู้มีคุณ แลข้าพระพุทธเจ้าจะไม่คิดหนีความจริง เพราะกลัวท่านผู้มีอำนาจแลกลัวความพยาบาทผูกเวร แลจะไม่กลับความจริงเป็นเท็จ กลับเท็จเป็นจริง เพราะผู้ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเกลียดชังไม่ชอบ ฯ

ข้อ ๓ การสิ่งใดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราช

ดำริไว้ในที่ปรีวีเคาน์ซิล ซึ่งยังไม่เป็นการเปิดเผย ข้าพระพุทธเจ้าจะรักษาความข้อนั้นไว้ให้เป็นการลับมิให้แพร่งพรายได้ ฯ

ข้อ ๔ ข้าพระพุทธเจ้าจะไม่ทำการผิดกลับเอาเท็จเป็นจริง เพราะเห็นแก่อามิสสินบน แลผลประโยชน์ในตน แลเพราะเชื่อคำคนยุยงชักนำให้เสียจากสิ่งที่ตรง ฯ

ข้อ ๕ การสิ่งใดที่ได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะเอาใจใส่ช่วยค้ำชูอุดหนุนในการซึ่งปรึกษาตกลงกันนั้นให้มั่นคงแข็งแรง ฯ

ข้อ ๖ ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งจะกั้นกางขัดขวางต่อการซึ่งได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ตอบโต้ต่อสู้กับผู้นั้นให้เต็มสติปัญญาความคิด เต็มกำลังอำนาจแห่งข้าพระพุทธเจ้า ฤๅถ้าผู้ใดจะคิดประทุษร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าจะรับต่อสู้ด้วยผู้นั้น จนถึงสิ้นชีวิต ฯ

ข้อ ๗ ข้าพระพุทธเจ้าจะตั้งใจรักษาประพฤติตัวให้สมควรแก่แบบอย่าง ธรรมเนียมปรีวีเคาน์ซิลลอร์ ซึ่งเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์กตัญญูแลรักใคร่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่คิดประทุษร้ายด้วยกายวาจาน้ำจิตทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับประพฤติธรรมเนียมตามคำสาบานที่ข้าพระพุทธเจ้าถวายสัตยานุสัตย์ทั้ง ๗ ข้อนี้จงทุกประการ ถ้าข้าพระพุทธเจ้ามิได้ดำรงคงอยู่ในความสัตยานุสัตย์ข้อใดหนึ่งไซร้ ขออำนาจสิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานในสกลโลก แลอำนาจเทพยดาซึ่งรักษายุติธรรม แลโทษแห่งวจีทุจริต จงบันดาลโทษทุกข์ภัยให้ถึงข้าพระพุทธเจ้าจนถึงชีวิตอันตรายด้วยความลำบากให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลกในชาตินี้ อนึ่ง ทางใดซึ่งเป็นช่องจะให้ได้ถึงความสุขความเจริญในภพนี้แลภพหน้า ทางนั้นขออย่าให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ประสบพบเลย ฯ

พระราชบัญญัติสำหรับเคาน์ซิลลอร์ออฟสเตต คือที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน แลปรีวีเคาน์ซิล คือที่ปรึกษาในพระองค์นี้ ได้ตั้งไว้แต่ ณ วันอาทิตย์ เดือนแปดบุรพาสาฒขึ้นค่ำหนึ่ง ปีจอฉอศก จุลศักราช ๑๒๓๖ เป็นปีที่ ๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้ ฯ

เรื่องที่ ๓

คำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน จ.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสตอบ

"...การต้องการในเมืองเราเวลานี้ที่เป็นต้องการสำคัญนั้นคือ คอเวอนเมนต์รีฟอม จำเป็นที่จะให้พนักงานของราชการแผ่นดินทุก ๆ กรมทำการให้ได้เนื้อเต็มหน้าที่ แลให้ได้ประชุมปรึกษาหารือกัน ทำการเดินให้ถึงกันโดยง่ายโดยเร็ว ทำการรับผิดชอบในหน้าที่ของตัว หลีกลี้ไม่ได้... ความต้องการอีกอย่างหนึ่งนั้นคือผู้ทำกฎหมาย ให้เป็นผู้สำหรับที่จะตริตรองตรวจการทุกสิ่งทุกอย่าง ในพวกที่ว่ามาแล้วนั้นจะทำฤๅตัดสินการขัดข้องด้วย..."

ร. ๕

ก. ความนำ

เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๘ คณะทูตไทย ณ กรุงลอนดอนและปารีสได้ร่วมกันเข้าชื่อในหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ ผู้เสนอความเห็นดังกล่าวยังได้ส่งสำเนาหนังสือพร้อมกับจดหมายชักชวนให้บุคคลอื่น ๆ ในสยามร่วมลงชื่อด้วย[๑]

ผู้ที่กราบบังคมทูลถวายความเห็นเป็นคนไทยรุ่นแรกที่ได้ไปศึกษาและได้เห็นประเพณีการปกครองของชาติต่าง ๆ ในทวีปยุโรปและอังกฤษ

เหตุที่เจ้านายและข้าราชการเหล่านี้ได้กราบบังคมทูลความเห็นในครั้งนั้น ด้วยแลเห็นภัยอันจะเกิดจากการขยายอำนาจของลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งกำลังจะแผ่มาถึงสยามในเวลานั้น แม้ว่าภัยอันตรายที่จะมาถึงกรุงสยามนั้นเป็นภัยมาจากภายนอกก็จริง แต่สาเหตุที่จะก่อให้เกิดภัยอันตรายที่ว่านี้ อาจเป็นเพราะการปกครองประเทศในขณะนั้นไม่เหมาะแก่กาลสมัยก็ได้ ฉะนั้นการที่รักษาบ้านเมืองให้พ้นภัยอันตรายจึงต้องมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองแบบที่ใช้อยู่ให้คล้ายคลึงกับระบบการปกครองของประเทศที่เจริญแล้ว โดยที่มีความเชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้นับเป็นทางเดียวเท่านั้นที่จะรักษาบ้านเมืองไว้ได้

ลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในเขตเอเชียในขณะนั้น ได้ถือเอาเหตุต่าง ๆ นานามาเป็นข้อแก้ว่า ชาติมหาอำนาจที่เจริญแล้วจะต้องเข้ามาจัดการบ้านเมืองของประเทศด้อยความเจริญ โดยอ้างว่าเป็นภารกิจของชาวผิวขาวที่มีต่อมนุษยชาติต้องการให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ ได้รับความยุติธรรมเสมอหน้ากัน การที่ประเทศอื่นยังมีระบบการปกครองแบบเก่า ๆ อยู่นั้น นอกจากจะกีดขวางความเจริญของประเทศตนเองแล้ว ยังถือว่าเป็นการขัดขวางความก้าวหน้าของชาติที่เจริญแล้วด้วย การที่รัฐบาลของประเทศเหล่านี้จัดการบ้านเมืองไม่เรียบร้อยย่อมมีผลกระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์ของชาวต่างชาติที่ไปทำการค้าขายอยู่ในประเทศเหล่านั้น สิ่งเหล่านี้ชาติมหา

---

[๑] เจ้าหมื่นไวยวรนารถ (เจิม แสงชูโต) ได้รับจดหมายของพระองค์เจ้าปฤษฎางค์พร้อมกับสำเนาหนังสือถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดินด้วยผู้หนึ่ง เจ้าหมื่นไวยวรนารถมิได้ลงชื่อด้วย แต่ได้มีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นในเรื่องนี้เป็นพิเศษต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ถวายความเห็นว่า พระเจ้าอยู่หัวควรเสด็จประพาสทวีปยุโรปเพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง ดูกรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เรื่อง" จมื่นไวยวรนารถ ทูลเกล้า ฯ ถวายความเห็นเรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน จ.ศ. ๑๒๔๗," เอกสารเลขที่ บ ๑.๑ ก/๓.

อำนาจอ้างว่าเป็นเหตุผลในการที่เขาจะเข้ามาทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียใหม่ นอกจากนี้การที่ประเทศในเอเชียไม่ยอมเปิดการค้าขายกับชาติต่าง ๆ ในยุโรป ยังเป็นการเหนี่ยวความเจริญของชาวยุโรปที่ไม่อาจเข้ามาทำการค้าขาย และไม่สามารถจะนำเอาวัตถุดิบที่มีอยู่ในประเทศด้อยพัฒนาต่าง ๆ นี้ไปป้อนโรงงานอุตสาหกรรมที่กำลังแผ่ขยายตัวกว้างขวางยิ่งขึ้นในประเทศของตนได้

อย่างไรก็ตาม ต้นเหตุของความยุ่งยากทั้งปวงที่มีอยู่จนชาติมหาอำนาจถือเอาเป็นเหตุผลในการเข้ามาปกครองประเทศที่ด้อยความเจริญ คือยึดเอาเป็นอาณานิคม นั้นย่อมมาจากการปกครองรักษาแผ่นดินของเมืองนั้น ๆ ไม่ดีเอง ดังความตอนหนึ่งในคำกราบบังคมทูลความเห็นของเจ้านายและข้าราชการกลุ่มนี้ ซึ่งมีว่า

> "เมื่อเมืองใดมีแผ่นดิน มีทรัพย์ในแผ่นดิน และมีราษฎรอยู่ในแผ่นดินนั้นตามสมควร แต่เมืองนั้นไม่มีอำนาจแลความคิดที่จะจัดแจงบ้านเมืองของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลท่านได้แล้ว ก็ไม่ควรยึดเหนี่ยวเอาแผ่นดิน แลทรัพย์ ซึ่งเป็นของสำหรับมนุษย์ทั้งโลกได้ส่วนประโยชน์แลความสุขในนั้นด้วยให้ไปเสียเปล่า ๆ ความซึ่งยุโรปคิดดังนี้เป็นการถูกโดยทางยุติธรรมของโลกอันยิ่ง...
>
> การที่ประเทศยุโรปได้เที่ยวครอบครองบ้านเมืองน้อยใหญ่ในประเทศเอเซีย มีโกโลนีของอังกฤษ แลฝรั่งเศส เป็นต้น แลการที่เข้าครอบครองนั้นได้ด้วยสาเหตุพาลฤๅอย่างใด ๆ ก็ดี ไม่มีชาติใดว่ากล่าวติเตียนว่าเป็นยุติธรรมไม่ เพราะสาเหตุนั้นจะมีพอฤๅไม่ที่จะพาลรบ ฤๅเข้าครอบครองด้วยอุบายอย่างใดก็ดี แต่ความประสงค์ของยุโรปนั้นมีอยู่อย่างเดียวแต่ที่จะบำรุงความเจริญ "ศิวิไลเซชั่น" ของโลกมีความสุขเสมอทั่วกัน"

การที่ชาติยุโรปโฆษณาว่าต้องการบำรุงความเจริญของโลก ด้วยการเข้าไปครอบครองอาณาบริเวณต่าง ๆ ที่ชาวพื้นเมืองไม่สามารถบำรุงรักษาได้ ทำให้เป็นการบั่นทอนความเจริญของชาวโลกโดยทั่วกันนั้น หากดูแต่เพียงผิวเผินเฉพาะดังโฆษณานี้แล้วก็ "เป็นการถูกโดยทางยุติธรรมของโลกอันยิ่ง" แต่มูลเหตุจูงใจที่แท้จริงนั้นเป็นอีกเรื่องที่จะต้องพิจารณาให้ดี เพราะลัทธิจักรวรรดินิยมนั้นส่วนสำคัญมักจะเกิดขึ้นจากความต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าอย่างอื่น เรื่องความเจริญและความผาสุกของมนุษยชาตินั้นเป็นเพียงแต่ข้ออ้างเพื่อบังหน้าการกระทำของเขาเท่านั้น แต่ตามความเห็นของชาวยุโรปนั้นมีว่า "ชาติเล็กน้อยนั้นถึงชาติใด ๆ ในยุโรปจะมีประโยชน์

ในการค้าขายฤๅสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากอยู่แล้วก็ดี แต่ให้อยู่ในความปกครองของชาติหนึ่งชาติใดในยุโรปแล้ว ชาติทั้งปวงคงจะต้องได้รับผลประโยชน์มากขึ้นเป็นแน่ **การที่ให้เขาคิดดังนั้นก็เพราะการปกครองรักษาชาติเล็กนั้นไม่ดีพอ** ฤๅมิอาจสู้ความปกครองของชาติยุโรปที่จะทำให้แก่ชาติในใต้บังคับของเขาได้

หนทางแก้ไขป้องกันภัยอันตรายที่จะบังเกิดขึ้นนี้มีอยู่หลายทาง คือ

๑. การใช้วิเทศโยบาย ใช้ความอ่อนหวาน ย่อมผ่อนปรนตามความต้องการของชาติมหาอำนาจ เช่น ยอมเสียพระราชอาณาเขตบ้างหรือค่าปรับบ้าง เพื่อป้องกันไม่ให้ชาติมหาอำนาจนั้น ๆ เข้ามายึดครองบ้านเมืองเสียหมดเลยทีเดียว แต่หนทางนี้เป็นความคิดที่ผิดและใช้ไม่ได้ เพราะเป็นการประกันได้เพียงชั่วครั้งชั่วคราว ผ่อนสั้นให้เป็นยาวเท่านั้น "ต่อไปสาเหตุเก่าที่แล้วไปนั้นก็คงกลับมาเป็นข้อเป็นเหตุตามเดิมร่ำไป" ข้อเท็จจริงทางการเมืองระหว่างประเทศที่มีอยู่ว่า เมืองใด ๆ ที่มีอำนาจน้อยต้องย่อมใช้ทางอ่อนหวานนี้ แต่เมืองนั้น ๆ เมื่อเวลาที่ชาติมีอำนาจใหญ่จะต้องประสงค์แล้ว ความอ่อนหวานยินยอมเท่านั้นก็ไม่ปรากฏว่าทำให้บ้านเมืองรอดจากเป็นข้าได้ ฉะนั้นนโยบายทางการทูตแต่อย่างเดียวไม่อาจทำให้ชาติ ๆ หนึ่งพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นได้ จะต้องมีปัจจัยอย่างอื่นประกอบด้วย ซึ่งเจ้านายและข้าราชการที่ทูลเกล้า ฯ ถวายความเห็นเชื่อว่าการจัดการบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อย ในแบบที่นิยมใช้ปฏิบัติในประเทศที่เจริญแล้วเท่านั้นจะช่วยทำให้ชาติมีความรอดอยู่ได้

๒. การต่อสู้ด้วยกำลังทหารก็เป็นทางที่ใช้ไม่ได้ เพราะกำลังของประเทศเล็ก ๆ เช่นสยามนั้น ไม่อาจเทียบได้กับกำลังทางทหารของชาติมหาอำนาจ "ได้สังเกตตามพงศาวดารยุโรปที่มีมา ยังหาได้ทราบเกล้า ฯ จนสักครั้งหนึ่งไม่ว่าชาวยุโรปรบชาติต่ำกว่าซึ่งเป็นชาติในเอเซีย เป็นต้น ที่ได้มีความอัปราชัยแก่ชาติเอเซียนั้น ๆ" อีกประการหนึ่งถึงแม้ว่าจะมีการรบระหว่างชาติมหาอำนาจกับชาติเล็ก ๆ แล้ว เมื่อเสร็จสิ้นสงครามลง ชาติเล็กนั้นก็จะต้องเสียค่าปฏิกรรมสงครามเป็นจำนวนมาก ๆ อยู่ดี ที่จะหวังว่าชาติยุโรปจะไม่ทำการรบเพราะกลัวสิ้นเปลือง จึงเป็นไปไม่ได้ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้

การที่ไทยจะคิดสู้รบเพื่อป้องกันเอกราชนั้น เป็นวิธีแก้ไขปัญหาที่ไม่สมเหตุผล เพราะไทยจะมีทหารที่จะต่อสู้ได้อย่างมากเพียง ๕ หมื่นคน และจะต้องซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์อีกมาก และในการที่จะฝึกทหารให้ใช้อาวุธให้ดีนั้นจะต้องเสียเวลานานหลายปี และการซื้ออาวุธนั้นจะต้องซื้อจากต่างประเทศ รัฐบาลไทยคงจะได้รับความลำบาก

ในเรื่องนี้มาก เพราะตัวอย่างเคยมีมาแล้วว่า ต่างประเทศมักไม่ยอมขายให้ด้วยขัดกับผลประโยชน์ทางการเมืองของเขา

เจ้านายและข้าราชการเหล่านี้ได้ถวายข้อคิดเห็นต่อไปว่า ถึงแม้ว่าเราจะรบชนะชาติมหาอำนาจก็เป็นเพียงชัยชนะชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น ที่จะเอาชนะอย่างเด็ดขาดนั้นไม่มีทางเป็นไปได้ อีกประการหนึ่งปัญหาภายในประเทศที่จะต้องแก้ไขก็ยังคงมีอยู่ไม่ได้หมดไปดังนี้ "ขนบธรรมเนียมของไทยทุกวันนี้อย่างที่ดีก็มาก ที่ผิดทั้งทางโลกและทางธรรมก็มี และถ้าธรรมเนียมชั่วเหล่านี้มิได้เปลี่ยนแปลงไป แลชาติยุโรปจะไปบังคับให้เปลี่ยนแปลง ถ้าไทยขัดขืนได้ด้วยกำลังทหารแล้วธรรมเนียมนั้น ๆ ก็ยังคงตั้งอยู่เสมอ แลเมื่อตั้งอยู่ตราบใดจำเป็นต้องกีดขวางความเจริญของกรุงสยามแลราษฎรทั่วไป"

๓. ประโยชน์ที่ได้รับในด้านภูมิรัฐศาสตร์ตามภูมิประเทศนั้น กรุงสยามอยู่ระหว่างพม่าและอินโดจีน ซึ่งเป็นดินแดนในความปกครองของอังกฤษและฝรั่งเศส จึงอาจคิดได้ว่ากรุงสยามน่าจะรักษาเอกราชไว้ได้เหมือนกับสวิตเซอร์แลนด์ เพราะเป็นรัฐกันชน (Buffer state) หรือกำแพงกั้นระหว่างสองมหาอำนาจ ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสก็คงจะหวังให้รัฐกันชนนี้ช่วยป้องกันระวังรักษาดินแดนในความคุ้มครองของตนง่ายขึ้น การที่คิดหวังเช่นนี้ก็เป็นการถูกต้อง แต่เจ้านายและข้าราชการกลุ่มนี้ได้ถวายความเห็นไว้ด้วยว่า "แต่จะต้องเข้าใจว่ากรุงสยามที่จะตั้งอยู่ดังนั้นอยู่ได้เหมือนกำแพงกั้นเขตแดนของชาติทั้งสองเท่านั้น แลเขาจะยอมให้มีอยู่แต่แผ่นดินอย่างแคบที่สุด แต่ยาวพอตลอดเขตแดนของเขาก็ได้" ข้อที่น่าวิตกอีกข้อหนึ่งก็คือ "ประเทศทั้งสองมีอำนาจที่จะบังคับฤๅเข้าช่วยเป็นธุระในการรักษาจัดแจงบ้านเมืองให้คุ้มโจรผู้ร้าย ซึ่งหลบหลีกมาแต่เขตแดนทั้งสอง กรุงสยามก็จะมีแต่ความเดือดร้อน แลความวุ่นวายเกี่ยวข้องของชาติเหล่านี้เป็นประมาณ แลทั้งประโยชน์พืชพรรณก็จะตกอยู่ในอังกฤษและฝรั่งเศสทั้งสิ้น"

รัฐกันชนเช่นไทยนี้จะกลายเป็นเพียงกำแพงกั้นซึ่งมีความแคบที่สุด เพราะอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังคิดจะแบ่งเขตของกรุงสยามอยู่แล้ว การที่จะแก้ไขปัญหานี้ด้วยการรักษาไมตรีระหว่างสยามกับประเทศมหาอำนาจทั้งสองนั้น โดยไม่มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการปกครองภายใน รังแต่จะมีผลทำให้เสียพระราชอาณาเขตมากเข้าไปทุกที

๔. การจัดการบ้านเมืองเพียงเฉพาะเรื่องที่ไม่ใช่การแก้ไขปัญหาที่เป็นรากเง่าจริง ๆ นั้นไม่อาจช่วยให้ไทยรอดอยู่ได้ จริงอยู่ ไทยได้ปรับปรุงแก้ไขการหลายอย่าง เช่น มีการแต่งตั้งราชทูตไปประจำประเทศใหญ่ ๆ ในเวลานั้น มีการเลิกทาส เลิกธรรมเนียมหมอบคลาน แล้วนำเอาธรรมเนียมยุโรปหลายอย่างเข้ามาใช้แทนนั้น ไม่ได้เป็น

เครื่องแสดงว่าไทยจะมีความเจริญอย่างแท้จริง "การปกครองที่อ้างขึ้นนั้น หาใช่การจัดแจงให้ดีขึ้นแต่พื้นรากของการไม่ เป็นแต่เพิ่มเติมขึ้นให้เข้าพวกยุโรปได้ในเวลาจำเป็น การเปลี่ยนแปลงบางอย่างดังกล่าวข้างต้นนี้ เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงในแบบพิธีการบางเรื่อง ซึ่งไม่ใช่การปูพื้นฐานของความเจริญ ไปทำสร้างขึ้นในพื้นบ้านเมืองของเราของเหล่านี้ **...เมื่อไปตั้งอาศัยอยู่ด้วยของอื่น ๆ ของเรา ซึ่งมีโครงแลรากอันไม่แน่นหนาก็ต้องพากันเสียไปด้วยทั้งสิ้น**"

เมื่อสภาพแวดล้อมภายในประเทศของเรายังเป็นเช่นนี้ การที่มีราชทูตอยู่ในต่างประเทศก็ไม่มีประโยชน์อันใดอย่างแท้จริง เพราะ "ถ้าการบ้านเมืองยังไม่เรียบร้อย ราชทูตก็ไม่มีประโยชน์ในการคุ้มเกรงรักษาได้ตามที่ควร เพราะราชทูตยังต้องอาศัยประเพณีบ้านเมือง... ขนบธรรมเนียม ซึ่งจำลองไปจากยุโรป มีการแต่งตัวแลยืนเฝ้าจะยกขึ้นพูดว่าเป็นการเจริญไม่ได้เพราะเป็นการบำรุงตาเท่านั้น"

๕. สัญญาที่ทำไว้กับต่างประเทศ ไม่เป็นหลักประกันได้ว่าจะมีผลเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ขึ้นจริง ๆ

> "ที่ว่ากรุงสยามมีสัญญาทางพระราชไมตรีต่อประเทศนั้น ๆ จะเป็นที่ป้องกันกีดขวางต่างประเทศเบียดเบียนได้ก็หาไม่ ประเทศจีนได้สัญญากับต่างประเทศทั้งหมดเหมือนกัน แลในสัญญาอเมริกันซึ่งมีข้อว่าอเมริกันจะช่วยตัดสินไกล่เกลี่ยเมื่อเวลาที่มีชาติใดมาข่มเหง ครั้นบัดนี้มีเข้าจริง อเมริกันก็มิได้ช่วย ฤๅสัญญากับประเทศทั้งปวงก็มิอาจคุ้มการกดขี่ได้"

๖. การค้าขายและผลประโยชน์ของชาวยุโรปที่มีอยู่ในประเทศไทยไม่อาจช่วยคุ้มครองการเบียดเบียนของชาติอื่นที่หวังผลประโยชน์เช่นเดียวกันได้

๗. การที่มีผู้กล่าวว่า แต่เดิมมาไทยเรารักษาเอกราชมาได้ มาบัดนี้ก็ย่อมที่จะกระทำเช่นนั้นได้อีกนั้น เป็นคำกล่าวที่ไม่ได้คำนึงถึงสภาพการณ์ภายนอกประเทศที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ในสมัยแรก ๆ นั้นการติดต่อเกี่ยวข้องกับยุโรปยังมีไม่มาก การรักษาประเทศก็ง่ายกว่าในเวลาที่ชาติยุโรปกำลังแสวงหาเมืองขึ้น

ในประการสุดท้ายนั้น กฎหมายระหว่างประเทศที่มีอยู่ก็ไม่อาจจะช่วยรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ เพราะชาติมหาอำนาจทั้งหลายยังไม่ยอมรับว่าไทยเป็นชาติที่เจริญพอที่จะเข้าร่วมในวงการระหว่างชาติเหล่านั้น ไทยจะต้องพยายามปรับปรุงแก้ไขการจัดการบ้านเมืองให้เป็นที่ยอมรับในนานาอารยประเทศเสียก่อนว่าเป็นชาติที่เจริญแล้วเหมือนกับที่ญี่ปุ่นได้ปฏิบัติอยู่

หนทางทั้งแปดประการที่เคยมีผู้คาดคิดว่าจะเป็นช่องทางช่วยให้ไทยรอดเป็นเอกราชอยู่ได้นั้น เจ้านายและข้าราชการผู้กราบบังคมทูลความเห็นฯ ได้โต้แย้งไว้ดังกล่าวข้างต้นมาแล้วว่า ไม่ใช่หนทางที่ไทยจะยึดถือและหวังว่าจะเป็นเครื่องช่วยชาติไทยในยามคับขันได้ โดยได้พิจารณาถึงสภาพการณ์และข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมา

เมื่อได้คัดค้านหนทางทั้งหลายนี้แล้ว จึงกราบบังคมทูลเสนอความเห็นถึงหนทางที่คิดว่าถูกต้องมากที่สุด ในตอนนี้ได้มีการกล่าวถึงคำว่ารัฐธรรมนูญเป็นครั้งแรก โดยเรียกว่า "คอนสติติวชั่น" ข้อเสนอในตอนนี้เป็นการชี้แจงให้ทรงทราบว่าการปกครองบ้านเมืองนั้นจะต้องอาศัยตัวบุคคลเพียงคนเดียวหรือสองคนนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้[๒] จะต้องมีรัฐธรรมนูญกำหนดพระราชอำนาจ และแบ่งพระราชอำนาจที่มีอยู่แต่เดิมให้แก่เสนาบดีประกอบกันเป็นคณะรัฐมนตรี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานของคณะรัฐมนตรีนั้น แต่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญดังที่เรียกว่า "คอนสติติวชั่นแนลโมนาคี" การปกครองในรูปนี้จะช่วยทำให้บ้านเมืองมั่นคงถาวรขึ้นกว่าระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจเด็ดขาดแต่เพียงพระองค์เดียว เป็นสถาบันที่อาจช่วยให้ชาติบ้านเมืองถาวรอยู่เพียงชั่วเวลาที่ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่เท่านั้น แต่การที่จะมีการปกครองแบบคอนสติติวชั่นแนลโมนาคีนั้น เป็นการสร้างเสริมสถาบันใหม่ที่จะไม่สลายตัวไปแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงแผ่นดินใหม่ก็ตาม ดังความตอนหนึ่งว่า "การบำรุงรักษาโดยทางที่จะให้ได้ยุติธรรม จะมีได้ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียง ผู้ที่เป็นเสนาบดีก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ทั้งต้องรับผิดชอบร่วมกันเหมือนอาศัยปัญญาแลความคิดของคนมากด้วยกัน... เหตุฉะนี้จะต้องจัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณีฤๅคอนสติติวชั่นใหม่ ตามทางชาวยุโรปฤๅให้ใกล้ทางยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้"

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบบใหม่นี้ ผู้ถวายความคิดเห็นได้ยอมรับสภาพการณ์ความเป็นจริงของประเทศอย่างหนึ่งว่า สภาพแวดล้อมโดยเฉพาะในด้านประชาชนนั้น ยังไม่เหมาะที่จะรับเอาระบบการปกครองแบบใหม่นี้ไว้ได้อย่างครบถ้วนตามหลักการปกครองอย่างยุโรป ฉะนั้นจึงได้กราบบังคมทูลเพิ่มเติมด้วยว่า

---

[๒] "การปกครองอันนี้ก็ยังไม่เป็นประเพณีของบ้านเมืองอันประเสริฐ ฤๅเป็นที่ยึดมั่นได้ว่าจะถาวรอยู่เสมอแต่เพียงเท่านี้ต่อไป เพราะการปกครองอันนี้อยู่ได้ อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะที่อาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายทำลายยับเยินสิ้นทีเดียว" เป็นการเปรียบเทียบชาติบ้านเมืองว่าเป็นพวงอุบะ เชือกที่แขวนอยู่นั้นได้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งรากฐานของสรรพสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์แต่เพียงองค์เดียว เมื่อใดไม่มีพระองค์ บ้านเมืองก็จะระส่ำระสาย อาจจะแตกสลายไปได้

"ทางที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเป็นคอนสติติวชั่นยุโรปนั้น หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ **ในเวลานี้ไม่**"

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ผู้ถวายความคิดเห็นยังยึดถือว่าการปกครองแบบที่มีสภาผู้แทนฯ นั้น เป็นสิ่งที่พึงปรารถนา แต่ยังไม่เหมาะแก่กาลสมัย จึงกล่าวว่า "หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ **ในเวลานี้ไม่**" มิได้กล่าวว่า "หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ไม่"

แต่การที่จะให้เป็นคอนสติติวชั่นแนลโมนากีนั้น ผู้ถวายความเห็นได้กราบบังคมทูลอย่างชัดเจนว่าเป็นอย่างไร ซึ่งก็ได้ยึดถือหลักสากลไว้ตลอดเรื่อง คือ

๑. ต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบ "แอบโสลูดโมนากี" ให้เป็นแบบ "คอนสติติวชั่นแนลโมนากี" ซึ่ง "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นมหาประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิขาดแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ในยุโรป ที่มิต้องทรงราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง"

๒. การปกครองบ้านเมืองและการทำนุบำรุงบ้านเมือง ต้องอยู่ในความคิดความตัดสินของข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประกอบกันเป็นคณะรัฐมนตรี (คาบิเนต) ปฏิบัติการใด ๆ โดยได้รับความเห็นชอบและพระบรมราชานุญาตเสียก่อนทุกอย่าง แต่รัฐมนตรีเหล่านี้จะต้องมีอำนาจตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับกรมที่ตนเป็นผู้บังคับบัญชาด้วยตนเอง "กรมเหล่านี้ต้องสามารถที่จะทำการในกรมได้เอง ดุจเครื่องจักรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิต้องทรงเป็นพระราชกังวลอีก" นอกจากนี้ยังต้องมีพระราชประเพณีแน่นอนที่จะสืบสันตติวงศ์ให้เป็นที่รู้ทั่วกันโดยแน่ชัดเมื่อถึงคราวเปลี่ยนแผ่นดิน ทั้งนี้เพื่อป้องกันความยุ่งยาก การแย่งชิงพระราชบัลลังก์ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทั้งในหมู่เจ้านายและเสนาบดีผู้มีอำนาจอยู่

๓. จะต้องหาทางป้องกันการคอรัปชั่น (หรือทางสินบนดังที่เรียกกันในสมัยนั้น) และต้องให้ผู้ทำราชการได้ผลประโยชน์ตรง ๆ มีเงินเดือนพอใช้ตามฐานานุรูปจริง

๔. ต้องมีกฎหมายประกันความยุติธรรมแก่ราษฎรทุกคนเสมอหน้ากัน ในการเก็บภาษีจะต้องปฏิบัติอย่างยุติธรรม ไม่ว่าต่อราษฎรไทยหรือชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำการค้าขายอยู่

๕. ขนบธรรมเนียมหรือกฎหมายใดที่เป็นเครื่องกีดขวางทางเจริญของบ้านเมือง หรือไม่ได้กีดขวางทางเจริญ แต่ไม่เป็นประโยชน์ ก็ให้เปลี่ยนแปลงแก้ไขตามความเหมาะสม

๖. ให้มีเสรีภาพในทางความคิดเห็น และแสดงออกซึ่งความคิดเห็นเหล่านั้นในที่ประชุมหรือหนังสือพิมพ์ได้ ผู้ที่กล่าวถ้อยคำไม่จริงก็จะต้องมีโทษตามกฎหมาย

๗. การจัดระบบราชการในด้านการบริหารงานบุคคล ทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยจะต้องมีการกำหนดคุณสมบัติและเลือกเอาบุคคลที่มีความรู้ มีความประพฤติดี และมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไปเข้ารับราชการ ส่วนผู้ที่ประพฤติผิดก็ต้องห้ามมิให้เข้ารับราชการไม่ว่าในกรมใดต่อไป

ข้อเสนอซึ่งได้ทูลเกล้า ฯ ถวายทั้งเจ็ดประการนี้ ก็เพื่อจะต้องการให้ราษฎรทั่วไปเห็นว่า "กรุงสยามนั้นเป็นเมืองของราษฎรและจะต้องช่วยกันบำรุงรักษา เพื่อให้ได้ความสุขความเจริญ ความยุติธรรมเป็นโสดเสมอทั่วหน้ากันหมด" การที่ราษฎรบังเกิดความรู้สึกว่าบ้านเมืองเป็นของเขาด้วยนี้ เป็นการช่วยทำให้พวกเขาพากันบำรุงบ้านเมืองและเมื่อถึงเวลามีภัยจากภายนอกก็จะร่วมมือร่วมใจกันรักษาชาติซึ่งเป็นของพวกเขาทุกคนไว้ "เมื่อราษฎรมีความรักบ้านเมืองอย่างยิ่งดังนี้แล้ว ก็นับว่าเป็นทหารอันใหญ่ซึ่งจะป้องกันได้จริง ยิ่งกว่าที่จะคิดจัดสะสมขึ้นเป็นคราว ๆ เป็นพวกหนึ่งต่างหากอีก"

เมื่อได้พรรณนาถึงสภาพการณ์รอบด้าน และความจำเป็นในการปรับตัวให้เข้ากับกาลสมัยแล้ว ผู้ถวายความคิดเห็นยังได้พิจารณาถึงอุปสรรคในการที่จะปฏิบัติตามแผนการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินไว้ด้วย รวมทั้งหมด ๕ ประการด้วยกัน ในเบื้องต้นนั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมจะต้องปรึกษากับเสนาบดีทั้งปวงให้เห็นพร้อมกันก่อนซึ่งเป็นธรรมดาที่ผู้มีผลประโยชน์ตามระบบการปกครองดั้งเดิมจะไม่เต็มใจและไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น แม้กระนั้นอุปสรรคอันนี้ก็ยังไม่เป็นเหตุกีดขวางอย่างใดถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งพระทัยจริง ว่าจะปฏิบัติการดังกล่าวให้จงได้ในประการที่สองนั้น ปัญหาอาจเกิดขึ้นได้จากข้าราชการประเภทที่มีตำแหน่งหน้าที่สูงเพราะได้รับตำแหน่งนั้นเป็นมรดกตกทอดมาตามตระกูล บุคคลนี้มีอำนาจและผลประโยชน์ในราชการไม่เท่ากัน การที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินนั้น อาจเป็นการตัดผลประโยชน์และอำนาจของพวกนี้ด้วย ส่วนอีกประเภทหนึ่งนั้นเป็นบุคคลที่ได้ความสำเร็จในตำแหน่งหน้าที่ราชการ เพราะความสามารถส่วนตัว มิได้มีตระกูลใหญ่โตมาแต่ก่อน ในระหว่างข้าราชการสองประเภทนี้ ผู้ถวายความเห็นไม่ไว้วางใจข้าราชการ

พวกแรก เพราะ "จะถือตัวว่าได้ยศบรรดาศักดิ์ด้วยมีตระกูลสืบต่อมา จะได้ด้วยอำนาจปู่และบิดาอุดหนุนมา จะหาสู้จงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเหมือนผู้ซึ่งได้รับราชการมีความดีด้วยผลแห่งราชการไม่" เมื่อไม่พอใจที่ตนต้องเสียอำนาจและผลประโยชน์ไปก็อาจจะก่อจลาจลขึ้น จนเป็นเหตุให้ต่างชาติฉวยโอกาสที่บ้านเมืองไม่สงบเรียบร้อยนี้เข้ามายึดครองพระราชอาณาเขตได้ ทางที่จะแก้ไขปัญหานี้ได้ก็คือ การใช้กำลังแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น และจะต้องมีการฝึกหัดตั้งกองทหารไว้สำหรับเตรียมรับภัยอันเกิดจากภายในนี้ด้วย ทั้งนี้ย่อมสุดแล้วแต่ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ จะทรงตั้งพระราชหฤทัยแน่วแน่เพียงใด เพราะ "การอะไรทั้งปวงไม่ว่าสิ่งอันใด ต้องเป็นไปได้ตลอดด้วยอาศัยใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงประพฤติการให้ได้โดยจริงอุกฤษฏ์เท่านั้น ถ้าไม่ตั้งพระราชหฤทัยให้เสมอไป การนั้นก็อาจอ่อนกลายลงไปปลายมือ เช่นธรรมดาของราชการทั้งปวง"

ในประการที่สามนั้น มีส่วนเกี่ยวเนื่องกับข้อขัดขวางประการที่สอง คือ ผู้ที่มีความเสียใจที่สูญเสียอำนาจและผลประโยชน์ไป แม้ว่าไม่สามารถจะก่อเหตุจลาจลได้ด้วยกำลังตนเอง แต่ก็อาจไปพึ่งอำนาจของชาติอื่นให้มาช่วยประกอบการนั้นได้เพราะเคยมีตัวอย่างมาแล้ว หนทางที่จะแก้ไขเหตุนี้ได้นั้น รัฐบาลจะต้องแจ้งให้รัฐบาลประเทศต่าง ๆ ทราบว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินใหม่ เพื่อที่รัฐบาลเหล่านั้นจะได้ทราบว่าไทยมีการปกครองตามระบบที่เจริญแล้ว

ทั้งสามประการข้างต้นนี้ เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับอำนาจของกลุ่มข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อยู่แต่เดิม และจะต้องถูกบั่นทอนอำนาจและขาดผลประโยชน์ไป สำหรับอุปสรรคประการที่สี่นั้น อาจเกิดขึ้นได้จากราษฎรโดยทั่วไป ซึ่งคงมีทัศนคติและความเชื่อในจารีตประเพณีอันดั้งเดิมฝังลึกอยู่ในสายเลือดและจิตใจ เมื่อเห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน จึงอาจเชื่อถือโชคลางว่า เมื่อทรงละประเพณีเดิมเสียแล้วก็จะเกิดเหตุเภทภัยต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นเหตุยุ่งยากประการหนึ่งด้วย ขวัญของราษฎรอาจจะเสียไป ในข้อนี้นั้น เจ้านายและข้าราชการเหล่านี้ได้ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นว่า ไม่เป็นที่น่าวิตกอะไร เพราะได้เคยทรงยกเลิกประเพณีเก่าแก่มาบ้างแล้ว การที่มีผู้กล่าวตำหนินั้น ย่อมจะต้องมีอยู่เป็นธรรมดาของคน ซึ่งอาจมีความเห็นไม่ตรงกันหนึ่ง และเป็นพวกที่คอยจับผิดอยู่เสมออีกหนึ่ง หากจะทรงฟังคำของพวกนี้แล้วจะประกอบการสิ่งใดก็ไม่ได้เลย "ถึงมาตรว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะไม่ได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงอันใดก็ยังคิดหาช่องเป็นเหตุผลบ่นว่าต่าง ๆ อยู่เสมอไม่มีที่สุด ขึ้นชื่อว่าคนจำพวกนี้จะเอาเป็นประมาณไม่ได้ โดยที่สุดไม่ได้ทรงทำอะไรเลย ฝนแล้งก็นินทา ถ้าจะนิ่ง ๆ อยู่ดังนี้โดยจะมี

เหตุถึงเสียบ้านเมืองลง ก็ใช่ว่าจะพ้นความนินทาก็หามิได้ จะยิ่งมีมากกว่าที่จะทรงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมอีก”

ปัญหามีอยู่ว่า หากจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินกันจริง ๆ แล้ว จะมีตัวบุคคลที่จะรับราชการสนองพระเดชพระคุณพอเพียงหรือไม่นั้น เป็นปัญหาประการสุดท้ายที่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณา เจ้านายและข้าราชการที่ถวายความเห็น ฯ มิได้ทำการศึกษาถึงเรื่องกำลังคนโดยละเอียด เพราะมีความเชื่อว่าข้าราชการในสมัยนั้นจะมีจำนวนพอที่จะรับงานใหม่ ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงราชการครั้งใหญ่นี้ไปปฏิบัติได้ หากได้ทำกันอย่างแข็งขันจริง ๆ จัง ๆ ปัญหาไม่ใช่ที่ตัวบุคคลไม่มี แต่เป็นปัญหาว่ามีบุคคลที่ละเลยหน้าที่ราชการอยู่มาก หากจะทรงกวดขันอย่างพิเศษแล้ว ปัญหาการขาดแคลนตัวผู้บริหารก็จะไม่เกิดขึ้น ปัญหาที่จะต้องแก้อีกอย่างหนึ่งก็คือการที่หัวหน้าประพฤติตนเป็นเยี่ยงอย่างที่เลวต่อลูกน้อง ทำให้การควบคุมบังคับบัญชาเกิดความยุ่งยากลำบากและเป็นผลเสียแก่ราชการ แต่ถ้าไม่ทรงพระกรุณาแก่ผู้ที่มีวงศ์ตระกูลเป็นพิเศษ และทรงปฏิบัติต่อข้าราชการทุกคนไม่ว่าจะมีตระกูลหรือไม่มีตระกูล มีความผิดความชอบสิ่งใดก็ได้รับการปฏิบัติเสมอกันแล้ว การใด ๆ ก็จะประสบผลสำเร็จตามที่ต้องการทุกประการ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่ามีการย้ำถึงการปฏิบัติของผู้นำทางการเมืองอย่างมาก ในที่ต่าง ๆ กัน จะมีข้อความว่า “จะทรงพระราชดำริราชการสิ่งใดต้องให้เป็นการยั่งยืนอันอุกฤษฏ์” อยู่เสมอ เพราะในสังคมไทยเรานั้น การปฏิบัติตนของหัวหน้าไม่ว่าจะอยู่ในระดับใด มีความสำคัญต่อกิจการที่จะต้องกระทำให้สำเร็จลงไปมากที่สุด

ข. เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓[๓]

ข้าพระพุทธเจ้า ผู้มีชื่อในท้ายหนังสือนี้ ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยอำนาจความกตัญญูต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลความรักชาติบ้านเมืองซึ่งเป็นของไทยมาหลายร้อยปี จึงทำให้ข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจเอาร่างกายแลชีวิตเข้าฉลองพระเดชพระคุณ ทำราชการให้บ้านเมืองเจริญ ได้เป็นที่สำนักร่มเย็นเป็นเอกราชในประเทศของตน แลทั้งอำนาจน้ำพระพิพัฒน์ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าถือเอาเป็นที่หมายว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชหฤทัยเชื่อถือในความสัตย์ของข้าพระพุทธเจ้า แลตั้งพระราชหฤทัยที่จะทะนุบำรุงข้าราชการและราษฎรทั้งหลายในพระราชอาณาเขต ให้มีความสุขความเจริญทั่วไป ทั้งสัญญาซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้แสดงทูลเกล้า ฯ ถวาย ว่าข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีใจซื่อสัตย์กตัญญู คิดจะทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยเต็มกำลังแลปัญญา ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้สามารถกราบบังคมทูลพระกรุณา ในสมัยกาลปัตยุบันนี้ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า เป็นเวลาที่อันตรายจะมาถึงกรุงสยามได้ด้วยเหตุภัยต่าง ๆ แลซึ่งข้าพระพุทธเจ้าถือว่า ถ้ามิได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามรู้เห็นแล้ว ก็เป็นการขาดจากความกตัญญูแลน้ำพระพิพัฒน์ ทั้งความรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลทั้งพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นของข้าพระพุทธเจ้าชาวสยามทั่วกันหมด

ความซึ่งข้าพระพุทธเจ้าจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้ มีอยู่สามข้อเป็นประธาน

๑. คือภัยอันตรายซึ่งจะมีมาถึงกรุงสยามได้ ด้วยความปกครองของกรุงสยามอย่างเช่นมีอยู่ในปัตยุบันนี้ จะเป็นไปได้ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังเช่นมีตัวอย่างของชาติที่มีอำนาจใหญ่ ได้ประพฤติต่อชาติซึ่งหาอำนาจป้องกันปกครองมิได้

๒. คือการที่จะรักษาบ้านเมืองให้พ้นภัยอันตราย ที่จะเกิดขึ้นได้ด้วยการปกครองของบ้านเมืองอย่างมีอยู่ในปัตยุบันนี้ โดยทางยุติธรรมฤๅอยุติธรรมของศัตรูก็ดี ต้องอาศัยความเปลี่ยนแปลงในทางทะนุบำรุงรักษาบ้านเมือง ตามทางญี่ปุ่นที่ได้เดินทาง

---

[๓] กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕, บ. ๒/๑๖.

ยุโรปมาแล้ว แลซึ่งประเทศทั้งปวงที่มีศิวิไลซ์ นับกันว่าเป็นทางอันเดียวที่จะรักษาบ้านเมืองได้

๓. ที่จะจัดการตามข้อสองให้สำเร็จได้จริงนั้น อาจเป็นไปได้อย่างเดียว แต่จะตั้งพระราชหฤทัยว่า สรรพสิ่งทั้งปวงต้องจัดให้เป็นไปโดยจริงอย่างอุกฤษฏ์ทุกสิ่งทุกประการ ไม่เว้นว่าง

อันตราย

ซึ่งจะกราบบังคมทูลพระกรุณาในเรื่องภัยอันตราย ที่จะมาถึงกรุงสยามนั้นเป็นความยืดยาวมาก แลความเหล่านั้นก็ได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยมากแล้ว เพราะฉะนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่ข้อสำคัญพอเป็นสังเขป ภัยอันตรายที่จะมีมานั้นต้องมาแต่ข้างนอกพระราชอาณาเขต แลจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยาม มีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงทราบแล้วว่าชาติยุโรปชาติหนึ่งชาติใดจะต้องประสงค์เมืองหนึ่งเมืองใดแล้ว ต้องมีทางที่เขาเรียกว่ายุติธรรมที่จะเอาเมืองนั้น ๆ ได้ ทางธรรมดาที่ชาติยุโรปใช้อยู่นั้นมีอยู่เป็นต้น

๑. อ้างว่าเป็นธรรมดาผู้มีความกรุณาต่อมนุษย์ด้วยกันทั่วไป ต้องประสงค์ที่จะให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ แลได้รับความยุติธรรมเสมอทั่วกัน

๒. อ้างเอาความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรป แลความไม่เจริญของประเทศเอเชียแล้วจึงเห็นต่อไปว่า ใช่แต่เป็นการกีดขวางความเจริญของเอเชียเท่านั้นไม่ แต่ยังเป็นทางกีดขวางของความเจริญแห่งประเทศซึ่งเดินทางศิวิไลซ์ด้วย จึงเป็นช่องให้ประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปคิดเข้าเป็นผู้ปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญเพื่อจะได้ประโยชน์ทั่วกัน

๓. ยกว่าเคาเวอนเมนต์นั้น ๆ จัดการบ้านเมืองไม่เรียบร้อย จึงมีโจรผู้ร้ายทำอันตรายต่อชีวิต แลทรัพย์สมบัติทั้งปวง แลอันตรายนั้นมาถึงชาวยุโรป ซึ่งทำผลประโยชน์อยู่ในประเทศนั้น ๆ ด้วย จึงเป็นช่องอันหนึ่งของชาวยุโรปที่จะเข้าจัดการบ้านเมืองนั้นได้ เพื่อประโยชน์ที่จะได้ให้ความสุขทั่วไปทั้งชาวยุโรปแลคนในชาตินั้น ๆ แลทั้งจะกำจัดคนพาลด้วย

๔. ชาติใด ๆ ในประเทศยุโรปซึ่งมีความเจริญใหญ่โตมาแล้ว และจะตั้งอยู่ได้ต่อไปก็ดี ต้องอาศัยการค้าขายเป็นกำลัง เหตุฉะนั้นบ้านเมืองใดซึ่งมีสินค้าแลทรัพย์

แผ่นดิน แต่หาได้เปิดแลคิดให้เป็นทางค้าขาย เพื่อเป็นกำลังแลประโยชน์ต่อตนแลท่านไม่ ก็เป็นช่องที่ชาวยุโรปจะมาเปิดบ้านเมืองให้เป็นทางค้าขาย แลทำบ่อแร่บ่อทองให้เป็นประโยชน์ขึ้น

แต่ทางทั้ง ๔ ข้อซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ต้องมารวมอยู่ในข้อเดียวว่า ทางให้ความสุขแก่มนุษย์เสมอกันก็ดี อ้างความเจริญของประเทศยุโรปก็ดี ทางระงับโจรผู้ร้ายฤๅเปิดทางค้าขายก็ดี ต้องประกอบไปด้วยการปกครองรักษาแผ่นดินของเมืองนั้น ๆ ทั้งสิ้น เมื่อเมืองใดมีแผ่นดิน มีทรัพย์ในแผ่นดิน แลมีราษฎรอยู่ในแผ่นดินนั้นตามสมควร แต่เมืองนั้นไม่มีอำนาจแลความคิดที่จะจัดแจงปกครองบ้านเมืองของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลท่านได้แล้ว ก็ไม่ควรที่จะยึดเหนี่ยวเอาแผ่นดิน แลทรัพย์ ซึ่งเป็นของสำหรับให้มนุษย์ทั้งโลกได้ส่วนประโยชน์แลความสุขในนั้นด้วยให้ไปเสีย ๆ เปล่า ๆ ความซึ่งยุโรปคิดดังนี้ เป็นการถูกโดยทางยุติธรรมของโลกอันยิ่งเหมือนหนึ่งกฎหมายไทยซึ่งมีอยู่ข้อ ๑ ว่าถ้าจับจองไร่นาไว้มิอาจสามารถที่จะทำให้เป็นผลประโยชน์ได้ เมื่อพ้นพระราชกำหนดแล้วผู้หนึ่งผู้ใดจะมาจับจองไปทำให้เป็นประโยชน์ ผู้ที่เป็นเจ้าของเดิมก็ไม่มีอำนาจที่จะขัดขึ้นได้ ฉันใด การที่ประเทศยุโรปได้เที่ยวครอบครองบ้านเมืองน้อยใหญ่ในประเทศเอเชีย มีโกโลนีของอังกฤษแลฝรั่งเศสเป็นต้น แลการที่เข้าครอบครองนั้นได้ด้วยสาเหตุพาลฤๅอย่างใด ๆ ก็ดี ไม่มีชาติใดว่ากล่าวติเตียนว่าเป็นอยุติธรรมไม่ เพราะสาเหตุนั้นจะมีพอฤๅไม่ที่จะพาลรบ ฤๅเข้าครอบครองด้วยอุบายอย่างใดก็ดี แต่ความประสงค์ของยุโรปนั้นมีอยู่อย่างเดียวแต่ที่จะบำรุงความเจริญ "ศิวิไลเซชั่น" ของโลกให้มนุษย์มีความสุขเสมอทั่วกัน ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาข้างต้นนั้นแล้ว

แต่ประเทศที่ต้องกดขี่ อยู่ในใต้ปกครองของชาวยุโรปนั้น ก็ยังคิดเห็นไปต่าง ๆ ว่ายุโรปทำการข่มเหงเพราะว่ามีอำนาจน้อย แต่เมื่อได้พิเคราะห์ดูโดยละเอียดแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าการที่ทำนั้น เป็นทางเมตตากรุณา แต่เพื่อประโยชน์แลความสุขของตน แลราษฎรในเมืองซึ่งได้อยู่ในการปกครองด้วย

ดังข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในทางยุโรปเดิม แลความคิดเห็นของชาวยุโรป ในการที่เขาเห็นควรจะเข้าปกครองบ้านเมืองใด ๆ ซึ่งเห็นว่าบำรุงรักษาตัวเองมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอรับพระบรมราชานุญาต ชักเอาความซึ่งเป็นตัวอย่างของชาติที่มีอำนาจมากได้ประพฤติต่อชาติเล็กน้อย เพื่อให้ทรงพระราชดำริเปรียบเทียบ

ในความอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใด ตามในหนังสือซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้คัดความจากหนังสือพิมพ์สอดมาทูลเกล้า ฯ ถวายในนี้[๔]

เมื่อได้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ว่าชาติยุโรปได้ทำแก่ชาติเล็กน้อยด้วยทางยุติธรรมก็ดี อยุติธรรมก็ดี แต่ด้วยมีความประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใด ตามข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาในข้อทั้ง ๔ ข้างต้นแล้ว

ชาติยุโรปอื่น ๆ ก็พลอยเห็นดี หาได้คิดที่จะช่วยชาติเล็กน้อยไม่ เพราะว่าการที่ชาติใดจะไปช่วยนั้น เขาต้องมีประโยชน์อย่างหนึ่ง ฤๅเมื่อชาติใดไปข่มเหงเมืองเล็กน้อย ประโยชน์ของเขาที่ได้อยู่พลอยเสียไปด้วยหนึ่ง แต่ทั้งสองข้อนี้ ชาติที่จะช่วยยังต้องคิดเหมือนกันว่าเมืองที่มีกำลังน้อยนั้น ตั้งอยู่ตามนิสัยประเทศเอเชียแล้ว เขาจะมีผลประโยชน์มากน้อยเท่าใด แลถ้าอยู่ในใต้ความปกครองของชาติยุโรปชาติหนึ่งชาติใดผลประโยชน์ของเขาจะประมูลขึ้นฤๅไม่ เมื่อคิดไปดังนี้แล้ว ตามความเห็นของชาวยุโรปต่าง ๆ ก็พร้อมเพรียงกันว่า ชาติเล็กน้อยนั้น ถึงชาติใด ๆ ในยุโรปจะมีประโยชน์ในการค้าฤๅสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากอยู่ก็ดี แต่ให้อยู่ในความปกครองของชาติหนึ่งชาติใดในยุโรปแล้ว ชาติทั้งปวงคงจะต้องได้ผลประโยชน์มากขึ้นเป็นแน่ การที่ให้เขาคิดดังนั้นก็เพราะการปกครองรักษาของชาติเล็กนั้นไม่ดีพอ ฤๅมิอาจสู้ความปกครองของชาติยุโรป ที่จะทำให้แก่ชาติในใต้บังคับของเขาได้

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้คิดแลทราบเกล้า ฯ ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ อย่างเดียวว่า กรุงสยามที่มีความปกครองอย่างทุกวันนี้เป็นช่องเป็นทางอันใหญ่ที่ชาติใดจะมารบเอาฤๅปกครองด้วยอุบายทางหนึ่งทางใด ดังมีตัวอย่างที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น

ในเวลาทุกวันนี้ฝรั่งเศสได้ไปใกล้กรุงสยามมาก แลจะคิดขึ้นมาในเวลาใดก็สามารถที่จะทำได้ในเวลานั้นเอง เพราะการที่ฝรั่งเศสได้ทำต่อประเทศต่าง ๆ ดังที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น มีช่องมีโอกาสในกรุงสยามพอที่เขาจะจับสาเหตุเอาได้เหมือนกัน ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า อันตรายนั้นเป็นการใกล้กรุงสยามอย่างที่สุด จนมีหนังสือพิมพ์ออกความเห็นกะเวลาทำนายว่าไม่ช้าใน ๕ ปีคงจะต้องเกิดเหตุการณ์ ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้มิใช่ด้วยการตื่นตกใจ แต่เป็นความที่คิดเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า กรุงสยามถ้าจะคิดรักษาแล้ว ต้องเป็นการจำเป็นที่จะนิ่งอยู่ดังนี้ไม่ได้เลย

---

[๔] ไม่พบหนังสือพิมพ์ตัด

การแก้ไข

ดังที่ข้าพเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาถึงภัยอันตรายมาแล้วนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามีความเชื่อถือเป็นอันแน่ว่าเมื่อได้ทรงพระราชดำริโดยทางที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทคงจะตั้งพระราชหฤทัยที่จะแก้ไขรักษากรุงสยามให้พ้นภัยอันตราย

ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นโดยเต็มใจเต็มตาแล้วว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งมีความรักบ้านเมืองได้คิดถึงทางแก้ไขต่าง ๆ แลได้เดินทางนั้นซึ่งเห็นว่าเป็นทางที่พ้นภัยอันตรายได้ แต่ทางเหล่านี้ก็ดี หรือที่คิดกันอยู่ว่าจะเดินอยู่ต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าไม่เป็นทางที่ป้องกันอันตรายได้จริงเลย

ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณาในทางนั้น ๆ ต่อไป เพื่อประสงค์ที่จะได้ทรงพระราชดำริแลเปรียบเทียบในทางนั้น

๑. คือทางมีความอ่อนหวาน ที่ยอมอะลุ้มอล่วยเมื่อเวลาศัตรูมาจับสาเหตุจับข้อที่จะมาเกี่ยวข้องด้วย เพื่อประสงค์ให้ศัตรูมีความสงสารผ่อนผันให้บ้างพอสำเร็จ ตลอดไปได้เป็นมือเป็นคราว แลโดยถ้าจะเสียพระราชอาณาเขตบ้าง ฤๅค่าปรับไหมก็ยอมเพราะมีความประสงค์ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว แต่ความคิดอ่อนน้อมยินยอมอันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้กระจ่างว่าเป็นความคิดผิดแลใช้ไม่ได้ ด้วยตัวอย่างซึ่งชาติมีอำนาจได้ประพฤติแก่ชาติมหาอำนาจมิได้ ดังได้คัดความจากหนังสือพิมพ์สอดทูลถวาย ฯ ถวายมาในนี้[๕]

ความคิดอ่อนหวานอันนี้ ญี่ปุ่นได้ใช้มาช้านานแล้ว แต่เป็นการที่เขาเห็นว่าใช้ไม่ได้อีกต่อไป เพราะได้เห็นชัดในการอ่อนน้อมอะลุ้มอล่วยตามไปนั้น มีแต่จะเสียทุนเข้าไปทุกครั้งทุกคราว แลเพื่อประสงค์ที่จะให้เขาสงสารนั้น ก็เป็นประกันได้แต่เพียงผ่อนสั้นให้เป็นยาว แลต่อไปสาเหตุเก่าที่แล้วไปนั้น ก็คงกลับมาให้เป็นข้อเป็นเหตุตามเดิมร่ำไป จนญี่ปุ่นเห็นจริงใจว่า การที่จะให้ยุโรปสงสารนั้น ได้อย่างเดียวแต่ที่จะจัดการบ้านเมืองของตนให้สมควรที่เขาจะสงสารแลเกรงใจได้ ญี่ปุ่นจึงมิได้คิดหวังใจในการอุดหนุน หรือความสงสารของประเทศยุโรปเลย ตั้งใจแต่จะจัดการให้เป็นยุติธรรมแลเอาข้อยุติธรรมนั้นเป็นเครื่องกดขี่ให้ประเทศยุโรปนับถือ ย่อมให้มีทางได้เสียเสมอกันจนในเร็วนี้จะได้ใช้กฎหมายของญี่ปุ่นให้ชาวยุโรปที่อยู่ในเมืองนั้นปฏิบัติตามเหมือนดัง

---

[๕] ไม่พบหนังสือพิมพ์ตัด

ราษฎรญี่ปุ่นเอง แลข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเมืองใด ๆ ที่มีอำนาจน้อย ต้องย่อมใช้ทางอ่อนหวานนี้ แต่เมืองนั้น ๆ เมื่อเวลาที่ชาติมีอำนาจใหญ่จะต้องประสงค์แล้ว ทางอ่อนหวานยินยอมเท่านั้น ก็ไม่ปรากฏว่าทำให้บ้านเมืองรอดจากเป็นข้าได้

๒. ทางที่จะต่อสู้ด้วยกำลังทหาร เมื่อเวลาที่ภัยอันตรายภายนอกมาถึงนั้นเป็นทางที่ใช้ไม่ได้เหมือนกัน ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาดังนี้ เพราะได้สังเกตตามพงศาวดารยุโรปที่มีมา ยังหาได้ทราบเกล้า ฯ จนสักครั้งหนึ่งไม่ ว่าชาวยุโรปรบชาติต่ำกว่าซึ่งเป็นชาติในเอเชียเป็นต้น ที่ได้มีความอัปราชัยแก่ชาติเอเชียนั้น ๆ ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ประสงค์ที่กราบบังคมทูลพระกรุณา ว่าชาติยุโรปมิได้พ่ายแพ้ในการรบเล็กน้อยเป็นครั้งคราวเลย แต่ข้าพระพุทธเจ้าประสงค์จะอ้างว่า ในการรบใหญ่หลายกองทัพหลายคราว แลในเวลาสิ้นตอนรบนั้น ชาติยุโรปคงจะมีชัยชนะ แลอาจสามารถที่จะทำสัญญาเอาตามประสงค์ของเขาในตอนปลายได้ แลเมื่อชาติยุโรปได้รบเมืองใดชนะแล้วก็ย่อมคิดเอาเงินค่าที่ใช้ในการรบที่เขาต้องเสียไปนั้นแก่ชาติที่แพ้จนเหลือเกินที่จะนึกเอาว่าชาติยุโรปที่ไหนจะมารบเราเพราะเขากลัวเสียเงินนั้น คิดดังนี้ไม่ถูก เพราะเขารบครั้งใดเงินที่เสียไปก็ได้คืน ยังซ้ำกลับคิดเอากำไรทุกครั้ง เขาจะต้องกลัวเสียเงินทำไม

ความคิดที่ได้พูดจากันในยุโรปนี้มีอยู่เสมอว่า ถ้าชาติยุโรปใดได้ไปรบแล้วพ่ายแพ้แก่ชาติน้อย เป็นความเสียอันใหญ่ดังไปทำให้ชาติเล็กนั้นกลับเดินถอยหลังในความรุ่งเรืองเจริญ (ศิวิไลเซชั่น) ในบ้านเมืองนั้น ทั้งเป็นการเสียผลประโยชน์แลความป้องกันอันตรายของชาติยุโรปเปียนแลอื่น ๆ ด้วย ถ้ายุโรปได้รบแล้วควรต้องเอาชัยชนะให้ได้ตามความประสงค์ แลเมื่อได้เมืองนั้น ๆ ไว้แล้ว ก็อาจสามารถที่จะทะนุบำรุงให้เจริญขึ้นได้

จะว่าโดยทางละเอียดขึ้นอีก ที่สุดไทยจะมีทหารที่จะต่อสู้ได้อย่างมากเพียง ๕๐,๐๐๐ และการที่จะจัดทหารให้ได้ ๕๐,๐๐๐ ก็ต้องออกพระราชทรัพย์ซื้ออาวุธต่าง ๆ แลเครื่องสำหรับทหารพร้อมทุกสิ่งทุกอย่าง เงินนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้ประมาณคิดถัวทั้งค่าอาวุธเครื่องแต่งตัวเครื่องใช้ในการรบ ให้มีค่ายแลเครื่องเกวียนบรรทุกพร้อมทุกสิ่งให้ได้จริงเหมือนทหารในยุโรปแล้วคิดถัวอย่างต่ำนับเอาตัวคนเป็นประมาณคิดเอาคนละ ๑ ชั่งก็เป็นเงิน ๕๐,๐๐๐ ชั่งอย่างน้อยในการที่จะต้องเสียในชั้นต้น แลตั้งแต่เวลาที่มีทหารนอนเมืองอยู่ถึง ๕๐,๐๐๐ ดังนี้ เงินค่าเบี้ยเลี้ยงก็ต้องเสียเสมอเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะออกพระราชทรัพย์ในคราวแรกถึง ๕๐,๐๐๐ ชั่งนั้นไม่ได้ หรือ

ถ้าจะคิดออกแต่ปีละส่วนที่ละน้อยพอจะออกได้นั้น การที่จะจัดทหารให้สำเร็จขึ้นได้มากถึง ๕๐,๐๐๐ นั้น ก็ต้องเสียเวลาหลายปี

ดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วว่าอันตรายนั้นใกล้กรุงสยามที่สุด เวลาที่จะรอจัดทหารให้ถึง ๕๐,๐๐๐ ดังนี้ หาพอกันกับเวลาที่อันตรายจะมาถึงไม่ โดยถ้าเวลามีพอหรือจะรอไปให้จวนตัวอีกแล้วจึงจะคิดจัดนั้น การหาซื้อเครื่องศัสตราอาวุธมิใช่เป็นการเร็ว ต้องเสียเวลามากเหมือนกัน แลถ้าเมืองหนึ่งเมืองใดในยุโรปหรืออเมริกา ทราบข่าวว่าเมืองไมตรีของเขาจะทำสงครามกับไทย แลทั้งเขาจะคิดอิจฉาริษยากันก็ดี เคาเวอนเมนต์ไทยคงจะได้ความลำบากมากที่จะซื้ออาวุธแลเครื่องต่าง ๆ สำหรับทหาร มีแบบอย่างมาเหมือนหนึ่งจีน ได้ว่าให้ทำเรือรบไว้ที่เมืองเยอรมันแลว่าทำปืนที่เมืองอังกฤษ ครั้นเมื่อจีนกับฝรั่งเศสจะรบกันขึ้นครั้งนี้ เรือรบนั้นแล้วเสร็จเยอรมันก็ไม่ยอมให้เรือนั้นออกไปเมืองจีน อังกฤษก็ไม่ยอมให้เอาปืนไปจากเมืองอังกฤษ แต่เยอรมันแลอังกฤษก็เข้าใจกันอยู่ว่า เป็นศัตรูกับฝรั่งเศส แต่ถึงเวลารบเข้าแล้ว เขาก็ตัดตีนตัดมือจีนเข้าดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปว่า ถ้ากรุงสยามรบกับชาติใดชาติหนึ่งในยุโรป จะนับเอาว่าทหารของเรามี ๕๐,๐๐๐ นั้นเป็นพอ ข้าพระพุทธเจ้ายังเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถึงเราจะมีชัยชนะแก่เขาก็ดีก็เป็นแต่จะชนะได้เป็นคราว แต่ที่เราจะมีอำนาจกดขี่ให้เขายอมหรือไม่ให้คิดมารบเราอีกต่อไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าหาเห็นช่องกำลังทหาร ๕๐,๐๐๐ จะทำไปได้ไม่ ชาวยุโรปคงจะไม่ยอมแพ้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด แลคงจะคิดรบสู้ต่อไปอีกเสมอจนกว่าเราจะสิ้นตัว อนึ่งทหารของเราโดยอย่างจะฝึกหัดให้แข็งแรงก็ดี ก็คงจะมิชำนาญสู้ทหารยุโรปได้ แลทั้งวิธีจะใช้อาวุธ ยุโรปเป็นเจ้าของเองก็อาจสามารถที่จะใช้ได้แน่นอนกว่า แลโดยที่สุดจะเปรียบกำลังทหารต่อทหาร ก็สู้กันไม่ได้เป็นอันขาด ข้าพระพุทธเจ้ายังหาเห็นด้วยเกล้า ฯ ไม่ ที่ไทยก็ดี ฤๅชาติใด ๆ ก็ดี จะมีชัยชนะแก่ชาติยุโรปไปได้ แลถ้าไทยจะมีชัยชนะแก่ชาติยุโรปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นต้องกันกับความเห็นของชาวยุโรป ว่าจะเป็นการเดินถอยหลังของความเจริญแห่งบ้านเมือง เพราะว่าไทยเมื่อเวลามีชัยชนะแก่ชาติยุโรปแล้ว ความประสงค์อันดีอันยุติธรรมของยุโรป เป็นต้นการเปิดสินค้า การระงับโจรผู้ร้าย ฯ แลทั้งการให้ความสุขแก่มนุษย์ให้เสมอทั่วกัน ฯลฯ เหล่านี้ก็ไม่อาจจะเป็นไปได้โดยจริงที่จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าขนบธรรมเนียมของไทยทุกวันนี้อย่างที่ดีก็มาก ที่ผิดทั้งทางโลกทางธรรมแท้ก็มี แลถ้าธรรมเนียมชั่วเหล่านี้มิได้เปลี่ยนแปลง แลชาติยุโรปจะไปบังคับให้เปลี่ยนแปลง ถ้าไทย

ขัดขึ้นได้ด้วยกำลังทหารแล้ว ธรรมเนียมนั้น ๆ ก็คงยังตั้งอยู่เสมอ แลเมื่อตั้งอยู่ตราบใด จำเป็นต้องกีดขวางความเจริญของกรุงสยามแลราษฎรทั่วไป

เหมือนดังกรุงสยามนี้ เป็นเมืองที่ยังไม่มีอำนาจแลความเจริญเลย แต่จะบำรุงความเจริญให้ขึ้นในระหว่างซึ่งยังมีธรรมเนียมอันชั่วปนอยู่ดังนี้ ไหนเลยจะมีความเจริญขึ้นได้ แต่เมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองแล้วแลมีอำนาจใหญ่ดังเมืองเตอรกี เมืองจีน เป็นต้น ถ้าจะเปรียบกับเมืองเราก็ไกลกันหลายเท่าหลายส่วนนัก ยังเป็นอันตรายย่อยยับลงทุกที ๆ เรื่องราวเหล่านี้ก็ได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่แล้ว แต่ความซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาพรรณนามาดังนี้ ใช่ว่าจะติเตียนว่าการทหารจะไม่มีประโยชน์เลยทีเดียวก็หามิได้ การทหารเป็นของต้องจำเป็นต้องจัดขึ้นเหมือนกัน เพราะเป็นประโยชน์ในชั้นต้นดังที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในภายหลัง

๓. ยังมีความเห็นอีกทางหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ใคร่ครวญตามภูมิประเทศของกรุงสยาม ที่มีเขตแดนติดต่อกับประเทศซึ่งอยู่ในบำรุงของชาติของยุโรปทั้งสอง คืออังกฤษแลฝรั่งเศส จึงยังเป็นที่พูดให้เห็นจริงได้อีกทางหนึ่งว่า กรุงสยามจะต้องตั้งอยู่เป็นเอกราชได้ เหมือนเมืองอียิปต์ฤๅเมืองเบลเยียม แลเมืองสวิตเซอร์แลนด์ เป็นต้น เพราะจะได้เป็นกำแพงในระหว่างเขตแดนอังกฤษแลฝรั่งเศส ด้วยชาติทั้งสองนี้คงต้องประสงค์ให้มีเมืองอยู่ในระหว่าง เพื่อกันเขตแดนมิให้ติดต่อกัน แลทำให้การป้องกันระวังรักษาของประเทศทั้งสองง่ายขึ้น แลถ้าไทยรักษาบ้านเมืองให้เรียบร้อย แลรักษาพระราชไมตรีทั้งชาติให้เจริญ ก็มิต้องกลัวภัยอันตรายอีกต่อไปเลย

ที่จะถือเอาดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าเป็นการถูกต้อง แต่จะต้องเข้าใจว่ากรุงสยามที่จะตั้งอยู่ดังนั้น อยู่ได้เหมือนกำแพงกั้นเขตแดนของชาติทั้งสองเท่านั้น แลเขาจะยอมให้มีอยู่แต่แผ่นดินอย่างแคบที่สุด แต่ยาวพอตลอดเขตแดนของเขาก็ได้ กรุงสยามที่อยู่ในระหว่างประเทศใหญ่ทั้งสองดังนี้ ประเทศทั้งสองมีอำนาจที่จะบังคับฤๅเข้าช่วยเป็นธุระในการรักษาจัดแจงบ้านเมืองให้คุ้มโจรผู้ร้าย ซึ่งจะหลบหลีกมาแต่เขตแดนทั้งสอง ซึ่งมีกฎหมายแลการรักษาอันแข็งแรง กรุงสยามก็จะมีแต่ความเดือดร้อนแลความวุ่นวายเกี่ยวข้องของชาติเหล่านี้เป็นประมาณ แลทั้งประโยชน์พืชพรรณก็จะตกอยู่ในอังกฤษแลฝรั่งเศสทั้งสิ้น

การที่อังกฤษกับฝรั่งเศสคิดจะแบ่งเขตแดนกรุงสยามให้เหลือพอเป็นกำแพงนี้ เมืองทั้งสองได้คิดแลลงมือทำอยู่แล้ว อังกฤษยอมให้ฝรั่งเศสเอาเมืองเขมร แลอังกฤษ

เองก็คิดล่วงลามเข้ามาเอาเขตแดนมลายู เป็นที่ให้เห็นได้ว่าเขามิได้มีความริษยาซึ่งกันแลกัน การที่แบ่งบ้านเมืองไทยให้เหลือเป็นแต่กำแพงดังนี้เขาอาจที่จะทำได้ด้วยทางต่าง ๆ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาในภัยอันตราย แลที่จะคิดว่าทางแก้ไขของการอันนี้ เพียงแต่จะรักษาทางพระราชไมตรี แลจัดการรักษาบ้านเมืองอย่างดังเดิมนี้ไม่ได้ คงจะต้องเสียร่อยหรอเข้าไปทุกที

๔. อีกทางหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นการถือผิด ๆ คือมีความหวังใจว่าชาติหนึ่งชาติใดจะมาข่มเหงกดขี่ด้วยกำลังอำนาจ แล้วเข้าครอบครองกรุงสยามด้วยความยุติธรรม คืออ้างว่าไทยไม่จัดการให้มีผลประโยชน์จะเข้ามาจัดการให้เกิดความเจริญขึ้นแก่ไทย โดยไทยยังจะมีข้อเถียงตามยุติธรรมให้โลกเห็นจริงแลสงสารได้ว่าไทยได้จัดการบ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า จนมีราชทูตสำหรับประเทศยุโรป มีการก่อสร้างประกอบผลประโยชน์เหมือนมีสายโทรเลขแลกรมไปรษณีย์เป็นต้น แลได้เลิกทาสเลิกธรรมเนียมหมอบคลานเป็นต้น แล้วเอาธรรมเนียมยุโรปเข้าเป็นแบบแผนหลายอย่าง มีการแต่งตัวแลมีโซไซเอตีรับรองอย่างยุโรปเป็นต้น ทั้งได้มีสัญญาทางพระราชไมตรี แลทางค้าขายต่อชาติยุโรปเป็นอันมากแล้ว การที่ชาติมีอำนาจมากดขี่ข่มเหงโดยทางพาลดังนี้ไม่ได้ ธรรมดาบ้านเมืองค่อยเจริญค่อยไป จะให้กลับหน้ามือเป็นหลังมือในทันใดนั้นที่ไหนจะเป็นได้ แลที่ไทยทำได้เพียงนี้ก็มีการคุ้มเกรงรักษาพออยู่แล้ว แลท่านแต่ก่อนนั้นได้จัดแจงอย่างไรเล่าจึงรักษาบ้านเมืองมาได้จนปานนี้ ต่อไปก็คงจะพลิกแพลงแก้ไขให้จงได้เหมือนกัน

แต่ที่คิดดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นการผิดอีกอย่างหนึ่ง ด้วยการปกครองที่อ้างขึ้นนั้น หาใช่การจัดแจงให้ดีขึ้นแต่พื้นรากของการไม่ เป็นแต่เพิ่มเติมขึ้นให้เข้าพวกยุโรปได้ในเวลาจำเป็น แต่การที่หยิบยกเอาของประเสริฐของยุโรปซึ่งเป็นเครื่องอุดหนุนของความเจริญ ไปทำไปสร้างขึ้นในพื้นบ้านพื้นเมืองของเรา ของเหล่านี้เป็นต้นว่ากรมไปรษณีย์โทรเลขแลโรงเรียนซึ่งเป็นของประเสริฐจริง เมื่อไปตั้งอาศัยอยู่ด้วยของอื่น ๆ ของเรา คือแบบแผนจัดการพื้นบ้านเมืองมีโครงแลรากอันไม่แน่นหนา ก็ต้องพากันเสียไปด้วยทั้งสิ้น เป็นต้นว่าตราเครื่องพระราชอิสริยยศซึ่งเป็นของประเสริฐที่เห็นว่ามีคุณในประเทศยุโรป เมื่อไทยได้จำลองเอาธรรมเนียมนี้ไป ก็ได้ไปใช้ให้ผิดทางแลความประสงค์ของยุโรปไป เพราะตรานั้นหาได้เป็นเครื่องหมายของความดีความชอบฤๅเป็นที่บำรุงน้ำใจให้ข้าราชการคิดตั้งหน้าหาดีประพฤติดีไม่ เป็นเครื่องประดับสำหรับผู้มียศมีวาสนาเสียโดยมาก จึงเห็นได้ว่าที่จะเถียงเอาทางยุติธรรมว่า การนี้เป็นการได้จัดแจงบ้านเมืองให้ดี แลเป็นทางป้องกันบ้านเมืองได้นั้นไม่ได้เลย การที่ตั้งราชทูตซึ่ง

เป็นการประเสริฐจริงนี้ก็เหมือนกัน ถ้าการบ้านเมืองยังไม่เรียบร้อย ราชทูตก็ไม่มีประโยชน์ในการคุ้มเกรงรักษาได้เต็มตามที่ควร เพราะราชทูตยังต้องอาศัยประเพณีบ้านเมือง จึงมิอาจที่จะช่วยในการป้องกันได้เต็มตามอย่างราชทูตในประเทศยุโรป ขนบธรรมเนียมซึ่งจำลองไปจากยุโรป มีการแต่งตัวแลขึ้นเฝ้าจะยกขึ้นพูดว่าเป็นการเจริญไม่ได้ เพราะเป็นการบำรุงตาเท่านั้น

๕. อนึ่งที่ว่ากรุงสยามมีสัญญาทางพระราชไมตรีต่อประเทศนั้น ๆ จะเป็นที่ป้องกันกีดขวางต่างประเทศเบียดเบียนได้ก็หาไม่ ประเทศจีนได้สัญญากับต่างประเทศทั้งหมดเหมือนกัน แลในสัญญาอเมริกันซึ่งมีข้อว่าอเมริกันจะช่วยตัดสินไกล่เกลี่ยเมื่อเวลาที่มีชาติใดมาข่มเหง ครั้นบัดนี้มีเข้าจริง อเมริกันก็มิได้ช่วย ฤๅสัญญากับประเทศทั้งปวงก็มิอาจคุ้มการกดขี่ได้

สัญญาที่มีกับต่างประเทศนั้น เป็นเครื่องป้องกันการกดขี่ได้แต่ในครั้งแรกทำเท่านั้น เพราะถ้ากรุงสยามมิได้ยอมรับทำสัญญาให้ผลประโยชน์แก่ต่างประเทศเสียแต่เดิมแล้ว ก็คงจะเข้ารบพุ่งกดขี่ให้ทำจนได้ ถ้ามิทำก็คงจะต้องเสียบ้านเมือง

๖. การค้าขายแลผลประโยชน์ของชาวยุโรป ซึ่งว่ามีในกรุงสยามจะเป็นที่กีดขวางต่อประเทศยุโรปก็เหมือนกัน จะเป็นที่กีดขวางได้ก็จริง แต่เมื่อต่างประเทศได้ผลประโยชน์เต็มตามที่บ้านเมืองเจริญได้ด้วยความบำรุงรักษานั้นเรียบร้อยดีอย่างประเทศยุโรป จนถึงจะมีชาติยุโรปมาบำรุงก็ไม่เกินความมีความเรียบร้อยของเรานั้นไปได้

การค้าขายในเมืองจีน ซึ่งยุโรปได้ผลประโยชน์ทั่วกันนั้นมีมากกว่าในกรุงสยามโดยมากยังมิอาจที่จะคุ้มฤๅกีดกันประเทศฝรั่งเศสเบียดเบียนได้ เพราะฝรั่งเศสไปเบียดเบียนนั้นเพื่อด้วยความประสงค์จะให้ผลประโยชน์ของยุโรปประมูลยิ่งขึ้นทั่วกัน แลโดยระหว่างที่เกิดรบพุ่งกันขึ้น ผลประโยชน์สินค้าชาติหนึ่งชาติใดจะเสียไป ข้างที่อัปราชัยก็ต้องใช้ค่าสินค้าที่เสียไปนั้นด้วย

๗. อีกข้อหนึ่ง ที่ว่าท่านแต่ก่อนทำไมจึงรักษาบ้านเมืองมาได้เล่านั้น ถ้าได้พิจารณาไปก็เห็นได้ว่า แต่ก่อนนั้นการไปมาหากัน แลข่าวคราวกรุงสยามจะรู้ได้ถึงประเทศยุโรปนั้นยากเพียงใด ความติดต่อกรุงสยามกับประเทศยุโรปแต่ก่อนมีน้อย แลธรรมดายุโรปก็ดี ประเทศใด ๆ ก็ดี ที่จะหาบ้านเมืองเข้าในใต้ปกครองก็ต้องหาขึ้นได้ทีละบ้านทีละเมือง แลในเวลาครั้งนั้น ประเทศเอเชียซึ่งเปรียบเหมือนอาหารของประเทศยุโรปก็ยังมีเมืองยังมีชาติที่ไม่ผ่อนผันตามกาลตามเวลาอยู่หลายเมือง เพราะฉะนั้นยุโรปยังหากินได้ในเมืองที่ไม่มีความเจริญกว่า ฤๅผ่อนตามกาลตามเวลาอย่างไทย เป็นต้นว่า

พม่าเมืองขึ้นของจีนแลแขกทั้งปวง จึงเห็นได้ตรงว่าแต่ก่อนนั้นการรักษาบ้านเมืองของไทยก็ง่ายอยู่เองด้วยการเกี่ยวข้องของประเทศยุโรปยังไม่มีมาก ช่องที่เป็นสาเหตุให้เกิดภัยอันตรายก็ยังไม่มี ทั้งยุโรปก็ยังไม่รู้กำลังอิทธิฤทธิ์ ขนบธรรมเนียมของชาวสยามเหมือนเขารู้ไส้พุงละเอียดอย่างทุกวันนี้ไม่ จึงเป็นการรักษาง่ายดาย แต่บัดนี้ประเทศทั้งปวงซึ่งเป็นอาหารก็หมดไปแล้ว ถ้าไม่คิดแก้ไขแล้วน่าที่กรุงสยามจะต้องเป็นไปตามประเทศนั้น ๆ เหมือนกัน

๘. อีกประการหนึ่ง ซึ่งบางท่านยังหลงเชื่ออยู่ว่าเป็นทางป้องกันของกรุงสยามได้ คือ ถือเอาตามอินเตอร์แนชแนลลอ ซึ่งประเทศเอกราชทั้งปวงต้องย่อมได้รับความเคารพแลนับถือ แลสมควรที่จะรับไรต์ของกฎหมายทุกอย่าง

การที่ละเมอไปดังนี้ ด้วยลืมคิดว่ากฎหมายอินเตอร์แนชแนลนั้น แต่งขึ้นไว้สำหรับประเทศซึ่งมีศิวิไลซ์ มีความคิดความเห็นผิดชอบชั่วดีทางเดียวกัน และมียุติธรรมถือกฎหมายตัดสินถ้อยความ แลขนบธรรมเนียมก็คล้ายคลึงกัน จึงจะได้รับแลถือตามกฎหมายนั้นได้ แลถ้าได้ตริตรองเปรียบเทียบสิ่งซึ่งผิด ๆ กันในระหว่างประเทศยุโรปกับเอเชีย ในทางซึ่งว่ามาแล้วนี้ ก็คงจะเห็นได้ว่าเป็นการจำเป็นที่ยุโรปจะยอมให้ประเทศในเอเชียมีไรต์ตามกฎหมายอินเตอร์แนชแนลไม่ได้

แต่ญี่ปุ่นได้บำรุงความเจริญของบ้านเมืองตามทางศิวิไลซ์มาก็มาก ยังหาได้รับอนุญาตของยุโรปให้เข้าในพวกถือกฎหมายไม่ แลญี่ปุ่นนั้นแต่เดิมก็ได้คิดผิดไปในทางนี้เหมือนกัน ว่าควรจะถือแลได้รับไรต์ตามอินเตอร์แนชแนลได้ มัวหลงอยู่จนเสียประโยชน์ไปมาก ที่คิดคอยวิงวอนขอตามนั้น แลได้เที่ยวขอแก้สัญญาในประเทศยุโรป แลขออำนาจตัดสินความวิวาทระหว่างสับเยกต์ต่างประเทศในเมืองแลชาวญี่ปุ่น จนภายหลังรู้สึกตนจึงได้คิดจัดแจงการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียม แลกฎหมายที่ชั่วให้คล้ายคลึงกับของยุโรป บัดนี้จึงพูดได้โดยเต็มกำลังว่า ควรจะมีไรต์เสมอประเทศยุโรป แลยุโรปเดี๋ยวนี้ก็ตั้งใจจะยอมให้ แต่ยังรอให้ญี่ปุ่นทำกฎหมายให้สำเร็จ แลฝึกสอนคนที่จะรักษากฎหมายนั้นได้แล้ว ญี่ปุ่นคงจะได้รับอินเตอร์แนชแนลไรต์ในเร็วๆ นี้ไม่ต้องสงสัยเลย แลไทยที่จะได้รับไรต์อันนี้ฉันใด ก็ต้องจัดแจงบำรุงการแผ่นดิน รักษาผลประโยชน์แลราษฎรในพระราชอาณาเขตให้เจริญขึ้นตามสมัยกาล แลให้เป็นที่เชื่อถือแก่ชาวยุโรปดังญี่ปุ่นได้จัดการมาแล้ว ชาติยุโรปทั้งปวงก็คงจะต้องยอมให้ไทยได้ผลประโยชน์เสมอชาติญี่ปุ่นนั้นบ้าง ความเจริญอันนี้จะเป็นการป้องกันกรุงสยามได้ด้วย

เมื่อภัยอันตรายแลทางแก้ไขซึ่งใช้ไม่ได้ทั้ง ๘ ทาง ได้ทราบในใต้ฝ่าละอองธุลี

พระบาทแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณาเพิ่มเติม ที่จะได้ทรงพระราชวินิจฉัยโดยสุขุมต่อไป

การครอบครองของกรุงสยามอย่างเช่นมีอยู่ในปัจจุบันนี้ใช่ทำให้บ้านเมืองทำลายไปได้ฝ่ายเดียว เพราะศัตรูภายนอกจะเข้ารบเอาโดยอำนาจฤๅอุบายนั้นหามิได้ โดยที่สุดถ้าปราศจากศัตรูภายนอกแล้วก็ดี การปกครองอันนี้ก็ยังไม่เป็นประเพณีของบ้านเมืองอันประเสริฐ ฤๅเป็นที่ยึดมั่นได้ว่าจะถาวรอยู่เสมอแต่เพียงเท่านี้ต่อไป เพราะการครอบครองอันนี้อยู่ได้อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็จะต้องตกถึงพื้น ถึงแก่ฟกช้ำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปได้ต่าง ๆ ฤๅบางทีทำลายยับเยินสิ้นทีเดียว ฉันใด การปกครองทุกวันนี้คิดด้วยเกล้า ฯ เห็นว่า ถ้าประดุจหนึ่งไม่มีพระองค์ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงเป็นพระราชธุระในเวลาใดแล้ว การบ้านเมืองทุกอย่างก็จะเป็นที่ฟกช้ำระส่ำระสาย แลบางทีถึงจะให้เกิดจลาจลแก่บ้านเมืองได้ ผลประโยชน์การดีซึ่งได้สร้างได้ทำขึ้นไว้ ก็มีช่องที่จะอันตรธานสูญไปได้ เป็นต้นการตั้งเลเกชัน มีข้าทูลละอองธุลีพระบาทออกมาอยู่ในประเทศยุโรปเช่นนี้ เกรงด้วยเกล้า ฯ ว่าจะเป็นการเสียพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ได้ด้วยการนี้เป็นที่ใกล้ชิดพระองค์ และสั่งจัดราชการอันใดอยู่ในกรมไปรเวตเสเกรตารีทั้งสิ้น แลทั้งการในกรมอื่น ๆ ก็ดูเหมือนกัน ทุกวันนี้เป็นการที่ต้องอาศัยกรมไปรเวตเสเกรตารีช่วยสั่งช่วยจัดอยู่มาก มีกรมท่าเป็นต้น เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นดังที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาข้างต้น การในกรมทุก ๆ กรมก็จะเสียแลมิอาจที่จะทำไปได้ แลโดยอย่างที่สุดในเวลาที่เกิดจลาจล ดังนี้ก็ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จะให้เป็นที่มั่นหมายได้ ถึงการเกี่ยวข้องของชาติต่างประเทศที่จะเข้ามาช่วยดับความอันนั้น แล้วเลยปกครองเอาบ้านเมืองเสียด้วย ข้าพระพุทธเจ้าได้พิเคราะห์ดูในการเปลี่ยนแผ่นดิน แต่ครั้งพระราชพงศาวดารหรือในพระบรมราชวงศ์ในปัจจุบันนี้เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงก็พากันเป็นที่คลอนแคลนหวั่นหวาด เพราะเหตุที่มีประเพณีอันไม่แน่นอนแลโดยอย่างที่สุดการเปลี่ยนแปลงอันนั้น อาจทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เป็นที่วางพระราชหฤทัยแน่นอนลงได้ ว่าบ้านเมืองจะเจริญ แลพระบรมวงศ์อันสนิท จะได้สืบสันตติวงศ์ต่อไป

ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระราชดำริเห็นภัยอันตราย ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ด้วยพระราชประเพณีเช่นสืบมานี้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความหวังด้วยเกล้า ฯ ว่าคงจะทรงพระราชดำริถึงทางเปลี่ยนแปลงที่จะให้ถาวรแลให้เป็นที่ปกครองรักษาความสุขความเจริญของข้าทูลละอองธุลีพระบาทราษฎรแลบ้านเมือง

ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอพระบรมราชานุญาต กราบบังคมทูลพระกรุณาถึงทางแก้ไขที่จะให้พ้นอันตรายภายนอก แลพ้นจากภัยที่จะเกิดขึ้นได้ในบ้านเมือง ด้วยพระราชประเพณีอันไม่แน่นอน เพื่อประสงค์จะมิให้เป็นการที่คิดไม่ตลอด แลนำความนี้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

แลทางนี้ตามความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง มีทางเดียวแต่ที่จะจัดการบำรุงรักษาตามทางยุโรปทั้งปวง ที่เขาเห็นพร้อมลงทางเดียวกันว่า ไม่มีทางอื่นที่จะดีไปกว่าทางนี้ เพราะที่จะรักษาบ้านเมืองให้พ้นจากความกดขี่ซึ่งเป็นต้นเหตุของอันตรายนั้นต้องทำให้เป็นที่นับถือวางใจซึ่งกันแลกัน ที่เห็นชั่วเห็นดีเห็นผิดเห็นชอบทางเดียวกันจึงนับว่าเป็นผู้เห็นทางชอบธรรมเสมอกันได้ แต่การบำรุงรักษาอย่างเช่นมีในกรุงสยามทุกวันนี้ เป็นทางผิดตรงกันข้ามต่อทางยุโรป ปราศจากแบบแผนแลกฎหมายที่เรียกว่าคอนสติติวชั่น ซึ่งประกอบไปด้วยสติปัญญาแลกำลังของราษฎรเป็นการพร้อมเพรียงกันเป็นประมาณ ซึ่งเขานับกันว่ามียุติธรรมทั่วถึงกัน จะทำการสิ่งใดก็สำเร็จได้แน่จริง มีข่าวชั่วข่าวดีรู้ทั่วถึงกันตลอดเป็นพยานกันอยู่เสมอ แต่บัดนี้ชาวยุโรปพากันลงเนื้อเชื่อกันเป็นอันมาก จนถึงมีกล่าวในหนังสือเรื่องราวผู้ซึ่งได้เข้ามาในกรุงสยาม หนังสือของคาลนอกเป็นต้น แลลงพิมพ์ว่าการรักษากรุงสยามในทุกวันนี้ไม่มีเสนาบดีแลเจ้าพนักงานกรมใดเอาใจใส่ในพนักงานหน้าที่ของตน มีผู้บำรุงรักษาแลคิดการแผ่นดินอยู่ก็แต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียว กับผู้ที่ได้ช่วยในราชการเป็นกำลังจริงก็แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการพระองค์เดียวเท่านั้น กิจราชการใหญ่ราชการน้อยก็สำเร็จอยู่ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการทั้งสิ้น ถ้าจะมีกิจธุระสิ่งใดแล้ว ต้องไปเฝ้าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ จึงจะได้ดังประสงค์ การเรื่องนี้ถ้าจะคิดไปโดยละเอียดแล้ว ก็ไปลงเค้าดังที่เขากล่าวจริงหมดทุกอย่าง ก็เมื่อการรักษาบ้านเมืองมีอยู่ แต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการแต่สองพระองค์เท่านี้ จะมีชาติใดในประเทศยุโรปเชื่อถือว่ากรุงสยามจะมีความยุติธรรม แลบำรุงรักษาให้มีความเจริญแลเรียบร้อยไปได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องจำเป็นที่จะต้องจัดการบำรุงบ้านเมือง ตามเช่นที่เขาเชื่อเขาถือทั่วกัน ว่าการบำรุงรักษาโดยทางที่จะให้ได้ยุติธรรม จะมีได้ก็ต้องอาศัยความพร้อมเพรียง ผู้ที่เป็นเสนาบดีก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ทั้งต้องรับผิดชอบทั่วกัน เหมือนอาศัยปัญญาแลความคิดความยุติธรรมของคนมากด้วยกัน การจึงจะเป็นที่เชื่อถือว่าเป็นยุติธรรมจริงแน่แท้ แลเจริญรุ่งเรืองได้ เหตุฉะนี้จึงจะต้องจัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณี ฤๅคอนสติติวชั่นใหม่ตามทางชาวยุโรป ฤๅให้

ใกล้ทางยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้ เหมือนดังเมืองญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศเดียวในตะวันออกที่ได้เดินในทางยุโรปมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ละเอียดขึ้นอีกว่า ทางที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเป็นคอนสติติวชั่นยุโรปนั้นหาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลานี้ไม่ แต่ทางนั้น คือ

๑. ต้องเปลี่ยนแปลงประเพณีปัจจุบันนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระราชวินิจฉัยราชการบ้านเมืองทุกสิ่งไปในพระองค์ ซึ่งมีประเพณีที่อังกฤษเรียกว่าแอบโสลูดโมนากี ให้เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า คอนสติติวชั่นแนลโมนากี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นมหาประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิ์ขาด แก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ในยุโรป ที่มิต้องทรงราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง

๒. การป้องกันรักษา แลทำนุบำรุงบ้านเมืองทุกอย่างนั้น ต้องอยู่ในความคิดความตัดสินของข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นไว้ในที่เป็นพวกคาบิเนต แลที่จะจัดการไปได้โดยพระบรมราชานุญาตก่อนทุกอย่าง ข้าราชการเหล่านี้เป็นหัวหน้าของกรม หรือดิปาดเมนต์ทุก ๆ กรม แลมีอำนาจตัดสินบังคับการรับผิดชอบของกรมนั้น ๆ ด้วยตนเอง ในการที่ได้ทำไปทุกอย่าง กรมเหล่านี้ต้องสามารถที่จะทำการในกรมได้เอง ดุจเครื่องจักรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิต้องทรงเป็นพระราชกังวลอีกต่อไป ต้องมีพระราชประเพณีแน่นอน ที่จะสืบสันตติวงศ์ที่มิต้องให้พระสงฆ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยเลือกเมื่อเวลาถึงแก่กาล แต่ให้รู้เป็นแน่นอนทั่วกันเพื่อในเวลาถึงคราวเปลี่ยนแผ่นดิน การบ้านเมืองก็จะไม่เป็นระส่ำระสาย แลเป็นทางป้องกันเสนาบดีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะคิดเอาอำนาจเข้าใส่ตัวเองได้ด้วย

๓. ต้องปิดทางสินบนให้หมดทุกทางที่จะมีขึ้นได้ แลต้องให้ผู้ทำราชการมีผลประโยชน์ตรง ๆ เงินเดือนให้พอใช้ตามฐานานุรูปจริง

๔. ต้องให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน แลถือกฎหมายอันเดียว แลในเรื่องเก็บภาษีแลสักเลก ต้องให้ความยุติธรรมที่จะไม่เป็นที่ลำเอียงฤๅติเตียนได้ทั้งไทยแลฝรั่ง

๕. ขนบธรรมเนียมแลกฎหมายแผ่นดิน ซึ่งเป็นการที่ยุโรเปียนติเตียนแลจะเป็นข้อกีดขวางความเจริญของบ้านเมืองแล้ว ฤๅที่ไม่เป็นประโยชน์แท้ ถึงธรรมเนียมนี้จะมีมาแต่โบราณครั้งใด ๆ ก็ดี ต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สมควรแก่การ

๖. ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั่วพระราชอาณาเขต ต้องมีโสตในถ้อย

คำ แลความคิดความเห็นของตนที่เป็นประโยชน์ แลมีอำนาจที่จะแสดงออกมาให้ปรากฏในท่ามกลางที่ประชุมก็ดี ฤๅในหนังสือพิมพ์ก็ดี แต่การใส่ถ้อยความที่ไม่จริงนั้นจึ่งจะมีโทษานุโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย

๗. ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งมีตำแหน่ง หรือหาตำแหน่งมิได้ก็ดี ต้องเลือกเอาคนที่มีความรู้ ตั้งแต่หนังสือ เลข แลภาษาไทยขึ้นไป ๑ ต้องมีชื่อเสียง แลความประพฤติดีที่เป็นหลักฐาน ๑ แลมีอายุพ้น ๒๐ ปีขึ้นไป ๑ จึ่งจะเข้ารับราชการได้ แลคนที่ได้ทำชั่วจนถึงถอดจากยศถาศักดิ์ด้วยความชั่ว แลผิดต่อกฎหมายแผ่นดินแล้วนั้น จะรับราชการต่อไปในกรมหนึ่งกรมใดอีกไม่ได้ เพื่อจะให้เป็นความยุติธรรม แลได้คนที่สมควรรับราชการได้ตามขนบธรรมเนียมยุโรปได้จริงทุกอย่าง

(ข้อที่ไล่หนังสือนี้ยังหาชัดเจนไม่ จะกราบบังคมทูลพระกรุณาในคราวหลัง)

ที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วดังนี้ เป็นความประสงค์ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เรียกว่าจัดการบ้านเมืองตามแบบยุโรป ทั้ง ๗ ข้อนั้นบางทีข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามากไปบ้าง ฤๅน้อยไปบ้าง แต่การที่เป็นใจความของจัดการแบบยุโรปนั้น มีรวมว่าเปลี่ยนแปลงยกถอนธรรมเนียมเก่าแลกฎหมายเก่า เพิ่มเติมธรรมเนียมแลกฎหมายบำรุงความเจริญขึ้นใหม่ แลจัดการเหล่านี้ให้มีผลประโยชน์ทั่วไปในอาณาเขต ให้ราษฎรมีความคิดรู้สึกตัวว่า การกดขี่แลอยุติธรรมต่างๆ ไม่มีอีกต่อไปแล้ว จึ่งจะมีความรักต่อบ้านเมือง จนเห็นชัดว่ากรุงสยามนั้นเป็นเมืองของราษฎร แลจะต้องบำรุงรักษา เพื่อให้ได้ความสุขความเจริญความยุติธรรมเป็นโสดเสมอทั่วหน้ากันหมด แลเมื่อราษฎรมีความเชื่อถือมั่นแล้วว่า ความสุขแลความยุติธรรมซึ่งราษฎรได้รับอยู่นั้นมากยิ่งกว่าฤๅเพียงเสมอกับชาติใด ๆ ที่จะให้ราษฎรของกรุงสยามได้แล้ว ราษฎรทั้งปวงก็คงจะมีความรัก แลบังเกิดความประสงค์ที่จะเกื้อกูลสร้างทรัพย์สมบัติทำมาหากินโดยทางชอบธรรม แลเมื่อถึงเวลาศัตรูฤๅภัยอันตรายจะมาถึงตนเข้าแล้ว ก็จะคิดช่วยป้องกันช่วยเจ็บร้อน แลเมื่อราษฎรมีความรักบ้านเมืองอย่างยิ่งดังนี้แล้ว ก็นับว่าได้เป็นทหารอันใหญ่ซึ่งจะป้องกันได้จริง ยิ่งกว่าที่จะคิดจัดสะสมขึ้นเป็นคราวๆเป็นพวกหนึ่งต่างหากอีก

ชาวยุโรปได้แปลคำจัดแจงบ้านเมืองของเขา คือ คอนสติติวชั่นว่าเป็นเหมือนดังเครื่องจักร ที่เมื่อเวลาติดไฟเข้าแล้ว ก็อาจสามารถที่จะเดินไปได้เอง ไม่ต้องไปช่วยหมุนจักรโน้นจักรนี้ที่จะให้เดินสะดวกขึ้นอีก การที่จะคิดจัดบ้านเมืองครั้งนี้ก็เหมือนกันต้องจัดให้เจ้าพนักงานหัวหน้าของกรมนั้นๆ ได้รับผิดชอบดีชั่วในกรมของตัวเองทุกอย่าง

จึงจะเป็นเครื่องจักรที่ไม่ต้องให้เป็นที่ขุ่นเคืองในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ในกิจการของกรมนั้น ๆ อีกต่อไป

ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าสามารถกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นคำแรงจนถึงว่า ทางที่จะจัดแจงรักษากรุงสยามได้จริงนั้นมีทางเดียว แต่ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น เพราะเห็นด้วยเกล้า ฯ ชัดว่า ประเทศทั้งปวงในยุโรป ซึ่งมีความเจริญแลความแน่นอนว่าจะตั้งเป็นเอกราชต่อไปได้นั้น ได้ด้วยเหตุ ๔ ประการดังนี้

๑. ด้วยมีความนับถือซึ่งกันแลกัน เดินในทางศิวิไลซ์อันเดียวกัน เป็นที่เชื่อที่ไว้ใจกันได้ว่าประเทศซึ่งมีความเห็นดีเห็นชั่วเสมอกัน

๒. ด้วยมีความประสงค์อันพร้อมกัน ที่จะให้บ้านเมืองแลราษฎรมีความเจริญเป็นสุขปราศจากรบพุ่งในประเทศยุโรป จึงคิดหาทางช่วยซึ่งกันแลกันในเวลาเมื่อชาติหนึ่งชาติใดที่มีอำนาจมากมาเบียดเบียนชาติเล็กน้อย เพื่อประสงค์มิให้ชาติมีอำนาจนั้นได้อำนาจมากเกินไป การอันนี้คือที่เรียกว่าอำนาจชั่งกัน ฤๅแบแลนศ์ออฟเปาเวอร์

๓. ด้วยกฎหมายอินเตอร์แนชแนล ซึ่งเป็นประธานที่จะตัดสินความเข้าใจผิดชอบและการยุติธรรม ฤๅอยุติธรรมในระหว่างประเทศทั้งปวงในยุโรปซึ่งถือตามกฎหมายนั้น

๔. ด้วยเหตุที่มีสินค้าไปค้าขายแลกเปลี่ยนซึ่งกันแลกัน แลมีคนในเมืองนี้ลงทุนรอนไปตั้งก่อสร้างทำการผลประโยชน์ในเมืองโน้นอาศัยซึ่งกันแลกัน เหตุฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ เป็นแน่ชัดว่ากรุงสยามจะรักษาป้องกันให้อยู่เป็นเอกราชต่อไปในทางอื่นต่อไปไม่ได้ นอกจากที่จะเดินตามทางให้มีเครื่องป้องกันทั้ง ๓ ข้ออย่างที่ประเทศน้อยใหญ่ในยุโรปทั้งปวง ได้ถือว่าเป็นทางป้องกันซึ่งกันแลกัน เพราะว่าอันตรายหรือการใด ๆ ก็ดี อาจสามารถที่จะเกิดขึ้นได้ด้วยชาติที่มีอำนาจทั้งสิ้น ไทยจึงต้องมีความอุตสาหะบากบั่นที่จะให้ได้เครื่องป้องกันของชาติที่มีอำนาจใหญ่นั้นด้วยการประพฤติให้ดีตามทางของเขา เหมือนอย่างที่ญี่ปุ่นได้ประพฤติตามอย่างเขา ก็จะได้รับอำนาจดังที่ได้กราบบังคมทูลมาแล้วนั้น ถ้าไทยได้เดินตามทางญี่ปุ่นแล้วยุโรปก็จะมีความนับถือไทยดังในข้อ ๑ แลให้เข้าเป็นพวกถือกฎหมายอินเตอร์แนชแนล ซึ่งเป็นเครื่องป้องกันของประเทศทั้งปวงอันจริงแท้ เอกราชของไทยก็จะเป็นที่แน่นอนต่อไปชั่วกาลนาน แต่ในข้อ ๒ ที่ว่าถึงอำนาจที่ชั่งกัน (แบแลนศ์ออฟเปาเวอร์) นั้น เป็นของที่นับกันแต่ในประเทศยุโรป ซึ่งมีชาติต่าง ๆ ริษยาซึ่งกันแลกันอยู่ แต่ในประเทศเอเชีย หาได้มีชาติใด ๆ ที่มีความอิจฉาซึ่งกันแลกันเพราะประเทศที่หาอำนาจในเอเชีย

หาได้เอาอำนาจนั้นมาเป็นที่ให้เดือดร้อนต่อยุโรปไม่ มีแต่จะให้ประโยชน์ต่อชาติยุโรปทั่วกันดังนี้ เหตุฉะนั้นเครื่องซึ่งจะคิดกันภัยแลอันตรายซึ่งจะมาเบียดเบียนประเทศเอเชีย มีอยู่แต่ ๓ สิ่งตามที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วในข้อ ๑ แลข้อ ๓ ข้อ ๔ เท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงมีประสงค์เป็นล้นเกล้า ฯ ที่จะเดินทางให้มีเครื่องป้องกันอย่างเช่นประเทศยุโรป จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตามความคิดเห็นเพื่อได้รับแลถือตามกฎหมายอินเตอร์แนชแนล ตามความนับถือไว้ใจของประเทศยุโรปซึ่งจะเป็นหมู่ที่เรียกว่าอยู่ในแฟมิลีอันเดียวกัน

อนึ่ง การป้องกันอันตราย ซึ่งจะคุ้มการกดขี่ของประเทศยุโรปต่าง ๆ นั้น ยังมีเป็นข้อสำคัญซึ่งควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาอีกข้อ ๑

คือการบำรุงผลประโยชน์ของยุโรปในการสินค้า ให้มีทุนรอนของเขาออกไปในการก่อสร้าง ฤๅประโยชน์สิ่งหนึ่งสิ่งใดในแผ่นดินสยาม ซึ่งเขาเห็นว่าควรจะสร้างทำขึ้นเพื่อเป็นทางทำมาหากินของเขา เคาเวอนเมนต์สยามต้องอุดหนุนโดยเต็มกำลังเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย แลเมื่อชาวยุโรปได้ลงทุนรอนไว้มาก ถ้าจะมีชาติใดชาติหนึ่งมาพาลข่มเหง ชาติทั้งปวงซึ่งมีประโยชน์ก็จะช่วยห้ามปราม

แต่การที่จะบำรุงผลประโยชน์ของชาวยุโรป ให้มีทุนรอนได้เสียในกรุงสยามมากขึ้นนั้น ถ้าคิดโดยทางเผิน ๆ ก็เห็นจริงว่าเป็นทางป้องกันได้ตามทางที่กราบบังคมทูลพระกรุณา แต่ประเทศใดยังไม่มีการปกครองเรียบร้อยตามทางศิวิไลซ์ ถ้ายิ่งบำรุงให้ชาวยุโรปไปทำมาหากินลงทุนรอนในประเทศนั้นมากขึ้น ก็เหมือนเป็นการก่อช่องที่จะให้เกิดทะเลาะวิวาทกัน จับสาเหตุต่าง ๆ ที่จะคิดพาลได้ง่าย เหตุฉะนั้นผลประโยชน์ของชาวยุโรปที่ควรจะเป็นการคุ้มเกรงรักษาของประเทศนั้นได้ จึงกลายเป็นช่องที่จะกลับให้เกิดอันตรายขึ้นได้เหมือนกัน มีตัวอย่างคืออินเดีย จีน พม่าเป็นต้น ซึ่งยังไม่มีการปกครองรักษาตามทางศิวิไลซ์เป็นหลักฐานในบ้านเมือง ผลประโยชน์ของชาวยุโรปก็ไม่สามารถคุ้มกันอันตรายได้ ด้วยไม่มีเคาเวอนเมนต์ที่จะรักษาความเบียดเบียน ซึ่งจะเกิดขึ้นในบ้านเมือง ทำให้ประโยชน์ของเขาเสียไป

ถ้าบ้านเมืองใด ๆ เมื่อมีเคาเวอนเมนต์และกำหนดกฎหมายความยุติธรรมอันแน่นอน ผลประโยชน์ของชาวยุโรปซึ่งได้บำรุงนั้น ก็เป็นการช่วยป้องกันขึ้นอีก แลไม่ต้องวิตกในการพาลของชาติยุโรปที่มีผลประโยชน์อยู่ในบ้านเมือง ทั้งอำนาจก็จะไม่ต้องลดถอยลงด้วย จะต้องอ่อนน้อม ยอมตามยุโรป ช่องที่จะทะเลาะวิวาทแลจับสาเหตุพาลกดขี่ฤๅคิดเอาเปรียบก็น้อยลง เพราะยุติธรรมของบ้านเมืองแลผลประโยชน์ที่เมือง

นั้นให้ชาวยุโรปก็มีอยู่ เป็นที่ป้องกันมากกว่ายุติธรรมที่ชาวยุโรปจะยกขึ้นกดขี่เอาบ้านเมือง เหตุฉะนี้ถ้าเมืองใด ๆ มีเคาเวอนเมนต์ความปกครองรักษายุติธรรมดีอยู่แล้ว ผลประโยชน์ของชาวยุโรปที่จะประมูลขึ้นก็เป็นทางรักษาเอกราชของเมืองนั้น ๆ มีญี่ปุ่นแลประเทศทั้งปวงในยุโรปเป็นต้น แลถ้าไทยได้จัดบ้านเมืองบำรุงการรักษาตามแบบยุโรปมั่นคง ทางที่จะประมูลผลประโยชน์ของประเทศยุโรป ให้มีทรัพย์สินทุนรอนของเขาอยู่ในบ้านเมือง เพื่อรักษาเอกราชของกรุงสยามให้แน่นอนขึ้น สิ่งที่ประเสริฐนั้นมีทางให้ต่างประเทศทำรถไฟ มีกำปนีเดินเรือขุดคลองทำถนนเป็นต้น เพราะทางเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ได้แก่บ้านเมืองมาก ผู้ลงทุนก็ได้แต่ดอกเบี้ย ผู้จัดแจงสร้างแลรักษาก็ได้แต่กำไรที่คิดค่าบรรทุกแลเดินทาง แต่ราษฎรจะได้ผลประโยชน์ในทางสินค้า บ้านเมืองก็จะเจริญขึ้นเสมอ

ข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ ได้ทรงพระราชดำริที่จะบำรุงผลประโยชน์ของยุโรป เพื่อให้เป็นทางป้องกันขึ้นอีก แต่การนี้จะทำขึ้นได้ ก็แต่เมื่อจะได้ทรงพระราชวินิจฉัยที่จะจัดการเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีบำรุงรักษาตามทางยุโรป ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว จึงจะไม่มีที่เสียได้

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาถึงการแก้ไข ซึ่งเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่ามีทางอันเดียว ที่จะป้องกันรักษากรุงสยามให้เจริญเป็นเอกราชต่อไป แลได้ "ปรูฟ" ของทางนี้แล้ว เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ทางแก้ไขซึ่งได้คิดรวบรวมขึ้นนี้ หาได้คิดส่วนข้างได้แต่ทางเดียวไม่ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ตริตรองโดยละเอียดในการขัดข้องซึ่งจะเกิดขึ้น แลกีดขวางมิให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระราชดำริแลประพฤติไปได้โดยสะดวกด้วยแล้ว แต่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงยังเป็นที่มั่นใจอยู่ว่า การทั้งปวงถ้าจะทรงพระราชดำริจักให้เป็นไปอย่างอุกฤษฏ์จริงแล้ว ก็ไม่เห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จะกีดขวางในการนั้น ๆ เลย ทางซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ตริตรองนั้นมีเป็นข้อความดังจะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้

๑. การที่จะเปลี่ยนแปลงพระราชกำหนดกฎหมายสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นพระราชประเพณีแต่เดิมมา ต้องเป็นการเห็นพร้อมด้วยเสนาบดีผู้ใหญ่ จึงจะทำการไปได้ก็เป็นความถูกต้องสมควร การครั้งนี้ก็เป็นการใหญ่อันสำคัญไม่ต้องสงสัยเลย คงจะต้องปรึกษากับเสนาบดีให้เห็นพร้อมกันก่อนจึงจะเปลี่ยนแปลงไปได้ แต่การที่จะเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการที่ตัดผลประโยชน์ของเสนาบดีที่เคยได้ในทางตรงบ้างก็มีทางลับบ้างก็มี ก็ควร

จะต้องทรงพระปริวิตกว่าเสนาบดีจะไม่ยอมพร้อมกันตามกระแสพระราชดำริ ก็เมื่อการนั้นไม่เป็นการเต็มใจพร้อมด้วยแล้ว การที่จะจัดไปทำไปเสนาบดีไม่ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง ก็จะผันแปรไปไม่ได้จริงเพราะจะไปขัดที่โน่นที่นี่บ้างจะตลอดไปไม่ได้ ข้อนี้ก็เป็นความขัดข้องอย่างหนึ่ง

ในความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ข้อใจความในชั้นต้น ถ้าจะพิเคราะห์ให้ละเอียดแล้ว จำเป็นจะต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงพระราชดำริการที่ควรไม่ควรให้เป็นสำคัญแห่งต้นเหตุความทั้งปวงก่อน คือสรรพสิ่งทั้งปวงซึ่งจะบำรุงความสุขความเจริญแห่งข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรนั้นเป็นของอยู่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททั้งสิ้นพระองค์เดียว เพราะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นผู้ทรงรับผิดรับชอบในการเสียการได้ทั้งปวงเสมอ ดังกรุงอังกฤษฤๅอเมริกาซึ่งอำนาจแลความผิดชอบอยู่ในเนื้อมือราษฎรทั้งสิ้น แลถึงการที่จะจัดแจงเปลี่ยนแปลงสิ่งหนึ่งสิ่งใดถ้ามีพระราชประสงค์จะให้เป็นไปอย่างใด ก็อาจสำเร็จได้โดยพระบรมราชโองการทุกประการ ไม่มีที่กีดขวางเหมือนดังในประเทศยุโรป ซึ่งมีปาลิเมนต์ มีพวกมินิสเตอร์ แลพวกที่มีความเห็นตรงกันข้ามคอยขัดขืนอยู่ แต่ราชการกรุงสยามในทุกวันนี้ ที่ขัดอยู่ด้วยเสนาบดีไม่ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลังนั้น ไม่เป็นด้วยเหตุอื่นไกล เป็นด้วยทรงพระมหากรุณาแก่ท่านเสนาบดีมากเกินไป จนให้ท่านเสนาบดีเห็นไปว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงเกรงใจ จึงได้คิดบิดเบือนไปต่าง ๆ ไม่ใคร่จะตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณจนสุดปัญญาแลกำลัง แต่เมื่อทรงพระราชดำริให้เป็นความอันสุขุมแล้ว ก็จะทรงพระราชดำริเห็นได้ว่า สรรพสิ่งอันใดซึ่งจะรวม ๆ ทิ้งไว้ปล่อยไปตามความอะลุ้มอล่วย จนกรุงสยามเสียไปด้วยเหตุใด ๆ ก็ดี ฤๅสรรพสิ่งอันใดซึ่งจะเปลี่ยนแปลงเพื่อทะนุบำรุงกรุงสยามให้เจริญยั่งยืนไปก็ดี สิ่งทั้งปวงเหล่านี้ท่านเสนาบดีทั้งปวงหาได้เป็นผู้รับผิดชอบด้วยไม่ คงตกอยู่ในใต้ฝ่าละออง ฯ พระบาททั้งสิ้น ถ้าตั้งพระราชหฤทัยในราชกิจโดยทางอันกวดขันแข็งแรง ไม่ละเว้นเห็นแก่หน้าผู้ใหญ่ผู้น้อยแล้ว การขัดขวางอันนี้จะมีมาแต่ไหน ก็คงจะไม่มีอีกต่อไปได้เป็นอันแน่

๒. ความขัดขวางในข้อต้น ถ้าปลงพระราชหฤทัยถือมั่นจัดการไปตามผิดตามชอบแล้ว ท่านเสนาบดีก็คงต้องทำตามพระบรมราชประสงค์ ให้ราชการสำเร็จได้ทุกประการ แต่ควรจะต้องวิตกอีกอย่างหนึ่งว่า ท่านเสนาบดีที่รับราชการอยู่ทุกวันนี้ที่ได้เป็นเพราะความชอบความดีที่ตัวรับราชการฉลองพระเดชพระคุณก็มี ได้เป็นเพราะตามเหล่าตามตระกูลก็มี ที่มีอำนาจแลผลประโยชน์ในราชการมากน้อยก็มีไม่เสมอกัน ท่านเหล่านี้มีน้ำใจก็คงจะไม่เสมอกันหมดด้วย ฝ่ายพวกที่ได้เป็นด้วยความดีนั้น คงจะเกรง

กลัวพระราชอาญา ถึงโดยราชการที่จะเปลี่ยนแปลงแลจัดไปจะเป็นการตัดผลประโยชน์ฤๅอำนาจของตัวด้วยอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ก็จะไม่อาจป้องกันแลหน่วงเหนี่ยวขัดขวางให้เสียราชการไปได้ คงจะตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณจนสุดกำลังแลปัญญาทุกอย่าง เพื่อจะได้อุดหนุนความดีของตัวที่จะทำราชการต่อไปในภายหน้า ฤๅคิดอีกอย่างหนึ่งเพราะมีความจงรักภักดีแลสัตย์ซื่อกตัญญู เชื่อถือพระบารมีปกเกล้า ฯ อยู่เป็นประมาณ พอเอาเป็นที่วางใจได้ แต่ฝ่ายพวกที่ได้เป็นเพราะมีตระกูลสืบอุดหนุนมาช่วย ประกอบกับความดีที่ตัวได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณจนมีอำนาจใหญ่รวบรวมราชการแลผลประโยชน์ไว้ในใต้อำนาจมากนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมิสู้วางใจเลยเพราะจะถือตัวว่าได้ยศบรรดาศักดิ์ด้วยมีตระกูลสืบต่อมา ฤๅได้อำนาจปู่แลบิดาอุดหนุนมา จะหาสู้จงรักภักดีต่อใต้ละอองธุลีพระบาทเหมือนผู้ซึ่งได้รับราชการมีความดีด้วยผลแห่งราชการไม่ ถ้าเห็นกระแสพระราชดำริฤๅทรงจัดพระนครไปตามกาลที่ถูกที่ควร แต่ว่าการนั้นเป็นความตัดผลประโยชน์ ตัดอำนาจที่เคยมีอยู่แล้วโดยทางที่มิชอบธรรม ก็จะเป็นความเดือดร้อนเสียใจมากเป็นที่สุด แลการที่ตัดอำนาจแลผลประโยชน์นี้อาจเป็นเครื่องชักนำทำให้น้ำใจแตก ฤๅวิตกเห็นไปว่าจะไม่ทรงพระกรุณาชุบเกล้า ฯ เลี้ยงตามเหล่าตระกูลแล้วจะสิ้นวาสนาบรรดาศักดิ์หมดตระกูลไป ก็จะละความสัตย์ซื่อกตัญญูเสียจะไปทำเหตุเป็นทางประทุษร้าย คิดส่งเสริมอุดหนุนยกผู้หนึ่งผู้ใดขึ้นเอาเป็นโล่เป็นดั้งทำเหตุจลาจลขึ้นก็ดี ฤๅโดยที่สุดอย่างต่ำจะไม่คิดถึงการประทุษร้าย แต่จะอุบายให้มีเหตุขึ้นพอให้เป็นต้นเหตุ ซึ่งจะยกขึ้นขัดขวางแห่งการที่ทรงพระราชดำริเปลี่ยนแปลงไปก็ดี ความเหล่านี้เป็นความสำคัญใหญ่ อาจสามารถจะห้ามกระแสพระราชดำริทั้งปวงให้หยุดได้จริง เพราะถ้าจะไม่ระงับเหตุการณ์ให้สงบลงในทันใด ก็จะเกิดเป็นช่องให้ชาวต่างประเทศพลอยสอดมือเข้ารวบรัดเอากรุงสยาม ด้วยเหตุจลาจลอันนั้นจะเป็นทางให้ชาวต่างประเทศเข้าเกี่ยวข้องมีทางที่จะเรียกเรือรบเข้าไปรักษาผลประโยชน์ของตัวแล้วจะกลับเลยเป็นเหตุใหญ่โตไปได้ ถึงจะไม่ถึงกับเสียบ้านเสียเมืองได้ ก็คงจะมีอำนาจมากขึ้นในกรุงสยาม ทำให้เสียบ้านเมืองด้วยเหตุอื่น ๆ ง่ายเข้าด้วย

ข้อขัดขวางอันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าทางที่จะแก้ไขให้หมดสิ้นเป็นที่เชื่อมั่นใจได้ก็มีแต่กำลังอย่างเดียว ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่วางพระราชหฤทัยในกำลังทหารแลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งทรงวางพระราชหฤทัยในราชการทั้งปวง ซึ่งมีอยู่ว่าจะต่อสู้แลดับการจลาจลอันนี้ได้แล้วทางแก้ไขซึ่งจะให้การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นไปได้ก็มีอยู่ทางเดียว แต่ที่จะหากำลังอำนาจซึ่งจะให้เป็นที่วางพระราชหฤทัยได้นั้นทวียิ่งขึ้น

ซึ่งจะหากำลังให้ต่อสู้ แลดับภัยอันตรายในกรุงที่จะเกิดขึ้นทางนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงต้องกลับลงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะต้องคิดจัดทหารรีบรัดการฝึกหัดโดยกวดขันให้เชื่อว่าใช้ได้ เป็นกำลังที่จะวางพระราชหฤทัยในการที่จะป้องกันภัยภายในได้จริงก่อน แล้วจึงเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีต่อไปภายหลัง แต่การที่จะจัดทหารในชั้นต้นดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเป็นการลำบาก แลมีช่องที่จะไม่สำเร็จได้หลายอย่างหลายประการนัก แลดูเหมือนหนึ่งที่ไปจับจัดการทำข้างปลายก่อนต้น การนั้นจึงจำเป็นจะต้องเป็นการลำบากอย่างยิ่ง เพราะเป็นการฝืนประเพณีก่อนเกิดของการทั้งปวงที่จะเจริญถาวรขึ้นได้ แต่การที่จะจัดทหารนี้ถ้าจะว่าโดยละเอียดแล้วมิใช่เป็นการปราศจากความห้ามหวงโกรธเคืองหรือหวาดหวั่นของพวกท่าน ซึ่งเคยมีอำนาจบังคับผู้คนในกรมที่ขึ้นอยู่นั้นก็หาไม่ แต่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าการนี้ก็เป็นการทรงพระราชดำริมาแต่ก่อนแล้ว คงจะไม่เป็นเหตุให้เป็นที่สะทกสะท้านหวาดเสียวแก่ท่านผู้ใดมากไป แต่การซึ่งจะจัดนี้ต้องอาศัยวิธีจะรวบรวมทหารเข้าให้มีกำลังขึ้นมาก แต่อย่าให้เป็นที่เดือดร้อนแลหวาดหวั่นของเจ้าหมู่นายกรม แลต้องอาศัยผู้หัวหน้าที่จะบังคับการเป็นสำคัญอย่างหนึ่ง ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระกรุณาอุดหนุนด้วยอย่างหนึ่ง การอันนี้จึงจะสำเร็จเร็วได้ เพราะว่าการอะไรทั้งปวงไม่ว่าสิ่งอันใดต้องเป็นได้ตลอด ด้วยอาศัยใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงพระประพฤติการให้ได้โดยจริงอย่างอุกฤษฏ์เท่านั้น ถ้าไม่ตั้งพระราชหฤทัยให้เสมอไป การนั้นก็อาจอ่อนคลายลงในปลายมือ เช่นธรรมดาของราชการทั้งปวง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณามาทั้งนี้ พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้ามีพยานที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงพระราชดำริเห็นได้ เหมือนการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามเมื่อเร็ว ๆ นี้เป็นต้น การนี้มิใช่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ จะไม่ทรงพระราชดำริ แลมีพระราชประสงค์ให้การนั้นสำเร็จแล้วไปก็หาไม่ มีพระราชประสงค์ทั่วกันทุก ๆ พระองค์ แต่หาได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยมุ่งหมายในการนั้นให้เป็นความอันอุกฤษฏ์ การอันนี้จึงหาสำเร็จลงได้ไม่ มาถึงในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงตั้งพระราชหฤทัยอันอุกฤษฏ์จริงจนถึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานที่จะปฏิสังขรณ์ให้สำเร็จจงได้แล้ว การนั้นก็ไม่ช้าเลยสำเร็จได้โดยพลันสมดังพระราชประสงค์แลเห็นได้ฉะนี้ แม้ถึงการที่จะเปลี่ยนแปลงพระราชกำหนดกฎหมาย แลพระราชประเพณีตามสมัยตามกาลจำเป็นควรต้องเปลี่ยนแปลงนี้ก็ดี ถ้าทรงพระราชดำริมุ่งหมายการอย่างเช่นปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามฉะนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงไม่เห็นเลยว่า การจะไม่สำเร็จดังพระราชประสงค์นั้นไม่มีเป็นแน่ คงจะสำเร็จโดยพลันโดย

เร็วได้เหมือนกัน แต่การที่จะเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีนั้นเป็นการใหญ่การสำคัญอย่างยิ่ง เป็นความจำเป็นต้องควรหวาดหวั่นในภัยอันตรายให้มาก แลถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยังเป็นที่วางพระราชหฤทัยมิได้ในกำลังของความป้องกันซึ่งยังไม่มีสิ่งใดเป็นแน่ การนี้จึงจะเป็นไปโดยเร็วพลันยังไม่ได้ ก็ควรงดไว้จนกว่าการที่จะจัดทหารขึ้นให้ได้จริงนี้ เป็นที่มั่นในพระราชหฤทัยในกำลังที่จะป้องกันภัยอันตรายในพระนคร แลการที่จะจัดทหารขึ้นนี้ไม่ได้เป็นการที่จะทำให้มีภัยอันตรายสิ่งใดเลย ควรจะต้องทรงพระราชดำริให้เป็นการอันอุกฤษฏ์ดังเช่นข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงกราบบังคมทูลมาแต่ต้นแล้ว การอันนี้ก็คงจะสำเร็จได้ดังพระบรมราชประสงค์ ไม่มีสิ่งที่ขัดขวางเป็นอันแน่

ในชั้นต้นเพื่อให้เป็นที่วางพระราชหฤทัย ได้จัดการเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีในภายหลังนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ควรต้องปิดความที่จะเปลี่ยนพระราชประเพณีนั้นให้เงียบไว้ก่อน อย่าให้ผู้ใดทราบความเพราะจะเป็นช่องแห่งความขัดขวาง คนที่ไม่เห็นชอบจะทำให้การลำบากมากไป แต่การซึ่งรวบรวมคนโยกย้ายเอาคนมาแต่กรมต่าง ๆ ยกขาดมาเป็นกรมหนึ่งดังเช่นจัดกันมาแต่ก่อนนั้น เป็นที่ให้เจ้าหมู่นายหมวดคิดปิดบัง เพราะจะรักษาผลประโยชน์ตนฤๅอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่ติดขัดขวางอยู่ทุกวันนี้ ก็จะไม่ได้คนมาโดยทันเวลา จึ่งเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่ากรมต่าง ๆ ที่เป็นทหารมาแต่โบราณ เป็นต้นว่ากรมอาสาทั้งปวงนั้น อันที่จริงแต่เดิมก็เป็นทหารทั้งสิ้น ถ้าจะทรงจัดโดยจริงรวบรวมเอาไพร่หลวงกรมอาสาต่าง ๆ หมดทุกกรมตามหมู่ทหาร เอามาฝึกหัดยกขึ้นเป็นทหารให้ได้จริงตามธรรมดาทหารซึ่งจำเป็นต้องให้รู้เพลงอาวุธ แลวิธีรบพุ่งด้วยแล้ว ก็จะเป็นการจัดพระราชประเพณีเดิมให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น ทั้งจะได้เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้จริง ช่วยป้องกันอันตรายทั้งปวงด้วย แต่การที่ละเลยทิ้งไว้เอาคนมาจ่ายเดือนทำการเช่นประเพณีเดิมเวลาซึ่งไม่มีทัพศึก การศึกทุกวันนี้ก็ผิดกว่าแต่ก่อนมาก เวลามีเหตุการณ์จะอาศัยก็ไม่ได้จริง เรียกคนก็ไม่ได้ กลับทำให้เป็นการเสียพระราชกำหนดเดิมไปทั้งสิ้น จึ่งเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าควรเอาคนพวกนี้มาฝึกหัดจัดการให้ได้จริงตามสมัยกาล อันเขารบพุ่งที่เปลี่ยนวิธีผิดกว่าธรรมเนียมเดิมจึ่งจะสมควร

แต่การที่ฝึกหัดนั้น จะแยกย้ายไปหลายหมู่หลายเหล่าไม่ได้ การจะไม่เรียบร้อยแลสำเร็จได้จริง ต้องรับพระราชทานให้รวมกันเป็นหมู่เดียว มีผู้ที่วางพระราชหฤทัยผู้หนึ่งให้เป็นผู้บังคับการทุก ๆ กรมทั่วไป แลจะต้องใช้คนยุโรเปียนช่วยอุดหนุนให้มากด้วย ต้องหาเอาคนดี ๆ แลต้องยอมให้มียศบรรดาศักดิ์ ตั้งแต่สับลุตเตอแนนต์ขึ้นไปถึงโคโลแนลด้วย แยกย้ายเจือจานไปช่วยรักษากฎหมายแลธรรมเนียม การจึ่งจะเป็นจริงตลอดไปได้ อนึ่งหมู่ทหารนั้นก็ให้คงอยู่ตามหมู่เดิม ให้เจ้าหมู่นายหมวดเดิมควบคุมกัน

ต่อ ๆ ขึ้นไป จนตลอดถึงเจ้ากรมปลัดกรม ๆ ให้มีตำแหน่งยศเป็นทหารรับผิดชอบตามกรมของตัวด้วย ขุนนางในตำแหน่งกรมอาสาทั้งปวงนี้ ให้ได้เลื่อนยศเป็นขึ้นมาจากทหารเอง อย่าให้มีคนที่ไม่ใช่ทหารได้เป็นปะปนวุ่นวายให้เสียความอุตสาหะของทหาร ถ้าจัดการได้ดังนี้แล้ว เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะไม่เป็นความหวาดหวั่นให้เจ้าหมู่นายหมวดคิดหวงกันผู้คนไว้ การนั้นก็จะสำเร็จได้จริงโดยง่าย เพราะไม่ได้ทำช่องให้เจ้านายหมวดแบ่งซ่อนกันผู้คนไว้เป็นกำลังแก่ตัวต่อไปได้อีก

แต่การที่จะจัดทหารอย่างนี้ มีข้อความที่จะต้องคิดแลตั้งขึ้นหลายอย่างเพื่อจะให้การนี้สำเร็จได้ตลอดไป จะกราบบังคมทูลพระกรุณามาในนี้โดยละเอียดก็เป็นความยืดยาวนัก ประการหนึ่งก็มิใช่เป็นการที่จะเกี่ยวข้องแก้ไขในความข้อนี้ด้วย จึ่งเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ยังหาควรที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาติดต่อไปในนี้ไม่ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระกระแสพระราชดำริประการใด ควรกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปในภายหลังอีกแล้ว จึ่งจะได้เรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวายต่อไป

๓. ความวิตกข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวง นอกจากข้อ ๒ ที่กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว ยังมีข้อความควรจะต้องวิตกอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความเจือเนื่องติดต่อมาแต่เหตุในข้อ ๒ ในความที่ขัดขวางอันเดียวกัน คือพวกที่มีความเสียอกเสียใจ ในการที่จะขาดประโยชน์ไป ถ้าจะไม่ทำเหตุใหญ่โตถึงจลาจล ซึ่งเป็นการใหญ่เหลือเกินที่จะคิดจะทำได้นั้นแล้ว จะไปทำเหตุอีกอย่างหนึ่งที่จะเข้าหาอำนาจต่างประเทศให้ช่วยปกครองป้องกัน ฤๅบางทีจะเอาบ้านเมืองไปมอบหมายกำนัลอย่างหนึ่งอย่างใด ให้เป็นเหตุขึ้น ความข้อนี้น่ากลัวจะมีจะเป็นได้ง่ายกว่าข้อ ๒ มาก ตามเหตุที่เคยได้เป็นมาแล้ว เพราะฉะนั้นจึ่งเป็นช่องเป็นหนทางที่จะให้มีผู้ประพฤติตามอยู่ เพื่อจะป้องกันอันตรายแลผลประโยชน์ของตัวฤๅเพื่อจะห้ามกระแสพระราชดำริมิให้สะดวกตลอดไป

ความข้อนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าพิเคราะห์ให้ละเอียดแล้วก็จะเห็นได้ว่าไม่สู้เป็นความสำคัญนัก เพราะว่าการที่จะเปลี่ยนแปลงพระราชกำหนดกฎหมาย แลพระราชประเพณีจัดการพระนครใหม่นั้น ในต้นจำเดิมแรกที่จะจัดการ ฝ่ายเราจำเป็นแลควรจะต้องแจ้งความให้เคาเวอนเมนต์ต่างประเทศทราบ เพื่อเขาจะได้เห็นแก่ความยุติธรรม ซึ่งเราจะบำรุงมนุษย์ทั่วกันให้ได้ความสุขอย่างเช่นเขาบำรุงตามทางที่แลเห็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นทางซึ่งเราจะเอาเป็นประกันบ้านเมืองป้องกันมิให้เขายกเหตุว่าเราไม่ได้ทะนุบำรุงบ้านเมือง แลป้องกันเหตุภัยอันตรายในข้างหน้า ระหว่างเมื่อเราจะจัดด้วย แม้นว่าฝ่ายเราได้ลงมือจัดการแล้ว จะมีข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้

ใหญ่ ผู้น้อยก็ดี หนีลงไปอาศัยคนต่างประเทศ ดังนั้นแล้ว เราก็ควรปล่อยทิ้งเสียเลย ช่วยถอดส่งให้ในทันใดทีเดียว ไม่เห็นว่าจะทำให้เป็นเหตุการณ์ใหญ่โตไปได้ เพราะผู้นั้นมีความผิดในการขัดขืนความชอบธรรม ซึ่งได้ทราบทั่วกันแล้ว จะไม่มีใครเชื่อถือฤๅอุดหนุนได้เลย โดยที่สุดจะว่าเวลานี้ชาวต่างประเทศต่าง ๆ มีฝรั่งเศสฤๅอังกฤษเป็นต้นกำลังคอยมุ่งหมายจะพาลหาเหตุหาช่องซึ่งจะเข้าเบียดเบียนเรา ถ้าพบปะช่องเหมาะซึ่งมีพวกฝ่ายเราไปทำทางให้แล้ว ก็จะรีบรัดฉวยเอาฤๅเข้ามาวุ่นวายขัดขวางต่าง ๆ ทำให้เป็นความลำบากขึ้น ความข้อนี้ก็เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า จะหาอาจเกี่ยวข้องขัดขวางได้ไม่ เพราะฝ่ายเราจะจัดการบ้านเมืองโดยจริงโดยตรงตามความชอบธรรม เป็นทางอันเดียวกันกับที่ชาวยุโรปเดินอยู่แล้ว ประการหนึ่งทั้งฝ่ายเราก็ได้บอกให้ทราบแต่ก่อนแล้ว จึงเป็นทางป้องกันอันตรายในเหตุความข้อนี้ได้ ไม่ต้องเป็นที่ทรงพระปริวิตกว่าจะเป็นเหตุให้ถึงแก่มีอันตรายสิ่งใด

๔. การเลิกถอนพระราชประเพณีเดิม ตั้งพระราชประเพณีใหม่ เป็นความเปลี่ยนแปลงนี้ จะเป็นเหตุให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรที่ถือเคล็ดถือเงื่อน ฤๅเชื่อถือพระราชประเพณีเดิมเป็นหลักฐานมั่นคงอยู่ จะพากันเห็นไปว่าทรงละพระราชประเพณีเดิมเสีย จะเป็นเหตุอันตรายหรือลางร้ายต่าง ๆ แก่บ้านเมือง ตามความที่เชื่อถือกันโดยมั่น มีชุกชุมทั่วไป ฤๅจะพากันหวาดหวั่นตื่นเต้นให้ความนั้นใหญ่โตมากจนเกินไป ความข้อนี้ก็ควรน่าเป็นที่รำคาญพระราชหฤทัยอยู่ เพราะการเล่าลือมักจะเป็นทางทำให้มีเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดก็อาจเป็นไปได้บ้าง

แต่เมื่อพิเคราะห์ไปแล้ว ก็เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ซึ่งจะวิตกในเหตุเปล่า ๆ ไม่เข้าทางอันช่วยอุดหนุนป้องกันพระนครไม่ได้นั้น มาถือเอาเป็นเหตุขัดขวางการป้องกันพระนครก็ไม่สมควรเลย ความข้อนี้พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาอย่าให้ทรงพระวิตก เพราะการที่จะทรงพระราชดำริเห็นเอาเป็นพยานได้มีอยู่หลายอย่าง เหมือนการที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รื้อถอนพระราชประเพณีเดิมบ้าง เพิ่มพระราชกำหนดกฎหมายที่แปลกประหลาดไม่เคยมีมาแต่ก่อนบ้าง ก็มีมาเป็นตัวอย่างมากอยู่แล้ว การนั้นก็สามารถจะเป็นไปได้ทุกอย่าง แต่ความติเตียนที่คิดหวาดหวั่นไปต่าง ๆ ก็คงมีอยู่ตามธรรมดาของมนุษย์ ซึ่งเห็นผิดถือผิดกัน ฤๅจำพวกที่คอยหาช่องจับผิดร้ายอยู่เสมอก็ดี ถ้าการที่เปลี่ยนแปลงนั้นทำไปไม่ตลอด ก็จะยิ่งเป็นที่ครหาติเตียนมากขึ้นเป็นธรรมดา เหมือนการเปลี่ยนแปลงบางอย่างซึ่งได้ทรงพระราชดำริที่ไม่เป็นการอุกฤษฏ์แน่นอนได้มี

อยู่ทุกวันนี้ แลคนจำพวกที่จะคอยติเตียนต่าง ๆ อ้างเอาเป็นเหตุผลลางร้ายต่าง ๆ นั้น ถึงมาตรว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จะไม่ได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงอันใด ก็ยังคิดหาช่องเป็นเหตุผลบ่นว่าต่าง ๆ อยู่เสมอไม่มีที่สุด ขึ้นชื่อว่าคนจำพวกนี้จะเอาเป็นประมาณไม่ได้ โดยที่สุดไม่ได้ทรงทำอะไรเลย ฝนแล้งก็นินทา ก็ถ้าจะนิ่ง ๆ อยู่ดังนี้โดยจะมีเหตุถึงเสียบ้านเมืองลง ก็ใช่ว่าจะพ้นความนินทาก็หามิได้ จะยิ่งมีมากกว่าที่จะทรงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมอีก เพราะฉะนั้นถ้าทรงทำได้ตลอด ความติเตียนนั้นก็จะสงบหายไปไม่เป็นการแปลกประหลาด ลงในที่สุดก็จะต้องกลับเป็นการสรรเสริญเป็นความแลเห็นได้อยู่ดังนี้

อนึ่ง ความติเตียนแลสงสัยหวั่นหวาดไปก่อนกาลดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าย่อมมีอยู่ทุกบ้านทุกเมือง แต่การนี้จะแก้ไขได้อย่างเดียว แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จัดทำนั้น ต้องทำให้ตลอดเป็นผลประโยชน์ได้จริงอย่าให้ค้างอยู่ได้ ดังเช่นที่แล้วมาแต่ก่อนนั้น จึงสามารถจะเป็นการป้องกันได้ เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรมีความเชื่อถือในพระราชกฤษฎาภินิหารแลพระบารมีของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นล้นเกล้า ฯ แลถ้าสิ่งใดซึ่งทำไปไม่เปิดช่องให้เป็นที่ติเตียนได้ เพราะทำไปให้สำเร็จได้จริงแล้ว ก็คงจะอ่อนน้อมตามกระแสพระราชดำริทุกอย่างทุกประการ แลถ้าการที่จะตั้งต้นจัดขึ้นนั้น กวดขันให้เป็นไปได้แน่จริงทุก ๆ อย่างแล้ว การต่อไปภายหน้าก็จะเป็นจริงไปได้โดยง่าย ทั้งผู้ที่เคยขัดขืนแลติเตียนอยู่ก็จะไม่สามารถขัดขืนแลติเตียนต่อไป เพราะฉะนี้การที่จะตั้งต้นขึ้นนั้นจึงเป็นการสำคัญนัก ต้องให้ได้แน่จริงทุกสิ่งทุกประการจึงจะจัดการต่อไปสำเร็จได้

๕. โดยจะทรงพระราชดำริตั้งพระราชหฤทัยที่จะเปลี่ยนแปลงพระราชกำหนดกฎหมายแลพระราชประเพณีตลอดแล้ว ยังทรงพระราชดำริไปติดอยู่ด้วยตัวผู้ซึ่งจะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณตามแบบธรรมเนียมใหม่จะหาตัวไม่ได้ ด้วยทุกวันนี้เพียงแต่จะให้การเป็นไปตามพระราชประสงค์ ฤๅพระราชประเพณีบ้านเมืองก็ยังไม่สำเร็จเป็นไปได้จริง ข้อนี้ก็เป็นทางที่จะทรงปริวิตกไปติดอยู่อีกทางหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงคิดเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า การทั้งปวงซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดทำขึ้นใหม่เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาแต่โบราณก็มาก ข้าราชการที่จะรับฉลองพระเดชพระคุณก็มีมากแลที่ได้ทำไปได้ในคราวแรกโดยพระราชประสงค์สำเร็จได้ทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงสามารถที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณายกสิ่งที่เป็นพยานขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายได้เหมือนการเคาน์ซิลที่ทรงพระราชดำริจัดตั้งขึ้นใช้การมาคราวหนึ่ง ถ้าจะคิดให้ละเอียดแล้ว พระราชกำหนดกฎหมาย แลพระราชประเพณีที่เปลี่ยนแปลงมาในทุกวันนี้ สำเร็จ

ได้ในคราวครั้งเคาน์ซิลนั้นแทบจะทุกสิ่งทุกอย่างโดยมาก เพราะฉะนั้นจึงเป็นที่ให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงทราบเกล้า ฯ ชัดว่า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่จะฉลองพระเดชพระคุณตามทางวิเศษแปลกประหลาดก็ยังมีอยู่เสมอ แลจะหาได้ต่อไปอีกในภายหน้าเป็นอันแน่ แต่ภายหลังเมื่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระมหากรุณาแก่ข้าราชการละเลยไปหาได้ทรงกวดขันให้เป็นตัวอย่างขึ้นแล้ว ราชการในหน้าที่ต่าง ๆ ก็คลายลงทุกที จนจะทรงพระราชดำริเห็นไปว่าข้าราชการหากำลังแลปัญญาที่จะฉลองพระเดชพระคุณต่อไปมิได้ เมื่อการที่ทำไปนั้นลดถอยลง ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชอัธยาศัยแก่กล้าที่จะให้การนั้นตั้งอยู่ได้ดีขึ้น จึงมีพระราชอุตสาหะทรงพระราชวินิจฉัยในกิจราชการเพราะมีพระราชประสงค์ที่จะทำนุบำรุงกรุงสยามให้เจริญเป็นสุข แต่ข้าราชการทั้งปวงก็มีความสงสัยไปต่าง ๆ เห็นไปว่ามีพระราชประสงค์ที่จะตัดอำนาจ แลเลิกถอนการซึ่งผู้นั้นได้รับการฉลองพระเดชพระคุณมาพระราชทานแก่ข้าราชการผู้อื่น แลเมื่อได้ไปคิดถึงความผิดของตนก็เห็นแต่ว่าไม่แปลกประหลาดอันใด ข้าราชการทั้งปวงได้ทำดังนี้หาต้องรับพระราชอาญาอันสมด้วยโทษไม่ จึงเกิดความสงสัยในพระราชดำริหนักขึ้น แลมีความริษยาแก่กล้าขึ้นในระหว่างซึ่งกันแลกัน การที่ผู้นั้น ๆ ยังได้รับฉลองพระเดชพระคุณอยู่ก็เป็นที่ร่วงโรยลงอีก ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระมหากรุณางดโทษข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ล่วงพระราชอาญาในทางหละหลวมดังนี้แล้ว ราชกิจทั้งปวงจึงผันแปรไปต่าง ๆ การที่เป็นมาดังนี้ข้าพระพุทธเจ้าไม่ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาพรรณนาให้ละเอียดกว่านี้ ด้วยได้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ทุกประการแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามีความเชื่อเป็นล้นเกล้า ฯ ว่า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตมีสันดานอ่อนน้อม คอยที่จะประพฤติตามพระราชประสงค์โดยพระราชกำหนดกฎหมายอยู่เสมอ แลถ้าผู้ใดซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ฯ เป็นหัวหน้าจัดการตามกรมต่าง ๆ ไม่ล้างทำลายพระราชกำหนดให้เคลื่อนคลาดเสียยุติธรรมให้เป็นตัวอย่างได้แล้ว การทั้งปวงที่จะกลับกลายไปด้วยข้าราชการผู้น้อยฤๅราษฎรก็ไม่มีเลย

เหตุฉะนี้เมื่อผู้ที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณนั้น แต่เมื่อแรกก็ทำการโดยแข็งแรงได้ตามพระราชประสงค์ ครั้นนานไปก็คลายถอยลงทีละเล็กละน้อยหาเสมอไม่ เพราะมิได้กวดขันตามอย่างธรรมเนียมให้คงอยู่ด้วยความที่ทรงพระมหากรุณาข้าทูลละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าที่จะเป็นข้อขัดขวาง ด้วยหาข้าราชการที่จะฉลองพระเดชพระคุณไม่ได้นั้นหาเป็นไม่ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าได้ตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงพระราชวินิจฉัยราชการทั้งปวงเป็นอย่างอุกฤษฏ์ให้เป็นที่เห็นได้ทั่วไปในข้าราชการ ว่าจะไม่ทรงกรุณาแก่ผู้ที่มีวงศ์ตระกูลฤๅหาตระกูลมิได้

ผิดชอบประการใดต้องได้รับเสมอกัน แลสรรพสิ่งทั้งปวงต้องให้เป็นการสำเร็จจริงแท้ทั้งสิ้น ผู้ที่รับราชการก็จะต้องคิดรักษาหน้าที่หาความดีในทางที่กวดขันให้ได้จริงนั้นให้เป็นการสมดังพระราชประสงค์ได้ทุก ๆ ประการ ข้อความขัดข้องซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงพิเคราะห์เห็นในชั้นต้นก็เพียงห้าข้อเท่านี้ ฤๅที่ข้าพระพุทธเจ้าจะยังหาได้คิดเห็นยังจะมีอีกต่อไปก็ดี ถ้าจะใคร่ครวญไปโดยละเอียดแล้ว ความที่สำหรับจะแก้ไขได้ก็มีรวมอยู่ในใจความอันเดียว ซึ่งจะทรงพระราชดำริราชการสิ่งใดต้องให้เป็นการยั่งยืนอันอุกฤษฏ์สิ่งเดียวเท่านั้น เพราะฉะนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณา โดยความอ่อนน้อมแทบฝ่าละอองธุลีพระบาทขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตั้งพระราชหฤทัย ทรงทำนุบำรุงความเจริญของกรุงสยามโดยอย่างอุกฤษฏ์ อย่าให้เว้นว่างแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ การผิดชอบของกรุงสยามนั้นใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงรับผิดชอบในการนั้น การที่ชอบสิ่งใดที่จะทรงจัดแจงเปลี่ยนแปลงนั้น อาจสำเร็จได้โดยพระราชกฤษฎาภินิหาร ไม่เป็นที่ขัดขวางสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความเชื่อถืออันแน่ว่า ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีพระราชหฤทัยทรงพระอุตสาหะ ดังที่ได้มีมาเป็นพยานอยู่ก่อนแล้ว ที่จะทรงพระราชวินิจฉัยในราชกิจทำนุบำรุงพระราชอาณาเขต แลไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้มีความสุขความเจริญต่อไป แลทั้งโดยความกตัญญูสวามิภักดิ์ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงเฉพาะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงนำให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์อันแรงกล้าที่จะได้เห็นรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท รุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปด้วยความดีความเจริญ เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงสามารถขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณา ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทควรทรงดำริถึงรัชกาลปัตยุบันนี้ซึ่งตั้งอยู่ในสมัยกาลอันประเสริฐคือ "ศิวิไลเซชั่น" นี้ไม่ควรจะให้มีความดี ความเจริญเพียงเสมอรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแต่โบราณมา ด้วยราชถิจแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนั้น ใช่แต่จะทรงทำนุบำรุงรักษาพระราชอาณาเขตให้พ้นจากภัยอันตรายตลอดไปในชั่วรัชกาลหนึ่งนั้นมิได้ ต้องให้ความดีความเจริญที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระราชอุตสาหะประพฤติมาในรัชกาลปัตยุบันนี้ เป็นการป้องกันรักษาอันแน่นอนของกรุงสยาม แลเป็นรากของความที่จะเจริญต่อไป แลเมื่อรัชกาลในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสุดสิ้นไปแล้ว ให้ผู้ที่จะมารักษาพระราชประเพณีสืบไป แลทั้งข้าราชการราษฎรนั้นกลับระลึกได้ถึงรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยความเคารพนับถือ ว่าเอกราชของกรุงสยามแลกำเนิดของความสุขความสบายที่ตั้งอยู่เจริญรุ่งเรืองมาจนวันนั้น

เพราะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียวได้ทรงทำนุบำรุงในทางอันประเสริฐมา แลจะได้เป็นแบบอย่างของรัชกาลข้างหน้าสืบต่อไป

ด้วยความประสงค์อันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงสามารถกราบบังคมทูลพระกรุณา บังอาจชี้แจงยืดยาวโดยพิสดาร แลใช้ถ้อยคำอันเรียวแรงดังนี้ เพราะเป็นความประสงค์ของข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงที่จะกราบบังคมทูลแสดงความกตัญญูรักใคร่ในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลบ้านเมือง ซึ่งได้เป็นของไทยมาหลายร้อยปีโดยเต็มตามที่ใจคิดทุกอย่าง ไม่ได้คิดยั้งถ้อยคำ ถ้าผิดพลั้งหรือเกินเรียวแรงไปประการใดแล้ว พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ แลที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงสามารถกราบบังคมทูลพระกรุณาทั้งนี้หาได้มีความประสงค์แห่งลาภยศฐานานุศักดิ์หรือช่องโอกาสด้วยความประสงค์จะหาประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงมีความประสงค์ที่จะได้ฉลองพระเดชพระคุณ ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาชุบเกล้า ฯ มา แลทำความดีให้แก่บ้านเมือง ซึ่งเป็นที่รักของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเพื่อให้เป็นเอกราชต่อไป ด้วยร่างกายแลชีวิตหาได้คิดถึงความสุขความเจริญแต่ในส่วนตัวต่อไปข้างหน้าไม่ แลถ้าคำซึ่งข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้จะต้องพระราชอัธยาศัยก็ดี ไม่ต้องก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบารมีปกเกล้า ฯ รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา จะได้เป็นที่เย็นใจแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงผู้สวามิภักดิ์โดยสุจริต ถ้าคำซึ่งข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้ต้องด้วยพระราชดำริแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะขอรับพระราชทานพระราชานุญาตกราบบังคมทูลพระกรุณา ในความแก้ไขจัดการบ้านเมืองอย่างยุโรปให้ละเอียดขึ้นอีกในคราวหน้า เพื่อได้ทรงพระราชดำริในการนั้น แลจัดสร้างขึ้นตามพระราชประสงค์ต่อไป

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายกราบบังคมทูลพระกรุณามาทั้งนี้จะผิดชอบประการใดพระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา มาแต่ ณ วันพฤหัสบดี แรม ๘ ค่ำ เดือน ๒ ปีวอก ฉอศก ศักราช ๑๒๔๖ ตรงวันที่ ๙ เดือนมกราคม คริสต์ศักราช ๑๘๘๕

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา

(๓) สมเด็จ ฯ กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฏ์

(๔) พระองค์เจ้าปฤษฎางค์

(๕) นายนกแก้ว คชเสนี (ยศครั้งหลังสุดเป็นพระยามหาโยธา)

(๖) หลวงเดชนายเวร (สุ่น สาตราภัย) (ยศครั้งหลังสุดเป็นพระยาอภัยพิพิธ)

(๗) บุศย์ เพ็ญกุล (ยศครั้งหลังสุดเป็นจมื่นไวยวรนาถ)

(๘) ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น) ถึงแก่กรรม ร.ศ. ๑๐๘

(๙) หลวงวิเสศสาลี (นาค)

(๑๐) นายเปลี่ยน

(๑๑) สัปเลฟเตอร์แนนต์สอาด

ค. พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗[๖]

ที่ $\frac{๑๕}{๔๗}$ วันพุธ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา สัปตศก ศักราช ๑๒๔๗

ถึงกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ และผู้ซึ่งมีชื่อในหนังสือฉบับเดียวกัน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนั้นให้ทราบ

ด้วยเราได้รับหนังสือของท่านทั้งปวง ลงชื่อพร้อมกันส่งมาเป็นความเห็น ว่าด้วยอันตรายจะมีแก่บ้านเมืองอย่างไร การที่ควรจะหลีกหนีให้พ้นอันตราย ด้วยจัดการได้ถึงเพียงเท่าใด ความเห็นของท่านทั้งปวงที่กล่าวมาแล้วนั้น เราได้พิจารณาโดยถ้วนถี่ทุกข้อทุกประการแล้ว

ในเบื้องต้นนี้ เราขอตอบแก่ท่านทั้งปวงว่า เราชอบใจอยู่ในการซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการของเราได้ไปเห็นการในประเทศอื่น แล้วระลึกถึงประเทศของตน ปรารถนาที่จะป้องกันอันตราย แลจะให้มีความยั่งยืนมั่นคงอยู่ในอำนาจอันเป็นอิสระภาพ ในข้อความบรรดาที่ได้กล่าวมาแล้ว ที่เป็นหัวใจความสำคัญทุกอย่างนั้น เรายอมรับว่าความเป็นการจริงดังนั้น ยกไว้แต่ข้อเล็กน้อยบางข้อ ซึ่งบางทีจะเป็นเข้าใจผิดไป แต่หาเห็นควรที่จะยกขึ้นพูดในที่นี้ไม่ แต่เราขอแจ้งความแก่ท่านทั้งปวงให้ทราบพร้อมกันด้วยว่า ความที่น่ากลัวอันตรายอย่างใดซึ่งได้กล่าวมานั้น ไม่เป็นการที่จะแลเห็นได้ขึ้นใหม่ของเราเลย แต่เป็นการได้คิดเห็นอยู่แล้วทั้งสิ้น แลการที่ควรจะทำนุบำรุงให้เจริญอย่างไรเล่า เราก็มีความปรารถนาแรงกล้าที่จะได้จัดการนั้น ให้สำเร็จตลอดไปได้ไม่ต้องมีความห่วงระแวงอย่างหนึ่งอย่างใด ว่าเราจะเป็นผู้ขัดขวางในการซึ่งจะเสียอำนาจ ซึ่งเรียกว่า "แอบโซลูต" เป็นต้นนั้นเลย เพราะเราได้เคยทดลองรู้มาแล้ว ตั้งแต่เวลาเป็นตุ๊กตา ซึ่งไม่มีอำนาจอันใดเลยเดียวนอกจากชื่อ จนถึงเวลาที่มีอำนาจขึ้นมาโดยลำดับ จนเต็มบริบูรณ์ในบัดนี้ ในเวลาที่มีอำนาจน้อยปานนั้น ได้ความลำบากอย่างไร แลในเวลาที่มีอำนาจมากเพียงนี้ ได้ความลำบากอย่างไร เรารู้ดีจำได้ดี เพราะที่จำได้อยู่อย่างนี้ เหตุไรเล่าเราจึงจะไม่มีความปรารถนาอำนาจปานกลาง ซึ่งจะเป็นความสุขแก่ตัวเรา แลจะเป็นการมั่นคงถาวรของพระราชอาณาจักรด้วยนั้น เพราะเหตุฉะนี้ เราขอให้ท่านทั้งปวงเข้าใจว่า เราไม่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะต้องบีบคั้นให้หันลงหาทางกลาง เหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินในยุโรป ซึ่งมีมาในพงศาวดาร แลเพราะความเห็น

---

[๖] กรมศิลปากร, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ป. ๔/๑๖.

ความรู้ ซึ่งเราได้เป็นเจ้าแผ่นดินมาถึงสิบแปดปี ได้พบได้เห็นแลได้เคยทุกข์ร้อน ในการหนักการแรงการเผ็ดการร้อนของเมืองซึ่งมีอำนาจจะมากดขี่ประการใด ทั้งได้ยินข่าวคราวจากเมืองอื่น ๆ ซึ่งมีเนือง ๆ มิได้ขาด แลการซึ่งเราได้ขวนขวายตะเกียกตะกายอยู่ในการที่จะเปลี่ยนแปลงมาแต่ก่อน จนมีเหตุบ่อย ๆ เป็นพยานของเราที่จะยกขึ้นชี้ได้ ว่าเราไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเหมือนอย่างกับคางคกอยู่ในกะลาครอบ ที่จะพึงทรมานให้สิ้นทิฐิถือว่าตัวโตนั้นด้วยอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

เมื่อเราได้ชี้แจงถึงตัวเราเอง ว่าไม่เป็นผู้กีดแก่การจำเริญแลการมั่นคงของบ้านเมืองดังนั้นแล้ว เรายังต้องเป็นผู้รับผิดที่คนทั้งปวงจะลงร้าย ว่าเพราะเราเป็นคนอ่อนไม่สามารถที่จะหักหาญแก่ผู้หนึ่งผู้ใด เพราะความเห็นซึ่งจะถือว่า ถ้าเราประสงค์อย่างไรการนั้นคงจะตลอดไปได้ การซึ่งไม่ตลอดไปได้ เพราะเราไม่คิดจะให้ตลอดดังนี้ ดูเหมือนเราเป็นผู้ทำให้เสียอำนาจเจ้าแผ่นดินไปเพราะความอ่อนของตัว ในความข้อนี้เราไม่อยากจะซัดโทษให้แก่ท่านแต่ก่อนเลย แต่เป็นการจำเป็นที่จะต้องพูดว่า อำนาจเสนาบดีได้เจริญขึ้น เพราะมีอำนาจได้ตั้งเจ้าแผ่นดินมาแต่ก่อนมากนักแล้ว จนตลอดถึงเวลาเราได้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ก็เป็นเวลาเคราะห์ร้าย ที่ตัวเราเป็นเด็ก เป็นโอกาสยิ่งใหญ่ที่จะถอนอำนาจเจ้าแผ่นดินได้หมด เหมือนว่าวที่ปล่อยจนหมดสายป่านไม่มีเหลือเลย ยังเหลือแต่ธุระที่เราจะทำอยู่ เพียงจะชั่งกำลังตัวว่าเมื่อเราเป็นเด็กอยู่มีกำลังเพียงเท่านั้นจะรั้งว่าวนั้นไว้ไม่หกล้ม ฤๅจะปล่อยให้ว่าวหลุดลอยเสีย แต่เป็นเดชะบุญที่เราเป็นเด็กกำลังเดียวเท่านั้น ได้อาศัยเอาป่านพันหลักค่อย ๆ สาวเข้ามา จนไม่มีอันตรายหลุดลอยไปได้ แต่ก็ยังเป็นพนักงานอย่างเดียว ที่จะสาวสายป่านให้สั้นเข้าทุกที สั้นเข้ามาทุกที เมื่อเหลือกำลังก็หย่อนไป เมื่อพอที่จะสาวก็สาวเข้ามาพันหลักไว้ เมื่อผู้ใดได้รู้การเก่าผู้นั้นจะเห็นได้ว่าความยากลำบากของเราเป็นประการใด ถ้าผู้ที่ได้เห็นแต่การภายหลังก็จะเข้าใจว่า เราได้นั่งขี้เกียจฤๅโง่เซอะมาเป็น ๑๗–๑๘ ปี ที่พูดมานี้ถ้าจะฟังในเวลานี้ก็เห็นเป็นการเพ้อเจ้อ แต่ถ้าคิดถึงแต่ก่อนแล้ว ก็เป็นการสำคัญมากยากที่จะทำ ซึ่งเราถือว่าเราไม่ได้ขี้เกียจอยู่เปล่าเลย ยกเอามาว่านี้เพราะจะให้เห็นว่าการแต่ก่อนนี้เป็นไปไม่ได้เพราะเหตุใด คำซึ่งถือว่าความปรารถนาของเราเป็นสำคัญ จะใช้ทั่วไปทุกเวลาไม่ได้ เราไม่ยอมรับผิดรับชอบอันนั้น เพราะเราได้ทำการเต็มกำลังแล้ว แต่เวลาปีหนึ่งสองปีนี้ ดูเป็นโอกาสดีขึ้นมากที่ควรจะจัดการต่อไปอีกได้ เราก็ได้คิดอยู่เป็นนิจที่จะจัดการตามเวลาที่จะเป็นได้ ในครั้งนี้ท่านทั้งปวงได้รับเข้ามาแล้วว่าจะช่วยคิดจัดการต่อไปเมื่อได้รับอนุญาตของเรานั้น เป็นที่ชอบใจของเราอยู่ เราเห็นสมควรที่

จะชี้แจงการเป็นอยู่เดี๋ยวนี้อย่างไร ความต้องการของเมืองเรานั้นต้องการอันใด ที่ผู้ซึ่งไม่ได้อยู่ใกล้ชิดต่อราชการ จะรู้แน่ได้โดยยาก

คือราชการในเมืองเรานี้ ถ้าจะเทียบกับประเทศอื่น ๆ การแต่เดิม ๆ มานั้น การเอกเสกคิวตีฟ[๗] กับลิยิสเลตีฟ[๘] รวมอยู่ในเจ้าแผ่นดินกับเสนาบดีโดยมาก แต่ครั้นมาเมื่อริเยนซี[๙] ในตอนต้น อำนาจนั้นก็อยู่แก่ริเยนต์แลเสนาบดีทั้งสองอย่าง ครั้นภายหลังมาเมื่อเราค่อยมีอำนาจขึ้น ตำแหน่งเอกเสกคิวตีฟนั้นเป็นที่หวงแหนของริเยนต์แลเสนาบดี แต่ลิยิสเลตีฟนั้นหาใคร่จะมีผู้ใดชอบใจไม่ เราจึงได้จับอุดหนุนการลิยิสเลตีฟขึ้น จนมีถึงเคาน์ซิลที่ปรึกษาทำกฎหมายเนือง ๆ เป็นต้น จนตกลงเป็นเสนาบดีเป็นคอเวอนเมนต์ เรากลายเป็นหัวหน้าของพวกลิยิสเลตีฟเคาน์ซิล เป็นออปโปสิชั่นของคอเวอนเมนต์ตรง เมื่อการภายหลังมามีเหตุการณ์ในการคอเวอนเมนต์มากขึ้น เป็นโอกาสที่เราจะได้แทรกมือลงไปได้บ่อย ๆ เราจึงได้ถืออำนาจเอาเอกเสกคิวตีฟได้ทีละน้อยละน้อย จนภายหลังตามลำดับมาจนกระทั่งถึงบัดนี้ เรากลายเป็นตัวคอเวอนเมนต์ เราเชื่อเป็นแน่ว่าในการลิยิสเลตีฟเคาน์ซิลครั้งนั้นคงจะได้แรงเพราะเรา จึงได้ทำการตลอดไปได้ ไม่มากก็น้อย ครั้นเรากลับมาเป็นเอกเสกคิวตีฟคอเวอนเมนต์เสียแล้ว การลิยิสเลตีฟไม่มีผู้อุดหนุน เพราะเป็นการเหลือกำลังที่เราจะทำทั้งสองอย่างได้ตลอด เช่นพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ด้วยราชการเกิดขึ้นมากกว่าหลายสิบเท่านัก และเพราะเมมเบอร์ที่เป็นตัวสำคัญขาดไปเสียบ้าง จึงทำให้ลิยิสเลตีฟเคาน์ซิลมีเสียงอ่อนไป ทำกฎหมายอันใดก็ไม่ใคร่จะทำสำเร็จได้ โทษที่การลิยิสเลตีฟเคาน์ซิลเสียไป จะลงเอาว่าเพราะแต่ก่อนเราตั้งใจอุดหนุนอยู่ การจึงตลอดไป ในภายหลังเพราะเราทิ้งเสียจึงเสียไปก็ต้องรับว่าเป็นการจริงอยู่ แต่ต้องขอชี้แจงให้เข้าใจอีก ว่าการที่เราทำอยู่ในตำแหน่งเอกเสกคิวตีฟคอเวอนเมนต์นี้ ถ้าจะเปรียบกับการคอเวอนเมนต์อังกฤษ ก็เหมือนหนึ่งเป็นปรีเมียเองในตัว แต่ได้เปรียบกว่ากันคนละอย่าง คือปรีเมียอังกฤษต้องรู้การคิดการที่สำคัญทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นไว้แต่การเล็กน้อย คนอื่นทำไปได้ตามตำแหน่งมินิสตรีของตัว แต่ส่วนเราต้องรู้การตั้งแต่ใหญ่ลงไปจนเล็กทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องทำเองสั่งเองทุกสิ่งตลอดจนถ้อยความเล็กน้อย ไม่ใคร่จะได้อาศัยฤๅไม่ได้อาศัยเสนาบดีตามตำแหน่งนั้น ๆ เลย เราต้องรับการตำแหน่งนี้หนักยิ่งกว่าปรีเมียอังกฤษ แต่ปรีเมียอังกฤษต้องนั่งในเฮาสออฟปาลีเมนต์ คอยแก้ความ ส่วนเราไม่ต้องนั่ง เป็นได้เปรียบปรีเมียอังกฤษ

---

[๗] Executive

[๘] Legislative

[๙] Regency

เมื่อการของเราหนักปานนี้ ไม่มีเวลาที่จะพูดได้ จึงไม่ได้อุดหนุนในการลิขิสเลตีฟเคาน์ซิลให้แข็งแรงได้เหมือนแต่ก่อน จะหาเวลาที่จะเขียนหนังสือให้ยาว ๆ หน่อยหนึ่งก็ยากเป็นที่สุด อย่าว่าแต่จะทำกฎหมายเลย แต่ในการเอกเสกคิวตีฟคอเวอนเมนต์เราสามารถที่จะพูดได้ว่ายังชั่วขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นแน่ แต่จะเรียกว่าดีนั้นไม่ได้เลย เพราะมีช่องทางที่จะเสียได้มากแลไม่เป็นการถาวรด้วย

เพราะฉะนั้น การต้องการในเมืองเราเวลานี้ ที่เป็นต้องการสำคัญนั้น คือคอเวอนเมนต์รีฟอม จำเป็นที่จะให้พนักงานของราชการแผ่นดินทุก ๆ กรมทำการให้ได้เนื้อเต็มหน้าที่ แลให้ได้ประชุมปรึกษาหารือกัน ทำการเดินให้ถึงกันโดยง่ายโดยเร็ว ทำการรับผิดชอบในหน้าที่ของตัว หลีกลี้ไม่ได้ นี่เป็นความต้องการอย่างหนึ่ง

ความต้องการอีกอย่างหนึ่งนั้น คือผู้ทำกฎหมายให้เป็นผู้สำหรับที่จะตริตรองตรวจการทุกสิ่งทุกอย่างในพวกที่ว่ามาแล้วนั้นจะทำฤๅตัดสินการขัดข้อง ด้วยทุกวันนี้จะหาผู้ที่ทำกฎหมายได้เกือบจะเรียกได้ว่าไม่มีทีเดียว ได้คิดที่จะทำกฎหมายอันใดอันหนึ่งหลายเรื่องนักหนาแล้ว ไม่สำเร็จไปได้สักเรื่องหนึ่ง เพราะผู้ที่จะทำได้นั้น มักเป็นผู้ที่มีการในตำแหน่งที่จะต้องทำเสมอจนเหลือที่จะทำได้ ถ้าจะให้ประชุมเคาน์ซิลทำอย่างเช่นแต่ก่อนก็ไม่สำเร็จได้เลยสักเรื่องเดียว ความต้องการทั้งสองสิ่งนี้ เป็นความต้องการใหญ่ของเมืองเรา

ในการที่จะจัดตำแหน่งเสนาบดีให้รับการได้จริงทุกสิ่งทุกอย่างในสำรับเก่าที่เป็นอยู่บัดนี้ ให้กลับทำการอย่างใหม่ให้ได้จริงนั้นไม่ยาก แต่เพียงที่เคยเป็นออปโปสิชั่นกันมาเสียก่อน ที่จำเป็นจะต้องเห็นไม่ต้องกัน ฤๅแกล้งบิดพลิ้วจะให้เสียนั้นอย่างเดียวเลยเป็นการที่เหลือกำลังจะทำไปได้ก็มี เหมือนอย่างเมื่อเร็วๆ นี้ กงสุลฝรั่งเศสมีหนังสือมาเรื่องประกาศห้ามไม่ให้บรรทุกกำลังศึกเข้าไปในเมืองจีน เราจึงได้มีกำสั่งเจ้าพระยาภาณุวงศ์ให้ทำคำประกาศ แลให้แปลหนังสือที่ประเทศทั้งปวงได้ตกลงกันอย่างไร ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ให้ลูกค้าทั้งปวงทราบ ได้สั่งการโดยละเอียดถี่ถ้วนแล้ว ครั้นเมื่อร่างประกาศมาให้เราดู มีข้อความเพิ่มเติมลงไปอีก ว่าเมืองไทยเรามีแต่เข้าเป็นสินค้า เข้าไม่เป็นอาวุธไม่ต้องห้ามดังนี้ ที่เติมลงนี้ก็ประสงค์จะให้ดีเท่านั้น ใช่จะแกล้งอย่างหนึ่งอย่างใดเลย แต่หาได้ดูในหนังสือฉบับที่ให้แปลนั้นเองไม่ ว่าเขาจะกำหนดห้ามอันใดจะประกาศให้ทราบ แลไม่มีกำหนดว่าจะห้ามอันใดบ้าง แลมีหนังสือพิมพ์ข่าวโทรเลขในเวลานั้นก็ลงออกอึงไปว่าฝรั่งเศสจะห้ามแต่เข้าอย่างเดียวก็ไม่รู้เสียการวางมือไปไม่ได้อย่างนี้ ท่านเสนาบดีกรมนี้ ก็นับว่าเป็นผู้มีปัญญายังชั่วกว่ากรมอื่นๆ

ยังเป็นดังนี้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงกรมอื่น ๆ เล่า เพราะเหตุอันนี้ เราจึงต้องรับภาระอันหนักโดยมิได้อยากจะขวนขวายไปรับเอามาเลย ดังเช่นกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ถึงตัวท่านเสนาบดีเองเล่า เราก็เชื่อเป็นแน่ว่าได้รู้ตัวเหมือนกันว่ากำลังตัวเองไม่พอที่จะรับแก่การปัจจุบันนี้ได้ ในบางครั้งบางคราวเป็นแน่ จึงได้พากันหลบเลี่ยงไม่ใคร่อยากเข้าที่ประชุมเลยเป็นนิจ ถ้าเข้าที่ประชุมก็ไม่พูดเสียบ้าง พาลโกรธน้อยอกน้อยใจ เป็นการดูถูกดูแคลนไปบ้าง ฤๅพูดออกมาแล้ว การนั้นมักไม่ใคร่จะได้เป็นตามพูด เพราะความเห็นอย่างอื่นมีดีกว่า ก็เห็นเป็นคำพูดของตัวไม่มีราคา ทำให้เกิดความท้อถอย เห็นเสียว่าสู้รักษาให้เป็นคมในฝักไม่ได้ เมื่อการเป็นอยู่ดังนี้ก็เป็นเหตุที่ชวนให้คิดอยากเปลี่ยนแปลงใหม่ แต่ต้องคิดอีกว่า การที่จะเปลี่ยนแปลงนั้นในท่านสำรับเก่านี้จะทำการได้ฤๅไม่ เมื่อทำการไม่ได้แล้ว ก็มีช่องเดียวแต่จะต้องรีไซน์ การที่มินิสเตอจะรีไซน์พร้อมกันมาก ๆ ซึ่งไม่เคยมีในเมืองไทย จะมีเหตุผลประการใดท่านทั้งปวงก็ได้คิดชั่งคิดตวงมาแล้วทุกอย่าง แต่การที่ชั่งที่ตวงนั้นจะถือว่าเป็นความถูกต้องมาแต่ดั้งเดิมเว้นแต่ไม่คิดนั้นไม่ได้ ถ้าเป็นการแต่ก่อน จะชั่งน้ำหนักอย่างนี้ไม่ได้เลย แต่ในเวลานี้เราเห็นว่าจะเป็นไปได้อยู่แล้ว แต่ถึงอย่างไร ๆ ก็ดี ยังเป็นที่ตะขิดตะขวงใจมาก แลเป็นที่ตกใจของคนตลอดหัวเมืองทั่วพระราชอาณาเขตไม่น้อยเลย แต่บางทีก็จะมีเหตุผลได้บ้างแต่ที่จะเป็นใหญ่โตอันใดไปเป็นไม่ได้ ผู้ซึ่งนั่งอยู่นอกจากวงก็แลเห็นว่าไม่เป็นการยากอันใด แต่ผู้ซึ่งจะเป็นผู้ทำนั้นเป็นความลำบากอยู่บ้าง แต่การเรื่องนี้ก็ได้รั้งรอมานานแลได้คิดแก้ไขอย่างอื่นมากแล้วก็เห็นเป็นการไม่ตลอดได้ ราชการทั้งปวงก็บีบคั้นเร่งรัดเข้า และโอกาสที่จะจัดก็ค่อยโปร่ง ๆ ขึ้นทุกที เห็นเป็นเวลาที่ควรจะจัดได้ เราจึงขอบอกท่านทั้งปวง ว่าการเรื่องนี้เรากำลังได้คิดจะจัดอยู่ทีเดียว เมื่อท่านทั้งปวงจะช่วยคิดแล้วจงคิดการเรื่องนี้เถิด จะได้เทียบเคียงกับความคิดที่ในกรุงเทพ ฯ เลือกเอาตามภาระที่สมควรแก่บ้านเมือง

ในส่วนลิยิสเลตีฟเคาน์ซิลนั้น เป็นการจำเป็นจะต้องมีดังเช่นเราได้กล่าวมาแล้ว แต่ไม่เป็นการง่ายเลย ที่จะหาตัวผู้ซึ่งจะเป็นการได้จริง ผู้ซึ่งจะมีปัญญาชี้เหตุการติแลชมได้นั้นมีมากคนไป แต่ไม่พ้นจากที่จะเหมือนกับชี้บอกว่าสิ่งนี้แดงสิ่งนี้ดำ สิ่งนี้ขาวซึ่งแลเห็นอยู่แก่ตาทั่วกันแล้วอย่างนั้นเอง แต่ผู้ซึ่งจะทำให้เป็นรูปร่างอย่างใดเข้านั้นไม่ใคร่มีตัวเลย อยู่ในไม่พ้นแล้วแต่จะโปรด ฤๅถ้าทรงแล้วก็ได้ แต่ถ้าจะทรงด้วยกำลังเองไม่ไหว ให้ไปทำมาก็เปล่าทั้งนั้น นิ่งเงียบ ๆ เสียพอลืมแล้วก็กลายเป็นเพราะไม่ทรงจึงได้ค้าง ส่วนตัวเราจะทรงเองที่ไหนไหวเพราะการออกเป็นก่ายเป็นกองดังเช่นกล่าวมาแล้ว ถ้าลิยิสเลตีฟเคาน์ซิลที่จะตั้งขึ้นใหม่ยังเป็นอย่างนี้อยู่แล้วไม่มีดีกว่าดี เพราะเรา

จะถูกตั้งชื่อว่าเป็นผู้สำหรับที่เขาจะว่าเพราะเท่านั้นไม่มีประโยชน์อันใดขึ้นอีก การเรื่องที่จะทำกฎหมาย และจะคิดการทั้งปวงในกระบวนได้เสียของกฎหมายที่จะออกไปเหล่านี้ เราเห็นว่าแต่กำลังคนไทยที่จะตั้งขึ้นเป็นลิขิสเลตีฟเคาน์ซิล คงจะทำไม่ตลอดเป็นแน่ ด้วยการเกี่ยวข้องเจือปนกับต่างประเทศมากนัก เหลือความรู้ที่จะรู้ไปได้จริง ๆ จำเป็นจะต้องมีหมอความคนหนึ่งฤๅสองคน มาเป็นที่หารือจึ่งจะทำการไปได้

การสองสิ่งนี้ รวมความก็อย่างเดียวคือคอเวอนเมนต์รีฟอมนี่แลเป็นต้นเหตุที่จะจัดการทั้งปวงได้สำเร็จตลอด ถ้าการเรื่องนี้ยังไม่เป็นการเรียบร้อยได้แล้ว การอื่น ๆ ยากนักที่จะตลอดไปได้ เพราะฉะนั้นเราจึ่งขอให้ท่านทั้งปวงคิดการเรื่องนี้ตามที่รับมาว่าจะคิดนั้นเถิด การอื่น ๆ ที่จำจะต้องรีฟอมบ้าง จัดขึ้นใหม่บ้างนั้นเราของดไว้พูดต่อภายหลัง ซึ่งเราพูดอธิบายถึงเราเองดังข้างต้นนั้น ใช่จะมุ่งหมายบักหน้าว่า ท่านทั้งปวงลงเนื้อเห็นเอาว่าเราจะเป็นดังเช่นที่ได้กล่าวมานั้นทั่วไป เราเชื่อว่าคงมีผู้รู้แน่ว่าใจเราเป็นอย่างไร แต่ที่ว่าให้ตลอดดังนี้ เพื่อว่าคนในปัจจุบันนี้ฤๅสืบไปภายหน้าที่ไม่สามารถจะรู้น้ำใจเรา เมื่อได้ยินได้ฟังการทั้งนี้ จะเข้าใจน้ำใจของเราผิดไป จึ่งจำเป็นที่จะต้องว่าไว้ให้ตลอด ตามความที่เป็นจริงอย่างไรในใจของเรา

(พระราชหัตถเลขา) **สยามินทร์**

เรื่องที่ ๔

พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน

"...การปกครองบ้านเมืองซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีปกครองที่จะให้การทั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้ บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยิ่งไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที..."

ร. ๕

ก. ความนำ

ถ้าการปฏิวัติมีความหมายกว้างขวางกว่าการยึดอำนาจและการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคล หรือกลุ่มบุคคลผู้บริหารประเทศแล้ว การปฏิวัติที่แท้จริงซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาของการปกครอง อันมีผลกระทบถึงสังคมโดยส่วนรวมแล้วก็มีเพียงครั้งเดียวในเมืองไทย คือการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปกครองไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มิได้เปลี่ยนไปจากการปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาในสาระสำคัญเท่าใดนัก ในสภาพการณ์ที่บ้านเมืองต้องผจญกับศึกสงครามดังที่เป็นอยู่ในปลายสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ โอกาสที่จะมีการปฏิรูปการปกครองและการบริหารประเทศจึงมีอยู่น้อยมาก แม้ว่าบูรพกษัตริย์ของไทยจะทรงประสบความสำเร็จในการกู้ชาติและตั้งเมืองหลวงขึ้นที่กรุงเทพฯ ก็ตาม แต่สยามก็ยังหาได้เป็นรัฐประชาชาติ (nation–state) ตามความหมายที่แท้จริงไม่ ประเทศราชและหัวเมืองชั้นนอกยังมีอิสรภาพในการปกครองตนเองมาก อำนาจของรัฐบาลกลางยังแผ่ไปไม่ทั่วกันเนื่องจากปัญหาทางด้านการคมนาคม ภายในกรุงเทพฯ เองระบบบริหารราชการก็ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นกลไกสำคัญ ซึ่งจะอำนวยให้เกิดการควบคุมที่แข็งแรงได้ ระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ยังคงใช้อยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ทั้งนี้หมายถึงการสับสนในบทบาทและหน้าที่ของหัวหน้าฝ่ายต่าง ๆ คือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และกรมต่าง ๆ ทั้งสี่ คือ เวียง วัง คลัง นา เนื่องจากมีปัญหาในด้านการติดต่อคมนาคม หน้าที่ในการปกครองและจัดเก็บภาษีจึงเป็นไปตามอาณาเขตที่แต่ละฝ่ายรับผิดชอบอยู่มากกว่าจะเป็นการแบ่งอำนาจหน้าที่ตามสาขางานที่ชัดเจน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความจำเป็นอันรีบด่วนในการปฏิรูปการปกครอง แม้ว่าการปฏิรูประบบจตุสดมภ์จะมีลักษณะเป็นการแจกแจงแบ่งแยกความรับผิดชอบทางราชการบริหารให้ชัดเจนขึ้นก็ตาม แต่วัตถุประสงค์อันสำคัญของการปฏิรูปในครั้งนั้นได้แก่เหตุผลทางการเมือง ซึ่งเป็นความต้องการที่จะสร้างสยามให้เป็นรัฐประชาชาติที่รัฐบาลกลางมีอำนาจควบคุมอาณาเขตต่าง ๆ ในขณะที่มหาอำนาจตะวันตกคือ อังกฤษ และฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลในแหลมทอง โดยทำการ

ปกครอง พม่า มลายู และอินโดจีนนั้น ภัยจากการแผ่ขยายอำนาจของทั้งสองชาติทำให้สยามมีความจำเป็นที่จะต้องพยายามจัดการปกครองบ้านเมืองให้รัดกุม และพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับมหาอำนาจทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

อิทธิพลจากแนวความคิดทางตะวันตกที่มีต่อการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นี้ได้แก่ความคิดในการสร้างชาติและปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย การสร้างชาติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการรวมอำนาจมาอยู่ที่ศูนย์กลาง และการปรับปรุงประเทศจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อรัฐบาลกลางสามารถจัดเก็บภาษีอากรและรายได้ต่างๆได้อย่างทั่วถึง ดังนั้นความพยายามในการรวมอำนาจการปกครองจึงมีผลทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ

ความพยายามที่จะขยายอำนาจของส่วนกลางไปยังภูมิภาคต่าง ๆ นั้นได้มีมาก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยรัฐบาลได้พยายามที่จะปกครองหัวเมืองโดยตรงเสมอ หากติดขัดอยู่ที่การคมนาคม ดังจะเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) ไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำภูเก็ตในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ และส่งพระยาเทพอรชุน (พุ่ม ศรีไชยยันต์) ไปเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๒๐[๑] หัวเมืองที่รัฐบาลกลางพยายามส่งคนไปปกครองมักจะเป็นที่ซึ่งรัฐบาลมีผลประโยชน์อยู่มาก หรือมิฉะนั้นก็ต้องการดูแลไม่ให้เจ้าผู้ครองนครเกิดความขัดแย้งกับมหาอำนาจที่เข้ามาทำการค้าในบริเวณนั้น ดังกรณีของการส่งพระยาเทพอรชุนไปเชียงใหม่ เพื่อดูแลไม่ให้พระเจ้าเชียงใหม่มีข้อขัดแย้งกับบริษัทอังกฤษซึ่งได้รับอนุญาตให้มาทำไม้ในเขตเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น[๒]

การรวมอำนาจมาไว้ยังส่วนกลางนี้ไม่อาจทำได้รวดเร็วตามที่รัฐบาลกลางต้องการ ด้วยเหตุผลหลายประการ นอกจากปัญหาด้านการคมนาคมแล้วยังมีปัญหาในด้านการขาดแคลนเงินงบประมาณ การขาดแคลนข้าราชการ และปัญหาเกี่ยวกับการเมืองภายนอก เนื่องจากหัวเมืองบางแห่งมีชายแดนติดกับเมืองขึ้นของฝรั่งเศสและอังกฤษ การที่รัฐบาลกลางจะทำการเปลี่ยนแปลงที่หักโหมอาจเป็นสาเหตุให้คนในท้องถิ่นเหล่านั้น โดยเฉพาะเจ้าเมืองและขุนนางไม่พอใจ และเป็นชนวนให้อังกฤษและฝรั่งเศสฉวยโอกาสเข้าแทรกแซงได้[๓]

---

[๑] เตช บุนนาค, "การปกครองแบบเทศาภิบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ธันวาคม ๒๕๐๙), หน้า ๖๑.

[๒] ที่เดียวกัน, หน้า ๖๑.

[๓] ที่เดียวกัน, หน้า ๖๒.

ดังนั้นการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ห้า จึงมีลักษณะเป็นการกระทำที่ค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากมีข้อจำกัดต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นยังได้มีการตระเตรียมงานอย่างถี่ถ้วน โดยในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการเสด็จไปช่วยงานฉลองรัชกาลสมเด็จพระบรมราชินีวิคตอเรียครบ ๕๐ ปี ณ ประเทศอังกฤษแทนพระองค์ และตรัสสั่งให้ไปพิจารณาแบบอย่างการปกครองของชาติต่าง ๆ ในยุโรปมาด้วย [๔]

การดำเนินการที่สำคัญขั้นแรกของการปฏิรูปการปกครอง ได้แก่ การพิจารณาระบบการปกครองเก่าว่ามีข้อบกพร่องอยู่อย่างไร ข้อบกพร่องประการสำคัญที่สุดได้แก่การที่หน้าที่ในการบริหารงานของหัวหน้าฝ่ายทั้งหก คือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และกรมทั้งสี่ คือ เวียง วัง คลัง นา ยังสับสนคละปะปนกันอยู่ ตัวสมุหพระกลาโหมและสมุหนายกนั้นหาได้มีหน้าที่เฉพาะทางด้านทหารและพลเรือนตามชื่อตำแหน่งไม่ แต่ได้ทำหน้าที่ในด้านการปกครองหัวเมือง ด้านการศาล ด้านการทหาร ด้านการคลัง และการต่างประเทศ รวมอยู่ในบุคคลคนเดียว พระคลังซึ่งควรจะมีหน้าที่เฉพาะด้านการค้าขายและจัดเก็บภาษีรายได้อย่างเดียวก็ต้องทำหน้าที่ในด้านการต่างประเทศ และในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย เพราะมีหน้าที่ควบคุมหัวเมืองชายทะเลด้วย

การปกครองบังคับบัญชาประเทศราชและหัวเมือง ก่อนการปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ยังหละหลวมอยู่มาก หัวเมืองต่าง ๆ มักจะมีชาวเมืองในท้องถิ่นเป็นเจ้าเมือง และยิ่งอยู่ไกลออกไปก็ยิ่งมีอิสรภาพปลอดจากการควบคุมของกรุงเทพฯ ผลที่เกิดขึ้นก็คือรัฐบาลไม่อาจเก็บเงินจากภาษีอากรได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย เนื่องจากระบบกินเมืองได้เปิดโอกาสให้เจ้าเมืองต่าง ๆ เก็บรายได้ไว้เป็นของตนเองมากกว่าที่จะนำส่งมายังกรุงเทพ ฯ ตามสัดส่วนของจำนวนที่เก็บได้จริง ๆ

การที่รัฐบาลกลางพยายามรวมอำนาจมาไว้ที่ศูนย์กลางนี้ ทำให้เจ้าประเทศราชและหัวเมืองทั้งหลายถูกกระทบกระเทือนมาก เจ้าเมืองไม่อาจสืบเชื้อสายได้อีกต่อไป เนื่องจากรัฐบาลได้เริ่มระบบการแต่งตั้งข้าหลวงจากส่วนกลาง เจ้าเมืองไม่อาจเก็บรายได้ไว้มากดังที่เคยเป็นมา เนื่องจากรัฐบาลเริ่มเก็บภาษีอากรค่าน้ำ ค่านา และค่าราชการเสียเอง และเริ่มระบบการให้เงินเดือนประจำแก่ข้าราชการ [๕]

---

[๔] ที่เดียวกัน, หน้า ๕๘.

[๕] ที่เดียวกัน, หน้า ๖๐.

การรวมอำนาจมาไว้ที่ส่วนกลางนี้ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในหมู่ประชาชน ขุนนาง และเจ้าเมืองในหัวเมืองต่าง ๆ มากมาย การศึกษาทางประวัติศาสตร์ในยุคนี้ โดย เตช บุนนาค ชี้ให้เห็นว่ากบฏเงี้ยวเมืองแพร่ กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน ใน ร.ศ. ๑๒๑ เป็นปฏิกิริยาโดยตรงที่หัวเมืองมีต่อการปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๓๕ "กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. ๑๒๑" เป็นตัวอย่างของการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑ และ พ.ศ. ๒๔๕๓"[๖] กบฏเงี้ยวเมืองแพร่นี้ได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายเมืองแพร่ เจ้านายเมืองลำปาง รวมทั้งราษฎรเมืองแพร่ด้วย นอกจากนี้ เตช บุนนาค ยังได้ตั้งข้อสังเกตไว้อีกว่า กงสุลฝรั่งเศสและอังกฤษ ประจำเมืองน่าน ก็อาจมีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ครั้งนั้นด้วย[๗] ปฏิกิริยาของเจ้าเมืองแพร่และลำปางเกิดจากความไม่พึงพอใจที่ถูกตัดอำนาจในการปกครองและจัดเก็บภาษีลง เพราะในสมัยต้นรัชกาลนั้น เจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน ต่างก็มีอำนาจสมบูรณ์ในการเมืองภายใน แต่ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๐–๒๔๔๕ การควบคุมจากส่วนกลางที่มีต่อเมืองประเทศราชทางภาคเหนือได้กระชับแน่นเข้าตลอดเวลา โดยเฉพาะในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๙–๒๔๔๕ รัฐบาลกลางได้พยายามจำกัดอำนาจของเจ้าผู้ครองนครในด้านต่าง ๆ ลงมาก[๘] ด้วยมูลเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวนี้เองจึงทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือบางเมืองเกิดปฏิกิริยาไม่พอใจในการแทรกแซงของรัฐบาลกลางจนเกิดเหตุกบฏขึ้น

ในบริเวณชายแดนภาคอีสานที่ติดต่อกับฝั่งลาวซึ่งฝรั่งเศสปกครองอยู่ ก็มีเหตุทำนองเดียวกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ รัฐบาลกลางได้ตั้งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ไปประจำเมืองพระตะบองตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๙ และในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้ส่งพระยาศรีสิงหเทพ (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ออกไปเป็นข้าหลวงประจำนครจำปาศักดิ์ เพื่อพยายามที่จะควบคุมหัวเมืองให้กระชับแน่นขึ้นกว่าที่เป็นอยู่[๙]

ในปีต่อ ๆ มารัฐบาลกลางได้พยายามลดอำนาจของเจ้าเมืองและขุนนางในแถบนี้มากขึ้นเป็นลำดับ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าให้แบ่งหัวเมืองลาวตะวันออกเป็น ๔ กองใหญ่ และทรงส่งข้าหลวงไปประจำ

---

[๖] เตช บุนนาค, "กบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. ๑๒๑" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** (กันยายน ๒๕๑๑) หน้า ๖๗.

[๗] ที่เดียวกัน, หน้า ๗๐.

[๘] ที่เดียวกัน, หน้า ๗๐–๗๑.

[๙] เตช บุนนาค, "ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน" **สังคมศาสตร์ปริทัศน์** (มิถุนายน ๒๕๑๐), หน้า ๘๐.

อยู่ในหัวเมืองทั้ง ๔ นี้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเป็นหัวเมืองลาวกาว โดยโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกาว และพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวทวน และให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวกลาง [๑๐]

ภายหลังที่มีการปฏิรูปการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๓๕ แล้ว รัฐบาลกลางได้พยายามใช้หลักเกณฑ์ใหม่ ๆ หลายประการ กล่าวคือการให้ราษฎรเสียเงินค่าราชการประจำปี ให้ราษฎรเข้ารับราชการทหาร ให้ราษฎรเลิกเล่นการพนัน เลิกสูบฝิ่น ซึ่งราษฎรและขุนนางตามหัวเมืองแถบนี้ยังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของรัฐบาล จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจในการปฏิรูปของรัฐบาล [๑๑] นอกจากนี้การที่รัฐบาลกลางได้จัดเก็บค่าราชการเสียเอง โดยเหลือส่วนแบ่งให้แก่กรมการเมืองชั้นผู้น้อยเพียงเล็กน้อย ได้ทำให้กรมการเมืองรู้สึกขาดผลประโยชน์และไม่พอใจในระบบการปกครองแบบใหม่นี้มาก [๑๒] อันเป็นเหตุประการหนึ่ง ซึ่งทำให้กรมการเมืองบางคนตั้งตัวเป็นผู้มีบุญและพยายามรวบรวมสมัครพรรคพวกและปลุกปั่นราษฎรให้ต่อต้านรัฐบาล [๑๓]

จากกรณีกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ และกบฏผู้มีบุญภาคอีสานนี้แสดงให้เห็นว่า การปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเริ่มขึ้นอย่างจริง ๆ จัง ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในฐานะและความสัมพันธ์ของอำนาจระหว่างกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางกับบรรดาประเทศราชและหัวเมืองรอบนอกมาก ปฏิกิริยาต่อต้านการปฏิรูปได้พักตัวทีละน้อยจนเป็นผลให้เกิดการกบฏดังกล่าวมาแล้ว

การรวมอำนาจมาไว้ยังศูนย์กลางนี้ได้ช่วยให้สยามในเวลานั้นสามารถจัดการปกครองประเทศได้มีระเบียบมากขึ้น และทำให้รัฐบาลกลางมีรายได้มากขึ้น ผลที่เกิดจาก

---

[๑๐] ไพฑูรย์ มีกุศล, การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. ๒๔๓๖–๒๔๕๓) (ปริญญานิพนธ์ เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, สิงหาคม ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๔.

[๑๑] ที่เดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

[๑๒] เตช บุนนาค, "ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. ๑๒๑" ที่อ้างแล้ว, หน้า ๘๐–๘๑.

[๑๓] รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์เรื่องนี้ ดูใน ไพฑูรย์ มีกุศล, ที่อ้างแล้ว.

การรวมอำนาจนี้ได้ทำให้กรุงเทพฯ กลายเป็นนครรัฐ ซึ่งเป็นที่รวมของความเจริญทั้งปวง และได้ทำให้ภูมิภาคขาดความสำคัญลงไปมาก เมื่อเป็นเช่นนี้กรุงเทพฯ ในฐานะศูนย์แห่งอำนาจได้ดูดซึมเอากำลังคนและทรัพยากรอื่น ๆ ของหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาไว้ จนก่อให้เกิดปัญหาในการสร้างภูมิภาคให้มีความเจริญทัดเทียมกับเมืองหลวงในเวลาต่อมาเป็นอเนกประการ [๑๔]

---

[๑๔] ผู้รวบรวมขอขอบคุณ ดร. ปราโมทย์ นาครทรรพ ที่ได้ให้ข้อคิดเห็นในแง่นี้ไว้ด้วย

ข. พระราชดำรัส

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน

ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้ราชสมบัติ[๑] รับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ ในพนักงานที่จะบำรุงรักษาแผ่นดิน ซึ่งเป็นพนักงานอย่างสูง และเป็นการอันหนักยากที่จะทำการให้สะดวกได้เต็มที่ตามความต้องการมาจนถึงบัดนี้ก็กว่าสิบเก้าปีแล้ว[๒] ถึงแม้ว่าในเบื้องต้น ซึ่งมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ดูเหมือนหนึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบในราชการทั้งปวงแทนตัวข้าพเจ้า เป็นการแบ่งเบาจากบ่าข้าพเจ้าบ้างก็ดี แต่ความที่เป็นเช่นนั้นจะมีจริงบ้างก็ไม่เกิน ๓ ปี[๓] ตั้งแต่แรกได้ราชสมบัติมา แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเองก็รู้สึกว่าได้รับความหนักมาจำเดิมตั้งแต่ได้นั่งในเศวตฉัตรจนถึงบัดนี้ แต่ความหนักนั้นเปลี่ยนไปต่าง ๆ ไม่เหมือนกันในสามสมัย คือ แรก ๆ และกลาง ๆ และบัดนี้ เพราะได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งสำคัญเช่นนี้มาช้านาน ได้รู้ทางราชการทั่วถึงทดลองมาแล้ว จึงเห็นว่าการปกครองในบ้านเมืองเราซึ่งเป็นไปในปัจจุบันนี้ ยังไม่เป็นวิธีปกครองที่จะให้การทั้งปวงเป็นไปสะดวกได้แต่เดิมมาแล้ว ครั้นเมื่อล่วงมาถึงปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้น ก็ยิ่งไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้นทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ ที่จะแก้ไขธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทางที่จะเจริญแก่บ้านเมือง ได้คิดและได้พูดมาช้านาน แต่การหาตลอดไปได้ไม่ ด้วยมีเหตุขัดขวางต่าง ๆ เป็นอันมาก และการที่จะจัดนั้นก็เป็นการหนัก ต้องอาศัยกำลังสติปัญญาและความซื่อตรง ความจงรักภักดีของท่านทั้งปวงผู้ซึ่งจะรับตำแหน่งจัดการทั้งปวงนั้นเต็มความอุตสาหะวางแบบแผนลงไว้ได้แล้ว การทั้งปวงจึงจะเป็นไปได้สะดวกตามความประสงค์

บัดนี้ ท่านทั้งปวงได้ลงความเห็นพร้อมกับข้าพเจ้า ในการซึ่งควรจะเปลี่ยนแปลง

---

[๑] เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อ ๑๘ ตุลาคม ๒๔๑๑ ขณะนั้นทรงมีพระชนมายุได้ ๑๕ ปี ๑๐ วัน

[๒] ทรงแถลงเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๓๐

[๓] ในระหว่างปีแรกที่ขึ้นครองราชย์มีสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ เพื่อทรงศึกษางานการบริหารประเทศ โดยหวังจะนำมาปรับปรุงใช้ในการบริหารประเทศของพระองค์ให้เหมาะสม เพื่อให้สามารถรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ท่ามกลางการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมในระยะนั้น

การปกครองใหม่ให้สมกับกาลสมัยดังนี้แล้ว จึงจะขอชี้แจงความเห็นโดยย่อพอให้เข้าใจว่าเพราะเหตุอย่างใดข้าพเจ้าจึงเห็นควรเปลี่ยนแปลง และการที่จะเปลี่ยนแปลงนั้นจะเปลี่ยนเป็นอย่างไร พอให้ทราบเป็นเค้าที่จะช่วยกันคิดอ่านให้การอันนี้สำเร็จไปได้ดังความประสงค์

การปกครองบ้านเมืองของเราซึ่งได้จัดมาแต่ก่อนนั้น ได้แบ่งเสนาบดีเป็น ๖ ตำแหน่ง ยกเป็นอัครมหาเสนา ๒ คือ สมุหนายก ได้บังคับกรมฝ่ายพลเรือนทั่วไป สมุหพระกลาโหมได้บังคับการฝ่ายทหารทั่วไป เมื่อพิเคราะห์ดูตามตำแหน่งที่ตั้งขึ้นแต่เดิมก็ดูเหมือนจะให้บังคับการได้สิทธิ์ขาดตลอดในการพลเรือนฝ่ายหนึ่ง การทหารฝ่ายหนึ่ง แต่เมื่อตรวจดูตามพระราชพงศาวดารก็เห็นได้ว่าอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ คนนี้หาได้บังคับการทั่วไปในฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารสิทธิ์ขาดดังที่ตั้งขึ้น เป็นแต่เหมือนกับสมุหบัญชีที่จะรวบรวมจำนวนคนฝ่ายพลเรือนคนหนึ่ง ฝ่ายทหารคนหนึ่งเท่านั้น อีกประการหนึ่ง การซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายพลเรือนฝ่ายทหารนั้น ถึงว่ากฎหมายจะรับยกไพร่หลวงฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนผิดกันบ้างในที่บางแห่ง แต่การที่ใช้ไปทัพจับศึกอันใดก็ใช้ทั้งสองฝ่ายเหมือนเสมอกัน จนไม่เข้าใจได้ว่าซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนนี้มีประสงค์แต่เดิมอย่างไร แต่คงต้องเข้าใจว่าการที่แบ่งได้แต่เดิมเช่นนี้ คงมีตำแหน่งหน้าที่ผิดกัน แต่หากเลือน ๆ กันมาด้วยเหตุต่าง ๆ จนคงเป็นแต่สมุหบัญชีอย่างเช่นเป็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้

ส่วนตำแหน่งราชการของท่านอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ คน นอกจากที่เป็นสมุหบัญชีที่เป็นการสำคัญ ก็บังคับการหัวเมืองอย่างหนึ่ง บังคับศาลชำระความซึ่งขึ้นอยู่ในกรมนั้นอย่างหนึ่ง ตำแหน่งซึ่งได้บังคับการหัวเมืองนี้ คงจะแบ่งบังคับอยู่ใน ๒ กรมนี้แต่เดิมมา ท่านอัครมหาเสนา ๒ คนนี้เป็นผู้ถือตราพระราชสีห์พระคชสีห์ซึ่งนับว่าเป็นตราหลวง เฉพาะแต่ดำเนินพระบรมราชโองการอย่างเดียวจึงจะมีไปได้ แต่เมื่อมีเหตุเปลี่ยนแปลงไป คือเมื่อสมุหพระกลาโหมมีความผิดก็ยกหัวเมืองกลาโหมไปขึ้นกรมท่าใช้ตราบัวแก้วเป็นตราดำเนินพระบรมราชโองการอีกดวงหนึ่ง กลาโหมไม่มีหัวเมืองขึ้นตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้ยกหัวเมืองกรมท่ากลับมากลาโหม แบ่งเมืองมหาดไทยมาบ้างคงไว้ให้กรมท่าบ้าง จึงได้เกิดเป็นกรมที่บังคับหัวเมืองขึ้นเป็น ๓ ทั้งกรมท่า การซึ่งแบ่งฝ่ายพลเรือนฝ่ายทหาร ซึ่งดูเหมือนว่าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนจะอยู่รักษาพระนคร ฝ่ายทหารจะเป็นผู้ไปทัพ กลับกลายเป็นไปทัพเหมือนกันทั้งสองฝ่ายนี้ คงจะเป็นด้วยหัวเมืองขึ้นสองฝ่ายนี้เป็นต้นเหตุ เมื่อมีราชการเกิดขึ้นในหัวเมืองขึ้นกรมมหาดไทย ก็เป็นหน้าที่ของกรมมหาดไทยไป เกิดขึ้น

ในกลาโหมก็เป็นหน้าที่กลาโหมไป ด้วยอาศัยเหตุว่าผู้ซึ่งได้เคยบังคับบัญชาการในหัวเมืองเหล่านั้นมารู้เบาะแสในการจะกะเกณฑ์ผู้คนพาหนะเสบียงอาหาร ดีกว่าผู้ซึ่งไม่เคยบังคับกัน เพราะผู้คนที่จะใช้ฝ่ายทหารก็ดี พลเรือนก็ดี ไม่มีวิชาฝึกหัดอันใดวิเศษกว่ากัน ก็เป็นอันใช้ได้เท่ากัน ครั้นเมื่อมีการทัพศึกต่างประเทศมาย่ำยีพระนครซึ่งไม่เป็นหัวเมืองขึ้นฝ่ายใด หรือจะยกไปปราบปรามประเทศใดซึ่งมิได้เป็นพระราชอาณาเขตต้องการนายทัพนายกองและไพร่พลมากก็ต้องใช้รวมกันทั้งฝ่ายทหารพลเรือน การที่แบ่งหน้าที่ฝ่ายทหารพลเรือนก็เป็นอันสูญไปคงอยู่แต่ชื่อ

ส่วนในเรื่องบังคับบัญชาศาลชำระความนั้นแล้ว เมื่อพิเคราะห์ดูศาลอุทธรณ์ซึ่งมีอยู่แต่ในกรมมหาดไทยนั้น ก็น่าสงสัยว่าหรือบางทีแต่ก่อนหัวเมืองจะมีขึ้นแต่กรมมหาดไทยกรมเดียว แต่จะหาเหตุอันใดเป็นพยานอื่นอีกก็ไม่ได้ แต่ความจริงนั้นศาลอุทธรณ์ความหัวเมืองก็เห็นมีทั้ง ๓ กรมที่มีเมืองขึ้น ในกรมทั้ง ๒ คือมหาดไทยกลาโหมนี้มีแต่ราชการบังคับหัวเมืองและบังคับความในกรมเท่านั้น ก็มีการมากเต็มตำแหน่งจนเหลือที่จะจัดการให้ตลอดไปได้ เพราะเหตุว่าไม่เฉพาะแต่ที่จะต้องรักษาราชการสำหรับเมืองขึ้นนั้นอย่างเดียว เมื่อมีเหตุการณ์อันใดเหมือนหนึ่งมีราชการทัพศึกเกิดขึ้นในเขตแดนเมืองขึ้นนั้น ยกกองทัพออกไป แม่ทัพจะเป็นฝ่ายทหารก็ดี พลเรือนก็ดีก็ต้องมีใบบอกเข้ามายังกรมที่บังคับเมืองนั้น เพราะฉะนั้นราชการในกรมมหาดไทยกรมกลาโหมจึงต้องมีทั้งการทัพศึก ทั้งการที่จะรักษาทำนุบำรุงบ้านเมือง และการเก็บส่วยเก็บบรรณาการ และการที่จะระงับคดีความต่าง ๆ ปนกันอยู่ในหน้าที่นั้น จึงเป็นการมากเหลือล้น ทำการไปไม่ใคร่ตลอดทุกสิ่งทุกอย่างได้

ยังภายหลัง มาเกิดกรม ๒ กรมนี้ได้บังคับการภาษี ซึ่งเกิดขึ้นใหม่ ๆ ที่มีเงินแผ่นดินมากกว่าภาษีซึ่งอยู่ในกรมพระคลังแต่เดิมขึ้นไปอีกก็มี ต้องทำหน้าที่เหมือนเจ้าพนักงานคลังอีกส่วนหนึ่ง

ถ้าจะเทียบตำแหน่งสมุหพระกลาโหม สมุหนายกในเวลานี้ กับตำแหน่งเสนาบดีที่ในประเทศทั้งปวงมีอยู่ ก็จะต้องนับว่าเป็นเสนาบดีว่าการบ้านเมืองด้วย เสนาบดีว่าการยุติธรรมด้วย เสนาบดีว่าการทหารด้วย เสนาบดีว่าการคลังด้วย รวบรวมกันอยู่ในคนเดียว เป็นเสนาบดีถึง ๔—๕ ตำแหน่งดังนี้ การจึงได้สับสนรุงรังไม่ใคร่จะตลอดไปได้

ส่วนเสนาบดีอีก ๔ ตำแหน่ง ซึ่งเรียกว่าจตุสดมภ์นั้น พระคลังกรมท่า ตำแหน่งเดิมซึ่งเรียกว่าพระคลังนี้ ก็คงจะเป็นตำแหน่งที่สำหรับบังคับบัญชาในการเงินซึ่งจะเข้า

ในพระคลังและที่จะจ่ายราชการ บังคับจัดการภาษีอากรขนอนตลาดทั้งปวงทั่วไป และบังคับศาลซึ่งชำระความเกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์หลวง แต่ในเวลานั้น เงินที่จะเป็นพระราชทรัพย์เข้าในท้องพระคลังโดยภาษีอากรมีน้อย ส่วนที่จะจ่ายก็น้อยเหมือนกัน จะใช้การอันใดมีอาศัยเกณฑ์คนมาใช้เป็นพื้น ก็เป็นหน้าที่มหาดไทย กลาโหม สัสดีเสียโดยมาก กรมพระคลังคงจะมีราชการน้อยไม่พอแก่ตำแหน่ง ครั้นเมื่อมีการค้าขายกับเมืองจีน แต่งสำเภาหลวงออกไปค้าขายเป็นการเกี่ยวข้องในการที่จะจำหน่ายและเก็บพระราชทรัพย์โดยตรง การแต่งสำเภานี้จึงคงจะต้องตกเป็นหน้าที่กรมพระคลัง เมื่อกรมพระคลังเป็นผู้ค้าขายกับต่างประเทศเช่นนี้ ก็คงเป็นผู้ที่กว้างขวางในหมู่คนต่างประเทศ เมื่อมีคนต่างประเทศเข้ามาในบ้านเมืองจึงต้องมอบให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้รับรอง พนักงานเจ้าท่าสำหรับคนต่างประเทศจึงได้ตกอยู่ในกรมพระคลัง การที่จะเก็บเงินอากรขนอนตลาด และจะรับจ่ายเงินพระคลัง กับทั้งแต่งสำเภาและรับคนต่างประเทศนี้ในเวลานั้นก็คงจะไม่เป็นการหนักหนาอันใด เพราะมีตำแหน่งที่จะบังคับการอยู่แต่ ๒ อย่าง คือ เป็นเสนาบดีว่าการคลังและเป็นเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ครั้นเมื่อยกหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหมไปขึ้นกรมท่า ต้องเติมตำแหน่งเช่นว่ามาแล้วนั้นขึ้นอีก คือเจ้าพระยาพระคลังต้องเป็นเสนาบดีว่าการบ้านเมือง เสนาบดีว่าการยุติธรรม เสนาบดีว่าการทหาร เสนาบดีว่าการคลัง เสนาบดีว่าการกรมท่า มีการล้นตำแหน่งขึ้นไปมากกว่าตำแหน่งสมุหนายกสมุหกลาโหมอีกดังนี้ จึงต้องละวางการคลังเสีย ส่วนการเก็บเงินตกอยู่แก่พระยาราชภักดี ส่วนการแต่งสำเภาตกอยู่แก่พระยาศรีพิพัฒน์ซึ่งเป็นที่ ๒ สำหรับหน้าที่นั้น ๆ ยังคงอยู่แต่บัญชีเบี้ยหวัด เจ้าพระยาพระคลังยังต้องตรวจตรา จึงได้มีตำแหน่งที่ขุนธนรัตน์อยู่ในกรมท่า แต่ครั้นเมื่อจัดลงมาภายหลังก็กลับเป็นตำแหน่งคลังเข้าอีก แต่ไม่เป็นคลังอย่างแต่ก่อน เป็นพนักงานว่าภาษีอากรเหมือนอย่างมหาดไทยกลาโหม คงบังคับคลังเดิมอยู่แต่คลังราชการ ส่วนพระยาราชภักดีที่เป็นผู้ทำการแทนเจ้าพระยาพระคลัง มีอำนาจน้อยบังคับได้แต่ในพระคลังมหาสมบัติ ภาษีอากรเกิดขึ้นในมหาดไทย กลาโหม กรมท่า กรมเมือง คลังสินค้า เงินส่วนหัวเมืองทั้ง ๓ กรม เงินค่านาค่าราชการ ตัวเลขซึ่งเป็นเงินสำหรับใช้จ่ายราชการแผ่นดินแยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ พระราชภักดีก็ไม่ทราบว่ามีจำนวนมากน้อยเท่าใด ไม่มีอำนาจที่จะเร่งรัดตักเตือน สุดแต่มาส่งเท่าไรก็รับไว้เท่านั้น ตำแหน่งพระคลังจึงต้องนับว่าเป็นอันไม่มี เพราะไม่มีผู้ที่จะรู้จำนวนเงินแผ่นดิน และคอยเรียกเร่งรับจ่ายได้ทั่วไป เป็นแต่ตำแหน่งพระคลังเที่ยวกระจายไปหลายหมู่หลายกรม เงินแผ่นดินก็มีแต่จะสาบสูญไปไม่ได้ใช้ราชการ ส่วนเจ้าพระยาพระคลังที่กลายไปเป็นผู้ว่าการต่างประเทศมากขึ้น หน้าที่อื่น ๆ ยังมีรุงรัง

อยู่มากดังเช่นว่ามาแล้ว ก็ไม่อาจจะทำการทั้งปวงให้ตลอดไปได้ ทิ้งรกรุงรังอยู่ให้เป็นที่เสื่อมเสียไปในทางราชการ เพราะการปะปนสับสนกันอยู่ดังนี้

ส่วนจตุสดมภ์อีกตำแหน่งหนึ่ง คือ กรมเมืองหรือกรมพระนครบาลนั้น เป็นหน้าที่ที่ได้บังคับกองตระเวนซ้ายขวาและขุนแขวงอำเภอกำนันในเขตกรุง บังคับศาลพิจารณาความฉกรรจ์มหันตโทษ ซึ่งแบ่งเป็นแผนกว่าความนครบาล เป็นศาลซึ่งไม่ระคนปนด้วยความ แบ่งความอาญาความอุทธรณ์อย่างเช่นเสนาบดีกรมอื่น ๆ และได้บังคับรักษาไพร่หลวงมหันตโทษตะพุ่นหญ้าช้าง ในตำแหน่งที่กรมเมืองนี้ตั้งแต่เดิมมาจนถึงบัดนี้ ตำแหน่งไม่สู้เปลี่ยนแปลงไปมากเหมือน ๓ กรมที่ว่ามาแล้ว เป็นแต่ภายหลังมีเพิ่มเป็นตำแหน่งพระคลังขึ้นด้วย คือได้ว่าภาษีเรือโรงร้าน ซึ่งภายหลังตกไปกรมมหาดไทย ภาษีนี้เป็นภาษีตั้งขึ้นใหม่ซึ่งให้อยู่ในกรมเมืองนั้น เพราะเห็นว่าใกล้เคียงกับการของกรมเมืองอย่างหนึ่ง แต่ไม่เป็นอย่างนั้นตลอดไป เพราะเจือเฉพาะตัวคนผู้บังคับอยู่จึงได้ตกไปอยู่กรมมหาดไทย กรมเมืองก็เป็นอันว่างไม่ได้เป็นพระคลังด้วยคงตามตำแหน่งเดิม ถึงว่ามาเกิดภาษีคนหาเงินและค่าตลาดขึ้นภายหลัง ก็เป็นการส่วนบุคคลแท้ จึงได้ตกอยู่แต่ในพนักงานกองตระเวนขวา ไม่ได้เกี่ยวถึงตัวท่านเสนาบดีด้วยเลย เมื่อพิจารณาดูว่ากรมเมืองนี้คงตำแหน่งอยู่ตามเดิมแล้ว เหตุใดการจึงไม่เป็นไปสะดวกได้ จะมิเป็นการไม่เรียบมาเสียแต่แรกตั้งตำแหน่งหรือ เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในกรมพระนครบาลเลย การที่เปลี่ยนแปลงนั้นมีอยู่แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงมาจากที่อื่น เป็นต้นว่าบ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน การค้าขายก็มีมากขึ้น การทำมาหากินโดยกำลังแรงก็มีมากขึ้น ทรัพย์สมบัติซึ่งจะพึงหวงแหนอันเป็นต้นเหตุแห่งอันตรายแก่ชีวิตเป็นต้นก็มีมากขึ้น ทางหนีที่ไล่ของคนเหล่าร้ายก็มีกว้างขวางขึ้น พระราชกำหนดกฎหมายที่สำหรับจะใช้ระงับปราบปรามโจรผู้ร้าย ถึงว่าได้แก้ไขเพิ่มเติมขึ้นตามกาลสมัยบ้างตลอดมา แต่พื้นกระบวนพิจารณายังเป็นอย่างเดิมซึ่งเป็นการล่วงเวลามาช้านานไม่สมแก่กาลสมัยไปได้ทั่วทุกข้อ แต่ถึงดังนั้นก็ดี การก็คงจะไม่รกเรี้ยวสะสมมากเหมือนเช่นเป็นอยู่บัดนี้ แต่เพราะมีเหตุซึ่งจะทำให้เจ้าพนักงานไม่ทำการยืนอยู่ตามอย่างเก่าได้ จึงได้ยิ่งเสียมากไป การซึ่งเป็นข้อซึ่งสำหรับล่อให้เจ้าพนักงานเสียไปนั้น เมื่อจะว่าอย่างอ่อน ๆ ว่าบ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้น ทรัพย์สมบัติซึ่งจะจับจ่ายใช้สอยเป็นประโยชน์เลี้ยงตัวของเจ้าพนักงาน ซึ่งจะได้โดยที่กฎหมายอนุญาตเป็นทางสุจริตไม่พอที่จะจ่ายใช้ เพราะสิ่งของทั้งปวงมีราคาแพงขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อจะว่าดังนี้จะมีข้อเถียงว่า เมื่อบ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นถ้อยความก็มีมากขึ้น ถ้ารีบว่าความให้แล้วไปโดยเร็ว ค่าธรรมเนียมนั้นก็จะย่อมมากอยู่เองดังนี้ ก็จะมีข้อแก้ได้ว่าติดเพราะ

กฎหมายจะไม่ให้แล้วเร็วได้ ความมากกว่าเวลาที่จะได้บ้าง เพราะอธิบดีและคนใช้อ่อนแอไปไม่สมกับตำแหน่งบ้าง แต่เมื่อจะว่าที่จริงแท้แล้ว เหตุที่ยกมาเป็นข้อขัดข้องข้างต้นนั้นก็เป็นได้บ้างจริง แต่ที่เป็นข้อสำคัญนั้น เพราะเสนาบดีและข้าราชการในกรมมหาดไทยกลาโหมกรมท่ากรมนามีผลประโยชน์บริบูรณ์กว่าแต่ก่อนหลายเท่าหลายส่วนด้วยอาศัยทำการนอกตำแหน่งเดิม เช่น ได้บังคับการภาษีอากรเป็นต้นบ้าง ได้โดยตำแหน่งเดิมแต่อาศัยการที่บ้านเมืองมีความเจริญขึ้นเช่นเก็บเงินค่านาบ้าง ส่วนกรมเมืองนี้ได้รับความเจริญของบ้านเมืองแต่ที่มีความมากขึ้น ก็เป็นช่องอันเดียวของกรมเมืองที่จะตะเกียกตะกายหาผลประโยชน์แข่งกรมอื่น ๆ ด้วยทางความนี้ ครั้นจะหาโดยตรง ๆ ก็ไม่ได้ทันอกทันใจ จึงต้องหาไปตามแต่จะได้ ต้องตกไปในทางทุจริต ถึงดังนั้นก็ยังเป็นการหาผลประโยชน์ได้ยาก ได้โดยร้อน ๆ เย็น ๆ หวาด ๆ หวั่น ๆ ไม่เหมือนกรมอื่น ผู้ซึ่งจะมาเป็นเสนาบดีหรือขุนนางในตำแหน่งกรมเมืองนี้จึงต้องเป็นผู้ที่ไม่สามารถจะตะเกียกตะกายเอาตำแหน่งใน ๔ กรมที่กล่าวมาแล้วนั้นได้ จึงต้องเต็มใจอยู่ในกรมเมือง เพราะเหตุดังนี้ ผู้ที่อยู่ในกรมเมืองจึงมักจะเป็นผู้ไม่เป็นคนดีกว่าคนซึ่งอยู่ใน ๔ กรมซึ่งว่ามาแล้วนั้นบ้าง เมื่อรวบรวมความลงก็เห็นว่าราชการในกรมเมืองเสียไปด้วยทางกฎหมายบ้าง ด้วยผลประโยชน์ไม่พอนั้นเป็นข้อสำคัญ

ส่วนตำแหน่งกรมวังนั้นเป็นเสนาบดีในพระราชวัง เป็นพนักงานที่จะรักษาพระราชมนเทียรและพระราชวังชั้นในชั้นนอก เป็นพนักงานที่จะจัดการพระราชพิธีทั้งปวงทั่วไป และได้บังคับบัญชาข้าราชการฝ่ายหน้า บรรดาซึ่งมีตำแหน่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน และข้าราชการฝ่ายในทั่วไป มีอำนาจที่จะตั้งศาลชำระความ ซึ่งเกี่ยวข้องด้วยส่วนในได้ทุกกระทรวง เจ้าพระยาธรรมามีกรมขึ้นที่ได้บังคับบัญชามากกว่าจตุสดมภ์เสนาบดีอื่น ๆ ในกรมวังนี้ก็ไม่มีธรรมเนียมอันใดที่จะเปลี่ยนแปลงไปกว่าแต่ก่อน และไม่ต้องขาดประโยชน์อันใดยิ่งกว่าที่ได้เคยได้มาแต่ก่อน เว้นไว้แต่ที่ต้องขาดไปเหมือนๆ กันกับกรมทั้งปวง อย่างเช่นตั้งกรมการหัวเมือง และต้องรับผลแห่งอาหารแพง ด้วยบ้านเมืองมีความเจริญ แต่ทางที่จะตะเกียกตะกายหาผลประโยชน์นั้นน้อยไปกว่ากรมเมือง ด้วยได้ว่าความหลายศาลก็จริง แต่เฉพาะแต่สมใน ถึงโดยว่าจะคิดหาโดยทางทุจริตก็ไม่ใคร่จะได้มากเหมือนกรมเมือง ส่วนราชการของกรมวังนั้นละเอียดมากกว่าราชการในกรมเมือง ต้องการความรู้ราชการ ความทรงจำ ความหมั่น ความเพียรมาก เมื่อจะต้องมาเป็นตำแหน่งอันต้องใช้กำลังกายและกำลังความคิดมาก ก็ไม่มีผู้ใดที่จะเต็มใจรับตำแหน่งนั้น เสนาบดีกรมวังก็มักจะตกอยู่ในผู้ซึ่งเป็นขุนนางเก่าแก่ซึ่งไม่สามารถจะทำการตามตำแหน่งของตัวได้ แต่ราชการในกรมวังจะละให้บกพร่องไป

ไม่ได้ จึงต้องมีเจ้านายบ้างขุนนางบ้าง เข้าแทรกแซงบังคับบัญชา จนเสนาบดีกรมวังเกือบจะเป็นแต่ผู้ที่ได้รับเบี้ยหวัดเป็นขุนนางสูงอายุอยู่เปล่าๆ โดยมากเมื่อตำแหน่งเป็นเช่นนั้น ก็ไม่มีผู้ใดจะสมัครมาอยู่ในกรมวังจนหาตัวตั้งไม่ใคร่ได้ ราชการในกรมวังที่เป็นส่วนราชประเพณีหรือการในพระราชวัง ไม่สู้เป็นการเสื่อมทรามอันใดไปได้ ด้วยเป็นการติดเนื่องกันอยู่ในพระองค์เจ้าแผ่นดิน แต่ตำแหน่งเสนาบดีนั้นเป็นตำแหน่งที่ตั้งไว้ป่วยการไปเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งเสนาบดีกรมนานั้น เป็นพนักงานที่จะดูแลรักษานาหลวง เก็บหางข้าวค่านาจากราษฎร เป็นพนักงานจัดหาซื้อข้าวขึ้นฉางหลวง สำหรับจ่ายในพระราชวังและการพระนคร เป็นพนักงานที่จะทำตัวอย่างชักจูงราษฎรให้ลงมือทำนาด้วยตัวลงไถนาเองเป็นคราวแรก เป็นผู้ทำนุบำรุงชาวนาทั้งปวงไม่ให้ป่วยการเวลาที่จะทำนา ด้วยมีอำนาจที่จะตั้งศาลพิจารณาความบรรดาซึ่งเกี่ยวข้องด้วยที่นา และโคกระบือให้แล้วไปโดยเร็ว กว่าที่จะไปว่าความ ณ กระทรวงอื่น ๆ การทำนุบำรุงไถนาเพียงเท่านี้ท่านแต่ก่อนท่านเห็นว่าเป็นการบำรุงชาวนาสมแก่ความปรารถนาอยู่แล้ว เมื่อพิเคราะห์ดูตามตำแหน่งเสนาบดีว่าการกรมนาเช่นนี้ ถ้าทำได้เต็มตามตำแหน่ง คือหมั่นเอาใจใส่แนะนำชาวนาให้ทำการไร่นาและระงับความวิวาทด้วยเรื่องที่นา และเรื่องสัตว์ที่สำหรับจะใช้ทำนาให้แล้วไปได้โดยเร็ว อย่าให้ต้องติดค้างอยู่เนิ่นนาน ก็คงจะเป็นประโยชน์ได้จริงตามความมุ่งหมาย แต่การนั้นกลับกลายไปไม่รักษาตำแหน่งทั่วถึงได้ คือเหมือนอย่างเช่นเป็นพนักงานแนะนำให้ราษฎรทำนานั้น ก็คงเหลืออยู่แต่พระราชพิธีจรดพระนังคัล ส่วนความที่จะระงับเหตุการวิวาทของชาวนานั้นก็คงเป็นแต่ศาลสามัญ เสนาบดีว่าการกรมนาก็คงเป็นแต่เสนาบดีว่าการยุติธรรมส่วนหนึ่งเหมือนกรมทั้งปวง ยังคงต้องเป็นธุระอยู่อีก ๒ อย่างที่เต็มใจทำ คือจัดซื้อข้าวขึ้นฉางจ่ายในราชการทั้งปวง อันเป็นช่องทางที่จะหาเศษหาเลยได้ และตั้งข้าหลวงเสนาออกเก็บเงินค่านา การที่จะเก็บเงินค่านา จะได้ถ้วนหรือไม่ได้ถ้วนถี่ประการใด ไม่ได้ตรวจตราสอบสวนอันใด เป็นแต่ผู้รับเงินส่งเงินคลังอย่างเดียว ง่ายกว่าเป็นเจ้าจำนวนภาษีอากร เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในเงินที่จะได้มามากหรือน้อยเท่าใดเป็นกำหนดแน่นอน ด้วยข้าหลวงเสนาก็ไม่ได้มาว่าประมูลเหมือนเจ้าภาษีนายอากรอื่น ๆ กรมนาเกือบจะว่าไม่ต้องรับผิดชอบอันใดในกรมของตัว และไม่ต้องทำการหน้าที่อันใด เป็นแต่ผู้ที่จะได้ผลประโยชน์ดีกว่ากรมอื่น ๆ ทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้นเสนาบดีใน ๖ ตำแหน่งนี้ เมื่อตกลงมาถึงภายหลังตามกาลที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ บางกรมก็มีการเหลือล้นจนทำไม่ไหว บางกรมก็ไม่มีการอะไรจะทำ

บางกรมก็มีผลประโยชน์มากเหลือล้นจนเกินไป บางกรมก็ไม่ได้ผลประโยชน์อันใดพอแก่การที่ต้องทำ เพราะการที่ไม่สม่ำเสมอทั้งกระบวนราชการและผลประโยชน์เช่นนี้ ราชการจึงได้ค้างสะสม ด้วยการมากเหลือแรงที่จะทำและไม่มีผลประโยชน์พอที่จะมีน้ำใจทำ เหตุที่การล้นเหลือที่จะทำนั้น จึงได้ทำให้การแบ่งไว้แต่เดิมเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน ที่ถ้าตั้งใจจัดการจะให้อัครมหาเสนาบดีบังคับบัญชาฝ่ายละคนนั้น เป็นอันไม่ตลอดได้เสียแต่ต้นมือ หรือถ้าจะแบ่งให้เสนาบดีทั้ง ๖ ตำแหน่งบังคับบัญชาแยกเป็น ๖ ส่วนก็บังคับบัญชาไปไม่ไหวได้ จึงต้องแยกกรมลงไปอีกเป็นขั้น ๆ จตุสดมภ์ทั้ง ๔ ก็มิได้อยู่ในบังคับอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ กรมต่าง ๆ ซึ่งแยกออกไปอีกก็มิได้อยู่ในบังคับจตุสดมภ์ทั้ง ๔ มีอีกเป็นอันมาก และกรมซึ่งแยกออกไปอีกนั้นก็เป็นกรมใหญ่ ๆ มีหน้าที่เสมอกับเสนาบดีหรือยิ่งกว่าเสนาบดี มีอีกหลายกรมในกรมเหล่านั้น ถ้าจะปันเป็นหมู่ ๆ ก็ดูจะปันกันออกเป็น ๔ พวก พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่ายพลเรือนแท้ แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่ายทหารแท้ แบ่งไว้ในฝ่ายทหาร พวกหนึ่งเป็นข้าราชการฝ่ายทหาร แต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน พวกหนึ่งเป็นราชการฝ่ายพลเรือนแบ่งไว้ในฝ่ายทหาร

กรมใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นราชการพลเรือนแบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือนนั้น คือ กรมพระสุรัสวดี กรมลูกขุน กรมธรรมการ กรมหมอ กรมพระอาลักษณ์ กรมพระคลังต่าง ๆ มีพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น กรมภูษามาลา กรมที่มีราชการทหารแบ่งไว้ฝ่ายทหารคือ กรมอาสาแปดเหล่า กรมพระตำรวจ กองมอญ เป็นต้น กรมที่เป็นราชการทหารแบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน คือ กรมล้อมพระราชวัง กรมแสงปืนโรงใหญ่ กรมช้าง กรมม้าเป็นต้น กรมที่เป็นราชการพลเรือนแต่แบ่งไว้ฝ่ายทหาร คือ กรมช่างสิบหมู่ เป็นต้น

ในพวกที่หนึ่ง ซึ่งเป็นราชการพลเรือนอยู่ฝ่ายพลเรือนนั้น กรมสุรัสวดีเป็นพนักงานที่จะรักษาทะเบียนหางว่าวบัญชีไพร่พล ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนในกรุงและหัวเมืองเป็นบัญชีกลางที่สำหรับจะกำกับมหาดไทย กลาโหมจ่ายเลก มีศาลสำหรับพิจารณาความในคดีที่แบ่งสังกัดหมู่หมวดไพร่พล เป็นพนักงานที่สำหรับจะเก็บเงินแทนราชการซึ่งไพร่ไม่ได้มาทำ เป็นพนักงานที่จะออกโฉนดบัตรหมายในข้าราชการทั้งปวงที่จะให้รู้ทั่วไป ในราชการของกรมสัสดีนี้จะมีราชการใหม่เพิ่มขึ้นให้ผิดกับแบบอย่างแต่ก่อนก็ไม่ใคร่มีอันใด มีแต่ทหารเกิดขึ้น เช่น กรมเรือกัน เป็นต้น ซึ่งมีในกรมอื่น ๆ ทั่ว ๆ กันกับการซึ่งไม่มีเจ้าของแต่ต้องมีไพร่หลวงสำหรับรักษาการนั้น เช่นกับข้าพระและรักษาพระราชวังเดิมเป็นต้น แต่การที่ร่วงโรยไปนั้นมีมาก เช่น กับจำนวนไพร่พลหัวเมืองสัสดีได้ทราบบ้างก็มีไม่ได้ทราบก็มี ด้วยอำนาจสัสดีที่จะได้บังคับสัสดีหัวเมืองดังแต่ก่อน

นั้น เลิกไปพร้อมกับกรมอื่น ๆ และภายหลังท่านเสนาบดีที่ได้บังคับหัวเมืองมีอำนาจมากขึ้น ก็ไม่ใคร่อยากจะให้สัสดีเกี่ยวข้องในไพร่พลหัวเมือง ไม่มีใครสั่งให้เลิกธรรมเนียมที่จะยื่นบัญชีแก่กรมสัสดีเสีย และไม่มีใครสั่งห้ามไม่ให้สัสดีบังคับบัญชาตลอดจนเลกหัวเมือง แต่สัสดีมีอำนาจน้อย เมื่อท่านเสนาบดีผู้บังคับการในหัวเมืองเพิกเฉยเสียก็ไม่มีอำนาจจะไปตักเตือนเอาได้ เมื่อนึกถึงถ้อยความอันใด เสนาบดีเจ้ากระทรวงก็บังคับไปเสียไม่พดด้วยสัสดี สัสดีจึงได้ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาอันใดไปได้ และเงินส่วยหรือเงินข้าราชการในตัวเลกหัวเมืองนั้นเล่า สัสดีก็ไม่ใคร่รู้เห็นเป็นผู้รับส่งด้วย ถึงโดยว่าจะได้บัญชีเลกหัวเมืองไว้ก็เป็นแต่รู้บัญชีเท่านั้น ไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าเมืองใดได้ส่งเงินแล้วหรือยังไม่ได้ส่ง และไม่มีอำนาจที่จะตักเตือนให้ส่งได้ด้วย เพราะฉะนั้นการซึ่งให้สัสดีรู้บัญชีเลกหัวเมืองจึงไม่เป็นประโยชน์พอที่จะตักเตือนมิให้แบบอย่างนี้เสื่อมทรามไป สัสดีคงมีการแต่ที่จะได้เกี่ยวข้องในหัวเมือง แต่เฉพาะคราวที่สักเลกคราวเดียว คงได้บังคับบัญชาอยู่แต่เลกซึ่งขึ้นอยู่ในกรมต่าง ๆ ซึ่งเจ้าหมู่อยู่ในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองที่ใกล้ ๆ ได้ชำระเลกจ่ายศาลา และเรียกข้าราชการไพร่หลวงไพร่สม ในราชการที่ยังคงอยู่นี้ สัสดีก็ทำการโดยอ่อนแออย่างยิ่ง จนเงินข้าราชการซึ่งเก็บมาจากตัวเลกนั้นเกือบจะไม่ได้ใช้ราชการอันใด ถึงว่าเป็นราชการที่เต็มใจทำอยู่บ้าง แต่ก็เป็นการยากลำบากไม่คุ้มเหนื่อย ไม่เต็มใจทำเหมือนชำระเลกนายตายเป็นไพร่หลวง

ส่วนความที่สำหรับศาลกรมพระสุรัสวดีนั้น เมื่ออธิบดีมีอำนาจรับเรื่องราวได้ก็เป็นความเรื่องยาวเสียเกือบทั้งสิ้น ไม่ใคร่มีฟ้องประทับ ครั้นเมื่อจะตัดสิน อธิบดีกรมสัสดีก็ตัดสินเอง ด้วยอาศัยพระราชบัญญัติหมายประกาศและตัวอย่างคำตัดสิน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ตัดสินลงไว้แต่ก่อน ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมซับซ้อนกันทีละเล็กละน้อย จนลูกขุนไม่ทราบข้อบังคับเหล่านั้นบ้างก็มีโดยมาก ที่จะถึงลูกขุนชี้ขาดปรึกษาวางบทนั้นมีบ้างไม่สู้มากนัก มักจะเป็นความที่กราบทูลมากกว่า แต่เพราะสัสดีต้องหาผลประโยชน์ตามทางเก่าที่จะรับกับความเจริญของบ้านเมือง มีอาหารแพงเป็นต้น กับทั้งจะแข่งกรมอื่น ๆ เช่น กรมเมือง การที่ยังทำอยู่นั้นก็ไม่เป็นการเรียบร้อยพ้นจากการรุงรังได้ ทั้งเก็บเงินข้าราชการและชำระหักโอนตัวเลข และชำระคดีอันเกิดขึ้นด้วยความเรื่องตัวเลก แต่กรมสัสดีมีราชการมากกว่าและสำคัญกว่ากรมนา คล้ายคลึงกันกับกรมเมือง แต่มีผลประโยชน์ชุ่มเย็นกว่า นับว่ากรมสัสดีนี้เป็นกรมที่ควรจะเป็นเสนาบดีได้กรมหนึ่ง แต่ควรจะเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมราชการให้เต็มหน้าที่ อันจะได้กล่าวต่อไปในภายหน้า

กรมลูกขุนนั้นเป็นกรมใหญ่ ได้บังคับความทั้งแผ่นดิน แต่จะค้นหาข้อความเบื้องต้นที่แรกตั้งขึ้น โดยประสงค์อย่างไรให้ชัดเจนก็ไม่ได้ความ คำซึ่งเรียกว่าลูกขุน

ณ ศาลหลวงซึ่งปรากฏใช้อยู่ในบัดนี้ ก็ไม่ใคร่จะได้พบเห็นในกฎหมายเก่า ๆ ซึ่งร้อยกรองเป็นมาตราหมวดใหญ่ ๆ มาปรากฏชื่อนี้ต่อในกฎหมายชั้นกลาง ๆ ลงมา แต่เมื่อพิเคราะห์ดูในเหตุการณ์ทั้งปวง ตั้งต้นแต่กฎหมายมนูสารศาสตร์ซึ่งเป็นต้นเค้าของกฎหมายที่ใช้อยู่ในกรุงสยามนี้ เป็นกฎหมายมาแต่เมืองอินเดียเอามาใช้เป็นแม่ ข้อที่พระเจ้าแผ่นดินจะได้ตั้งพระราชบัญญัติกฎหมายเปลี่ยนแปลงให้สมกับภูมิประเทศบ้านเมือง เมื่อได้ความชัดว่ามนูสารศาสตร์นี้มาแต่ประเทศอินเดีย กับทั้งประเทศอื่น ๆ มีการบรมราชาภิเษก เป็นต้น ก็เป็นแบบอย่างข้างประเทศอินเดีย มีพระราชพิธีเนื่องด้วยพราหมณ์เจือปนไปทั้งสิ้น จึงเห็นได้ว่าเมื่อกฎหมายนี้ได้เข้ามาในกรุงสยาม คงจะมีพราหมณ์ผู้ที่เชี่ยวชาญในการที่จะปกครองบ้านเมือง และที่จะจัดการวางแบบแผนราชประเพณีของพระเจ้าแผ่นดินคนหนึ่งหรือหลายคน ได้เข้ามาเป็นผู้ช่วยจัดการวางแบบแผนทั้งปวงแต่เดิมมา ถ้าจะพูดอย่างเช่นพม่าชักเชื้อแถวราชตระกูลให้ติดต่อกับวงศ์สักยราช ก็จะกล่าวได้ว่าคงจะมีพระเจ้าแผ่นดินในวงศ์สักยราชพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งที่ต้องออกจากประเทศอินเดียมา พร้อมด้วยปุโรหิตผู้ใหญ่และขุนนางไพร่พลทั้งปวง แล้วมาตั้งอยู่ในประเทศสยาม พระเจ้าแผ่นดินจึงโปรดให้ปุโรหิตผู้นั้นจัดการวางแบบอย่างการที่จะปกครองรักษาพระนครใหม่ ให้เรียบร้อยสมควรที่จะเป็นพระนครใหญ่สืบไป ปุโรหิตนั้นจึงได้ยกมนูสารศาสตร์นี้มาตั้งเป็นหลัก ที่จะได้บัญญัติพระราชกำหนดกฎหมายสืบไป และจัดธรรมเนียมอื่นๆ ตามแบบอย่างพระนครข้างฝ่ายอินเดียแต่โบราณนั้นทั่วไป ปุโรหิตผู้นั้นคงจะเป็นผู้ที่มีความรู้ชำนิชำนาญในมนูสารศาสตร์ของเดิม และพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งได้บัญญัติขึ้นใหม่ เพราะเป็นผู้ต้นตำราและผู้ได้เรียบเรียงตั้งแต่งขึ้น ทั้งที่เป็นพราหมณ์ประพฤติตั้งอยู่ในความสุจริต จึงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน และเป็นที่นับถือเชื่อฟังของข้าราชการและราษฎรทั้งปวง พระเจ้าแผ่นดินจึงมอบการที่จะบังคับบัญชาความสิทธิ์ขาดนี้ให้แก่ปุโรหิตผู้นั้น เป็นผู้บังคับตัดสินถ้อยความทั้งปวงเด็ดขาดทั่วไปทั้งพระนคร และปุโรหิตเช่นนี้จะมีมาแต่ผู้เดียวหรือหลายคนก็ดี ก็คงจะต้องมีผู้ช่วยเป็นที่ปรึกษาหารือหลาย ๆ คน จึงจะพอที่จะทำการในตำแหน่งของตัวตลอดไปได้ จึงได้มีตำแหน่งพระมหาราชครู พระราชครูและปลัด แต่ถึงดังนั้นก็คงยังไม่พอจึงได้ต้องตั้งเพิ่มขึ้นอีกสำรับหนึ่ง เพราะฉะนั้นลูกขุนจึงได้เป็นสองสำรับอยู่จนบัดนี้ ชื่อของลูกขุนก็ยังปรากฏเป็นชื่อพราหมณ์อยู่โดยมาก และพราหมณ์ซึ่งมีตระกูลอยู่ในกรุงบัดนี้ก็ยังได้รับเป็นตำแหน่งในลูกขุนหรืออยู่ในตำแหน่งพราหมณ์ แต่ไปเข้าที่ปรึกษาเป็นลูกขุนทั้งพราหมณ์โหราจารย์และพราหมณ์พฤฒิบาศ ตลอดมาจนกระทั่งถึงพระมหาราชครูพิธีและพระ

สิทธิไชยเดี๋ยวนี้ ก็ได้เคยเป็นลูกขุนทั้งสองคน ตัวลูกขุนทั้งปวงเป็นแต่ผู้พิพากษาความชี้ผิดชี้ชอบอย่างเดียว หาได้เป็นผู้พิจารณาความอันใดไม่ ต้องมีตระลาการที่จะพิจารณาความนั้นตลอด แล้วไปขอความตัดสินอีกชั้นหนึ่ง แต่ตระลาการทั้งปวงเหล่านั้น แต่เดิมจะอยู่ในบังคับลูกขุนทั้งสิ้นหรือ หรือจะจ่ายไปไว้ตามกรมต่าง ๆ ดังเช่นเป็นอยู่ในทุกวันนี้ ก็ไม่มีอันใดจะยืนยาวเป็นแน่ได้ ถ้าจะคิดประมาณดูว่ากรมแพ่งกลางกรมหนึ่ง แพ่งเกษมกรมหนึ่ง สองกรมนี้ยังคงอยู่ในกรมลูกขุน ถึงว่าในบัดนี้จะไม่ได้อยู่ในบังคับพระมหาราชครูผู้เป็นใหญ่ในกรมลูกขุนอย่างหนึ่งอย่างใด สังกัดหมายหมู่ตัวเลกในกรมเหล่านั้นก็ยังขึ้นอยู่ในกรมลูกขุน เจ้ากรมและขุนศาลตระลาการก็รับเบี้ยหวัดอยู่ในกรมลูกขุน หน้าที่ของแพ่งกลางแพ่งเกษมทั้งสองกรมนี้ก็มีศาลที่จะพิจารณาความเป็นกระทรวงอันหนึ่งซึ่งเป็นตำแหน่งเดิม แต่ไปมีการอีกแผนกหนึ่งซึ่งต้องเป็นผู้วางบทในคำลูกขุนปรึกษาหน้าที่ทั้ง ๒ คือเป็นผู้พิจารณาความอย่างหนึ่ง เป็นผู้วางบทอย่างหนึ่งนี้ ถ้าคิดตามความเห็นในเชิงกฎหมายอย่างไทยแล้วก็เป็นหน้าที่อันไม่ควรจะร่วมกัน แต่การที่เจ้ากรมแพ่งกลางแพ่งเกษม ๒ คนนี้ ไม่มีหน้าที่วางบทลงโทษขึ้นด้วยนั้นควรจะเห็นได้ว่า แต่เดิมมาลูกขุนคงจะปรึกษาชี้ขาดและวางบทลงโทษตลอดไปในชั้นเดียว แต่ล่วงมาจะเป็นด้วยผู้ซึ่งเป็นปุโรหิตใหญ่ซึ่งมีความรู้และสติปัญญาความทรงจำมากนั้นล้มตายไป ผู้ซึ่งรับหน้าที่แทนใหม่ไม่แคล่วคล่องในกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นไว้ หรือไม่มีสติปัญญาสามารถพอที่จะทำการให้ตลอดไปได้แต่ในชั้นเดียวนั้นอย่างหนึ่ง และเพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมตามกาลสมัยมากขึ้นเหลือที่จะทรงจำได้ ลูกขุนผู้ซึ่งพิพากษานั้นวางโทษไปผิด ๆ ถูก ๆ หรือไม่ทันเวลา พระเจ้าแผ่นดินจึงได้โปรดให้เจ้ากรมแพ่งกลางแพ่งเกษม ๒ คนนี้ เป็นพนักงานที่จะพลิกกฎหมาย เพราะฉะนั้นลูกขุนจึงเป็นแต่ผู้พิพากษาชี้ผิดชี้ชอบ แต่การที่จะตัดสินลงโทษอย่างไรนั้นตกเป็นพนักงานของเจ้ากรมศาลแพ่งทั้ง ๒ จึงได้ปรากฏชื่อว่าเป็นผู้ปรับเพราะเป็นผู้พลิกผู้เปิดสมุดกฎหมายดังนี้ ถ้าจะคิดเอาศาลแพ่งกลางแพ่งเกษมทั้ง ๒ ศาลนี้เป็นตัวอย่างว่า หรือแต่ในชั้นต้นแรกตั้งพระนครที่กล่าวมานั้นตระลาการซึ่งมีอยู่ในศาลอื่น ๆ ทุกวันนี้จะรวมอยู่ในลูกขุน กรมลูกขุนเป็นกรมยุติธรรมสำหรับพระนคร ก็ดูเหมือนจะว่าได้ แต่ภายหลังมาอำนาจลูกขุนไม่พอที่จะบังคับรักษาให้ศาลทั้งปวงอันอยู่ในใต้บังคับพิจารณาความให้ตลอดทั่วถึงไปได้ ด้วยเหตุขัดข้องต่าง ๆ ครั้นเมื่อจัดการในตำแหน่งขุนนาง เอาฝ่ายพลเรือนเป็นสมุหนายก ฝ่ายทหารเป็นสมุหพระกลาโหมและตั้งตำแหน่งจตุสดมภ์แก้ไขเพิ่มเติมใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้แยกศาลจากกรมลูกขุนออกไปแจกให้กรมต่าง ๆ คงไว้แต่ศาลแพ่งกลางแพ่งเกษมให้

อยู่ในกรมลูกขุน ๒ ศาล เพราะ ๒ ศาลนี้เป็นแต่ว่าความแพ่งซึ่งเป็นความอ่อน ๆ อันลูกขุนจะพอมีอำนาจบังคับบัญชาตลอดได้ ความอื่น ๆ ที่เป็นสำคัญแข็งแรง และเป็นความที่ประสงค์จะอุดหนุนราษฎรให้ความแล้วโดยเร็วขึ้นกว่าความสามัญ จึงได้ยกไปแจกไว้ในกรมต่าง ๆ เพื่อจะให้เสนาบดีและอธิบดีกระทรวงนั้น ๆ ช่วยบังคับบัญชาว่ากล่าวเร่งรัดโดยอำนาจไม่ให้มีที่ติดขัดข้อง และไม่ให้ขุนศาลตระลาการทอดทิ้งความไว้ให้เนิ่นช้าแก่ความทั้งปวงนั้น ตั้งต้นแต่ฟ้องไปก็ยังคงให้ลูกขุนเป็นผู้สั่งฟ้อง ถ้าขัดข้องด้วยคู่ความจะมีถ้อยคำประการใด ก็ยังต้องมาหารือลูกขุน ที่สุดจนถึงพิพากษาชี้ขาดก็ยังต้องให้ลูกขุนเป็นผู้พิพากษาชี้ขาด ท่านเสนาบดีและอธิบดีที่ได้เป็นเจ้าของศาลนั้น ๆ ไม่มีอำนาจที่จะตัดสินความในศาลใต้บังคับของตัวเด็ดขาดอันใดได้ เป็นแต่ผู้ช่วยให้ความนั้นได้ว่ากล่าวแก่กัน อย่าให้มีที่ขัดข้องที่จะเกิดขึ้นด้วยคู่ความและตระลาการ จะไม่ทำการให้เดินไปเสมอ ๆ นั้นอย่างเดียว ก็ถ้าหากว่าความคิดที่คิดเห็นว่าศาลทั้งปวงแต่เดิมจะรวมอยู่ในกรมลูกขุนนั้นจะเป็นการผิดไป ก็แต่เพียงได้แจกศาลต่าง ๆ ไว้ในกรมทั้งปวง เหมือนเช่นว่าในชั้นหลังนี้แต่เดิมมาเช่นว่ามาแล้วนี้ ถ้าจะคิดเทียบดูกับอย่างเสนาบดีว่าการยุติธรรมในประเทศอื่น ก็เป็นการกลับกันตรงมาแต่เดิม ลูกขุนซึ่งดูเหมือนจะเป็นเสนาบดีกรมยุติธรรมนั้น เป็นหน้าที่ผู้พิพากษา ส่วนกรมต่าง ๆ ที่รับศาลบังคับบัญชาความไว้ในกรมนั้น กลับเป็นตัวเสนาบดีกรมยุติธรรมที่สำหรับจะให้เครื่องจักรในการพิจารณาความเป็นไปให้สะดวกอย่าให้หยุดอย่าให้ขัดได้ การที่ว่ามานี้เป็นพิจารณาแบบแผนเก่า ซึ่งจะให้คิดเห็นว่าที่ท่านจัดลงเป็นแบบแผนแต่เดิมนั้นประสงค์จะจัดการอย่างไร แต่การภายหลังมานี้เปลี่ยนแปลงต่อไปอีกเป็นอันมาก

ศาลทั้งปวงซึ่งปรากฏในพระธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายเก่า แต่น่าสงสัยว่าจะแก้ไขใหม่หลายคราวตามเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป แต่มิได้มีฉบับที่ยืนยันว่าฉบับนั้นเป็นเก่าฉบับนั้นเป็นใหม่ดูเป็นปนกัน ฉบับไหนที่แก้ไขเสร็จแล้วก็ใช้ฉบับนั้นฉบับเดียว แบ่งกระทรวงดังนี้

๑. ความอุทธรณ์ยกว่าเป็นศาลหลวงได้พิจารณา แต่คำว่าศาลหลวงนี้ ถ้าจะคิดเอาว่าเป็นพยานว่าศาลหลวงนี้เป็นศาลลูกขุน ตามเช่นสงสัยว่าความจะรวมอยู่ในลูกขุนเช่นว่ามาแล้วแต่ก่อนก็ชอบกลอยู่ แต่เหตุใดจึงมาแบ่งกระทรวงพร้อมกับศาลอื่น ๆ จะเป็นด้วยแก้ไขต่อ ๆ มาประการใดไม่ได้ความชัด แต่กระทรวงนี้ตกอยู่ในกรมมหาดไทย ศาลนี้เป็นศาลที่ว่าความอุทธรณ์ทั้งในกรุงและหัวเมืองศาลเดียว ถ้าเป็นความหัวเมืองคู่ความจะอุทธรณ์ตระลาการ เจ้าเมืองกรมการเป็นผู้ชำระอุทธรณ์ชั้นตระลาการ ถ้าอุทธรณ์ผู้พิพากษา เจ้าเมืองกรมการที่ไม่ได้ลงชื่อในคำพิพากษาเป็นผู้พิจารณาอุทธรณ์

ถ้าจะอุทธรณ์เจ้าเมืองต้องบอกอุทธรณ์ที่ศาลหัวเมืองนั้นก่อน หัวเมืองนั้นชำระไม่ได้ จึงเข้ามาฟ้องศาลหลวงประทับฟ้องไปศาลอุทธรณ์ ส่วนในกรุงถ้าจะฟ้องอุทธรณ์ก็ฟ้องศาลหลวงแล้วประทับไปศาลอุทธรณ์ แต่ครั้นภายหลังมาเพราะเหตุที่ถ้อยความคั่งค้างกันมาก ลูกขุนไม่สามารถที่จะทำการให้ตลอดไปได้ พระราชประสงค์ของพระเจ้าแผ่นดินจะให้เสนาบดีช่วยระงับทุกข์ร้อนของราษฎรให้แล้วไปโดยเร็ว จึงได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อธิบดีเจ้ากระทรวงรับเรื่องราวราษฎรอุทธรณ์ กล่าวโทษเจ้าเมืองกรมการและตระลาการในกรมนั้นๆ ได้ ความอุทธรณ์ก็ไปเป็นเรื่องราวเสียโดยมาก เมื่อท่านอธิบดีในกรมนั้นได้รับเรื่องราวแล้ว ก็ให้เบิกคู่ความเข้ามาตั้งตระลาการชำระในกรมนั้นเอง แล้วบังคับบัญชาตลอดไปจนถึงให้ลูกขุนปรึกษาวางบทความอุทธรณ์ก็แยกออกไปหลายศาลไม่เฉพาะแต่ศาลอุทธรณ์อย่างเดิม

๒. ศาลอาญาไปไว้ในกรมพระกลาโหม ซึ่งเอาศาลนี้ไปไว้ในกรมพระกลาโหม สมุหพระกลาโหมก็ไม่มีอำนาจอันใดที่จะบังคับตัดสิน คงต้องมาให้ลูกขุนตัดสินทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เกิดรับเรื่องราวอุทธรณ์ขึ้นใหม่ สมุหพระกลาโหมมีอำนาจรับเรื่องราวอุทธรณ์ตระลาการว่ากล่าวได้ ซึ่งเอาไปไว้ในกรมพระกลาโหมนั้นก็จะมีความประสงค์ที่จะให้มีอำนาจในการเกาะครองผู้คนให้แข็งแรงขึ้น เพราะความอาญาจำเลยย่อมจะเป็นผู้มีอำนาจหรือเกะกะโดยมาก

๓. กระทรวงอาญาจักร ซึ่งกำหนดไว้ว่าเป็นความหากันด้วยมิใช่ญาติ แก้ความต่างแต่งการมให้คู่ความ ศาลนี้อยู่ในกรมมหาดไทย แต่ก็เป็นกระทรวงร้าง ไม่มีความตามกำหนดที่จะให้ศาลชำระ ภายหลังก็กลายเป็นศาลอีกศาลหนึ่งอยู่ในกรมมหาดไทย ให้ชำระความอะไร ๆ ทั่วไป ไม่มีกำหนด

๔. กระทรวงนครบาล ศาลนี้ถ้าเป็นความฟ้องศาลหลวงประทับฟ้องก็คงตามแบบเดิม แต่เพราะเหตุที่กว่าจะฟ้องประทับมาได้เป็นการเนิ่นช้า จึงได้ต้องเพิ่มอำนาจเป็นชั้นๆ คือว่าถ้าโจรผู้ร้ายปล้นสะดมเกิดขึ้น อำเภอท้องที่มาแจ้งความ หรือเจ้าทรัพย์มาทำคำชันสูตรบาดแผลคำตราสิน เสนาบดีกรมพระนครบาลมีอำนาจที่จะบังคับให้ติดตามตัวผู้ร้ายมาพิจารณา และเจ้าทรัพย์ผู้ถูกบาดเจ็บยื่นเรื่องราวต่อเสนาบดีกรมพระ-นครบาล รับเรื่องราวมาพิจารณาแล้วส่งขึ้นให้ลูกขุนปรึกษาได้ ความในกรมพระนครบาลนี้ภายหลังมาเจือเป็นความรับสั่งโดยมาก ด้วยเหตุว่าเมื่อมีผู้ร้ายปล้นสะดมฆ่ากันตายแห่งใด กรมพระนครบาลต้องนำความกราบบังคมทูล รับสั่งให้รีบเร่งชำระ เมื่อได้ความประการใดมักจะต้องคัดขึ้นกราบบังคมทูลก่อน แล้วสั่งให้ส่งลูกขุนปรึกษา เมื่อได้คำปรึกษามาแล้วต้องนำขึ้นกราบบังคมทูลก่อนที่จะลงโทษอันหนัก เพราะฉะนั้น

ความจึงเจือเป็นความรับสั่งโดยมาก การที่เป็นดังนี้ก็ด้วยพระเจ้าแผ่นดินจะทรงระงับปราบปรามผู้ร้ายให้สงบได้โดยเร็ว จึงต้องเป็นพระราชธุระมาก แต่ถ้าเป็นความหัวเมือง ถึงจะเป็นความนครบาลแท้ ถ้ามีอุทธรณ์บ้างเล็กน้อยกระทรวงก็ได้บังคับการหัวเมืองนั้นเรียกความเข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ แล้วถึงว่าโจทก์จำเลยจะยอมความชั้นอุทธรณ์ไม่ว่ากล่าวกัน คงแต่ความเดิมชั้นนครบาลก็มักจะว่ากล่าวไปเสียแต่ในกรมนั้นต่อไปอีก ต่อเมื่อใดขัดข้องไม่สะดวกจึงได้สั่งให้กรมพระนครบาล หรือที่เป็นความที่ข้าหลวงในกรมนั้นออกไปชำระ ก็มักจะถือเอาเป็นเหมือนหนึ่งความรับสั่งไม่ส่งกรมพระนครบาลเอาไว้ชำระความในกรม และความเหล่านี้ก็ปรึกษาลูกขุนได้เหมือนศาลนครบาลนั้นเองด้วย

๕. ศาลกรมวัง ชำระได้ทั้งความแพ่งอาญาและนครบาล ยกเสียแต่ความที่ถึงตาย จำเลยเป็นสมในแล้วเป็นกระทรวงกรมวังทั้งสิ้น สมในซึ่งกำหนดไว้ตามกฎหมายก็จะเป็นความประสงค์ยกเอาคนที่ใช้ชิดอยู่ในพระราชวังเป็นสมใน หรือที่กรมอันโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน แต่กรมซึ่งได้กำหนดไว้เดิมซึ่งเป็นเวลาอย่างหนึ่ง มาในเวลาบัดนี้อย่างหนึ่ง ไม่เห็นว่าควรจะเป็นสมในด้วยเช่นใด เช่น กรมสรรพากร กรมมรดกข้าพระสิบสองพระอารามนั้นก็มี ก็ไม่ยกถอนเสียคงเป็นสมในอยู่ตามเดิม ส่วนกรมที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ที่ควรจะเป็นสมในจริง ๆ บ้าง ที่อนุโลมตามกฎหมายเก่าเทียบเคียงคล้ายคลึงกันยกเข้ามาเป็นสมในก็มีโดยมาก เช่น ในกฎหมายกำหนดข้าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอไม่มีกรม ไม่ได้ว่าถึงพระองค์เจ้าก็เอาข้าพระองค์เจ้าซึ่งไม่มีกรมเข้าเป็นสมในตามไปด้วย คลังวิเศษเป็นเครื่องดูดให้คลังทั้งหลายเข้าเป็นสมในทั้งสิ้น กรมแสงและช่างสนะเป็นเครื่องดูดให้กรมภูษามาลาเข้ามาเป็นสมใน กรมมหาดเล็กเพราะเป็นคนใช้ชิดอยู่ก็ยกเข้าเป็นสมใน บรรดากรมขึ้นกรมวังก็มาเป็นสมในแต่สังฆการี ธรรมการ ราชบัณฑิต อาลักษณ์ นี้มาเป็นสมในด้วยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นสมในจึงได้มากขึ้นจนเกินต้องการ แต่ไม่มีผู้ใดจะคิดเปลี่ยนแปลงด้วยเป็นเสบียงของกรมวัง ซึ่งมีผลประโยชน์น้อยกว่ากรมอื่น ๆ ทั้งสิ้น

๖. ศาลแพ่งกลาง—ศาลแพ่งเกษม สองศาลนี้ขึ้นอยู่ในกรมลูกขุนดังเช่นว่ามาแล้ว แต่กรมลูกขุนก็ไม่มีอำนาจจะบังคับบัญชาอันใดในศาลสองศาลนี้ ภายหลังจึงต้องมีเจ้านายบ้างขุนนางบ้างไปเป็นอธิบดี ๆ นั้นรับเรื่องราวอุทธรณ์ตระลาการได้ แต่ไม่เกี่ยวข้องอันใดกับหน้าที่ของเจ้ากรมที่เป็นผู้ปรับ เมื่อเจ้ากรมทั้งสองจะปรับผิดอย่างหนึ่งอย่างใดในความทั้งปวงกล่าวโทษที่อื่น

๗. กระทรวงมรดก แบ่งไว้ในกรมล้อมพระราชวัง แต่ความมรดกเป็นความที่แล้วยาก และเป็นความเงินทองมากจึงได้ตั้งธรรมเนียมว่าฟ้องหาเป็นความมรดกกันในกรุง ให้พระยาประสิทธิศุภการซึ่งอยู่ในตำแหน่งมหาดเล็ก แต่เป็นผู้กำกับศาลมรดกคัดฟ้องขึ้นถวายก่อน ถ้ามีทุนทรัพย์มาก ๆ มักจะถอนมาให้ตำรวจบ้าง กรมวังบ้างชำระเป็นความรับสั่งไม่ได้เกี่ยวในศาลมรดกเดิม ถ้าเป็นหัวเมืองก็ต้องมีใบบอกเข้ามา ต่อมีตราออกไปให้ชำระจึงชำระได้ หาไม่ต้องส่งมาชำระที่กรุงเทพฯ

๘. กระทรวงกรมท่ากลาง สำหรับชำระความต่างประเทศกับคนไทย ศาลนี้เปลี่ยนแปลงไปมากเหมือนอย่างกับกรมว่าการต่างประเทศนั้นเอง คือแต่เดิมมาก็คงจะว่าแต่กระทรวงคลัง ครั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลังว่าการต่างประเทศ จึงได้ตั้งกระทรวงว่าความต่างประเทศอีกกระทรวงหนึ่งในกรมนั้น ครั้นเมื่อภายหลังความต่างประเทศมาก กระทรวงคลังนั้นก็ขาดไป เพิ่มเติมกระทรวงต่างประเทศขึ้นอีกดังจะว่าต่อไปภายหน้า และกรมท่านี้เมื่อมีเมืองขึ้นก็ได้ว่าความอุทธรณ์อย่างใหม่อีกกระทรวงหนึ่งด้วย

๙. กระทรวงกรมนา ว่าความนาและเครื่องทำนาและข้าวในนา ไม่ว่าความแพ่งอาญานครบาลอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งยกมารวมอยู่ในกรมนาทั้งสิ้นนี้ ก็เพื่อจะให้กรมนามีอำนาจที่จะดับความทุกข์ร้อนของชาวนาไม่ให้ป่วยการทำนา เป็นการบำรุงไร่นาเหมือนกับที่ให้กรมวังชำระความสมใน เพื่อจะให้เป็นการเร็วการสะดวกแก่ผู้ที่รับราชการอยู่ใกล้ชิดพระองค์เจ้าแผ่นดิน แต่ไม่เป็นผลอันใดดีขึ้นได้จริงดังความประสงค์ก็คงเป็นความสามัญอยู่อย่างนั้นเอง และยังมีข้อที่เถียงกระทรวงกันอยู่กับศาลรับสั่งชำระความผู้ร้ายลักโคกระบือซึ่งจะได้ออกชื่อไปภายหน้านั้นด้วย

๑๐. ศาลคลังมหาสมบัติ ว่าความบรรดาที่เกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์ทั่วไป แต่ศาลนี้ภายหลังมาก็คงได้ความว่าเฉพาะแต่ภาษีอากรซึ่งขึ้นอยู่ในกรมพระคลังมหาสมบัติซึ่งอยู่ในอำนาจพระยาราชภักดี มิได้ทั่วไปในภาษีอากรซึ่งขึ้นในกรมอื่น ๆ ส่วนกรมอื่น ๆ ซึ่งได้เป็นเจ้าพนักงานคลังบังคับภาษีอากร ก็มีศาลกระทรวงคลังขึ้นในกรมนั้นอีกกรมละศาล ๆ ทุกกรม มีวิเศษหน่อยหนึ่ง คือถ้ามีความเรื่องรับเรื่องจ่ายเงินหลวง ศาลกระทรวงคลังมีอำนาจที่จะชำระได้ แต่คงได้ชำระแต่ความเล็กน้อย ถ้าเป็นความใหญ่ก็มักจะมีตระลาการเป็นศาลรับสั่งแยกออกไปต่างหาก เป็นแต่ชาวคลังกำกับด้วย เพราะฉะนั้น ความศาลพระคลังมหาสมบัตินี้เป็นความเรื่องราวโดยมาก ไม่ใคร่จะมีฟ้องประทับ

๑๑. ศาลกระทรวงธรรมการยังคงอยู่ตามเดิม แต่อธิบดีในศาลนั้นไม่ใช่จะเป็น

คนมีอำนาจ จึงได้มีเจ้านายไปกำกับเสมอมามิได้ขาด ถ้าเป็นความสำคัญเช่นความปาราชิกก็มักจะเป็นความรับสั่ง และเมื่อถึงตัดสินพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตัดสินเอง ไม่ได้ให้ลูกขุนปรึกษาวางบทโดยมาก

๑๒. กระทรวงสัสดีคงอยู่ตามตำแหน่งเดิม แต่ความเลกหัวเมืองไม่ใคร่จะได้ตัดสิน ดังเหตุที่ว่ามาแต่หลังนั้นแล้ว ศาลนี้เป็นความเรื่องราวมากกว่าฟ้องประทับเหมือนกัน

๑๓. ศาลกระทรวงแพทยานี้เป็นอันเลิกขาดไม่มี ด้วยข้อความที่จะหากันให้ถูกฟ้องในพระธรรมนูญนั้น ก็ไม่ใคร่จะมีใครฟ้องหา มีบ้างก็มักไปอยู่ในกรมเมืองและกรมอื่น ๆ ตามแต่ที่ข้อความจะดูดไป

ศาลซึ่งได้กำหนดมาในพระธรรมนูญมีอยู่ ๑๘ กระทรวงเท่านั้น แต่มีศาลเพิ่มเติมขึ้นอีกตามเวลาที่ต้องการ ไม่พอที่จะว่าความทั้งปวงทั่วไป

คือศาลในกรมท่านั้นแยกออกไปอีกสามกระทรวงคือ ความจีนต่อจีน เป็นกระทรวงกรมท่าซ้าย ความแขกต่อแขกหรือแขกเป็นจำเลยเป็นกระทรวงกรมท่าขวา ยกเสียแต่ความนครบาล ศาลกรมท่าซ้ายกรมท่าขวานี้ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี พระยาจุฬาราชมนตรี เคยรับเรื่องราวอุทธรณ์ในศาลอยู่บ้าง แต่เมื่อไม่ว่ากล่าวให้ตลอดได้ ก็ไปร้องต่อเสนาบดีกรมท่ากลางว่ากล่าวบังคับบัญชาได้อีกชั้นหนึ่ง ถ้าเป็นฟ้องประทับแล้วก็หารือลูกขุนได้ตรงทีเดียว เหมือนกระทรวงเดิมไม่เกี่ยวข้องอันใดกับเสนาบดีกรมท่า แต่ศาลต่างประเทศซึ่งเป็นศาลอยู่ในกรมท่าอีกศาลหนึ่งนั้นเป็นศาลตั้งขึ้นใหม่ เมื่อทำสัญญาด้วยนานาประเทศ ยกเป็นศาลรับสั่งมีอำนาจที่จะพิจารณาความที่โจทก์เป็นคนต่างประเทศ ไม่ว่าความแพ่ง อาญา นครบาลอย่างใด ลูกขุนไม่ได้สั่งฟ้อง ไม่ได้ปรึกษาชี้ขาดเหมือนศาลอื่น ๆ กงสุลส่งฟ้องขึ้นมาแล้วก็รับพิจารณา การที่จะปรึกษาตัดสินลงโทษเป็นสิทธิขาดอยู่ในกรมลูกขุนผู้เดียว ซึ่งยกตำแหน่งขึ้นใหม่ เป็นพระพิพากษานานาประเทศกิจ เมื่อความนั้นจะต้องอุทธรณ์ เสนาบดีว่าการต่างประเทศมีอำนาจที่จะตัดสินยกถอนคำตัดสินเดิมนั้นได้ เป็นศาลเดียวซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับลูกขุน ณ ศาลหลวงเลย

ศาลรับสั่งชำระความลักช้าง ม้า โค กระบือ เป็นศาลแยกมาแต่กรมพระนครบาล ให้กรมพระตำรวจช่วยชำระแต่ไม่ได้ขึ้นกรมพระนครบาล เหมือนอย่างแยกศาลในกรมท่า เพื่อจะปราบปรามผู้ร้ายลักช้าง ม้า โค กระบือ ซึ่งมีชุกชุมขึ้นคราวหนึ่ง แต่เลยตั้งติดต่อมา ศาลนี้มักจะเป็นการแก่งแย่งกันอยู่กับกรมนาบ้าง ด้วยกรมนาเข้าใจว่าความโค

กระบืออยู่ในศาลนี้ทั้งสิ้น แต่ที่จริงนั้นแยกจากนครบาลเท่านั้น ศาลนี้มีอำนาจเป็นศาลรับสั่ง ขัดข้องอันใดกราบทูลได้ แต่ลูกขุนก็ยังเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ไม่ขาดไปทีเดียวเหมือนศาลต่างประเทศ

ยังมีอีกศาลหนึ่งเกิดขึ้นใหม่ เพราะเจ้านายและเชื้อสายในราชตระกูลมีมากขึ้น จึงได้ตั้งขึ้นอีกกระทรวงหนึ่ง สำหรับชำระความในราชตระกูล ไม่ว่าเป็นโจทก์เป็นจำเลย ไม่ว่าความอย่างใดยกเสียแต่ความที่ถึงตาย ศาลซึ่งได้ออกชื่อมาแล้วเหล่านี้ เป็นศาลซึ่งมีหน้าที่แต่จะชำระความนั้นแล้วฟังคำตัดสินของลูกขุนทั้งสิ้น เว้นแต่ศาลต่างประเทศที่ว่ามาแล้ว กับที่เป็นความเรื่องราวซึ่งอธิบดีมีอำนาจจะรับขึ้นใหม่ อธิบดีตัดสินใจเอาเองบ้าง ให้ลูกขุนตัดสินบ้าง

การซึ่งจัดศาลแยกกระทรวงไปตามกรมต่าง ๆ แต่คงให้ลูกขุนเป็นผู้พิพากษาตัดสินเช่นนี้ ก็เป็นความประสงค์ขั้นต้นที่จะแก้ไขการขัดข้องที่ศาลจะไม่มีอำนาจเรียกหาคู่ความมาว่า หรือจะให้คู่ความกลัวเกรงอำนาจศาลด้วยมีอธิบดีเป็นใหญ่ใต้บังคับบัญชา และมิให้ขุนศาลตระลาการบิดพลิ้วเชือนแชเสียไม่ว่าความ การที่แก้ไขนั้นก็จะดีไปคราวหนึ่ง แต่ครั้นภายหลังมาท่านอธิบดีที่เจ้ากระทรวงได้บังคับศาลนั้น ๆ ถือเสียว่าแล้วแต่ตระลาการและลูกขุนจะว่ากล่าวไป ไม่เอาธุระรักษาการตามหน้าที่ซึ่งปันออกไปใหม่ และประกอบด้วยการที่ลูกขุนจะพิพากษาตัดสินความให้แล้วไปโดยเร็วไม่ได้ด้วย ถ้อยความก็เกิดรุงรังมากขึ้น จึงต้องมีอุบายแก้ไขยอมให้อธิบดีนั้น ๆ รับเรื่องราวกล่าวโทษอุทธรณ์ตระลาการในศาลนั้น ๆ ฝ่ายที่ลูกขุนบังคับบัญชาไปไม่ถูกประการใดซึ่งเคยมาร้องฎีกาทีเดียวนั้นก็ให้มีแม่กองสำหรับรับเรื่องราวตรวจคำปรึกษาลูกขุนอีกชั้นหนึ่ง เมื่อจัดการดังนี้ ข้อความอุทธรณ์หัวเมืองซึ่งแต่ก่อนต้องร้อง ณ ศาลหลวงแห่งเดียว ก็กลายไปเป็นเรื่องราวร้องต่อเจ้ากระทรวงทั้งสิ้น ต่อเจ้ากระทรวงไม่รับเรื่องราวนั้นซึ่งได้มาฟ้องต่อศาลหลวง ๆ ก็ต้องประทับกลับลงไปกระทรวงนั้นเอง ไม่ได้ประทับไปศาลอุทธรณ์ดังแต่ก่อน และวิธีที่อุทธรณ์ด้วยเรื่องราวนั้น จะเป็นอุทธรณ์มิเป็นอุทธรณ์ก็แล้วแต่ท่านอธิบดีในกรมนั้น ตัวท่านอธิบดีบ้าง ข้างเคียงบ้าง เพราะเรื่องราวกล่าวหาเกินความจริงให้เข้าลักษณะอุทธรณ์ หรือเพราะความเผลอ ๆ ไปบ้าง ก็มีตราไปให้ส่งจำเลยผู้ต้องอุทธรณ์และความเดิมลงมาพิจารณา ณ กรุงเทพ ฯ ได้พิจารณาตามชั้นอุทธรณ์บ้าง ฝ่ายจำเลยขี้คร้านแก้ความอุทธรณ์ยอมกันแก่โจทก์เสียบ้าง ความเดิมนั้นก็ตกอยู่ในศาลกระทรวงนั้นที่กรุงเทพ ฯ เมื่อเป็นช่องดังนี้ ความหัวเมืองชำระได้เพียงเล็กน้อยเท่าใด ถ้าคู่ความเห็นจะเสียท่วงทีก็ลงมาอุทธรณ์เสียที่กรุงเทพฯ ได้เบิกคู่ความเดิมเข้ามา ถ้าความอุทธรณ์รายใดที่ได้สู้กัน ความรายนั้นก็ไม่มีเวลาที่จะพิจารณาแล้ว ด้วยความ

บิดพลิ้วและเฉื่อยแฉของตระลาการบ้าง ด้วยอำนาจของคู่ความตามกฎหมายมีทางที่จะชักเชือนแชให้ช้าไปบ้างความนั้นก็ไม่แล้วลงได้ เป็นช่องที่คู่ความผู้ทำความทุจริตจะถือเสียว่าอย่างไร ๆ ก็ลงมาอุทธรณ์เสียให้ความเนิ่นช้าไป ข้างฝ่ายเจ้าเมืองกรมการที่เป็นทุจริตก็ถือเสียว่าถึงอย่างไร ๆ ความก็ชำระไม่แล้วไม่มีเวลาแพ้อุทธรณ์ ต่างคนก็ต่างประพฤติความทุจริตคงอยู่ตามเดิมหรือยิ่งขึ้นไปอีก ฝ่ายแม่กองที่ตั้งขึ้นไว้สำหรับกันลูกขุนนั้นเล่า เมื่อได้รับเรื่องราวกล่าวโทษคำปรึกษาแล้ว เรียกคำนายและคำลูกขุนปรึกษามาตรวจ กว่าจะได้มาตรวจและตรวจแล้วแต่ละเรื่องก็ช้านาน ถ้าจะตรวจเห็นว่าลูกขุนว่าชอบเนื้อเห็นไปด้วย ก็มีอำนาจเท่ากันกับเป็นลูกขุนนั้นอีกชั้นหนึ่ง ไม่มีอำนาจที่จะบังคับคู่ความซึ่งไม่ยอมมาเสีย แต่คำลูกขุนนั้นให้ยอมอย่างไรก็ได้ เพราะถ้ามาร้องฎีกาตัดสินผิดชอบก็คงมีโทษชั้นเดียวเท่ากับที่ไม่ฟังคำพิพากษาของลูกขุน ถ้าแม่กองเห็นความไปอย่างอื่น ก็เป็นช่องที่ลูกความจะสงสัยว่าแม่กองว่าอย่างหนึ่ง ลูกขุนว่าอย่างหนึ่ง มาร้องฎีกา เมื่อร้องผิดก็มีโทษเพียงไม่ฟังคำปรึกษาที่ชอบเหมือนกัน แม่กองลูกขุนก็ไม่เป็นการมีประโยชน์อันใดสักอย่างเดียว ความจะแล้วด้วยแม่กองสักเรื่องหนึ่งก็เกือบจะไม่มี เป็นแต่ชั้นสำหรับจะให้คู่ความชักถ่วงความให้ช้าอีกชั้นหนึ่งเท่านั้น ส่วนความที่จะแล้วได้จริงนั้นต้องมาแล้วอยู่ชั้นถวายฎีกาโดยมาก เมื่อเป็นดังนี้ฎีกาเดือนหนึ่งก็ถึง ๑๒๐ หรือ ๑๓๐ ฉบับ พระเจ้าแผ่นดินแจกพระราชทานให้ตำรวจชำระเป็นศาลรับสั่ง ก็ชำระเรื่อยไปทั้งความอุทธรณ์และความเดิมบ้าง ชำระแต่ชั้นอุทธรณ์บ้าง แจกให้เสนาบดีตามกรมไปว่ากล่าวชำระบ้าง เมื่อมีราชการน้อยก็ได้ทรงตัดสินข้อความเหล่านั้นไปได้ เมื่อราชการอื่น ๆ มากขึ้นก็ไม่มีเวลาทรงตัดสินความซึ่งมีปีละพันเศษสองพันได้ ต้องตั้งศาลฎีกาเลือกเอาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยขึ้นเป็นแม่กองตรวจตัดสิน แม่กองนั้นก็ต้องเรียกสำนวนและคำปรึกษานั้นมาตรวจเหมือนกับแม่กองชั้นลูกขุนอีกเที่ยวหนึ่ง ครั้นตัดสินไปบางเรื่องคู่ความก็ไม่ยอมตามคำตัดสินนั้น กลับเข้ามาถวายฎีกากล่าวโทษตระลาการศาลฎีกา จนต้องทรงตรวจตัดสินเองจึงจะเป็นอันสำเร็จเด็ดขาดได้ก็มี แต่ที่แล้วสำเร็จไปได้ในขั้นศาลฎีกานั้นก็มีโดยมาก เมื่อจะว่าตามความจริงแล้วก็เกือบจะเหมือนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวที่จะพิพากษาเด็ดขาดทั่วไปทั้งสิ้น ที่สุดจนการให้อธิบดีในกรมต่าง ๆ กำกับศาลและรับเรื่องราวได้แล้วตระลาการจะบัตรหมายเอาคู่ความมาว่าความ บางทีก็ไม่ได้ตัวมาว่าความด้วยข้อขวางแอบอิงอยู่ในท่านผู้มีอำนาจมีบรรดาศักดิ์ และดื้อเสียเองบ้าง อธิบดีที่เป็นผู้บังคับศาลนั้น ๆ ก็ไม่บังคับบัญชาตลอดไปได้ พระเจ้าแผ่นดินต้องให้ตำรวจเป็นผู้รับขัดข้องซึ่งตระลาการเอาขึ้นปรึกษาลูกขุน ๆ เห็นว่าเป็นข้อขัดข้องแล้วจึงได้ส่งมาให้ผู้รับขัดข้อง

ตำรวจผู้รับขัดข้องนั้นไปเกาะจำเลยส่งศาลตามคำลูกขุนปรึกษา ถ้ายังไปทำการไม่ตลอดได้ ๆ ก็ต้องกราบบังคมทูลให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเอะอะเองจึงได้ตัวจำเลยมาว่าความ เมื่อการเป็นอยู่ดังนี้ ก็เป็นการเหลือกำลังที่พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวจะพิพากษาความทั้งแผ่นดินและตริตรองราชการอื่น ๆ บังคับให้ตลอดไปได้

การซึ่งเป็นเหตุดังนี้ ก็เป็นด้วยวิธีกระบวนพิจารณาความอย่างเก่าเป็นทางยืดยาวอย่างหนึ่ง เพราะลูกขุนตระลาการผู้พิจารณาพิพากษาทั้งปวงต้องหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตในทางความนั้นเอง ผลประโยชน์ที่จะได้นั้นก็โดยร้อน ๆ เย็น ๆ หวาด ๆ หวั่น ๆ เหมือนกับกรมพระนครบาลที่กล่าวมาแล้ว ข้าราชการซึ่งเป็นคนดี ๆ ก็ไม่ใคร่มีความปรารถนาในตำแหน่งในกรมเหล่านี้ ด้วยมีกรมอื่นที่จะได้ผลประโยชน์มากและสะดวกดีกว่ากรมเหล่านี้ คนดี ๆ ซึ่งไม่ใคร่จะมี มีแต่คนที่หาผลประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้แล้วจึงหันมาหาประโยชน์ในทางนี้อย่างหนึ่ง เพราะคนซึ่งเป็นลูกขุนตระลาการเป็นคนเช่นว่ามาแล้ว จึงต้องมีข้อบังคับบีบคั้นป้องกันมากจนเหมือนหนึ่งตระลาการอยู่ในบังคับลูกความ จะยอมให้แล้วก็ได้ ไม่ยอมให้แล้วก็ได้ มีอุบายที่จะชักถ่วงร้อยอย่างนั้นอย่างหนึ่ง อธิบดีผู้ซึ่งบังคับการในกระทรวงนั้น ๆ เล่าก็ไม่ใคร่มีใครเป็นธุระใส่ใจที่จะให้ถ้อยความในกรมเบาบางไป ด้วยไม่เป็นประโยชน์อันใดคุ้มค่าเหนื่อย สู้นั่งว่าภาษีอากรไม่ได้ การในกรมลูกขุนหรือจะว่ารวบยอดว่าการในกรมยุติธรรมทั้งปวงซึ่งแยกไปเป็นหลายกรมนั้น จึงได้ทรุดโทรมเสื่อมทรามมาช้านาน พ้นกำลังที่จะแก้ไขเปลี่ยนรูปของกระทรวงยุติธรรมนี้ใหม่ ให้เป็นทางอันคิดคราวเดียวตลอดเรื่อง ไม่เป็นแต่คิดปูยาแก้ไขครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง การตำแหน่งยุติธรรมในเมืองไทยนี้ เปรียบเหมือนเรือกำปั่นที่ถูกเพรียงและปลวกกินผุโทรมทั้งลำ แต่ก่อนทำมานั้นเหมือนรั่วแห่งใดก็เข้าไม้ดามอุดยาแต่เฉพาะที่ตรงรั่วนั้น ที่อื่นก็โทรมลงไปอีก ครั้นช้านานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำ เป็นเวลาสมควรที่ต้องตั้งกงขึ้นกระดานใหม่ให้เป็นของมั่นคงถาวรสืบไป และเป็นการสำคัญยิ่งใหญ่ที่จะต้องรีบจัดการโดยเร็ว หาไม่ก็จะต้องจมลง ด้วยผุยับไปเหมือนเรือกำปั่นที่ชำรุดเหลือที่จะเยียวยาจนต้องจมลงฉะนั้น

กรมธรรมการสังฆการีนี้ ตามตำแหน่งเดิมเป็นกรมใหญ่ ได้ตั้งธรรมการหัวเมืองว่าความพระสงฆ์ต่อพระสงฆ์ หรือพระสงฆ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ ไม่ว่าความอย่างใดอำนาจของกรมธรรมการที่เป็นอยู่บัดนี้ ก็ไม่สู้ผิดกันกับแต่ก่อนมากนัก เป็นแต่ไม่มีอำนาจที่จะตั้งธรรมการหัวเมืองขาดไปพร้อมกับกรมอื่น ๆ แต่ธรรมการหัวเมืองก็ยังมีหนังสือบอกข่าวคราวเหตุการณ์ ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างพระสงฆ์หัวเมืองบ้างน้อย ๆ ราย

แต่กรมธรรมการมักจะได้พูดจากับพระสงฆ์เจ้าคณะตามหัวเมืองนั้นเองเสียโดยมาก ถ้าเจ้าเมืองกรมการเมืองใดจะขอตั้งเจ้าคณะหัวเมือง ก็ยังมีใบบอกมาที่กรมธรรมการนั้นด้วย คงอยู่อย่างแต่ก่อนแต่ตำแหน่งใหญ่คือที่พระยาพระเสด็จนั้นไม่ได้ตั้งมาเสียช้านานด้วยผู้ซึ่งจะเป็นขุนนางในตำแหน่งธรรมการนี้ ดูเหมือนจะต้องใช้ผู้ซึ่งสนัดในทางวัด ๆ ผู้ซึ่งสนัดในทางวัด ๆ เช่นนี้นั้น ก็คงจะต้องใช้คนที่เป็นคนบวชอยู่นาน เร่อร่างุ่มง่ามไป ไม่สมควรเป็นขุนนางผู้ใหญ่ จึงได้ลดตำแหน่งมีศักดินาน้อยลง คงใช้เจ้านายไปกำกับอยู่เสมอมา

ส่วนกรมราชบัณฑิตซึ่งดูเหมือนหน้าที่จะรวมอยู่ในกรมธรรมการก็แยกไปเป็นกรมหนึ่งต่างหากไม่เกี่ยวข้องกัน กรมธรรมการมีแต่ที่จะว่าความพระสงฆ์อย่างเดียว กรมราชบัณฑิตเป็นหน้าที่ที่จะบอกหนังสือพระสงฆ์แยกไปส่วนหนึ่ง มีหน้าที่รวมกันแต่ในเวลาพระสงฆ์มาแปลพระปริยัติธรรม ต้องเป็นผู้มากำกับตรวจตราด้วยกันทั้งสองกรม ถ้าจะว่าตามความคิดที่แบ่งตำแหน่งอย่างต่างประเทศ กรมสังฆการีเป็นกรมธรรมการหรือกรมศาสนา กรมราชบัณฑิตเป็นกรมศึกษาธิการ ควรที่จะรวมอยู่ด้วยกันแผนกหนึ่งได้ และการสั่งสอนวิชาหนังสือไทยนั้นธรรมเนียมในเมืองไทยนี้ก็อาศัยเรียนในวัดเป็นตั้งแต่โบราณมา แต่ผู้ปกครองแผ่นดินหาได้จัดการอุดหนุนอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่ภายหลังจึงได้เกิดบอกหนังสือโรงทานขึ้น แต่การที่บอกหนังสือโรงทานนั้นเป็นแต่ส่วนพระราชกุศล ซึ่งจะให้พร้อมบริบูรณ์ในทางเฉพาะพระราชกุศลนั้นอย่างเดียว ไม่ได้เป็นการมุ่งหมายที่จะสั่งสอนชนทั้งปวงทั่วไป ตลอดมาจนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ จึงได้เกิดตั้งโรงเรียนในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ โรงเรียนนั้นก็ขึ้นอยู่ในกรมทหาร ครั้นภายหลังเกิดโรงเรียนนันทอุทยานก็เป็นการจรเกิดขึ้นใหม่ ตั้งกอมมิตตีเป็นผู้จัดการแยกออกไปอีกแผนกหนึ่งไม่เกี่ยวกับโรงเรียนทหารการนั้นก็ไม่เรียบร้อยได้ ภายหลังจัดการโรงเรียนสวนกุหลาบยกโรงเรียนทหารไปสมทบ และคิดจัดตั้งโรงเรียนตามพระอารามต่าง ๆ จึงได้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใหม่อีกกรมหนึ่ง แยกการเบิกจ่ายทั้งปวงออกเป็นส่วนหนึ่งจากกรมทหารมหาดเล็ก การของกรมศึกษาธิการมีมากขึ้นและยังจะต้องมีมากต่อไปภายหน้า เพราะความคิดที่จะฝึกหัดวิชาคนทั้งปวงทั่วไป กรมนี้ก็จำจะต้องเป็นกรมใหญ่อีกกรมหนึ่ง มีการคล้ายคลึงหรือเจือถึงกันกับกรมราชบัณฑิต ถ้าจัดการรวบรวมกันให้ตลอดได้ก็จะเป็นการมีประโยชน์มากขึ้น

อนึ่ง กรมหมอนั้นแต่เดิมเป็นหมอสำหรับว่าความพวกหนึ่ง มีเจ้ากรมซ้ายขวาปลัดทูลฉลองซ้ายขวา ปลัดนั่งศาลซ้ายขวา อีกพวกหนึ่งเป็นหมอโรงพระโอสถ แต่พวกแรกนั้นเลิกเสีย ไม่ได้ว่าความตามที่ว่ามาแล้ว แต่ยังคงแบ่งเป็นสองพวกอยู่ พวก

หนึ่งเรียกว่าหมอศาลา พวกหนึ่งเรียกว่าหมอโรงใน คำซึ่งเรียกว่าหมอศาลานั้น จะใช้สำหรับหมอพวกที่ว่าความมาแต่เดิมเป็นพวกหมอนั่งศาล หรือจะเป็นหมอนอก สำหรับจ่ายรักษาพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการตามที่เข้าใจกันอยู่โดยมากก็ไม่ได้ความแน่ แต่หมอโรงใน คือ โรงพระโอสถนั้น คงเป็นหมอสำหรับเจ้าแผ่นดิน แต่ถึงจะอย่าง ๆ ในการที่ใช้อยู่ปัจจุบัน ไม่ได้เลือกว่าหมอศาลาและโรงพระโอสถ ใช้ปนกันไปหมดตามแต่ที่ต้องการ ถ้าจะคิดอีกอย่างหนึ่งว่าจะมีโรงหมอสำหรับรักษาราษฎรทั้งปวง จะใช้หมอศาลาก็ไม่ปรากฏว่ามีโรงหมอเช่นนั้นมาแต่ก่อนเลย พึ่งมามีขึ้นแต่โรงหมอที่ท่าพระสำหรับรับคนในพระบรมมหาราชวังป่วยเจ็บ แต่ภายหลังก็กลายเป็นเรือนหมออยู่ไม่ได้คงตามที่ตั้งเดิม และมีโรงรักษาคนเจ็บขึ้นที่โรงธรรมวัดสุทัศน์ก็เป็นการย่อ ๆ เล็กน้อยแล้วเลิกไป พึ่งจะเกิดโรงพยาบาลซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในเร็ว ๆ นี้ การโรงพยาบาลนี้คิดจะได้แพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาเขตก็คงจะต้องเป็นการใหญ่ จะต้องใช้หมอประจำโรงพยาบาลนั้นมาก กรมหมอคงจะต้องแยกเป็นสองส่วนอย่างเดิม แต่จะต้องมีจำนวนมากขึ้น

กรมพระอาลักษณ์นี้ในตำแหน่งศักดินาก็นับเป็นกรมใหญ่ มีปลัดทูลฉลอง ปลัดนั่งศาล แต่ในพระธรรมนูญหาได้แบ่งกระทรวงไว้ว่า เป็นพนักงานว่าความอย่างใดไม่เหมือนกันกับกรมสรรพากรยังมีที่อาลักษณ์ได้เกี่ยวข้องในความก็แต่เพียงชันสูตรหนังสือสำคัญ ซึ่งหมายเรียกไปเป็นเฉพาะตัว ต้องสาบานเหมือนกับเป็นพยานผู้หนึ่งเท่านั้น แต่ตำแหน่งราชการอื่น ๆ นอกจากเรื่องความ ดูก็อยู่ข้างจะหลวมมากไม่สมกับที่เป็นตำแหน่งใหญ่ ในตำแหน่งดวงตราซึ่งมีในพระธรรมนูญว่าพระราชทานให้ไว้ ตำราข้าพระโยมสงฆ์ไร่นาอากรแก่ผู้ใด ๆ ไซร้ ให้ปิดตราในต้นพระตำรานั้น ปิดลบครั่งประจำออกลุ้งพระราชสาส์น ตั้งอักษรเลกหัวเมือง ในการซึ่งว่าไว้ในราชธรรมนูญนี้ พระอาลักษณ์ก็ไม่ได้ทำอันใด จนตั้งอักษรเลกหัวเมืองก็พลอยเลิกไปด้วยกับกรมทั้งปวงคราวเดียวกัน ราชการซึ่งกรมพระอาลักษณ์ได้ทำอยู่นั้น เมื่อเวลายังไม่ได้ใช้หนังสือชุกชุมเช่นทุกวันนี้ก็จะมีแต่รักษากฎหมายจบ ๑ และเป็นผู้จารึกสุพรรณบัฏ หมายตั้งขุนนาง เขียนพระราชสาส์นกับคัดเขียนหนังสือต่าง ๆ มีบทกลอน เป็นต้น จนตำแหน่งราชการของกรมอาลักษณ์ไม่เป็นสำคัญอันใด เจ้ากรมก็มีศักดินาลดหย่อนลงมาเหมือนกรมธรรมการ เมื่อมีการใช้หนังสือขึ้นก็มีราชการมากขึ้นตามส่วนเดิม แต่ส่วนการซึ่งมีหนังสือตอบไปมาในออฟฟิศเจ้าแผ่นดินก็ไม่ได้อยู่ในกรมอาลักษณ์ เกิดออฟฟิศหลวงขึ้นต่างหากแต่เจือเนื่องกัน เพราะต้องใช้คนผู้น้อยในกรมนั้น พระราชลัญจกรซึ่งเป็นพนักงานของภูษามาลากับมหาดเล็กมาแต่ก่อนก็ตกอยู่ในออฟฟิศหลวง เป็นพนักงานที่จะประทับออฟฟิศหลวงจึงเป็นตำแหน่งสำคัญใหญ่ เพราะเป็นที่รวบรวมราชการทุกหมู่ทุกกรม

บรรดาที่ได้กราบทูลเจ้าแผ่นดิน และรวบรวมพระราชหัตถเลขาบรรดาที่ได้สั่งราชการไปได้ทั่วทุกกรม ถ้าเรียกออฟฟิศหลวงว่าเป็นกรมอาลักษณ์แล้วก็ต้องนับว่าเป็นกรมใหญ่กรมสำคัญซึ่งจะไม่มีไม่ได้ในราชการซึ่งเป็นอย่างทุกวันนี้

กรมพระคลังต่าง ๆ มีกรมพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น ในกรมพระคลังมหาสมบัติซึ่งมีหน้าที่ประการใดๆ ในการซึ่งจะเรียกเร่งพระราชทรัพย์ของหลวง และที่จะว่าความอันเกี่ยวข้องด้วยพระราชทรัพย์ได้กล่าวมาข้างต้นๆ นั้นแล้ว บัดนี้จะว่าด้วยการซึ่งเปลี่ยนแปลงไปใหม่ ๆ ในชั้นหลัง ๆ จนถึงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ รวมพระคลังสินค้าคลังในซ้ายคลังในขวาต่อไป จะต้องว่าด้วยคลังสินค้าก่อน กรมพระคลังสินค้านี้เกิดขึ้นด้วยการแต่งสำเภาเป็นพนักงานอันหนึ่งซึ่งตั้งขึ้นใหม่พร้อม ๆ กับกรมท่าซ้ายกรมท่าขวาเพราะว่าแต่ก่อนเจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้แต่งสำเภาไปค้าขายต่างประเทศ กรมพระคลังสินค้าจึงได้เนื่องอยู่ในกรมพระคลัง เป็นพนักงานสำหรับที่จะรับของส่วยซึ่งเกณฑ์ไปสำหรับมาเป็นสินค้าต่าง ๆ ลงสำเภาไปขายได้กำไร คลังสินค้าเป็นพนักงานที่จะจัดซื้อของเหล่านั้นในเวลาที่ของนั้นราคาถูกจะได้ไปขายมีกำไร คือเป็นผู้คิดการค้าขายของเจ้าแผ่นดิน ครั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลังเหลวไหลไปบ้าง พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะพระราชทานผลประโยชน์เศษเลยในการแต่งสำเภาแก่ผู้อื่นบ้าง ยกการแต่งสำเภาไปให้ผู้อื่น แต่คลังสินค้าก็เป็นผู้จ่ายสินค้าทั้งปวงนั้นให้แก่ผู้แต่งสำเภา เมื่อเจ้าพระยาพระคลังไม่ได้จัดการแต่งสำเภาช้านานไป ก็ไม่มีการอันใดที่จะเกี่ยวข้องกับพระคลังสินค้า ๆ ก็กลายเป็นไม่ได้ขึ้นเจ้าพระยาพระคลัง เป็นกรมหนึ่งลอยตัวอยู่ต่างหาก ครั้นเมื่อภายหลังบ้านเมืองบริบูรณ์ขึ้น การแต่งสำเภาไปค้าซึ่งเป็นเสี่ยงทายเคราะห์ดีเคราะห์ร้ายอยู่หน่อยๆ ก็ลดถอยไปด้วย เกิดอากรขึ้นใหม่ ๆ ได้เงินมาใช้ในราชการแผ่นดินแน่นอนดีกว่ากำไรค้าสำเภา อากรเหล่านั้นให้เรียกว่าภาษีเพราะเป็นอากรที่เกินที่เรียกมาแต่ก่อน เป็นของเกิดขึ้นใหม่เหมือนหนึ่งเป็นกำไร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้เห็นว่าเงินเก่าเท่าใดเกิดขึ้นในรัชกาลของท่านเท่าใด จึงโปรดให้คลังสินค้าเป็นเจ้าจำนวนเสียต่างหาก แลกกับการจัดซื้อสินค้าลงสำเภาตามที่เคยเป็นพนักงานมาแต่ก่อน การที่บังคับบัญชาอากรเก่าใหม่เหล่านี้จึงได้แยกเป็นสองแผนก อากรเก่าอยู่ในพระคลังมหาสมบัติ อากรใหม่ซึ่งเรียกภาษีอยู่ในกรมพระคลังสินค้า คงเรียกชื่อว่าอากรอยู่ แต่หวย ก.ข. ซึ่งเป็นของเกิดใหม่ แต่คล้ายกันกับอากรบ่อนเบี้ยของเดิมจึงคงเรียกว่าอากร แต่ก็ยกมาไว้ในพวกภาษีเหมือนกัน เมื่อกรมพระคลังสินค้าได้บังคับบัญชาภาษีอากรมีผลประโยชน์มากก็มีแต้มคูดีขึ้น ครั้นเมื่อสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยเป็นผู้

ต้องเลือกเป็นเสนาบดีกรมพระนครบาลไม่สมัครไป และเทียบที่พระคลังก็ไม่ได้ เป็นเพราะสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ไม่ยอมเป็นสมุหพระกลาโหม ก็ยิ่งทำให้ตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์ดีขึ้น ตามความเข้าใจว่าเสมอพระยาที่มีศักดินาห้าพัน หรืออยู่ในที่ปรึกษาราชการคล้ายเสนาบดี เพราะกรมพระคลังสินค้าขึ้นอยู่ในกรมพระคลังหรือกรมว่าการต่างประเทศซึ่งเปลี่ยนแปลงมาแต่เดิม จึงได้เป็นพนักงานผูกปี้จีน ภายหลังเมื่อเลิกการค้าสำเภาขาดแล้ว กรมพระคลังสินค้าจึงได้มีราชการแต่เพียงรับของส่วยบรรณาการซึ่งเกณฑ์ให้ส่งสำหรับลงสำเภาแต่ก่อน และจ่ายของเหล่านั้นแก่นายด้านนายงานบ้างเล็กน้อย เป็นเจ้าจำนวนภาษี เป็นเจ้าพนักงานผูกปี้ ไม่มีราชการอันใดอย่างอื่น ส่วนคลังในซ้ายคลังในขวาอีกสองคลังนี้ ได้มีอากรของเก่าบ้างเล็กน้อย แต่ที่ตั้งคลังสองคลังนี้ขึ้นโดยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นผู้จัดซื้อของสำหรับในด้านทำการโยธา และจ่ายราชการเบ็ดเสร็จได้โดยเร็วไม่ต้องวิ่งซื้ออยู่ให้เสียเวลา คล้ายกันกับกงสีสำหรับราชการทั่วไปด้วยการที่ทำงานด้านอย่างเก่าใช้เกณฑ์คนมาทำ ไม่ต้องออกเงินค่าแรงคงจ่ายแต่สิ่งของให้ทำ ผู้ซึ่งเป็นนายด้านทำงานนั้นไม่ต้องเลือกว่าเป็นช่างหรือไม่เป็น หาเอาแต่ผู้ใดซึ่งเป็นคนบังคับบัญชาไพร่ให้ทำงานได้แข็งแรง และหมั่นตรวจตราไม่ให้คนหลีกเลี่ยงจากงานได้แล้วก็เป็นนายด้านได้ เพราะนายด้านไม่เป็นคนเข้าใจในการช่างจึงต้องมีนายช่างคนหนึ่ง มีพระยาราชสงครามเป็นต้น สำหรับให้ตัวอย่างกะส่วนที่จะทำ เพราะนายด้านไม่ชำนาญในการค้าขาย ไม่รู้เบาะแสที่จะไปซื้อของอันต้องการใช้ทำงาน หรือไปซื้อได้ก็ไม่รู้ราคาว่าถูกแพงเพียงเท่าใด จึงได้ให้มีพนักงานที่เข้าใจราคาของสำหรับจัดซื้อของสะสม ไม่ต้องให้เที่ยวหาซื้อลำบากและซื้อในเวลาที่ของนั้นถูก เพราะไม่ต้องเป็นการรีบร้อนที่จะจัดซื้อด้วย เป็นแต่ของรองราชการ จึงได้จัดเป็นพนักงานที่ซื้อของนี้ออกเป็นสองแผนก เครื่องเหล็กต่างๆ ไว้เป็นพนักงานคลังในขวา สิ่งของต่าง ๆ น้ำยาทาสีเป็นต้นไว้คลังในซ้าย ความคิดเดิมนั้นจัดการเช่นนี้ แต่ครั้นภายหลังผู้ซึ่งอยากจะขายของล่อเจ้าพนักงานด้วยผลประโยชน์ต่างๆ เพื่อจะให้ได้ขายของได้ราคา เจ้าพนักงานก็รับผลประโยชน์เหล่านั้น แล้วจัดซื้อของราคาแพงและของไม่ดีจนไม่ต้องการจะใช้สะสมขึ้นไว้และจ่ายไปในการต่าง ๆ คลังหนึ่ง ๆ ปีหนึ่งตั้งพันชั่ง ส่วนการที่นายด้านไปทำนั้นจะประมาณว่าที่แห่งใดสิ้นเงินเท่าใดก็ไม่ได้ด้วยต่างคนต่างซื้อต่างทำ แต่คงมีราคาแพงกว่าที่ราษฎรทำสองเท่าสามเท่าเป็นอย่างน้อย ส่วนพระคลังราชการนั้นเป็นพนักงานที่จะรับของส่วยซึ่งมาแต่หัวเมืองขึ้นกรมท่า คืออาสนา เป็นต้น แต่สิ่งของเหล่านั้นก็ไม่พอที่จะใช้ราชการอย่างหนึ่งอย่างใด ตกลงเป็นกรมที่สำหรับจัดซื้อสิ่งของเหล่านั้นเบิกเงินหลวงไปใช้เหมือนคลังในซ้ายในขวา แต่กรมนี้เป็นเคราะห์ดีที่ได้ว่าภาษีฟืนซึ่ง

เป็นภาษีมีผลประโยชน์มาก เจ้าพระยาพระคลังซึ่งกลายไปเป็นผู้ว่าการต่างประเทศจึงยังหวงแหนเป็นเจ้าของอยู่ แต่เมื่อภาษีฟื้นเป็นภาษีพระราชทานขาดไปเฉพาะตัว เจ้าพระยาพระคลังก็ไม่เป็นธุระอันใดในคลังราชการนัก ต่อเมื่อถอนภาษีฟื้นจากผู้ที่ทำประจำตัวได้ เจ้าพระยาพระคลังจึงได้เป็นธุระในการคลังราชการมากขึ้น ความเสียอันใดของคลังราชการก็เหมือนกับสองคลังที่ว่ามาแล้ว คลังวิเศษอีกคลังหนึ่งเป็นคลังผ้าทั้งปวงยกเสียแต่ผ้าเหลืองซึ่งเป็นของคลังศุภรัต และเป็นผู้เบิกเงินใช้ในการเบ็ดเตล็ด คือเงินท้ายที่นั่งและนิตยภัตพระสงฆ์ แต่เดิมก็คงจะมีการมากคล้าย ๆ กับคลังในซ้ายในขวา แต่ครั้นภายหลังมาจะเป็นด้วยแพรผ้าต่าง ๆ เป็นของเก็บรักษายาก และพระเจ้าแผ่นดินจะเป็นพระธุระมากในการที่จะบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นต้น จึงได้ส่งผ้านั้นเข้ามาเก็บไว้เสียพระคลังใน คลังวิเศษก็กลายเป็นแต่ผู้สำหรับออกไปพระราชทานแต่ผู้หนึ่งผู้ใดหรือถวายในเวลาจะบำเพ็ญพระราชกุศล ทางที่จะหาผลประโยชน์นั้นก็คับแคบจนกลายเป็นคลังร้างไม่ใคร่จะมีใครสมัครอยู่ในตำแหน่งนั้น ยังกรมพระคลังสวนอีกคลังหนึ่งขึ้นอยู่ในกรมพระคลังมหาสมบัติ เป็นพนักงานที่จะเก็บเงินอากรสวนตามหน้าโฉนดแต่ไปเกิดผลประโยชน์ตั้งนายระวางคล้ายตั้งข้าหลวงเสนาในกรมนา เงินอากรสวนก็ค้างอยู่กับนายระวางสูญไปโดยมาก แต่สวนจากนั้นแยกไปไว้คลังราชการตามหน้าที่ที่เป็นพนักงานจ่าย และยังมีคลังอื่น ๆ อีกหลายคลังซึ่งเป็นพนักงานซึ่งจะจัดซื้อสิ่งของจ่ายและจะเป็นผู้ที่รับของส่วยทั้งปวง แยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ จนเหลือที่จะพรรณนา และในคลังทั้งปวงเหล่านี้ บางทีพระเจ้าแผ่นดินก็มอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งมีอำนาจตรวจตราประทับตราในฎีกาเบิกด้วยรวมหลาย ๆ หลัง เพื่อจะมิให้เจ้าพนักงานในคลังนั้น ๆ ตั้งเบิกสิ่งของเกินกว่าราคาและซื้อของไว้เกินต้องการ แต่ก็ไม่เห็นมีประโยชน์อันใดเพราะฟื้นเผื่อมาเสียมากแล้ว

ครั้นภายหลังเมื่อการพระคลังมหาสมบัติและคลังสินค้าร่วงโรยลง ด้วยมิได้มีผู้มีอำนาจบังคับบัญชาพอที่จะป้องกันมิให้แบบอย่างร่วงโรยไปได้ จำเดิมแต่แผ่นดินปัจจุบันมา เงินที่เป็นจำนวนขึ้นในพระคลังทั้งสองกรมนั้นต้องลดหย่อนลงไปเกือบครึ่งหนึ่งทุกภาษีอากร ด้วยความคิดของท่านผู้เป็นประธานในแผ่นดินแสดงให้ปรากฏว่าเพราะพวกจีนประมูลเงินเกินกว่าที่จะเก็บได้ เพื่อจะได้เอาเงินไปใช้ทำทุนเพราะถือว่าไม่ต้องเสียดอกเบี้ย และไม่ต้องส่งเงินเต็มตามที่ว่าจึงได้ลดเงินลงแต่พอเต็มภูมิภาษีแต่การที่จะให้ได้เงินซึ่งลดลงพอควรแก่ภูมิภาษีแล้วนั้นเข้ามาในคลัง หาได้จัดการหรืออุดหนุนอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เงินค้างก็คงค้างไปอย่างเดิม แต่จำนวนเงินนั้นลดลงเมื่อเป็นดังนี้เงินที่ได้มาใช้ราชการก็ลดลงทุกปี จนเงินแผ่นดินที่ได้เกือบจะไม่พอใช้การ

ประจำเดือน ส่วนการจะมีมาก็ทำไป คลังต้องเป็นหนี้ปีหนึ่งนับหมื่นชั่ง จนไม่สามารถจะปล่อยให้การเป็นไปเช่นนั้นได้ จึงได้จัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นออฟฟิศเจ้าพนักงานคลัง ยกคลังสินค้ามารวมว่าการพร้อมกับคลังมหาสมบัติ ยกกรมคลังมหาสมบัติขึ้นเป็นเสนาบดีว่าการคลัง ภายหลังรวมอากรคลังในซ้ายในขวาเข้าไว้ในกรมนี้ด้วย แต่กรมอื่น ๆ ก็ยังรวบรวมเข้าไม่ได้ ด้วยการขัดข้องต่าง ๆ เพราะฉะนั้นเสนาบดีว่าการคลังที่เทียบที่ขึ้นไว้ ก็เป็นแต่สักว่าส่วนหนึ่งไม่มีอำนาจเต็มตามตำแหน่งเสนาบดีว่าการคลังซึ่งควรจะมีการรับจ่ายเงินแผ่นดินซึ่งเป็นการสำคัญใหญ่ก็ยังไม่เป็นรูปร่างอันใดขึ้นได้ คงเป็นความลำบากอยู่หลายอย่างพ้นที่จะพรรณนา

ในกรมภูษามาลานั้น จางวางเป็นขุนนางผู้ใหญ่ตำแหน่งศักดินาห้าพัน เพราะแต่ก่อนได้บังคับบัญชากรมที่ใกล้เคียงหรือที่เกี่ยวข้องด้วยเครื่องต้น อันพระเจ้าแผ่นดินจะทรงทั่วไป เช่น กรมแสงหอกดาบ กรมแสงปืนต้น ตลอดจนพระคลังทอง ภายหลังมา ในกรมแสงมีเจ้านายไปเป็นจางวางผู้บังคับบัญชาก็มีอำนาจครอบงำว่าตลอดไป ทั้งกรมพระแสงปืนต้น กรมแสงหอกดาบ และแสงปืนโรงใหญ่ ส่วนกรมพระคลังทองนั้นมีเจ้านายไปกำกับการโรงทอง ก็บังคับการปกแผ่ไปถึงพระคลังทองด้วย กรมภูษามาลาจึงได้คงอยู่ แต่ทั่วกรมภูษามาลากับกรมขึ้นซึ่งเป็นกรมเล็ก ๆ มีช่างสนะเป็นต้นจนถึงที่ตำแหน่งจางวาง กรมภูษามาลาไม่เป็นตำแหน่งที่จำเป็นจะมี ผู้ใดก็ไม่มีใจยินดีอยากจะเป็น กรมภูษามาลาจึงได้เป็นกรมโตร้าง ๆ สืบมา ไม่เป็นการสำคัญที่จะจัดการอันใดเปลี่ยนแปลงได้นัก ว่าไว้เพราะเหตุที่แต่ก่อนเป็นกรมใหญ่เท่านั้น

กรมที่เป็นราชการทหารแต่แบ่งไว้ในฝ่ายพลเรือน คือกรมล้อมพระราชวัง ตำแหน่งอธิบดีในกรมล้อมพระราชวังนี้ยกขึ้นไว้เป็นตำแหน่งใหญ่ ก็จะเป็นด้วยไพร่หลวงล้อมวังนั้นเป็นคนที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน คล้าย ๆ กับเป็นไพร่สมสังกัดพันส่วนในพระองค์ ไพร่หลวงล้อมวังสักรักแร้แปลกกว่าไพร่หลวงกรมอื่น ๆ และห้ามมิให้ผู้อื่นนอกจากคนในกรมรู้จำนวน ซึ่งมิได้แบ่งไว้ในฝ่ายทหารนั้น ด้วยคนพวกนี้ไม่ได้ต้องไปราชการทัพ เป็นพนักงานแต่จะรักษาพระราชวังอย่างเดียว คล้ายกับเป็นกรมวังชั้นนอก แต่บรรดาการงานของกรมล้อมพระราชวังนั้นเป็นทหารทั้งสิ้น คือรักษาป้อมกำแพงพระราชวัง เป็นพนักงานยิงปืนรุ่ง ยิงปืนไฟไหม้ และยิงปืนอาฏานาซึ่งยกศาลมรดกมาให้อยู่ในกรมล้อมพระราชวังนั้น ดูก็เป็นจะให้มีทางได้ประโยชน์โดยตรง ๆ มากกว่าความอย่างอื่น และเป็นผู้ซึ่งมาเป็นอธิบดีในกรมล้อมพระราชวังมักจะเป็นคนเข้าใจในการช่างด้วยมาจากกรมทหารในโดยมาก เพราะฉะนั้นกรมล้อมพระราชวังจึงมักจะต้องเป็นด้านทำงานคล้ายกรมพระตำรวจ และมีนายงานที่แข็งแรงอยู่ไม่ขาด

ในการซึ่งทำการช่างและการด้านนี้ ก็นับว่าเป็นการทหารตามที่ท่านได้บันไว้แต่ก่อน ๆ คนกรมล้อมพระราชวังมีมาก ด้วยเหตุที่มีบัญชีปิดบังหรือจะตั้งเกลี้ยกล่อมไว้เป็นกำลังของพระเจ้าแผ่นดินจนเกินที่จะใช้เข้าเวรประจำการ ต้องยกไว้เป็นส่วนเสียโดยมาก ภายหลังมาได้ยกคนส่วนล้อมพระราชวังนี้มาเป็นทหาร การบังคับบัญชาแยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากกรมล้อมพระราชวังอย่างเก่า แต่คงใช้รักษาพระราชวังมิได้ย้ายไปใช้การอย่างอื่น

กรมแสงปืนโรงใหญ่ เป็นพนักงานที่เก็บรักษาอาวุธ กระสุนปืนศิลาปากนกที่มีทั้งสิ้น ซึ่งแยกกรมแสงปืนโรงใหญ่มาไว้ในฝ่ายพลเรือนนี้ ไม่เห็นมีเหตุอันใดซึ่งพอจะสันนิษฐานว่าเป็นฝ่ายพลเรือนด้วยอันใด ทราบแต่ตามที่ว่ามา แยกไว้ให้เป็นการถ่วงอำนาจกันในสมุหนายก สมุหพระกลาโหม คือแบ่งกรมปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดาและกรมรักษาตึกดินไปไว้ในกรมพระกลาโหม แยกกรมนี้มาไว้กรมมหาดไทย ราชการของกรมแสงปืนใหญ่เป็นพนักงานที่จะชำระรักษาปืนและอาวุธอันมีอยู่ในโรง และเป็นผู้ทำเป็นกระสุนปากนกให้แก่กรมอื่น ๆ มีช่างเหล็กช่างไม้ที่สำหรับทำการปืนเล็กอยู่ในกรมทำการอยู่เสมอมิได้ขาด ภายหลังมาเมื่อปืนซื้อง่ายกว่าทำก็ยักไปใช้การต่าง ๆ ตลอดจนแต่งเครื่องทองเหลืองเครื่องเหล็กทั้งปวงไม่เลือกว่าอันใด กรมมหาดไทยก็ไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชา ตกมาอยู่ในอำนาจผู้บังคับกรมพระแสงหอกดาบและพระแสงปืนต้นตามเช่นว่ามาแล้วนั้น

กรมช้างกรมม้าสองกรมนี้นับว่าเป็นตัวทหารแท้ มีตัวขุนนางในกรมมาก ๆ ทั้งสองกรม ด้วยต้องการใช้ในราชการทัพศึกเสมอมิได้ขาด ซึ่งยกมาไว้ในฝ่ายพลเรือนนี้ไม่มีเหตุอันใดที่จะคิดได้นอกจากที่จะถ่วงอำนาจกัน ดังเช่นว่ามาแล้วนั้นอย่างหนึ่ง หรืออีกอย่างหนึ่งจะว่าคนเหล่านี้และช้างม้าที่เป็นพาหนะนั้น มีอยู่เลี้ยงอยู่ในหัวเมืองมหาดไทยทั้งสิ้น เมื่ออยู่ในฝ่ายพลเรือน กรมมหาดไทยจะได้เป็นธุระทำนุบำรุงได้ง่าย หรือถ้าจะกะเกณฑ์ตามหัวเมืองก็คงต้องเกณฑ์หัวเมืองขึ้น กรมมหาดไทยยกมาไว้เพื่อจะให้เป็นหน้าที่อันเดียวตลอดไป เมื่อมีราชการทัพศึกจะได้ประมาณกะเกณฑ์ช้างหลวงช้างราษฎรได้สะดวกดังนี้อีกอย่างหนึ่ง แต่กรมสองกรมนี้ก็ไม่ได้อยู่ในบังคับบัญชากรมมหาดไทย มีเจ้านายไปเป็นแม่กองหรือจางวางกรมละองค์แต่เดิมมา เมื่อการทัพศึกขาดไปกรมทั้งสองนี้ก็ทรุดโทรมเสื่อมทรามลงเป็นอันมาก

กรมใหญ่ ๆ ที่มีราชการเป็นทหารแบ่งไว้ฝ่ายทหาร คือ กรมอาสาแปดเหล่า อาสาใหญ่ซ้ายขวา อาสารองซ้ายขวา เขนทองซ้ายขวา ทวนทองซ้ายขวา ทั้งแปดกรม

นี้เป็นทหารหน้า สำหรับรักษาพระนครและพระราชอาณาเขต กรมอาสาใหญ่สองกรมเจ้ากรมถือศักดินาหมื่นเป็นแม่ทัพใหญ่ชั้นที่หนึ่ง กรมอาสารองและกรมเขนทองสี่กรมเจ้ากรมถือศักดินาห้าพันเป็นแม่ทัพชั้นที่สอง กรมทวนทองสองกรมเจ้ากรมถือศักดินาพันหกร้อยเป็นนายพล ในกรมอาสาแปดเหล่านี้เป็นกองทัพซึ่งสำหรับจะออกไปปราบปรามข้าศึกศัตรูทุกทิศ เมื่ออยู่ประจำในพระนคร เจ้ากรมอาสาใหญ่ทั้งสองนี้ได้มีตำแหน่งตั้งพระ หลวง ขุน หมื่น ด่าน ในหัวเมืองทั้งปวงตามซ้ายตามขวา ซึ่งให้กรมทหารมีอำนาจตั้งนายด่านได้นี้ ด้วยกรมทหารเป็นผู้ไปจัดปราบปรามข้าศึกศัตรูได้พระราชอาณาเขตมาแล้วตั้งวางด่านทางไว้เป็นการป้องกัน เมื่อมีเหตุการณ์อันใดมานายด่านนั้นจะได้แจ้งความมาถึงแม่ทัพได้ รีบจัดการออกไปป้องกันพระราชอาณาเขตได้โดยเร็ว แต่ครั้นเมื่อเลิกธรรมเนียมที่ให้กรมต่าง ๆ ตั้งตำแหน่งกรมการหัวเมืองเสีย อำนาจก็ขาดไป คงได้ตั้งอยู่แต่ด่านกรุงเทพ ฯ สำหรับตรวจตราคนเข้าออกในพระนครอย่างเดียว ทหารทั้งแปดหมู่นี้มีราชการแต่ในเวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกนอกพระราชวัง ต้องจุกช่องล้อมวงรายทาง ไม่ต้องแห่เสด็จในกระบวน เว้นไว้แต่เมื่อเสด็จกระบวนเรือจึงต้องมีแม่ทัพลงเรือกลองนำเสด็จลำหนึ่งหรือสองลำ ตามกระบวนใหญ่กระบวนน้อยกับเมื่อเสด็จพยุหยาตราทางบก คล้ายเสด็จพระราชดำเนินการพระราชสงคราม จึงได้ใช้ทหารที่รักษาพระนครเข้าในกระบวนแห่ทุกหมู่เหล่า นอกนั้นก็ไม่มีราชการอันใด มีแต่การจรเช่นกับจะสักเลกแผ่นดินใหม่ ใช้ทหารอาสาพวกนี้ออกเป็นกองจับ บางคนก็ได้ว่าความบ้าง เป็นนายด้านทำงานบ้าง ตามคุณวิชาของตัวคนไม่เป็นการคงตำแหน่ง ครั้นเมื่อตกมาถึงเวลาที่ไม่มีการทัพศึก เจ้ากรมปลัดกรมอาสาเหล่านี้ ไม่เป็นคนที่มีความชอบความดีในการศึกสงครามมาแต่ก่อน ซึ่งเป็นเหตุจะให้มีแต้มคูดีขึ้น ก็เป็นแต่ตั้งคงตำแหน่งไว้ ถ้ามีราชการทัพศึกเล็กน้อยก็ต้องเกณฑ์ไปเสมอเพียงขัดทัพ การที่ได้ขัดทัพเป็นที่เดือดร้อนของผู้ที่ต้องไปมากยิ่งกว่าให้ไปรบตีเมืองใด เพราะถ้าไปเช่นนั้นจะได้ผลประโยชน์มีได้เชลยเป็นต้น การที่ไปขัดทัพเป็นไปเปล่ามาเปล่า ผลประโยชน์อันใดก็ไม่ได้ทวีขึ้น เป็นแต่ต้องจากบ้านไปช้านาน ครั้นเมื่อกลับมาก็ไม่มีอันใดทำ เมื่อเห็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนชั้นใหม่ที่อยู่กับบ้านสบายและได้ผลประโยชน์มาก ก็ไม่มีผู้ใดจะสมัครเป็นขุนนางฝ่ายทหาร ด้วยได้ผลประโยชน์ผิดกันหลายเท่าหลายส่วน จนชั้นแต่เบี้ยหวัดต่อเบี้ยหวัดก็ไม่ใคร่จะเทียมหน้า เพราะฉะนั้นขุนนางในกรมเหล่านี้จึงเป็นแต่คนเดนเลือก จนภายหลังจะหาตัวผู้ใดเป็นเดโชท้ายน้ำก็ไม่มีใครยอม ในกรมอาสาทั้งแปดกรมนี้ยังเป็นกรมขึ้นกรมพระกลาโหมอยู่ห่าง ๆ เมื่อมีราชการอันใดในกรมพระ

กลาโหมที่เป็นการจรและการแห้ง ๆ ก็มักจะขอขุนนางในกรมเหล่านี้ไปใช้อยู่บ้าง แต่ต้องนับว่าเป็นกรมร้างและทรุดโทรมสิ้นทั้งแปดกรม

ยังกรมทหารซึ่งเป็นระหว่างกลางไม่ใช่ทหารม้า ซึ่งสำหรับจะเกณฑ์ไปราชการทัพเสมอ ๆ และไม่ใช่ทหารรักษาองค์ เป็นทหารที่สำหรับเข้ากระบวนตามเสด็จพระราชดำเนินการพระราชสงคราม คือ กรมอาสาญี่ปุ่น กรมอาสาจาม กรมฝรั่งแม่นปืน กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง กรมแตรสังข์ กรมกลองชนะ เป็นต้น เป็นกรมที่มีมาแต่โบราณ ยกเสียแต่กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่ง กรมฝรั่งแม่นปืนแล้ว กรมเหล่านั้นก็มีการฝ่ายพลเรือนหรือการพลเรือนที่สำหรับทหารทำ คือ กรมอาสาญี่ปุ่นเป็นพนักงานในเครื่องศพ กรมแตรสังข์เป็นพนักงานที่จะนำพิณพาทย์และกลองชนะ กรมกลองชนะเป็นพนักงานที่จะประโคมศพและการแห่แหนทั้งปวง กรมอาสาจามเป็นพนักงานที่จะจ่ายใช้ในเรือรบเรือไล่ทั้งปวงทางทะเล คงทำการเป็นฝ่ายทหาร กรมฝรั่งแม่นปืนเป็นกรมทหารปืนใหญ่มีราชการสำหรับจุกช่องล้อมวงและแห่นำตามเสด็จด้วยทั้งบกทั้งเรือ แต่อยู่ในบังคับกรมพระกลาโหมชัดเจนทั้งกรมอาสาจามและกรมฝรั่งแม่นปืน

กองมอญทั้งปวง แบ่งออกเป็นกรมใหญ่ห้ากรม คือ กรมตั้งทองซ้ายทองขวา กรมดาบสองมือ กรมอาทมาตซ้ายอาทมาตขวา ราชการของกรมเหล่านี้ก็คล้ายกับกรมอาสาแปดเหล่า แต่อยู่ในบังคับกรมพระกลาโหมแน่นเข้าไปกว่ากรมอาสาแปดเหล่า เพราะไม่ได้ตั้งเจ้าพระยามหาโยธาซึ่งเป็นใหญ่ในกองมอญทั้งปวงมาเสียช้านาน กรมพระกลาโหมจึงได้บังคับบัญชาเหมือนเจ้าพระยามหาโยธาคล้ายกันกับกรมอาสาจามและกรมฝรั่งแม่นปืน

ส่วนที่เป็นทหารรักษาพระองค์ทั้งปวงนั้น คือกรมพระตำรวจหน้าแปดกรม กรมพลพัน กรมทหารเลือก กรมคู่ชัก กรมทหารใน กรมรักษาพระองค์ เหล่านี้เป็นทหารรักษาพระองค์ ต้องนอนประจำเวรในพระบรมมหาราชวัง เมื่อมีที่เสด็จพระราชดำเนินทางบก ทางเรือ ในการสงคราม หรือในการประพาส ก็เป็นพนักงานที่จะแห่ห้อมประจำการในที่ใกล้เคียงพระองค์ จนที่สุดเวลาเสด็จออกท้องพระโรง กรมเหล่านี้ต้องเข้าเฝ้าก่อนขุนนางกรมอื่น ๆ เป็นผู้ซึ่งจะมีอาวุธเข้ามาในท้องพระโรงได้พวกเดียว ตำรวจหน้านั้นเป็นศาลรับสั่งชำระความ ซึ่งเหมือนกับพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้พิพากษาเอง หรือทำการที่เป็นการใหญ่จะให้แล้วโดยเร็ว เช่น ทำพระที่นั่ง ทำพระเมรุ เป็นต้น กรมพระตำรวจใหญ่ขวาได้บังคับบัญชากรมฝีพายมาแต่เดิมด้วย เมื่อมีราชการอันใดซึ่งเป็นทางใกล้ก็ดี หรือไปในหัวเมืองไกลก็ดี เมื่อจะต้องมีข้าหลวงออกไปด้วยราชการนั้น ๆ

ก็ใช้กรมพระตำรวจโดยมาก เพราะฉะนั้นถึงว่ากรมพระตำรวจแบ่งอยู่ในฝ่ายทหาร ก็มิได้เกี่ยวข้องกับกรมพระกลาโหมเลย แต่เดิมมามีข้อห้ามมิให้เสนาบดีผู้ใดผู้หนึ่งขอให้ตั้งผู้ใดเป็นเจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจ ต้องแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งให้พระองค์เดียว บรรดาพระราชอาญาทั้งปวงซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะลงโทษแก่ผู้หนึ่งผู้ใดย่อมใช้กรมพระตำรวจทั้งสิ้น จึงมิได้ให้กรมพระตำรวจอยู่ในบังคับผู้ใด ฟังคำสั่งจากพระเจ้าแผ่นดินในเวลาเมื่อมีที่เสด็จไปแห่งใดคล้ายกันกับตำรวจ แต่เมื่อถึงที่ประทับหรือเมื่อประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นผู้รักษาชั้นในใกล้เคียงชิดพระเจ้าแผ่นดินกว่ากรมพระตำรวจอีก เป็นผู้ซึ่งใช้ราชการได้ตลอดถึงพระบรมมหาราชวังชั้นใน ในการบางสิ่งนับว่าเป็นผู้ใกล้ชิดชั้นที่สองรองชาวที่ซึ่งอยู่ฝ่ายพลเรือนลงมา แต่ไม่ได้เป็นผู้พิจารณาความศาลรับสั่ง เป็นพนักงานการซึ่งจะเป็นที่สำราญพระราชหฤทัยต่าง ๆ มีพนักงานรักษาต้นไม้ เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น เป็นนายด้านทำการในพระบรมมหาราชวังปนกันไปกับกรมวัง กรมทหารในก็ไม่ได้เป็นกรมชำระความศาลรับสั่ง เป็นกรมช่างไม้ทำการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และเป็นนายช่างที่สำหรับจะตรวจการงานที่มีนายด้านไปทำ กรมทหารในเป็นพนักงานสำหรับจะรักษาการในที่ใกล้ชิดข้างใน เช่นกับเป็นเจ้าพนักงานลงรักษาการในเรือบัลลังก์เวลาเสด็จลงลอยพระประทีป เป็นต้น กรมเรือคู่ชักนั้นเป็นหมู่คนซึ่งไว้วางพระราชหฤทัยสนิทของพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อเสด็จโดยทางเรือ กรมเรือคู่ชักเรือสองลำซึ่งไปหน้าเรือพระที่นั่งป้องกันอันตรายทั้งปวง ตั้งแต่เรือพระที่นั่งจะจมเป็นต้นไป แต่ไม่ได้ว่าความศาลรับสั่งเหมือนกัน และไม่ต้องประจำเวรอยู่ในพระบรมมหาราชวังด้วย กรมพลพันก็เป็นตำรวจที่สนิทภายในคล้ายรักษาพระองค์ แต่ต้องประจำเวรอยู่ชั้นนอกออกไป เสมอกับกรมพระตำรวจหน้า กรมทนายเลือกเป็นกรมที่เลือกคัดเอาแต่คนที่ล่ำสันมั่นคง มีฝีมือชกมวยดี ให้เดินแห่ตามเสด็จไปในที่ใกล้ ๆ ได้ ป้องกันอันตรายอันจำเป็นที่จะต้องถึงใช้อาวุธ เช่นกับจับม้าเป็นต้น ซึ่งเกิดกรมทนายเลือกขึ้นนี้ด้วยพระเจ้าแผ่นดินโปรดทรงมวย เลือกหาคนที่มีฝีมือดีไว้เป็นเพื่อนพระองค์ สำหรับจะเสด็จปลอมแปลงไปในที่แห่งใดที่ไม่ควรจะใช้ป้องกันด้วยอาวุธ แต่เมื่อแห่เสด็จโดยปรกติก็ให้ถือหอกเหมือนกรมพระตำรวจ มีเวรประจำการเหมือนกรมพลพัน และไม่มีหน้าที่ชำระความศาลรับสั่งทั้งสองกรม เพราะฉะนั้นกรมเหล่านี้เป็นกรมที่ใกล้เคียงเป็นกำลังของพระเจ้าแผ่นดิน จึงมิให้ผู้ใดบังคับบัญชาได้

กรมทหารซึ่งมีมาแต่โบราณก็มีกำหนดอยู่เพียงเท่านี้ แต่ครั้นภายหลังมาเมื่อได้เชลยญวนบ้างลาวบ้าง หรือข้าเจ้าซึ่งเป็นกรมใหญ่ เมื่อเจ้าสิ้นพระชนม์ลงยกเลกไพร่สมในกรมนั้นมาเป็นไพร่หลวง เอาเจ้ากรมปลัดกรมเดิมมาตั้งให้เป็นเจ้ากรมปลัดกรม

ต่อไป ซึ่งกรมเหล่านั้นก็เรียกญวนอาสาลาวอาสาตามเพศภาษา ที่เป็นคนไทยก็เรียกอาสาใหม่ บางทีก็ตั้งเป็นกองเรียกตามชื่อเจ้ากรม แจกไปให้ขึ้นกรมพระกลาโหมบ้าง กรมมหาดไทยบ้าง กรมต่าง ๆ บ้าง กรมใหญ่ ๆ มีกรมอาสาใหม่ มีกองต่าง ๆ เกือบจะทั่วทุกกรม ไม่ได้ปันไว้ในฝ่ายทหารฝ่ายเดียว เพื่อจะให้เป็นกำลังของท่านอธิบดีในกรมนั้น ๆ ได้บังคับบัญชาทหารหมู่หนึ่ง ๆ ทุกคน เพราะมีการทัพศึกไม่ได้เกณฑ์แต่ข้าราชการฝ่ายทหาร เมื่อผู้ใดต้องไปราชการทัพก็จะได้ใช้ทหารในหมู่ของตัวเป็นกำลัง ที่ว่ามานี้ทหารอย่างเก่าไม่ได้ฝึกหัด ไม่มีเงินเดือนทั้งสิ้น

ส่วนทหารที่ฝึกหัดอย่างฝรั่งเกิดขึ้นใหม่ในปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังเป็นการเล่น ๆ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เก็บลูกหมู่กองมอญมาฝึกหัดเป็นรากเง่าของทหารหน้า มีเจ้าหมู่ สมุหบัญชี สารวัตรขุนหมื่น รับเบี้ยหวัดขึ้นอยู่ในกรมพระกลาโหม การบังคับบัญชาก็สิทธิ์ขาดอยู่ในกรมพระกลาโหม เมื่อทหารพวกนี้ฝึกหัดขึ้นได้พอที่จะแห่เสด็จได้ จึงได้แบ่งมาไว้ประจำการสำหรับแห่นำเสด็จพระราชดำเนิน มีจำนวนคนเข้าเวรประจำการอยู่ในสองร้อย ภายหลังจึงได้โปรดให้กรมหลวงมหิศวรินทร์เก็บคนชักเอาในกรมต่าง ๆ สิบเอาหนึ่งทุกหมู่ทุกกรมมาเป็นทหารอีกพวกหนึ่ง เรียกว่าทหารเกณฑ์หัด ทหารสองพวกนี้เป็นทหารชั้นนอกทั้งสิ้น ส่วนทหารรักษาพระองค์นั้นยกเอากรมปืนทองปราย คือเลกข้าหลวงเดิมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งให้นุ่งเขียวคาดพุงลาย สะพายปืนทองปรายแห่เสด็จกระบวนหลังมาแต่ก่อนนั้น ยกขึ้นเป็นทหารปืนทองปรายพวกหนึ่ง เลกข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งยกมาเป็นรักษาองค์ใหม่ ถือพลองสวมหมวกปลายปืนตามเสด็จกระบวนหลังยกขึ้นเป็นทหารปืนปลายหอก ทหารสองกรมนี้กำหนดให้เข้าเดือนหนึ่งกรมละสองร้อยคน คงเป็นทหารหน้ามีประจำราชการเดือนหนึ่งอยู่ในสี่ห้าร้อยคน ทหารรักษาองค์สี่ร้อยคน ทหารเกณฑ์หัดนั้นเจือปนขึ้นอยู่ในกรมพระกลาโหม เพราะเจ้าพระยาสุริยวงศ์แต่เมื่อยังเป็นเจ้าหมื่นไวยวรนารถอยู่ ได้บังคับบัญชาตลอดมาถึงกรมเกณฑ์หัด แต่ทหารรักษาองค์นั้นเจ้ากรมปลัดกรมบังคับกันเอง สักแต่ว่าอยู่ในเกณฑ์ขึ้นกรมพระกลาโหมแต่ชื่อเท่านั้น แต่เจ้าพระยาสุริยวงศ์เป็นธุระในการเรือมากกว่าการบก เพราะเหตุที่คนกองมอญซึ่งเก็บมาเป็นทหารหน้าตั้งแต่แบ่งส่งมารับราชการแล้วก็ไม่ชำระลูกหมู่เพิ่มเติมอะไร พวกเก่าที่เหลืออยู่ก็สูญไป คนก็เหลือเข้าเวรประจำอยู่ก็ไม่มากกว่าร้อยหนึ่ง ทหารเกณฑ์หัดเหล่านั้นเมื่อกรมหลวงมหิศวรินทร์ชำระคนกลัวเป็นทหารมาก เสียเงินหลุดถอนไปเสียก็มาก ช่วยคนแทนตัวบ้าง คนที่ช่วยมาแทนตัวนั้นเกือบจะเป็นคนที่ใช้ไม่

ได้ทั้งสิ้น คงเหลือทหารที่เข้าเวรประจำการอยู่ไม่เกินสองร้อยคน ส่วนทหารรักษานั้นไม่ได้เป็นคนเกณฑ์ขาดมาเป็นทหาร เป็นคนเข้าเวรตามธรรมเนียมแบ่งจ่ายมาเป็นทหารแล้วแต่เจ้าหมู่จะจ่ายมาเท่าใด หรือยักเยื้องหลีกเลี่ยงกันไปได้เท่าใด คงมีคนรับราชการกรมหนึ่งไม่เกินร้อยคน คงมีคนที่ประจำการอยู่ทั้งสี่กรมไม่เกินสี่ร้อยคน คนซึ่งจะชำระเพิ่มเติมไปใหม่นั้นไม่เป็นประโยชน์อันใด ด้วยกองมอญก็อยู่ในกรมพระกลาโหมสิทธิ์ขาดแล้ว จึงได้ตัดทหารบกนี้มาเสียขาด เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ดำรง แต่ยังเป็นมหาดเล็กอยู่ใต้บังคับบัญชา แต่บังคับบัญชาสิทธิ์ขาดอยู่ในกรมเกณฑ์หัดและรักษาองค์ ทหารหน้านั้นก็เป็นการอะลุ้มอล่วยกันอยู่ ครั้นล่วงมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ทหารยิ่งทรุดโทรมมากลง จึงได้ชำระหมู่ทหารหน้า ทหารเกณฑ์หัดก็ไม่ใคร่จะได้คนกี่มากน้อย เสนาบดีจึงได้ปรึกษาพร้อมกัน ให้ขอคนมหาดไทยส่วนหนึ่ง กลาโหมส่วนหนึ่ง กรมละพัน แต่ไม่ได้ยกขาดหมู่มาเหมือนทหารหน้าทหารเกณฑ์หัดอย่างแต่ก่อน ให้จ่ายเข้าเดือนเหมือนรักษาองค์ ได้คนมหาดไทยครบจำนวนหรือหย่อนกว่าบ้าง ได้มาเข้าเวรประจำการเดือนหนึ่งสองร้อยคนเศษ แต่กลาโหมนั้นเจ้าของกรมจะฝึกหัดเองบ้าง เฉย ๆ ไปบ้าง ก็ไม่ได้คนมาเลยแต่สักคนเดียว แล้วให้เก็บลูกหมู่มอญขึ้นอีก ก็ยกเป็นทหารมรีนมีอยู่ร้อยคนไม่รับราชการอันใด นอกจากรับเสด็จฟากข้างโน้น มีทหารมหาดเล็กขึ้นอีกหมู่หนึ่งเป็นทหารที่ได้จัดการตามแบบวิธีอย่างฝรั่ง ตัวนายได้เงินเดือนเป็นครั้งแรก แล้วจึงได้จัดการกรมอื่น ๆ ตามแบบนั้นต่อไป แต่ตัวคนทหารมีน้อยจึงได้มีประกาศรับทหารสมัครเข้ารับราชการ แต่การนั้นก็เป็นไปได้คราวเดียว ความกลัวของคนจะต้องเป็นทหารนั้นไม่สิ้นไป การควบคุมยังไม่เรียบร้อย ทหารซึ่งจัดขึ้นใหม่ทรุดโทรมไปได้โดยเร็ว และกรมทหารที่เข้าเวรประจำการแยกย้ายกันเป็นหลายพวกหลายอย่าง ตลอดมาจนทหารล้อมวัง ทหารกรมช้าง ทหารฝีพาย ซึ่งเกิดขึ้นใหม่ก็มีวิธีต่าง ๆ กันไปไม่ลงเป็นแบบเดียวกัน ส่วนทหารปืนใหญ่นั้นตั้งแต่เดิมมีทหารฝรั่งแม่นปืน ภายหลังมีทหารญวนปืนใหญ่ แต่ไม่ได้ฝึกหัดอันใดอยู่ในกรมพระกลาโหมสิทธิ์ขาด ต่อภายหลังมาจึงได้ฝึกหัดทหารญวนปืนใหญ่ขึ้นตามแบบอย่างฝรั่ง ทหารปืนใหญ่นั้นก็อยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระกลาโหมตามเดิม แต่มาอยู่ประจำโรงฟากข้างนี้ ภายหลังเก็บคนในกรมแสงขึ้นเป็นทหารปืนแคตลิงคันอีกหมู่หนึ่ง ทหารพวกนี้ไม่ได้ขึ้นกรมพระกลาโหมแต่เดิมมาและมีวิธีแบบอย่างแปลกออกไปอีกพวกหนึ่งเหมือนทหารล้อมวัง ทหารกรมช้าง และทหารฝีพาย ส่วนการเรือรบและเรือกลไฟพระที่นั่งนั้น อยู่ในบังคับเจ้าพระยาสุริยวงศ์ขึ้นกรมพระกลาโหมสิทธิ์ขาด ใช้คนอาสาจามและมอญจ่ายลงประจำลำเรือ ภายหลังมีเรือเวสาตรีมาจึงได้ชักทหารปืนแคตลิงคันลงไปเป็นทหารเรือ เมื่อกรมเรือกลไฟเก่าร่วง

โรยทรุดโทรมไปมาก ก็เกิดเรือเล็กน้อยแยกมาอยู่ในกรมทหารกรมแสงมากขึ้น จนการเรือเป็นสองแผนก การที่จะรักษาและใช้การต่าง ๆ ก็แปลกกัน

ด้วยเหตุที่ทหารบกทหารเรือมีวิธีฝึกหัดและใช้จ่ายแปลก ๆ กัน ก็เป็นที่ให้เปลืองเงินและไม่เป็นการเรียบร้อยตลอดไปได้ จึงได้ตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นในเร็ว ๆ นี้ เพื่อจะได้รวบรวมบังคับบัญชาการทั้งทหารบกทหารเรือให้เป็นแบบเดียวกัน ซึ่งเป็นทางที่จะได้จัดการให้เรียบร้อยไปภายหน้า

ส่วนซึ่งแบ่งปันฝ่ายทหารแต่ทำการฝ่ายพลเรือนนั้น คือกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งแบ่งไว้ในฝ่ายทหารนั้น ก็คงจะเป็นด้วยช่างเกิดขึ้นใหม่ในหมู่ทหารเหมือนทหารอินเยอเนีย แต่ภายหลังมาเมื่อทำการต่างมากขึ้นจนถึงเป็นการละเอียด เช่น เขียน ปั้น แกะสลัก ก็เลยติดอยู่ในฝ่ายทหารแต่ไม่เกี่ยวข้องอันใดในราชการทหาร ไม่ได้ขึ้นกรมพระกลาโหม มีแต่กองต่างหาก แม่กองนั้นมักจะเป็นเจ้านายโดยมาก เมื่อเกิดช่างอื่น ๆ ขึ้นอีกก็คงอยู่ในกรมเดิม ฝ่ายพลเรือนบ้าง ทหารบ้าง ไม่เฉพาะว่ากรมช่างจะต้องเป็นฝ่ายทหาร เช่น ช่างประดับกระจกขึ้นกรมวัง ช่างมหาดเล็กคงอยู่ในมหาดเล็ก เป็นต้น

ในตำแหน่งราชการซึ่งได้พรรณนามาโดยย่อนี้ เพื่อจะให้เห็นการว่าต้นเดิมที่คิดวางตำแหน่งลง และเคลื่อนคลายมาโดยลำดับ จนคงรูปอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร เมื่อพิเคราะห์ดูการให้ตลอดไปแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวิธีซึ่งแบ่งไว้แต่ก่อนกับความต้องการในเวลาปัจจุบันนี้ไม่ต้องกันเลย การจึงต้องผันแปรไปตามลำดับ ๆ จนไม่คงรูปอยู่ได้ แต่การที่ผันแปรไปนั้นเป็นไปตามเวลาที่ต้องการมือหนึ่งคราวหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เป็นการที่คิดแบ่งสันปันส่วนเพื่อจะให้เป็นการเรียบร้อยในราชการทุกกระทรวง เป็นแต่กระทรวงใดอธิบดีมีอำนาจมาก ก็รวบรวมราชการและผลประโยชน์ได้มาก กระทรวงใดอธิบดีมีอำนาจน้อยก็เกือบจะไม่ได้ทำการอันใดและไม่มีผลประโยชน์อันใด บางกระทรวงก็มีการมากเหลือล้นจนทำไม่ไหว บางกระทรวงก็ไม่มีการอะไรจะกระทำ บางกระทรวงก็มีผลประโยชน์เกินกว่าการที่ทำ บางกระทรวงก็ไม่มีผลประโยชน์พอแก่การที่ทำ ถึงว่าจะไม่มีข้อขัดขวางอันใดแล้วในเวลานี้ จะจัดการให้เป็นการเรียบร้อยในราชการไม่ให้เปลืองเงินแผ่นดิน และให้เป็นความสุขแก่ราษฎรก็ยังจัดไปไม่ได้ ด้วยผู้ซึ่งทำการมากเหลือตัวก็ไม่สามารถจะรักษาในตำแหน่งให้เรียบร้อยไปได้ ผู้ที่ทำการน้อยไม่สมกับตำแหน่งก็เปลืองเบี้ยหวัดเงินเดือน ซึ่งผู้ได้ผลประโยชน์มากโดยง่าย ๆ ก็ไม่ตั้งใจจะทำการในตำแหน่งของตัวซึ่งไม่มีผลประโยชน์ ฝ่ายผู้ที่ต้องทำการไม่มีผลประโยชน์มากก็คิดท้อถอย หรือแสวงหาผลประโยชน์ที่ไม่ชอบธรรมต่อไป

อนึ่ง กรมต่าง ๆ แยกกันอยู่ ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชาใครเป็นลำดับ และไม่มีการสโมสรพร้อมเพรียงกัน เมื่อมีราชการอันใดขึ้นก็ซัดทอดโยเยกันไปกว่าจะเดินได้ตลอดทุกกรม บรรดาที่เกี่ยวข้องก็เป็นการเนิ่นช้าเสียเวลา เมื่อจะพิจารณาถึงโทษที่เป็นอยู่เช่นนี้ก็จะไม่มีที่สุดลงได้ จึงต้องขอรวบความลงว่า ในการซึ่งจะให้ราชการทั้งปวงเรียบร้อยเป็นแบบอย่างคล่องสะดวกได้ตามสมควรที่จะปกครองบ้างเมืองในเวลานี้ จำจะต้องแบ่งราชการให้มีผู้เป็นหน้าที่รับผิดชอบเป็นส่วน ๆ ไป พอแก่กำลังที่รักษาการได้นั้นอย่างหนึ่ง จะต้องเลิกการที่กรมทั้งปวงแสวงหาผลประโยชน์ได้โดยลำพังตัวไม่มีกำหนดเงินกำหนดการให้กลับเป็นเงินจ่ายให้ตามสมควรแก่การที่ได้ทำนั้นอย่างหนึ่ง การจึงจะเป็นไปสะดวกได้ตลอด

เพราะฉะนั้น จึงได้คิดตรวจดูตำแหน่งราชการซึ่งมีอยู่ในบัดนี้ เห็นได้ว่ามีการเกินกว่าเสนาบดีหกตำแหน่งซึ่งได้บันไว้แต่เดิม ถ้าจะบันลงอย่างเก่าการก็จะไม่สะดวกไปได้ จำต้องเพิ่มเติมตำแหน่งเสนาบดีลงใหม่ ให้พอสมควรแก่ตำแหน่งราชการในเวลานี้ เมื่อจะคิดแบ่งราชการเป็นส่วน ๆ ก็เห็นสมควรว่าจะบันออกเวลานี้ได้เป็นสิบสองส่วน คือ

กรมมหาดไทย สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือและเมืองลาวประเทศราช

กรมพระกลาโหม สำหรับบังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ ฝ่ายตะวันตก ตะวันออกและเมืองมลายูประเทศราช

กรมท่า เป็นกรมว่าการต่างประเทศอย่างเดียวไม่ต้องว่าหัวเมือง

กรมวัง ว่าการในพระราชวัง และกรมซึ่งใกล้เคียงรับราชการในพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน

กรมเมือง ว่าการโปลิศและการบัญชีคน คือกรมสุรัสวดี และรักษาคนโทษ

กรมนา ว่าการเพาะปลูกและการค้าขาย ป่าไม้ บ่อแร่

กรมทั้งหกนี้ตั้งตามตำแหน่งเดิม เป็นแต่เปลี่ยนหน้าที่ไปบ้าง ต้องตั้งเสนาบดีขึ้นใหม่อีกหกกรม คือ

กรมพระคลัง ว่าการบรรดาภาษีอากรและเงินที่จะรับจะจ่ายในแผ่นดินทั้งสิ้น

กรมยุติธรรม ได้บังคับศาลที่จะชำระความรวมกัน ทั้งแพ่ง อาญา นครบาลอุทธรณ์ทั้งแผ่นดิน

กรมยุทธนาธิการ เป็นพนักงานสำหรับที่จะได้ตรวจตราจัดการในกรมทหารบกทหารเรือ ซึ่งจะมีผู้บัญชาการทหารบกทหารเรือต่างหากอีกตำแหน่งหนึ่ง

กรมธรรมการ เป็นพนักงานที่จะบังคับบัญชาการเกี่ยวกับในพระสงฆ์ ตำแหน่งที่พระยาพระเสด็จ และเป็นผู้บังคับการโรงเรียนและโรงพยาบาลทั่วทั้งพระราชอาณาเขต

กรมโยธาธิการ เป็นพนักงานที่จะตรวจการก่อสร้างทำถนน ขุดคลอง และการช่างทั่วไป ทั้งการไปรษณีย์และโทรเลขหรือรถไฟซึ่งจะมีสืบไปภายหน้า

กรมมุรธาธิการ เป็นพนักงานที่รักษาพระราชลัญจกร รักษาพระราชกำหนดกฎหมาย และหนังสือราชการทั้งปวง

ในตำแหน่งเสนาบดีทั้งสิบสองตำแหน่งซึ่งควรจะจัดขึ้นใหม่นี้ จะต้องยกถอนตำแหน่งเก่า ๆ ซึ่งมีหน้าที่คละปะปนกันอยู่ แจกไปตามสมควรแก่ตำแหน่ง เป็นต้นว่าบรรดากรมทั้งปวงซึ่งได้บังคับบัญชาภาษีอากร เป็นพนักงานคลังส่วนหนึ่ง ๆ อยู่แต่ก่อนนั้น ต้องยกมาให้แก่กรมพระคลังบังคับบัญชากรมเดียว บรรดากรมต่าง ๆ ซึ่งได้มีศาลพิจารณาความต้องยกมารวมในกรมยุติธรรมกรมเดียว การอื่น ๆ นอกนั้นก็ต้องปันออกไปเป็นสองแผนก ตามการที่ใกล้เคียงในกรมนั้น ๆ แต่การที่จะจัดเช่นนี้ก็จะเป็นที่ขัดกับการเก่าอยู่ได้อย่างหนึ่ง ด้วยการแต่ก่อนนั้นท่านแยกกรมไพร่หลวงต่าง ๆ ซึ่งเป็นกองทหารกองหนึ่ง ๆ ไว้ในกรมต่าง ๆ ได้เป็นกำลัง เมื่อมีราชการศึกสงครามหรือราชการในบ้านเมือง อธิบดีกรมนั้น ๆ ก็ได้อาศัยกำลังคนเหล่านั้น ถ้าจะยกไปรวมตามตำแหน่งที่จัดการใหม่ก็จะต้องไปอยู่กรมยุทธนาธิการกรมเดียวทั้งสิ้น กรมอื่น ๆ จะมีแต่เสมียนคนใช้เล็กน้อย ก็เหมือนหนึ่งตัดกำลังเสนาบดีอื่น ๆ เสียหมด จะต้องให้เสนาบดีและข้าราชการทั้งปวงมีกำลังพอสมควรแก่ตำแหน่ง แต่ต้องขึ้นกรมยุทธนาธิการเฉพาะในการซึ่งจะจัดให้ลงแบบแผนเป็นอย่างเดียวกัน การซึ่งจะควรจัดประการใดจะกล่าวในที่นี้ก็ป่วยการ เมื่อปรึกษากันจัดการรายละเอียดซึ่งจะได้ใช้แบบอย่างใหม่ต่อไปจึงควรพิจารณาได้ตลอด

อนึ่ง การประชุมข้าราชการปรึกษาตั้งพระราชกำหนดกฎหมายเป็นต้น ซึ่งมีเป็นแบบอย่างมาแต่เดิมนั้นมีอยู่สองพวก คือ ลูกขุน ณ ศาลาพวกหนึ่ง ลูกขุน ณ ศาลหลวงพวกหนึ่ง ลูกขุน ณ ศาลานั้นคือข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งต่าง ๆ มีเสนาบดีเป็นต้น ลูกขุน ณ ศาลหลวงนั้น คือลูกขุนเป็นพวกสำหรับพิพากษาคดีของราษฎร ทั้งสองพวกประชุม

กันปรึกษาเรียบร้อย พระราชกำหนดกฎหมายเมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงเห็นชอบอนุญาตแล้ว กฎหมายนั้นก็เป็นอันใช้ได้ เว้นไว้แต่บางครั้งโปรดให้มีพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้บังคับบัญชาราชการไปเป็นประธานในการปรึกษานั้นบ้าง พระบรมวงศานุวงศ์นั้นก็ลงพระนามอยู่ในบาญแพนกหน้าลูกขุนทั้งสองพวก ถ้าจะนับว่าเป็นสามพวกก็เพียงพระบรมวงศานุวงศ์อีกพวกหนึ่ง แต่ไม่เป็นการลงแบบแผนเสมอไป

ภายหลังมาได้ตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินขึ้นอีกพวกหนึ่ง ที่ปรึกษาราชการในพระองค์พวกหนึ่ง หน้าที่และอำนาจของที่ปรึกษาราชการทั้งสองนั้นแจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติซึ่งได้ออกแต่ ณ วัน ๑ ๑ ๘ ค่ำ ปีจอ ฉอศก จุลศักราช ๑๒๓๖ ที่ปรึกษาราชการนั้นก็ได้ทำการให้เป็นประโยชน์ดีขึ้นได้หลายอย่างตามเวลาซึ่งต้องการนั้น แต่ในเวลานี้ราชการทั้งปวงเปลี่ยนแปลงไปกว่าแต่ก่อน ทั้งการที่จะจัดตำแหน่งเสนาบดีเป็นอย่างใหม่นี้ด้วย จึงควรที่จะแก้ไขพระราชบัญญัติที่ปรึกษาราชการเหล่านี้ให้ลงแบบอย่างสมควรกันกับการที่ได้เปลี่ยนแปลงไปใหม่นั้นบ้าง

อนึ่ง ราชประเพณีซึ่งมีแบบอย่างมาแต่ก่อน แล้วเปลี่ยนแปลงลงมาโดยลำดับ ๆ แต่ไม่ได้มีพระราชบัญญัติหรือพระราชกำหนดกฎหมายอันใด ซึ่งจะเป็นของใหม่ล้างของเก่า ให้คงชี้แบบแผนได้ว่ามาแต่พระราชกำหนดกฎหมายบทนั้นแห่งนั้น ทำให้เป็นสิ่งที่สงสัยคิดไปได้ต่าง ๆ เป็นทางที่จะให้เกิดการไม่เรียบร้อยขึ้นในบ้านเมือง ควรจะจัดให้ลงเป็นแบบอย่างเสียให้ชัดเจน ดังเช่นตำแหน่งผู้ซึ่งจะสืบบรมราชสันตติวงศ์ ในกฎมนเทียรบาลซึ่งเป็นกฎหมายเก่า ได้ออกชื่อปรากฏว่าเป็นสมเด็จหน่อพุทธเจ้า ครั้นภายหลังมาชื่อและตำแหน่งนั้นก็หายไป กลายเป็นพระมหาอุปราชซึ่งมีมาในกฎหมายตำแหน่งมาพลเรือน กฎหมายเก่านั้นก็ไม่เลิกถอนอันใด จะว่าพระมหาอุปราชเป็นผู้รับราชสมบัติก็ไม่มีปรากฏในกฎหมายแห่งหนึ่งแห่งใด แต่สังเกตได้ตามตัวผู้ซึ่งได้เป็นพระมหาอุปราชนั้น ย่อมเป็นผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งควรจะได้รับราชสมบัตินั้นโดยมาก จึงเข้าใจกันว่าเป็นผู้ที่จะได้รับราชสมบัติ แต่เพราะไม่มีกฎหมายอันใดซึ่งชัดเจนว่าตำแหน่งนั้นเป็นอย่างไร ภายหลังมาก็ตั้งกันเลอะเทอะไป จนผู้ซึ่งไม่ควรจะได้รับราชสมบัติได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดความร้าวราน ต่างคนต่างถือต่างคิดไปต่าง ๆ กัน เหมือนหนึ่งเปิดช่องไว้ว่าผู้ใดมีอำนาจก็ให้แย่งชิงเอาเถิด แต่กรุงรัตนโกสินทร์นี้เป็นยามเคราะห์ดี จึงยังไม่มีเหตุการณ์จลาจลในบ้านเมืองด้วยการอันนี้เกิดขึ้นเหมือนอย่างเช่นครั้งกรุงเก่า และตำแหน่งอันนี้ได้กำหนดลงเป็นชัดเจนชั้นหนึ่ง ในเมื่อตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อ ๖ ๑ ๒ ค่ำ ปีจอ อัฐศก จุลศักราช ๑๒๔๘ ควร

ที่จะให้มีพระราชกฤษฎีกา เป็นกำหนดลำดับราชสันตติวงศ์ให้มั่นคง เป็นแบบอย่างต่อไป จะได้ป้องกันเหตุการณ์อันสำคัญยิ่งใหญ่อย่าให้มีขึ้นในภายหน้าได้

อนึ่ง พระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามนี้ ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ล้นที่พ้น ไม่มีข้อใดสิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ แต่เมื่อว่าตามความที่เป็นจริงแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติการอันใด ก็ต้องเป็นไปตามทางที่สมควรและที่เป็นยุติธรรม เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าไม่มีความรังเกียจอันใด ซึ่งจะมีกฎหมายกำหนดพระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินเช่นประเทศทั้งปวงมีกำหนดต่าง ๆ กันนั้น เมื่อจะทำกฎหมายสำหรับแผ่นดินให้เป็นหลักฐานทั่วถึง ก็ควรจะต้องว่าด้วยพระบรมราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินให้เป็นหลักฐานไว้ แต่การซึ่งควรจะกำหนดอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าต้องขอชี้แจงความเห็นอันมิใช่ความเห็นที่เข้ากับตัวไว้โดยย่อว่า พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศหมายเอาประเทศยุโรป ซึ่งปกครองบ้านเมืองมีกำหนดพระราชานุภาพต่าง ๆ กัน ด้วยอาศัยเหตุการณ์ซึ่งได้เกิดขึ้นในบ้านเมืองโดยความไม่พอใจของราษฎร จึงได้มีข้อบังคับสกัดกั้นเป็นชั้น ๆ ตามลำดับเหตุการณ์ซึ่งมีขึ้นในบ้านเมืองนั้น ๆ เหตุการณ์ทั้งปวงนั้นก็ยังไม่มีไม่เป็นได้ทั่วถึงกัน เพราะฉะนั้นแบบอย่างจึงยังไม่ลงเป็นแบบเดียวกันทั่วไปได้ทุกประเทศ ส่วนที่กรุงสยามนี้ ยังไม่มีเหตุการณ์อันใดซึ่งเป็นการจำเป็นแล้วจึงเป็นขึ้นเหมือนประเทศอื่น ๆ ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้คิดทำ เป็นการผิดกันตรงกันข้าม และการที่จะปกครองบ้านเมืองเช่นประเทศสยามนี้ ตามอำนาจอย่างเช่นเจ้าแผ่นดินประเทศอื่น ๆ คือประเทศยุโรปก็จะไม่สามารถปกครองบ้านเมืองได้ และจะไม่เป็นที่ชอบใจของราษฎรทั่วหน้าด้วย เหมือนอย่างถ้าจะมีปาลิเมนต์จะไม่มีผู้ใดซึ่งสามารถเป็นเมมเบอได้สักกี่คน และโดยว่าจะมีเมมเบอเหล่านั้นเจรจาการได้ก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้และการฝึกหัดอันใดแต่เดิมมาเลย ก็คงจะทำให้การทั้งปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้ และจะซ้ำเป็นที่หวาดหวั่นของราษฎรผู้ซึ่งไม่เข้าใจเรื่องราวอันใด เพราะไม่ได้นึกไม่ได้ต้องการเกิดขึ้นในใจเลย ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอออฟปาลิเมนต์ เพราะปรกติทุกวันนี้ ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรม และเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้นทั่วหน้ากันเป็นความจริง เพราะเหตุฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นสมควรว่า ราชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินควรจะกำหนดตามแบบเดิมแต่ในข้อที่เป็นข้อจริงอย่างไร คือเหมือนหนึ่ง

ไม่กำหนดตามคำพูดกันนอก ๆ แบบ เช่นเรียกพระนามว่าเจ้าชีวิต ซึ่งเป็นที่หมายว่ามีอำนาจอันจะฆ่าคนให้ตายโดยไม่มีความผิดอย่างหนึ่งอย่างใดได้ ซึ่งความจริงสามารถจะทำได้ แต่ไม่เคยทำเลยนั้น ก็จะเป็นการสมควรแก่บ้านเมืองในเวลานี้อยู่แล้ว

ข้อความซึ่งได้กล่าวมาทั้งปวงนี้ เป็นใจความหัวข้อความประสงค์ของข้าพเจ้า ซึ่งจะให้ท่านทั้งปวงทราบว่า ประสงค์ซึ่งจะจัดการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ด้วยเหตุผลประการใด และประสงค์จะวางรูปใหม่เปลี่ยนรูปเก่านั้นอย่างไร เมื่อท่านทั้งปวงได้เข้าใจความประสงค์หัวข้อเช่นนี้แล้ว ขอให้ประชุมกันคิดจัดข้อบังคับสำหรับที่จะให้การทั้งปวงเป็นไปตามความประสงค์ดังนี้ ให้เรียบร้อยตลอดทุกตำแหน่ง ซึ่งข้าพเจ้าจะได้นั่งในที่ประชุมปรึกษาการทั้งปวงนั้นด้วยต่อไป เมื่อคิดการได้ตลอดทั่วถึง เรียบร้อยแล้ว จะเปลี่ยนแบบอย่างใหม่ เพื่อให้เป็นการมั่นคงในการที่เป็นเอกราชของกรุงสยามเป็นความสุขแก่ราษฎรทั้งปวงสืบต่อไป

เรื่องที่ ๕

พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

"... การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามใจชอบ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย ... เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจนและเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจ หรือมีผู้ยุยงเป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้นมีแต่ชื่อเสียงปรากฏ เมื่อเวลาตายแล้ว ว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้ และผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง ..."

ร. ๕

ก. ความนำ

ในจำนวนพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีถึงพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอหลายฉบับนั้น มีอยู่ฉบับหนึ่งที่บรรยายถึงวิธีการที่พระองค์ทรงใช้ปฏิบัติในเวลาที่ทรงประสบปัญหาอันใหญ่หลวง ทั้งทางส่วนพระองค์และทางการปกครองได้ดีที่สุด คือ พระบรมราโชวาทถึงเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒ ในโอกาสที่เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทรงมีพระชนมายุเท่ากับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงขึ้นครองราชย์ครั้งแรก

นอกจากพระบรมราโชวาทฉบับนี้จะเป็นจดหมายที่พ่อเขียนตักเตือนลูกเช่นสามัญชนทั้งหลายแล้ว ยังมีข้อความหลายประการที่ได้แสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์ของบ้านเมืองในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ ถึงฐานะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเรียกการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ว่า "เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์" และเป็น "ผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น" แทนที่จะมีอำนาจและความสบายอันเป็นธรรมดาของเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย จากพระบรมราโชวาทฉบับนี้เราได้ทราบถึงฐานะแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยในเวลานั้น กับความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์อำนาจทั้งหลายในระบบการเมืองไทย

เอกสารฉบับนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพของการเมืองในสมัยนั้น ซึ่งเป็นการเมืองที่จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะราชสำนัก และเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนเพียงไม่กี่คน ความปั่นป่วนทางการเมืองในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ มักจะเกิดจากการเปลี่ยนแผ่นดินเสมอ ผู้นำทางการเมืองซึ่งได้แก่พระมหากษัตริย์ในสมัยก่อนนั้น ทรงมีและรักษาอำนาจไว้ได้ก็ด้วยการสนับสนุนจากเสนาบดีคนสำคัญ ๆ และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ในหลายกรณี ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ได้มีส่วนสำคัญยิ่งในการสถาปนาพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ดังนั้น ฐานะทางอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินจึงขึ้นอยู่กับการสนับสนุนของกลุ่มขุนนาง และเมื่อสิ้นพระชนม์ลง ความผูกพันที่ขุนนางชุดเดิมจะมีต่อพระราชโอรสจึงเป็นเรื่องที่ไม่แน่นอน การเสวยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เช่นกัน อำนาจในการเลือกผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินและวังหน้าอยู่กับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์โดยสิ้นเชิง เมื่อคำนึงถึงสภาพการเมืองในระยะนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว เนื่องจากไม่มีผู้ใดต้องการที่จะแสดงตัวว่าเป็นผู้จงรักภักดีเป็นพิเศษ ด้วยเกรงอำนาจของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ

ดังที่ได้ทรงรำพึงไว้ว่า "ญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา และต้องระวังรักษาตัว รักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ . . . ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้างก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด . . ."

พระบรมราโชวาทฉบับนี้สะท้อนถึงสภาพการณ์ทางการเมืองในต้นรัชสมัย ซึ่งเป็นระยะเวลาที่กลุ่มต่าง ๆ กำลังเคลื่อนไหวและขัดแย้งกันอย่างรุนแรงขึ้นเป็นลำดับ เป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระมัดระวังพระองค์เองมากกว่าที่จะทรงพยายามดำเนินการเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ที่จะกระทบกระเทือนผู้ที่มีอำนาจอยู่ในขณะนั้น เป็นเวลาที่ต่างคนต่างระวังตัว พยายามรักษาตัวให้คงอยู่ได้ และเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตพฤติกรรมของข้าราชการต่าง ๆ ว่าจะปฏิบัติตัวต่อพระองค์อย่างไร

ดังนั้นในต้นรัชสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กุศโลบายทางการเมืองที่เป็นฝ่ายนิ่งเฉย (passive) มากกว่าจะรุกล้ำ (active หรือ aggressive) ต่อเมื่อทรงรวบรวมกลุ่มขุนนางที่พอเป็นกำลังได้แล้ว จึงได้ทรงเริ่มดำเนินการทานอำนาจของสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ไว้ ไม่ให้มีมากไปกว่าเดิมก่อน แล้วจึงทรงแผ่อำนาจด้วยการเปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารงานคลัง และการตั้งสภาที่ปรึกษาราชการ และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ขึ้นภายหลัง

จากพระบรมราโชวาทฉบับเดียวกันนี้ ทำให้เราได้ทราบถึงปรัชญาและแนวทางในการปกครองราษฎรของพระปิยมหาราชเจ้า ซึ่งได้ทรงมองบทบาทของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดในแผ่นดินว่า "การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย . . . เป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง"

ปรัชญาในการปกครองประเทศดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงยึดมั่นอยู่ตลอดมา ทำให้รัชสมัยอันยาวนานของพระองค์เป็นระยะที่ประเทศไทยมีความรุ่งเรืองร่มเย็นเป็นสุขตลอดเวลา

ข. พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ ฉบับที่ ๒

ที่ ๒/๖๑๓๔ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒[๑]

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้าวชิรุณหิศ[๒]

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางคืน เป็นเวลาที่เจ้ามีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน[๓] นึกตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยพร และสั่งสอนตักเตือนเล็กน้อย ก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่ได้บอกด้วยปากโดยย่อ บัดนี้พอที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้ จึงได้รีบเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติเป็นคำไพเราะจริงหนอ เพราะสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่า ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ย่อมจะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญ ย่อมจะมีอำนาจจะลงโทษแก่ผู้ซึ่งไม่พึงใจ อาจจะยกย่องเกื้อกูลแก่ผู้ซึ่งพึงใจ และเป็นผู้มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอยเล่นหัวหรือให้ปันแก่ผู้ที่พึงใจได้ตามประสงค์ผลแห่งเหตุที่ควรยินดี กล่าวโดยย่อเพียงเท่านั้นยังมีข้ออื่นอีกเป็นหลายประการ จะกล่าวไม่รู้สิ้น

---

[๑] ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๖ วิธีเปลี่ยน ร.ศ. (รัตนโกสินทร์ศก) เป็น พ.ศ. ให้เอา ๒๓๒๔ บวกเข้าไป และการเปลี่ยน จ.ศ. (จุลศักราช) ให้เป็น พ.ศ. ให้เอา ๑๑๘๑ บวกเข้าไป

[๒] สมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารในรัชกาลที่ ๕ พระราชมารดา คือ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี (หรือสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าใน ร. ๙) ทรงประสูติเมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๒๑ และเสด็จสวรรคตด้วยพระโรคไข้รากสาดน้อยในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ (แรม ๑ ค่ำ เดือนอ้าย)

[๓] เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหมได้เป็นประธานในการประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีทั้งหลายในคืนนั้น คัดเลือกผู้เหมาะสมขึ้นครองราชย์ต่อไป ที่ประชุมลงมติเห็นพร้อมกันให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานารถ ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อไป และทรงรับพระบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๑๑ และทรงแต่งตั้งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ขึ้นเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ (จนกระทั่งทรงบรรลุนิติภาวะใน พ.ศ. ๒๔๑๖ จึงได้ทรงว่าราชการโดยเด็ดขาด) ส่วนตำแหน่งอุปราช หรือกรมพระราชวังบวรหน้าได้แก่กรมหมื่นบวรวิชัย (ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่จนเสด็จทิวงคตในปี พ.ศ. ๒๔๒๘ แล้วก็ไม่ทรงตั้งผู้ใดขึ้นตำรงตำแหน่งนี้อีก) และสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในพระคลังมหาสมบัติ และพระคลังต่าง ๆ และสถานราชกิจ ทั้งเป็นผู้อุปถัมภ์ในองค์พระเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งทรงบรรลุนิติภาวะ

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดังนั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้วอันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้น ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น ดังตัวพ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไปนี้

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน[๔] ไม่มีมารดา[๕] มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็มิได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อคือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา[๖] และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้างก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก[๗] ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดามารดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็กมีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลงไป[๘] ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเองยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้นไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อม[๙] ทรงประพฤติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย[๑๐] อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่คือทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคตในขณะนั้น[๑๑] เปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพร้าในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คอจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่ง

---

[๔] ทรงพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ และเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

[๕] พระราชชนนี คือ พระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (ซึ่งต่อมาได้สถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) ได้เสด็จทิวงคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

[๖] คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ

[๗] น่าจะหมายถึง "ทหารมหาดเล็ก" ซึ่งโปรดเกล้าให้คัดเลือกจากมหาดเล็กข้าหลวงเดิมที่กำลังฉกรรจ์ ๒๔ คน

[๘] น่าจะหมายถึงพระเจ้าน้องยาเธอ ๑๐ กว่าพระองค์ ที่ทรงคัดเลือกให้เข้าร่วมในการดำเนินวิเทโศบายทางการเมือง เช่น พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ เป็นต้น

[๙] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ

[๑๐] ขณะที่พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นทรงเป็น "กรมขุนพินิตประชานารถ" อยู่ในระหว่างทรงประชวรมากว่า ๑ เดือนแล้ว

[๑๑] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ มีพระชนมพรรษาได้ ๖๕ ปี

มุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้างทั้งภายในภายนอก[๑๒] หมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก่ตัว จึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่าเหมือนตะเกียงอันริบหรี่ แต่เหตุใดจึงไม่ดับ เป็นข้อที่ควรจะถามหรือควรจะเล่าบอก การที่ไม่ดับไปได้นั้น

๑. คือเยียวยารักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรคและความอดกลั้นต่อปรารถนาคือไม่หาความสุขเพราะกินของที่มีรสอร่อย อันจะทำให้เกิดโรคอย่าง ๑

๒. ปฏิบัติอธิษฐานใจเป็นกลาง มิได้สำแดงอาการกิริยาโดยแกล้งทำอย่างเดียว ตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคง เพื่อจะแผ่ความเมตตากรุณาต่อชนภายใน คือน้อง[๑๓] และแม่เลี้ยงทั้งปวงตามโอกาสที่จะทำได้ ให้เห็นความจริงใจว่ามิได้มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็นข้อกระทบกระเทือนมาเก่าแก่เพียงใด มากหรือน้อย ย่อมสำแดงให้ปรากฏว่าได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย คิดแต่จะมั่วสุมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์ มีที่สุดถึงว่าอายุน้อยเพียงเท่านั้นยังได้จูงน้องเด็ก ๆ ติดเป็นพรวนโตอยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้ในการที่พ่อประพฤติอย่างใดในขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อเป็นแต่เจว็ดครั้งหนึ่งคราวหนึ่งอย่างเรื่องจีน แต่ถึงดังนั้นพ่อได้แสดงความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอ เหมือนอย่างเมื่อยังมิได้เลือกขึ้นเป็นสมมติกษัตริย์เช่นนั้น จนท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุกวัน ๆ

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งรู้อยู่ว่า มีความรักใคร่นับถือพ่อมาแต่เดิมก็ได้แสดงความเชื่อถือรักใคร่ยิ่งกว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่าถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมื้อหนึ่ง หรือถ้ากระไรก็จะ . . .[๑๔] เป็นอันตรายสักมื้อหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูปองร้ายก็มิได้ตั้งเวรตอบคือเอา. . .[๑๕] ไปงัดไม้ซุง. . .[๑๖]

---

[๑๒] ศัตรูภายใน น่าจะหมายถึงการแก่งแย่งชิงอำนาจในระหว่างผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน กับองค์พระมหากษัตริย์เอง ศัตรูภายนอก น่าจะหมายถึงการแพร่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมของชาติตะวันตก

[๑๓] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชโอรสและธิดา อันเกิดจากพระมเหสี และพระสนมต่าง ๆ รวม ๘๒ พระองค์ เป็นชาย ๓๙ พระองค์ หญิง ๔๓ พระองค์

[๑๔, ๑๕, ๑๖] ตรงที่จุดไว้นั้น ต้นฉบับขาดหายไปหน่อยหนึ่งทั้ง ๓ แห่ง

ย่อมเคารพนับถือและระมัดระวังมิให้เป็นเหตุว่า คิดจะประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไปทุกอย่าง จนไม่รู้ว่าผิดว่าชอบเพราะเหตุที่รู้อยู่ว่าเป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั่นนั้นมีเป็นอันมาก แต่พ่อมิได้แสดงความรู้สึกให้ปรากฏเลย ย่อมประพฤติต่อด้วยอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่วของผู้นั้น แม้ถึงรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้องมิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่าวาสนาความดีของตัวผู้นั้น ถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับความผิด ผู้นั้นทำความดีก็ได้รับความดีเท่ากับคนทั้งปวง มีแปลกอยู่แต่เพียงมารู้อยู่ในใจด้วยกันแต่เพียงว่าปรารถนาจะให้ไปในทางดีเพื่อจะได้ยกย่องขึ้น เมื่อไปทางที่ผิดก็เป็นที่เสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิดต้องรับความผิด

๘. ละเว้นจากความสุขสบาย คือ กินและนอนเป็นต้น สักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายามหาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้ มีน้องเป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

๙. เมื่อมีผู้ที่ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจออกโดยยึดเอาทางที่ถูก ต่อสู้ทางที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่งสองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลางย่อมรวนเรหันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมากขึ้น ๆ จนถึงผู้ซึ่งเป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ซึ่งมีความปรารถนากล้า อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้วก็ต้องทำไป แต่ย่อมเห็นว่ากำลังอ่อนลงทุกเมื่อ ๆ

๑๐. พ่อไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้นจะมิได้ซุกซน อันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัยเหตุโอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็นในผู้ซึ่งควรจะไว้ใจได้แก้ไขให้รอดจากความเสีย ถ้าไม่ได้ประพฤติใจดังเบื้องต้นแล้ว ไหนเลยจะรอดอยู่ได้ คงล่มเสียนานแล้ว การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น ดูก็ไม่น่าที่จะยกหยิบเอามากล่าวในที่นี้ เพราะจะทำให้หนังสือยาวเกินไป แต่พ่อยังเชื่อใจว่าถึงเหตุเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเป็นคนหนุ่มก็ยังได้ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง ๒๕ ปีนี้แล้ว[๑๗]

---

[๑๗] ร.ศ. ๑๑๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นปีที่ครองราชย์ครบ ๒๕ ปี และได้มีพิธีรัชดาภิเษกขึ้นในวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒.

บัดนี้ ลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกขเวทนาแสนสาหัสเช่นนั้น จึงได้มีใจระลึกถึง ประสงค์จะแนะให้รู้เค้าเงื่อนแห่งความประพฤติอันได้ทดลองมาแล้วในชั่วอายุเดียวเท่านั้น แต่จะถือเอาเป็นอย่างเดียวกันเหมือนตีพิมพ์ย่อมไม่ได้อยู่เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้งเหตุการณ์ภูมิพื้นบ้านเมืองผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการสะดวกดี ง่ายกว่าแต่ก่อนมากยิ่งนัก ตัวชายใหญ่เองก็ตั้งอยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพฤติตัวให้ดีจะดีได้เร็วกว่าง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายนอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำช้าอย่างเช่นพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็วไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือนว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มีน้องเป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้

๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง ฟังคำแนะนำตักเตือนในที่ควรฟัง

๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรมสำหรับจะเทียมแอกเทียมไถทำการที่หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารถนาเช่นนั้นแล้วมีสองทาง คือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจน และเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชัง อันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจหรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้นมีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้วว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้ และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง ต้องหมายใจในความสองข้อนี้เป็นหลักมากกว่าคิดถงการเรื่องอื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนี้ก็ไม่แลเห็นเลยว่าจะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนวยพรเจ้า ซึ่งยังมิต้องรับการหนักอย่างเช่นพ่อต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ยังมีพร้อมอยู่ทั้งบิดามารดาคณาญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้สติปัญญาความคิดแก่กล้าขึ้น จนถึงเวลาที่ควรจะรับแล้วและได้รับโดยความสะดวกใจดีกว่าที่พ่อได้เป็นมาแล้ว ขอให้หมั่นศึกษาและทำในใจในข้อความที่

ได้กล่าวตักเตือนมานี้ ละความเกียจคร้าน ตั้งใจพยายามทำทางไว้ให้ดีทุกเมื่อ ถ้าสงสัยอันใดข้อใดไม่เข้าใจให้ถาม จะอธิบายให้ฟัง ให้อ่านหนังสือนี้จำได้ทุกข้ออย่าให้เป็นแต่เหมือนอ่านหนังสือพิมพ์เล่น

(พระบรมนามาภิไธย) **สยามินทร์**

เรื่องที่ ๖

ข้อเสนอของเทียนวรรณ

"...ศัตรูภายนอก ใคร ๆ ก็เห็นได้ถนัดชัดเจนด้วยกันหมด แต่ศัตรูภายในส้อนเร้นยากที่ผู้จะรู้จะเห็น ความจริงมันร้ายแรงกว่าศัตรูภายนอกหลายเท่านัก มันได้ทำให้เสียอำนาจบ้านเมือง แลตัดผลประโยชน์แผ่นดินแลของราษฎรด้วย... ศัตรูภายนอกต้องสู้ด้วยปัญญาและอาวุธกลพลทวยหาร ศัตรูภายในต้องสู้ด้วยสติปัญญาแลความยุติธรรม ซื่อตรงโอบอ้อมอารี..."

"...การใหญ่ก็ดี การเล็กก็ดี การสูงก็ดี การต่ำก็ดี หัวใจก็คือความจริงสิ่งเดียว คือจะทำอะไรก็ทำให้จริงทุกอย่าง... กิจกรรมในโลกไม่เลือกว่าสิ่งใด อย่างใด คงตกอยู่ในอำนาจแห่งความจริง ความเพียรที่ถูกชอบจะพึงเป็นได้ทั้งสิ้น..."

"...พิเคราะห์ดูคนในประเทศสยาม ถ้าใครประพฤติดีถูกต้องสมควรหรือพูดจาแยบคายพอที่จะชักจูงผู้อื่นให้กล้าหาญหมั่นเพียร และมีน้ำใจรักความดีการดีจะหาใส่ตนบ้าง ก็ช่วยกันเกณฑ์นัดถุ์ยารดน้ำมนต์ หาว่าเป็นบ้าเป็นบอ... ดูเหมือนคนที่จะทาความดีนั้นประดุจว่าเดินเข้าไปในปากเสือหรือราชสีห์..."

เทียนวรรณ

ก. ความนำ

"ในรัชกาลที่ ๕ นี้ มีเจ้าประหลาดพระองค์หนึ่ง ขุนนางประหลาดท่านหนึ่ง ราษฎรสามัญประหลาดผู้หนึ่ง เจ้าก็คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย มีความปรีชาสามารถประกอบราชกิจใหญ่หลวง และมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารีแก่ข้าราชการเป็นที่สุด พระองค์ปราศจากริษยาอาธรรม ตั้งพระทัยในราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจริง ๆ ประหลาดเหลือที่จะพรรณา . . . ขุนนางก็คือ ท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) ก็ประหลาดมาก หาผู้เสมอมิได้ ในการซื่อตรงต่อพระมหากรุณาและเมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ที่ไม่มีความผิดชั่วร้าย ทำราชการในกระทรวง หรือเป็นแม่ทัพไปในทิศใดก็ไม่ปรากฏว่าไปทำให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน หรือไปมัวเมาด้วยสตรีและแสวงหาลาภผลอย่างไรในทางผิดชั่วร้าย นับว่าประหลาดได้ท่าน ๑ เป็นที่ ๒ ในพวกขุนนางข้าราชการ . . ."[๑]

ส่วนราษฎรสามัญประหลาดนั้นคือ เทียนวรรณ[๒] หรือ ต.ว.ส. วัณณาโภ[๓] เทียนวรรณเกิดในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันพุธที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๖๐ (พ.ศ. ๒๓๘๔) ที่ตำบลบางขุนเทียน ปากคลองฝั่งใต้ บิดาชื่อเรืองสิงห์ มารดา ชื่อโอลิต หรือแตง มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๙ คน เป็นชาย ๕ หญิง ๔ ผู้ใหญ่ให้ชื่อว่าเทียร ตามนามขุนเทียร ฯ ผู้เป็นทวด

เทียนวรรณได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากวัด โดยเริ่มศึกษาอักขรสมัยในสำนักมหาพุ่มเปรียญ ๕ ณ วัดเชตุพนวิมลมังคลาราม ตั้งแต่อายุได้ ๘ ขวบ พออายุได้ ๑๐ ขวบ มหาพุ่มลาบวช เทียนวรรณจึงกลับไปอยู่บ้าน เมื่ออายุ ๑๖ ปีจึงได้มาอยู่กับสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ พระสังฆราช (สา) ซึ่งเป็นญาติข้างมารดา เป็นสามเณรอยู่เพียง ๑๓ เดือนแล้วก็ลาสิกขาบท กลับบ้านเพื่อไปหาเลี้ยงมารดา ในระยะนี้เทียนวรรณได้ท่องเที่ยวไปเกือบทั่วประเทศไทย และยังได้อาศัยเรือกำปั่นเดินทางไปเมืองจีนอีก

---

[๑] ตุลวิภาคพจนกิจ, เล่มที่ ๕ วันที่ ๑, มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ แผ่นที่ ๑๒๑.

[๒] เดิมชื่อเทียร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อว่า วรรณ ต้นตระกูลของเทียนวรรณเป็นขุนนางเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา บิดาของทวดเป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ ส่วนทวดนั้นเป็นข้าราชการในพระนารายณ์มหาราช ชื่อ ขุนเทียรวิเชียรหงษ์ พระนารายณ์โปรดให้มาดูแลสวนมังคุดที่ผังธน ที่ตรงนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า บางขุนเทียน ตามนามของทวดเทียนวรรณ

[๓] คือฉายาของเทียนวรรณเมื่ออุปสมบท

ด้วย พออายุได้ ๒๐ ปีจึงอุปสมบทในสำนักกรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ อยู่ได้ ๕ พรรษาก็ลาสิกขาบท[๔]

ขณะที่เทียนวรรณบวชเป็นพระอยู่นั้น ได้มีโอกาสรับพระบรมราโชวาทจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอ ดังที่เจ้าตัวได้บันทึกไว้ว่า "ได้สดับรับพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเนือง ๆ ด้วยเรื่องคดีโลกแลทางธรรม แลข้อราชกิจการบ้านเมือง ขนบธรรมเนียมในนานาประเทศ ทรงจำไว้ได้ไม่หลงลืม . . ." นอกจากนั้นเทียนวรรณยังได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางอีกด้วย "แลชำนาญในพระราชพงศาวดารแห่งนานาประเทศ แลทราบเหตุแห่งกิจการบ้านเมืองตามจดหมายเหตุ และเป็นจินตกวีพอใจแต่งบทกลอนเป็นสุภาษิตไว้มากเรื่อง . . ."[๕] ในเวลาต่อมาเมื่ออายุได้ ๓๐ ปี เริ่มสนใจกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีของต่างประเทศ "อายุ ๓๐ ปีชอบดูกฎหมายมากเข้า ทราบบ้างในกฎหมายนานาประเทศ โดยเหตุที่มีกัลยาณมิตรเป็นผู้รู้ภาษาอังกฤษ จึงได้เข้าใจธรรมเนียมความปกครองของนานาประเทศบ้าง ทั้งได้ทราบถึงกำลังแลอำนาจของชนชาวยุโรเปียน แลอเมริกา แลรัสเซีย แลจีน . . ."[๖] กัลยาณมิตรของเทียนวรรณที่กล่าวถึงนี้หมายถึงผู้ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศในสมัยนั้น เช่น กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฐ และหม่อมเจ้าเจ๊ก นพวงศ์ เป็นต้น นอกจากนี้ เทียนวรรณยังได้มีความสนิทชิดชอบกับนายเคิค แพททริก (Kirk Patric) ซึ่งเป็นที่ปรึกษากฎหมายของไทยในสมัยนั้นอีกด้วย จนถึงกับได้รับความช่วยเหลือจากนายเคิค แพททริก ด้านเงินทุนส่วนหนึ่งในการออกหนังสือพิมพ์อีกด้วย[๗]

เทียนวรรณอยู่ในหมู่คนไทยรุ่นแรกที่ได้ศึกษาและได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากตะวันตก เทียนวรรณนั้นไม่เฉพาะแต่จะรับเอาความคิดทางตะวันตกมาเท่านั้น แม้แต่การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ การแต่งกาย ก็ได้นิยมแบบอย่างของชาวต่างประเทศด้วย เทียนวรรณเองได้บันทึกไว้ว่า "เราได้ตัดผมไว้หนวดไม่กินหมาก แลแต่งกายสวมถุงน่องรองเท้าอย่างทุกวันนี้ ก่อนคนในประเทศสยามในรัชกาลที่ ๔ . . ."[๘] และ

[๔] ศิริพจนภาค, เล่มที่ ๔, ตอนที่ ๔, ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

[๕] ที่เดียวกัน, หน้า ๓๐๙.

[๖] ที่เดียวกัน, หน้า ๓๑๑.

[๗] ตุลวิภาคพจนกิจ, เล่มที่ ๔, วันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๒, หน้า ๑๐๗๖.

[๘] ตุลวิภาคพจนกิจ, เล่มที่ ๕, วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔, แผ่นที่ ๒๐๓.

"...อาหารแลการบำรุงร่างกาย แลที่อยู่ พอใจธรรมเนียมของชาวยุโรปเพราะเห็นว่าสะอาดดีและผาสุกแก่ร่างกายด้วย..."[๙]

เทียนวรรณเริ่มออกหนังสือพิมพ์รายปักษ์ ชื่อ **ตุลวิภาคพจนกิจ** เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๓ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้ออกหนังสือรายเดือนขึ้นใหม่แทน **ตุลวิภาคพจนกิจ** ให้ชื่อว่า **ศิริพจนภาค** ในเวลานั้นเทียนวรรณมีอายุได้กว่า ๖๖ ปีแล้ว แต่ก่อนหน้านั้นเทียนวรรณได้เคยส่งบทความเกี่ยวกับเรื่องบ่อนเบี้ยและเรื่องทาส โดยเรียกร้องให้เลิกสิ่งทั้งสองนี้เสียไปลงในหนังสือ **ดรุโณวาท** มาแล้ว[๑๐]

งานของเทียนวรรณที่ปรากฏอยู่ใน **ตุลวิภาคพจนกิจ** และ **ศิริพจนภาค** นั้น มีตั้งแต่การสอนธรรมะไปจนถึงตำราคลอดลูก ความสนใจส่วนใหญ่ของเทียนวรรณอยู่ที่การปฏิรูปสังคมไทย มีข้อเรียกร้องให้เลิกทาส เลิกบ่อนการพนัน ยกฐานะของสตรีให้ทัดเทียมบุรุษ และให้รัฐบาลปกครองบ้านเมืองด้วยความยุติธรรม เทียนวรรณต้องการให้สยามเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมกับชาติในยุโรปหรือชาติในเอเชีย คือญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบสยามกับญี่ปุ่นในข้อเขียนของเขาหลายแห่ง เทียนวรรณเรียกร้องให้มีการแก้ไขธรรมเนียมประเพณีที่ล้าหลังเสีย โดยเริ่มที่นิสัยของคนไทยก่อน "ประเพณีของพวกเราชอบมีภรรยามาก ชอบเล่นการพนัน ชอบรับสินบน ชอบคดโกงฉ้อฉล ชอบกดขี่ข่มเหงกันเองในมุ้ง หรือเช่นแก่ปลาเข็มลูกไล่ ดีแต่กัดกันเองในหมู่ลูกไล่ ไปอ่างอื่นไม่สู้ใคร ท่านผู้ใดที่มีสติปัญญาสักเท่าภูเขาหิมเล[๑๑] จะมาตั้งขนบธรรมเนียมให้มีภรรยาคนเดียว เลิกบ่อนเบี้ย ห้ามไม่ให้รับสินบนและเข้าแก่ผู้ผิด แลห้ามมิให้กดขี่ข่มเหงกันเองแลคดโกงกันนั้นจะได้ง่าย ๆ ที่ไหน แม้ว่าจะให้ผลประโยชน์สักเท่าใด ๆ ก็คงไม่ฟัง เพราะประเพณีที่ไกลอยู่เหมือนน้ำของประเทศเราเป็นมาอย่างนั้นช้านานนักแล้ว"[๑๒]

เทียนวรรณย้ำอยู่เสมอว่า ประเทศจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมทุก ๆ ด้านให้ทันกับกาลเวลา "เราเห็นว่าสมัยก็เปลี่ยนแล้ว เวลา

---

[๙] **ศิริพจนภาค**, เล่มที่ ๔, ตอนที่ ๔, วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

[๑๐] **ตุลวิภาคพจนกิจ**, เล่มที่ ๕, วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔, แผ่นที่ ๒๐๓ **ดรุโณวาท** ออกครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. ๙๒ (พ.ศ. ๒๔๑๗).

[๑๑] คือภูเขาหิมาลัย

[๑๒] **ตุลวิภาคพจนกิจ**, เล่ม ๕, วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๔, แผ่นที่ ๑๙๓–๑๙๔.

ก็เปลี่ยนแล้ว แต่บุคคลแลความเห็นในสมองยังไม่ใคร่จะเปลี่ยน ยังถือเขาถือเราอยู่มากด้วยกัน . . ."[๑๓]

เพื่อสนับสนุนข้อคิดเห็นของเขา เทียนวรรณได้วางตัวเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่วิจารณ์สังคมและการปฏิบัติราชการของรัฐอย่างตรงไปตรงมา ไม่หวาดกลัวภัยใด ๆ และได้ตั้งตนเป็นทนายให้กับราษฎรทั่วไปอีกด้วย การกระทำเช่นนี้เป็นผลให้เทียนวรรณต้องถูกจำคุกอยู่ถึง ๑๗ ปี[๑๔] แต่เขาก็มิได้ย่อท้อ ยังคงยึดมั่นอยู่ในอุดมคติของเขาอย่างไม่เสื่อมคลาย ดังบันทึกว่า

> "ตัวเราแม้จะต้องรับพระราชอาชญาอยู่จนสิ้นชีวิต ปากเราแลใจเราตรงกันอยู่อย่างนี้เสมอ ไม่หัวหวานก้นเปรี้ยว ต่อหน้ามะพลับลับหลังตะโก ทำหน้าไหว้หลังหลอกเหมือนใคร การสิ่งใดที่เราไม่เห็นด้วยจะให้เราสอพลอพลอยพยักพเยิดไปด้วยนั้นเราทำไปไม่ได้ มันไม่จริงใจเรา"[๑๕]

ชีวิตบั้นปลายของเทียนวรรณอยู่กับการทำหนังสือ **ศิริพจนภาก** เทียนวรรณปรารถนาที่จะแสดงความคิดเห็นให้ปรากฏแก่ชาวสยามรุ่นหลัง จะได้เป็นที่ปรากฏว่าตัวเขาซึ่งเป็น "คนประหลาดแปลกกว่าชาวสยามด้วยกันในข้อที่เป็นผู้พอใจแต่หนังสือ . . ."[๑๖] ว่าได้ต่อสู้ในการเรียกร้องความยุติธรรมให้กับชาวสยามทั้งมวลมาแล้วอย่างไร "ด้วยเราอายุมากจวนจะสิ้นลมหายใจอยู่แล้ว จะมีเวลาอยู่พูดให้ท่านฟังอีกเท่าใด ขอกล่าวไว้เพื่อกุลบุตรเกิดมาภายหน้าจะได้อ่าน ได้ฟัง ได้รู้ ว่าความประสงค์ที่สุดของพวกเราเพียงไร . . ."

เทียนวรรณถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ ๗๓ ปี ใน ร.ศ. ๑๓๓ (พ.ศ. ๒๔๕๗) ด้วยโรคเบาหวาน ที่บ้านในเวิ้งนาครเกษม[๑๗]

---

[๑๓] ตุลวิภาคพจนกิจ, เล่มที่ ๕ วันที่ ๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔, แผ่นที่ ๒๐๕.

[๑๔] เหตุที่เทียนวรรณต้องติดคุกนั้น มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นเพราะเขียนฎีกาให้ราษฎรผู้หนึ่งทูลเกล้า ฯ ถวายพระเจ้าอยู่หัวโดยไม่ได้ขออนุญาตกระทรวงมหาดไทยตามกฎหมายก่อน จึงมีความผิดฐานหมิ่นตราพระราชสีห์ ดู สงบ สุริยินทร์, เทียนวรรณ, หน้า ๓/๑๑–๔/๑.

[๑๕] ศิริพจนภาก, เล่มที่ ๔, ตอนที่ ๔, ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๖.

[๑๖] ศิริพจนภาก, เล่มที่ ๑, ตอนที่ ๑, วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖.

[๑๗] สงบ สุริยินทร์, เทียนวรรณ, หน้า ๓๖/๑๕.

เรื่องของเทียนวรรณที่นำมาไว้ในหนังสือเล่มนี้ ได้แก่เรื่อง *ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มิใช่นอนหลับ* (**ตุลวิภาคพจนกิจ** เล่ม ๕ วันที่ ๑๖, ๒๓ ธันวาคม และ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓) เรื่อง *ว่าด้วยสมัยหรือเวลา* (**ตุลวิภาคพจนกิจ** เล่มที่ ๕ วันที่ ๘ และ ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔) และเรื่อง *ไปรเวตคำแนะนำ* (ศิริพจนภาค เล่มที่ ๒ ตอนที่ ๒ วันที่ ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖)

เรื่อง *ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มิใช่นอนหลับ* นั้นเป็นความคิดเห็นหรือจินตนาการของเทียนวรรณ ในการที่จะให้ประเทศสยามได้มีความเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมชาติที่ศิวิไลซ์แล้ว เทียนวรรณเขียนเรื่องนี้ที่เมืองจันทบุรีเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๑๕ และได้ให้นายรอบบุตรชายนำไปถวายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสวัสดิวัฒนวิสิษฐ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ หนังสือนี้เทียนวรรณตั้งใจที่จะให้เป็นข้อเสนอในการจัดเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมแผ่นดินของสยาม เมื่อเทียนวรรณพิมพ์ **ตุลวิภาคพจนกิจ** จึงได้นำเรื่องนี้มาลงไว้ด้วย[๑๘] เราจะมองเห็นความรอบรู้และการมีสายตาไกลของเทียนวรรณจากเรื่อง *ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มิใช่นอนหลับ* ได้อย่างมาก ถ้าเทียนวรรณเขียนเรื่องนี้ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ ตามที่อ้างไว้จริง ก็นับว่าเทียนวรรณได้เรียกร้องให้เลิกทาสก่อนบุคคลใดในสยาม ส่วนข้อเสนออื่น ๆ ของเทียนวรรณนั้นมีหลายข้อที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริอยู่แล้ว และได้ทรงดำเนินการเปลี่ยนแปลงภายในรัชสมัยของพระองค์เอง เช่น ทรงตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นบังคับศาลที่เพิ่มขึ้น ปรับปรุงการจัดหน่วยงานทางทหาร และปรับปรุงคุณภาพของอาวุธยุทธภัณฑ์ให้เหมาะสมสมัย ส่วนทางด้านการคมนาคมก็ได้ทรงตัดถนนสำคัญหลายสาย ทรงสร้างทางรถไฟ และเริ่มงานไปรษณีย์โทรเลขขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย นอกจากนั้นความคิดของเทียนวรรณที่ปรากฏในบทความนี้ ยังได้กลายเป็นหลักสากลที่สำคัญในการบริหารงานในยุคปัจจุบัน เช่น การกำหนด "เงินเดือนตามวุฒิแห่งตน" การ "หาคนดีใช้ในกรมแลกระทรวง" หรือการฝึกอบรมโดยการไปดูงาน (ข้อที่ ๑๗) หรือแม้วิธีการที่นิยมปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน เช่น การ "ไปกู้เงินชาวอเมริกันมาจัดการก่อสร้าง" เป็นต้น

สำหรับเรื่อง *ว่าด้วยสมัยหรือเวลา* เทียนวรรณแถลงถึงสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นความต้องการรีบด่วนอันจะนำประเทศชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ในข้อแถลงนี้เทียนวรรณได้ย้ำถึงความสามัคคีพร้อมเพรียงและการพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม เพราะ "มีแต่เจ้านายเสนาบดีก็ไม่ได้ มีแต่ไพร่พลเมืองก็ไม่ได้" และ

---

[๑๘] **ตุลวิภาคพจนกิจ**, เล่มที่ ๕, วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔, แผ่นที่ ๒๐๓.

"ร่างกายตั้งแต่พื้นเท้าจนตลอดปลายผมซึ่งมีอวัยวะแลอาการปรกติไม่ขาดเหลือ จึงจะดูงามดี"

ส่วนเรื่อง *ไปรเวตคำแนะนำ* นี้เทียนวรรณเขียนให้ ม.ร.ว. เล็ก เมื่อปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ ชี้แจงมูลสำคัญ ๓ ประการที่ทำให้ประเทศทางตะวันตกเจริญกว่าประเทศแถบเอเชีย ได้แก่ชนชั้นหัวหน้าหรือชนชั้นผู้นำนิยมกระทำการเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลผู้น้อยและผู้ยากจนหนึ่ง ฝักใฝ่แสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอหนึ่ง และฝึกฝนทหารให้พร้อมอยู่เสมอหนึ่ง หลังจากที่ได้บรรยายถึงปัจจัยเหล่านั้นแล้ว เทียนวรรณสรุปว่าการที่ประเทศทางตะวันตกเจริญได้ก็เพราะ ประเทศเหล่านั้นพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมของบ้านเมืองอยู่เสมอ สิ่งใดที่จะขัดขวางผลประโยชน์ของบ้านเมืองและราษฎรก็รีบกำจัดเสีย สิ่งใดที่จะช่วยให้เกิดความเจริญก็ช่วยกันสนับสนุน เมื่อกลับมาพิจารณาประเทศทางเอเชีย เทียนวรรณมีความเห็นว่าประเทศเหล่านี้ขาดตำราแบบแผนทางวิทยาความรู้ และสภาพการณ์ที่จะสนับสนุนให้คนทำความดี "ดูเหมือนคนที่จะทำความดีนั้น ประดุจว่าเดินเข้าไปในปากเสือหรือราชสีห์" สิ่งต่าง ๆ ที่เทียนวรรณบรรยายไว้ในตอนนี้ เป็นลักษณะตรงกับลักษณะประเทศที่ด้อยพัฒนาในความหมายปัจจุบันโดยแท้ ดังว่า

> "พิเคราะห์ดูประเทศญวน ประเทศไทย ประเทศมอญ พม่า... ไม่ใคร่จะมีตำราแบบแผนอะไรที่จะให้รู้ในท้องฟ้า อากาศธาตุ ฤดู แลทะเล ในป่าขนบธรรมเนียมอันใดก็ไม่ยั่งยืน หยิบโน่นมาใส่นี่ คิดตั้งแต่กฎหมาย คนที่ดีใจกล้าหาญไม่โลภซื่อตรงก็มิใคร่จะเอาธุระ คนผู้ใหญ่แลเศรษฐีก็ไม่สู้จะเมตตาเอ็นดูคนโง่คนจน เที่ยวไปมองดูหลายบ้านหลายเรือนก็ไม่ใคร่จะเห็นมีห้องไว้หนังสือ แลหนังสือสำหรับบ้าน... โดยจะมีบ้างก็แต่เรื่องอ่านเล่นแหลว ๆ ที่จะชักนำใจให้กำหนัดแลกำเริบมัวเมา มีนิราศร้องไห้ถึงเมีย เป็นต้น... เดินตามถนนในร้อยคนได้พบก็ไม่มีนาฬิกาพกใน ๑ คน แม้จะมีบ้างก็ไม่เดินหรือเดินไม่สะดวก เป็นแต่ห้อยแลประดับเพื่อความงามเล่นเท่านั้น พิเคราะห์ดูใจคอคนก็ค่อนข้างจะหยาบคายร้ายกาจ ปราศจากเมตตาปรานีซึ่งกันแลกัน มีแต่คอยคิดอิจฉาอาธรรม์ จ้องแต่จะคอยหาความผิดแลล้างผลาญเบียดเบียนกัน..."

ข. ว่าด้วยความฝันละเมอแต่มิใช่นอนหลับ

ข้อเสนอเรียกร้องให้มีการจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมในประเทศสยามเสียใหม่ให้ทันสมัย โดย เทียนวรรณ (ต.ว.ส. วัณณาโก) จาก ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม ๕ วันที่ ๑๖, ๒๓ ธันวาคม และ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๓ (แผ่นที่ ๑๗๙, ๑๘๐ และ ๑๘๑)

ถามว่า ความฝันก็ดี, ความละเมอก็ดี, ต่อเมื่อหลับไหลลงสู่ภวังค์แล้วจึงฝันละเมอมิใช่หรือ, นี่ท่านว่ามิใช่นอนหลับเช่นนั้น, ฟังดูประหลาดมาก, ผิดจากความเข้าใจแลเสียงที่เขาพูดแลถือกันอยู่เป็นพื้นมาก ถ้ากระนั้นเชิญอธิบายจะได้รับประทานฟังเอาเป็นคติบ้าง,

อธิบายว่า, แม้ว่าเราท่านทั้งหลายที่ลืมตาอยู่มิได้ล้มตัวลงนอน หรือมิได้หลับกรนก็จริง, แต่เขาได้ฝันเห็นไปต่าง ๆ คือเขาได้น้อมมานะ คือมโนวิญญาณไปไกล ๆ จนถึงนรกแลสวรรค์ แลได้น้อมไปถึงความมีความจน แลความทุกข์ความสุข แลน้อมไปในสรรพกิจการต่าง ๆ ว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนี้, แลยังร้องขอว่าให้สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้เป็นอย่างนี้, แลตั้งใจไว้ว่าจะทำสิ่งนั้นให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้เหมือนใจคิดด้วยอีกต่อไป,

แต่กิจการนั้น ๆ ได้สำเร็จเป็นไปตามฝันบ้าง, แลมิได้เป็นไปตามใจคิดใจฝันบ้าง, ดั่งเราจะเล่าให้ท่านฟังตามที่เราได้เพ้อไปมากมายยืดยาว แต่เมื่อเราอายุได้ ๓๐ ปี, ถ้าจะคำนวณเข้าดูตั้งแต่เวลานั้นมาจนวันนี้, ได้ ๓๓ ปีเข้าปีนี้แล้ว, บัดนี้อายุเราได้ ๖๓ ปีเข้าปีนี้แล้ว, เวลานั้นเราอยู่ที่เมืองใหม่ใกล้วัดโยธานิมิต เรียกว่าเมืองจันทบุรี, ในเวลาที่มิได้นอนหลับ นั่งลืมตาอยู่ได้ฝันเห็นไปว่า, ถ้าทำได้จะทำ คือคิดจะจัดบ้านเมืองแลเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมในประเทศสยามเสียใหม่, ให้ดีให้ทันแก่สมัยของบุคคลที่เห็นว่าจะดีได้แลทำได้,

ที่ ๑ คิดว่าจะหาผลอย่างใดอย่างหนึ่งใช้แทนเงินอากรพนันได้แล้วเมื่อใด, จะรีบเลิกถอนการพนันเสียให้ขาดเมื่อนั้น,

ที่ ๒ จะให้มีกฎหมายมีภรรยาคนเดียวประสงค์จะตัดโสหุ้ยในการไม่มีประโยชน์แก่ราชการให้น้อยลง,

ที่ ๓ จะเลิกการขายมนุษย์เป็นทาส, เพื่อจะพยุงชาติของตนให้เลื่อนพ้นจากความดูถูกของชาติอื่น ๆ,

ที่ ๔ จะห้ามขาดมิให้ไทยแท้สูบฝิ่นกินฝิ่น, โดยเห็นว่าฝิ่นให้โทษหลายทาง ร้าย

แรงถึงแก่ตัดชีวิตตนเองได้,

ที่ ๕ คิดจะตั้งโรงเรียนสอนหนังสือแลภาษาต่าง ๆ แลฝึกหัดวิทยาแพทย์ แลโหรแลธาตุ แลการช่างทุกสิ่งทุกอย่าง, แม้ว่าครูในประเทศของเราไม่มี ก็จะหาจะจ้างมาแต่ประเทศอื่นให้มาสั่งสอนฝึกหัดคนของเราให้รู้จนใช้ได้จริง,

ที่ ๖ จะตั้งศาลสถิตยุติธรรม, แลเลือกหาคนที่มีสันดานสุจริตซื่อตรงรู้กฎหมายให้เป็นผู้พิพากษาตุลาการ, สำหรับตัดสินคดีของราษฎร,

ที่ ๗ จะฝึกหัดพลทหารแลนายทหารให้ชำนิชำนาญในการยุทธ์ทั้งทัพบกแลทัพเรือ, ให้เหมือนทหารอย่างยุโรป,

ที่ ๘ จะจัดหาสะสมเครื่องสาตราอาวุธที่วิเศษต่าง ๆ ไว้ให้พรักพร้อมเสมอ ดุจว่าจะมีศึกสงครามอยู่แล้ว,

ที่ ๙ จะทำถนนคนเดิน รถม้าเดิน รถกลไฟ รถไอเดิน ในพระนคร นอกพระนคร ตลอดหัวเมืองทั่วพระราชอาณาเขตสยามมณฑล สำหรับใช้ให้ทันราชการที่จะมีมา แลการส่งสินค้า,

ที่ ๑๐ จะขุดคลองผ่านผ่าไปในที่ดอนให้เป็นทางน้ำเดินขังน้ำได้, จะทำป้อมในหัวเมืองที่สำคัญ, จนสามารถจะรับรองป้องกันข้าศึกได้,

ที่ ๑๑ จะจัดหาพาหนะ มีรถแลล้อเกวียน เรือกลไฟสำหรับบรรทุกเสบียงอาหารเครื่องยุทธ์อาวุธรบ แลพลทวยหารไว้พริบพร้อมทัน เผื่อเมื่อธุระอันจำเป็น,

ที่ ๑๒ จะใช้โทรเลขโทรศัพท์แลตั๋วไปรษณีย์ ให้เป็นที่เชื่อใจวางใจได้ว่าจะใช้ได้ทันธุระแลความประสงค์จริงๆ ของราชการ แลการของราษฎรพ่อค้านายห้างทั้งหลาย,

ที่ ๑๓ จะตั้งแบงค์หรือคลังไว้เงินทั่วทุกมณฑล, สำหรับรับแลจ่ายเงินในทางราชการ หรือการของราษฎร มีธรรมเนียมรับฝากแลส่งต้นแลให้กู้,

ที่ ๑๔ จะจัดทหารในพื้นเมืองพื้นมณฑลให้ประจำรักษาผัดเปลี่ยนกันอยู่ทุกหัวเมือง แลมณฑลนั้น ๆ แลทุกป้อม,

ที่ ๑๕ จะจัดนคราภิบาล คือพลตระเวนให้เรียบร้อย จนเป็นที่วางใจได้ ของราชการแลราษฎร, ในที่จะได้พึ่งแลอาศัยความรักษาของพลตระเวน,

ที่ ๑๖ จะตั้งกรมสำหรับสอบสวนวิทยาความดีแลความรู้ ความประพฤติของข้าราชการ แลราษฎร แลการค้าขายหรือการเพาะปลูก ทำผลประโยชน์แก่ประเทศ,

ที่ ๑๗ จะจัดเรือรบอย่างใหญ่ ๑ ลำ ให้บรรจุพลทหารไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ คน, ในเรือลำนี้, จะมีโรงเรียนสำหรับเรือในวิชาสำคัญทุกอย่าง, แลมีทั้งเครื่องพิมพ์แลเครื่องถ่ายเงารูปด้วย, จะเลือกบุตรข้าราชการแลราษฎรที่รู้วิชาเลขแลหนังสือไทยอังกฤษแล้ว, อายุตั้งแต่ ๑๕ ปีขึ้นไป, ลงในเรือรบใหญ่ลำนั้น, ให้เที่ยวไปจอดไปทุกประเทศบ้านเมืองที่จะพึงไปได้, มีกำหนดจอดอยู่ไม่ต่ำกว่าเดือน ๑ ไม่เกินกว่า ๓ เดือน, กำหนดให้มีเวลากลับไม่ต่ำกว่า ๓ ปี ไม่เกินกว่า ๕ ปี, เมื่อกลับมาแล้ว, นักเรียนในเรือนั้น, จะให้ขึ้นจากเรือ, ควรจะใช้ได้เพียงใด จะใช้ให้ทำการในหน้าที่แห่งราชการ ทางเรือรบเรือค้าขายต่อไปแล้วแต่คุณวุฒิ, จะเปลี่ยนเด็กนักเรียนสำรับใหม่ลงต่อไปอีก โดยเรือลำนั้นจะเป็นอันตรายก็จะทำขึ้นใหม่อีก,

ที่ ๑๘ จะตั้งโรงหล่อทำอาวุธต่าง ๆ แลเครื่องแก้วเครื่องดิน เช่น ถ้วยชาม, แลทำกระดาษภาชนะต่าง ๆ สำหรับใช้ในประเทศบ้านเมืองของตน,

ที่ ๑๙ จะตั้งกรมตรวจสอบไต่สวนธาตุต่าง ๆ อันมีในประเทศสยาม, มีเหล็กแลทองแดง ทองคำ เงิน ตะกั่ว แลเพชรพลอยสีต่าง ๆ อันมีในพื้นแผ่นดิน,

ที่ ๒๐ จะจัดทำสำมะโนครัวอย่างละเอียด, ให้รู้แน่ในพลเมืองเกิดตายแลเข้าออกประจำแลหมู่ชาให้ชัดเจน, จนรู้ได้ว่าวัน ๑ เกิดเท่าใด ตายเท่าใด, เข้าเท่าใด ออกเท่าใด, หญิงเท่าใด ชายเท่าใด, คนเขาเท่าใด คนเราเท่าใด,

ที่ ๒๑ จะตั้งที่โรงทานแลโรงพยาบาลรักษาคนไข้เจ็บ, แลรักษาลูกกำพร้าอันไม่มีบิดามารดาเลี้ยง,

ที่ ๒๒ จะตั้งโรงสรรพการ สำหรับให้คนที่ไม่มีการงานจะทำหรือทำอะไรไม่เป็นให้มารับจ้างทำการงานพอได้อาหารแลเบี้ยเลี้ยงประทังชีวิตไปกว่าจะทำการงานได้ เช่นเขาผู้รับจ้างทั้งหลาย, ซึ่งจะคิดค่าจ้างให้,

ที่ ๒๓ จะมีกฎหมายเสียชื่อ และได้ชื่อดีตามวิทยาความรู้ดีแลความประพฤติชั่วหนักเบา,

ที่ ๒๔ จะจัดการศาสนา ให้เป็นยุติว่า อย่างนั้นเป็นถูกต้องตามธรรมตามวินัย, จะเก็บหนังสือแลคำล่อลวง ซึ่งผิดธรรมผิดวินัย บรรจุเจดีย์เสียให้หมด, คงไว้แต่ที่ถูก,

ที่ ๒๕ จะจัดตั้งให้ปาแตนมีกรรมสิทธิ์แก่ผู้ต้นคิดในทางราชการ แลการค้าขายทำผลประโยชน์ในประเทศชาติศาสนา,

ที่ ๒๖ จะให้มีโบสถ์สำหรับแต่งงานผัวเมียทั่วทุกหัวเมือง, ให้มีพนักงานประจำรักษาอยู่เสมอเป็นเถ้าแก่,

ที่ ๒๗ จะเลือกหาครูผู้ที่เป็นบัณฑิตให้สอนราษฎรในบ้านเมืองมณฑล, แต่มิให้ใช้อาญาบังคับกดขี่, เป็นแต่สั่งสอนให้รู้จักความชั่วความดี ผิดแลถูก จริงแลเท็จเท่านั้น,

ที่ ๒๘ จะตั้งปาลิเมนต์ อนุญาตให้มีหัวหน้าราษฎรมาพูดธุระชี้แจงของตนแก่รัฐบาลได้, ในข้อที่มีคุณแลมีโทษทางความเจริญแลไม่เจริญนั้น ๆ ได้ ตามเวลาที่กำหนดอนุญาตไว้,

ในความฝันที่เราฝันมานี้, ในชั้นต้นจะโหวตเลือกผู้มีสติปัญญาเป็นชั้นแรกคราวแรกที่เริ่มจัด, ให้ประจำการในกระทรวงทุกอย่างไปก่อนกว่าจะได้ดำเนินให้เปนปรกติเรียบร้อยได้,

ที่ ๒๙ จะตั้งโรงเรียนฝึกสอนนารีให้รอบรู้สรรพวิทยาทุกสิ่งทุกอย่างให้เหมือนที่บุรุษเรียนรู้, แลให้รอบรู้ในการปฏิบัติบ้านเรือนแลสามีแลเลี้ยงบุตรของตน,

ที่ ๓๐ จะฝึกหัดราษฎร ตั้งโรงถักทอเย็บปักร้อยกรอง, แต่การที่ฝึกหัดไม่เรียกค่าฝึกสอน เก็บแต่ฝีมือในสิ่งที่เขาทำไว้จำหน่ายเป็นผลของโรงเรียนเท่านั้น เพื่อบำรุงการต่อไป,

ที่ ๓๑ จะทำเนื้อสัตว์ต่าง ๆ มีมัจฉา เช่น ปลาทู เป็นต้น, ให้สุกสำเร็จ ใส่กระป๋องไว้กินได้ช้านาน แลเป็นอาหารสำหรับกองทัพเมื่อคราวขัดข้องจะหุงต้มไม่ได้ไม่ทันธุระในเวลามืดค่ำจำเป็น,

ที่ ๓๒ จะให้มีกฎหมายเนรเทศผู้ผิดผู้ชั่วที่ไม่ควรฆ่าฟัน หรือจองจำไว้ในกรุงหรือไม่เข็ดหลาบ,

ที่ ๓๓ ราษฎรผู้ชายทุกคนที่ไม่เข้าโรงเรียน, จะให้ฝึกหัดรู้วิชาทหารไม่ต่ำกว่า ๓ ปี ไม่เกินกว่า ๕ ปีทุกคน,

ที่ ๓๔ จะมีกฎหมายสำหรับบำรุงทหารบกแลเรือ, คือ ถ้าแม่หญิงคนใดเป็นภรรยาทหาร, ถ้ามีครรภ์ตั้งแต่ ๓ เดือนขึ้นไปแล้ว, จะให้เบี้ยเลี้ยงครรภ์เดือนละ ๑ บาท ถ้าคลอดแล้วเป็นหญิงให้ ๖ สลึง เป็นชายให้ ๒ บาท กว่าเด็กจะได้ ๑๐ ขวบ, อายุถึง ๑๐ ขวบแล้ว จะให้เข้าฝึกหัดเป็นทหารในโรงเรียนทหาร ถ้าเป็นหญิงก็ให้ฝึกหัดวิชาฝ่ายทหารมีการเย็บปักร้อยกรอง เป็นต้น, ถ้าอายุกว่า ๑๐ ขวบจะได้เบี้ยเลี้ยงส่วนตัวตามวิชา

ต่างหาก, เมื่ออายุได้ ๑๕ ปีแล้ว ไม่รับราชการก็ไม่ได้เงินเดือน, รับราชการก็ได้เงินเดือนตามวุฒิแห่งตน, ในบุตรหมู่ทหารจะไปได้สามีเป็นพลเรือน บุตรก็ต้องเป็นหมู่ทหาร แม้ว่าหญิงมิใช่หมู่ทหาร แต่ได้สามีเป็นทหาร บุตรก็ต้องตามบิดาเป็นทหาร ถ้ามีคดีต่อทหาร ศาลทหารควรชำระ ถ้าทหารเป็นจำเลย ศาลทหารควรพิจารณา, ถ้าพลเรือนเป็นจำเลยทหารต้องไปว่าที่ศาลสถิตยุติธรรม,

เมื่อเราฝันไปเป็นกองอย่างนี้แล้ว ก็มาฝันถึงเงินที่จะจ่ายใช้ในราชการว่า จะได้ที่ไหนมาใช้, เพราะฉะนั้นเราจึงฝันต่อไปอีกว่า, จะไปกู้เงินชาวอเมริกามาจัดการก่อสร้างในชั้นต้น แล้วก็ฝันต่อไปว่า เงินมากมายนักจะได้ดอกเบี้ยที่ไหนให้เขาทุก ๆ ปีเล่า, เราจึงฝันต่อไปอีกว่า, จะเอาเงินภาษีดีบุกในแหลมมาลายูใช้แทนดอกเบี้ยเป็นพอ, เงินที่จะจัดการบำรุงต่อไปนั้น, จะเอาเงินผลประโยชน์ในอากรภาษีต่าง ๆ ใช้, แล้วฝันต่อไปว่า, เมื่อได้จัดการสำมะโนครัวรู้ทะเบียนพลเมืองแน่นอนแล้ว, ก็รู้จำนวนเงินตามที่เราดำริไว้ในธนานุมัติ, เราเห็นว่าทั้งพลเมืองมีวิชาความรู้มากขึ้นด้วยกันแล้ว, ก็จะคิดค้าขายแลเสาะสางแสวงหา แลทำผลให้เกิดขึ้นตามความเจริญรู้เหมือนกัน เงินอากรก็จะพลอยขึ้นด้วยตามจำนวนคนที่หาทรัพย์ เช่น คนทำนามาก ค่านาก็มากขึ้น ค่าภาษีก็มากขึ้น, ย่อมมากขึ้นตามกันฉะนั้น,

ในฝันว่า เราฝันเห็นว่า การแผ่นดินมีการใหญ่อยู่ ๒ ประการ คือศัตรูภายนอกประการหนึ่ง ศัตรูภายในประการหนึ่ง, ศัตรู ๒ ประการนี้ เป็นเครื่องรบกวนแลขัดขวางมิให้บ้านเมืองเจริญได้ แลได้กระทำให้ผลของแผ่นดินเสื่อมเสียไปด้วย,

แต่ศัตรูภายนอกใคร ๆ ก็เห็นได้ถนัดชัดเจนด้วยกันหมด แต่ศัตรูภายในซ่อนเร้นยากที่ผู้จะรู้จะเห็น, แม้จะเห็นบ้างก็ไม่มีโอกาสจะจัดจะพูดได้, เพราะมันแอบติดอยู่กับความเชื่อของรัฐบาล, ความจริงมันร้ายแรงกว่าศัตรูภายนอกหลายเท่านัก, มันได้ทำให้เสียอำนาจบ้านเมือง แลตัดผลประโยชน์แผ่นดินแลของราษฎรด้วย, ผลที่จะเกิดขึ้นมันไม่ให้เกิด ผลที่เกิดอยู่แล้วมันหักล้างทำลายเสีย

เราฝันต่อไปว่า ศัตรูภายนอกต้องสู้ด้วยปัญญาแลอาวุธแลพลทวยหาร, ศัตรูภายในต้องสู้ด้วยสติปัญญาแลความยุติธรรม ซื่อตรง โอบอ้อมอารี, หาคนดีใช้ในกรมแลกระทรวง, เราได้ฝันไว้มากในการจะหาคนดีใช้, ซึ่งจะได้ปราบศัตรูภายใน, แลต่อสู้แก่ศัตรูภายนอก แต่จนใจที่มีเหตุติดขัด, จนอายุเราล่วงมาเสียถึงเพียงนี้แล้ว, เราจึงตกใจตื่นขึ้น จึงได้จดหมายข้อความที่เราฝันไว้, เพื่อให้มหาชนเกิดภายหลังได้ทราบในความฝันของเรา,

ค. ว่าด้วยสมัย หรือ เวลา

โดย เทียนวรรณ (ต.ว.ส. วัณณาโภ) จาก ตุลวิภาคพจนกิจ เล่มที่ ๕ วันที่ ๘, ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔ (แผ่นที่ ๒๐๖ และ ๒๐๗)

ด้วยในสมัยนี้ จะต้องการแต่ความจริงที่มั่นคงแน่นแฟ้น, เปรียบด้วยฐานรากจะก่อพระเจดีย์ ต้องทำรากให้ดีอย่าให้ทรุดให้แยก, ถ้าจะชี้แจงให้เห็นแล้ว ก็ต้องจำกล่าวเป็นข้อ ๆ ให้กระจ่างชัดว่า, พวกเราต้องการที่สุดเพียงไรในเวลาเฉพาะหน้าบัดนี้, แลต่อไปในเบื้องหน้า, อาศัยเหตุนี้ เราตุลวิภาคพจนกิจ ขอรับประทานโทษ, อย่าว่าอวดดีหรือพูดมาก ต้องจำเป็นขอกล่าวไว้บ้าง, ด้วยเรามีอายุมากจวนจะสิ้นลมหายใจอยู่แล้ว, จะมีเวลาอยู่พูดให้ท่านฟังอีกสักเท่าใด, ขอกล่าวไว้เพื่อกุลบุตรเกิดมาภายหน้าจะได้อ่านได้ฟังได้รู้ว่าความประสงค์ที่สุดของพวกเราเพียงไร, ดั่งจะกล่าวต่อไปนี้,

(๑) เราต้องการที่สุดในความพร้อมเพรียงน้ำหนึ่งใจเดียวเป็นสามัคคี,

(๒) เราต้องการที่สุดในความสำเร็จที่คิดได้ แล้วทำให้ตลอดไปตามคิดอย่าให้ไปติดไปขัดอยู่ได้,

(๓) เราต้องการที่สุดในกำลัง ๓ คือกำลังปัญญาวิชา, กำลังทรัพย์บ่อทรัพย์, กำลังพลแลพลเมือง,

(๔) เราต้องการที่สุด ให้ดียิ่งได้ดั่งความมุ่งหมายในสิ่งในการที่จัดที่ทำลงไปแล้วทุกประการ,

(๕) เราต้องการที่สุดในตัวบุคคล, คือเสนาบดีแลอธิบดี เจ้ากรมปลัดกรมผู้ช่วย แม่ทัพนายทหาร พลทหารที่รู้การในหน้าที่ของตนตลอดได้จริงๆ ให้มีพร้อมมีมากแลใช้การได้ทุกท่านทุกนายทุกคน,

(๖) เราต้องการที่สุด ในผู้ที่ตั้งอยู่ในยุติธรรมเพื่อเป็นตาเป็นใจของแผ่นดิน, คือเทศาข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองแลผู้รั้ง, ผู้พิพากษาตุลาการพนักงานทุกกระทรวงการ,

(๗) เราต้องการที่สุด ในท่านที่มีสติปัญญาแลรู้วิชาเท่าแก่เขาที่รู้จริง, สำหรับจะได้ช่วยแนะนำกิจการบ้านเมืองเพื่อให้มีความเจริญโดยรวดเร็วทันเวลา,

(๘) เราต้องการที่สุด ในพวกเราให้รู้วิชาลึกซึ้งจริง ๆ ทุกคนที่ควรจะรู้ได้หัดได้เรียนได้, จนพอใช้ในบ้านเมืองจนเหลือล้น,

(๙) เราต้องการที่สุด ในที่จะตัดรอนสิ่งที่กีดขวางทางความเจริญแก่บ้านเมืองของเราจริง ๆ ไม่สักแต่ว่าว่าไปตามธรรมเนียมเท่านั้น, ให้สมควรแก่เวลาที่จะเป็นไปได้ทำได้,

(๑๐) เราต้องการที่สุดในความไม่รู้จักจืด, คือถ้าคิดถ้าจัดบัญญัติอะไรขึ้นไว้แล้ว, ก็ให้ตั้งใจช่วยกันรักษาแลบำรุงมิให้จืด, ฉู่เดียวหายเช่นที่เคยเป็นมาแล้วหลายหนหลายครั้งหลายอย่างฉะนั้น,

(๑๑) เราต้องการที่สุดให้แม่หญิงทุกคน รู้วิชาแลมีความดีเท่าแก่บุรุษทั้งหลาย,

(๑๒) เราต้องการที่สุดให้พวกเรามีความรู้สึกในความรักชาติศาสนาแลประเทศที่เกิดของตน, แลทั้งมีความอายแก่ชาวต่างประเทศ, แลอายแก่ใจของตัวเองอย่าให้ถือว่า, ถึงรู้ก็ทำอะไรข้าไม่ได้, ข้านั่งอยู่สูงกว่าเจ้าแล้ว,

(๑๓) เราต้องการที่สุดในพวกเรา, ให้ปล่อยทิฐิมานะในข้อที่ถือตัวถือใจว่าดีกว่ากันหมดทุกอย่าง, เราขอให้ท่านนึกไว้เสมอ ๆ ว่า, เขาจะมีดีกว่าเราจริงบ้างดอกกระมัง, ขอให้ปล่อยความดูถูกเสีย, หวังแต่การที่จะเป็นประโยชน์ยาวเป็นประมาณ,

(๑๔) เราต้องการที่สุด ขอให้เจ้านายของเราทรงพระดำริถึงเราผู้มีอายุมากแล้ว, แลกล้าหาญหมั่นเพียรแลกตัญญูต่อชาติว่า, เราต้องการผลอย่างไรหนอจึงได้คร่ำครวญไม่รู้แล้ว,

(๑๕) เราต้องการที่สุดให้บ้านเมืองแลประเทศของเราเปนศิวิไลซ์ โดยความพร้อมเพรียงน้ำหนึ่งใจเดียว อย่าให้ต้องอาศัยชาติอื่น,

(๑๖) เราต้องการที่สุด เพื่อให้รัฐบาลเห็นความตลอดในที่จะจัดการบำรุงรักษาแลปราบปรามศัตรูหมู่ร้ายภายในแลภายนอก, อย่างพรุ่งนี้จะสุกดิบ, โดยเห็นเหตุที่จะมีจะเป็นใกล้กระชั้นนัก, ไม่มีความไว้ใจเลย,

(๑๗) เราต้องการที่สุด ให้เปิดเผยในการที่ไม่ควรปิด เพื่อทำการเหมือนปากพูด, เราไม่ชอบอุบายในที่ไม่ควรอุบาย, เพราะราษฎรไม่เหมือนข้าศึกศัตรูที่จะต้องอุบายเอาชัยชนะ,

(๑๘) เราต้องการที่สุด จะให้เปิดทางไว้ให้ผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อแผ่นดิน, ออกตัวออกหน้าอาษาแสดงสติปัญญาความดีได้โดยสะดวก, มิให้มีที่กีดขวางจนไม่ต้องแลดูธงลมว่าลมจะพัดไปทางไหน,

(๑๙) เราต้องการที่สุด ให้คนแก่ ๆ ที่มีทรัพย์มียศ ซึ่งกินแปนแช่นแล้ว, เป็น

เจ้าหน้าที่ในการรับผู้สวามิภักดิ์ออกตัวออกหน้าแสดงสติปัญญาความรู้ในที่ประชุม,

(๒๐) เราต้องการที่สุด ให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า, มีแต่เจ้านายเสนาบดีก็ไม่ได้, มีแต่ไพร่พลเมืองก็ไม่ได้, ความจริงต้องอาศัยกันแลกัน คือข้ากับเจ้า บ่าวกับนาย,

(๒๑) เราต้องการที่สุด จะให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า, ร่างกายตั้งแต่พื้นเท้าจนตลอดปลายผมซึ่งมีอวัยวะแลอาการปรกติไม่ขาดเหลือ, จึ่งจะดูงามดี ถ้าขาดแต่สักสิ่งสักอย่างเดียวคงจะดูไม่ได้ไม่งามเป็นแน่, ต้องมีพร้อมบริบูรณ์ จึ่งจะดีงามตามส่วนของกาย,

(๒๒) เราต้องการที่สุด, ก่อนแต่เรายังไม่ตายให้เราได้สนทนาแก่ท่านที่เป็นตาเป็นใจของแผ่นดิน, ที่ท่านไม่ถือพระองค์ไม่ถือตัว, มุ่งหวังแต่จะหาความงามความเจริญแก่ประเทศชาติศาสนาของตนแต่ฝ่ายเดียว,

เราได้แสดงความต้องการที่สุดของเรา ๒๒ ประการแล้วนี้, ใช่ว่าจะเป็นที่สุดแต่เท่านั้นก็หาไม่, แสดงไว้พอเป็นนิทัศนะตัวอย่างเท่านั้น,

แต่เราเห็นว่า, การใหญ่ก็ดี การเล็กก็ดี การสูงก็ดี การต่ำก็ดี, **หัวใจก็คือความจริงสิ่งเดียว,** คือจะทำอะไรก็ **ทำให้จริง** ทุกอย่าง, ไม่สักแต่ว่าทำ ๆ ไปกระนั้น, หรือทำพอได้รายงานว่าทำอยู่แล้ว, ไม่มุ่งหวังต่อความสำเร็จจริง,

เราได้ตรวจดูนักแล้ว, กิจการในโลกไม่เลือกว่าสิ่งใด อย่างใด, คงตกอยู่ในอำนาจแห่งความจริงความเพียรที่ถูกชอบที่จะพึงเป็นได้ทั้งสิ้น, มิได้ตั้งต่อสู้ความเพียรความจริงของมนุษย์ไปได้, แปลว่าต้องยอมแพ้ความเพียรให้สำเร็จทะลุตลอดไป,

ง. ไปรเวตคำแนะนำ

เรียบเรียงให้แก่ ม.ร.ว. เล็ก แต่เมื่อเป็นเจ้าหมื่นศรีเสาวรักษ์ราช ปีมะโรง ๑๒๔๒ (อายุได้ ๓๘ ปี) จาก ศิริพจนภาค เล่มที่ ๒ ตอนที่ ๒ ๑๕ ธ.ค. ๑๒๖

ข้าพเจ้าได้พิเคราะห์ดูในประเทศยุโรป เมืองเยอรมัน เมืองฝรั่งเศส เมืองโรม หรือฟุศเก๊ดที่เป็นใหญ่มา, ประเทศอเมริกาแลเกาะอังกฤษ มีกระษัตริย์ไม่สู้นานนัก, เพราะคนในประเทศใหญ่ ๆ ได้เที่ยวไปอยู่, จึงได้เป็นบ้านเมืองใหญ่โตขึ้น,

มาบัดนี้, รัฐบาลแลนักปราชญ์ได้ช่วยอุปถัมภ์จัดตั้งกฎหมายแลดัดแปลงขนบธรรมเนียมกวดขันขึ้น การเจริญก็เดินเร็วเข้า เป็นการประหลาดอัศจรรย์มาก ได้เกิดนักปราชญ์หลายร้อยคนเข้าเป็นหัวหน้าจัดการบ้านเมืองแลขนบธรรมเนียมต่าง ๆ แทบจะมีเสียทุกอย่างทุกประการก็ว่าได้,

อนึ่ง การกระทำศึกสงครามแก่กันแลกันก็เข้มแข็งนัก พิเคราะห์ดูเห็นเป็นธุระมากยิ่งกว่าการอื่น ๆ

คนในประเทศยุโรปแลอเมริกาในทุกวันนี้, พิเคราะห์ดูมีความเจริญมากยิ่งกว่าในประเทศข้างเอเชีย

ข้าพเจ้าได้พิเคราะห์หาเหตุดูว่า, เหตุใดจึงได้เจริญด้วยวิชาการช่างต่าง ๆ อันวิเศษ, ทั้งมีกำลังแลอำนาจมากด้วย, เมื่อพิเคราะห์ไปดูก็เห็นเหตุหลายอย่างหลายประการนักประกอบกัน

เหตุที่ ๑ สันดานคนผู้ใหญ่หัวหน้า แลนักปราชญ์เศรษฐีพ่อค้าเสนาบดีเจ้านาย, ประกอบไปด้วยความเมตตาปรานีแก่ผู้น้อย, แลคนโง่คนยากจนมากนัก, ไม่ถือยศถือศักดิ์แลไม่เสียดายทรัพย์, เห็นการสิ่งใดที่จะเป็นการดีแลประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์แล้วก็เต็มใจทำพร้อม ๆ กัน ช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงการนั้น ๆ ให้สำเร็จ แลดำรงตั้งมั่นถาวรอยู่แล้วคิดจัดการรักษาด้วยมิได้ทำทิ้งหรือทอดธุระเสีย, อันการที่เขาได้สงเคราะห์ซึ่งกันแลกันนั้น คือการตั้งแบงค์ให้กู้เงินแลรับฝากเงินเอาดอกเบี้ยแลให้ดอกเบี้ย แลใช้ธนาณัติ คือเช็คแทนเงินมาก ๆ ไม่ต้องเปนธุระขนแบกหาม, แลตั้งโรงเรียนสอนคนยากจนที่ไม่มีทรัพย์ด้วย ให้มีวิชาความรู้วิเศษต่าง ๆ แลเปิดทางให้คนดีมีความรู้แลวิชาเข้ารับการเป็นประโยชน์ ได้กระทำการตามวิชาความรู้ในตำแหน่งราชการ, แลตรวจสอบวินิจฉัยทดลองวิชาความรู้ของนักเรียนแลนักปราชญ์ผู้มีวิชา แลรับธุระอินชัวรันส์สินค้า

แลกำปั่นแลการต่าง ๆ รับฝากรับส่งเงินส่งข่าวแลสิ่งของต่าง ๆ ทางไปรษณีย์วัตถุ รับส่งคนโดยสารเรือแลรถ รับธุระเลี้ยงคนกำพร้าแลคนอนาถายากจน, แลตั้งโรงพยาบาลรักษาคนไข้เจ็บ, แลเสียจริตเป็นบ้าคลั่ง เป็นธุระสอนวิชาแก่คนตาบอดหูหนวกแลเป็นใบ้, เป็นธุระแก่นายห้างพ่อค้าให้มีราชทูตแลกงสุลไปกำกับสัพพเยกคนในบังคับแลเอเย่นต์อยู่ต่างประเทศ ให้มีเรือรบกลไฟไปเที่ยวสืบสวนสาระเวฬังข่าวคราวสุขทุกข์ของคนที่อยู่ในร่มธง ได้มีพนักงานตรวจในท้องฟ้าอากาศแลมหาสมุทรป่าดงอยู่เสมอมิได้ขาด แล้วยอมให้ปาแตนแก่เจ้าของความคิดแลวิชาต่าง ๆ ที่คิดที่ทำขึ้นได้ใหม่ ๆ แล้วให้มีเจ้าพนักงานที่สำหรับตรวจการทุกอย่างอยู่เสมอ, แลมีเจ้าหน้าที่สำหรับจะจัดจะเปลี่ยนการแลธรรมเนียม แลสิ่งของที่ไม่ดีเช่นอาหารมีเนื้อวัวเป็นต้นออกเสีย แลจัดทำขึ้นให้ดีกว่าก่อน,

การสงเคราะห์ทั้งปวงที่ได้กล่าวมานี้, จัดเป็นสองแผนก ๆ หนึ่งเป็นการแผ่นดิน, เกี่ยวในราชการอย่างหนึ่งไม่เกี่ยวด้วยการแผ่นดิน, คือเป็นการของพ่อค้าพาณิชย์นายห้างแลราษฎรแลเจ้านายขุนนาง, ในการสองอย่างที่กล่าวมานี้, อย่างหนึ่งต้องเสียเงินมีค่าธรรมเนียม อย่างหนึ่งเป็นยูนิเวอร์สิตีไม่ต้องเสียเงิน, เพราะความกรุณาใหญ่คิดแต่จะสงเคราะห์แก่ผู้ที่ยากจน, เหตุการณ์ที่ได้กล่าวมายืดยาวนี้, เป็นเหตุที่ ๑ เป็นมูลรากจะให้เกิดความศิวิไลซ์ขึ้นในบ้านเมืองของเขา,

เหตุที่ ๒ นั้น, เจ้านายเศรษฐีพ่อค้าราษฎรทั้งหลายในประเทศยุโรปอเมริกามีกิริยาอัชฌาสัยหมั่นเพียรในที่จะแสวงหาวิชาแลทรัพย์แลความดี, เหมือนการอย่างไรที่คนในประเทศอื่นไม่ใคร่จะฝักใฝ่เอาเป็นธุระเล่าเรียนศึกษาการสิ่งนั้นอย่างนั้น คนในประเทศยุโรปอเมริกา ย่อมมีใจฝักใฝ่ยินดีศึกษาแลประกอบประพฤติโดยมือขวามากกว่าคนเกียจคร้าน, ดุจการอ่านหนังสือแลเรียนหนังสือ, ย่อมเป็นที่พอใจของเขามากที่สุด จะเดินทางในมหาสมุทรอันใหญ่กว้างฝ่าคลื่นฝ่าลม ก็ยังมีเวลาอ่านหนังสือ, เพราะหนังสือเป็นเครื่องหมายรู้, แลเหตุการณ์ทั่วไป แลเป็นเครื่องประดิษฐานดำรงไว้ซึ่งสรรพศาสตร์ทั้งปวง,

พิเคราะห์ดูชาวยุโรปอเมริกา ถ้ามีเรือนแล้วคงมีหนังสือแลตู้ไว้หนังสือ โต๊ะเก้าอี้เครื่องเขียนหนังสือพร้อม, ที่จะไม่มีนั้นน้อยส่วนนัก,

การหนังสือของเขา หรือธุระในเรื่องหนังสือ, เปรียบเหมือนชาวประเทศเรากินข้าวคืออาหารให้ร่างกายเจริญอ้วนพีมีกำลัง ในความข้อนี้ผิดกว่าคนในประเทศอื่น ๆ เขาได้บริโภคอาหารอยู่เสมอ จึงได้มีกำลังความคิดแลปัญญามาก,

ประการหนึ่งได้พิเคราะห์ดูชนในทวีปเอเชีย, ไม่ใคร่จะมีคนกล้า, แล่นเรือออกทะเลลึก, หรือกล้าเที่ยวในป่าดงใหญ่ที่มีสัตว์ร้าย,

อันชาวยุโรปแลอเมริกานี้กล้าหาญนัก, อาศัยมหาสมุทรแลป่าดงดุจบ้านเรือนของตน, ด้วยธรรมดาของคนที่เที่ยวป่าดงแลทะเลใหญ่แลอ่านดูหนังสือต่าง ๆ มากนั้น, เป็นเหตุให้รู้การแปลกประหลาดทั่วโลก จึ่งชักนำน้ำใจให้ใสสว่างแลกล้าหาญหมั่นเพียรยิ่งขึ้นกว่าปรกติ,

เหตุที่ ๓ นั้น เมื่อเขาทั้งหลายที่ได้หัดปรือฝึกฝนการทหารไว้แล้ว, เมื่อเขาได้ข่าวว่าจะเกิดสงครามแก่กัน เขาย่อมมีใจรื่นเริงเอิกเกริก, เพราะเขาเห็นว่าเป็นเวลาที่เขาจะได้สำแดงวิทยาแลกำลังสติปัญญา ความรู้ แลความองอาจกล้าหาญของเขาที่เขาได้สะสมศึกษาไว้, เปรียบเหมือนคนในประเทศเราเมื่อใกล้จะถึงนักขัตฤกษ์ คือตรุษแลสงกรานต์ หรือการมหรสพสมโภชต่าง ๆ ย่อมเป็นที่บันเทิงใจ,

เหตุ ๓ ประการ คือการที่ได้อ่านได้เรียนหนังสือเหมือนพวกเรากินอาหารเลี้ยงชีวิต, มีการเที่ยวป่าเที่ยวทะเลเหมือนอยู่บ้านเรือน, มีการรบศึกสงครามเหมือนการมหรสพสมโภช, แลตรุษสงกรานต์, เหตุ ๓ ประการนี้เป็นพละคือกำลังใหญ่กล้าหาญมากนัก, ความเจริญด้วยอำนาจแลวิชาวิเศษต่าง ๆ แลความศิวิไลซ์, จึ่งเดินทวีไม่มีเวลาหยุด,

ข้าพเจ้าได้ไตร่ตรองดูโดยละเอียดแล้วว่า, **ทางใดสิ่งใดที่จะเป็นการกีดกั้นปิดบังห้ามความดีความเจริญแลความสุข ตัดผลประโยชน์ของบ้านเมืองแลราษฎร, การนั้นสิ่งนั้นเขาได้รีบช่วยกันรื้อถอนทำลายล้างปราบเสียให้ราบคาบ, มิให้ตั้งดำรงอยู่กีดขวางทางของความเจริญได้, ทางใดสิ่งใดที่จะเป็นการชักนำยังความสุขความเจริญแก่บ้านเมือง หรือเกื้อกูลแก่นักปราชญ์นักเรียน ยังวิชาความรู้ให้เจริญขึ้น, ทางนั้นสิ่งนั้นเขาก็ช่วยกันอุปถัมภ์บำรุง ประคับประคองทุบปราบให้เลี่ยนราบเสมอให้มีโอกาสเดินได้สะดวกดี ให้ความดีคนดีแลประโยชน์เจริญรุ่งเรืองโดยสะดวก, แล้วเขาได้ช่วยกันบริหารรักษา มิให้คนโกงคนพาลรื้อถอนทำลายได้,**

พิเคราะห์ดูประเทศญวนประเทศไทยประเทศมอญพม่า, ตามเวลาที่ได้เห็นได้ยินมาแล้ว, ไม่ใคร่จะมีตำรับตำราแบบแผนอะไร, ที่จะให้รู้ในท้องฟ้าอากาศธาตุฤดูแลทะเลในป่า ขนบธรรมเนียมอันใดก็ไม่ยั่งยืน หยิบโน่นมาใส่นี่ คิดตั้งแต่กฎหมาย คนที่ดีใจกล้าหาญไม่โลภซื่อตรงก็มิใคร่จะเอาธุระ คนผู้ใหญ่แลเศรษฐีก็ไม่สู้จะเมตตาเอ็นดูคนโง่คนจน เที่ยวไปมองดูหลายบ้านหลายเรือน ก็ไม่ใคร่จะเห็นมีห้องไว้หนังสือแล

หนังสือสำหรับบ้าน เป็นต้นว่าตำราดาวแลตำราธาตุ คัมภีร์หมอหรือวิชาที่เป็นประโยชน์มาก ๆ โดยจะมีบ้างก็แต่เรื่องอ่านเล่นเหลว ๆ ที่จะชักนำใจให้กำหนัดแลกำเริบมัวเมามีนิราศร้องไห้ถึงเมียเป็นต้น, อันไม่ประกอบไปด้วยสาระประโยชน์เท่านั้น พิเคราะห์ดูคนเดินตามถนน ในร้อยคน ๆ หนึ่งก็จะไม่มีกระดาษดินสอเครื่องเขียนจดหมายเหตุในเป๋าเสื้อ เที่ยวไปร้อยบ้านก็ไม่ได้เห็น ๑ บ้านมีเครื่องเขียนหนังสือ คือที่ใส่หมึกแลปากกากระดาษ, เดินตามถนนในร้อยคนได้พบก็ไม่มีนาฬิกาพกใน ๑ คน, แม้จะมีบ้างก็ไม่เดินหรือเดินก็ไม่สะดวก, เป็นแต่ห้อยแลประดับเพื่อความงามเล่นเท่านั้น, พิเคราะห์ดูใจคอคนก็ค่อนข้างจะหยาบคายร้ายกาจ ปราศจากเมตตาปรานีซึ่งกันแลกัน มีแต่คอยคิดอิจฉาอาธรรม์ จ้องแต่จะคอยหาความผิดแลล้างผลาญเบียดเบียฬกัน มิให้ใครตั้งอยู่ในความสุขความเจริญได้เท่านั้น,

นักปราชญ์ที่จะสั่งสอนใจคนให้สุภาพก็ไม่ใคร่จะมี อัชฌาสัยคนก็ค่อนจะเกียจคร้านไม่หมั่นเพียร,

การพนันแลการเล่นที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นแต่จะให้เสียทรัพย์เสียเวลาเสียราชการก็มีมากกว่าอย่างอื่น,

พิเคราะห์ดูคนในประเทศสยาม, **ถ้าใครประพฤติดีถูกต้องสมควร, หรือพูดจาแยบคายพอที่จะชักจูงผู้อื่นให้กล้าหาญหมั่นเพียร แลมีน้ำใจรักความดีการดีจะหาใส่ตนบ้างก็ช่วยกันเกณฑ์นัดถุ้ยารดน้ำมนต์หาว่าเป็นบ้าเป็นบอ,** ถ้าใครจะตั้งตัวตั้งใจในความดีไม่ท้อถอย, เหมือนเช่นพระนายไวยวรนารถ (เจิม) พี่น้องพวกพ้องก็หาเหตุพูดจาขู่ตวาดชักเหนี่ยวจะให้ถอยหลัง, **ดูเหมือนคนที่จะทำความดีนั้น, ประดุจว่าเดินเข้าไปในปากเสือหรือราชสีห์,** ถ้าหากจะพูดจาชี้แจงอธิบายให้เห็นว่าการอย่างนี้เช่นนี้, เป็นการถูกต้องมีประโยชน์ควรทำ ควรประกอบตามการที่จริง หรือติเตียนการที่ผิดไม่ถูกไม่ชอบธรรม ชี้แจงการที่ชอบ, ก็ตกอยู่ในผู้ที่ชี้แจงเป็นบ้า, กระเหี้ยนกระหือรือแทบจะช่วยกันนัดถุ้ยาเสียให้ได้, คนที่คิดชอบพูดถูกถ้าไม่ยอมเขา ขืนอธิบายจนเข้าสู้ไม่ได้, ก็ตกอยู่ในตั้งตัวเป็นนักปราชญ์ ก็ตดตามาตาเรือไปอย่างนี้,

ในประเทศสยามมีตำราใหญ่อยู่แต่พระพุทธศาสนา ถึงโดยมีผู้แปลออกได้ก็ดี, เมื่อพิเคราะห์ดูโดยละเอียดก็เอาความยังไม่ตรงแก่ความนัก, เป็นแต่แอบอิงเช็คเฉียดไปเท่านั้น เช่นยิงเป้าถูกไม่ตรงกลางใจดำ,

เมื่อไรหนอท่านผู้องอาจกล้าหาญที่มีอำนาจ สามารถเป็นต่างพระเนตรพระกรรณพระทัย เป็นกำลังของแผ่นดินสยาม จะบังเกิดขึ้นช่วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระ-

องค์ปัจจุบันนี้, จัดการบ้านเมืองกำจัดคนร้ายออกจากตำแหน่งหน้าที่ ปราบคนโกงคนพาลให้เสียสละพยศอันร้าย, เปิดทางศิวิไลซ์ให้เดินสะดวก จะได้มีชื่อเสียงเกียรติยศแก่แผ่นดินสยาม, ข้าพเจ้าจะได้พลอยพึ่งบารมีท่านที่ซื่อตรงต่อแผ่นดินบ้าง,

ไฉนหนอพวกสอพลอยอเจ้า ปากหวานขานเพราะในการที่ไม่เป็นประโยชน์จะหมดไปเสียได้

ไฉนหนอพวกที่ตั้งอยู่ในความดีโดยสุจริต จะได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณให้เต็มตามกำลังความคิดได้บ้าง,

น่าสงสารคนโง่คนยากจนไม่มีใครจะอุปถัมภ์ ให้มีโอกาสแห่งความเจริญด้วยวิชาแลปัญญาทรัพย์สมบัติ, น่าสงสารแต่ฝูงชนที่มีคดีเกี่ยวข้องอยู่ด้วยถ้อยความในโรงศาล, ที่ถูกเขากดขี่ข่มเหง, ไม่รู้ว่าจะแก้ไขอย่างไรให้ท่านเห็นความจริงของตนได้,

แม้มีเงินก็ไม่มีปัญญา แม้มีปัญญาก็ไม่มีทรัพย์แลอำนาจ ต้องได้รับความเดือดร้อนหลายร้อยหลายพันเรื่อง,

เมื่อไรหนอจะมีท่านผู้กรุณาใหญ่อันไม่รู้จักวาย ใจซื่อตรงกล้าหาญ เป็นตาเป็นใจเป็นกำลังของแผ่นดิน, ช่วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจัดการต่าง ๆ บำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข ข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือต่าง ๆ แลได้ฟังผู้เฒ่าผู้แก่แลคนต่างประเทศเฉพาะหูได้รู้ภูมิศาสตร์ดาราศาสตร์ ภูมิประเทศบ้านเมืองแลขนบธรรมเนียมราชการต่าง ๆ ไม่ใคร่จะเว้นว่าประเทศใด, ได้ดำริตริตรองโดยละเอียด หวังใจว่าถ้ามีเจ้านายเหมือนใจคิดไว้แล้ว, จะได้ฉลองพระเดชพระคุณเป็นโคมเป็นตะเกียงพอส่องแสงได้บ้างแวม ๆ วาม ๆ,

ได้พิเคราะห์ดูอาการกิริยาของบุคคลแลสมัยในประเทศสยาม, จับต้นเหตุที่จะให้ความดีเจริญ, จับต้นเหตุที่จะปิดจะกั้นมิให้ความดีเกิดขึ้นได้, ได้ดำริถึงการที่จะให้น้ำใจคนมีความสามัคคี, ได้ตรองหาเหตุที่จะล้างน้ำใจคนแลทิฐิความเห็นของตน ที่ถือเปรียบแก่งแย่ง, ได้ตรองถึงกำลังพลเมืองว่าจะควรอย่างไร, ได้ตรองถึงการที่จะปลูกน้ำใจคนให้รื่นเริงรักใคร่ในความดีความตรง, ได้ตรองถึงอำนาจแลกำลังทรัพย์กำลังปัญญาได้เห็นการตลอดแล้วทุกประการ, ได้เห็นว่าการทหารเป็นสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ๆ ต่อนั้นลงมาก็คือ ต้องหาผู้มีอำนาจใหญ่ที่ใจซื่อตรงต่อแผ่นดินแลเมตตาแก่ราษฎร ที่กล้าหาญกตัญญูต่อแผ่นดินให้มีอัชฌาสัยเหมือนเสียวโหในแผ่นดินไซ่ฮั่น, รักคนมีวิชามีปัญญาแลรักเจ้าของตัวจริง ๆ ได้สักท่านหนึ่ง ช่วยชักนำความเห็นความซื่อตรงกล้าหาญ

กตัญญูของข้าพเจ้าให้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแห่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, ด้วยข้าพเจ้ามีความไว้วางใจว่า, ถ้าพระเจ้าทรงธรรมแล้ว พระองค์ย่อมตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม, อันเป็นสมมติเทวราชแล้ว ย่อมแสวงหาสุขแลประโยชน์แก่สมณะชีพราหมณ์อาณาประชาชน ซึ่งอาศัยในพระราชอาณาเขตของพระองค์, ที่จะเกลียดชังผู้มีสติปัญญาความดีนั้น ข้าพเจ้าไม่เหนด้วย,

สิ้นความในไปรเวตที่ ๑๓ แต่เท่านี้ ต่อไปก็ไม่ควรที่ผู้ฟังหาประโยชน์จะฟัง,

เรื่องที่ ๗

พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี

"...แต่การที่จะเลือกว่าสิ่งใดควรแก่การที่จะจัดการ... จะต้องตั้งใจพิจารณาดูการในบ้านเมืองก่อนที่จะไปแลค้นหาธรรมเนียมเมืองอื่น หมายแต่จะเอาอย่างให้เหมือนเขาอย่างเดียว ไม่ดูการในเมืองตัวให้รู้ชัดก่อนนั้นไม่ได้... ไม่ต้องคิดว่าจะจัดการอย่างนั้นให้เหมือนเมืองนั้นเมืองนี้ คิดเอาแต่การอันใดซึ่งเป็นการไม่ดี ควรจะเปลี่ยนแปลงให้ดีที่จะสำเร็จไปได้ก่อนนั้นขึ้นตั้ง และพร้อมใจกันคิดจัดการนั้นให้สำเร็จไปทีละสิ่งสองสิ่งตามลำดับ จะเป็นประโยชน์อันแท้จริงที่จะสำเร็จได้โดยไม่สงสัย..."

ร. ๕

ก. ความนำ

เมื่อไทยได้มีการติดต่ออย่างใกล้ชิดกับโลกตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา อารยธรรมตะวันตกก็เริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาสู่สังคมไทย จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมหลายประการ ในเวลาเดียวกันแนวความคิดเกี่ยวกับระเบียบวิธีการปกครองประเทศของชาติในยุโรป เช่น อังกฤษ ก็ก่อให้เกิดการตื่นตัวในหมู่ชาวสยามกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาหรือคุ้นเคยกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยมาแล้ว

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางอย่าง เช่น การเลิกประเพณีหมอบคลานและการเลิกทาส จะเป็นผลของการรับเอาค่านิยมทางฝ่ายโลกตะวันตกมาก็ตาม แต่ผู้ปกครองประเทศยังมีความระมัดระวังอยู่มากในการนำเอาคตินิยมทางการปกครองมาใช้กับประเทศไทย คตินิยมเหล่านี้ได้แก่การมีการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ มีรัฐสภาและพรรคการเมือง เป็นต้น

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เห็นการตื่นตัวในหมู่ผู้ได้รับการศึกษาขั้นสูง ที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองเสียใหม่เพื่อให้ประเทศก้าวหน้าเทียมนานาอารยประเทศทั้งหลาย นอกจากเจ้านายและข้าราชการที่ได้กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ แล้วก็ยังมีราษฎรสามัญอีกท่านหนึ่งคือ เทียนวรรณ ที่ได้เรียกร้องให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้นำทางการเมืองได้เคยมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับความเหมาะสมของสถาบันการเมืองที่ประเทศทางตะวันตกได้ใช้อยู่กับสภาพการณ์ในสังคมไทยไว้หลายแห่ง และที่ชัดเจนที่สุดน่าจะได้แก่พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี ซึ่งทรงแก้ความในคาถาซึ่งจารึกในตราอามแผ่นดินอันเป็นพระราชลัญจกรแผ่นดินใช้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตราอามนี้มีคาถาจารึกว่า "สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา" อันเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชสา ปุสฺสเทว แปลว่า "ความเป็นผู้พร้อมเพรียงแห่งชนผู้เป็นหมู่แล้วทั้งหลายทั้งปวงให้ความเจริญสำเร็จ"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระราชประสงค์ในการทรงนิพนธ์เรื่องนี้ไว้ว่า "เนื่องจากมีคนบางคนมักจะพูดว่า การที่คนยุโรปสามารถทำกิจการใด ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยดีนั้น ก็เพราะมีความสามัคคีกัน ไม่ขัดขวางกัน ไม่อิจฉาริษยากัน

ซื่อตรง ไม่คดโกงกัน บ้านเมืองของเขาจึงมีความเจริญ

นอกจากนี้ยังได้มีผู้พูดอยู่เนือง ๆ ว่าความเจริญของชาวยุโรปมีสาเหตุมาจากการที่เขามีรัฐสภา มีพรรคการเมืองไว้เป็นที่โต้เถียงออกความเห็นเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องความสามัคคีนี้ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ซึ่งในปีก่อนหน้านั้นเอง เทียนวรรณได้เขียนเรื่อง *ว่าด้วยกำลังใหญ่ ๓ ประการของบ้านเมือง* ในหนังสือ **ตุลวิภาคพจนกิจ** มีข้อความว่า ชาวยุโรปได้เอาใจใส่จัดการปกครองรักษาชาติ ราษฎรให้มีโอกาสอันดีด้วยความสามัคคีเป็นใหญ่ ซึ่งเทียนวรรณเรียกว่าสามัคคีโลก นอกจากนั้นข้อเขียนอื่น ๆ ของเทียนวรรณใน **ตุลวิภาคพจนกิจ** ยังได้กล่าวถึงการขาดความสามัคคีของคนไทยอีกมาก เมื่อเปรียบเทียบข้อเขียนของเทียนวรรณซึ่งได้ตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง กับพระราชนิพนธ์เรื่องความสามัคคีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันแล้ว อาจเป็นไปได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะอธิบายแนวความคิดอันเป็นพื้นฐานของพระราโชบายของพระองค์เกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองบ้านเมือง ทั้งเป็นการชี้แจงด้วยว่า เหตุใดพระองค์จึงยังไม่ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของไทย ให้เป็นไปตามแบบฉบับของประเทศในยุโรปโดยทันที และทรงหวังที่จะเตือนสติผู้ที่มีความคิดอยู่ปลายทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายที่คิดจะเปลี่ยนแปลงตามแบบยุโรปพวกหนึ่ง และฝ่ายที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงพวกหนึ่งว่า การรวมกลุ่มเช่นนั้นเป็นความสามัคคีที่จะไม่ก่อให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมืองได้ เพราะไม่ถูกกาลเวลา ทั้งนี้โดยที่ฝ่ายแรกรู้แต่การภายนอก ไม่รู้การภายใน ส่วนฝ่ายหลังรู้แต่การภายในไม่รู้การภายนอก จึงทรงแนะทางสายกลางโดยให้พิจารณาถึงผลได้ผลเสียว่าคุ้มกับการเปลี่ยนแปลงนั้นหรือไม่ จะเป็นอุปสรรคต่อสิ่งที่สำคัญกว่าหรือไม่ และเหมาะสมกับกาลเทศะเพียงใด โดยให้สามัคคีกันไม่ต้องถือว่าเป็นความคิดของพวกนั้นพวกนี้ ดังมีรายละเอียดอยู่ในพระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคีแล้ว

ข. พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี แก้ความในคาถาที่มีในอามแผ่นดิน

สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วฑฺฒิสาธิกา

ความเป็นผู้พร้อมเพรียงแห่งชนผู้เป็นหมู่แล้วทั้งหลายทั้งปวง ให้ความเจริญสำเร็จ

คาถานี้เป็นคาถาซึ่งจารึกไว้ในอามแผ่นดิน เป็นคาถาที่ว่าทั่วไปในหมู่ทั้งปวง ไม่เฉพาะว่าชาติใดภาษาใดหมู่ใดที่ทำการอย่างใด แต่เมื่อจะว่าให้เฉพาะกรุงสยาม ว่าตามกาลซึ่งเป็นไปในเวลาบัดนี้ และไม่ว่าถึงคนทั้งปวงซึ่งเป็นหมู่ใหญ่ทั่วไป ยกเอาแต่พวกที่เป็นผู้รับราชการ เป็นผู้ปกครองรักษาและเป็นผู้ทำนุบำรุงบ้านเมือง จะประพฤติอย่างไร จึงจะเป็นการสมควรถูกต้องด้วยคาถาสุภาษิตนี้ และจะได้รับความเจริญตามคาถาสุภาษิตนี้

ข้าพเจ้าจะขอยกข้อความซึ่งมีผู้พูดกันด้วยความสามัคคีขึ้นกล่าวก่อน **มีคนบางพวกที่เป็นคนมีความคิดสูง** มักจะคิดการบ้านเมืองต่าง ๆ และ **มักใส่ใจในการต่างประเทศแต่ไม่รู้หนังสือต่างประเทศ** คือหนังสืออังกฤษเป็นต้น **เมื่อจะออกสติปัญญาอันใดเพื่อจะประกาศปัญญาตน** หรือเมื่อกระทบกระเทือน หรือมีความปรารถนาอันใด **มักจะพูดกันว่าคนยุโรปเขาทำการอันใด ๆ สำเร็จไปได้ตลอด เพราะเขาเป็นสามัคคีไม่ขัดขวางกัน** เขาไม่มีความอิจฉาริษยากัน เขาเป็นคนซื่อตรงอยู่ในความยุติธรรมไม่คดโกงกัน บ้านเมืองเขาจึงได้มีความเจริญ พูดกว้าง ๆ เข้าใจเอาโดยอนุมานว่าข้างฝ่ายเขานั้นผู้ใดคิดทำการขึ้นแล้ว ผู้อื่นคงต้องตามกัน และเพราะผู้พูดไม่ได้มีความริษยาคนต่างประเทศ ๆ ก็ไม่รู้จักหรือไม่ริษยาตัว ต่างคนต่างอยู่ หรือพูดไม่ได้นึกว่าจะชมเขาจริง ๆ เป็นแต่พูดถอนไทยกันเองเล่นในเวลาที่มีเหตุการณ์อันใดที่ไม่ชอบใจตัว หรือมีความปรารถนาไม่ได้สมความปรารถนา

ฝ่ายพวกที่รู้ภาษาอังกฤษ และรู้พื้นเพราชการในประเทศยุโรปว่าเป็นธรรมเนียมที่เป็นอยู่อย่างไร ๆ กระบวนปรึกษาราชการ ได้ฟังคำเจรจาภาษิตของผู้ที่อยู่ในที่ประชุมต่างๆซึ่งบันเป็นพวกเป็นเหล่าความเห็นต่างแตกกันตรงกันข้าม ก็น้อมใจตามไปในความเห็นนั้น ๆ จนรู้สึกตัวหรือออกวาจาแสดงว่าตัวเห็นความตามพวกนั้นพวกนี้ เป็นถูกเป็นผิด แล้วเอามาประพฤติตัวในวาจาถ้อยคำและความคิดความอ่านเจือไปในราชการบ้านเมืองของตัว จนเห็นว่าจำเป็นจะต้องมีปาลิเมนต์ที่ราษฎรประชุมปรึกษาราช

การ และผู้คิดการบ้านเมืองนั้นจะต้องเป็นสองพวกสามพวกในความคิดเห็นต่างกันเหมือนประเทศทั้งปวง เพราะเมืองไทยไม่ยอมให้มีความคิดเห็นต่าง ๆ กันเป็นพวกเป็นเหล่าพูดได้คิดได้ตามใจ บ้านเมืองจึงไม่มีความเจริญเหมือนประเทศยุโรป รวมใจความว่า ปกครองบ้านเมืองแต่ด้วยอำนาจผู้ปกครองไม่พร้อมด้วยราษฎร ซึ่งนับว่าเป็นการปกครองด้วยความสามัคคีในคนหมู่ใหญ่

ข้าพเจ้าเห็นว่า ความและวาจาของท่านพวกที่หนึ่งนั้น พูดไปโดยรู้ ๆ ปลา ๆ หมายความเกินความที่เป็นจริง **เพราะความที่เป็นจริงนั้น ใช่ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักคิดอ่านการอันใดขัดกัน เขาขัดกันมากอย่างยิ่ง ใช่ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักอิจฉากัน เขาอิจฉากันอย่างยิ่ง ใช่ว่าฝรั่งจะไม่รู้จักโกง เขาโกงกันอย่างยิ่ง** คำที่พวกท่านที่พูดสรรเสริญสำหรับด่าไทยกันเอง เป็นสรรเสริญโดยไม่รู้ความจริง พูดไปตามเวลาต้องการ หรือ**รู้แกล้งทำไม่รู้เพื่อจะพูดเล่นข้างเดียว** จึงว่าเป็นการไม่จริง และไม่เป็นเหตุที่จะขู่ให้คนตกใจกลัวกลับเป็นสามัคคี และไม่เป็นเครื่องล่อชักชวนแนะนำให้เกิดความสามัคคีได้ตามคาถานี้ แต่ความที่เป็นจริงนั้นมีอยู่อย่างหนึ่ง พวกประเทศทั้งปวงมักจะรักชาติ รักษาบ้านเมืองของตัวเพราะคิดรักษาประโยชน์ยาวเวลา เช่นกับลงทุนทำการ ๓๐–๔๐ ปี จึงจะมีกำไรก็ยังกล้าพอที่จะลงทุนทำเป็นต้น การรักษาบ้านเมืองเป็นประโยชน์ยืดยาวที่จะได้ทั่วไปจึงเป็นสำคัญที่จำเป็นต้องรักษามากกว่าประโยชน์ตัวจะได้เฉพาะตัวในครั้งหนึ่งคราวเดียว เพราะฉะนั้นจึงเป็นความจริงรวบยอดอยู่อย่างหนึ่ง ถึงว่าจะเป็นการขาดผลประโยชน์ที่จะได้เฉพาะตัว หรือผู้ที่ตัวอิจฉาริษยาจะเป็นผู้ทำการดีต่อบ้านเมือง หรือความโกงของตัวจะเป็นการให้โทษแก่บ้านเมือง มีโอกาสที่จะระงับไปได้ในเวลาที่ต้องการจะให้บ้านเมืองยืนยงคงทนและเจริญขึ้นในอำนาจ และความสุขความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองแห่งตน เมื่อมีความผูกพันใหญ่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งอยู่อย่างนี้ จึงทำให้เห็นไปได้ว่าเขาเป็นผู้มีความสามัคคีต่อกันทั้งสิ้น เป็นความจริงแต่ไม่จริงโดยละเอียดไปเช่นที่กล่าวนั้น

ส่วนความเห็นท่านพวกที่รู้การในประเทศยุโรปละเอียดนั้น เห็นว่าเพราะเขามี**ปาลิเมนต์ที่ประชุมใหญ่ มีโปลิติกัลปาตี** คือพวกคิดราชการมีความเห็นต่างกันสำหรับที่จะโต้ทานกันและกัน เมื่อคนเป็นอันมากได้พูดจาโต้ทานกันด้วยฝีปากจนสุดปัญญาการที่จะสำเร็จในปลายมือนั้น คงจะเป็นการที่ได้คิดเหมือนหนึ่งกับกรองจนใสละเอียดแล้ว ด้วยผู้คิดดีกว่ากันคงต้องชนะกัน **การอันนี้ก็เป็นการมีคุณดีจริง แต่เป็นการมีคุณดีมากแต่ในประเทศยุโรปซึ่งเกิดขึ้นโดยความจำเป็นต้องมีขึ้น และได้ฝึกหัดต่อ ๆ มาหลายร้อยปี** เป็นรากเง่าพื้นเพแน่นหนาไม่ต้องรื้อถอนขุดคุ้ยมาก เป็นแต่คิดกันตกแต่ง

ดัดแปลงประดับประดาให้เป็นทางดีสม่ำเสมอและจะดีขึ้นได้อีกเพียงเท่าใดให้ดีขึ้น และผู้ซึ่งคิดราชการนั้นเป็นผู้มีวิชาความรู้ เป็นผู้ได้เคยได้ยินได้ฟังแบบอย่างที่จะจัดการบ้านเมืองได้ทดลองมาเป็นพื้นเพชัดเจนตลอดทั้งสิ้นด้วย แต่ถึงดังนั้นก็ไม่ได้ตั้งพร้อมกันทุกประเทศ และไม่เหมือนกันเสมอกันทุกประเทศได้ จะเพลินถือเอาความคิดของพวกที่เป็นผู้คิดราชการในประเทศยุโรปนั้น ๆ มาถือเป็นความคิดตัว มาจัดการในเมืองไทย ก็จะเป็นการไม่ถูกกันเลย ด้วย**พื้นเพการงานทั้งปวงไม่เหมือนกัน เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาลีในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวจ้าวข้าวเหนียวในเมืองไทยก็จะไม่ได้ผลอันใด** ด้วยภูมิพื้นราชการในเมืองไทยแต่ก่อนมา เมื่อยังไม่ได้คบกับฝรั่งเป็นอย่างหนึ่งทีเดียว ถ้าจะตั้งโปลิติกัลปาตี พวกคิดราชการก็จะมีได้แต่พวกละเก้าคนสิบคน หรือสี่คนห้าคน แต่ยังมีพวกอื่นอีกที่เป็นอย่างเก่า ๆ อยู่นั้นตั้งร้อย พวกที่ถือตัวว่าเป็นโปลิติกัลปาตี ทั้งสองสามพวกก็ต้องเห็นต้องดูถูกคนตั้งร้อยนั้นว่าเป็นเลกเข้าเดือนไปหมด เพราะเหตุที่คนตั้งร้อยนั้นไม่มีความรู้ทุนรอนอันใด และไม่มีความชอบใจเห็นด้วยในความคิดนั้นทั้งสองอย่าง จึงตัดสินใจตัวเองว่าจะเป็นพวกไหนไม่ได้ เพราะฉะนั้นในพวกโปลิติกัลปาตีมีข้างละเก้าคนสิบคนนั้น แต่ชั่วจะเข้าทำการเป็นคอเวอนเมนต์ก็ไม่พอ คงจะมีพวกออปโปสิชั่นมากอยู่เสมอ เพราะเหตุที่ท่านพวกซึ่งเข้าพวกใดไม่ได้ต้องเป็นเลกอยู่หลายร้อยนั้น จะต้องเป็นออปโปสิชั่นเพิ่มพวกที่เป็นออปโปสิชั่นจริง ๆ โดยความไม่เข้าใจว่าไปทางไหนอยู่เป็นนิจ **เพราะฉะนั้นการอันใดจะสำเร็จไปได้เพราะเหตุที่โปลิติกัลปาตีในเมืองไทยนั้นได้น้อยนัก หรือไม่ได้เลย** เพราะภูมิพื้นบ้านเมืองไม่พอกันกับการอย่างนั้น มักจะชักให้เกิดความแตกร้าววิวาทกันอันไม่เป็นประโยชน์

ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าความคิดสองพวกซึ่งกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ไม่ถูกแก่กาลเวลาของบ้านเมือง ไม่เป็นเครื่องที่จะทำให้บ้านเมืองมีความเจริญไปได้โดยเร็ว เพราะเหตุที่จะเป็นสามัคคีไปไม่ได้ตามคาถาซึ่งกล่าวมาแล้ว

แต่ทางซึ่งจะเป็นเครื่องอุดหนุนให้ถึงพร้อมด้วยความสามัคคีดังคาถาที่กล่าวและให้เป็นเหตุมีความเจริญแก่บ้านเมืองตามกาลเวลาด้วยนั้น จะว่าตามความคิดอย่างหนึ่งว่า บ้านเมืองเราเคยรักษามาอย่างไรให้ช่วยกันรักษาไปตามเดิม ปลงใจลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่เอาอย่างยักเยื้องไปตามประเทศใด ถ้าใจคนปลงลงเป็นอย่างเดียวอย่างนี้พร้อมทั่วกันหมด ก็นับว่าเป็นสามัคคี แต่สามัคคีเช่นนั้นจะไม่ให้ความเจริญความมั่นคงแก่บ้านเมืองได้ เพราะความผิดกับกาลสมัยที่ควรจะเป็น

หรือจะว่าความคิดอีกอย่างหนึ่ง เห็นว่าธรรมเนียมแบบอย่างอันใด จำเป็นจะต้องเอาธรรมเนียมยุโรปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อจะให้เป็นที่นับถือของคนในประเทศยุโรปว่า เป็นคนมีชาติมีธรรมเนียมเสมอกันเหมือนกัน และเป็นการง่ายที่จะจัดเพราะไม่ต้องคิดแบบอย่างอันใด ยกแต่ตำราของเขามาแปลงเป็นไทยจัดการไปตามนั้น ก็คงจะได้รับผลเหมือนกันกับที่เขาได้ผลมาแล้ว ก็ถ้าหากผู้ซึ่งรับราชการปกครองรักษาแผ่นดินจะพร้อมใจกันเห็นควรจะจัดการเปลี่ยนแปลงโดยความหักโหมนี้หมดด้วยกันก็นับว่าเป็นการสามัคคี แต่สามัคคีอย่างนี้ ก็จะไม่เป็นเครื่องให้บ้านเมืองมีความเจริญขึ้นโดยเร็วได้ เพราะเหตุว่าจะต้องไปถูกที่ขัดขวางต่าง ๆ กีดกันอยู่โดยมาก เป็นต้นว่าถ้าจะเลิกศาสนา ไปถือศาสนาคริสเตียน จะเพิกถอนความนับถือพุทธศาสนาซึ่งติดอยู่ในน้ำใจคนตามที่เคยนับถือมาหลายสิบชั่วคนแล้วนั้นจะถอนได้โดยยาก แต่จะเริ่มเบื้องต้นขึ้นเท่านั้น ก็จะเป็นเหตุการณ์ใหญ่ ๆ จนถึงบางทีจะไม่ได้ทันจัดการอันใดสักสิ่งเดียวผู้ปกครองที่เป็นสามัคคีหมู่นั้นจะล้มไปเสียก่อนบ้านเมืองมีความเจริญแล้ว

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่า ความสามัคคีที่ต้องการในเมืองไทยเวลานี้มีอยู่ทางเดียวแต่ที่จะให้พร้อมใจกันเดินโดยทางกลาง มีข้อสำคัญมั่นใจเสียให้ทั่วกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวว่า บ้านเมืองเราทุกวันนี้ตั้งอยู่ในระหว่างประเทศทั้งปวงที่มีอำนาจติดต่อเขตแดนถึงกันบ้าง ไปมาถึงกันบ้าง การปกครองบ้านเมืองอันใดซึ่งได้เคยประพฤติเคยรักษามาแต่ก่อน เป็นเวลาที่อยู่แต่ลำพังตัวเหมือนอย่างคนซึ่งอยู่ในเรือนของตัว จะประพฤติอิริยาบถนั่งนอนยืนเดินอย่างไรก็ได้ตามใจตัว ไม่เป็นที่ขัดขวางอันใด ไม่มีใครมาละเล้าละลุม ไม่ต้องระวังรักษาอันใด แต่เมื่อมีแขกมาถึงบ้าน จำต้องประพฤติอาการกิริยาให้เรียบร้อยสมควร จะถือว่าบ้านข้า ข้าจะทำตามใจดังนั้นเป็นการไม่ควรและผู้คนไปมามากก็ต้องระวังรักษาตามสมควร แต่ที่จะต้องบังคับว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้องแก้ไขปลูกแปลงเหย้าเรือนเคหาใหม่ให้หมดโดยเร็วให้ต้องใจผู้มาหา และแก้ไขรูปพรรณสัณฐานเป็นต้นว่า รูปร่างไม่ดีจะขูดเกลาพอกปะให้รูปร่างดีขึ้นให้เป็นที่ชอบใจผู้มาถึงเรือนนั้นเป็นการเหลือกำลังที่จะทำไปได้ เมื่อจะทำเป็นอันตรายแก่ตัวและทรัพย์เป็นการเกินความต้องการและเกินกว่าประโยชน์ที่จะได้ฉันใด การบ้านเมืองที่ควรจะเปลี่ยนแปลงไปได้นั้น ก็ควรจะคิดเห็นว่าบ้านเมืองของเราเป็นเวลาที่จะต้องทำนุบำรุงการอันใดควรจะแก้ไขเปลี่ยนแปลงก็จะต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลง การอันใดควรจะตัดเลิกเสียก็จะต้องตัดเสีย การอันใดควรจะเพิ่มขึ้นก็จะต้องเพิ่มขึ้น จะเทเลิกหกความในครั้งหนึ่งคราวเดียวก็ไม่มีเมืองใดจะทำได้ แต่การที่จะเลือกว่าสิ่งใดควรแก่การที่จะจัดการทั้งสามอย่างนี้เป็นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ กันไปนั้น จะต้องตั้งใจพิจารณาดูการในบ้านเมือง

ก่อนที่จะไปแลค้นหาธรรมเนียมเมืองอื่น หมายแต่จะเอาอย่างให้เหมือนเขาอย่างเดียว ไม่ดูการในเมืองตัวให้รู้ชัดก่อนนั้นไม่ได้ ต้องพิจารณาว่า การสิ่งใดซึ่งควรจัดทำ เพราะมีเหตุที่เสียที่ร้ายเพราะไม่ได้จัดใหม่มากกว่าที่จะเสียประโยชน์ เพราะการที่จัดและจะมีหนทางที่แก้ไขความขัดข้องในการที่จะจัดนั้น พอที่จะหักล้างไม่ให้การไปติดค้างหรือเกิดผลใหญ่โตขึ้น ไม่เป็นการที่จัดลำบากแต่ได้ประโยชน์น้อย เช่นเปลี่ยนศาสนาเป็นต้น จึงจะควรยกสิ่งนั้นขึ้นจัดก่อน และผ่อนอย่าให้การเล็กติดการใหญ่ การซึ่งจะเป็นไปได้ติดการซึ่งเป็นไปไม่ได้ ที่ได้คิดไว้แล้วมุ่งหมายแต่การสิ่งนั้นงดการอื่น ๆ ไว้ก่อนให้ผ่อนไปได้ตามกาลเวลาที่สิ่งใดพอจะทำไปได้ก่อน รวมใจความว่า ไม่ต้องคิดว่าจะจัดการอย่างนั้นให้เหมือนเมืองนั้นเมืองนี้ คิดเอาแต่การอันใดซึ่งเป็นการไม่ดี ควรจะเปลี่ยนแปลงให้ดีที่จะสำเร็จไปได้ก่อนนั้นขึ้นตั้ง และพร้อมใจกันคิดจัดการนั้นให้สำเร็จไปทีละสิ่งสองสิ่งตามลำดับ จะเป็นประโยชน์อันแท้จริงที่จะสำเร็จได้โดยไม่สงสัย แต่การที่จะจัดให้สำเร็จไปได้ดังนี้ต้องอาศัยความสามัคคีของผู้เป็นประธาน และผู้ปรึกษาราชการทั้งปวงเป็นหลักข้อสำคัญมาก ทุกวันนี้มีผู้ซึ่งคิดราชการบ้านเมือง มีความคิดต่าง ๆ กันตั้งแต่คิดว่ารักษาบ้านเมืองให้คงอยู่ตามประเพณีเดิมที่ท่านได้รักษากันมาแต่ก่อนเป็นต้น แปลกกันโดยลำดับ ๆ ไป จนกระทั่งถึงควรจะเปลี่ยนศาสนา เห็นว่าไม่เปลี่ยนศาสนาแล้ว การอื่นจะเจริญไม่ได้เป็นที่สุด เมื่อจะจับเอาความคิดของผู้ที่คิดราชการ ซึ่งเป็นปลายที่สุดคนละข้างเข้าชนกันแล้ว ผู้ซึ่งคิดเห็นว่าไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงอันใดนั้น จะเห็นว่าพวกที่คิดจนถึงเปลี่ยนศาสนานั้นเป็นบ้าหรือฟุ้งซ่านจนเกินที่จะคบค้าได้ ฝ่ายท่านผู้คิดเปลี่ยนแปลงโดยแรงจนถึงเปลี่ยนศาสนานั้นเล่า กำลังคิดเห็นว่าพวกที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงเลยนั้นเป็นคนโง่เง่าป่าเถื่อนเหมือนโคเหมือนกระบือ ไม่ควรจะนับว่าเป็นมนุษย์ทีเดียว ก็ถ้าความคิดของคนที่คิดราชการทั้งปวงจะแบ่งออกเป็นสองพวกตรงกันข้ามเท่านี้ ก็จะเกิดความวิวาทขัดข้องกันและกัน ไม่เป็นสามัคคีได้ เพราะเหตุว่าความคิดทั้ง ๒ อย่างนี้ห่างกันผิดกันไกลกันมากกว่าความคิดของพวกคิดราชการในเมืองอังกฤษที่เรียกว่า คอนเซอร์เวตีฟ มากกว่าความคิด ๒ อย่างที่ว่ามาในนี้ เพราะฉะนั้นโดยที่สุดถึงว่าความคิดของพวกใดพวกหนึ่ง จะเป็นความคิดที่ดีที่ควรจะใช้ได้ แต่เพราะคนทั้งสองพวกเกลียดชังต้นรากความคิดของกันและกันทั้งสองฝ่ายเสียแล้ว ก็ชวนจะให้บังเกิดโทสะโมหะปิดบังสติปัญญาความคิดของพวกที่มีความคิดต่างกันไม่ให้เอาใจสอดส่องพิจารณาข้อความนั้นโดยการไม่ควร เพราะเหตุที่ถือใจเสียว่าความคิดนั้นเป็นความคิดของคนบ้า หรือความคิดของสัตว์ดิรัจฉาน การอันใดซึ่งต่างคน

ต่างคิดจะจัดจะรักษานั้น ก็จะไม่สำเร็จหรือตั้งอยู่ยืนยาวไปได้ ด้วยเป็นการเกินต้องการและไม่ถูกกับเวลาภูมิพื้นบ้านเมืองทั้งสองฝ่าย

ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้ซึ่งมีความคิดอยู่ปลายทั้งสองฝ่ายควรจะลดหย่อนความคิดเห็นของตนร่นลงมาให้อยู่กลาง ผู้จะจัดการบ้านเมืองตามเวลาที่สมควรจะสำเร็จตลอดไปได้ให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกันในอย่างกลางนี้แล้วจะเป็นผลให้การทั้งปวงสำเร็จตลอดไปได้ดีกว่าที่จัดอยู่หัวอยู่ท้ายนั้นมาก ซึ่งจะถือว่าเมืองอื่น ๆ เขามีความคิดที่ตรงกันข้ามอย่างนี้ บ้านเมืองจึงได้มีความเจริญนั้นถือไม่ได้ ด้วยเหตุว่าคนในเมืองไทยเคยรวบรวมกันเป็นความคิดอันหนึ่งอันเดียวกัน คือเอากระแสพระราชดำริพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณ เมื่อกระแสพระราชดำริเป็นไปอย่างไรคนทั้งปวงเห็นตามโดยจริงเป็นตกลงไปได้โดยง่ายเป็นธรรมยั่งยืน เคยฝึกมาหลายชั่วคนแล้ว เหตุว่ากระแสพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินว่าเอาแต่เพียงในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้เป็นประมาณก็ย่อมอยู่ในความชอบธรรม อาศัยพระเมตตากรุณาต่อประชาราษฎรอันแรงกล้า เป็นที่นิยมยินดีชอบใจของราษฎรทั้งหลายทั้งปวง จึงได้เป็นที่เชื่อใจวางใจของคนทั้งปวง เคยอ่อนน้อมยอมตามมาไม่มีผู้ใดจะคิดฝ่าฝืน ไม่เหมือนในประเทศยุโรปซึ่งพระเจ้าแผ่นดินประพฤติการต่าง ๆ รุนแรงไปตามอัธยาศัย มีบังคับเรื่องศาสนา เป็นต้น จนคนทั้งปวงมีความเบื่อหน่ายคิดอ่านต่อสู้ลดหย่อนอำนาจเจ้าแผ่นดิน ไม่ถือเอาเป็นประมาณหลักฐาน เป็นธรรมเนียมมาช้านานหลายร้อยปีแล้ว แต่ส่วนในกรุงสยามนี้ยังเป็นธรรมเนียมยั่งยืนมานานเป็นพื้นเพอันดีอยู่แล้ว ต่อมาเมื่อคบกับประเทศต่าง ๆ จึงมามีความคิดต่าง ๆ เกิดขึ้น คือพวกหนึ่งไม่ชอบในการเปลี่ยนแปลงซึ่งจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลง เพราะไม่รู้เหตุการณ์ซึ่งเป็นการจำเป็นอย่างไร เพราะรู้แค่การภายในไม่รู้การภายนอก อีกพวกหนึ่งนั้นได้ร่ำเรียนรู้การภายนอกไม่รู้การภายในตลอดอย่างไร ก็คิดแต่จะเปลี่ยนแปลงใหม่ให้เหมือนเมืองอื่นเขาไปอย่างเดียว การอันใดที่ได้จัดได้ทำไปซึ่งไม่เป็นที่พอใจพวกหนึ่งแล้วนั้น ก็กลับเป็นที่พอใจของพวกนี้เล่า เพราะเห็นเป็นว่าเหมือนไม่ได้จัดอันใด แต่คนทั้งสองพวกนี้คงจะมีน้อยกว่าผู้ที่ถือธรรมเนียมเดิม คือถือเอาพระราชดำริเป็นประมาณนั้นทั้งสองพวก เพราะฉะนั้นเห็นว่า ถ้าจะชักนำให้คนทั้งปวงมีความคิดเห็นเป็นไปตามความคิดของผู้ที่คิดการเปลี่ยนแปลงถ่ายเดียว หรือผู้ซึ่งไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใดเลยนั้น ยากกว่าที่จะชักเข้าหาทางกลางซึ่งเป็นธรรมเนียมที่คนทั้งปวงเคยถือมาโดยมาก ถ้าจะคิดทำนุบำรุงบ้านเมืองจริง ๆ แล้ว จะใช้ความคิดอย่างแรงทั้งสองอย่าง คือตั้งเป็นพวกที่มีความคิดแตกต่างกันสองพวกอย่างฝรั่งนั้น ยากที่จะจัดการให้ความคิดร่วมกันเป็นอัน

เดียวกันตามอย่างเก่า โดยว่าเจ้าแผ่นดินจะอนุญาตให้ทำก็จะทำไปไม่สำเร็จ เพราะมีคนที่แยกความคิดอย่างนั้นน้อยนักอยู่แล้ว ยังจะซ้ำแบ่งออกเสียเป็นสองพวกอีก ก็ยังจะไม่เหลือคนพอที่จะทำการได้กี่มากน้อย

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่า ควรจะรวมความคิดเข้าเป็นกลางให้ลงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พิจารณาเอาแต่ว่าการอันใด ซึ่งเห็นว่าเป็นเวลาควรจัดควรทำเป็นการมีคุณดีขึ้น เป็นความสุขแก่ราษฎร เป็นการที่จะให้พระราชอาณาจักรตั้งอยู่มั่นคง ก็ปลงใจลงพร้อมกันคิดอ่านตั้งหน้าจัดการอันนั้นไปให้สำเร็จ ไม่ต้องถือว่าเป็นความคิดพวกนั้นพวกนี้ เพราะธรรมดาที่ถือว่าเป็นความคิดของพวกนั้นความคิดของพวกนี้นั้น มักจะชักให้เห็นความคิดของพวกอื่นเป็นใช้ไม่ได้ เมื่อจะพิจารณาอันใดก็ทำให้ความเห็นนั้นเอียงไปได้จริง ถึงผู้ที่เป็นเจ้าของความคิดนั้นเล่า เมื่อรู้ว่าผู้ซึ่งจะมาพิจารณาความคิดของตัวนั้นเป็นพวกอื่น ก็ทำให้เกิดทิฐิมานะที่จะไม่ยอมฟังคำทักท้วงในความคิดถึงพลาดพลั้งไป หรือความคิดที่ดีกว่าของตัวได้คิดมา แต่ถึงโดยว่าจะยินยอมพร้อมใจกันลงรวมความคิดเป็นทางกลางทางเดียวกันดังเช่นชักชวนนั้นแล้วก็ดี ก็ยังจะมีผู้ซึ่งมีความรู้และสติปัญญาที่จะเริ่มคิดจัดการให้รอบคอบทั่วถึง พ้นจากเหตุการณ์ที่จะขัดข้องต่าง ๆ ให้เป็นการใช้ได้สะดวกดีมีไม่ออกแต่ความคิดเปล่า ๆ เรียบเรียงกฎหมายที่จะใช้ได้จริง ๆ ได้ด้วยนั้นน้อยตัวนัก แล้วยังเมื่อกฎหมายนั้นสำเร็จแล้ว จะหาตัวผู้ซึ่งจะไปจัดการให้ได้ตามกฎหมายโดยความฉลาดทั่วถึง และความเพียรอุตสาหะที่จะให้การนั้นเป็นไปได้ตลอด ไม่เสื่อมเสียจืดจางไปนั้น ก็มีน้อยตัวเหมือนกัน **เพราะฉะนั้นจะป่วยการกล่าวไปถึงความคิดที่จะตั้งปาลิเมนต์ขึ้นในหมู่คนซึ่งไม่มีความรู้พอที่จะคิดราชการ และไม่เป็นความต้องการของคนทั้งปวง นอกจากที่อยากจะเอาอย่างประเทศยุโรปเพียงสี่ห้าคนเท่านั้น** หรือจะมีโปลิติกัลปาตี พวกคิดราชการเป็นพวกเป็นเหล่า ซึ่งจะมีผู้ที่อยากเป็นไม่เกินยี่สิบสามสิบคน อันจะแบ่งออกเป็นสองพวก ก็คงจะอยู่ในสิบสี่สิบห้าคนลงมา จะต้องเป็นทั้งผู้คิดผู้ทำตลอดพระราชอาณาเขต ที่ไหนจะทำการตลอดไปได้ **ถ้าจะจัดตั้งปาลิเมนต์ หรือให้เกิดมีโปลิติกัลปาตีขึ้นในเวลาที่บ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ข้อทุ่มเถียงกันจนการอันใดไม่สำเร็จไปได้ เป็นเครื่องถ่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญช้า** นั้นอย่างเดียว เพราะความที่จริงแท้นั้น เมืองไทยกับเมืองยุโรปกลับตรงกันข้าม ฝ่ายประเทศยุโรปนั้น ราษฎรมีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงร่ำไป ฝ่ายผู้ปกครองเป็นที่กีดขวางต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น จนมีเหตุการณ์ใหญ่ ๆ โต ๆ เนือง ๆ แต่โบราณมา **ส่วนเมืองเราราษฎรไม่มีความปรารถนาอยากจะเปลี่ยนแปลงอันใด** นอกจากข้อความอันใดซึ่งมากระทบไม่เป็นที่ชอบใจตัวเข้าบางคนบางหมู่ ในขณะหนึ่งคราวหนึ่ง

เท่านั้น ถ้าจัดการเปลี่ยนแปลงอันใดแล้ว ก็มักจะเป็นการเดือดร้อนทุกสิ่งทุกอย่างที่สุด จนจะต้องรื้อกระท่อมที่กว้างเพียง ๖ ศอก ๔ ศอก ราคา ๗ บาท ๘ บาท เพื่อจะทำถนนหรือคลองหรือสร้างตึก ถึงโดยว่าจะได้เงินราคาสมควรแล้ว ยังเป็นการเดือดร้อนบ่นกันเซ็งแซ่ ค่าที่ต้องรื้อปลูกใหม่ว่าเป็นความเดือดร้อน เพราะไม่ชอบการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงให้ลำบาก **การที่อยากเปลี่ยนแปลงนั้นกลับเป็นของผู้ปกครองบ้านเมืองอยากเปลี่ยนแปลง** เพราะรู้ธรรมเนียมประเทศอื่นที่เห็นว่าดีกว่านั้น เมื่อการกลับตรงกันข้ามดังนี้ จะเอาความคิดแบบอย่างที่คิดราชการในประเทศยุโรปมาใช้ในเมืองไทยอย่างไรได้ **ถ้าจะตั้งปาลิเมนต์ขึ้นในเมืองไทย เอาความคิดราษฎรเป็นประมาณในเวลานี้แล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะไม่ได้จัดการอันใดได้สักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ทีเดียว คงจะต้องเถียงกันป่นปี้ไปเท่านั้น**

ข้าพเจ้าจึงเห็นควรว่า ในการปกครองกรุงสยามนี้ ถ้าจะจัดการอาศัยเจ้าแผ่นดินเป็นหลักให้เป็นไปตามความนิยมอย่างเก่า จะเป็นการง่ายกว่าดีกว่าที่จะจัดการอย่างอื่นเพราะเป็นของมีพื้นเพมาแล้ว แต่เมื่อข้าพเจ้ากล่าวดังนี้ ผู้ซึ่งอยู่ในความคิดที่กลับตรงกันข้ามทั้งสองพวก หรือจะเป็นพวกที่คิดเปลี่ยนแปลงโดยแรงที่สุดพวกเดียว จะเห็นว่า **ข้าพเจ้ากล่าวดังนี้เพื่อจะหาอำนาจใส่ตัว** เมื่อตกลงยินยอมตามที่ว่านี้แล้ว การเจริญทั้งปวงก็จะไม่สำเร็จไปได้เพราะข้าพเจ้าเป็นผู้ปิดสกัดกั้นอยู่ได้ ก็จะไม่ยอมปล่อยให้การทั้งปวงเดินไป แต่ความเป็นจริงนั้น ถ้าจะคิดดังนั้นก็เป็นความคิดที่เพลินไป ตามที่ได้อ่านพงศาวดารต่างประเทศที่เจ้าแผ่นดินเป็นผู้ขัดขวางต่อการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่เมื่อว่าตามจริงแล้ว เมืองไทยไม่เหมือนกับประเทศยุโรปเลย ดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงจะมีผู้เห็นจริงรับรองตามคำที่ข้าพเจ้าได้กล่าวต่อไปบ้างเป็นแน่ว่า **ตัวข้าพเจ้าเองเป็นคนแรกหรือเป็นคนหนึ่ง ซึ่งได้มีความอุตสาหะคิดอ่านที่จะเปลี่ยนแปลงการบ้านเมืองให้มีความเจริญ ก่อนบ้านเมืองจะต้องการเร่งรัดเอาเสียอีก** แต่ข้าพเจ้าต้องยอมรับเหมือนกันด้วยว่า ข้าพเจ้าไม่ชอบในความคิดที่แรงจัดทั้งสองอย่าง คือที่จะเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งถึงศาสนา ซึ่งยังไม่เห็นว่าเป็นความต้องการเป็นการจำเป็นอย่างหนึ่งอย่างใดเลย และไม่เห็นด้วยในการซึ่งจะรักษาบ้านเมืองแต่ตามธรรมเนียมเดิมไม่เปลี่ยนแปลงอันใดเลยนั้นด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้าชอบใจแต่เพียงทางกลาง และไม่มีความหวงแหนอันใดในการซึ่งจะเปลี่ยนแปลงแต่เพียงทางกลาง แต่ถ้าจะเปลี่ยนแปลงใหญ่โตจนกระทั่งถึงเปลี่ยนศาสนาเป็นต้นแล้ว ก็เป็นการจำเป็นจะต้องยอมนับข้าพเจ้าคนหนึ่งว่าเป็นผู้ขัดขวางไม่ยอมที่จะละทิ้งไปได้ และการซึ่งว่าทั้งนี้ข้าพเจ้าก็รู้อยู่ว่าเหมือนกับเพิ่มทวีโรคของตัวซึ่งได้มาเผาผลาญอยู่เป็นนิจ คือโรคหินหัก

อยู่กับต้นโพธิ์ เพราะเป็นการง่ายที่จะหลีกเลี่ยงความเน่าเปื่อยแฉะเชือนแชของตัว เพราะไม่ทรงอย่างนั้น ไม่ทรงอย่างนี้ ที่สุดจนสั่งแล้วไม่เห็นถามอีกจึงได้รอไว้ ซึ่งจะว่าตามที่จริงแท้เป็นความผิดของผู้ที่รับคำสั่งนั่นเองยิ่งใหญ่ ที่ได้รับคำสั่งข้าพเจ้าครั้งหนึ่งแล้วไม่ไปทำตามให้ตลอด แล้วมาพูดจะไว้อัชฌาก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นสารภาพผิดก็ไม่ใช่ กลายเป็นกล่าวโทษข้าพเจ้า และคนทั้งปวงก็มักจะลงเนื้อเห็นตัดสินเอาข้าพเจ้าเป็นผิดด้วย นี่เป็นโรคอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งนั้นผู้ใดคิดการอันใดจะใช้ได้ก็ดีมิได้ก็ดี อ้างแต่ว่าตัวได้คิดได้กราบทูลแล้ว ข้าพเจ้านิ่งเสียก็เป็นจนใจอยู่ เป็นแต่พูดอวดนอก ๆ เล่นว่าได้คิดการแผ่นดินแผ่นทรายเว้นแต่ไม่สำเร็จไป เพราะไม่มีอำนาจ ครั้นเมื่อขอให้แก้ใหม่โดยชี้แจงเหตุขัดข้องให้ไป หมดความคิดอย่างไรเข้าก็ลงยกโทษผิดข้าพเจ้าอย่างเช่นที่กล่าวมาในครั้งแรก อีกอย่างหนึ่งนั้นไม่มีอันใดนอกจากแล้วแต่จะโปรด ถือโดยสั่งเสียไปว่าให้คิดจัดการตามตำแหน่งก็ไม่คิดอ่านอันใดนิ่งเรื่อย ๆ อยู่ จะตักเตือนไต่ถามก็ไม่ว่า เมื่อไปเกิดเหตุการณ์อย่างไรก็ซัดแต่ยังไม่ได้พระกระแส โรคหินหักทิ้งต้นโพธิ์นี้เป็นโรคใหญ่ มีประเภทต่าง ๆ พ้นที่จะพรรณนา ที่ยกว่ามานี้เป็นแต่อุทาหรณ์ การที่เป็นดังนี้เพราะเหตุใด เพราะเหตุที่ความรู้และสติปัญญาของผู้ที่คิดการหรือผู้ที่ได้รับการไม่พอที่จะประคองความคิดของตัวไปให้ตลอดสำเร็จ และไม่พอที่จะทำการตามตำแหน่งของตัวที่ได้รับการอย่างหนึ่ง เพราะปราศจากความจงรักภักดี คือตัวความสามัคคีนั่นเองอีกอย่างหนึ่ง

ถึงแม้ว่าจะรวมความคิดกันลงเป็นทางกลางอย่างเดียว เช่นได้กล่าวชักชวนมาข้างต้น และจะถือเอาอำนาจเจ้าแผ่นดินเป็นประมาณตามอย่างเท่านั้นแล้วก็ดี แต่ยังมีโขดหินหักทิ้งต้นโพธิ์อยู่อย่างนี้ จะนับว่าเป็นสามัคคีตามคาถาที่ว่ามาในเบื้องต้นนั้นยังไม่ได้ และไม่อาจทำความเจริญให้แก่บ้านเมืองได้โดยเร็วด้วย

ถ้าหากว่ายินยอมพร้อมใจกันเดินทางกลาง แล้วก็ยังจะต้องปลูกความจงรักภักดีความสามัคคีพร้อมเพรียง และความอุตสาหะให้แรงกล้าขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ คือตั้งใจพร้อมกันพิจารณาดูการทั้งปวงว่า การสิ่งไรซึ่งเป็นอยู่ในบัดนี้ควรจะเลิกถอนเสียทีเดียว การสิ่งใดควรจะเปลี่ยนแปลงอย่างเก่าเป็นอย่างใหม่ การสิ่งไรซึ่งยังไม่มีไม่เป็นควรจะตั้งเพิ่มเติมขึ้น เมื่อผู้ใดคิดเห็นพูดขึ้น ต่างพร้อมกันพิจารณาตามโดยความคิดอันละเอียดในทางได้ทางเสียตลอดทุกข้อทุกประการ เมื่อจะสงสัยในความคิดอันใดผู้ซึ่งเป็นต้นคิดต้องอธิบายตามความคิดเห็นของตัวที่คิดไว้แล้ว ผู้ที่จะถามนั้นก็ตั้งใจถามเพื่อจะรู้ความคิดเป็นทางที่จะได้คิดการให้ตลอดไป ฝ่ายผู้ที่เป็นต้นคิดนั้นก็ต้องไม่มีความโกรธในการที่มีผู้สงสัยไม่เข้าใจในความคิดของตัว หรือความคิดของตัวคิด

ไว้ไม่ตลอด เมื่อมีผู้ถามแปลกออกไปจากความคิดจะคิดแก้ไขไม่ได้ต่อไป ต้องรับว่าข้อนั้นเป็นผิดอยู่ ฝ่ายผู้ที่ถามต้องช่วยคิดแก้ไขต่อไปตามความคิดของตัว ไม่เป็นการแต่ถามสำหรับที่จะดักคอกันเล่นเปล่า ๆ เมื่อช่วยกันพิจารณาโดยเต็มกำลังจนถึงช่วยกันเรียบร้อยแก้ไขเป็นข้อบังคับขึ้นได้แล้ว ผู้ที่จะรับการนั้นไปทำเป็นหน้าที่ก็ตั้งใจทำการนั้นโดยเต็มกำลังเต็มความคิดที่จะให้เป็นไปได้ตามการที่ตกลง ถ้าเป็นการพร้อมมูลกันทำได้ดังนี้ เหตุใดการจำเริญของบ้านเมืองจะไม่สำเร็จไปเพราะความสามัคคีเล่า การซึ่งตั้งเป็นเครื่องกีดกั้นความจำเริญของบ้านเมืองอยู่ทุกวันนี้ ก็มีอยู่สองสามอย่างเท่านั้นอย่างหนึ่งคือ ถ้าจะจัดการอย่างใหม่ไป ถึงจะแลเห็นว่าจะมีผลดีเมื่อภายหน้า และเป็นการเจริญมั่นคงของบ้านเมืองก็จริง แต่เป็นการช้าที่จะสำเร็จไปได้ ส่วนประโยชน์และอำนาจที่ได้อยู่แล้วจะต้องสละละทิ้งไปเสียก่อนกว่าจะได้รับประโยชน์ใหม่ หรือประโยชน์เก่าได้เหลือเฟือเกินกว่าที่ทำ ถ้าจัดการใหม่ประโยชน์นั้นก็จะต้องได้พอควรแก่การระงับความเสียดายประโยชน์ที่จะต้องขาดไปนั้นไม่ได้ แต่หากมีความกระดากใจ หรืออยากได้ชื่อเสียงว่าเป็นผู้ทำนุบำรุงแผ่นดิน ก็คิดก็พูดโผง ๆ ไป แล้วก็ถงเรื่องหินหักทิ้งต้นโพธิ์นั้นอย่างหนึ่ง เพราะถือเอาความชอบใจไม่ชอบใจในตัวผู้คิดผู้ทำถือพวกถือพ้อง ถ้าเป็นความคิดของพวกหนึ่งทำแล้ว ถึงเป็นดีอย่างไร ก็คงจะคิดขัดขวางป้องกันจนสุดกำลัง เพราะเหตุที่ผู้จะเข้าเป็นพวกปาตีเดียวกันมีน้อย และความรู้ที่จะโต้เถียงกันไม่พอตามเช่นกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ก็เกิดทิฏิมานะกันไปทั้งผู้คิดผู้พิจารณาการนั้นจึงไม่สำเร็จไปได้อย่างหนึ่ง เพราะผู้ที่คิดที่พูดนั้นถึงจะไม่มีประโยชน์อันใดที่จะพึงเสีย แต่มีความปรารถนาที่จะออกตัวว่าเป็นผู้มีสติปัญญา มีความประพฤติและความคิดที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองดียิ่งกว่าเพื่อนข้าราชการ หรือเพื่อนมนุษยชาติเดียวกันทั้งสิ้น จะพูดจะคิดอันใดก็พูดก็คิดเอาแต่ที่มีเต็มตามที่จะพูดได้ ไม่ต้องนึกว่าการนั้นจะสำเร็จได้หรือมิได้ประการใด เป็นแต่เหมือนกับทำกับข้าวด้วยปาก เมื่อค้นอยู่แห่งใดก็คุ้ยเขี่ยแกะเกาไปที่ตรงนั้นมากขึ้น เป็นแต่การพูดเล่นคิดเล่น เรียกว่าไว้ชื่อในแผ่นดิน ไม่คิดเห็นว่าคนภายหน้าจะพิจารณาถ้อยคำของตัวแล้ว จะเห็นว่าเป็นแต่คำพูดเล่นเปล่า ๆ เชื่อแน่ว่าคนในปัจจุบันก็ดี ภายหน้าก็ดี เมื่อได้เห็นถ้อยคำสำนวนของตัวแล้วจะออกปากว่าท่านผู้ซึ่งมีสติปัญญาอย่างนี้สิไม่ใช้ให้เป็นผู้ทำนุบำรุงแผ่นดินเล่า ดังนี้พวกหนึ่ง เพราะผู้ที่เคยคิดและผู้ที่ปรึกษาทั้งปวง มีความรู้และความคิดไม่พอกับที่จะจัดการนั้นให้ตลอด เป็นแต่คิดเริ่มขึ้นได้แล้ว แต่เมื่อไปเห็นการขัดข้องหรือมีผู้ทักท้วง จนความคิดเข้าด้วยกันก็เลยทิ้งเสียนั้นอย่างหนึ่ง เพราะผู้คิดผู้ทำมีการเกินกว่าที่จะคิดจะทำทิ้งฉำแฉะเลยไป ด้วยเหตุที่มีผู้คิดน้อยกว่าการ จึงเป็นการจำเป็นที่จะทำไม่

ไหวนั้นอย่างหนึ่ง เหตุการณ์เหล่านี้เป็นเหตุที่จะให้การทั้งปวงไม่สำเร็จไปได้

เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าเห็นว่า การซึ่งจะให้สำเร็จเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองได้ ต้องตั้งใจพร้อมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวว่า บ้านเมืองของเราเป็นเวลาจำเป็นที่จะต้องจัดการให้มีความเจริญเดินไปเสมอ ๆ กับประเทศทั้งปวง ถ้าจะนิ่งอยู่ไม่จัดการอันใด คงจะเป็นการเสียอำนาจบ้านเมืองลดหย่อนไป บ้านเมืองจะไม่มีกำลังแข็งแรงพอที่จะรักษาตัวเองได้ ถึงโดยว่าจะเสียประโยชน์ที่ได้อยู่เดี๋ยวนี้มากกว่าที่จะหมายว่าจะได้ในเมื่อจัดการเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ดี แต่ยังจะได้ประโยชน์นั้นยืนยาวอยู่ไม่ขาดลอยทีเดียว เหมือนอย่างเช่นถ้าทิ้งไว้อย่างนี้บางทีจะเป็นไปได้ หรือความแตกร้าวโกรธขึ้งพยาบาทกันมาแต่ครั้งไร ๆ ก็ดี ถ้าเป็นการตัดรอนขัดขวางกันได้ในเวลานี้ก็เป็นแต่มือหนึ่งขณะหนึ่ง แต่ถ้าบ้านเมืองจะไม่ตั้งอยู่ปกติได้ ก็จะต้องได้รับความทุกข์เสมอกัน การชนะในครั้งหนึ่งคราวหนึ่งนั้นจะไม่เป็นเกียรติยศยืนยาวอยู่ได้ หรือความปรารถนาที่จะอวดดีว่าเป็นผู้มีสติปัญญายิ่งกว่าเพื่อนบ้านชาติเดียวกันนั้น ก็เมื่อบ้านเมืองซึ่งเป็นชาติของตัวไม่ตั้งอยู่ได้แล้ว ถึงจะมีถ้อยคำแก้ตัวทับถมซัดทอดผู้ใดผู้หนึ่งให้มากมายสักเท่าใด ผู้มีสติปัญญาเขาก็คงไม่สรรเสริญยกย่องว่าตัวเป็นผู้มีสติปัญญาได้ หรือเมื่อไม่มีความคิดพอที่จะคิดให้ตลอดได้ ก็ไม่ควรที่จะมีทิฐิมานะหวงแหนอย่างหนึ่งอย่างใด ต้องอุตสาหะที่จะหาผู้ช่วยคิดอ่านปรึกษาหารือจนการนั้นจะสำเร็จไปได้ ไม่ควรที่จะละทิ้งความเพียรในการซึ่งจะคิดการอันมีคุณต่อแผ่นดินเสีย ส่วนว่าการซึ่งต้องติดขัดข้องเพราะผู้ซึ่งเป็นผู้คิดนั้นมีการมากเหลือตัว ก็ควรที่ผู้ซึ่งไม่มีการมากจะต้องช่วยคิดอ่านอุดหนุนกันจนเต็มสติกำลัง เมื่อละข้อซึ่งเป็นเครื่องสกัดกั้นความเจริญของบ้านเมืองและความสามัคคีเสีย แล้วอุดหนุนกันและกันด้วยกำลังความคิด ด้วยกำลังกาย ให้การทั้งปวงเป็นไปได้โดยเร็วโดยสะดวก โดยทางที่ถูกต้องแล้ว ก็ไม่มีข้อใดซึ่งจะสงสัยว่าบ้านเมืองจะไม่มีความเจริญ เมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้นโดยปริยายที่กล่าวมานี้แล้วนั่นแลนับว่าเป็นถูกต้องตามคาถา "สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา" ซึ่งเป็นการสมควรแก่เมืองไทย ตามความเห็นข้าพเจ้าว่าหนทางนี้จะเป็นทางถูกแท้ตามสมัยปัจจุบันนี้

เรื่องที่ ๘

ดุสิตธานี

"...ฉันต้องการให้การปกครองท้องที่มีการปรับปรุงกันเสียที จึงได้วางระเบียบไว้เพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่าง..."

ร. ๖

ก. ความนำ

ปัญหาเรื่องความเหมาะสมของการปกครองระบอบประชาธิปไตยกับสภาพสังคมไทยเป็นเรื่องที่เริ่มมีผู้ขบคิดกันอย่างมากและกว้างขวาง นับแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงกับมีข่าวเล่าลือว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ปวงชนชาวไทย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เริ่มโครงการเมืองทดลอง [๑] หรือเมืองตุ๊กตานี้ ตั้งแต่ในสมัยที่ดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมาร คือ ในประมาณกลางปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้ทรงสร้าง "เมืองมัง" อันนับได้ว่าเป็นดุสิตธานีสมัยที่ ๑ ขึ้น ณ ตำหนักอัมพวา โดยทำเป็นเมืองขนาดเล็กเรียกว่าเมืองตุ๊กตา โดยมีแบบแผนและระเบียบในการจัด แต่ผู้เข้าร่วมด้วยยังไม่มีสิทธิและหน้าที่ส่วนตนประการใด เพียงแต่คอยปฏิบัติการงานตามพระราชประสงค์เท่านั้น และเมื่อทรงผนวชในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ กิจการของเมืองมังก็ยุติลง ต่อมาเมื่อทรงลาผนวชแล้วในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ก็ได้เสด็จประพาสหัวเมืองไกล ๆ เพื่อศึกษาความเป็นไปของบ้านเมืองตามพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ พระบรมชนกนาถ จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่ ๒ และทรงแต่งตั้งให้พระองค์เป็นผู้ว่าราชการแทนพระองค์ จึงได้ทรงทดลองวิธีการปกครองบ้านเมืองสืบต่อมาจากเมืองมัง โดยสร้างเป็นเรือนแถวขึ้นตลอดแนวกำแพงที่กั้นระหว่างพระตำหนักจิตรลดากับวังปารุสกวันเก่า โดยสมมุติเป็นหมู่บ้านและสมมุติให้มหาดเล็กเป็นเจ้าของบ้าน มีลักษณะการบริหารในแบบที่เรียกว่า นคราภิบาล (municipality) นับว่าเป็นดุสิตธานีสมัยที่ ๒ และเมื่อพระองค์ทรงเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็ทรงมีพระราชภารกิจมากมาย จึงทำให้โครงการเมืองทดลองชะงักลงไปชั่วคราว จนในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้ทรงสร้างเมือง "ดุสิตธานี" [๒] ขึ้น ในบริเวณสนามเนื้อที่สองไร่ครึ่งระหว่างพระที่นั่งอุดรและอ่างหยกในบริเวณพระราชวังดุสิต และได้ทรงประกาศธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาล (ดุสิตธานี) ขึ้น ในวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๔๖๑

---

[๑] สรุปจากคณะกรรมการสัมมนาเรื่องดุสิตธานี, **ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตย** (พระนคร : หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๓), หน้า ๒๒–๕๖.

[๒] ผู้สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับ "ดุสิตธานี" โปรดดูในหนังสือดังกล่าวข้างต้น

โดยมีพระราชดำริที่จะให้ดุสิตธานีเป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเองของทวยราษฎร์ ดังพระราชดำรัสในวันเปิดศาลารัฐบาลของดุสิตธานีว่า

> "การงานฝ่ายรัฐบาล และฝ่ายนคราภิบาลก็ถ่ายแบบมาจากของเป็นจริงทั้งนั้น วิธีการที่ดำเนินเป็นไปนี้ เป็นการทดลองว่าจะเป็นประโยชน์เพียงใด เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับธานีให้แน่ชัดเสียก่อน... วิธีการดำเนินการในธานีเล็ก ๆ ของเราเป็นเช่นไร ก็ตั้งใจว่าจะให้ประเทศสยามได้ทำเช่นเดียวกัน แต่จะให้เป็นการสำเร็จรวดเร็วทันใจดังธานีเล็กนี้ ก็ยังทำไปทีเดียวยังไม่ได้ โดยมีอุปสรรคบางอย่าง..." [๓]

ดุสิตธานีเป็นเมืองสมมุติซึ่งราษฎรของเมืองมีบ้านจำลองหลังเล็กๆ (บ้านตุ๊กตา) ปลูกอยู่ในบริเวณเนื้อที่ในเขตพระราชฐาน มีพลเมือง ๒๐๐ คน เรียกว่า ทวยนาคร ๆ นี้ล้วนแต่เป็นข้าราชบริพารผู้ใกล้ชิดของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น

การปกครองภายในดุสิตธานี มีการดำเนินการในรูปแบบของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย คือมีคณะรัฐบาล มีพรรคการเมือง มีการเลือกตั้ง มีผู้แทนราษฎร (เรียกว่าเชษฐบุรุษ) และมีการออกหนังสือพิมพ์ แม้ว่าธรรมนูญลักษณะการปกครองนคราภิบาลของดุสิตธานีจะให้สิทธิแก่ชาวเมืองในการออกความเห็น ในวิธีจัดการปกครองตนเอง แต่การแสดงความคิดเห็นนั้นก็เกี่ยวข้องแต่เฉพาะกิจการของดุสิตธานี ซึ่งเป็นเมืองตุ๊กตาเท่านั้น หาได้เกี่ยวข้องกับการปกครองประเทศสยามโดยส่วนรวมไม่ และนอกจากนั้น "ทวยนาคร" ของดุสิตธานีก็มิอาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของ "ปวงประชาราษฎร" ชาวสยามโดยทั่วไปได้

นอกจากดุสิตธานีแล้วก็ไม่มีสถาบันทางการเมืองที่สำคัญอย่างอื่นเลยที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญๆ ในยุคนี้ นอกจากจะเป็นการบริหารประเทศในด้านต่าง ๆ ต่อจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปูรากฐานไว้แล้ว

สยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสยามที่แตกต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ ๕ รัชสมัยอันยืนยาวของพระพุทธเจ้าหลวงได้ประสบกับปัญหาทั้งภายในและภายนอก แต่ด้วยพระปรีชาสามารถประกอบกับปัจจัยแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศสยาม จึงสามารถผ่านพ้นวิกฤติการณ์มาได้ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงปูรากฐานทางด้านการปกครองไว้ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างแน่น

---

[๓] ดุสิตธานี เมืองประชาธิปไตย, หน้า ๗๘.

แพ้น ปัญหาการรวมอำนาจจากภูมิภาคมาสู่รัฐบาลกลางก็ได้เบาบางลงมาก ความสงบและความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมืองทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีเวลาที่จะสละให้กับศิลปะและวรรณคดีต่าง ๆ ได้เป็นอย่างมาก

ในขณะที่สถาบันทางการเมืองยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่สำคัญ การศึกษาทวยราษฎรและอิทธิพลจากแนวความคิดทางตะวันตกก็ได้แพร่ขยายมากขึ้น พระบรมราโชบายเรื่องชาตินิยมได้ปลุกความสำนึกทางการเมือง และความรู้สึกเป็นเจ้าของชาติไทยให้กับคนจำนวนมาก ในเวลาเดียวกัน เหตุการณ์ภายในราชสำนักและการตั้งกองเสือป่าได้เป็นสาเหตุแห่งความบาดหมางใจระหว่างข้าราชการกลุ่มต่าง ๆ จนก่อให้เกิดกบฏ ร.ศ. ๑๓๐ หรือที่เรียกกันว่ากบฏเก๊กเหม็งขึ้น กบฏเก๊กเหม็งนี้เป็นปฏิกิริยาจากนายทหารชั้นผู้น้อยที่มีต่อการบริหารประเทศในเวลานั้น ผู้ก่อการกบฏได้เรียกร้องให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตยขึ้น และประณามระบบเก่าว่าไม่ให้ความผาสุกแก่ราษฎรอย่างเพียงพอ

ระยะเวลาระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นช่องว่างที่ขาดการดำเนินการพัฒนาการเมืองอย่างจริงจัง ความมั่นคงและความสงบอันเกิดจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจก่อให้เกิดความเฉื่อยชาในการปฏิรูปการปกครองต่อโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ช่องว่างนี้เริ่มมีขอบเขตกว้างขวางขึ้น เมื่อประชาชนได้รับการศึกษามากขึ้น มีนักเรียนไทยกลับจากการศึกษาในยุโรปมากขึ้น นักเรียนเหล่านี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดทางการเมืองจากตะวันตก และต้องการเห็นสยามรุดหน้าทัดเทียมนานาอารยประเทศทั้งหลาย ความผันผวนและการตกต่ำของเศรษฐกิจทั่วโลกซึ่งควบคู่ไปกับการทิ้งบประมาณในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขาดดุลย์เป็นอย่างมาก ทำให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่เคยทรงพลังเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มอ่อนกำลังลงเป็นลำดับ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางการเมือง การศึกษา และเศรษฐกิจในระยะเวลานี้มิได้รับการตอบสนองจากการเปลี่ยนแปลงทางกลไกของรัฐบาล สภาพการณ์ของสังคมไทยจึงเริ่มสับสน และต้องการความเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสร้างสถาบันทางการเมืองอย่างจริง ๆ จัง ๆ นี้ ได้มีผลตกทอดมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายประการ และเป็นส่วนหนึ่งที่ได้นำระบบสมบูรณาญาสิทธิราชไปสู่จุดจบในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ข. ธรรมนูญลักษณะปกครอง
คณะนคราภิบาล
(ดุสิตธานี)
พระพุทธศักราช ๒๔๖๑
ปรารภกรณีย์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจยุติธรรม และความเมตตาปรานีสูงสุด ทรงพระกรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเสมอหน้า ทรงพระราชดำริว่าทวยนาครแห่งดุสิตธานีซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ตั้งราชนิเวศน์มีฐานะความเป็นอยู่และภูมิธรรมความรอบรู้สูงพอสมควร จะเริ่มการศึกษาการปกครองตนเองได้ในกิจการบางอย่าง เพื่อยังความผาสุกสวัสดิ์ตามฐานะของตน ๆ ให้ยิ่งขึ้น จึงมีพระราชประสงค์จะประสาทธรรมนูญลักษณะปกครองแก่ทวยนาครแห่งดุสิตธานีไว้เป็นหลักฐานต่อไป

ธรรมนูญลักษณะปกครองนคราภิบาลนี้ เป็นกำหนดอำนาจการพระราชทานแต่ชาวดุสิตธานี ให้มีเสียงและโอกาสแสดงความเห็นในวิธีจัดการปกครองตนเองในกิจการบางอย่าง ส่วนกลางในกิจการแผนกใดซึ่งยังมิได้ทรงพระกรุณาประสิทธิประสาทให้ ก็ย่อมคงอยู่ในรัฐบาลกลางซึ่งมียอดรวมอยู่ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามแบบฉบับในอารยประเทศทั้งหลายที่จัดการนคราภิบาล

อำนาจอันคงอยู่ในรัฐบาลกลางนี้ แม้ทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะพระราชทานเพิ่มเติมให้แก่คณะนคราภิบาลดุสิตธานีอีก เมื่อใด อย่างไร ก็จะได้ทรงพระกรุณาพระราชทานต่อไปตามกาลตามสมัยที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควรแก่สติปัญญา และภูมิธรรมของตน

อีกนัยหนึ่ง อำนาจกิจการในแผนกใดซึ่งได้ทรงพระกรุณาประสาทแล้ว แต่มาปรากฏภายหลังว่า อำนาจเช่นนั้น ๆ ยังมิสมควรได้ โดยยังมิรู้จักใช้ก็ดี หรือโดยประการอื่นก็ดี ก็จะได้ทรงพระกรุณาเลิกถอนหรือแก้ไข เพื่อประโยชน์และความดำรงอยู่ด้วยดีแห่งมหาชนหมู่ใหญ่

บัดนี้การตั้งพระราชธานีนับว่าจวนสำเร็จแล้วตามพระราชประสงค์ สะพรั่งพร้อม

ด้วยเคหสถานและที่ทำการประกอบอาชีพต่าง ๆ สมควรจะมีธรรมนูญจัดการนคราภิบาลขึ้นไว้ เพื่อความไพศาลแห่งนคร จึงมีพระราชประกาศิตประสาทธรรมนูญจัดเป็นบทมาตราดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑
ว่าด้วยนามและการใช้รัฐธรรมนูญ

มาตรา ๑ ให้เรียกบทบัญญัตินี้ว่า ธรรมนูญลักษณะปกครอง คณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

มาตรา ๒ ธรรมนูญนี้ให้ใช้ทั่วไปในจังหวัดดุสิตธานี ตั้งแต่วันประกาศนี้เป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดากำหนดกฎข้อบังคับแต่ก่อน บทใดขัดต่อข้อความในธรรมนูญนี้ให้ยกเลิกเสีย ใช้ธรรมนูญนี้แทนต่อไป

มาตรา ๔ การแผนกใดซึ่งบังคับไว้ว่านคราภิบาลจะจัดไม่ได้ แต่เมื่อได้รับอนุมัติจากกระทรวงทบวงการผู้เป็นเจ้าหน้าที่ คือรัฐบาลกลางแล้วนั้น เพ่งความพึงพระบรมราชานุมัติในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นยอดแห่งรัฐบาล

หมวดที่ ๒
บทวิเคราะห์ศัพท์

มาตรา ๕ คำว่าบ้านและเจ้าบ้านที่กล่าวในธรรมนูญนี้ให้พึงเข้าใจดังนี้ คือ

ข้อ ๑ คำว่าบ้านนั้น ท่านหมายความถึงเรือนหลังเดียวก็ตาม หลายหลังก็ตามซึ่งอยู่ในเขตที่มีเจ้าของเป็นอิสระส่วน ๑ นับในธรรมนูญนี้ว่าบ้าน ๑ ห้องแถวและแพหรือเรือซึ่งจอดประจำอยู่ที่ใด ถ้ามีเจ้าของหรือผู้เช่าครอบครองเป็นอิสระต่างหากห้อง ๑ หลัง ๑ ลำ ๑ หรือหมู่ ๑ ในเจ้าของหรือผู้เช่าคน ๑ นั้น ก็นับว่าบ้าน ๑ เหมือนกัน

ข้อ ๒ เจ้าบ้านนั้น ท่านหมายความว่าผู้ปกครองบ้าน ซึ่งว่ามาแล้วในข้อก่อนจะครอบครองด้วยว่าเป็นเจ้าของบ้านก็ตาม นับตามธรรมนูญนี้ว่าเป็นเจ้าบ้าน

ข้อ ๓ โรงพยาบาล ที่ทำการต่าง ๆ ของรัฐบาล หรือนคราภิบาล สถานีรถไฟที่เหล่านี้เป็นสาธารณสถาน อยู่ในความปกครองของหัวหน้าในที่นั้น ไม่นับเป็นบ้านตามธรรมนูญนี้

มาตรา ๖ คำว่านคราภิบาลนั้น ท่านให้เข้าใจว่าผู้ซึ่งราษฎรในจังหวัดดุสิตธานี ผู้มีสิทธิตามธรรมนูญนี้จะเลือกได้ พร้อมใจกันเลือกตั้งขึ้นเป็นผู้ปกครองชั่วปีหนึ่ง ๆ โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติ

มาตรา ๗ คำว่าปรับนั้น ท่านหมายความว่าจำนวนเงินซึ่งราษฎรผู้กระทำผิดต้องเสียให้แก่คณะนคราภิบาลเพื่อถ่ายโทษ

หมวดที่ ๓
ว่าด้วยกำหนดและการเลือกตั้งนคราภิบาล

มาตรา ๘ ผู้ที่เป็นนคราภิบาลนั้น ท่านกำหนดอายุให้เป็นได้ชั่วปีเดียว เมื่อถึงกำหนดจะสิ้นปีต้องมีการเลือกตั้งใหม่ทุกปี

มาตรา ๙ ผู้ที่เป็นนคราภิบาลมาแล้ว ๑ ปี จะรับเลือกให้เป็นนคราภิบาลอีกปี ๑ ติด ๆ กันไม่ได้

มาตรา ๑๐ เวลาที่จะประชุมเลือกนคราภิบาลคนใหม่ ควรจะเป็นวันที่สุดของปี หรือวันที่ใกล้ที่สุดของปีตามแต่จะเหมาะแก่โอกาสที่จะเป็นไปได้ แต่ให้เป็นที่พึงเข้าใจว่า นคราภิบาลที่เป็นอยู่ต้องทำการในหน้าที่จนกว่าจะมีการเลือกตั้งนคราภิบาลคนใหม่เสร็จแล้วโดยเรียบร้อย

มาตรา ๑๑ ให้ราษฎรซึ่งตั้งบ้านเรือนจอดเรือแพ ประจำอยู่ในจังหวัดดุสิตธานี ทั้งชายหญิงไม่ว่าโสดหรือแต่งงานแล้ว ประชุมพร้อมกันเลือกเจ้าบ้านผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของตนขึ้นเป็นนคราภิบาลสำหรับปกครองธานีนั้น และวิธีเลือกนคราภิบาลนั้นให้ทำดังกำหนดต่อไปนี้

มาตรา ๑๒ เมื่อจวนจะถึงวันกำหนดที่จะเลือกนคราภิบาลใหม่ ให้ผู้ซึ่งรับอำนาจอำนวยการในการเลือกตั้งนคราภิบาล ป่าวร้องทวยนาครชายหญิงให้ทราบ ว่าจะมีการประชุมเลือกตั้งนคราภิบาลที่ใดวันใด และประกาศข้อความด้วยว่า ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะสมมุติผู้ใดให้เป็นนคราภิบาลต่อไป ก็ให้เขียนนามผู้นั้นกรอกลงในแบบสมมุติที่ได้แนบไว้ท้ายธรรมนูญนี้ และต้องลงนาม ๑ ผู้รับรอง ๑ และให้ยื่นหนังสือสมมุติถึงผู้อำนวยการเลือกตั้งนคราภิบาลก่อนวันประชุม ๑ วัน

มาตรา ๑๓ ผู้ที่จะลงนามเป็นผู้นำและผู้รับรองในหนังสือสมมุติ ตามมาตรา

๑๒ ต้องเป็นคหบดีเจ้าบ้าน และคนหนึ่ง ๆ ห้ามมิให้นำและรับรองบุคคลผู้ใดให้เป็นนคราภิบาลเกินกว่า ๑ คน

มาตรา ๑๔ ให้ผู้อำนวยการเลือกตั้งนคราภิบาล เขียนนามผู้ที่ได้รับสมมุติตามมาตรา ๑๒ นั้น โฆษณาไว้ ณ ที่ทำการเพื่อสาธารณชนทราบด้วย

มาตรา ๑๕ ถ้าผู้ใดรับสมมุติแต่เพียงรายเดียวเท่านั้น ไม่มีผู้ใดสมมุติผู้อื่นมาอีกแล้วไซร้ ให้ถือว่าผู้ที่ได้รับสมมุติแต่เพียงผู้เดียวนั้นเป็นอันได้รับเลือกตั้งเป็นนคราภิบาลทีเดียว

มาตรา ๑๖ เมื่อถึงกำหนดวันที่ผู้อำนวยการได้ป่าวร้องไว้แล้วนั้น ให้นคราทั้งหมดมาประชุมพร้อมกันยังตำบล และเวลาที่ผู้อำนวยการกำหนดไว้

มาตรา ๑๗ ในเมื่อทวยนาครมาประชุมพร้อมกันตามกำหนดแล้ว ถ้าหากว่ามีผู้ได้รับสมมุติเป็นนคราภิบาลแต่คนเดียวเท่านั้นไซร้ ก็ให้เจ้าพนักงานผู้รับอำนาจอำนวยการโฆษณาแก่ทวยนาครให้ทราบว่า ผู้นั้นได้รับเลือกเป็นนคราภิบาลโดยถูกต้องตามธรรมนูญนี้แล้ว แต่ว่าถ้าแม้มีผู้รับสมมุติแล้วตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ก็ให้เจ้าพนักงานซึ่งได้รับอำนาจอำนวยการไต่ถามความเห็นทวยนาคร ให้พร้อมกันเลือกผู้หนึ่งผู้ใดที่ได้รับจดนามโฆษณาตามมาตรา ๑๔ นั้น โดยเปิดเผยก็ได้ หรือเมื่อเห็นว่าที่เลือกโดยเปิดเผยไม่คล่องใจที่จะเลือก จะใช้วิธีเลือกโดยลงคะแนนลับก็ได้ โดยวิธีใดวิธีหนึ่งใน ๒ วิธีนี้ตามแต่ผู้อำนวยการจะเห็นสมควร

มาตรา ๑๘ ถ้าราษฎรพร้อมใจกันเลือกโดยเป็นการเปิดเผยแล้ว ก็ให้ผู้อำนวยการถามว่าจะเลือกผู้ใด เมื่อได้รับคำตอบจากราษฎรที่มาประชุมว่าจะเลือกผู้ใดแล้ว ถ้ามีผู้เห็นชอบด้วยก็ให้ยกมือขึ้นนับคะแนนเรียงตัวไป ฝ่ายผู้ที่ไม่เห็นชอบให้นั่งลงเสีย ถ้าเป็นการเลือกตั้งโดยคะแนนลับ ให้ผู้อำนวยการเรียกมาถามทีละคนโดยเงียบ ๆ ว่าจะเห็นสมควรให้ผู้ใดเป็น แล้วจดชื่อผู้ที่ราษฎรเลือกไว้นั้น หรือจะให้ราษฎรเขียนชื่อผู้ที่จะเลือกนั้นมาส่งคนละฉบับก็ได้ ตามแต่จะเห็นสมควร

มาตรา ๑๙ ผู้ที่ได้คะแนนสูงกว่าผู้อื่น หรือที่มีราษฎรโดยมากเลือกขึ้นนั้น ให้ถือว่าผู้นั้นได้รับเลือกเป็นนคราภิบาล และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุมัติแล้ว นับว่าผู้เป็นนคราภิบาลโดยชอบด้วยกฎหมาย

มาตรา ๒๐ ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นนคราภิบาลแล้วนั้น ต้องรับภาระทำการในหน้าที่นั้นต่อไป ถ้าไม่เต็มใจรับจะไม่รับก็ได้ แต่ต้องถูกปรับเป็นเงิน ๕๐ บาท นอกจากกระทรวงผู้เป็นเจ้าหน้าที่จะดำริผ่อนผันให้โดยเหตุสมควร

หมวดที่ ๔
ว่าด้วยอำนาจหน้าที่ของนคราภิบาล

มาตรา ๒๑ เมื่อผู้ใดได้เป็นนคราภิบาล ผู้นั้นจะมีอำนาจตามพระธรรมนูญนี้ทันทีในการที่จะเลือกตั้งนคราภิบาล คือ เจ้าหน้าที่ต่าง ๆ เช่น เจ้าพนักงานคลัง เจ้าพนักงานโยธา นายแพทย์ สุขาภิบาล ผู้รักษาความสะดวกของประชาชน (Inspector of Nuisances) เป็นต้น สำหรับจัดการให้เป็นไปตามธรรมนูญนี้ตามแต่จะเห็นสมควร

มาตรา ๒๒ นคราภิบาลมีอำนาจปกครองบรรดาราษฎรที่อยู่ในเขตธานีของตน และให้ราษฎรที่อยู่ในเขตนั้น จงเชื่อถ้อยฟังคำนคราภิบาลอันชอบด้วยกฎหมาย และธรรมนูญที่ใช้อยู่จงทุกประการ

มาตรา ๒๓ รัฐบาลมีหน้าที่

ก. ดูแลรักษาเพิ่มพูนความผาสุกของราษฎรทั่วไป ช่วยป้องกันทุกข์ภัยของประชาชนในเขตของตน

ข. ดูแลการคมนาคม คือ ถนนหนทางทั้งแม่น้ำลำคลอง ให้ความสว่างไสว จัดการไฟฟ้า ประปาในธานี

ค. การดับเพลิง และการรักษาสวนสำหรับนคร ให้เป็นที่หย่อนกายสบายใจควรแก่ประโยชน์และความสุขอันจะพึงมีได้สำหรับสาธารณชน

ฆ. จัดการในเรื่องโรงพยาบาล สุสาน และโรงฆ่าสัตว์

ง. ดูแลระเบียบการโรงเรียนราษฎร์ ห้องอ่านหนังสือ และโรงเรียน หัตถกรรมต่าง ๆ

มาตรา ๒๔ นคราภิบาลมีอำนาจที่จะตั้งพิกัดภาษีอากร ขนอนตลาด เรือน โรงร้าน เรือ แพ อันอยู่ในเขตหน้าที่ของนคราภิบาล แต่เมื่อกำหนดพิกัดภาษีอากร นคราภิบาลจะต้องเรียกประชุมราษฎรเพื่อทำการตกลงในเรื่องเช่นนี้ และเมื่อจะเปลี่ยนพิกัดภาษีใหม่ก็ต้องเรียกประชุมใหม่ทุกครั้งไป และประกาศให้รู้ทั่วกัน

มาตรา ๒๕ นคราภิบาลมีอำนาจจะออกใบอนุญาต และเก็บเงินค่าใบอนุญาตสำหรับยานพาหนะ ร้านจำหน่ายสุรา โรงละคร โรงหนัง สถานที่เริงรมย์ เก็บเงินจากมหาชนคนดูทั้งปวง

มาตรา ๒๖ เมื่อนคราภิบาลได้เรียกประชุมเจ้าบ้านเพื่อกำหนดภาษีอากรและใบอนุญาต ตามที่ว่าในมาตราข้างบนนั้น ให้ราษฎรเจ้าบ้านทั้งหมดไปประชุมพร้อมกันตาม

ที่กำหนดนัดหมาย ถ้าเจ้าบ้านไปประชุมไม่ได้ ก็ต้องตั้งผู้แทนไปแทนตัว และมีหนังสือมอบอำนาจให้ผู้นั้นไปในที่ประชุมแทนนั้นด้วย

มาตรา ๒๗ ถ้ารัฐบาลจะประกาศหรือสั่งราชการอันใดให้ราษฎรทราบ เป็นหน้าที่ของนคราภิบาลที่จะรับข้อเสนอข้อความนั้น ๆ ไปแจ้งแก่ราษฎรที่อยู่ในปกครองของตนให้ทราบ

มาตรา ๒๘ เป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะทำบัญชีสำมะโนครัวราษฎรในปกครองของตน และคอยแก้ไขบัญชีให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงอยู่เสมอ

มาตรา ๒๙ กิจการสาธารณประโยชน์ซึ่งมีผลกำไร เช่น การตั้งธนาคาร โรงจำนำ ตั้งตลาด รถราง เรือจ้าง เหล่านี้เป็นอาทิ นคราภิบาลจะดำริให้จัดไปในเวลาที่เห็นสมควรก็ได้ เป็นทางหากำไรบำรุงเมืองเพื่อผ่อนภาษีอากรซึ่งราษฎรจะต้องเสีย และเพื่อกระทำกิจเช่นว่านี้ นคราภิบาลจะออกใบกู้ก็ควร เพราะหนี้ชนิดนี้นับว่าไม่ใช่หนี้ตายที่ไร้ผล

มาตรา ๓๐ เป็นหน้าที่ของนคราภิบาลจะกำหนดปลูกสร้างวางแผนสำหรับนครเพื่อความงามและอนามัย ความผาสุกแห่งธานี เคหสถานบ้านเรือนที่ทำการต่าง ๆ เมื่อเจ้าของจะปลูกสร้างต้องได้รับอนุญาตจากนายช่างก่อสร้างของนคราภิบาล แล้วจึงจะปลูกได้ ดังนี้สถาปัตยกรรมจึงจะสมานเจริญตา

มาตรา ๓๑ การขยายเขตนคราภิบาลต้องได้รับอนุมัติจากรัฐบาลกลาง

หมวดที่ ๕
ว่าด้วยการบำรุงรักษาความสะอาดและป้องกันโรคภัย

มาตรา ๓๒ คณะนคราภิบาลมีหน้าที่จัดตั้งเจ้าพนักงานแผนกสุขาภิบาล เพื่อคอยดูแลรักษาความสะอาดทั่วไปตลอดทั้งเมือง ว่ากล่าวคนในปกครองให้ระวังรักษาอย่าทอดทิ้งหรือปล่อยให้โสโครก อันเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชนทั่วไป

มาตรา ๓๓ เมื่อนคราภิบาลเห็นว่าบ้านใดหมู่ใดชำรุดรุงรัง หรือปล่อยให้โสโครกโสมม อาจเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแก่ผู้ที่อยู่ในที่นั้นหรือผู้ที่อยู่ใกล้เคียงกัน หรือผู้ที่ผ่านไปมา อันอาจเกิดอัคคีภัยหรือโรคร้ายขึ้น ถ้าเห็นสมควรจะบังคับให้เจ้าบ้านหรือผู้ที่อยู่ในที่นั้นแก้ไขเสียให้ดี ก็มีอำนาจบังคับได้

มาตรา ๓๔ เมื่อผู้หนึ่งผู้ใด นคราภิบาลได้บังคับให้รื้อถอน จัดทำ หรือซ่อมแซมบ้านเรือนใหม่ ขัดขืนไม่กระทำตามบังคับของนคราภิบาลนั้น ก็ให้นคราภิบาลมีอำนาจฟ้องร้องต่อศาล เพื่อให้พิจารณาลงโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย

หมวดที่ ๖
ว่าด้วยการสับเปลี่ยนและตั้งนคราภิบาล

มาตรา ๓๕ เมื่อถึงเวลาสับเปลี่ยนตัวนคราภิบาลใหม่ประจำปี ให้คณะนคราภิบาลเก่าแสดงบัญชีรายรับรายจ่ายยื่นต่อที่ประชุมราษฎร และส่งเสียการงาน ยอดบัญชีสำมะโนครัวแก่คณะนคราภิบาลใหม่จนสิ้นเชิง

มาตรา ๓๖ ในเวลาเรียกประชุมใหญ่ประจำปีนั้น ให้สมุหเทศาภิบาล หรือผู้แทนเข้ามานั่งในที่ประชุมด้วย

มาตรา ๓๗ คณะนคราภิบาลมีอำนาจที่จะจัดตั้งสภาเลขาธิการขึ้น และสภาเลขาธิการคงอยู่ในตำแหน่งต่อไปจนกว่าจะลาออก หรือต้องออกด้วยเหตุอื่น

หมวดที่ ๗
ว่าด้วยหน้าที่สภาเลขาธิการ

มาตรา ๓๘ สภาเลขาธิการนั้น เมื่อคณะนคราภิบาลได้เลือกตั้งขึ้นโดยชอบด้วยพระธรรมนูญแล้ว ให้มีอำนาจและหน้าที่จัดการดังต่อไปนี้

๑. ให้มีหน้าที่บังคับบัญชาการแผนกหนังสือ และรายงานกิจการทั้งปวงของคณะนคราภิบาล

๒. เป็นที่ปรึกษาของคณะนคราภิบาลในทางระเบียบการทางกฎหมาย

๓. มีหน้าที่เป็นทนายแถลงคดีแทนคณะนคราภิบาลต่อศาล หรือจะตั้งผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้แทนในหน้าที่นี้ก็ได้

๔. สภาเลขาธิการ มีสิทธิ์ที่จะนั่งในที่ประชุมคณะนคราภิบาลและในที่ประชุมใหญ่ได้ทุกเมื่อ

๕. ถ้าสภาเลขาธิการเป็นคหบดีเจ้าบ้านอยู่แล้ว เมื่อเวลานั่งในที่ประชุมใหญ่มีสิทธิ์จะลงคะแนนความเห็นได้ด้วย

หมวดที่ ๘
ว่าด้วยทุนและการเงินทองของคณะนคราภิบาล

มาตรา ๓๙ เมื่อนคราภิบาลจัดตั้งนคราภิบาลขึ้นแล้ว ท่านให้ถือว่าคณะนั้นเป็นบุคคลโดยนิติสมมุติ มีสิทธิที่จะถือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์ได้ มีอำนาจที่จะจ่ายทรัพย์นั้นในการบำรุงความรุ่งเรืองแห่งนครและในการป้องกันสิทธิและทรัพย์สมบัติของตน

มาตรา ๔๐ คณะนคราภิบาลมีอำนาจจะออกใบกู้เงินในนามของคณะนคราภิบาลได้ เพื่อเป็นทุนใช้จ่ายในการปกครองตามพระธรรมนูญนี้ แต่อำนาจที่จะกระทำตามที่ว่าในมาตรานี้ ต้องได้รับอนุมัติจากรัฐบาลกลางเสียก่อนโดยเฉพาะเรื่องเป็นคราว ๆ ไป

มาตรา ๔๑ เงินที่คณะนคราภิบาลเก็บได้จากราษฎรในทางภาษีอากรนั้น อนุญาตให้เก็บไว้ใช้เพื่อสาธารณประโยชน์ได้ แต่ต้องมีหลักฐาน บัญชี แสดงรายรับรายจ่ายให้ชัดเจน

มาตรา ๔๒ ให้มีคณะกรรมการ ๒ คน ตรวจบัญชีในเวลาสิ้นปีทุกคราวไป กรรมการตรวจบัญชีนี้รัฐบาลกลางเป็นผู้ตั้ง ๓ นาย นครภิบาลเป็นผู้ตั้ง ๑ ราย กรรมการนี้มิได้รวมอยู่ในนคราภิบาล

หมวดที่ ๙

มาตรา ๔๓ ผู้ใดขัดขืนไม่กระทำตามคำสั่งของนคราภิบาลตามระเบียบการปกครอง เช่นว่าในมาตรา ๒๒ ก็ดี และตามมาตรา ๒๖ ก็ดี ท่านให้ลงโทษปรับเงินเป็นพินัยคนหนึ่งครั้ง ๑ ไม่เกิน ๑๐ บาท

มาตรา ๔๔ ผู้ใดขัดขืนคำสั่งนคราภิบาล เนื่องในระเบียบการสุขาภิบาล เช่นปล่อยให้บ้านเรือนชำรุดรุงรัง และเกิดการโสโครกตามที่ได้กล่าวมาในมาตรา ๓๒ ก็ดี มาตรา ๓๓ ก็ดี ท่านให้ลงโทษปรับเงินคนหนึ่งครั้ง ๑ ไม่เกิน ๕ บาท เป็นพินัย

มาตรา ๔๕ ถ้าผู้ใดถูกปรับเพราะได้กระทำผิดอย่างหนึ่งอย่างใดแล้วมากระทำผิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป็นครั้งที่ ๒ ท่านว่าไม่เข็ดหลาบ โทษที่ท่านบัญญัติความผิดไว้นั้นเท่าใด เมื่อเวลากำหนดโทษนั้น ท่านให้เพิ่มโทษฐานไม่เข็ดหลาบขึ้นอีก ๓ ใน ๕ ส่วนด้วย

มาตรา ๔๖ ผู้ใดถูกปรับเพราะกระทำผิดมาครั้งหนึ่งแล้วไม่เข็ดหลาบ มาทำความผิดขึ้นอีกคราวนี้ เป็นครั้งที่ ๒ และความผิดครั้งหลังนี้ซ้ำประเภทกันกับความผิดในครั้งก่อนภายในเวลา ๖ เดือน ท่านว่าเวลากำหนดโทษนั้นให้เพิ่มโทษฐานไม่เข็ดหลาบเป็นทวีคูณ

หมวดที่ ๑๐
ว่าด้วยการรักษาธรรมนูญ

มาตรา ๔๗ เมื่อราษฎรมีความไม่พอใจในคำสั่งในกฎข้อบังคับใด ๆ ของคณะนคราภิบาล ก็ให้ราษฎรมีอำนาจร้องเรียนต่อรัฐบาลกลางได้

มาตรา ๔๘ ถ้าเจ้าหน้าที่ผู้หนึ่งผู้ใดในคณะนคราภิบาล ทำการเกินอำนาจที่มีอยู่ในธรรมนูญหรือผิดด้วยกฎหมาย จนเป็นเหตุให้ผู้อื่นได้รับความเสียหายนั้น มีสิทธิจะฟ้องร้องยังศาลหลวงได้ แม้พิจารณาสมฟ้องแล้ว ให้ปรับเจ้าหน้าที่ผู้ผิดสินไหมกึ่งหนึ่งพินัยกึ่งหนึ่ง

มาตรา ๔๙ ให้นคราภิบาลเป็นผู้รักษาการให้เป็นไปตามธรรมนูญนี้

มาตรา ๕๐ การที่จะฟ้องผู้กระทำผิดตามธรรมนูญนี้ ให้สภาเลขาธิการเป็นเจ้าหน้าที่ฟ้องร้องต่อศาลหลวง

มาตรา ๕๑ ให้นคราภิบาลมีอำนาจที่จะจัดตั้งกฎข้อบังคับสำหรับจัดและรักษาการให้เป็นไปตามธรรมนูญนี้ เมื่อกฎข้อบังคับนั้นได้รับอนุมัติจากรัฐบาลกลาง และได้โฆษณาแล้ว ก็ให้ใช้ได้เหมือนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมนูญนี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ครั้นถึงวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นเวลาหลังจากพระราชทานธรรมนูญปกครองแล้วเพียง ๔๐ วัน ก็มีประกาศให้ทวยนาครดุสิตธานีที่มาร่วมประชุม เพื่อทำการเลือกตั้งให้ถูกต้องตามธรรมนูญในคราวนี้ พระยาอนิรุทธเทวาได้รับเลือกเป็นนคราภิบาลอย่างถูกต้องเป็นคนแรก และเป็นการเลือกเป็นครั้งที่ ๒ และในวันนี้เอง ก็ได้ออกพระราชกำหนดเพิ่มเติมและแก้ไขธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ ดังต่อไปนี้

ค. พระราชกำหนดเพิ่มเติมและแก้ไข
ธรรมนูญลักษณะปกครอง คณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ผู้ทรงซึ่งไว้อำนาจ ยุติธรรม และความเมตตาปรานีสูงสุด ทรงพระราชดำริว่า ธรรมนูญลักษณะปกครอง และนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระบรมราชโองการให้ใช้มาแล้วตั้งแต่วันที่ ๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ นั้น เมื่อลองใช้มาแล้วก็ปรากฏว่า โดยมากนับเป็นการสะดวกแก่วิธีดำเนินการเรียบร้อยดีอยู่ แต่ยังมีข้อขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง ซึ่งสมควรจะเพิ่มเติมให้สมบูรณ์หรือแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

จึงมีพระราชประกาศิตประสาทพระราชกำหนดนี้ขึ้นไว้ เพื่อเพิ่มเติมแก้ไขธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ มีบทมาตราดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑
ว่าด้วยนาม และการใช้พระราชกำหนด

มาตรา ๑ ให้เรียกบทบัญญัตินี้ว่า พระราชกำหนดเพิ่มเติมและแก้ไขธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาลดุสิตธานี

มาตรา ๒ พระราชกำหนดเป็นเหมือนส่วนหนึ่งแห่งธรรมนูญลักษณะปกครองนคราภิบาลดุสิตธานี และให้ใช้ทั่วไปแต่วันประกาศนี้เป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดากำหนดข้อบังคับแต่ก่อน บทใดขัดกับข้อความพระราชกำหนดนี้ให้ยกเลิก ใช้พระราชกำหนดนี้สืบไป

หมวดที่ ๒
ว่าด้วยตำแหน่งเชษฐบุรุษ

มาตรา ๔ เพื่อประโยชน์และความสะดวกแห่งทวยนาคร ให้ตั้งตำแหน่งกรรมการในนคราภิบาลขึ้นอีก เรียกว่า เชษฐบุรุษ

มาตรา ๕ เชษฐบุรุษนั้น ให้ทวยนาครเจ้าบ้านสมมุติ และเลือกคหบดีนาย

บ้านผู้มีอายุ เป็นผู้ที่นับถือในเขตอำเภอที่ตนตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นอำเภอละคน เพื่อเป็นผู้แทนทวยนาครในอำเภอนั้นเข้าไปนั่งในสภากรรมการนคราภิบาล

มาตรา ๖ ผู้ที่รับตำแหน่งเชษฐบุรุษสำหรับอำเภอใด ต้องตั้งบ้านเรือนมั่นคงอยู่ในเขตอำเภอนั้น

มาตรา ๗ นาครผู้ที่จะเลือกเชษฐบุรุษสำหรับอำเภอใด ต้องเป็นผู้ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตอำเภอนั้น จะมีเสียงเลือกเชษฐบุรุษสำหรับอำเภออื่นนอกจากที่ตนตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นไม่ได้เป็นอันขาด แต่ถ้านาครผู้ใดมีบ้านเรือนอยู่ในอำเภอเกินกว่า ๑ อำเภอ ก็มีสิทธิจะเลือกเชษฐบุรุษสำหรับอำเภอที่ตนตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นได้ทุกอำเภอ

มาตรา ๘ การเลือกเชษฐบุรุษสำหรับอำเภอ ให้กำหนดการกระทำก่อนเลือกนคราภิบาลไม่น้อยกว่า ๗ วัน (ตามปฏิทิน) และวิธีเลือกเชษฐบุรุษนั้น ให้ทำดังกำหนดต่อไปนี้

มาตรา ๙ เมื่อจวนจะถึงกำหนดวันที่จะเลือกเชษฐบุรุษใหม่ ให้ผู้ซึ่งได้รับอำนาจอำนวยการเลือกเชษฐบุรุษ ป่าวร้องทวยนาครในอำเภอนั้น ๆ ให้ทราบว่า จะมีการเลือกตั้งเชษฐบุรุษที่ใด วันใด

มาตรา ๑๐ เมื่อถึงวันกำหนดที่ผู้อำนวยการได้ป่าวร้องไว้แล้วนั้น ให้ทวยนาครทั้งหมดมาประชุมพร้อมกันยังตำบล เวลา ที่ผู้อำนวยการกำหนดไว้

มาตรา ๑๑ เมื่อทวยนาครมาประชุมพร้อมกันตามกำหนดนั้นแล้ว ให้พนักงานผู้รับอำนาจอำนวยการถามความเห็นทวยนาคร ผู้ใดจะสมมุติคหบดีผู้ใดให้เป็นเชษฐบุรุษสำหรับอำเภอนั้น และผู้ใดจะรับรองเมื่อผู้ใดมีผู้สมมุติ และรับรองผู้หนึ่งผู้ใดคนหนึ่งแล้ว ก็ให้เจ้าพนักงานถามทวยนาครอีกว่า จะมีผู้ใดสมมุติอีกคนหนึ่งหรือไม่ ถ้าแม้ไม่มีผู้ใดสมมุติขึ้นอีกคนหนึ่งแล้ว ก็ถือว่าผู้ที่ได้รับสมมุติคนแรกนั้นเป็นผู้ได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษโดยชื่นตา ไม่มีผู้ใดคัดค้านทีเดียว แต่ถ้าแม้ว่ามีผู้สมมุติกว่า ๑ คน ก็ให้พนักงานจัดการให้ทวยนาครลงคะแนนโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ซึ่งจะเป็นการสะดวกและเหมาะที่สุด

มาตรา ๑๒ ผู้ที่ได้คะแนนเลือกสูงกว่าผู้อื่น ให้ถือว่าผู้นั้นได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษโดยชอบด้วยกฎหมาย

มาตรา ๑๓ ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษอำเภอ ๑ แล้ว จะเป็นเชษฐบุรุษอีกอำเภอ ๑ ในคราวเดียวกันไม่ได้

มาตรา ๑๔ ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษแล้วนั้น ต้องรับภาระทำการในหน้าที่นั้นต่อไป ถ้าไม่เต็มใจรับจะไม่รับก็ได้ แต่ต้องถูกปรับเป็นเงิน ๓๐ บาท นอกจากเจ้าพนักงานผู้อำนวยการเลือกจะยอมผ่อนผันให้โดยเหตุสมควร

มาตรา ๑๕ ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นเชษฐบุรุษแล้ว ให้คงอยู่ในตำแหน่งโดยมีกำหนด ๑ ปี

มาตรา ๑๖ เมื่อผู้ใดได้รับตำแหน่งเป็นเชษฐบุรุษจนครบกำหนดเขตแล้ว เมื่อถึงกำหนดเลือกใหม่ จะรับตำแหน่งต่อไปก็ได้ไม่มีข้อห้าม

มาตรา ๑๗ ผู้ใดเป็นเชษฐบุรุษแล้วมีหน้าที่ดังต่อไปนี้

ก. เป็นกรรมการที่ปรึกษาในสภาของนคราภิบาล และนคราภิบาลนัดให้ประชุมเมื่อใดต้องไป และต้องแสดงความเห็นโดยสุจริต

ข. เป็นหัวหน้าทวยนาครในเขตอำเภอของตน เพราะฉะนั้นต้องหมั่นสอดส่องดูทุกข์สุขของทวยนาคร และเป็นผู้ที่นำข้อความที่ทวยนาครปรารถนาไปชี้แจงแถลงเหตุผลในสภานคราภิบาล และขอให้สภาปรึกษาและดำริการนั้น ๆ

ค. เมื่อมีเหตุการณ์อันเห็นควรที่จะนำปรึกษาในสภานคราภิบาล ให้เชษฐบุรุษแจ้งไปยังนคราภิบาล ขอให้นัดประชุมสภานคราภิบาล

มาตรา ๑๘ ผู้ที่ได้รับตำแหน่งเป็นเชษฐบุรุษ ไม่ได้เบี้ยหวัดเงินเดือนอย่างใดสำหรับตำแหน่งนั้นโดยเฉพาะ แต่จะรับเบี้ยหวัดเงินเดือนในตำแหน่งอื่นได้โดยไม่ขัดข้องต่อพระราชกำหนดนี้

หมวดที่ ๓
ว่าด้วยสิทธิแห่งเชษฐบุรุษเนื่องในการเลือกนคราภิบาล

มาตรา ๑๙ ผู้ที่จะได้รับสมมุติเป็นนคราภิบาลต้องเป็นเชษฐบุรุษอยู่แล้วด้วย

มาตรา ๒๐ ในการที่จะเลือกนคราภิบาลใหม่ ผู้ที่จะลงนามในหนังสือสมมุติต้องเป็นเชษฐบุรุษอยู่แล้วด้วย แต่ผู้จะลงนามเป็นผู้รับรองนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเชษฐบุรุษด้วยหามิได้

มาตรา ๒๑ บุคคลผู้ใดได้กระทำความชอบในราชการแผ่นดิน หรือมีคุณวิเศษ

เป็นที่นับถือแห่งสาธารณชน อนุญาตให้คณะนคราภิบาลปรึกษากันเชิญให้รับตำแหน่งเป็นเชษฐบุรุษกิตติมศักดิ์ของดุสิตธานีได้ และให้อยู่ในตำแหน่งนั้นตลอดชีวิต

มาตรา ๒๒ ผู้ใดได้รับเกียรติยศเป็นเชษฐบุรุษกิตติมศักดิ์ของดุสิตธานีแล้ว มีสิทธิดังต่อไปนี้

ก. เข้านั่งในสภานคราภิบาลได้ในโอกาสอันควร

ข. รับสมมุติเป็นนคราภิบาลได้

ค. ลงนามเป็นผู้สมมุตินคราภิบาลใหม่ได้

ประกาศ ณ วันที่ ๑๓ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๑ เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

เรื่องที่ ๙

รายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม

ก. ความนำ

เรื่องรายงานการประชุมปาลิเมนต์สยามนี้ เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถ้าผู้อ่านไม่คุ้นเคยกับงานของเทียนวรรณ และของ ก.ศ.ร. กุหลาบแล้ว ก็อาจเข้าใจว่าเป็นเพียงพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๖ บทหนึ่งเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วพระราชนิพนธ์บทนี้ เป็น "ปฏิกิริยา" ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อข้อเรียกร้องของเทียนวรรณ ที่จะให้สยามมีรัฐสภาเหมือนกับชาติอื่น ๆ เทียนวรรณนั้นชอบเขียนบทความโดยอ้างว่า ได้ฝันไปบ้าง หรือได้ "ฝันทั้ง ๆ ที่กำลังตื่นอยู่" (คือมีจินตนาการ) บ้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงล้อเทียนวรรณโดยทรงให้พระราชนิพนธ์บทนี้เป็นเรื่องของความฝันเช่นกัน

เมื่อทรงพระสุบินไปว่าสยามมีรัฐสภาแล้ว ก็ทรงมีจินตนาการว่าหากผู้ที่ร่ำร้องอยากจะให้มีสภาผู้แทน เช่น ก.ศ.ร. กุหลาบ และ เทียนวรรณ มานั่งประชุมในสภาจะเกิดอะไรขึ้น ในพระราชนิพนธ์บทนี้ เมมเบอร์ ออฟ ปาลิเมนต์ สองคนคือ นายเกศร์ และนายทวน นั้นก็คือ ก.ศ.ร. กุหลาบ (เกศร์) และเทียนวรรณ (ทวน) นั้นเอง ลักษณะพิเศษของ ก.ศ.ร. กุหลาบนั้น คือ การสนใจศึกษาและเขียนพงศาวดาร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงล้อเลียนนาย ก.ศ.ร. กุหลาบว่า เป็นพวกที่พูดพล่ามนอกประเด็น (ซึ่งถ้าเราศึกษาประวัติและผลงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบกันอย่างถ่องแท้แล้ว จะเห็นว่า ก.ศ.ร. กุหลาบ หาใช่คนบ้า ๆ บอ ๆ ตามที่เจ้านายและคนสมัยก่อนกล่าวหากันไม่) ส่วนเทียนวรรณ (นายทวนในพระราชนิพนธ์บทนี้) ก็พูดนอกประเด็นเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องประชาธิปไตยและการมีรัฐสภาได้เป็นอย่างดี และสะท้อนถึงความคิด และความเชื่อของผู้ปกครองประเทศในยุคนั้นว่า ยังไม่มีศรัทธาในการที่ราษฎรสามัญจะสามารถปกครองตนเองได้ แม้จะเป็นราษฎรที่ใฝ่ใจศึกษา และสนใจในกิจการของบ้านเมืองอย่างเทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ ก็ตาม

ข. รายงานการประชุมปาลิเมนต์สยาม

เมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าอ่านหนังสือพิมพ์รายวันฉบับหนึ่งพบ "เมื่อไรหนอ" ต่าง ๆ ข้าพเจ้าเป็นคนชอบอ่าน "เมื่อไรหนอ" เพราะธรรมดาคนที่รู้สึกตนว่าโง่ย่อมพอใจชมบุญผู้ฉลาด ข้าพเจ้าเชื่อแน่นอนอยู่ว่าท่านผู้ถาม "เมื่อไรหนอ" นั้นต้องเป็นคนฉลาด ถ้ามิฉะนั้นที่ไหนจะคุ้ยหาข้อความ "เมื่อไรหนอเราจะมีปาลิเมนต์" จริงทีเดียว ทำไมเราก็ศิวิไลซ์แล้ว จะมีปาลิเมนต์บ้างไม่ได้ทีเดียวหรือ แต่ญี่ปุ่นก็ยังมีได้

วันนั้นเป็นวันร้อนมาก ข้าพเจ้านอนอ่านหนังสือพิมพ์เรื่อยสบายอยู่ ก็พอได้รับคำสั่งท่านสาราณียากรให้ไปฟังการประชุมในปาลิเมนต์เรื่องงบประมาณทหาร ข้าพเจ้าก็รีบเตรียมตัวไป เมื่อข้าพเจ้าออกจากบ้านนั้นบ่าย ๕ โมงแล้ว เพราะฉะนั้นต้องรีบร้อนมาก ที่ประชุมเปิดตั้งแต่บ่าย ๓ โมงแล้ว ข้าพเจ้าก็ตรงไปที่เฉลียงสำหรับพวกหนังสือพิมพ์ เห็นแผ่นกระดาษวางอยู่บนโต๊ะทุก ๆ โต๊ะ เขียนชื่อหนังสือพิมพ์ไว้ ข้าพเจ้าตรงไปที่มีกระดาษเขียนชื่อ "ทวีปัญญา" แล้วนั่งลง เมื่อข้าพเจ้าไปถึงท่านอัครมหาเสนาบดี (ไปรม์มีนิสเตอร์) กำลังชี้แจงเรื่องงบประมาณนั้นอยู่ ข้าพเจ้าบันทึกคำพูดของท่านพวกเมมเบอร์ต่าง ๆ ไว้ ดังต่อไปนี้

อัครมหาเสนาบดี ตั้งแต่เดิมมา การทหารนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เพราะเป็นธรรมดาชาติใดที่มีความประสงค์จะเป็นไทย ย่อมต้องคิดป้องกันบ้านเกิดเมืองบิดร โบราณราชประเพณีท่านจึงได้จัดให้บรรดาชายฉกรรจ์เป็นทหารทั้งสิ้นไม่เว้นหน้า

นายเกศร์ ข้าพเจ้าขอรับรองในข้อที่ท่านอัครมหาเสนาบดีกล่าว ข้าพเจ้าอาจชักจูงสิ่งซึ่งจะให้เป็นพยานได้ดังนี้ คือ เมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์ ...

ประธาน (สปีเกอร์) รอก่อน รอก่อน ยังไม่ถึงเวลาที่ท่านจะแสดงโวหาร

อัครมหาเสนาบดี ข้าพเจ้ากล่าวอยู่ว่าบรรดาชายฉกรรจ์ต้องเป็นทหารทั่วหน้า ก็เมื่อโบราณกาลยังเป็นเช่นนี้แล้ว ทำไมในกาลบัดนี้เราจะยับยั้งอยู่หรือ ก็การทหารซึ่งเป็นการสำคัญครั้งนั้น ครั้งนี้ไม่สำคัญหรือก็สำคัญเหมือนกัน ถ้าเราตกลงเห็นเช่นนี้แล้วเราจะควรทำอะไร ก็ควรต้องคิดอ่านบำรุงการทหารให้เจริญเทียมทันชาติอื่นเขาบ้างจึงจะถูก แต่ก่อนอำนาจเป็นใหญ่ จะจัดการสิ่งใดก็ล้วนจะสำเร็จได้เพราะอำนาจเดี๋ยวนี้อะไรเป็นใหญ่ เงินเป็นใหญ่มิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วที่ประชุมคงจะเห็นได้ว่าถ้าประสงค์ความเจริญของทหารซึ่งเป็นความเจริญของบ้านเมืองแล้ว ก็ต้องช่วยให้รัฐบาลได้จัดการทหารให้ดำเนินไปโดยสะดวกตามที่ได้กะไว้ และได้อ่านให้ท่านฟังแล้ว

ขอให้ที่ประชุมพร้อมกันอนุญาตให้รัฐบาลใช้เงินแผ่นดิน สำหรับการทหารตามที่ขอนั้นเถิด

นายเกศร์ ข้าพเจ้าขอกล่าวแสดงให้แจ้งเหตุผลว่า เหตุไรข้าพเจ้าจึงรับรองลงเนื้อเห็นด้วยกับท่านอัครมหาเสนาบดี ในที่นี้ข้าพเจ้าจะขอเล่าเรื่องราวของสมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชเจ้า สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชเจ้าคือเป็นพระเจ้าอยู่หัวครองศิริราชสมบัติอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา กรุงศรีอยุธยาคือกรุงเก่า กรุงเก่าคือสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีทรงสร้าง สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีคือที่เรียกว่า พระเจ้าอู่ทอง พระเจ้าอู่ทองนี้เสด็จมาหาที่สร้างพระนครใหม่ พระนครใหม่นี้คือกรุงศรีอยุธยา กรุงศรีอยุธยาคือกรุงเก่า สมเด็จพระนารายณ์ราชาธิราชนั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติ ณ กรุงเก่าองค์หนึ่ง ข้อนี้เป็นหลักฐานแน่นอน คือได้ความจากจดหมายเหตุของเจ้าแม่วัดดุสิต เจ้าแม่วัดดุสิตได้จดหมายเหตุเรื่องราวไว้พิสดารเป็นราชประวัติกรุงเก่า มีข้อความแปลกประหลาดดียิ่งกว่าข้อความที่มีอยู่ในราชพงศาวดารเก่าที่ตีพิมพ์ไว้แล้วนั้นหลายพันหลายหมื่นส่วน ประวัตินี้แต่งโดยเจ้าแม่วัดดุสิต เมื่อจุลศักราช ๙๙๒ ปี ต้นฉบับเดิมของจดหมายเหตุนั้นคงอยู่ที่เราเอดิเตอร์...โดยขอรับประทานโทษเผลอไป...อยู่ที่ข้าพเจ้า ไม่ใช่แต่เท่านั้น ข้าพเจ้ายังมีสมุดภาษาฝรั่งเศสอีกเล่มหนึ่ง เรื่องสมเด็จพระนารายณ์เรียกชื่อตามภาษาฝรั่งเศสดังนี้ คือ "ฮิสตอเดรอยนารายณ์" ดังนี้ หนังสือเล่มนี้คนชาวชาติฝรั่งเศสคนหนึ่งซึ่งมาอยู่ด้วยกับท่านเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์ เจ้าพระยาวิไชยเยนทร์คือคนฝรั่งเศส ชื่อเดิมชื่อ "ฟอลคอน" ดังนี้ ชายชาวชาติฝรั่งเศสซึ่งเป็นผู้แต่งหนังสือชื่อฮิสตอเดรอยนารายณ์นั้น เป็นคนชอบพอคุ้นเคยกับท่านเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์ ฟอลคอน หนังสือซึ่งแต่งโดยชายชาวชาติฝรั่งเศสนั้น เป็นหนังสือฝรั่งเศสแปลโดยสังฆราชปัลละกัวบิฉบเป็นภาษาไทย หนังสือชื่อ "ฮิสตอเดรอยนารายณ์" ซึ่งแต่งโดยชายชาวชาติฝรั่งเศสซึ่งเป็นคนชอบพอกับท่านเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์นั้น มีข้อความพิสดารน่าอ่าน น่ารู้ น่าฟัง ยิ่งกว่าที่มีในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าหลายร้อยเท่า ในหนังสือจดหมายเหตุแต่งโดยเจ้าแม่วัดดุสิตกับหนังสือภาษาฝรั่งเศส มีข้อความพิสดารถึงเสด็จประพาสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมาร มีสิ่งน่าอ่านน่าฟังอยู่มาก แต่ที่น่าประหลาดนัก คือ มีเรื่องกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระนารายณ์ราชกุมาร เสด็จเที่ยวทรงขับยานชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นที่น่าพิศวงแก่ชาวกรุงเก่า และกรุงลพบุรีมาก คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมารนั้น ได้ทรงโปรดฯ ให้ชายชาวชาติฝรั่งเศสผู้หนึ่งเฝ้า ชายชาวชาติฝรั่งเศสนี้เป็นพ่อค้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ที่ตำบลท่ากระโหมกรุงเก่า ชายชาวชาติฝรั่งเศสคนที่ดังได้กล่าวมานี้ ได้นำยานอย่างใหม่

มาถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้านารายณ์ราชกุมาร เรียกตามภาษาฝรั่งเศสว่าดังนี้ คือ "ออโตโมไปล์" ดังนี้ ยานชนิดที่ฝรั่งเศสเรียกว่า "ออโตโมไปล์" นี้ เป็นรถชนิดหนึ่ง ซึ่งเดินไปด้วยไม่อาศัยแรงม้าเลย ใช้อาศัยน้ำมันมะพร้าวทำให้เกิดเป็นแก๊สขึ้น เดินไป เปรียบคล้ายรถไฟที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ รถชนิดที่ฝรั่งเศสเรียกว่าออโตโมไปล์นี้ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระนารายณ์ราชกุมาร ได้ทรงประพาสพอพระทัย เสด็จไปเที่ยวแต่จำเพาะข้าหลวงเดิม ๙ คน คือ คุณเล็ก ๑ คุณปาน ๑ ทั้งสองคนนี้เป็นบุตรหม่อมเจ้าบัว พระนมเอก นายทองคำบุตรเปรมพระนมรอง ๑ นายสังบุตรเจ้าพระยาพิษณุโลก ๑ นายเรืองมอญ บุตรเจ้าพระยารามจัตุรงค์ ๑ นายหวานแขกบุตรเจ้าพระยาไทรบุรี ๑ นายน้อย อะทิปะ บุตรพระยาราชวังสันแขก ๑ นายเผือนบุตรพระยามหาอำมาตย์ ๑ นายบุนนาค บุตรพระยาเพ็ชรพิไชย ๑ รวมข้าหลวงเดิมที่พอพระทัย ๙ นายด้วยกัน แต่ข้าหลวงเดิม ๙ คนนี้ล้วนเป็นเด็กมีอายุคล้าย ๆ กันกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าพระนารายณ์ราชกุมารทั้งนั้น ...

ผู้ส่งข่าวของเราไม่ได้จดคำพูดของนายเกศร์ต่อไป เพราะแลไม่เห็นว่ามีข้อความเกี่ยวข้องกับงบประมาณทหารอย่างไร ส่วนนายเกศร์นั้นพูดเรื่องไปประมาณเกือบชั่วโมงหนึ่ง

ประธาน ข้าพเจ้าฟังท่านสมาชิกมานานแล้ว ก็ยังไม่เห็นกล่าวข้อความอะไรเกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังปรึกษากันเลย

นายเกศร์ ถ้าท่านยอมให้ข้าพเจ้ามีเวลาอีกหน่อย ... ข้าพเจ้าจะตั้งใจพยายามที่จะกล่าวถึงทหารเมื่อครั้งสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าตามที่มีกล่าวถึงในประวัติแต่งโดยเจ้าแม่วัดดุสิตกับ ...

เสียงจากหลังประธาน เลิกที เลิกที

นายเกศร์ ข้อความในประวัติแต่งโดยเจ้าแม่วัดดุสิต กับหนังสือภาษาฝรั่งเศสชื่อ ...

เสียงจากหลังประธาน พอแล้ว พอแล้ว

ประธาน เงียบ เงียบ

นายเกศร์นั่งลงแสดงกิริยาไม่สู้พอใจนัก

ต่อไปนี้มีเมมเบอร์แสดงโวหารอีกหลายท่าน แต่จะเป็นเพราะเหตุไรไม่ทราบ

ผู้ส่งข่าวของเราจำไม่ได้ หรือลืมจดอะไรอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นมาได้อีกต่อเมื่อฝ่ายพวกคัดค้านพูดดังต่อไปนี้

นายทวน ข้าพเจ้าขอกล่าวสุนทรกถาแต่พอสมควรแก่เวลา ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ เราต้องการที่สุด ขอให้เจ้านายของเราทรงพระราชดำริถึงตัวข้าพเจ้าผู้มีอายุมาก

ข้อ ๒ เราต้องการที่สุด เพื่อให้ชนทั้งหลายเข้าใจว่าเราเป็นผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อแผ่นดิน

ข้อ ๓ เราต้องการที่สุด เพื่อเปิดทางให้ผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อแผ่นดิน เช่นตัวเรา ออกตัวออกหน้าแสดงสติปัญญาความดีได้โดยสะดวก มิให้มีที่กีดขวางจนไม่ต้องแลดูเสียก่อนว่าลมพัดมาทางไหน

ข้อ ๔ เราต้องการที่สุด ในการเปิดปากมนุษย์ให้แสดงโวหารอธิบายได้ตามสติปัญญา โดยไม่ต้องกลัวติดคุก

ข้อ ๕ เราต้องการที่สุดในตัวบุคคลสามารถ คือ เสนาบดี และอธิบดี เจ้ากรมปลัดกรม ผู้ช่วย แม่ทัพ นายทหาร พลทหารที่รู้จักหน้าที่ของตน คือ รู้จักว่าใครเป็นผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อแผ่นดินแล้ว แลฟังเสียงผู้นั้น

ข้อ ๖ เราต้องการที่สุด ในผู้ที่ตั้งอยู่ในยุติธรรม เพื่อเป็นความสุขแก่มนุษย์ คือเป็นต้นว่า ผู้พิพากษาตุลาการ เมื่อถูกติเตียนโดยผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อแผ่นดินอย่าตัดสินกักขังผู้ตักเตือน ๗ วัน ฐานหมิ่นประมาท

ข้อ ๗ เราต้องการที่สุด ในท่านผู้มีสติปัญญาแลรู้วิชาเก่าแก่กว่าผู้อื่นจริง สำหรับเป็นผู้ช่วยแนะนำในราชการบ้านเมืองทั่วไปให้มีความเจริญโดยฉับไวทันเวลา

ข้อ ๘ เราต้องการที่สุด ในพวกเราให้รู้วิชาลึกซึ้งจริง ๆ ทุกคนควรตั้งใจเรียนให้มีความรอบรู้ แม้อย่างน้อยเพียงเสมอตัวเรา

ข้อ ๙ เราต้องการที่สุด ให้ตัวเรานับถือแม่หญิงทุกคน แลให้แม่หญิงได้มีความรู้วิชา แลมีความดีเท่าแก่บุรุษทั้งหลาย

ข้อ ๑๐ เราต้องการที่สุด ให้พวกเรามีความรู้สึกในความรักชาติ ศาสนา และประเทศที่เกิดของตน แลให้มีความอายแก่ชาติชาวต่างประเทศ แลอย่าอวดดีเย่อหยิ่งว่าเรารู้มากแล้วพอแล้ว ไม่ต้องฟังเสียงใครอีก

ข้อ ๑๑ เราต้องการที่สุด ที่จะให้คนทั้งหลายเห็นว่าเราเป็นคนกล้าหาญหมั่นเพียร แลกตัญญูต่อชาติ แลเต็มใจจะรับหน้าที่ทำการใหญ่ทุกอย่างทุกสิ่ง

ข้อ ๑๒ เราต้องการที่สุด เพื่อให้ประเทศบ้านเมืองอันเป็นที่เกิดของเราเป็นศิวิไลซ์โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น นอกจากผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อชาติ ศาสนา แลบ้านเมืองของเราเอง

ข้อ ๑๓ เราต้องการที่สุด ในการที่คนเราจะไม่ไว้ใจคนที่ดีแต่พูด อ้างตำรับตำราฝรั่งโดยไม่มีจริงเลยนั้น

ข้อ ๑๔ เราต้องการที่สุด ให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า มีแต่ผู้ปกครองก็ไม่ได้ มีแต่ไพร่พลเมืองก็ไม่ได้ ต้องมีทั้งสองจำพวก ต้องอาศัยกันและกัน

ข้อ ๑๕ เราต้องการที่สุด เพื่อให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าผู้ปกครองทั้งไพร่พลเมืองต้องอาศัยผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อชาติ ช่วยแนะนำให้เดินไปในมรรคาอันถูกต้อง

ข้อ ๑๖ เราต้องการที่สุด ที่จะให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าร่างกายของมนุษย์ก็ดี สัตว์เดียรฉานก็ดี ถ้าไม่บริบูรณ์ก็ย่อมไม่เป็นที่เจริญตา

ข้อ ๑๗ เราต้องการที่สุด ให้ท่านทั้งหลายเห็นว่า ในสมัยนี้เมืองเรายังมีข้อบกพร่องสำคัญอยู่ คือยังไม่ได้ฟังคำแนะนำตักเตือนแห่งผู้มีวิชาจริงเช่นตัวเรา

ข้อ ๑๘ เราต้องการที่สุด เพื่อให้ท่านผู้มีหน้าที่ปกครองพวกเราทอดพระเนตรเห็นความดีความสามารถของผู้มีความดีความสามารถ

ข้อ ๑๙ เราต้องการที่สุด ที่จะให้ผู้มีความดีความสามารถจริงได้มีโอกาสจัดการงานทั่วไปแม้อย่างน้อยสัก ๓ วัน

ข้อ ๒๐ เราต้องการที่สุด ให้ผู้ที่มีทรัพย์ใช้เงินค่าหนังสือของเรา

ข้อ ๒๑ เราต้องการที่สุด ให้ผู้ที่ยังไม่ได้ซื้อหนังสือของเรา คิดอ่านลงชื่อซื้อทันที

ข้อ ๒๒ เราต้องการที่สุด เพื่อให้ที่ประชุมนี้มีความเห็นตามเราผู้มีสติปัญญากตัญญูต่อบ้านเมือง

ข้อ ๒๓ .....

เสียงจากหลังประธาน ยังมีอีกกี่ข้อ

นายทวน ยังมีอีกสองสามข้อ ข้อ ๒๓ .....

เสียงจากหลังประธาน เราต้องการที่สุดที่จะฟังคนอื่นพูด

นายทวน ข้าพเจ้าขอให้ท่านผู้เป็นประธาน ได้โปรดใช้อำนาจให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพูดให้จบ

ประธาน ได้ แต่ขอให้ท่านพูดในประเด็น

นายทวน ข้าพเจ้าก็พูดในประเด็นอยู่แล้ว

เสียงจากหลังประธาน เถียงนายก เถียงนายก

ประธาน เงียบ เงียบ

นายทวน ข้อ ๒๓ เราต้องการที่สุด .....

เสียงจากหลังประธาน ไม่จริง เราไม่ต้องการเลย

เสียงจากที่อื่น ๆ เลิกที เลิกที

ประธาน (ตบโต๊ะ) เงียบ เงียบ

อัครมหาเสนาบดี ข้าพเจ้าขอแนะนำว่าให้งดการแสดงโวหารเสียที มิฉะนั้นจะเสียเวลามากไป

นายทวน อะไร ท่านอัครมหาเสนาบดี จะปิดปากเมมเบอร์ไม่ให้พูดทีเดียวหรือ นี่อิสรภาพแห่งที่ประชุมนี้อยู่ที่ไหน นี่จะเอาคนพูดถูก ๆ เข้าคุกอย่างแต่ก่อนหรือ

เสียงพวกฝ่ายขวา เลิก เลิก

เสียงพวกฝ่ายซ้าย ว่าไป ว่าไป

ประธาน เงียบ เงียบ

เสียงพวกฝ่ายขวา หยุด หยุด

เสียงพวกฝ่ายซ้าย พูดไป พูดไป

เสียงพวกจีน ลักทะบางฉิบหาย

ประธาน เงียบ เงียบ

เสียงพวกจีน ลักทะบางข่มเหงอ้า

ต่อไปนี้ ต่างคนต่างพูดกันอึงเต็มเสียงจนจับเนื้อความไม่ได้ อัครมหาเสนาบดีลุกขึ้นพูด แต่ไม่ได้ยินว่าพูดว่ากระไร ได้ยินแต่ "เลิก เลิก" บ้าง "ว่าไป ว่าไป" บ้างกับเสียงพวกจีนร้องตะโกน โล เล้ ๆ ต่าง ๆ ลงปลายประธานลุกขึ้นยืนกวักมือ พลตระเวนรูปร่างล่ำสันพากันเข้ามาอุ้มพวกเมมเบอร์จีนออกไป คนอื่นเปล่งเสียงอื้อราวกับจะตีกัน เอะอะเหลือเกิน แล้วข้าพเจ้าก็ตกใจตื่น หัวเราะเสียพักใหญ่

เรื่องที่ ๑๐

ความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕

"...ราษฎรยังมีเสียงทางการเมืองไม่ได้เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่ เจ้าก็โง่ เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้ ...คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว...ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด... สิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนาคือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริย์" นั้น ก็จะพึงบังเกิดแก่ราษฎรถ้วนหน้า"

คณะราษฎร

ก. ความนำ

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา จนถึงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดเกี่ยวกับความเหมาะสมของลัทธิประชาธิปไตยที่มีต่อสังคมไทยได้เป็นที่ถกเถียงกันตลอดมา ข้อเรียกร้องที่จะให้นำการปกครองแบบประชาธิปไตยมาใช้กับระบบการเมืองไทยนี้มีมาจากทั้งทางฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่และสามัญชน แต่กาลได้ล่วงเลยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงได้มีผู้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นผลสำเร็จ

คงจะไม่ต้องกล่าวย้ำอีกว่าการปฏิวัติ ๒๔๗๕ นั้น เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะรูปแบบและกลุ่มบุคคลผู้ถืออำนาจ หาใช่การปฏิวัติในความหมายที่แท้จริงไม่ อย่างไรก็ดี แม้ว่าเหตุการณ์ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ และหลังจากนั้นจะมิได้ทำให้ระบบการเมืองและสังคมของไทยเปลี่ยนไปตามความประสงค์ของผู้ก่อการก็ตาม แต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ น่าจะเป็นจุดระเบิดของพลังกดดันจากด้านต่าง ๆ ที่ได้สะสมกันไว้นับตั้งแต่สมัยที่สยามเริ่มรับแนวความคิดทางตะวันตกเข้ามา

ดังนั้น สาเหตุของการปฏิวัติ ๒๔๗๕ จึงมิใช่ผลทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว และก็มิใช่เกิดจากการมักใหญ่ใฝ่สูงของกลุ่มผู้ก่อการ แต่เป็นผลรวมของปัจจัยหลาย ๆ ด้าน

อิทธิพลจากแนวความคิดของโลกตะวันตกได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อนักเรียนไทยไปศึกษาและรู้เห็นเหตุการณ์ ขนบธรรมเนียมและประเพณีการปกครองของประเทศในยุโรป ความรู้สึกเชิงเปรียบเทียบของผู้ที่ได้พบเห็นสภาพบ้านเมืองของชาติอื่นในระยะนั้น สูงพอที่จะเป็นพลังดันให้นักเรียนไทยเหล่านั้นคิดที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบ้านเมืองของตนเมื่อกลับมา ในยุโรปอิทธิพลของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชได้สูญหายไปจนหมดสิ้นแล้ว นักศึกษาไทยในยุโรปมีความคิดว่าระบบนี้ได้เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของสยาม และเนื่องจากสภาพภายในราชสำนักและการบริหารประเทศในสมัยรัชการที่ ๖ ได้ก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่ข้าราชการชั้นผู้น้อยเป็นอันมาก โดยเฉพาะฝ่ายทหารซึ่งมีความรู้สึกว่าหมดความสำคัญไปมาก เพราะการตั้งเสือป่าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว[๑] ความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบบเก่าจึงยิ่งมีแพร่หลายมากขึ้น

---

[๑] กมล สมวิเชียร, "การปฏิวัติของสามัญชน" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (มิถุนายน, ๒๕๑๕).

การที่ชนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษากว้างขวางขึ้น และได้รับแนวความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพ และความเท่าเทียมกัน ทำให้ข้าราชการที่ได้รับการศึกษาเห็นถึงความแตกต่างระหว่างเจ้านายและสามัญชน ข้าราชการที่ได้รับการศึกษาสูง ๆ เห็นว่า การให้อภิสิทธิ์แก่ชนชั้นสูงเป็นการกีดกั้นความก้าวหน้าของพวกเขา ระบบเก่าจึงให้ความยุติธรรมแก่คนไม่เพียงพอ

ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นก่อนหน้าการปฏิวัติ ๒๔๗๕ นั้น ได้เป็นตัวเร่งและช่วยให้คณะผู้ก่อการมีเหตุผลในการปฏิบัติมากขึ้น ความผิดพลาดทางเศรษฐกิจนี้แม้จะเกิดขึ้นเพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกก็ตาม แต่การใช้จ่ายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีส่วนทำให้สภาพเศรษฐกิจทรุดหนักลงไปอีกในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๕๖–๒๔๖๗ นั้น รายจ่ายของประเทศเพิ่มมากขึ้นถึงปีละ ๕๒.๖ % ในขณะที่รายได้เพิ่มขึ้นเพียงปีละ ๒๓.๖ % ดังนั้น พระราชกรณียกิจประการแรกที่รัชกาลที่ ๗ ทรงกระทำก็คือ การแก้ปัญหาเศรษฐกิจด้วยการลดรายจ่าย ทั้งนี้เนื่องจากทรงเห็นว่าวิธีที่จะทำให้งบประมาณเข้าสู่ดุลย์หรือขาดดุลย์น้อยที่สุดนั้น ควรจะลดรายจ่ายมากกว่าที่จะใช้วิธีเพิ่มภาษี ในส่วนพระองค์เองนั้นได้มีการลดรายจ่ายส่วนพระองค์ประจำปี พ.ศ. ๒๔๖๘ จาก ๑๐,๘๑๖,๒๒๗ บาท มาเป็น ๖,๘๐๘,๓๐๐ บาทในปีงบประมาณ ๒๔๖๙ สิ่งที่นำความไม่พึงพอใจมาสู่ข้าราชการโดยทั่วไปก็คือการดุลย์ข้าราชการออกจากตำแหน่ง เรื่องการดุลย์ข้าราชการนี้ได้มีการกล่าวกันเสมอว่าเป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการปฏิวัติอย่างหนึ่ง แต่ถ้าจะพิจารณากันโดยถ่องแท้แล้วจะพบว่าข้าราชการที่ถูกออกนั้นส่วนมากที่เดียวที่เป็นข้าราชการ "ส่วนเกิน" ที่ไม่มีงานที่จำเป็น ข้าราชการเหล่านี้มีอยู่มากในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ทรงยุบกรมหลายกรม เช่น กรมมหรสพ ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ โดยทรงเห็นว่าเป็นการฟุ่มเฟือยเกินฐานะของประเทศ

ทางด้านการเมืองนั้น ได้ทรงจัดการภายหลังการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ โดยทรงดัดแปลงให้สภาที่ปรึกษาราชการในพระองค์ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ และเมื่อถึงรัชสมัยของพระองค์ มีสมาชิกถึง ๒๒๗ คน ให้เป็นสภาองคมนตรี โดยตราพระราชบัญญัติองคมนตรีในปี พ.ศ. ๒๔๗๐[๒] และได้ทรงคัดเลือกกรรมการที่มีคุณวุฒิความสามารถทางด้านต่าง ๆ มาประกอบเป็นสภากรรมการชุดเล็ก เรียกว่าสภากรรมการองคมนตรี มีสมาชิกเพียง ๔๐ คน สภานี้มีหน้าที่และบทบาทคล้ายกับสภาที่ปรึกษาราช

[๒] พระราชบัญญัตินี้ถูกยกเลิกไปภายหลังที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

การ (เคาน์ซิลออฟสเตท) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ได้ทรงกำหนดวิธีการบางอย่างเพื่อป้องกันมิให้สภานี้ล้มเหลวอีก โดยให้ความสนับสนุนและเปิดโอกาสให้กรรมการเสนอความเห็นต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์แก่ราชการได้ โดยมิต้องรอให้เป็นพระราชดำริมาก่อน และมีบทบัญญัติที่คุ้มครองความปลอดภัยในการแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมเช่นเดียวกับเอกสิทธิของผู้แทนราษฎรในระบบรัฐสภาสมัยใหม่พึงมี

สภากรรมการองคมนตรีนี้ เป็นสถาบันซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เป็นที่ฝึกฝนและเตรียมการสำหรับการมีรัฐสภาในเวลาต่อไป โดยเริ่มจากการเลือกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาทดลองก่อน สภากรรมการองคมนตรีนี้ทำหน้าที่คล้ายกับสภานิติบัญญัติโดยทั่ว ๆ ไป มีหน้าที่พิจารณาร่างกฎหมายต่าง ๆ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็ได้ผ่านสภา ฯ นี้ไปเช่นกัน

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่นักเรียนไทยในฝรั่งเศสและยุโรปได้คิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทางด้านพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักถึงพลังที่จะเรียกร้องให้เปลี่ยนรูปการปกครองเช่นกัน ในการเตรียมการจัดตั้งสภากรรมการองคมนตรีก็ได้มีการพิจารณาถึงรูปการปกครองที่จะเหมาะสมต่อบ้านเมือง ดังที่เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ตรัสกับผู้เข้าร่วมประชุมว่า ทรงทราบแน่ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเสรีนิยมอย่างมาก และได้เคยทรงสนทนากันมาแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วเกี่ยวกับรูปการปกครอง และทรงตระหนักพระราชหฤทัยดีว่า รูปการปกครองที่ดีนั้นคือที่เหมาะที่สุดสำหรับบ้านเมืองโดยกาลสมัย และแม้ว่าในขณะนั้นยังจำเป็นที่จะใช้รูปการปกครองแบบอาญาสิทธิ์ อาญาสิทธิ์นั้นก็ต้องให้เป็นเสรีนิยมด้วยจึงจะทรงตัวอยู่ได้ นอกจากนั้นยังได้ทรงตระหนักดีว่ายิ่งวันเวลาล่วงไป คนที่ได้ศึกษามีความรู้มีมากขึ้น ก็จะต้องคิดการที่จะเตรียมรับการให้สิทธิในการปกครองแก่ราษฎร

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระประสงค์ที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับ ๆ ไป เหมือนกับที่อังกฤษได้ดำเนินการให้การศึกษาทางการเมืองแก่เมืองขึ้น โดยให้มีเทศบาลและการปกครองท้องถิ่นเป็นหลักเสียก่อน

แม้ว่าจะมีการเตรียมการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๗ ดัง

---

[๓] รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ดูใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, "การปูพื้นฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยราชาธิปไตย" ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และผู้อื่น, สัตว์การเมือง (พระนคร : สำนักพิมพ์สุวรรณสาส์น, ๒๕๑๕).

กล่าวแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่อาจหยุดยั้งความต้องการที่จะทำการปฏิวัติของคณะผู้ก่อการได้ เนื่องจากความไม่พอใจในระบบการปกครอง ความเหลื่อมล้ำต่ำสูง การที่ข้าราชการรุ่นใหม่ขาดโอกาสที่จะก้าวหน้าเพราะถูกกีดกันโดยระบบเก่า และอุดมการที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษาจากตะวันตก ได้รวมกันทำให้เกิดการปฏิวัติขึ้น ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ [๔]

คณะผู้ก่อการ ๒๔๗๕ เริ่มคิดปฏิวัติตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ เมื่อนักเรียนไทยในยุโรปกลุ่มหนึ่งได้ประชุมก่อตั้งคณะราษฎรขึ้น เพื่อดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย จากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนั้นมี ร้อยโทประยูร ภมรมนตรี ร้อยโทแปลก ขีตตะสังคะ และนายปรีดี พนมยงค์ โดยที่ประชุมได้เลือกนายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้าคณะราษฎร และได้ตกลงกันว่าจะพยายามดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย โดยมีนโยบายในการปกครองแบบใหม่นี้ ๖ ประการด้วยกัน คือ[๕]

(๑) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

(๒) รักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก

(๓) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

(๔) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน

(๕) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก ๔ ประการข้างต้น

(๖) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ต่อมาบุคคลเหล่านี้ได้ชักชวนผู้อื่นทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทยเข้าร่วมอยู่ในคณะราษฎรด้วย ในจำนวนนี้มีนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของกองทัพบกไทยในเวลานั้น

---

[๔] รายละเอียดเกี่ยวกับสาเหตุและผลของการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ดูใน เกียรติชัย พงศ์พาณิช, ปฏิวัติ ๒๔๗๕ (พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๕) และ Tawatt Mokarapongs, **The History of The Thai Revolution** (Bangkok : 1973).

[๕] ปรีดี พนมยงค์, บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย พระนคร : โรงพิมพ์นิติเวชช์, ๒๕๑๕), หน้า ๑–๒.

รวมอยู่ด้วย คือ พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเณย์ และพระประศาสน์พิทยายุทธ โดยได้มอบให้พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าคณะราษฎรต่อไป

คณะราษฎรได้ออกประกาศฉบับแรกในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แถลงถึงสาเหตุที่ก่อการยึดอำนาจ และเสนอหลักในการปกครองประเทศ ๖ ประการดังกล่าวแล้วข้างต้น ประกาศฉบับนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการแถลงอุดมการของคณะราษฎร ผู้เขียนคือ หลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ซึ่งเป็นผู้ก่อการที่ได้รับมอบหมายจากคณะราษฎรให้จัดการร่างรัฐธรรมนูญการปกครองประเทศขึ้นด้วย

แถลงการณ์ของคณะราษฎรได้ชี้ชวนให้ราษฎรพิจารณาผลเสียของการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชหลายประการ ทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง คณะราษฎรได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะบำรุงความสุขสมบูรณ์ให้กับราษฎรอย่างเต็มที่

พร้อมกับแถลงการณ์ฉบับแรก คณะราษฎรได้ส่งคำถวายบังคมทูลไปถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังไกลกังวล แถลงความประสงค์โดยสรุปที่จะให้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดินเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ แต่ยังคงยอมให้มีกษัตริย์อยู่ภายใต้ธรรมนูญดังกล่าว เพื่อให้เห็นวิธีการที่คณะราษฎรนำมาใช้ในการลดอำนาจกษัตริย์ ผู้รวบรวมจึงได้นำเอาคำกราบบังคมทูลของคณะราษฎรมาลงไว้ในลำดับถัดมาด้วย

ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวพุทธศักราช ๒๔๗๕ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายนนั้น มีบทบัญญัติโดยชัดเจนว่า อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย โดยมีสถาบัน ๔ สถาบัน คือ กษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะกรรมการราษฎร และศาล เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร ในชั้นต้นนี้คณะราษฎรได้เลือกบุคคลที่เป็นผู้ก่อการและผู้อื่นเป็นผู้แทนราษฎรชั่วคราว ๗๐ คน และเมื่อครบ ๖ เดือนหรือเมื่อการจัดการปกครองเป็นปกติเรียบร้อยแล้ว รัฐสภาในสมัยที่สองก็จะประกอบไปด้วยสมาชิก ๒ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ เป็นสมาชิกสภา ฯ ที่ราษฎรเลือกตั้งโดยตรง และประเภทที่ ๒ คือ ผู้ที่คณะราษฎรเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกสภา ฯ ในครั้งแรก ๗๐ คนนั่นเอง

แม้ว่าคณะราษฎรจะไม่ให้สิทธิในการปกครองแก่ประชาชนอย่างสมบูรณ์โดยทันทีก็ตาม แต่ก็ได้แสดงเจตนารมณ์ไว้อย่างชัดเจนว่าต่อไปจะยกเลิกสมาชิกสภา ฯ ที่ได้รับแต่งตั้งดังที่ได้ระบุไว้ในธรรมนูญการปกครองฉบับแรกนี้ว่า

"เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน ๑๐ ปี นับแต่วันใช้ธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ ๒ เป็นอันไม่มีอีกต่อไป"

ในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว ๒๔๗๕ นี้ คณะราษฎรได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ต้องการปกครองประเทศโดยคณะเดียวเป็นเวลาอย่างน้อย ๑๐ ปี ดังจะสังเกตได้ว่า แม้ว่าราษฎรมีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนประเภทที่ ๑ ได้ ก็มิใช่การเลือกตั้งโดยตรง แต่เป็นการเลือกตั้งทางอ้อม คือ

๑. ราษฎรในหมู่บ้านเลือกผู้แทนเพื่อออกเสียงตั้งผู้แทนตำบล
๒. ผู้แทนหมู่บ้านเลือกผู้แทนตำบล
๓. ผู้แทนตำบลเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร

แนวความคิดเกี่ยวกับระบบการปกครอง ตามที่ปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวนี้ นักรัฐศาสตร์ท่านหนึ่ง[๖] ได้ให้ความเห็นว่า มีส่วนผสมของแนวคิดเกี่ยวกับระบบรัฐสภาของอังกฤษ และแนวความคิดบางอย่างจากรัฐธรรมนูญการปกครองโซเวียต ปี ค.ศ. ๑๙๒๔ รวมทั้งแนวความคิดของ ดร. ซุนยัตเซน ตามลัทธิไตรราษฎร์ หรือซามิ่นจูหงี่ (The Three Principles of the People) กล่าวคือ คณะกรรมการราษฎรตามธรรมนูญการปกครองประเทศสยามชั่วคราวมีลักษณะเหมือนกับ Central Executive Committee of the Congress of Soviets ตามรัฐธรรมนูญของโซเวียตปี ค.ศ. ๑๙๒๔ ส่วนการที่แบ่งระยะเวลาในการจัดระบบการปกครองออกเป็น ๓ ระยะ และให้มีการเลือกตั้งผู้แทนทางอ้อมนั้นก็เหมือนกับความคิดของซุนยัตเซนในลัทธิไตรราษฎร์

นอกจากนี้ในมาตรา ๑๑ ของธรรมนูญการปกครองดังกล่าวยังได้ระบุคุณสมบัติของผู้ที่จะสมัครรับเลือกเป็นผู้แทนประเภทที่ ๑ ไว้เป็นพิเศษอีก คือจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับความเห็นชอบของสมาชิกสภา ฯ ที่ทางคณะราษฎรได้แต่งตั้งขึ้นในสมัยแรกนั้นเสียก่อนว่า "เป็นผู้ที่ไม่ควรสงสัยว่าจะนำมาซึ่งความไม่เรียบร้อย"

ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ นี้มีข้อความที่เป็นบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจหน้าที่ของสถาบันการปกครองต่าง ๆ ไม่ละเอียดพอ เนื่องจากเป็นเพียงรัฐธรรมนูญชั่วคราวเท่านั้น แต่ก็สามารถชี้ให้เห็นแนวความคิดในการปกครอง

---

[๖] Riggs, **Thailand: The Modernization of A Bureaucratic Polity** (Honolulu: East-West Center Press, 1966), pp. 156-157.

ประเทศของคณะราษฎรได้อย่างชัดเจน อีก ๖ เดือนภายหลังจากที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจสำเร็จ จึงได้มีรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่แท้จริงฉบับแรกของประเทศไทย ผู้รวบรวมได้นำธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ฉบับ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ มาไว้ในหนังสือเล่มนี้เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกันด้วย จากการพิจารณาธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ นี้ จะเห็นได้ว่าธรรมนูญฉบับนี้เท่านั้นที่ได้ให้อำนาจแก่ฝ่ายนิติบัญญัติมาก ภายใต้บทบัญญัติแห่งธรรมนูญนี้ กรรมการราษฎรหรือคณะรัฐมนตรีถูกควบคุมโดยตรงจากรัฐสภา ฝ่ายบริหารไม่มีอำนาจยุบสภา แต่รัฐสภามีอำนาจถอดถอนฝ่ายบริหารได้ การที่รัฐสภามีอำนาจควบคุมฝ่ายบริหารนี้ อาจเป็นเพราะผู้ร่างธรรมนูญต้องการให้คณะราษฎรซึ่งมีสมาชิกอยู่ในรัฐสภาสมัยแรกแทบทั้งสิ้นเป็นผู้ควบคุมการบริหารงานของรัฐบาลใหม่ ซึ่งมิได้ประกอบไปด้วยสมาชิกของคณะราษฎรทั้งหมด แต่มีขุนนางเก่าร่วมอยู่ในคณะรัฐบาลด้วยหลายคนก็เป็นได้

ข. พระราชดำรัสในวันเปิดการประชุมสภากรรมการองคมนตรี

ท่านกรรมการองคมนตรี

ท่านย่อมทราบแล้วว่า ตามตำนานของกรุงสยามตั้งแต่โบราณกาลมา การปก
ครองประเทศย่อมอยู่ในพระราชอำนาจอันสิทธิ์ขาดของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์
เดียว แต่เมื่อบ้านเมืองเจริญมีราชการมากขึ้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ทรงตั้งแต่งผู้
ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นเสนาบดี ให้บังคับบัญชากระทรวงทบวงการต่าง ๆ เพื่อ
ปลดเปลื้องพระราชภาระ เช่นเสนาบดีสภาประชุมปรึกษาข้อราชการกันอย่างทุกวันนี้นั้น
ได้มีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕[๗] ถึงเช่นนั้นก็ดี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ยังได้ทรงสถาปนารัฐมนตรีและองคมนตรีขึ้นอีกในรัชกาลของพระองค์ เพราะ
ทรงเห็นตระหนักแล้วว่าการฟังความคิดเห็นฝ่ายมากนั้นย่อมมีประโยชน์ ได้โปรดเกล้าฯ
ให้มีการประชุมรัฐมนตรีและองคมนตรีกันบ้างตลอดมาจนรัชกาลที่ ๖ ต่อมาที่ประชุม
องคมนตรีนั้นมีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ผู้มาประชุมไม่สันทัดในเชิงการชุมนุมใหญ่นัก การ
ประชุมจึงมีผลน้อยและห่างเวลาไป

ตั้งแต่เราได้ครองราชสมบัติสืบต่อสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ก็ได้เห็นว่าสภา
เสนาบดีและตัวเราจะปกครองบ้านเมืองซึ่งเป็นความรับผิดชอบอันใหญ่ยิ่งนั้น ย่อมต้อง
อาศัยความรู้ ความชำนาญ ความสามารถของผู้อื่นด้วยจึงจะได้ผลดียิ่งขึ้น เราจึงได้
สถาปนาอภิรัฐมนตรี[๘] ขึ้นเป็นที่ปรึกษาอีกคณะหนึ่ง และโดยเหตุที่ในเวลานี้ผู้ที่ได้รับ
การศึกษาทั้งในกรุงและในประเทศที่รุ่งเรืองก็มีเป็นจำนวนมากกว่าเดิม และยิ่งจะมีคน
ที่มีความรู้มากขึ้น เราจึงเห็นว่าถ้าจะดัดแปลงสภาองคมนตรีให้ดีขึ้น และให้ประชุม
ปรึกษาข้อราชการถวายความเห็นด้วยอีกคณะหนึ่ง ก็ย่อมจะยังประโยชน์เพื่อความเจริญ
และสันติสุขของประชาชนให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น แต่ถ้าจะให้องคมนตรีทั้งหมดประชุมกัน
เห็นว่าจะมากมายเกินไปนัก จึงได้กำหนดจำนวนเพียง ๔๐ คน ซึ่งคิดว่าเป็นจำนวน
พอดี ตั้งเป็นกรรมการองคมนตรีคณะหนึ่ง

เราขอให้ท่านเข้าใจว่า สภากรรมการขององคมนตรีที่เราได้ตั้งขึ้นตามความใน

---

[๗] โดยพระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล (ที่ปรึกษาในพระองค์) จุลศักราช ๑๒๓๖

[๘] คณะอภิรัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ถวายคำปรึกษาราชการแผ่นดิน ได้แก่ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระยานครสวรรค์วรพินิต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระเจ้าพี่ยาเธอ
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

พระราชบัญญัติองคมนตรีลงวันที่ ๒ กันยายน[๙] นั้น จะเหมือนปรีวีเคาน์ซิลของประเทศอังกฤษก็แต่ในนามเท่านั้น ลักษณะการหาคล้ายกันไม่ ต้องเป็นไปตามสภาพที่เหมาะแก่ประเทศของเรา กล่าวคือ เรามีความประสงค์ที่จะทดลองและปลูกฝังการศึกษาในวิธีการศึกษาโต้เถียงให้สำเร็จเป็นมติตามแบบอย่างที่ประชุมใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงได้ดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ใช้การได้เหมาะสมสภาพของบ้านเมืองที่มีอยู่ในเวลานี้ ถ้าหากถึงเวลาอันควรที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีปกครองประเทศต่อไป ก็จะได้ทำได้โดยสะดวก ส่วนการเลือกกรรมการนั้นก็ได้เพ่งเล็งถึงคุณวุฒิความสามารถเป็นใหญ่ ผู้ใดมีความสามารถปรากฏแล้ว เรายินดีที่จะตั้งเป็นองคมนตรีและเลือกเป็นกรรมการหมุนเวียนกันไป[๑๐] ดังแจ้งในคำปรารภและในมาตราอื่น ๆ แห่งพระราชบัญญัตินั้นแล้ว การที่เราได้เลือกท่านเป็นกรรมการองคมนตรีนั้น ควรเห็นว่าเป็นหน้าที่สำคัญอย่างยิ่ง และท่านทั้งหลายพึงเข้าใจว่าเรามิได้เลือกท่านมาเป็นผู้แทนชนคณะใดหรือเหล่าใดโดยเฉพาะ ท่านทั้งหลายจงออกความเห็นโดยระลึกถึงประโยชน์ส่วนรวมส่วนใหญ่ของแผ่นดิน และประชาชนชาวสยามโดยทั่วไปเป็นสำคัญ เราเชื่อว่าท่านคงจะดำเนินการประชุมให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง แม้มีสิ่งไรที่ท่านเห็นว่าจะยังความผาสุกให้บังเกิดขึ้นแก่ประชาชนก็ให้ท่านถวายความเห็นได้ทุกเมื่อ เรายินดีที่จะฟังเสมอ

เราได้แต่งตั้งให้ราชเลขาธิการ[๑๑] มาเปิดประชุมนี้เป็นปฐมฤกษ์แทนตัวเรา และให้เป็นประธานชั่วคราว จนกว่าท่านจะเลือกกันเองขึ้นเป็นสภานายกนาย ๑ และอุปนายกนาย ๑ ตามความในพระราชบัญญัตินั้น ในโอกาสนี้เราขออวยพรให้ท่านทั้งหลายประชุมปรึกษากันให้สำเร็จผล เป็นประโยชน์แก่ประเทศสมดังความหวังของเราทุกประการ และจงประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างอันดีแก่คนทั้งปวงเทอญ

๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๗๐

---

[๙] พระราชบัญญัติองคมนตรี ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๗๐ ได้นำมาลงต่อท้ายพระราชดำรัสนี้

[๑๐] เนื่องจากมีจำนวนองคมนตรีมากถึง ๒๒๗ คน จึงจำต้องกำหนดให้มีกรรมการหมุนเวียนกัน เพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสทำงานนี้ โดยกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติองคมนตรี ๒ กันยายน ๒๔๗๐ มาตรา ๑๕ กำหนดให้กรรมการองคมนตรีอยู่ในตำแหน่งได้คราวละสามปี แต่พระเจ้าแผ่นดินอาจทรงตั้งซ้ำอีกได้ ส่วนองคมนตรีนั้น ตามมาตรา ๘ แห่ง พ.ร.บ. นี้ให้อยู่ในตำแหน่งได้จนสิ้นรัชกาล และต่อไปจากนั้นอีกหกเดือนจึงขาดจากตำแหน่ง แต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่จะทรงแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรีต่อไปอีกก็ได้

[๑๑] เจ้าพระยามหิธร

ค. พระราชบัญญัติองคมนตรี

พ.ศ. ๒๔๗๐

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า

โดยที่มีพระราชหฤทัยจำนงหมายอยู่เนืองนิตย์ ในอันจะทรงจรรโลงสยามรัฐให้พลันบรรลุถึงซึ่งความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นสืบไป ให้ทวยอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมาได้บันเทิงในความเที่ยงธรรมร่มเย็นเป็นสันติสุข โภคสมบูรณ์ตามควรแก่ภาวะฐานานุรูปเป็นนิรันดร์

โดยที่ทรงมั่นพระราชหฤทัยว่า ในการปกครองย่อมมีปัญหาข้อราชการบางประเภท ซึ่งหากได้ปรึกษาฟังความเห็นของบุคคลผู้มีสติปัญญา มีความหยั่งรู้ถึงสุขทุกข์ของประชาชนเป็นจำนวนมากคนด้วยกัน ก็ย่อมจะเป็นการดีมีคุณประโยชน์

โดยที่ทรงพระอนุสรคำนึงถึงระเบียบการองคมนตรี อันสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตั้งขึ้นไว้แล้วแต่หลังด้วยอำนาจพระปรีชาญาณอันสุขุมนั้น หากจัดดำเนินการให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นต่อไป อาจสำเร็จเป็นประโยชน์เช่นกล่าวนั้นได้ และ

โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยองคมนตรีจุลศักราช ๑๒๓๖ ซึ่งเรียกว่าพระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล คือที่ปรึกษาในพระองค์นั้น เป็นบทบัญญัติและระเบียบการอันล่วงสมัย ไม่เหมาะที่จะใช้ต่อไปโดยพฤติการณ์ปัจจุบัน

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ตราพระราชบัญญัติว่าด้วยองคมนตรีขึ้นใหม่ โดยบทดังจะกล่าวต่อไปนี้

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติองคมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๐

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ตั้งแต่วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นไป

มาตรา ๓ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติปรีวีเคาน์ซิล คือที่ปรึกษาในพระองค์ ซึ่งได้ตราขึ้นไว้เมื่อปีจุลศักราช ๑๒๓๖ และใช้ความในพระราชบัญญัตินี้แทน

มาตรา ๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเลือกสรรบุคคลใด ๆ ซึ่งมีสัญชาติเป็นไทย และซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิสามารถ และทรงคุณธรรมสมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยตั้งขึ้นไว้เป็นองคมนตรี

ส่วนองคมนตรีซึ่งได้โปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นไว้ก่อนแล้วนั้น ก็ให้คงเป็นองคมนตรีต่อไปตามความในพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๕ ถ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะโปรดตั้งให้ผู้ใดเป็นองคมนตรี จะพระราชทานสัญญาบัตร และผู้ที่ได้รับตำแหน่งเป็นองคมนตรีนั้น ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาสาบานถวายตามแบบสำหรับองคมนตรีก่อน จึงจะนับว่าการทรงตั้งนั้นสมบูรณ์

มาตรา ๖ องคมนตรีคนใดมีความรู้ความเห็นอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งสมควรจะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ก็พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กราบบังคมทูลพระกรุณาได้โดยตรง

มาตรา ๗ ผู้ที่ได้รับราชการมาในตำแหน่งองคมนตรีตลอดเวลาสิบปี ได้เงินเดือน เบี้ยหวัด เบี้ยบำนาญในราชการไม่ถึงปีละพันหกร้อยบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะโปรดให้ได้รับพระราชทานเงินเดือนเลี้ยงชีพตลอดเวลาที่เป็นองคมนตรีในปีหนึ่ง รวมทั้งเบี้ยเลี้ยงชีพและเงินเดือนอื่น ๆ ไม่ให้ต่ำกว่าพันหกร้อยบาท แต่ถ้าเคยเป็นกรรมการองคมนตรีตามความในมาตรา ๑๒ ด้วยแล้ว ให้เพิ่มอัตราขึ้นเป็นจำนวนสองพันสี่ร้อยบาท

มาตรา ๘ ผู้ใดได้เป็นองคมนตรีแล้ว ให้อยู่ในตำแหน่งนั้นไปจนสิ้นรัชกาล และมีกำหนดอยู่ได้อีกหกเดือนจึงจะขาดจากตำแหน่ง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ได้สืบราชสมบัติพระองค์ใหม่จะโปรดให้เป็นองคมนตรีต่อไป ก็ต้องทรงตั้งใหม่

มาตรา ๙ องคมนตรีคนใดผิดคำสาบานก็ดี ทำผิดหรือประพฤติตนให้เป็นที่เสื่อมเกียรติศักดิ์ ไม่สมควรจะอยู่ในตำแหน่งก็ดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงถอดผู้นั้นออกเสียจากตำแหน่งก็ได้

มาตรา ๑๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน จะได้ทรงตั้งข้าราชการในกรมราชเลขาธิการคนหนึ่งขึ้นไว้ในตำแหน่งเลขาธิการองคมนตรี เป็นเจ้าพนักงานประจำมีหน้าที่เป็นผู้รักษาทะเบียนองคมนตรี และเป็นเลขาธิการของที่ประชุมสภากรรมการองคมนตรี

มาตรา ๑๑ ให้มีสภากรรมการองคมนตรี เพื่อประชุมปรึกษาหารือข้อราชการตามแต่จะโปรดเกล้า ฯ พระราชทานลงมาให้ปรึกษา

มาตรา ๑๒ ในสภากรรมการองคมนตรีนั้น ให้มีกรรมการสี่สิบคนซึ่งจะได้ทรงตั้งจากจำนวนองคมนตรี

ให้กรรมการองคมนตรีเลือกกันเองตั้งขึ้นเป็นสภานายก ๑ อุปนายก ๑ เมื่อได้เลือกกันแล้วต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุมัติก่อน ผู้รับเลือกจึงจะเข้ารับตำแหน่งได้

มาตรา ๑๓ เมื่อได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานข้อความใดลงมาให้ปรึกษาแล้ว สภากรรมการองคมนตรีมีอำนาจและหน้าที่ที่จะประชุมปรึกษาหารือ แถลงความเห็นโต้เถียงและทำความตกลงในข้อนั้นได้

อนึ่ง ถ้ากรรมการองคมนตรีมีจำนวนไม่น้อยกว่าห้าคน พร้อมกันเข้าชื่อทำหนังสือยื่นต่อนายกแห่งสภากรรมการองคมนตรีว่า มีข้อความสำคัญเกี่ยวกับสวัสดิภาพแห่งบ้านเมืองและประชาชน อันควรจะได้ประชุมปรึกษาถวายความเห็นไซร้ ให้สภานายกนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อให้ปรึกษากันได้

สภากรรมการองคมนตรี มีอำนาจเชิญเจ้ากระทรวงทบวงการทั้งหลายให้ชี้แจงข้อความอันจะเป็นคุณประโยชน์แก่การประชุมปรึกษานั้น หรือจะเชิญผู้หนึ่งผู้ใดให้มาชี้แจงหรือแสดงความเห็นต่อที่ประชุม เพื่อประกอบข้อปรึกษาหารือนั้นก็ได้

มาตรา ๑๔ กรรมการองคมนตรีไม่ต้องรับผิดในถ้อยคำใด ๆ ที่ได้กล่าว หรือแสดงเป็นความเห็น หรือในการออกเสียงลงคะแนนในที่ประชุมสภาองคมนตรี ผู้ใดผู้หนึ่งจะว่ากล่าวฟ้องร้องกรรมการองคมนตรีเพราะเหตุนั้นหาได้ไม่

อนึ่ง บุคคลที่สภาได้เชิญให้มาชี้แจงหรือออกความเห็นนั้น ก็ให้ได้รับความยกเว้นดุจกัน

มาตรา ๑๕ กรรมการองคมนตรีจักอยู่ในตำแหน่งกรรมการได้เพียงคราวละสามปีเป็นกำหนด แต่เมื่อถึงเวรออกแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งซ้ำอีกก็ได้

มาตรา ๑๖ กรรมการองคมนตรีคนใดต้องออกจากตำแหน่งกรรมการ โดยเหตุ

อื่นนอกจากถึงเวรออกตามคราว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งองคมนตรีอื่นเข้าแทนที่เพื่อให้ครบจำนวน แต่ผู้แทนเช่นนี้จะอยู่ในตำแหน่งกรรมการเพียงเท่าเวลาที่เหลืออยู่ของกรรมการที่ออกไป

มาตรา ๑๗ กรรมการองคมนตรีคนใดจะกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งกรรมการก็ให้ลาออกได้ เมื่อออกจากตำแหน่งนั้นแล้วก็ยังคงเป็นองคมนตรีต่อไป

มาตรา ๑๘ กรรมการองคมนตรีคนใดประพฤติไม่สมควรจะอยู่ในตำแหน่งกรรมการ สภากรรมการจะประชุมกันทำคำปรึกษาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อให้ออกเสียจากตำแหน่งกรรมการนั้นก็ได้ แต่ต้องให้โอกาสแก่กรรมการผู้นั้นชี้แจงแก้ตัวก่อนทำคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย

มาตรา ๑๙ สภานายกคือผู้เป็นประธาน และอุปนายกผู้เป็นที่สองรองประธานมีหน้าที่ดำเนินการของสภา

มาตรา ๒๐ สภานายก หรือเมื่อสภานายกไม่อยู่ หรือไม่สามารถจะมาได้ก็ให้อุปนายกแทนสภานายก เป็นผู้บังคับบัญชาการงานบำรุงรักษาความเรียบร้อยในสภาและจัดการให้ได้ปรึกษาหารือกันตามธรรมเนียม

มาตรา ๒๑ ถ้าสภานายกและอุปนายกไม่อยู่ในที่ประชุมทั้งสองคน ก็ให้กรรมการองคมนตรีผู้ที่มาประชุมเลือกกันเองตั้งขึ้นเป็นประธานคนหนึ่งชั่วคราวประชุมนั้น

มาตรา ๒๒ การประชุมกรรมการองคมนตรีนั้น สภานายกเป็นผู้สั่งนัดให้กรรมการองคมนตรีมาประชุมตามกำหนดนัด และให้ประชุมกัน ณ สถานที่สำหรับประชุม

มาตรา ๒๓ เลขาธิการเมื่อได้รับคำสั่งของสภานายกแล้ว จะต้องออกหมายนัดเวลาประชุมกันทุกคราว ระเบียบวาระที่จะปรึกษาเรื่องใดเป็นลำดับในวันนั้น ต้องให้บอกไปในหนังสือนัดนั้นด้วย

มาตรา ๒๔ ในการประชุมกันทุกคราว ต้องให้ปรึกษากันตามระเบียบวาระเรื่องที่กำหนดไว้แล้ว เว้นไว้แต่ที่ประชุมจะได้ตกลงกันเป็นอย่างอื่น

มาตรา ๒๕ การประชุมกรรมการองคมนตรีทุกคราว ต้องมีกรรมการองคมนตรีมาประชุมไม่น้อยกว่าสิบห้าคนจึงจะเป็นองค์ประชุมปรึกษาการได้

มาตรา ๒๖ การลงมติวินิจฉัยข้อปรึกษานั้น ท่านให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ กรรมการองคมนตรีองค์หนึ่งย่อมมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้ามีจำนวน

เสียงลงคะแนนเท่ากัน ให้สภานายกหรือผู้เป็นประธานออกเสียงเพิ่มขึ้นได้อีกเสียงหนึ่ง เป็นเสียงชี้ขาด

มาตรา ๒๗ ในการประชุมทุกคราว เลขาธิการต้องจดรายงานรักษาไว้ และเสนอเพื่อให้กรรมการองคมนตรีได้ตรวจแก้ไขรับรองในคราวประชุมหน้า ก่อนเริ่มประชุมกิจการอื่นตามระเบียบวาระ

มาตรา ๒๘ เมื่อได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ให้สภานายกนำคำปรึกษาซึ่งได้วินิจฉัยตกลงนั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

มาตรา ๒๙ สภากรรมการองคมนตรีมีอำนาจตั้งอนุกรรมการ เพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือให้สอบสวนพิจารณาทำความเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งขึ้นเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ เพื่อปรึกษาหารือตกลงอีกชั้นหนึ่งก็ได้ ประธานอนุกรรมการนั้นเมื่อสภาไม่ได้ตั้ง ก็ให้อนุกรรมการเลือกกันเองตั้งขึ้นเป็นประธานได้

อนุกรรมการมีอำนาจเชิญเจ้ากระทรวงทบวงการและคนภายนอกได้ ดังที่บัญญัติไว้สำหรับสภากรรมการในมาตรา ๑๓ อนุกรรมการและผู้ที่อนุกรรมการเชิญมาชี้แจงแสดงความเห็นนั้นให้รับประโยชน์ตามมาตรา ๑๔ ด้วย

มาตรา ๓๐ ในการประชุมอนุกรรมการนั้น ต้องมีอนุกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่า ๓ คน จึงจะเป็นองค์ประชุมปรึกษาการได้ เว้นแต่อนุกรรมการนั้นจะมีจำนวนตั้งขึ้นเพียง ๓ คน เมื่อมาประชุมแต่ ๒ คน ก็ให้นับว่าเป็นองค์ประชุมได้

มาตรา ๓๑ ให้สภากรรมการองคมนตรีมีอำนาจตั้งข้อบังคับ สำหรับที่จะใช้ในการประชุมปรึกษาหารือ และวางระเบียบเพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามความในพระราชบัญญัตินี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

ง. ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ ๑

ราษฎรทั้งหลาย

เมื่อกษัตริย์องค์นี้ได้ครองราชสมบัติสืบต่อพระเชษฐานั้น ในชั้นต้นราษฎรได้หวังกันว่า กษัตริย์องค์ใหม่นี้คงจะปกครองราษฎรให้ร่มเย็น แต่การณ์หาเป็นไปตามความหวังที่คิดไม่ กษัตริย์คงทรงอำนาจอยู่เหนือกฎหมายตามเดิม ทรงแต่งตั้งญาติวงศ์และคนสอพลอไร้คุณงามความรู้ให้ดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ไม่ทรงฟังเสียงราษฎร ปล่อยให้ข้าราชการใช้อำนาจหน้าที่ในทางทุจริต มีการรับสินบนในการก่อสร้างซื้อของใช้ในราชการ หากำไรในการเปลี่ยนราคาเงิน ผลาญเงินทองของประเทศ ยกพวกเจ้าขึ้นให้สิทธิพิเศษมากกว่าราษฎร ปกครองโดยขาดหลักวิชา ปล่อยให้บ้านเมืองเป็นไปตามยถากรรม ดังที่จะเห็นได้ในการตกต่ำในการเศรษฐกิจและความฝืดเคืองทำมาหากินซึ่งราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ฟื้นขึ้นได้ การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มิได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่น ๆ ได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบนหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าจะหาได้แต่เล็กแต่น้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสียภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัวถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่พวกเจ้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าซาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว

รัฐบาลของกษัตริย์ได้ปกครองอย่างหลอกลวงไม่ซื่อตรงต่อราษฎร มีเป็นต้นว่าจะบำรุงการทำมาหากินอย่างโน้นอย่างนี้ แต่ครั้นคอย ๆ ก็เหลวไป หาได้ทำจริงจังไม่ มิหนำซ้ำกล่าวหมิ่นประมาทราษฎรผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กิน ว่าราษฎรมีเสียงทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้นไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังตน

ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้เถิดว่าประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตาม

ที่เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้กู้ให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามีแต่ชุบมือเปิบและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง! บ้านเมืองกำลังอัตคัดฝืดเคือง ชาวนาและพ่อแม่ทหารต้องทิ้งนา เพราะทำไม่ได้ผล รัฐบาลไม่บำรุง รัฐบาลไล่คนงานออกอย่างเกลื่อนกลาด นักเรียนที่เรียนสำเร็จแล้วและทหารที่ปลดกองหนุนไม่มีงานทำ จะต้องอดอยากไปตามยถากรรม เหล่านี้เป็นผลของรัฐบาลของกษัตริย์เหนือกฎหมาย บีบคั้นข้าราชการผู้น้อย นายสิบ และเสมียน เมื่อให้ออกจากงานแล้วไม่ให้เบี้ยบำนาญ ความจริงควรเอาเงินที่กวาดรวบรวมไว้มาจัดบ้านเมืองให้มีงานทำ จึงจะสมควรที่สนองคุณราษฎรซึ่งได้เสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้ร่ำรวยมานาน แต่พวกเจ้าก็หาได้ทำอย่างใดไม่ คงสูบเลือดกันเรื่อยไป เงินมีเหลือเท่าไรก็เอาฝากต่างประเทศคอยเตรียมหนีเมื่อบ้านเมืองทรุดโทรม ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก การเหล่านี้ย่อมชั่วร้าย

เหตุฉะนั้น ราษฎร ข้าราชการ ทหาร และพลเรือน ที่รู้เท่าถึงการกระทำอันชั่วร้ายของรัฐบาลดังกล่าวแล้ว จึงรวมกำลังตั้งเป็นคณะราษฎรขึ้น และได้ยึดอำนาจของรัฐบาลของกษัตริย์ไว้แล้ว คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายก็โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว ส่วนผู้เป็นประมุขของประเทศนั้น คณะราษฎรไม่มีประสงค์ทำการชิงราชสมบัติ ฉะนั้นจึงขอเชิญให้กษัตริย์องค์นี้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ต่อไป แต่จะต้องอยู่ใต้กฎหมายธรรมนูญการปกครองของแผ่นดิน จะทำอะไรโดยลำพังไม่ได้ นอกจากความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร คณะราษฎรได้แจ้งความเห็นนี้ให้กษัตริย์ทราบแล้ว เวลานี้ยังอยู่ในความรับตอบ ถ้ากษัตริย์ตอบปฏิเสธหรือไม่ตอบภายในกำหนดโดยเห็นแก่ส่วนตน ว่าจะถูกลดอำนาจลงมาก็จะชื่อว่าทรยศต่อชาติ และก็เป็นการจำเป็นที่ประเทศจะต้องมีการปกครองอย่างประชาธิปไตย กล่าวคือประมุขของประเทศจะเป็นบุคคลสามัญ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นอยู่ในตำแหน่งตามกำหนดเวลา ตามวิธีนี้ราษฎรพึงหวังเถิดว่าราษฎรจะได้รับความบำรุงอย่างดีที่สุด ทุก ๆ คนจะมีงานทำ เพราะประเทศของเราเป็นประเทศที่อุดมอยู่แล้วตามสภาพ เมื่อเราได้ยึดเงินที่พวกเจ้ารวบรวมไว้จากการทำนาบนหลังคนตั้งหลายร้อยล้านมาบำรุงประเทศขึ้นแล้ว ประเทศจะต้องเฟื่องฟูขึ้นเป็นแม่นมั่น การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จำต้องวางโครงการอาศัยหลักวิชาไม่ทำไปเหมือนคนตาบอด เช่นรัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายทำมาแล้ว เป็นหลักใหญ่ ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

๑. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง การศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง

๒. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดน้อยลงให้มาก

๓. ต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

๔. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้ามีสิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)

๕. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก ๕ ประการดังกล่าวข้างต้น

๖. จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎรให้ทำกิจอันคงจะอยู่ชั่วดินฟ้านี้ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มิได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือกฎหมายพึงตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหากิน อย่าทำการใด ๆ อันเป็นการขัดขวางต่อคณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้องอดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริย์" นั้น ก็จะพึงบังเกิดขึ้นแก่ราษฎรถ้วนหน้า

คณะราษฎร

๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

จ. คำกราบบังคมทูลของคณะราษฎร

พระที่นั่งอนันตสมาคม

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยคณะราษฎร ข้าราชการ ทหาร พลเรือน ได้ยึดอำนาจการปกครองแผ่นดินไว้ได้แล้ว และได้เชิญเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ มีสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น ไว้เป็นประกัน ถ้าหากคณะราษฎรนี้ถูกทำลายด้วยประการใดก็ดี จะต้องทำร้ายเจ้านายที่จับกุมไว้เป็นการตอบแทน

คณะราษฎรไม่ประสงค์จะแย่งชิงราชสมบัติแต่อย่างใด ความประสงค์อันใหญ่ยิ่งก็เพื่อจะให้มีธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน จึงขอเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จกลับคืนสู่พระนครและทรงเป็นกษัตริย์ต่อไป โดยอยู่ใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งคณะราษฎรได้สร้างขึ้น ถ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทตอบปฏิเสธก็ดี หรือไม่ตอบภายในหนึ่งชั่วโมงนับแต่ได้รับหนังสือนี้ก็ดี คณะราษฎรจะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน โดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณา โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

พ.อ. พระยาพหลพลพยุหเสนา

พ.อ. พระยาทรงสุรเดช

พ.อ. พระยาฤทธิอัคเณย์

ฉ. พระราชบัญญัติ
ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว
พุทธศักราช ๒๔๗๕

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า

โดยที่คณะราษฎรได้ขอร้องให้อยู่ใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม เพื่อบ้านเมืองจะเจริญขึ้น และ

โดยที่ได้ทรงยอมรับตามคำขอร้องของคณะราษฎร

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยมาตรา ต่อไปนี้

หมวด ๑
ข้อความทั่วไป

มาตรา ๑ อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย

มาตรา ๒ ให้มีบุคคลและคณะบุคคลดั่งจะกล่าวต่อไปนี้ เป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎรตามที่จะได้กล่าวต่อไปในธรรมนูญ คือ

๑ กษัตริย์

๒ สภาผู้แทนราษฎร

๓ คณะกรรมการราษฎร

๔ ศาล

หมวด ๒
กษัตริย์

มาตรา ๓ กษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ พระราชบัญญัติก็ดี คำวินิจฉัยของศาลก็ดี การอื่น ๆ ซึ่งจะมีบทกฎหมายระบุไว้โดยเฉพาะก็ดี จะต้องกระทำในนามของกษัตริย์

มาตรา ๔ ผู้เป็นกษัตริย์ของประเทศ คือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา

ประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การสืบมฤดกให้เป็นไปตามกฎมนเทียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ และด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๕ ถ้ากษัตริย์มีเหตุจำเป็นชั่วคราวที่จะทำหน้าที่ไม่ได้ หรือไม่อยู่ในพระนคร ให้คณะกรรมการราษฎรเป็นผู้ใช้สิทธิแทน

มาตรา ๖ กษัตริย์จะถูกฟ้องร้องคดีอาชญายังโรงศาลไม่ได้ เป็นหน้าที่ของสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย

มาตรา ๗ การกระทำใด ๆ ของกษัตริย์ต้องมีกรรมการราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดลงนามด้วย โดยได้รับความยินยอมของคณะกรรมการราษฎรจึงจะใช้ได้ มิฉะนั้นเป็นโมฆะ

หมวด ๓
สภาผู้แทนราษฎร

ส่วนที่ ๑
อำนาจและหน้าที่

มาตรา ๘ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจออกพระราชบัญญัติทั้งหลาย พระราชบัญญัตินั้นเมื่อกษัตริย์ได้ประกาศให้ใช้แล้ว ให้เป็นอันใช้บังคับได้

ถ้ากษัตริย์มิได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัตินั้นภายในกำหนด ๗ วัน นับแต่วันที่ได้รับพระราชบัญญัตินั้นจากสภา โดยแสดงเหตุผลที่ไม่ยอมทรงลงพระนาม ก็มีอำนาจส่งพระราชบัญญัตินั้นคืนมายังสภา เพื่อพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ถ้าสภาลงมติยืนตามมติเดิม กษัตริย์ไม่เห็นพ้องด้วย สภามีอำนาจออกประกาศพระราชบัญญัตินั้นใช้บังคับเป็นกฎหมายได้

มาตรา ๙ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจดูแลควบคุมกิจการของประเทศ และมีอำนาจประชุมกันถอดถอนกรรมการราษฎรหรือพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้

ส่วนที่ ๒
ผู้แทนราษฎร

มาตรา ๑๐ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นไปตามกาลสมัยดังนี้

สมัยที่ ๑

นับแต่วันใช้ธรรมนูญนี้เป็นต้นไปจนกว่าจะถึงเวลาที่สมาชิกในสมัยที่ ๒ จะเข้ารับตำแหน่ง ให้คณะราษฎรซึ่งมีคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจแทน จัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้นเป็นจำนวน ๗๐ นายเป็นสมาชิกในสภา

สมัยที่ ๒

ภายในเวลา ๖ เดือนหรือจนกว่าการจัดประเทศเป็นปกติเรียบร้อย สมาชิกในสภาจะต้องมีบุคคล ๒ ประเภททำกิจการร่วมกัน คือ

ประเภทที่ ๑ ผู้แทนราษฎรจะได้เลือกขึ้นจังหวัดละ ๑ นาย ถ้าจังหวัดใดมีสมาชิกเกินกว่า ๑๐๐,๐๐๐ คน ให้จังหวัดนั้นเลือกผู้แทนเพิ่มขึ้นอีก ๑ นาย ทุก ๆ ๑๐๐,๐๐๐ นั้น เศษของ ๑๐๐,๐๐๐ ถ้าเกินกว่าครึ่งให้นับเพิ่มขึ้นอีก ๑

ประเภทที่ ๒ ผู้เป็นสมาชิกอยู่แล้วในสมัยที่ ๑ มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่ ๑ ถ้าจำนวนเกินให้เลือกกันเองว่าผู้ใดคงจะเป็นสมาชิกต่อไป ถ้าจำนวนขาดให้ผู้ที่มีตัวอยู่เลือกบุคคลใดเข้าแทนจนครบ

สมัยที่ ๓

เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าต้องไม่เกิน ๑๐ ปี นับแต่วันใช้ธรรมนูญนี้ สมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ ๒ เป็นอันไม่มีอีกต่อไป

มาตรา ๑๑ คุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกเป็นผู้แทนประเภทที่ ๑ คือ

๑. สอบไล่วิชาการเมืองได้ตามหลักสูตรซึ่งสภาจะได้ตั้งขึ้นไว้

๒. มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์

๓. ไม่เป็นผู้ไร้หรือเสมือนไร้ความสามารถ

๔. ไม่ถูกศาลพิพากษาให้เพิกถอนสิทธิในการรับเลือก

๕. ต้องเป็นบุคคลที่มีสัญชาติเป็นไทยตามกฎหมาย

๖. เฉพาะผู้สมัครเป็นผู้แทนประเภทที่ ๑ ในสมัยที่ ๒ จะต้องได้รับความเห็น

ชอบของสมาชิกในสมัยที่ ๑ เสียก่อนว่าเป็นผู้ที่ไม่ควรสงสัยว่าจะนำมาซึ่งความไม่เรียบร้อย

มาตรา ๑๒ การเลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ ๑ ที่ ๒ ให้ทำดังนี้

๑. ราษฎรในหมู่บ้านเลือกผู้แทนเพื่อออกเสียงตั้งผู้แทนตำบล

๒. ผู้แทนหมู่บ้านเลือกผู้แทนตำบล

๓. ผู้แทนตำบลเป็นผู้เลือกตั้งสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎร

การเลือกตั้งสมาชิกในสมัยที่ ๓ จะมีกฎหมายบัญญัติภายหลัง โดยจะดำเนินวิธีการที่ให้สมาชิกได้เลือกตั้งผู้แทนในสภาโดยตรง

มาตรา ๑๓ ผู้แทนประเภทที่ ๑ จะอยู่ในตำแหน่งได้คราวละ ๔ ปี นับแต่วันเข้ารับตำแหน่ง แต่เมื่อถึงสมัยที่ ๓ แล้ว แม้ผู้แทนในสมัยที่ ๒ จะได้อยู่ในตำแหน่งไม่ถึง ๔ ปีก็ดี ต้องออกจากตำแหน่งนับแต่วันที่ผู้แทนในสมัยที่ ๓ ได้เข้ารับตำแหน่ง

ถ้าตำแหน่งผู้แทนว่างลงเพราะเหตุอื่นนอกจากถึงคราวออกตามเวร ให้สมาชิกเลือกผู้อื่นตั้งขึ้นใหม่ให้เต็มที่ว่าง แต่ผู้แทนใหม่มีเวลาอยู่ในตำแหน่งได้เพียงเท่ากำหนดเวลาที่ผู้ออกไปนั้นชอบที่จะอยู่ได้

มาตรา ๑๔ ราษฎรไม่ว่าเพศใดเมื่อมีคุณสมบัติดั่งต่อไปนี้ ย่อมมีสิทธิออกเสียงลงมติเลือกผู้แทนหมู่บ้านได้ คือ

๑. มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์

๒. ไม่เป็นผู้ไร้หรือเสมือนไร้ความสามารถ

๓. ไม่ถูกศาลพิพากษาให้เสียสิทธิในการออกเสียง

๔. ต้องเป็นบุคคลที่มีสัญชาติเป็นไทยตามกฎหมาย

คุณสมบัติของผู้แทนหมู่บ้านและผู้แทนตำบล ให้เป็นไปเหมือนดั่งมาตรา ๑๑

มาตรา ๑๕ การเลือกตั้งผู้แทนใด ๆ ให้ถือตามคะแนนเสียงข้างมาก ถ้าคะแนนเสียงเท่ากันให้มีการเลือกครั้งที่ ๒ ถ้าครั้งที่ ๒ มีคะแนนเสียงเท่ากันให้ตั้งคนกลางออกเสียงชี้ขาด และให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งคนกลางไว้

มาตรา ๑๖ ผู้แทนนอกจากถึงเวรจะต้องออกจากตำแหน่ง ให้นับว่าขาดจากตำแหน่งเมื่อขาดคุณสมบัติดั่งกล่าวไว้ในมาตรา ๑๑ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือเมื่อตาย หรือเมื่อสภาได้วินิจฉัยให้ออกในเมื่อสภาเห็นว่าเป็นผู้ทำความเสื่อมเสียให้แก่สภา

มาตรา ๑๗ การฟ้องร้องสมาชิกของสภาผู้แทนราษฎรเป็นคดีอาชญายังโรงศาล จะต้องได้รับอนุญาตจากสภาก่อน ศาลจึงจะรับฟ้องได้

ส่วนที่ ๓
ระเบียบการประชุม

มาตรา ๑๘ ให้สมาชิกเลือกกันขึ้นเป็นประธานของสภา ๑ นาย มีหน้าที่ดำเนินการของสภา มีรองประธาน ๑ นายเป็นผู้ทำการแทน เมื่อประธานมีเหตุขัดข้องชั่วคราวที่จะทำหน้าที่ได้

มาตรา ๑๙ เมื่อประธานไม่อยู่หรือไม่สามารถมาได้ ก็ให้รองประธานแทนเป็นผู้รักษาความเรียบร้อยในสภา และจัดการให้ได้ปรึกษาหารือกันตามระเบียบ

มาตรา ๒๐ ถ้าประธานและรองประธานไม่อยู่ในที่ประชุมทั้ง ๒ คน ก็ให้สมาชิกที่มาประชุมเลือกตั้งกันเองขึ้นเป็นประธานคนหนึ่งชั่วคราวประชุมนั้น

มาตรา ๒๑ การประชุมปกติให้เป็นหน้าที่ของสภาเป็นผู้กำหนด

การประชุมพิเศษจะมีได้ต่อเมื่อสมาชิกมีจำนวนรวมกันไม่น้อยกว่า ๑๕ คนได้ร้องขอ หรือคณะกรรมการราษฎรได้ร้องขอให้เรียกประชุม การนัดประชุมพิเศษประธานหรือผู้ทำการแทนประธานเป็นผู้สั่งนัด

มาตรา ๒๒ การประชุมทุกคราวต้องมีสมาชิกมาประชุมไม่น้อยกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดจึงจะเป็นองค์ประชุมปรึกษาการได้

มาตรา ๒๓ การลงมติวินิจฉัยข้อปรึกษานั้น ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ สมาชิกคนหนึ่งย่อมมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้ามีจำนวนเสียงลงคะแนนเท่ากัน ให้ผู้เป็นประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นได้อีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

มาตรา ๒๔ สมาชิกไม่ต้องรับผิดในถ้อยคำใด ๆ ที่ได้กล่าวหรือแสดงเป็นความเห็น หรือในการออกเสียงลงคะแนนในที่ประชุม ผู้หนึ่งผู้ใดจะว่ากล่าวฟ้องร้องเพราะเหตุนั้นหาได้ไม่

มาตรา ๒๕ ในการประชุมทุกคราวประธานต้องสั่งให้เจ้าหน้าที่ประจำในสภาจดรายงานรักษาไว้ และเสนอเพื่อให้สมาชิกตรวจแก้ไขรับรอง แล้วให้ผู้เป็นประธานในที่ประชุมลงนามกำกับไว้

มาตรา ๒๖ สภามีอำนาจตั้งอนุกรรมการเพื่อทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือให้

สอบสวนพิจารณาทำความเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ขึ้นเสนอต่อที่ประชุมใหญ่เพื่อปรึกษาหารือตกลงอีกชั้นหนึ่งก็ได้ ประธานอนุกรรมการนั้นเมื่อสภาไม่ได้ตั้งก็ให้อนุกรรมการเลือกกันเองตั้งขึ้นเป็นประธานได้

อนกรรมการมีอำนาจเชิญบุคคลใด ๆ มาชี้แจงแสดงความเห็นได้ อนุกรรมการและผู้ที่เชิญมาได้รับสิทธิในการแสดงความเห็นตามมาตรา ๒๔

ในการประชุมอนุกรรมการนั้นต้องมีอนุกรรมการมาประชุมไม่น้อยกว่า ๓ นาย จึงจะเป็นองค์ประชุมปรึกษาการได้ เว้นแต่อนุกรรมการนั้นจะมีจำนวนตั้งขึ้นเพียง ๓ คน เมื่อมาประชุมแต่ ๒ คนก็ให้นับว่าเป็นองค์ประชุมได้

มาตรา ๒๗ สภามีอำนาจตั้งระเบียบการปรึกษาหารือ เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามธรรมนูญนี้ (ในชั้นแรกนี้ให้อนุโลมใช้ข้อบังคับสภากรรมการองคมนตรีเฉพาะที่ไม่ขัดกับธรรมนูญนี้ไปพลางก่อน)

หมวดที่ ๔

คณะกรรมการราษฎร

ส่วนที่ ๑

อำนาจและหน้าที่

มาตรา ๒๘ คณะกรรมการมีอำนาจหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุที่ประสงค์ของสภา

มาตรา ๒๙ ถ้ามีการฉุกเฉินเกิดขึ้นซึ่งคณะกรรมการจะเรียกประชุมสภาราษฎรให้ทันท่วงทีมิได้ และคณะกรรมการราษฎรเห็นสมควรจะต้องออกกฎหมายเพื่อให้เหมาะแก่การฉุกเฉินนั้น ๆ ก็ทำได้ แต่จะต้องรีบนำกฎหมายนั้นขึ้นให้สภารับรอง

มาตรา ๓๐ คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจให้อภัยโทษ แต่ให้นำความขึ้นขอพระบรมราชานุญาตเสียก่อน

มาตรา ๓๑ ให้เสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้รับผิดชอบต่อคณะกรรมการราษฎรในกิจการทั้งปวง

สิ่งใดซึ่งเป็นการฝ่าฝืนต่อคำสั่งหรือระเบียบการของคณะกรรมการราษฎร หรือกระทำไปโดยธรรมนูญไม่อนุญาตให้ทำได้ ให้ถือว่าการนั้นเป็นโมฆะ

ส่วนที่ ๒
กรรมการราษฎรและเจ้าหน้าที่ประจำ

มาตรา ๓๒ คณะกรรมการราษฎรประกอบด้วยประธานคณะกรรมการราษฎร ๑ นาย และกรรมการราษฎร ๑๔ นาย รวมเป็น ๑๕ นาย

มาตรา ๓๓ ให้สภาเลือกตั้งสมาชิกในสภาผู้ ๑ ขึ้นเป็นประธานกรรมการ และให้ผู้เป็นประธานนั้นเลือกสมาชิกในสภาอีก ๑๔ นายเพื่อเป็นกรรมการ การเลือกนี้เมื่อได้รับความเห็นชอบของสภาแล้วให้ถือว่าผู้ได้รับเลือกนั้น ๆ เป็นกรรมการของสภา ในเมื่อสภาเห็นว่ากรรมการมิได้ดำเนินการตามรัฐประศาสนโยบายของสภา สภามีอำนาจเชิญกรรมการให้ออกจากหน้าที่ แล้วเลือกตั้งใหม่ตามที่กล่าวในตอนนั้น

มาตรา ๓๔ กรรมการคนใดมีเหตุอันกระทำให้กรรมการคนนั้นขาดคุณสมบัติอันกำหนดไว้สำหรับผู้แทนในมาตรา ๑๑ ก็ตาม หรือตายก็ตาม ให้สภาเลือกกรรมการแทนสำหรับตำแหน่งนั้น ๆ

ในเมื่อสภาได้เลือกตั้งกรรมการแล้ว สภาชุดนั้นหมดกำหนดอายุตำแหน่งเมื่อใด ให้ถือว่ากรรมการชุดนั้นย่อมหมดกำหนดอายุตำแหน่งด้วย

มาตรา ๓๕ การตั้งการถอดตำแหน่งเสนาบดี ย่อมเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ พระราชอำนาจนี้จะทรงใช้แต่โดยตามคำแนะนำของคณะกรรมการราษฎร

มาตรา ๓๖ การเจรจาการเมืองกับต่างประเทศเป็นหน้าที่ของกรรมการผู้แทนราษฎร และกรรมการอาจตั้งผู้แทนเพื่อการนี้ได้

การเจรจาได้ดำเนินไปประการใด ให้กรรมการรายงานกราบบังคมทูลกษัตริย์ทรงทราบ

การให้สัตยาบันสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ แต่จะทรงใช้พระราชอำนาจนี้ตามคำแนะนำของกรรมการราษฎร

มาตรา ๓๗ การประกาศสงครามเป็นพระราชอำนาจของกษัตริย์ แต่จะทรงใช้พระราชอำนาจนี้ตามคำแนะนำของกรรมการราษฎร

ส่วนที่ ๓
ระเบียบการประชุม

มาตรา ๓๘ ระเบียบการประชุมของคณะกรรมการราษฎรให้อนุโลมตามที่บัญญัติ

ในหมวดที่ ๓

หมวดที่ ๕
ศาล

มาตรา ๓๙ การระงับข้อพิพาทให้เป็นไปตามกฎหมายที่ใช้อยู่ในเวลานี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ และให้ใช้บังคับได้แต่บัดนี้เป็นต้นไป

(พระบรมนามาภิไธย) **ประชาธิปก ป.ร.**

(๔๙ ร.จ. ๑๖๖ ลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕)

ช. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม [๑๒]

สมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันตเดชนดิลกรามาธิบดี พระปกเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาค ๒๔๗๕ พรรษา ปัจจุบันนสมัย จันทรคตินิยม ปลวังคสมพัตสร มฤคศิรมาส ศุกลปักษ์ เตรสีดิถี สุริยคติกาล ธันวาคมมาส ทศมสุรทิน สนิวาร โดยกาลบริจเฉท

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันต เดชนดิลก รามาธิบดี เทพปรียมหาราชรวิวงศ อสัมภินพงศพี่ระกษัตร บุรุษรัตนราชนิกโรดมจาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสำศุทธเคราหณี จักรีบรมนาถจุฬาลงกรณราชวรางกูร มหามงกุฎวงศวิรสูรชิษฐ ราชธรรมทศพิธอุตตกฤษฎนิบุณอดุลยกฤษฎาภินีหาร บูรพาธิการสุสาธิตธันยลักษณวิจิตร เสาวภาคยสรรพางค์มหาชโนตมางคมานทสนธิมต สมันตสมาคมบรมราชสมภาร ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณ อดุลยศักดิเดช สรรพเทเวศปริยานุรักษมงคล ลัคนเนมาหวัยสุโขทัยธรรมราชา อภิเนาวศิลปศึกษาเดชนาวุธ วิชัยยุทธศาสตรโกศล วิมลนรรยพินิต สุจริตสมาจาร ภัทรภิชญาณ ประดิภาณสุนทร ประวรศาสโนปสดมภกมูลมุขมาตยวรนายกมหาเสนานี สราชนาวีพยูหโยธโพยมจร บรมเชษฐโสทรสมมตเอกราชยยศสธิคม บรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตราดิฉัตร ศรีรัตโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเษกาภิษิกต์ สรรพทศทิศวิชิตเดโชไชยสกลมไหศวรยมหาสยามินทร มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชันยาศรัยพุทธาทิไตรรัตนศรณารักษวิศิษฏศักดอัครนเรศวรธิบดีเมตตากรุณาศีตลหฤทัย อโนปไมบุณยการสกลไพศาลมหารัษฎราธิบดินทรมหินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ท่ามกลางอุดมสันนิบาต พระบรมราชวงศานุวงศ์ และทูตานุทูตผู้แทนนานาประเทศ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสนามาตยราชบริพาร เฝ้าเบื้องบาทบงกชพรั่งพร้อมกันโดยอนุกรม

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ประกาศความพระราชปรารภว่า ข้าราชการทหารพลเรือน และอาณาประชาราษฎรของพระองค์ ได้นำความขึ้นกราบ

---

[๑๒] คำว่า "สยาม" เปลี่ยนเป็น "ไทย" โดยรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมว่าด้วยนามประเทศ พ.ศ. ๒๔๘๒ มาตรา ๓

บังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญเพื่อให้สยามราชอาณาจักร ได้มีการปกครองตามวิสัยอารยประเทศในสมัยปัจจุบัน

ทรงพระราชดำริเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชจักรีวงศ์ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชย์ผ่านสยามพิภพ ทรงดำเนินพระราโชบายปกครองราชอาณาจักรด้วยวิธีสมบูรณาญาสิทธิราชย์กายในทศพิธราชธรรมจรรยา ทรงทำนุบำรุงประเทศให้รุ่งเรืองไพบูลย์สืบมาครบ ๑๕๐ ปีบริบูรณ์ ประชาชนชาวสยามได้รับพระบรมราชบริหารในวิถีความเจริญนานาประการโดยลำดับ จนบัดนี้มีการศึกษาสูงขึ้นแล้ว มีข้าราชการประกอบด้วยวุฒิปรีชาในรัฐาภิปาลโยบาย สามารถนำประเทศชาติของตน ในอันที่จะก้าวหน้าไปสู่สากลอารยธรรมแห่งโลกโดยสวัสดี สมควรแล้วที่จะพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ข้าราชการและประชาชนของพระองค์ ได้มีส่วนเสียงตามความเห็นดีเห็นชอบในการจรรโลงประเทศสยามให้วัฒนาการในภายภาคหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามตามความประสงค์ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นการชั่วคราว พอให้สภาผู้แทนราษฎรและคณะกรรมการราษฎรได้จัดรูปงานดำเนินประศาสโนบายให้เหมาะสมแก่ที่ได้เปลี่ยนการปกครองใหม่ ครั้นแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สภาผู้แทนราษฎรปรึกษากันร่างพระราชกำหนดบทรัฐธรรมนูญ อันจะพึงตรึงเป็นหลักถาวรแห่งประศาสนวิธีต่อไป ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้งอนุกรรมการขึ้นคณะหนึ่งประกอบการร่างรัฐธรรมนูญนั้น

บัดนี้ อนุกรรมการได้เรียบเรียงรัฐธรรมนูญฉบับถาวรสนองพระเดชพระคุณสำเร็จลงด้วยดี นำเสนอสภาผู้แทนราษฎร และสภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาปรึกษาลงมติแล้ว จึงทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายคำปรึกษาแนะนำด้วยความยินยอมพร้อมที่จะตราเป็นรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินได้ เมื่อและทรงพระราชวิจารณ์ถี่ถ้วนทั่วกระบวนความแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นสมควรพระราชทานพระบรมราชานุมัติ

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้ตรารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ประสิทธิ์ประสาทประกาศพระราชทานแก่ประชากรของพระองค์ ให้ดำรงอิสสราธิปไตยโดยบริบูรณ์ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

ขอให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรของเรานี้ จงเป็นหลักที่สถาพรสถิตประดิษฐานสมรรถภาพอันประเสริฐ เป็นบ่อเกิดความผาสุกสันติคุณวิบุลราศีแก่อาณาประชาชนตลอดจำเนียรกาลประวัติ นำประเทศสยามบรรลุสรรพพิพัฒนชัยมงคล อเนกศุภผล

สกลเกียรติยศมโหฬาร ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งทหารพลเรือน ทวยอาณาประชาราษฎร จงมีความสมัครสโมสรเป็นเอกฉันท์ในอันจะรักษาปฏิบัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามนี้ ให้ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ตราบเท่ากัลปาวสานสมดั่งพระบรมราชประณิธาน ทุกประการเทอญ

บททั่วไป

มาตรา ๑ สยามประเทศเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียว จะแบ่งแยกมิได้

ประชาชนชาวสยามไม่ว่าเหล่ากำเนิดหรือศาสนาใด ย่อมอยู่ในความคุ้มครองแห่งรัฐธรรมนูญนี้เสมอกัน

มาตรา ๒ อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวสยาม พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุข ทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้

หมวด ๑
พระมหากษัตริย์

มาตรา ๓ องค์พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้

มาตรา ๔ พระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก

มาตรา ๕ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพสยาม

มาตรา ๖ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจนิติบัญญัติโดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๗ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี

มาตรา ๘ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจตุลาการทางศาลที่ได้ตั้งขึ้นตามกฎหมาย

มาตรา ๙ การสืบราชสมบัติ ท่านว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมนเฑียรบาล ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ และประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๑๐ ในเมื่อพระมหากษัตริย์จะไม่ประทับอยู่ในราชอาณาจักร หรือด้วย

เหตุใดเหตุหนึ่งจะทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ จะได้ทรงตั้งบุคคลหนึ่งหรือหลายคนเป็นคณะขึ้นให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ถ้าหากพระมหากษัตริย์มิได้ทรงตั้งหรือไม่สามารถจะทรงตั้งได้ไซร้ ท่านให้สภาผู้แทนราษฎรปรึกษากันตั้งขึ้น และในระหว่างที่สภาผู้แทนราษฎรยังมิได้ตั้งผู้ใด ท่านให้คณะรัฐมนตรีกระทำหน้าที่นั้นไปชั่วคราว

มาตรา ๑๑ พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำเนิด หรือโดยแต่งตั้งก็ตาม ย่อมดำรงอยู่ในฐานะเหนือการเมือง

หมวด ๒
สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม

มาตรา ๑๒ ภายในบังคับแห่งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้ บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี โดยแต่งตั้งก็ดี หรือโดยประการอื่นใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิ์แต่อย่างใดเลย

มาตรา ๑๓ บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการถือศาสนาหรือลัทธิใด ๆ และย่อมมีเสรีภาพในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมของประชาชน

มาตรา ๑๔ ภายในบังคับแห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ

มาตรา ๑๕ บุคคลมีหน้าที่เคารพต่อกฎหมายและมีหน้าที่ป้องกันประเทศ ช่วยเหลือราชการโดยทางเสียภาษีและอื่น ๆ ภายในเงื่อนไข และโดยอาการที่กฎหมายบัญญัติ

หมวด ๓
สภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๑๖ สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งขึ้น

มาตรา ๑๗ คุณสมบัติแห่งผู้เลือกตั้ง และผู้สมัครรับเลือกตั้ง อีกทั้งวิธีเลือกตั้งและจำนวนสมาชิก ให้เป็นไปตามกฎหมายว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๑๘ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ให้อยู่ในตำแหน่งได้คราวละสี่ปี ถ้า

ตำแหน่งสมาชิกว่างลงเพราะเหตุอื่นนอกจากถึงคราวออกตามวาระ ให้เลือกตั้งสมาชิกขึ้นแทนให้เต็มตำแหน่งที่ว่างอยู่ แต่สมาชิกที่เข้ามาแทนนั้นให้อยู่ในตำแหน่งได้เพียงเท่ากำหนดเวลาของผู้ซึ่งตนแทน

ความในมาตรา ๑๘ เดิมถูกยกเลิกและบัญญัติความใหม่แทน โดยมาตรา ๓ แห่งรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม ว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. ๒๔๘๕ ดังต่อไปนี้

"มาตรา ๑๘ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้อยู่ในตำแหน่งได้คราวละสี่ปี แต่ถ้ามีพฤติการณ์สำคัญกระทบถึงนโยบายภายในหรือภายนอก อันทำให้เป็นการพ้นวิสัยหรือมีเหตุขัดข้องที่จะให้มีการเลือกตั้งในขณะที่กำหนดเวลาสี่ปีสิ้นสุดลง จะตราพระราชบัญญัติขยายกำหนดเวลาออกไปอีกคราวละไม่เกินสองปีก็ได้ หากภายในกำหนดเวลาเช่นว่านั้น พฤติการณ์เปลี่ยนแปลงไป จะตราพระราชกฤษฎีกาให้ดำเนินการเลือกตั้งในเวลาหนึ่งเวลาใดก็ได้

ถ้าตำแหน่งสมาชิกว่างลงเพราะเหตุอื่น นอกจากถึงคราวออกตามวาระ ให้เลือกตั้งสมาชิกขึ้นแทนให้เต็มตำแหน่งที่ว่างอยู่ แต่สมาชิกที่เข้ามาแทนนั้นให้อยู่ในตำแหน่งได้เพียงเท่ากำหนดเวลาของผู้ซึ่งตนแทน"

มาตรา ๑๙ ก่อนเข้ารับหน้าที่ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องปฏิญาณในที่ประชุมแห่งสภาว่า จะรักษาไว้และปฏิบัติตามซึ่งรัฐธรรมนูญนี้

มาตรา ๒๐ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ย่อมเป็นผู้แทนของปวงชนชาวสยาม มิใช่แทนแต่เฉพาะผู้ที่เลือกตั้งตนขึ้นมา ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามความเห็นของตนโดยบริสุทธิ์ใจ ไม่อยู่ในความผูกมัดแห่งอาณัติมอบหมายใด ๆ

มาตรา ๒๑ สมาชิกภาพแห่งสภาผู้แทนราษฎรสิ้นสุดลง เมื่อ

(๑) ถึงคราวออกตามวาระ หรือยุบสภา

(๒) ตาย

(๓) ลาออก

(๔) ขาดคุณสมบัติของผู้สมัครรับเลือกตั้งตามกฎหมาย ว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

(๕) สภาผู้แทนราษฎรวินิจฉัยให้ออกจากตำแหน่ง โดยเห็นว่ามี

ความประพฤติในทางจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียแก่สภา มติในข้อนี้ต้องมีเสียงไม่ต่ำกว่าสองในสามของจำนวนสมาชิกที่มาประชุม

มาตรา ๒๒ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งสมาชิกในสภาผู้แทนราษฎรตามมติของสภาให้เป็นประธานแห่งสภาหนึ่งนาย เป็นรองประธานนายหนึ่งหรือหลายนายก็ได้

มาตรา ๒๓ ประธานแห่งสภามีหน้าที่ดำเนินกิจการของสภาให้เป็นไปตามระเบียบ รองประธานมีหน้าที่กระทำกิจการแทนประธานในเมื่อประธานไม่อยู่หรือไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้

มาตรา ๒๔ ในเมื่อประธานและรองประธานไม่อยู่ในที่ประชุม ให้สมาชิกเลือกตั้งกันเองขึ้นเป็นประธานการประชุมในคราวนั้น

มาตรา ๒๕ การประชุมทุกคราว ต้องมีสมาชิกมาประชุมไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสามของจำนวนสมาชิกทั้งหมด จึงเป็นองค์ประชุมได้

มาตรา ๒๖ การลงมติวินิจฉัยข้อปรึกษานั้น ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ เว้นไว้แต่เรื่องซึ่งมีบทบัญญัติไว้เป็นพิเศษในรัฐธรรมนูญนี้

สมาชิกคนหนึ่งย่อมมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้ามีจำนวนเสียงลงคะแนนเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมออกเสียงเพิ่มขึ้นได้อีกเสียงหนึ่งเป็นเสียงชี้ขาด

มาตรา ๒๗ ในที่ประชุมแห่งสภา สมาชิกผู้ใดจะกล่าวถ้อยคำใด ๆ ในทางแสดงข้อความ หรือแสดงความเห็น หรือออกเสียงลงคะแนน ท่านว่าเป็นเอกสิทธิ์อันเด็ดขาด ผู้ใดจะนำไปเป็นเหตุฟ้องร้องว่ากล่าวสมาชิกผู้นั้นในทางใด ๆ มิได้

เอกสิทธิ์นี้คุ้มครองไปถึงผู้พิมพ์และโฆษณารายงานการประชุมโดยคำสั่งของสภา และคุ้มครองไปถึงบุคคลที่สภาเชิญมาแสดงข้อความหรือออกความเห็นในที่ประชุมด้วย

มาตรา ๒๘ ในปีหนึ่งท่านให้มีสมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่งหรือหลายสมัยแล้วแต่สภาจะกำหนด การประชุมครั้งแรกกำหนดให้สมาชิกได้มาประชุมภายในเวลาเก้าสิบวัน นับแต่การเลือกตั้งเสร็จแล้ว วันเริ่มสมัยประชุมสามัญประจำปี ท่านให้สภากำหนด

มาตรา ๒๙ สมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่ง ๆ ท่านว่ามีกำหนดเวลาเก้าสิบวัน แต่พระมหากษัตริย์จะโปรดเกล้า ฯ ให้ขยายเวลาออกไปก็ได้

อนึ่ง ในระหว่างเวลาเก้าสิบวันนั้น จะโปรดเกล้า ฯ ให้ปิดประชุมก็ได้

มาตรา ๓๐ พระมหากษัตริย์ทรงเรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรตามสมัยประชุม

และทรงเปิดปิดประชุม

พิธีเปิดประชุม จะทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงทำ หรือจะโปรดเกล้า ฯ ให้รัชทายาทที่บรรลุนิติภาวะแล้ว หรือนายกรัฐมนตรี กระทำพิธีแทนพระองค์ก็ได้

มาตรา ๓๑ เมื่อเป็นการจำเป็นเพื่อประโยชน์แห่งรัฐ พระมหากษัตริย์จะทรงเรียกประชุมวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎรก็ได้

มาตรา ๓๒ เมื่อสภาผู้แทนราษฎรมีจำนวนไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสามของจำนวนทั้งหมด เห็นเป็นการจำเป็นเพื่อประโยชน์แห่งรัฐแล้ว ย่อมมีสิทธิรวมกันทำคำร้องขอต่อประธานแห่งสภา ให้นำความกราบบังคมทูลขอให้ทรงเรียกประชุมวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎรได้ ในกรณีเช่นนี้ท่านให้ประธานแห่งสภานำความกราบบังคมทูล และรับสนองพระบรมราชโองการ

มาตรา ๓๓ ในระหว่างสมัยประชุม ผู้ใดจะฟ้องสมาชิกแห่งสภาในทางอาญาท่านว่าศาลจะต้องได้รับอนุญาตจากสภาก่อนจึงพิจารณาได้ และการพิจารณาคดีนั้นต้องมิให้เป็นการขัดขวางต่อการที่สมาชิกผู้นั้นจะมาเข้าประชุม

อนึ่ง การพิจารณาคดีที่ศาลได้กระทำไปก่อนมีคำอ้างว่าผู้ต้องหาเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้น ท่านว่าเป็นอันใช้ได้

มาตรา ๓๔ ในระหว่างสมัยประชุม ห้ามมิให้จับหรือหมายเรียกตัวสมาชิกไปกักขัง เว้นไว้แต่จับในขณะกระทำผิด แต่ต้องรีบรายงานไปยังประธานแห่งสภา และประธานแห่งสภาอาจสั่งปล่อยผู้ถูกจับให้พ้นจากการกักขังได้

มาตรา ๓๕ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะยุบสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกมาใหม่ ในพระราชกฤษฎีกาให้ยุบสภาเช่นนี้ ต้องมีกำหนดให้เลือกตั้งสมาชิกใหม่ภายในเก้าสิบวัน

มาตรา ๓๖ บรรดาพระราชบัญญัติทั้งหลาย จะตราขึ้นเป็นกฎหมายได้แต่โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๓๗ งบประมาณแผ่นดินประจำปี ท่านว่าต้องตราขึ้นเป็นพระราชบัญญัติ ถ้าและพระราชบัญญัติออกไม่ทันปีใหม่ ท่านให้ใช้พระราชบัญญัติงบประมาณปีก่อนนั้นไปพลาง

มาตรา ๓๘ เมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้ร่างพระราชบัญญัติขึ้นสำเร็จแล้วให้นายกรัฐมนตรีนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อพระมหากษัตริย์ทรงลงพระปรมาภิไธย และเมื่อได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ท่านให้ใช้บังคับเป็นกฎหมายได้

มาตรา ๓๙ ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเห็นชอบด้วยร่างพระราชบัญญัตินั้น จะได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในหนึ่งเดือน นับแต่วันที่นายกรัฐมนตรีนำทูลเกล้า ฯ ถวายก็ดี หรือมิได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในหนึ่งเดือนนั้นก็ดี สภาจะต้องปรึกษากันใหม่และออกเสียงลงคะแนนลับโดยวิธีเรียกชื่อ ถ้าและสภาลงมติตามเดิมไซร้ ท่านให้นำร่างพระราชบัญญัตินั้นขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์มิได้ทรงลงพระปรมาภิไธยพระราชทานลงมาภายในสิบห้าวันแล้ว ท่านให้ประกาศพระราชบัญญัตินั้นใช้บังคับเป็นกฎหมายได้

มาตรา ๔๐ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดิน

ในที่ประชุม สมาชิกทุกคนมีสิทธิตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีในข้อความใด ๆ อันเกี่ยวกับการงานในหน้าที่ได้ แต่รัฐมนตรีย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะไม่ตอบ เมื่อเห็นว่าข้อความนั้น ๆ ยังไม่ควรเปิดเผย เพราะเกี่ยวกับความปลอดภัยหรือประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน

มาตรา ๔๑ สภาย่อมทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะลงมติความไว้ใจในรัฐมนตรีรายตัวหรือทั้งคณะ

ญัตติความไว้ใจนั้น ท่านมิให้ลงมติในวันเดียวกันกับวันที่ปรึกษา

มาตรา ๔๒ การประชุมของสภาผู้แทนราษฎร ย่อมเป็นการเปิดเผยตามลักษณะที่จะได้กำหนดไว้ในข้อบังคับของสภา แต่การประชุมลับก็ย่อมมีได้เมื่อคณะรัฐมนตรีร้องขอหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรรวมกันไม่ต่ำกว่าสิบห้าคนร้องขอ

มาตรา ๔๓ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจเลือกสมาชิกตั้งเป็นคณะกรรมาธิการสามัญ และมีอำนาจเลือกบุคคลที่เป็นสมาชิกหรือมิได้เป็นสมาชิกก็ตามเป็นคณะกรรมาธิการวิสามัญ เพื่อกระทำกิจการ หรือพิจารณาสอบสวนข้อความใด ๆ อันอยู่ในวงงานของสภา แล้วรายงานต่อสภา คณะกรรมาธิการที่กล่าวนี้ย่อมมีอำนาจเรียกบุคคลใด ๆ มาชี้แจงแสดงความเห็นในกิจการที่กระทำหรือพิจารณาอยู่นั้นได้

เอกสิทธิ์ที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๒๗ นั้น ท่านว่าคุ้มครองถึงบุคคลผู้กระทำหน้าที่ตามมาตรานี้ด้วย

มาตรา ๔๔ การประชุมคณะกรรมการตามมาตรา ๔๓ นั้น ท่านว่าต้องมีกรรมาธิการมาประชุมไม่ต่ำกว่ากึ่งจำนวนจึงเป็นองค์ประชุมได้

มาตรา ๔๕ สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจตั้งข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสภา เพื่อดำเนินการตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้

หมวด ๔
คณะรัฐมนตรี

มาตรา ๔๖ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วยนายกนายหนึ่ง และรัฐมนตรีอีกอย่างน้อยสิบสี่นาย อย่างมากยี่สิบสี่นาย

ในการตั้งนายกรัฐมนตรี ประธานแห่งสภาเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

ให้คณะรัฐมนตรีมีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน

มาตรา ๔๗ นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีอีกสิบสี่นาย ต้องเลือกจากสมาชิกของสภาผู้แทนราษฎร นอกนั้นจะเลือกจากผู้ที่เห็นว่ามีความชำนาญเป็นพิเศษ แม้มิได้เป็นสมาชิกของสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ แต่ต้องเป็นผู้ที่อาจดำรงตำแหน่งการเมืองได้

มาตรา ๔๘ รัฐมนตรีผู้มิได้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้น ย่อมมีสิทธิไปประชุมและแสดงความเห็นในสภาผู้แทนราษฎรได้ แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน

เอกสิทธิที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๒๗ นั้น ท่านให้นำมาใช้ด้วยโดยอนุโลม

มาตรา ๔๙ การตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรีนั้น ไม่ทำให้ผู้ได้รับตั้งจำต้องถาออกจากสมาชิกภาพ

มาตรา ๕๐ ในการบริหารราชการแผ่นดิน คณะรัฐมนตรีต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความไว้ใจของสภาผู้แทนราษฎร

รัฐมนตรีผู้ได้รับแต่งตั้งให้บัญชาการกระทรวงทบวงการ ต้องรับผิดชอบในหน้าที่ของตนต่อสภาผู้แทนราษฎรในทางรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีทุกคนจะได้รับแต่งตั้งให้บัญชาการกระทรวงทบวงการหรือไม่ก็ตาม ต้องรับผิดชอบร่วมกันในนโยบายทั่วไปของรัฐบาล

มาตรา ๕๑ รัฐมนตรีทั้งคณะต้องออกจากตำแหน่งเมื่อสภาผู้แทนราษฎรลงมติ

ไม่ไว้ใจในคณะ หรือเมื่อสภาผู้แทนราษฎรชุดที่ให้ความไว้ใจแก่คณะรัฐมนตรีในขณะเข้ารับหน้าที่นั้นสิ้นสุดลง ในกรณีทั้งสองนี้ ท่านว่าคณะรัฐมนตรีที่ออกนั้นต้องอยู่ในตำแหน่งเพื่อดำเนินการไปจนกว่าคณะรัฐมนตรีที่ตั้งขึ้นใหม่จะเข้ารับหน้าที่

นอกจากนี้ความเป็นรัฐมนตรีจะสิ้นสุดลงเฉพาะตัวโดย

(๑) ตาย

(๒) ลาออก

(๓) ขาดคุณสมบัติตามมาตรา ๒๑ (๔)

(๔) สภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่ไว้ใจ

มาตรา ๕๒ ในเหตุฉุกเฉินซึ่งจะเรียกประชุมสภาผู้แทนราษฎรให้ทันท่วงทีมิได้ พระมหากษัตริย์จะทรงตราพระราชกำหนดให้ใช้บังคับ ดั่งเช่นพระราชบัญญัติก็ได้

ในคราวประชุมสภาผู้แทนราษฎรต่อไป ท่านให้นำพระราชกำหนดนั้นเสนอต่อสภาเพื่ออนุมัติ ถ้าสภาอนุมัติแล้วพระราชกำหนดนั้นก็เป็นพระราชบัญญัติต่อไป ถ้าสภาไม่อนุมัติไซร้ พระราชกำหนดนั้นก็เป็นอันตกไป แต่ทั้งนี้ไม่กระทบถึงกิจการที่ได้เป็นไปในระหว่างที่ใช้พระราชกำหนดนั้น

คำอนุมัติและไม่อนุมัติของสภาที่กล่าวนี้ ท่านว่าให้ทำเป็นพระราชบัญญัติ

มาตรา ๕๓ พระมหากษัตริย์ทรงประกาศใช้กฎอัยการศึกตามลักษณะและวิธีการในพระราชบัญญัติกฎอัยการศึก

มาตรา ๕๔ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการประกาศสงคราม ทำหนังสือสัญญาสันติภาพสงบศึก และทำหนังสือสัญญาอื่น ๆ กับนานาประเทศ

การประกาศสงครามนั้น จะทรงทำต่อเมื่อไม่ขัดแก่บทบัญญัติแห่งกติกาสันนิบาตชาติ

หนังสือสัญญาใดๆ มีบทเปลี่ยนแปลงอาณาเขตสยาม หรือจะต้องออกพระราชบัญญัติเพื่อให้การเป็นไปตามสัญญาไซร้ ท่านว่าต้องได้รับความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา ๕๕ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะพระราชทานอภัยโทษ

มาตรา ๕๖ พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะตราพระราชกฤษฎีกาโดยไม่ขัดต่อกฎหมาย

มาตรา ๕๗ ภายในบังคับแห่งมาตรา ๓๒ และ ๔๖ บทกฎหมาย พระราชหัตถเลขา และพระบรมราชโองการใด ๆ อันเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน ท่านว่ารัฐมนตรีนายหนึ่งต้องลงนามรับสนองพระบรมราชโองการเป็นผู้รับผิดชอบ

หมวด ๕
ศาล

มาตรา ๕๘ การพิจารณาพิพากษาอรรถคดี ท่านว่าเป็นอำนาจของศาลโดยเฉพาะ ซึ่งจะต้องดำเนินตามกฎหมาย และในนามพระมหากษัตริย์

มาตรา ๕๙ บรรดาศาลทั้งหลายจักตั้งขึ้นได้แต่โดยพระราชบัญญัติ

มาตรา ๖๐ ผู้พิพากษาย่อมมีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีให้เป็นไปตามกฎหมาย

หมวด ๖
บทสุดท้าย

มาตรา ๖๑ บทบัญญัติแห่งกฎหมายใด ๆ มีข้อความแย้งหรือขัดแก่รัฐธรรมนูญนี้ ท่านว่าบทบัญญัตินั้น ๆ เป็นโมฆะ

มาตรา ๖๒ ท่านว่าสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งสิทธิเด็ดขาดในการตีความแห่งรัฐธรรมนูญนี้

มาตรา ๖๓ รัฐธรรมนูญนี้จะแก้ไขเพิ่มเติมได้แต่โดยเงื่อนไขต่อไปนี้

๑. ญัตติขอแก้ไขเพิ่มเติม ท่านว่าต้องมาจากคณะรัฐมนตรีทางหนึ่ง หรือมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งรวมกันมีจำนวนไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสี่แห่งจำนวนสมาชิกทั้งหมดทางหนึ่ง

๒. เมื่อสมาชิกได้ลงมติครั้งหนึ่งแล้ว ท่านให้รอไว้หนึ่งเดือน เมื่อพ้นกำหนดแล้วให้นำขึ้นเสนอสภาเพื่อลงมติอีกครั้งหนึ่ง

๓. การออกเสียงลงคะแนน ท่านให้ใช้วิธีเรียกชื่อและต้องมีเสียงเห็นชอบด้วยการแก้ไขเพิ่มเติมนั้น ไม่ต่ำกว่าสามในสี่แห่งจำนวนสมาชิกทั้งหมด

เมื่อการออกเสียงลงมติได้เป็นไปตามที่กล่าวข้างบนนี้แล้ว ท่านจึงให้ดำเนินการต่อไปตามบทบัญญัติมาตรา ๓๘, ๓๙

หมวด ๗
การใช้รัฐธรรมนูญและบทเฉพาะกาล

มาตรา ๖๔ ภายในบังคับแห่งบทบัญญัติหมวดนี้ ให้ใช้รัฐธรรมนูญนี้ตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป

มาตรา ๖๕ เมื่อราษฎรผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ยังมีการศึกษาไม่จบประถมศึกษาสามัญมากกว่ากึ่งจำนวนทั้งหมด และอย่างช้าต้องไม่เกินสิบปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕ สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก ๒ ประเภท มีจำนวนเท่ากัน

(๑) สมาชิกประเภทที่ ๑ ได้แก่ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นตามเงื่อนไขในบทบัญญัติมาตรา ๑๖, ๑๗

(๒) สมาชิกประเภทที่ ๒ ได้แก่ผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระหว่างเวลาที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕

มาตรานี้ยกเลิกและบัญญัติใหม่ โดยรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม ว่าด้วยบทเฉพาะกาล พ.ศ. ๒๔๘๓ มาตรา ๓ และใช้ความดังต่อไปนี้แทน

"มาตรา ๖๕ ตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินไทยชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ เป็นกำหนดเวลายี่สิบปี สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกสองประเภทมีจำนวนเท่ากัน

๑. สมาชิกประเภท ๑ ได้แก่ ผู้ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นตามเงื่อนไขในบทบัญญัติมาตรา ๑๖ และมาตรา ๑๗

๒. สมาชิกประเภทที่ ๒ ได้แก่ ผู้ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในระหว่างเวลาที่ใช้บทบัญญัติเฉพาะกาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๗๕"

มาตรา ๖๖ ในระหว่างกำหนดเวลาที่กล่าวในมาตรา ๖๕ หากว่ามีการยุบสภาตามความในมาตรา ๓๕ ไซร้ ท่านให้มีการเลือกตั้งสมาชิกใหม่เฉพาะในส่วนสมาชิกประเภทที่ ๑

มาตรา ๖๗ ภายในบังคับแห่งมาตรา ๒๑ (๒) (๓) (๔) (๕) ท่านว่าสมาชิกประเภทที่ ๒ คงอยู่ในตำแหน่งได้ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในมาตรา ๖๕ แต่ท่านมิให้มีการประชุมดำเนินการของสภาในระหว่างที่สภาต้องยุบตามความในมาตรา ๓๕

มาตรา ๖๘ ในระหว่างเวลาตั้งแต่ใช้รัฐธรรมนูญนี้ จนกว่าสมาชิกตามมาตรา ๖๕ นั้นจะเข้ารับหน้าที่แล้ว ท่านว่าสภาผู้แทนราษฎรคงประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมีอยู่แล้วโดยพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. ๒๔๗๕

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา

ประธานคณะกรรมการราษฎร

(๕๙ ร.จ. ๕๒๙ ลงวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕)

เรื่องที่ ๑๑

เค้าโครงการเศรษฐกิจ ของ นายปรีดี พนมยงค์

ถ้าจะทำตามโครงการเศรษฐกิจนี้เมื่อใด ขอให้จัดการให้ราษฎรได้เป็นผู้เลือกที่จะได้ใช้การเศรษฐกิจดังนี้จริง ๆ คือ ขอให้ฟังเสียงราษฎรจริง ๆ อย่าได้หักโหมบังคับเอาโดยทางอ้อมหรือทางใดทางหนึ่งให้ออกเสียงเห็นด้วยเลย ขออย่าโกรธราษฎร ถ้าเขาพากันออกเสียงว่าไม่ชอบวิธีเหล่านี้... และอย่าว่าราษฎรนั้นถือทิฐิมานะงมงายหรือเป็นอุบาทว์กาลีโลก

ร. ๗

ก. ความนำ

ในประกาศของคณะราษฎรเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งได้วิจารณ์การปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้นมีข้อความตอนหนึ่งว่า คณะราษฎรจะดำเนินการปกครองโดยวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอดเช่นรัฐบาลเก่า นโยบาย ๖ ประการของคณะราษฎรตามที่มีอยู่ในประกาศฉบับนั้นรวมถึงการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจด้วย โดยที่รัฐบาลใหม่ให้สัญญาว่าจะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ มีการวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก

ผู้ร่างคำประกาศฉบับนั้น คือ หลวงประดิษฐมนูธรรม "มันสมอง" ของคณะราษฎร หลวงประดิษฐ ฯ ได้รับการศึกษาทางกฎหมายและเศรษฐศาสตร์จากประเทศฝรั่งเศส เขาได้รับอิทธิพลทางแนวความคิดด้านสังคมนิยมจากการศึกษาวิชาประวัติลัทธิเศรษฐกิจ และมีความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นจะเป็นเพียงรัฐประหาร (coup d'état) ถ้าปราศจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ[๑]

แนวความคิดเบื้องหลังการร่างเค้าโครงเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ ฯ ได้รับอิทธิพลจากหลักโซลิดาริสต์ ซึ่งถือว่ามนุษย์ในสังคมเป็นเจ้าหนี้และลูกหนี้ต่อกัน ความคิดหลักของหลวงประดิษฐ ฯ ที่มีต่อสภาวะสังคมมีว่า มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาย่อมเป็นเจ้าหนี้ลูกหนี้ต่อกัน ความยากแค้นของมนุษย์เกิดจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจ สังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้ฝูงชนต้องยากจนลงได้ ฉะนั้น มนุษย์ทุกคนต่างก็มีหนี้ตามธรรมจริยาต่อกัน จำเป็นต้องร่วมประกันภัยต่อกันและร่วมกันในการประกอบการเศรษฐกิจ

ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนในระบบเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชนทุกชั้นต้องตกอยู่ในสภาพที่ช่วยตัวเองไม่ได้ ถ้ารัฐไม่ยื่นมือเข้าไปช่วยจัดระเบียบเศรษฐกิจ รัฐบาลภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชไม่มีแผนเศรษฐกิจที่แน่นอน รัฐบาลของคณะราษฎรจึงจะแก้ไขข้อบกพร่องนี้เสีย โดยกำหนดโครงการที่อาศัยหลักวิชาของการวางแผนแบบสังคมนิยมซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์โดยแท้

จากแนวความคิดและคำมั่นสัญญาเหล่านี้ หลวงประดิษฐ ฯ ได้เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจในคำชี้แจงเค้าโครงการฯ ว่า "การที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้

---

[๑] ดูคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจข้างท้ายนี้

ข้าพเจ้าได้เพ่งเล็งถึงสภาพอันแท้จริงตลอดจนนิสัยใจคอของราษฎรส่วนมาก ว่าการที่จะส่งเสริมให้ราษฎรมีความสุขสมบูรณ์นั้นก็มีอยู่ทางเดียว ซึ่งรัฐบาลจะต้องเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง โดยแบ่งการเศรษฐกิจนั้นออกเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ" ในการวางเค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ ผู้ร่างได้พยายามหยิบเอาส่วนดีของลัทธิต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมแก่ประเทศสยาม แล้วนำมาปรับปรุงเป็นแผนดังกล่าว

เค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ ก่อให้เกิดการขัดแย้งกันในคณะรัฐมนตรีซึ่งมีความเห็นแตกแยกกันเป็นสองฝ่าย ดังปรากฏอยู่ในรายงานของคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการนั้นอยู่แล้ว ความขัดแย้งนี้นำไปสู่การปิดสภา และประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา โดยพระยามโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ในการนี้รัฐบาลได้ออกคำแถลงการณ์ปิดสภา มีใจความตอนหนึ่งว่า

> "รัฐบาลขอแถลงให้ประชาชนทราบ เพื่อเป็นที่เข้าใจทั่วกันในเหตุผลอันสำคัญยิ่งที่ได้เกิดขึ้น กระทำให้เป็นความจำเป็นที่ต้องปิดสภาผู้แทนราษฎร ตั้งคณะรัฐมนตรีใหม่และรอการใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา
>
> ในคณะรัฐมนตรี ณ บัดนี้เกิดแตกแยกเป็นสองพวก มีความเห็นแตกต่างและไม่สามารถจะคล้อยตามกันได้ ความเห็นข้างน้อยนั้นปรารถนาที่จะวางนโยบายเศรษฐกิจอันมีลักษณะคอมมิวนิสต์ ความเห็นข้างมากนั้น เห็นว่านโยบายเช่นนั้นเป็นการตรงกันข้ามแก่ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวสยาม และเป็นที่เห็นได้อย่างแน่นอนทีเดียวว่า นโยบายเช่นนั้นจักนำมาซึ่งความหายนะแก่ประชาราษฎร และเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ..."

เมื่อมีการตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๕ ปรากฏว่าไม่มีชื่อหลวงประดิษฐมนูธรรมรวมอยู่ ต่อมาในวันที่ ๑๒ เมษายน รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ และในวันเดียวกันนั้นเองหลวงประดิษฐ ฯ ได้เดินทางออกจากประเทศไทยไปยังประเทศฝรั่งเศส

ในระหว่างนั้น คณะรัฐบาลได้พิมพ์พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ ฯ พระบรมราชวินิจฉัยนี้สรุปความว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจที่หลวงประดิษฐ ฯ เขียนขึ้น เป็นโครงการอย่างเดียวกับที่กำลังใช้อยู่ในประเทศรุสเซีย "...มีข้อสำคัญอันหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนอย่างไม่ต้องเป็นสิ่งสงสัยเลยว่า โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวกันอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรุสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่าง

หลวงประดิษฐ ฯ หรือหลวงประดิษฐ ฯ จะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้ง ๒ นี้เหมือนกันหมด เหมือนกันจนรายละเอียดเช่นที่ใช้และรูปของวิธีการกระทำ จะผิดกันก็แต่รุสเซียนั้นแก้เสียเป็นไทย หรือไทยนั้นแก้เป็นรุสเซีย ถ้าสตาลินเอาอย่างหลวงประดิษฐ ฯ ข้าวสาลีแก้เป็นข้าวสาร หรือข้าวสารแก้เป็นข้าวสาลี"

ตัวผู้ร่างเค้าโครงฯ เองได้ปฏิเสธเรื่องการดำเนินตามแบบฉบับของคอมมิวนิสต์รุสเซีย โดยกล่าวว่า เค้าโครงการเศรษฐกิจนี้ไม่ได้ถือหลักของลัทธิหนึ่งลัทธิใดโดยเฉพาะ และก็ไม่ขัดกับหลักการของลัทธิทุนนิยม (capitalism) ด้วย[๒]

เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐฯ ไม่ได้ถูกนำมาใช้ ข้อดีและข้อเสียของเค้าโครงการ ฯ นี้มีอย่างไร[๓] ผู้อ่านจะทราบได้จากการศึกษาเนื้อหาของเค้าโครงการฯ และพระบรมราชวินิจฉัยโดยตรง อนึ่ง ผู้รวบรวมได้นำรายงานการประชุมของกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจมารวมไว้ในตอนสุดท้ายของเรื่องด้วย เนื่องจากมีรายละเอียดที่สำคัญหลายประการเกี่ยวกับเค้าโครงการฯ ซึ่งตัวผู้ร่างได้แถลงชี้แจงต่อกรรมการ ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลชุดแรกนั่นเอง สำหรับรายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ผู้รวบรวมนำมาเสนอนี้เป็นรายงานที่สมบูรณ์กว่าฉบับที่ได้เคยมีผู้เสนอไว้แล้ว[๔] คือเป็นรายงานการประชุมฯ ฉบับที่ผู้เข้าร่วมประชุมได้แก้ไขและรับรองแล้ว การประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติได้กระทำกัน ณ วังปารุสกวัน เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕[๕] ก่อนหน้าการประชุม หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ขอให้กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีส่งจดหมายเวียนไปยังกรรมการทุกคน ขอให้เสนอความเห็น หรือแจ้งข้อสงสัยเกี่ยวกับเค้าโครง

---

[๒] ดูรายงานการประชุมของคณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจ

[๓] ผู้สนใจอ่านบทวิจารณ์เค้าโครงการเศรษฐกิจ อ่านดูได้ใน ปรีชา อารยะ, "เค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์" *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (มิถุนายน–สิงหาคม ๒๕๑๓) และชัยอนันต์ สมุทวณิช, "ปัญหาสำคัญของเค้าโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์" *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๒ (กันยายน ๒๕๑๓)

[๔] แม้ว่าการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาตินี้จะมีก่อนพระบรมราชวินิจฉัยเค้าโครงการเศรษฐกิจก็ตาม แต่ผู้รวบรวมได้นำรายงานการประชุมมาไว้หลังจากเค้าโครงเศรษฐกิจและพระบรมราชวินิจฉัย เพื่อความสะดวกของผู้อ่านในการเปรียบเทียบเอกสาร ๒ ฉบับแรกนี้ก่อน

[๕] คือที่ ดร. เดือน บุนนาค นำมารวมไว้ใน *ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก* (พระนคร เสริมวิทย์บรรณาคาร ๒๕๐๐) หน้า ๑๕๖–๑๙๔ ซึ่งเป็นรายงานฉบับที่ผู้เข้าร่วมประชุมยังไม่ได้แก้ไขร่างรายงานฉบับเดิม และเป็นรายงานที่ขาดใจความไปบางตอน

การเศรษฐกิจ ที่น่าสังเกตก็คือการถามข้อสงสัยในคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจนั้น หลวงประดิษฐมนูธรรมได้ให้ผู้ถามทำการปฏิญาณตัวไว้ด้วย อย่างไรก็ดี ท่านผู้อ่านจะสังเกตได้ว่าคำปฏิญาณนี้สอดคล้องกับข้อระลึกในการอ่านคำชี้แจงซึ่งหลวงประดิษฐฯ เขียนนำไว้ก่อนคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจของตน ดังรายละเอียดตามสำเนานี้

คำถามข้อสงสัยในคำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจ

ของ หลวงประดิษฐมนูธรรม

สำหรับ.....

ข้าพเจ้าผู้ถามซึ่งมีนามข้างท้ายนี้ ขอปฏิญาณว่าข้าพเจ้าได้อ่านเค้าโครงการนั้นจบแล้ว และได้ตั้งตนเป็นกลางในการวินิจฉัย โดยหลีกเลี่ยงเหตุชั่วร้ายที่กีดกันมิให้ลัทธิต่าง ๆ ลงรอยกันได้แล้ว ข้าพเจ้าไม่เชื่อในคำโจทนาอันไม่มีหลักฐาน ข้าพเจ้าไม่ได้ตั้งใจที่จะไม่รู้ ข้าพเจ้าไม่ได้นึกถึงประโยชน์ส่วนตน ข้าพเจ้าไม่ได้มีทิฐิมานะอันใด ข้าพเจ้าได้สอบถามหลักฐานผู้โจทนาแล้ว ข้าพเจ้ายังสงสัยในข้อความต่อไปนี้ ขอให้ท่านแจ้งข้อที่ข้าพเจ้ายังสงสัยให้ทราบด้วย

(ต่อไปนี้ขอให้เขียนข้อความที่สงสัย แจ้งชื่อหนังสืออื่นที่ผู้สงสัยได้อ่านในการทำให้เกิดสงสัยในเค้าโครงการ และนามผู้โจทนา)

---

[๖] หนังสือของกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ข. คำชี้แจงเค้าโครงการเศรษฐกิจ
ข้อระลึกในการอ่านคำชี้แจงนี้

การคิดที่จะบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้ ข้าพเจ้าได้เพ่งเล็งถึงสภาพอันแท้จริงตลอดจนนิสัยใจคอของราษฎรส่วนมาก ว่าการที่จะส่งเสริมให้ราษฎรมีความสุขสมบูรณ์นั้น ก็มีอยู่ทางเดียว ซึ่งรัฐบาลจะต้องเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง โดยแบ่งการเศรษฐกิจนั้นออกเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

ความคิดที่ข้าพเจ้าได้มีอยู่เช่นนี้ ไม่ใช่เป็นด้วยข้าพเจ้ามีอุปาทานผูกมั่นอยู่ในลัทธิใด ๆ ข้าพเจ้าได้หยิบเอาส่วนที่ดีของลัทธิต่างๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมแก่ประเทศสยามแล้วจึงได้ปรับปรุงยกขึ้นเป็นเค้าโครงการ

แต่มีข้อควรจะระลึกว่า การจัดบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจนั้นย่อมมีลัทธิอยู่มากมายหลายอย่าง แต่ผู้ที่นิยมนับถือในลัทธิต่าง ๆ ยังมิอาจที่จะตกลงกันได้ ทั้งนี้ศาสตราจารย์ เดสซองป์ส แห่งมหาวิทยาลัยกรุงปารีสได้กล่าวไว้มีอยู่ ๓ ประการ

๑. เพราะบุคคลทุกคนยังไม่รู้ในลัทธิต่าง ๆ การไม่รู้นี้เป็นโดยไม่ตั้งใจ เช่น ผู้ที่ไม่ได้ศึกษา หรืออ่านตำราที่แท้จริงของลัทธิต่าง ๆ บุคคลผู้นั้นก็มิอาจที่จะทำความตกลงอย่างไรได้

๒. เพราะตั้งใจจะไม่รู้ เช่น บุคคลที่ได้ยินได้ฟังคำโพนทะนาตลาดว่า ลัทธิหนึ่งนิยมให้ฆ่าฟันกัน ริบทรัพย์ของผู้มั่งมีเอามาแบ่งให้คนจนเท่า ๆ กัน เอาผู้หญิงเป็นของกลางแล้วก็หลงเชื่อตามคำตลาด และมีอุปาทานยึดมั่นอยู่ในความชั่วร้าย แล้วไม่ค้นคว้าและสืบต่อไปให้ทราบความว่าลัทธินั้นได้ยุยงให้คนฆ่าฟันกันจริง หรือเอาผู้หญิงมาเป็นของกลางจริง หรือริบทรัพย์แบ่งให้เท่า ๆ กันจริงหรือ

๓. เพราะเหตุประโยชน์ส่วนตน กล่าวคือ บุคคลที่แม้รู้ลัทธิต่าง ๆ ว่ามีส่วนดีอย่างไร ก็แกล้งทำเป็นไม่รู้ ไม่ยอมที่จะดำเนินตาม เพราะเหตุที่ตนมีประโยชน์ส่วนตัวที่จะป้องกันไม่ให้ลัทธิต่าง ๆ นั้น เช่น ลัทธิโซเชียลิสต์ที่ประสงค์ให้รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง เพื่อประโยชน์ของราษฎรเสียทั้งหมดดังนี้ ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมก็ไม่นิยมลัทธิโซเชียลิสต์ เพราะเกรงไปว่าประโยชน์ที่ตนมีอยู่ในอุตสาหกรรมนั้นจะต้องถูกริบ หรือบุคคลที่เกลียดชังรัฐบาลด้วยเหตุส่วนตัว แม้จะรู้ลัทธิต่าง ๆ และจะเห็นว่าลัทธินั้นดีก็ตาม และเมื่อรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการลัทธินั้น ตนเองได้ตั้งใจเป็น

ปรปักษ์กันกับรัฐบาลแสร้งทำเป็นถืออีกลัทธิหนึ่ง บุคคลจำพวกนี้จัดเป็นพวกอุบาทว์กาลีโลกเพราะเหตุที่ตนมุ่งแต่ประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่ หาได้มุ่งถึงประโยชน์ของราษฎรโดยทั่วไปไม่

สำหรับประเทศไทยที่ข้าพเจ้าเคยสังเกตมายังเห็นว่ามีเหตุหนึ่ง คือ ทิฐิมานะ ข้าพเจ้าเคยอ่านคำบรรยายของท่านนักปราชญ์ในเมืองไทยบางท่าน ซึ่งอธิบายกล่าวภายในลัทธิหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ถามท่านผู้นั้นว่า ท่านได้อ่านจากหนังสือปรปักษ์จากลัทธินั้นหรือคำเล่าลือ ได้ความว่า ท่านได้ยินคำเล่าลือ ข้าพเจ้าจึงแนะนำให้อ่านหนังสือของผู้ที่เป็นกลาง ท่านอ่านและเห็นจริงว่าที่บรรยายมาแล้วเป็นคำเท็จ แต่เพื่อที่จะสงวนชื่อเสียงส่วนตัวของท่าน ท่านก็มีทิฐิมานะแสร้งบรรยายอยู่ตามเดิมทั้ง ๆ ที่รับกับข้าพเจ้าแล้วว่าท่านผิด แต่ท่านต้องทำโดยมานะ ท่านนักปราชญ์เหล่านี้เป็นพวกอุบาทว์กาลีโลกเช่นเดียวกับพวกที่นึกถึงประโยชน์ส่วนตัวเป็นใหญ่

ฉะนั้น ผู้ที่อ่านคำชี้แจงของข้าพเจ้าขอได้ตั้งใจเป็นกลางหลีกเลี่ยงจากเหตุชั่วร้ายดังกล่าวข้างต้นนี้ และวินิจฉัยว่าเค้าโครงการฯ ที่ข้าพเจ้าคิดอยู่นี้จะช่วยราษฎรได้ตามที่คณะราษฎรได้ประกาศไว้นั้นหรือไม่ เมื่อติดขัดประการใดก็ขอได้โปรดถามผู้แย้งว่าเหตุผลนั้นเป็นของเขาเอง หรือเป็นเหตุผลที่เขาได้ยินจากปากตลาดอย่างใด หรือมทั้งสอบถามถึงเอกสารอันเป็นหลักฐานใด ๆ ซึ่งผู้แย้งได้อ่าน หรือได้พบแล้ว ได้โปรดแจ้งมายังข้าพเจ้าด้วย

อ่านคำชี้แจงนี้ไม่ใช่ต้องการว่าผู้มีปริญญาจึงจะวินิจฉัยได้ แม้ผู้ไม่ได้รับปริญญา ถ้าค้นคว้าสืบสวนจริงไม่ใช่เชื่อแต่ข่าวเล่าลือ ก็วินิจฉัยได้ดีกว่าผู้ไม่สืบค้นคว้าความจริง

หมวดที่ ๑

ประกาศของคณะราษฎร

เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ คณะราษฎรได้ประกาศต่อประชาชนถึงวัตถุที่ประสงค์ คือหลัก ๖ ประการ หลักซึ่งเกี่ยวแก่เศรษฐกิจของประเทศ มีความว่า

"จะต้องบำรุงความสุขของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลจะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก"

ความข้อนี้ย่อมฝังอยู่ในใจของประชาชนถ้วนหน้า และจะจารึกลงในประวัติของ

การเปลี่ยนการปกครอง ข้าพเจ้าจึงยังคงยืนยันความข้อนี้อยู่เสมอ และเห็นว่าถ้ารัฐบาลได้จัดวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติให้เหมาะสมแล้ว การหางานให้ราษฎรทุกคนทำหาใช่เป็นการสุดวิสัยไม่ การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้เป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้าในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลือกนอกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญ คือ "บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร" และถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขกุญแจเปิดประตูช่องให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครองให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน และเมื่อประตูที่กีดกันอยู่ได้เปิดออกแล้ว รัฐบาลก็จะต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้นเข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่นำให้ราษฎรเดินถอยหลังเข้าคลอง ด้วยเหตุดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลซึ่งรับหลัก ๖ ประการ ของคณะราษฎร ที่จะต้องจัดการให้เป็นไปตามวัตถุที่ประสงค์ที่คณะราษฎรนั้น

หมวดที่ ๒
ความไม่เที่ยงแท้แห่งการเศรษฐกิจ

ผู้ที่มีจิตเป็นมนุษย์ประกอบด้วยความเมตตากรุณาแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว เมื่อเห็นสภาพชาวนาในชนบทก็ดี เห็นคนยากจนอนาถาในพระนครก็ดี ก็จะปรากฏความสมเพชเวทนาขึ้นในทันทีทันใด ท่านคงจะเห็นว่าอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ อันเป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต บุคคลเหล่านี้แร้นแค้นปานใด แม้วันนี้มีอาหารรับประทาน พรุ่งนี้และวันต่อไปจะยังคงมีหรือขาดแคลนก็ทราบไม่ได้ อนาคตย่อมไม่แน่วแน่ เมื่อท่านปลงสังขารต่อไปว่าชีวิตของเรานี้ย่อมชรา เจ็บป่วย ก็แหละก็เมื่อบุคคลเข้าอยู่ในสภาพเช่นนั้นจะยังคงมีอาหารรับประทานอีกหรือ แม้แต่กำลังวังชาจะแข็งแรงก็ยังขาดแคลนอยู่แล้ว

ความไม่เที่ยงแท้แห่งการดำรงชีวิตนี้ มิใช่จะมีแต่ในหมู่ราษฎรที่ยากจนเท่านั้น คนชั้นกลางก็ดี คนมั่งมีก็ดี ย่อมจะประสบความไม่เที่ยงแท้ด้วยกันทุกรูปทุกนาม ขอให้คิดว่าเงินทองที่ท่านหามาได้ในเวลานี้ ท่านคงจะเก็บเงินนั้นไว้ได้จนกว่าชีวิตของท่านจะหาไม่ และอยู่ตลอดไปสืบถึงบุตรหลานเหลนของท่านได้หรือ ตัวอย่างมีอยู่มากหลายที่ท่านคงพบเห็นว่า คนมั่งมีในสมัยหนึ่งต้องกลับเป็นคนยากจนอีกสมัยหนึ่ง หรือมรดกที่ตกทอดไปถึงบุตรต้องละลายหายสูญไม่คงอยู่ตลอดชีวิตของบุตร บุตรของผู้มั่งมีกลับตกเป็นผู้ยากจนเช่นนี้ ท่านก็คงเห็นแล้วว่า เงินนั้นไม่ใช่สิ่งที่แท้เที่ยงอันจะประกัน

การดำรงชีวิตของท่านได้ ท่านจะรู้แน่หรือว่าสังขารของท่านจะยังคงแข็งแรง ทำงานได้จนตลอดชีวิต ถ้าท่านป่วยหรือพิการอย่างใดขึ้น ท่านทำงานไม่ได้ ท่านต้องใช้เงินที่ท่านมีอยู่แล้ว เงินนั้นย่อมสูญสิ้นหมดไป เช่นนี้แล้วท่านจะได้อาหารที่ไหนมารับประทาน เพราะท่านป่วยเจ็บหรือพิการทำงานไม่ได้ ท่านคงนึกว่าถ้าท่านอยู่ในสภาพเช่นนี้ท่านจะรู้สึกอย่างไร

หมวดที่ ๓

การประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

ความไม่เที่ยงแท้ในการเศรษฐกิจเป็นอยู่เช่นนี้ จึงมีนักปราชญ์คิดแก้โดยวิธีให้รัฐบาลประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร (social assurance) กล่าวคือ ราษฎรที่เกิดมาย่อมจะได้รับประกันจากรัฐบาลว่า ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นเด็ก หรือเจ็บป่วย หรือพิการ หรือชราทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรก็จะได้มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เมื่อรัฐบาลได้ประกันเช่นนี้แล้ว ราษฎรทุกคนจะนอนตาหลับ เพราะตนไม่ต้องกังวลว่าเมื่อเจ็บป่วย หรือพิการ หรือชราแล้วจะต้องอดอยาก หรือเมื่อตนมีบุตรจะต้องเป็นห่วงใยในบุตร เมื่อตนสิ้นชีพไปแล้วว่าบุตรจะอดอยากหรือหาไม่ เพราะรัฐบาลเป็นผู้ประกันอยู่แล้ว การประกันนี้ย่อมวิเศษดียิ่งกว่าการสะสมเงินทอง

เพราะเงินทองนั้นเองก็ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้ ดังได้พรรณนามาแล้ว การประกันเช่นนี้เป็นการเหลือวิสัยที่บริษัทเอกชนจะพึงทำได้ หรือถ้าทำได้ราษฎรก็จะต้องเสียค่าประกันแพงจึงจะคุ้ม ราษฎรจะเอาเงินที่ไหนมา การประกันเช่นนี้จะทำได้ก็แต่โดย "รัฐบาล" เท่านั้น เพราะรัฐบาลไม่จำเป็นที่จะต้องเก็บเบี้ยประกันภัยจากราษฎรโดยตรง รัฐบาลอาจจัดหาสิ่งอื่นแทนเบี้ยประกันภัยได้ เช่น ให้แรงงานของราษฎรได้ใช้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น การเก็บภาษีอากรโดยทางอ้อมเป็นจำนวนมากคน คนหนึ่งวันละเล็กละน้อย ซึ่งราษฎรไม่รู้สึก ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น

ความคิดที่จะให้รัฐบาลได้มีประกันเช่นนี้แก่ราษฎรในต่างประเทศ นับวันแต่จะเจริญขึ้นเป็นลำดับ ในการที่จะจัดให้รัฐบาลได้มีประกันแก่ราษฎรเช่นนี้ ก็ต้องออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องจ่ายเงินให้ราษฎรทุกคน เป็นจำนวนพอกับที่ราษฎรจะนำเงินนั้นไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนต้องการในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ได้ตามสภาพ (ดูร่างพระราชบัญญัตินี้ต่อไปข้างท้าย)

การจ่ายเงินเดือนให้แก่ราษฎรถ้วนหน้านี้ เห็นว่าถูกต้องต่อวิสัยของราษฎรโดยแท้ เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่ว่าทุก ๆ คนชอบทำราชการ ชอบมีเงินเดือน แต่กระนั้นยังมีข้าราชการบางคนเที่ยวป่าวประกาศและป้องกันกีดขวาง ไม่อยากให้ราษฎรได้ทำราชการบ้าง ทั้ง ๆ ที่ผู้นั้นเองก็เป็นข้าราชการมีเงินเดือน

ก็เมื่อรัฐบาลต้องจ่ายเงินเดือนแก่ราษฎรเช่นนี้ จะเอาเงินที่ไหนมาจ่าย ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ขอเตือนให้ระลึกเสียก่อนว่า เงินเป็นสิ่งที่รับประทานไม่ได้ เงินย่อมเป็นสิ่งที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ การจ่ายเงินก็เท่ากับการจ่ายอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ขอให้ระลึกว่าเงินที่ท่านหาได้ ท่านนำเอาเงินนั้นไปทำไม ท่านก็นำไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เหตุฉะนั้นถ้าจะเปรียบเทียบว่าเงินเป็นคะแนนชนิดหนึ่งก็ไม่ผิด การจ่ายเงินเดือนก็เท่ากับจ่ายคะแนนให้ราษฎรที่จะจับจ่าย แลกเปลี่ยนกับปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของราษฎร ผลที่สุดราษฎรจะพึงได้รับก็คือ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เช่น อาหาร สถานที่อยู่ ฯลฯ

ฉะนั้น ในการจ่ายเงินให้แก่ราษฎรนั้น รัฐบาลไม่ต้องริบทรัพย์ของผู้มั่งมีมาจ่าย รัฐบาลอาจจัดให้มีปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตโดยจัดให้มีสหกรณ์ให้พร้อมมูล เพื่อรับแลกกับเงินเดือนซึ่งรัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรเป็นการหักกลบลบหนี้กันไป เช่น ราษฎรคนหนึ่งได้รับเงินเดือน ๒๐ บาท และราษฎรต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ เป็นจำนวน ๒๐ บาท ดังนี้แล้วเงินที่รัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรไปก็กลับมาเป็นของรัฐบาลอีก เงินที่จะคงตกแก่ราษฎรต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ เป็นจำนวนราคาน้อยกว่าจำนวนที่ตนได้รับ เงินที่ตกอยู่ในมือราษฎรนี้เท่านั้นที่รัฐบาลจะจัดหาสำรองตามประเพณีนิยมของโลก เช่น ทองคำ หรือเนื้อเงิน หรือถ้าจะไม่ต้องออกธนบัตรให้มาก ซึ่งต้องการทุนสำรองมาก รัฐบาลอาจจัดให้มีธนาคารแห่งชาติเป็นที่เชื่อถือได้ ซึ่งราษฎรจะได้นำเงินมาฝาก และการจับจ่ายก็ใช้เช็คและวิธีหักกลบลบหนี้ ดังนี้ ธนบัตรที่จะออกให้หมุนเวียนก็จะไม่จำเป็นที่จะต้องมีจำนวนมากมาย

ฉะนั้น การที่จะให้รัฐบาลเป็นผู้ประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร โดยรัฐบาลเป็นผู้จ่ายเงินเดือนให้ราษฎรแล้ว ก็จำเป็นอยู่เองที่รัฐบาลจะต้องจัดให้สหกรณ์เป็นผู้ทำสิ่งของซึ่งเป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต และเป็นผู้จำหน่ายสิ่งเหล่านี้เสียเอง หรือเป็น

ผู้ควบคุม แล้วรัฐบาลจะประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรได้อย่างไร รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาจ่ายเป็นเงินเดือนให้แก่ราษฎร

การประกอบการเศรษฐกิจใด ๆ ย่อมต้องอาศัย

๑. ที่ดิน ซึ่งรวมทั้งทรัพย์ซึ่งติดอยู่กับที่ดิน และซึ่งอยู่บนพื้นดิน และใต้ดิน

๒. แรงงาน

๓. เงินทุน

ราษฎรในเวลานี้ต่างคนมีที่ดินและเงินทุนเพียงพออยู่หรือ เราจะเห็นได้ว่า ๙๐% ของราษฎรหามีที่ดินและเงินทุน พอที่จะประกอบการเศรษฐกิจแต่ลำพังให้ถูกต้องครบถ้วนไม่ ราษฎรต่างก็มีแรงงานประจำตนของตน แรงงานนี้ตนจะเอาไปทำอะไรเมื่อตนไม่มีที่ดินและเงินทุนเพียงพอ

แต่ถ้าจะพิจารณาถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุนของราษฎรรวมกันแล้ว จะเห็นได้ว่าในประเทศไทยมีที่ดินถึง ๕ แสนตารางกิโลเมตรเศษ (คิดเป็นไร่ได้กว่า ๓๒๐ ล้านไร่) บนพื้นดินอุดมไปด้วยต้นไม้และพืชผลที่จะปลูกผัก ในใต้ดินนั้นอุดมไปด้วยแร่โลหะธาตุทั้งหลาย มีพลเมืองถึง ๑๑ ล้านคนเศษ ส่วนเงินทุนเหล่านั้นแม้นเราจะไม่มีมากมายแต่ประเทศไทยไม่ใช่ป่าเถื่อนเสียทีเดียว ทรัพย์สินและชื่อเสียงของประเทศที่ได้มีอยู่ก็อาจเป็นทางที่จะหาเงินทุนมาได้บ้าง โดยนโยบายการคลังอันไม่ทำให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร

หมวดที่ ๔
แรงงานที่สูญเสียไปและพวกหนักโลก

น่าเสียใจซึ่งที่ดินของเราอันอุดมอยู่แล้วนี้ยังมิได้ใช้ให้เป็นประโยชน์ ทั้งนี้เพราะการประกอบการเศรษฐกิจตามทำนองเอกชนต่างคนต่างทำดั่งที่เป็นมาแล้ว ทำให้แรงงานสูญเสียไปโดยเปล่าประโยชน์บ้าง และขาดเครื่องจักรกลที่จะช่วยแรงงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้นบ้าง มีพวกหนักโลก (social parasite) บ้าง ดั่งจะได้พรรณนาต่อไปนี้

บทที่ ๑
แรงงานเสียไปโดยที่มิได้ใช้เต็มที่

จะเห็นได้ว่าชาวนาซึ่งเป็นพลเมืองส่วนมากของประเทศไทยทำนาปีหนึ่ง คนหนึ่งไม่เกิน ๖ เดือน (รวมทั้งไถ หว่าน เกี่ยว ฯลฯ) ยังมีเวลาเหลืออีก ๖ เดือนซึ่งต้อง

สูญเสียไป ซึ่งถ้าหากเวลาที่เหลือ ๖ เดือนนี้ ราษฎรมีทางที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ในการประกอบการเศรษฐกิจได้แล้ว ความสมบูรณ์ของราษฎรก็ย่อมจะต้องเพิ่มขึ้นได้ ข้าพเจ้ายินดีที่จะได้รับคำชี้แจงจากผู้สนใจในการเศรษฐกิจว่า การที่แก้ไขให้ราษฎรได้ใช้เวลาว่างที่เหลืออยู่นี้ให้เป็นประโยชน์ได้ โดยวิธีที่ปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำนั้นสำเร็จได้อย่างไร ข้าพเจ้าเห็นว่าจะมีอยู่ก็แต่รัฐบาลที่จะกำหนดวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติให้ราษฎรได้ใช้เวลาที่เหลืออีก ๖ เดือนนี้ให้เป็นประโยชน์

บทที่ ๒

แรงงานเสียไปเพราะจัดการเศรษฐกิจไม่เหมาะ

แม้แรงงานที่ใช้ในการประกอบการเศรษฐกิจในระหว่าง ๖ เดือนก็ดี แรงงานเหล่านี้ยังเปลืองไปโดยใช่เหตุเพราะเอกชนต่างคนต่างทำ เช่น ชาวนาที่ต่างแยกกันทำเป็นราย ๆ ไปดังนี้ แรงงานย่อมเปลืองมากกว่ารวมกันทำ ชาวนารายหนึ่งย่อมเลี้ยงกระบือของตนเอง ไถ หว่าน เกี่ยว ของตนเอง (ยกเว้นมีการลงแขกบางครั้งบางคราว) ต้องหาอาหารเอง แต่ถ้าชาวนารวมกันทำก็อาจประหยัดแรงงานลงได้ เช่น กระบือหนึ่งตัว ชาวนาที่แยกกันทำจะต้องเลี้ยงเอง ถ้ารวมกันหลาย ๆ ตัวแล้ว กระบือนั้นก็อาจรวมกันเลี้ยง และใช้คนเลี้ยงรวมกันได้เป็นการประหยัดแรงงานได้ส่วนหนึ่ง นอกจากนั้น การบ้าน เช่น อาหาร ก็จะรวมกันทำได้เหมือนดังเช่นสโมสร หรือร้านจำหน่ายอาหารที่วันหนึ่ง ๆ มีคนมารับประทานอาหารหลายสิบคน และอาจใช้คนปรุงอาหารเพียงคนหนึ่งหรือสองคนก็ได้

ดังนี้แรงงานในการทำอาหาร ในการเลี้ยงกระบือ ฯลฯ นั้น เมื่อชาวนารวมกันทำแล้วก็จะประหยัดได้อีกมาก และแรงงานที่ยังเหลืออยู่ก็จะนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการประกอบการเศรษฐกิจที่เรายังขาดอยู่ ก็ถ้าหากปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำอยู่เช่นนี้ตลอดไปแล้ว การประหยัดแรงงานก็ย่อมจะมีไม่ได้

บทที่ ๓

แรงงานเสียไปโดยไม่ได้ใช้เครื่องจักรกล

เรื่องนี้ย่อมทราบกันดีแล้วว่าการทำนาของเราได้ใช้วิธีไถ หว่าน เกี่ยวของตนเอง ฯลฯ เหล่านี้โดยแรงคนและสัตว์พาหนะ จริงอยู่วิธีทำด้วยแรงงานคนและสัตว์พาหนะนี้ ย่อมเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งในสมัยป่าเถื่อน และในสมัยที่เครื่องจักรกลที่ยังมิได้คิดขึ้นในเวลานั้น แต่ถ้าให้ผู้ชำนาญการจักรกลปรับปรุงเครื่องจักรกลให้เหมาะสม

แก่กูมิประเทศแล้ว ซึ่งสามารถเป็นได้เพราะวิทยาศาสตร์ใด ๆ ในโลกที่จะไม่สามารถทำได้นั้นไม่มี เว้นแต่จะไม่ได้สนใจกันเท่านั้น

และเป็นธรรมดาของการเศรษฐกิจ เมื่อมีเครื่องจักรกล แรงงานก็ย่อมจะเพิ่มขึ้นได้มาก เช่น การไถที่ได้ทดลองทำกันในเวลานี้ ก็ย่อมเห็นได้ชัดแล้วว่าเครื่องไถนาเครื่องหนึ่งซึ่งใช้คนสองคน อาจทำการได้ในฤดูกาลหนึ่งหลายพันไร่ คนไทยเป็นผู้ที่มีร่างกายเล็กและแข็งแรงน้อยกว่าคนจีนหรือฝรั่ง การทำเศรษฐกิจใดถ้าอาศัยกำลังคนแล้วเราจะสู้คนจีนหรือฝรั่งไม่ได้ เราจะสู้เขาได้ก็ต่อเมื่อเราใช้เครื่องจักรกล การนำเครื่องจักรมาใช้นี้ ชาวนาทุกคนสามารถมีเครื่องจักรกลได้หรือ ชาวนามีทุนพอจะซื้อหรือ เป็นความจริงที่เอกชนบางคนย่อมหามาได้เพราะมีเงินทุน ไม่จำเป็นต้องอาศัยรัฐบาล แต่ให้พึงระวังว่าเครื่องจักรกลมีคุณอนันต์และโทษมหันต์เหมือนกัน การที่ในต่างประเทศมีคนที่ไม่มีงานทำมากขึ้นทุกวันนี้ ไม่ใช่เพราะเครื่องจักรกลที่มีขึ้นแทนแรงงานของคนดอกหรือ เครื่องจักรกลเมื่อมีมาก คนไม่มีงานทำย่อมมีมากขึ้น สมมุติว่าโรงทอผ้าซึ่งแต่เดิมเป็นโรงงานซึ่งทำด้วยมือใช้คนงาน ๑,๐๐๐ คน เมื่อโรงทอผ้านั้นเปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรกล ต้องการคนงานเพียง ๑๐๐ คนเช่นนี้แล้ว คนอีก ๙๐๐ คนก็จะต้องออกจากโรงงานนั้นกลายเป็นคนไม่มีงานทำ แต่ทั้งนี้ก็จะโทษเครื่องจักรกลก็มิได้ เพราะเครื่องจักรกลเป็นสิ่งที่ช่วยมนุษย์มิให้ต้องทรมาน การที่มีคนไม่มีงานทำเพราะโรงงานได้เปลี่ยนใช้เครื่องจักรกลนั้น เป็นโดยเหตุที่เอกชนต่างคนต่างทำ และเป็นธรรมดาอยู่เองซึ่งเมื่อโรงงานต้องการคนงาน ๑๐๐ คน คนงานที่เหลืออีก ๙๐๐ คน เจ้าของโรงงานจะมีความจำเป็นอย่างไรที่จะต้องจ้างเอาไว้ให้เปลืองเปล่า ๆ และอีก ๙๐๐ คนนี้จะไปหางานที่ไหนทำ ถ้าโรงงานต่าง ๆ หรือการกสิกรรมต่าง ๆ ได้ใช้เครื่องจักรกลไปทั้งนั้น คนที่ไม่มีงานทำจะมีจำนวนมาก ผลสุดท้ายความหายนะก็มาสู่ แต่ถ้ารัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจแล้ว ก็มีแต่ผลดีอย่างเดียวที่จะได้รับจากเครื่องจักรกล

สมมุติว่า โรงงานทอผ้าตามตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเปลี่ยนใช้เครื่องจักรกลมีคนงานที่ต้องออกจากโรงงานนั้น ๙๐๐ คน รัฐบาลอาจรับคนเหล่านี้ไปทำในโรงงานอื่นที่จะสร้างขึ้นใหม่ เช่น โรงทำไหม โรงทำน้ำตาล หรือสร้างถนนหนทาง โค่นสร้างป่าหรือทำการเพาะปลูก ฯลฯ และสมมุติว่าโรงงานและการประกอบเศรษฐกิจต่าง ๆ มีอยู่พร้อมมูลเพียงพอไม่จำต้องขยายต่อไป แล้วก็ลดเวลาทำงานของคนงานลง เช่น เดิมทำวันละ ๘ ชั่วโมง เมื่อเครื่องจักรกลมีมากขึ้นคนงานก็ลดลง เช่น เหลือวันละ ๗–๖–๕–๔–๓–๒–๑ ดังนี้ โดยไม่ต้องลดเงินเดือนของคนงานด้วย วิธีนี้ก็จะได้รับผลดีจากเครื่อง

จักรกล ค่อกดความทรมานร่างกายของมนุษย์มากขึ้น จริงอยู่การที่เอกชนเป็นเจ้าของโรงงาน เอกชนอาจลดเวลาทำงานได้ แต่การลดเวลาทำงานนั้นเอกชนย่อมลดค่าจ้างลงได้ ยิ่งกว่านั้นถ้าจำนวนคนไม่มีงานทำมีมากกว่างานที่จะให้ทำแล้ว ค่าจ้างก็ลดลงเป็นธรรมดาและเป็นกฎแห่งการเศรษฐกิจ ผลร้ายจะตกอยู่แก่ราษฎร และเครื่องจักรกลจะเป็นสิ่งประหัตประหารราษฎร เมื่อไม่ต้องการประหัตประหารก็ไม่ต้องใช้เครื่องจักรกล เมื่อไม่ใช้เครื่องจักรกลความลำหลังก็จะมีอยู่ตลอดไป

การที่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจเสียเองโดยจัดให้มีสหกรณ์นั้น นอกจากจะแก้ปัญหาเรื่องงานแล้ว การหาทุนยังสะดวกยิ่งกว่าเอกชน เพราะรัฐบาลอาจวางนโยบายการคลัง เช่น การเก็บภาษีทางอ้อม (indirect tax) ซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันหนึ่งเล็กน้อยซึ่งราษฎรไม่รู้สึกเดือดร้อนนัก เมื่อรวมเป็นปีก็ได้เงินจำนวนมาก เช่น ถ้าหากจะมีภาษีทางอ้อมใดซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันละหนึ่งสตางค์ ในปีหนึ่งพลเมือง ๑๑ ล้านคนก็คงได้ ๔๐ ล้านบาทเศษ นอกจากนี้รัฐบาลยังอาจที่จะอาศัยชื่อเสียงและทรัพย์สินของรัฐบาลจัดการกู้เงินอันเป็นประกันดีกว่าเอกชน หรือรัฐบาลอาจตกลงกับต่างประเทศซื้อเครื่องจักรกลมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งราคาถูก และผ่อนส่งเป็นงวด ๆ ดังที่ต่างประเทศได้เคยทำมาได้ผลดี

บทที่ ๔

แรงงานที่เสียไปเพราะบุคคลที่เกิดมาหนักโลก

ในประเทศไทยนี้มีบุคคลที่เกิดมาหนักโลกอาศัยบุคคลอื่นกินมีจำนวนไม่น้อย กล่าวคือ ตนไม่เป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจ หรือกิจการใดให้เหมาะสมกับแรงงานของตน อาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และสถานที่ของผู้อื่น หรือบางทีก็ทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ในกรุงเทพฯ หรือในหัวเมือง เมื่อสังเกตตามบ้านของชนชั้นกลาง หรือตามบ้านของคนมั่งมีแล้วก็จะเห็นว่า ผู้ที่อาศัยกินอยู่เป็นจำนวนมาก บุคคลจำพวกนี้นอกจากจะหนักโลกแล้วยังเป็นเหตุที่ทำให้ราคาสิ่งของเพิ่มขึ้นได้ เช่น ในประเทศหนึ่งมีคนทำงาน ๑๐๐ คน ทำข้าวได้คนหนึ่ง ๑ ตัน ได้ ๑๐๐ ตัน แต่มีคนที่อาศัยอยู่เปล่า ๕๐ คน ดังนี้ ถ้าพวกหนักโลกนี้ทำงานร่วมกับอีก ๑๐๐ คน ก็คงจะได้ข้าวเพิ่มอีก ๕๐ ตัน ได้เงินเพิ่มขึ้นเพราะข้าวมีจำนวนมากขึ้น บุคคลจำพวกนี้ถ้าปล่อยให้คงอยู่ตราบปัจจุบันนี้ก็จะกลายเป็นคนขี้เกียจไป การปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ และปล่อยให้มีคนเกียจคร้านคอยอาศัยกินดังนั้น ผลเศรษฐกิจของประเทศก็จะลดน้อยลง ไม่มีวิธีใดที่ดีกว่าที่รัฐบาล

จะประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง และหาทางที่จะบังคับและให้ราษฎรประเภทนี้ทำงาน จึงจะใช้แรงงานของผู้ที่หนักโลกนี้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองได้

หมวดที่ ๕
วิธีซึ่งรัฐบาลจะหาที่ดิน แรงงาน เงินทุน

หลักสำคัญที่ควรคำนึงก็คือ รัฐบาลจำต้องดำเนินวิธีละม่อม คือ ต้องอาศัยการร่วมมือระหว่างคนมั่งมีและคนจน รัฐบาลจะต้องไม่ประหัตประหารคนมั่งมี

บทที่ ๑
การจัดหาที่ดิน

เวลานี้ที่ดินซึ่งทำการเพาะปลูกได้ตกอยู่ในมือของเอกชน นอกนั้นเป็นป่าที่จะต้องก่นสร้าง ที่ดินซึ่งอยู่ในมือเอกชนในเวลานี้ ผลจากที่ดินนั้นย่อมได้แทบไม่คุ้มค่าใช้จ่ายและค่าอาหาร และค่าดอกเบี้ย เพราะชาวนาเวลานี้แทบกล่าวได้ว่า ๙๙% ที่เป็นลูกหนี้เอาที่ดินไปจำนองหรือประกันแก่เจ้าหนี้ ฝ่ายเจ้าของเองก็เก็บดอกเบี้ยหรือต้นทุนไม่ได้ หรือผู้ที่มีนาให้เช่า เช่น นาในทุ่งรังสิตเป็นต้น เจ้าของนาแทนที่จะเก็บค่าเช่าได้กลับจำต้องออกเงินเสียค่านา เป็นการขาดทุนย่อยยับกันไปไม่ว่าคนมีหรือคนจน เจ้าของนาเป็นส่วนมากประสงค์ขายนา แม้จะต้องขาดทุนลงบ้าง หรือฝ่ายเจ้าหนี้ให้ชาวนายืมเงินก็อยากได้เงินของตนคืน

การบังคับจำนองหรือการเอาที่ดินออกขายทอดตลาดนั้น เวลานี้ราคาที่ดินก็ตกต่ำ ทั้งนี้เป็นผลที่การประกอบเศรษฐกิจ รัฐบาลปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ เมื่อการเป็นเช่นนี้แล้ว ถ้ารัฐบาลจะซื้อที่ดินเหล่านั้นกลับคืนมาก็เชื่อว่าชาวนาเจ้าของที่ดินผู้รับจำนองที่ดินทั้งหลายคงจะยินดีไม่ใช่น้อย เพราะการที่ตนยังคงมีกรรมสิทธิ์อยู่ในที่ดิน หรือยังคงยึดที่ดินไว้เป็นประกันมีแต่จะขาดทุนอย่างเดียว การซื้อที่ดินกลับคืนมานี้เป็นวิธีแตกต่างกับวิธีริบทรัพย์ของคอมมิวนิสต์

รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาซื้อที่ดิน

ในเวลานี้รัฐบาลไม่มีเงินจะซื้อที่ดินได้เพียงพอ แต่รัฐบาลอาจออกใบกู้ให้เจ้าของที่ดินถือไว้ตามราคาที่ดินของตน ใบกู้นั้นรัฐบาลจะได้กำหนดให้เงินผลประโยชน์แทนดอกเบี้ย ให้ตามอัตราดอกเบี้ยของการกู้เงินในขณะที่ซื้อ ซึ่งไม่เกินร้อยละ ๑๕ อันเป็นอัตราสูงสุดในกฎหมาย เช่นที่ดินราคา ๑,๐๐๐ บาท เจ้าของที่ดินก็ถือใบกู้เป็นราคา

๑,๐๐๐ บาท และสมมุติว่าดอกเบี้ยในขณะนั้นเป็นร้อยละ ๗ เจ้าของที่ดินก็ได้ดอกเบี้ยปีละ ๗๐ บาท เป็นต้น ดังนี้เป็นการได้ที่แน่นอนยิ่งกว่าการให้เช่า หรือให้ทำเอง ทั้งนี้ก็เท่ากับเจ้าของที่ดินแทนที่จะถือโฉนดหรือหนังสือสำคัญสำหรับที่ดิน บอกจำนวนที่ดิน เจ้าของที่ดินถือใบกู้ของรัฐบาลบอกจำนวนเงินที่รัฐบาลเป็นลูกหนี้

ที่ดินชนิดใดบ้างที่รัฐบาลต้องซื้อกลับคืน

ที่ดินที่รัฐบาลต้องซื้อกลับคืนนี้ ก็คือที่ดินที่จะใช้ประกอบการเศรษฐกิจ เช่น ที่นาหรือไร่ เป็นต้น ส่วนที่บ้านอยู่อาศัยนั้นไม่จำเป็นที่รัฐบาลต้องซื้อคืน เว้นไว้แต่เจ้าของประสงค์จะขายแลกกับใบกู้ การจัดให้มีบ้านสำหรับครอบครัว (homestead) ซึ่งเมื่อคิดเทียบกับเนื้อที่ทั้งหมดในประเทศแล้ว ไม่มีจำนวนมากมายที่จะเป็นการขัดขวางต่อการดำเนินการเศรษฐกิจ เหตุฉะนั้นจะยังคงให้มีอยู่ได้ก็ไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใด

เมื่อที่ดินได้กลับคืนมาเป็นของรัฐบาลเช่นนี้แล้ว รัฐบาลจะได้กำหนดลงไปได้ถนัดว่า การประกอบการเศรษฐกิจในที่ดินนั้นจะแบ่งออกเป็นส่วนอย่างไร และจะต้องใช้เครื่องจักรกลชนิดใด เป็นจำนวนเท่าใด การทดน้ำจะต้องขุดคูหรือทำคันนาอย่างไร ในเวลานี้ที่ดินที่แยกย้ายอยู่ระหว่างเจ้าของต่าง ๆ นั้น ต่างเจ้าของก็ทำคูทำคันนาของตน แต่เมื่อที่ดินตกมาเป็นของรัฐบาลเช่นนี้แล้ว ถ้าที่ที่มีระดับเดียวกันก็จะประหยัดค่าใช้จ่ายได้มาก เช่น การทำคูทำคันนาอาจจะทำน้อยลงได้ นอกจากนั้นการใช้เครื่องจักรกล เช่น การไถ ก็จะได้ดำเนินติดต่อกัน มิฉะนั้นจะต้องไถที่นี่แห่งหนึ่ง ที่โน่นแห่งหนึ่ง เป็นการชักช้าเสียเวลา และการบำรุงที่ดินโดยวิชาเทคนิคย่อมจะทำได้สะดวก เราจะเห็นได้ว่าในเวลานี้ราษฎรยังหลงเชื่อในวิธีโบราณ แม้ผู้ชำนาญการกสิกรรมจะพร่ำสอนก็ต้องกินเวลานาน เมื่อรัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเอง รัฐบาลอาจกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ ราษฎรซึ่งเป็นลูกจ้างของรัฐบาลก็จำต้องปฏิบัติตาม

ความรักในที่ดิน

ในตำราเศรษฐวิทยา ซึ่งผู้แต่งนิยมในลัทธิปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ และพวกรัฐบาลที่กลัวว่ารัฐบาลจะถูกโค่น โดยการที่ราษฎรรวมกันทำงานมาก ๆ แล้วเกรงจะเป็นภัยต่อรัฐบาลนั้น มักจะเสี้ยมสอนว่า การที่รัฐบาลจะมีที่ดินเสียเองแล้ว จะทำให้ราษฎรไม่มีความรู้สึกรักในที่ดินเหมือนกับที่ราษฎรได้เป็นเจ้าของที่ดินนั้นเอง การบำรุงที่ดินจะไม่เกิดผล คำกล่าวเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้กล่าวหลับตาพูด การที่เพาะราษฎรให้

รักที่ดินของตัวนั้น พูดตามหลักปรัชญาแล้ว ก็เนื่องมาจากความคิดที่รักตัว (Egoism) กล่าวคือให้รักตนของตน ให้รักทรัพย์สินของตน ดังนี้ย่อมเป็นการตรงกันข้ามกับการที่เพาะให้รักชาติ รักผู้อื่นที่เป็นมนุษย์ที่ร่วมชาติ (Altruism)

มีผู้พูดถึงการรักชาติเสมอ การที่เพาะให้รักตัวให้รักทรัพย์สินของตัวนี้ มิเป็นการตรงกันข้ามกับการที่ว่ารักชาติหรือ ข้าพเจ้าสงสัยนักว่า ผู้ที่อ้างว่ารักชาติแต่เที่ยวสั่งสอนให้รักตนเองด้วยเช่นนี้ จะรักชาติจริงแต่ปาก และน้ำใจจะรักชาติจริงหรือไม่อนึ่ง ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เพื่อที่จะไม่ตัดความรู้สึกในครอบครัวของราษฎร รัฐบาลก็ยอมให้เอกชนมีกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อยู่ได้แล้ว ก็ควรจะมีความรักในที่ดินอันเป็นของตนเพียงพออยู่แล้ว เวลานี้ขอให้สังเกต เช่น ในกรุงเทพมหานคร มีผู้ที่เช่าที่ดินหรือที่เช่าบ้านเขาอยู่ หรือเช่าห้องแถวอยู่เป็นมากมายก่ายกอง พวกนั้นมีที่ดินที่ไหนที่เขาจะรัก และถ้าถือว่าคนต้องมีที่ดินจึงจะรักชาติแล้ว ก็คนที่เช่าบ้านเขาอยู่นั้นมิเป็นผู้ที่ไม่รักชาติหรือ ข้าพเจ้ามิเชื่อเลยว่าผู้ที่เช่าบ้านเขาอยู่นั้น จะเป็นผู้ที่ไม่รักชาติไปทั้งหมด ความจริงผู้ที่มีที่ดินอยู่มากนั่นแหละบางคนที่จะตกลงในแผนเศรษฐกิจใดก็นึกพะวงแต่ที่ดินของตน ขอให้ผู้อ่านสังเกตและเปรียบเทียบให้ดี และมองดูรอบ ๆ ข้างของท่าน และสังเกตดูบุคคลเหล่านั้นว่า คนที่มีที่ดินรักชาติยิ่งกว่าคนที่ไม่มีที่ดินหรือ อย่างดีที่สุดข้าพเจ้าก็จะตัดสินให้ว่าความรักชาติเท่ากัน เหตุฉะนั้นการที่มีที่ดินและไม่มีที่ดิน ไม่ใช่เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความรักชาติยิ่งหย่อนกว่ากันเลย

ส่วนข้อที่ว่าผู้ที่ไม่ใช่เจ้าของที่ดินจะไม่ตั้งใจบำรุงที่ดินนั้น เห็นว่าการเป็นไปไม่ได้ ก็เมื่อที่ดินรัฐบาลกลับซื้อเอาเป็นของกลาง ก็เท่ากับว่าราษฎรทั้งหมดเป็นเจ้าของที่ดินนั้น เหมือนดังบริษัทที่มีผู้ถือหุ้นมาก ๆ และเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เช่นนั้น บริษัทนั้นจะมิบำรุงที่ดินของเขาดอกหรือ เรากลับจะเห็นเป็นการตรงข้ามที่บริษัทที่มีที่ดินกลับจะบำรุงที่ดินของเขาดีกว่าเอกชนที่มีที่ดินเสียอีก เวลานี้เรามีผู้ชำนาญการกสิกรรมเป็นข้าราชการคอยดูแลแนะนำในการบำรุงที่ดิน ต่อไปเมื่อที่ดินเป็นของรัฐบาลเราก็คงมีข้าราชการที่เป็นผู้ชำนาญในการกสิกรรม ที่จะตรวจตราบำรุงที่ดินด้วยอาศัยหลักวิชาความรู้ความชำนาญ ความสามารถเหมือนดังที่ข้าราชการกสิกรรมในเวลานี้ ถ้าหากจะกล่าวว่าที่ดินจะไม่ได้รับการบำรุงขึ้นนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการพูดอย่างดูหมิ่นข้าราชการผู้ชำนาญการกสิกรรมโดยมิบังควร

ข้าพเจ้าเห็นเป็นการตรงกันข้ามที่ที่ดินจะได้รับการบำรุงยิ่งขึ้น เช่น ในการทดน้ำในการปรับปรุงที่ดินและในการเพาะปลูก ที่จะใช้เมล็ดพันธุ์หรือปุ๋ยเหล่านี้ ผู้ชำนาญ

กสิกรรมจะได้ใช้วิชาความรู้ความสามารถของเขาเต็มที่ ไม่เหมือนกับปัจจุบันนี้ แม้ผู้ชำนาญการกสิกรรมจะพร่ำสอนสักเท่าใด ๆ ราษฎรก็ไม่ใคร่จะเชื่อ เพราะนิยมอยู่แต่ในแบบโบราณไม่เปิดหูเปิดตา

ราษฎรที่ปราศจากที่ดินในการทำกสิกรรมก็ยังคงเป็นข้าราชการ ซึ่งอาจสมัครทำการกสิกรรมตามเดิม หรือถ้างานทางกสิกรรมก็มีไม่พอ ก็สมัครทำงานอื่นได้ คงมีอาหารกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่ ฯลฯ เป็นต้น ไม่เดือดร้อนอันใดไปกว่าที่ประกอบการกสิกรรม แต่กลับจะได้รับความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยที่รัฐบาลเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง

ขอให้เปรียบเทียบข้าราชการในปัจจุบันนี้เป็นส่วนมาก ตระกูลพวกนี้เดิมทีเดียวก็ทำกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ และผู้นั้นก็ต้องละที่นาของตระกูลเข้ามารับราชการในกรุงเทพ ฯ หรือในหัวเมืองเช่นนี้ ข้าราชการผู้นั้นทำไมจึงละทิ้งที่ดินเช่นนั้น และข้าราชการเหล่านั้นจะมิรักชาติน้อยกว่าชาวนาที่มีที่ดินดอกหรือ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็ไม่ควรจะละที่นาของตนมา ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเป็นไปตามคำกล่าวหานั้นไม่ได้

เท่าที่ได้พิจารณาคำกล่าวหาของบุคคลบางจำพวกที่ต้องการให้เอกชนมีที่นาอยู่นั้น มูลเหตุแห่งคำกล่าวนั้นเนื่องมาจากผู้ที่ถือลัทธินิยมให้เอกชนต่างคนต่างทำ และเสกแสร้งเหตุผลสนับสนุน ซึ่งล่อใจเอกชนให้มีทรัพย์สินคล้ายเป็นการให้สินบนโดยทางอ้อม และพวกรัฐบาลที่ขวัญหนีดีฝ่อในการที่ราษฎรจะละนามาสมัครในการทำงานอุตสาหกรรมอื่น ๆ ซึ่งราษฎรต้องอยู่รวมกันเป็นส่วนมาก ๆ และเกรงว่าถ้าราษฎรอยู่รวมกันเป็นส่วนมาก ๆ เช่นนี้ จะเห็นการมิดีมิร้ายของตน หรือตนอ่อนแอไม่สามารถจะปฏิบัติให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจได้ และเกรงว่าตนจะหลุดพ้นจากตำแหน่ง ซึ่งเป็นการหน่วงความเจริญโดยแท้ และพวกนี้เที่ยวป่าวร้องให้คนนิยมในเหตุผลของตน ซึ่งคนที่ไม่ตรึกตรองก็หลงเชื่อเอาได้ง่าย ๆ และป่าวร้องกันต่อ ๆ ไป

บทที่ ๒

การจัดหาการงาน

นิสัยของคนไทยชอบทำราชการ คือชอบเอาแรงงานของตนมาแลกกับเงินเดือนของรัฐบาล นิสัยเช่นนี้มีอยู่แน่ชัด แม้ในหมู่บุคคลที่คัดค้านว่ารัฐบาลไม่ควรทำอุตสาหกรรมเองก็ดี บุคคลเช่นนั้นก็เป็นข้าราชการส่วนมาก ตนเองหาได้เหลียวแลดูว่าใน

ขณะที่ตนพูดอยู่นั้นว่าตนเป็นข้าราชการหรือไม่ ตนคอยแต่กีดกันผู้อื่นมิให้เป็นข้าราชการ ซึ่งผู้อื่นก็มีนิสัยทำราชการเหมือนดังตน ฉะนั้น การมของบุคคลจำพวกนี้ ท่านผู้อ่านพึงระวังจงหนัก และจงย้อนถามผู้นั้นเสมอว่า "ท่านเป็นข้าราชการหรือเปล่า" เมื่อท่านเป็นข้าราชการแล้ว เหตุใดท่านกีดกันราษฎรไม่ให้เป็นข้าราชการบ้างเล่า

เมื่อนิสัยของคนไทยชอบทำราชการเช่นนี้แล้ว ไม่เป็นการยากอันใดที่จะรับคนไทยทั้งหมดให้เข้าทำราชการ แต่การทำราชการไม่ได้หมายความว่าเพียงแต่เป็นการนั่งบัญชาในสำนักงาน การประกอบการเศรษฐกิจที่รัฐบาลทำก็เรียกว่าเป็นราชการด้วย

ในการนี้รัฐบาลอาจจะกำหนดให้ราษฎรที่มีอายุ เช่น ตั้งแต่ ๑๘ ปีขึ้นไป ถึง ๕๕ ปี ต้องทำงานตามคุณวุฒิ กำลัง และความสามารถของตน ต่อจากนั้นขึ้นไปราษฎรผู้นั้นจะได้รับบำนาญจนตลอดชีวิต และในระหว่างที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปีก็ต้องเล่าเรียนและทำงานเล็กน้อยตามกำลังของราษฎร จะได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลหรือจากสหกรณ์เหมือนดั่งข้าราชการในทุกวันนี้

เงินเดือนนั้นจำต้องต่างกันตามคุณวุฒิ กำลังความสามารถของตน แต่อย่างไรก็ตาม เงินเดือนขั้นต่ำที่สุดจะเพียงพอแก่การที่ข้าราชการผู้นั้นจะซื้ออาหาร ซื้อเครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตได้

รัฐบาลบังคับให้ราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการหรือ

รัฐบาลไม่จำเป็นต้องบังคับราษฎรทั้งหมดให้เป็นข้าราชการ

รัฐบาลอาจยอมยกเว้นให้เอกชนที่มั่งมีอยู่แล้วในเวลานี้ หรือผู้อื่นซึ่งไม่ประสงค์เป็นข้าราชการ ประกอบการเศรษฐกิจของตนเอง เมื่อผู้นั้นแสดงได้ว่า การประกอบเศรษฐกิจตามลำพังของเขานั้น เขาจะมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตของเขาได้ตลอดแม้เจ็บป่วยหรือชราภาพ และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรของตนให้ได้รับการศึกษาและมีฐานะที่จะเลี้ยงตน ส่วนบุคคลอื่นซึ่งอยู่ในฐานะที่ไม่เที่ยงแท้นั้น ก็จำต้องเป็นข้าราชการ เพราะการทำราชการนั้นก็เท่ากับได้ออกแรงสะสมไว้เป็นทุนสำรองในเวลาเจ็บป่วยหรือชราแล้ว

แต่เมื่อรัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียหมดเช่นนี้ ราษฎรที่เป็นเอกชนจะหาอาชีพตามลำพังได้อย่างไร

การประกอบการเศรษฐกิจนั้นมีลักษณะการบางอย่าง ซึ่งเอกชนจะประกอบตามลำพังได้ผล เช่น การอาชีพอิสระ (liberal profession) เช่น นักประพันธ์ แพทย์ ทนาย

ความ ช่างเขียน ครูในวิชาบางอย่าง ฯลฯ เหล่านี้ เมื่อราษฎรใดประสงค์จะทำโดยลำพังไม่อยากเป็นข้าราชการแล้ว ก็อนุญาตให้ทำได้ หรืออาชีพอื่น เช่น การโรงงาน ซึ่งเอกชนเป็นเจ้าของอยู่แล้วในเวลานี้ เมื่อผู้นั้นประสงค์จะทำต่อไปโดยไม่อยากเป็นข้าราชการแล้ว ก็อนุญาตเช่นเดียวกัน นอกจากผู้นั้นจะขายให้แก่รัฐบาลและตนถือใบหุ้นกู้ได้ดอกเบี้ยจากรัฐบาลเลี้ยงชีพของตน หรือการพาณิชย์ การกสิกรรมบางอย่าง เมื่อเอกชนแสดงได้ว่าการที่ตนจะประกอบได้ผลพอเลี้ยงตนแล้วจะอนุญาตให้ทำเป็นพิเศษก็ได้

การที่ราษฎรส่วนมากได้สมัครเป็นข้าราชการเช่นนี้ ผลร้ายไม่มีอย่างใด รัฐบาลกลับจะได้ผลดี คือแรงงานของราษฎรจะได้ใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอด เช่น ในปีหนึ่งเมื่อหักวันเวลาซึ่งต้องหยุดพักผ่อนแล้ว ราษฎรจะได้ทำงานตลอดไป ข้อที่เราวิตกว่าชาวนามีเวลาว่างอีก ๖ เดือนนั้น ย่อมจะไม่ต้องวิตกอีกต่อไป รัฐบาลคงใช้เวลาว่างอีก ๖ เดือนนั้นให้เป็นประโยชน์ เช่น เมื่อว่างจากทำนาก็อาจทำไร่อย่างอื่น หรือทำถนนหนทางสุดแต่แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะกำหนดไว้ นอกจากนั้นเมื่อถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการแล้ว รัฐบาลยังอาจบังคับให้ศึกษาอบรมในศิลปวิทยาใดๆ ให้รู้ในการฝึกวิชาทหารซึ่งทุ่นเวลาที่จะต้องรับราชการทหารได้อีกโสดหนึ่ง

บทที่ ๓

การจัดหาเงินทุน

เงินทุนที่รัฐบาลจำต้องมีในการประกอบการเศรษฐกิจนี้มี ๒ ชนิด

๑. เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อซื้อเครื่องจักรกลและวัตถุที่รัฐบาลทำไม่ได้

๒. เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อใช้จ่ายเป็นค่าแรง

เงินทุนประเภทที่ ๒ นี้ เป็นเงินที่หมุนเวียนและหักกลบลบหนี้กันได้ เช่น ราษฎรที่รับเงินเดือนก็นำเอาเงินเดือนซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่จากรัฐบาล ถ้าจำนวนเงินพอดีก็เป็นการหักกลบลบหนี้กันไป ถ้ายังมีเงินเหลืออยู่ในมือข้าราชการเงินที่เหลือนี้แหละ ซึ่งรัฐบาลจำต้องหาทุนสำรองมาไว้ แต่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ถ้ารัฐบาลจัดให้มีธนาคารชาติแล้ว ข้าราชการก็จะได้นำเงินมาฝากธนาคาร เท่ากับข้าราชการเป็นเจ้าหนี้รัฐบาลตามจำนวนที่ฝากนั้น ไม่จำเป็นต้องเก็บธนบัตรไว้แก่ตนซึ่งอาจเป็นอันตรายสูญหายได้

ทุนทั้งสองประเภทนี้ รัฐบาลจะหาได้โดยวิธีไหน ตามวิธีที่กล่าวกันว่าเป็นวิธีคอมมิวนิสต์นั้น นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านว่าต้องริบทรัพย์ของเอกชน การริบ

ทรัพย์นี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เห็นว่ารัฐบาลควรจัดหาทุนโดยทางอื่น วิธีจัดหาทุนก็คือการเก็บภาษีบางอย่าง เช่น ภาษีมรดก ภาษีรายได้ หรือภาษีทางอ้อม (indirect tax) ซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันหนึ่งเล็กน้อย ซึ่งราษฎรไม่รู้สึกเดือดร้อนนัก เมื่อรวมกันเป็นปีก็ได้เงินจำนวนมาก เช่น ถ้าหากจะมีภาษีทางอ้อมใดซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่ง วันละหนึ่งสตางค์ ในปีหนึ่งพลเมือง ๑๑ ล้านคนก็คงได้ ๔๐ ล้านบาทเศษ ภาษีทางอ้อมนี้มีเป็นต้นว่าภาษีเกลือซึ่งรัฐบาลเป็นผู้จำหน่ายเอง เช่น รัฐบาลรับซื้อเกลือจากผู้ทำเกลือตามราคาที่กำหนดขายตามสมควร ครั้นแล้วรัฐบาลจำหน่ายเกลือแก่ผู้บริโภค ภาษีน้ำตาล ภาษีบุหรี่ ภาษีไม้ขีด ฯลฯ

การออกสลากกินแบ่ง (ลอตเตอรี่) ซึ่งไม่เห็นมีทางผิดศีลธรรมอย่างใด จริงอยู่การออกสลากกินแบ่งเป็นการพนัน ผู้ถือสลากย่อมต้องเสี่ยงโชค แต่การเสี่ยงของผู้ถือสลากนั้นต้องเสียเงินเป็นจำนวนเล็กน้อย

การกู้เงินอาจเป็นการกู้ภายใน ซึ่งรัฐบาลจะร่วมมือกับคนมั่งมีในเวลานี้ ซึ่งอาจเป็นการกู้โดยตรง หรือออกใบกู้สำหรับโรงงานโดยเฉพาะ เช่น ถ้ารัฐบาลจะตั้งโรงทำน้ำตาล ต้องการทุนหนึ่งล้านบาท รัฐบาลออกใบกู้ทำน้ำตาลหนึ่งล้านบาท ผู้ถือใบกู้มีสิทธิได้ดอกเบี้ยตามกำหนด และได้ผลที่โรงงานนั้นทำได้ หรือกู้จากต่างประเทศในเมื่อต่างประเทศยินดีให้กู้ ความจริงการกู้เงินจากต่างประเทศก็ควรนำเงินนั้นซื้อเครื่องจักรกล หรือวัตถุที่เรายังทำไม่ได้ภายในประเทศ ไม่ควรนำเงินนั้นมาใช้จ่ายภายในประเทศ เมื่อเราตกลงใจเช่นนี้แล้ว ถ้าเรากู้เงินจากต่างประเทศไม่ได้ เราก็อาจตกลงซื้อเครื่องจักรกลโดยตรงจากบริษัทในต่างประเทศและผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ดังเช่นบางประเทศเคยกระทำ

สำหรับประเทศไทยเราเห็นควรซื้อจากบริษัทในประเทศสหายเรา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เว้นแต่จะไม่ยอมขายโดยผ่อนส่งเป็นงวด ๆ หรือมีราคาแพง อนึ่งรัฐบาลอาจตกลงกับบริษัทให้มาตั้งโรงงาน และรัฐบาลเอาโรงงานและผลประโยชน์ของโรงงานนั้นเป็นประกันหนี้ของบริษัทจนกว่าจะใช้เงินหมด วิธีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นวิธีที่รัฐบาลสามารถทำได้ในเวลานี้ บริษัทต่าง ๆ ต้องการขายสินค้าของตนแม้จะโดยวิธีผ่อนส่งเงินก็ดี

หมวดที่ ๖

การจัดทำให้รายจ่ายและรายได้เข้าสู่ดุลยภาพ

เมื่อพูดถึงการที่รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง โดยจ่ายเงินเดือนให้แก่

ราษฎรเช่นนี้ ปัญหาก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้อ่านเสมอมาว่า รัฐบาลจะเข้าสู่ดุลยภาพได้อย่างไร ผลจะมิเป็นว่ารัฐบาลต้องล้มละลาย ราคาของเงินเราจะตกต่ำโดยที่รัฐบาลจะต้องออกธนบัตรมากมายกระนั้นหรือ

บทที่ ๑

ดุลยภาพภายในประเทศ

ข้าพเจ้าได้กล่าวประปรายในตอนต้นแล้วว่า เงินเดือนที่ราษฎรได้รับก็จะหักกลบลบหนี้กันไปกับสิ่งที่ราษฎรซื้อจากรัฐบาล ฉะนั้น รัฐบาลจำต้องจัดทำสิ่งที่เป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตซึ่งราษฎรต้องการไว้ให้พร้อมบริบูรณ์ เมื่อราษฎรต้องการสิ่งใดก็ซื้อได้ที่รัฐบาลเช่นนี้แล้ว แม้ในเดือนหนึ่ง ๆ หรือปีหนึ่ง ๆ จะมีเงินเหลืออยู่ที่ราษฎร เงินนี้ราษฎรก็เก็บสะสมไว้เพื่อใช้จ่ายในภายหน้า ซื้อก็ต้องซื้อจากรัฐบาล ดุลยภาพก็คงต้องมีขึ้นภายในประเทศเป็นแน่แท้ นอกจากนั้นการทำให้สู่ดุลยภาพยังอาจจะทำได้ด้วยการกำหนดราคาสิ่งของที่จำหน่าย แต่วิธีนี้ไม่ควรใช้ รัฐบาลควรหาวิธีที่เพิ่มสิ่งที่ราษฎรต้องการให้มากขึ้น

ความต้องการของมนุษย์ในปัจจัยดำรงชีวิตอาจมีแตกต่างกัน และยิ่งมนุษย์มีความเกี่ยวพันกันกว้างขวางขึ้นและเจริญขึ้นแล้ว ความต้องการก็ยิ่งมีมากขึ้น ศาสตราจารย์ชาร์ล จิด กล่าวไว้ว่า ที่เรียกว่าเจริญนั้นก็หมายความถึงว่าความต้องการของมนุษย์ได้มีมากขึ้น (คำสอนเศรษฐวิทยา เล่มหนึ่ง หน้า ๔๕) เช่น คนป่าต้องการเครื่องนุ่งห่มแต่พอปิดบังร่างกายบางส่วน ครั้นคนจำพวกนั้นเจริญขึ้น ก็ต้องการเครื่องนุ่งห่มปิดบังร่างกายมากขึ้น ดังนี้เป็นต้น

ฉันใดก็ดี เมื่อราษฎรไทยเจริญขึ้น ความต้องการก็ย่อมมีมากขึ้นตามส่วน เช่น เครื่องนุ่งห่มก็จะต้องการผ้าหรือแพรมากขึ้น สถานที่อยู่และภาชนะมากขึ้น การคมนาคมมากขึ้น เช่น ต้องการรถยนต์ ต้องการเดินทางไกลติดต่อกับประเทศอื่น ต้องการพักผ่อนหาความเพลิดเพลิน เช่น การมหรสพ การกีฬา เหล่านี้เป็นต้น เมื่อรัฐบาลจัดให้มีสิ่งเหล่านี้อย่างพร้อมบริบูรณ์แล้ว เงินเดือนที่รัฐบาลจ่ายก็จะกลับมายังรัฐบาลซึ่งต้องสู่ดุลยภาพได้

บทที่ ๒

ดุลยภาพระหว่างประเทศ

รัฐบาลยังคงเป็นลูกหนี้ต่างประเทศในการซื้อเครื่องจักรกล และวัตถุที่รัฐบาล

ยังทำเองไม่ได้ รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาใช้เจ้าหนี้

ในการนี้ จึงเป็นการจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องจัดทำสิ่งที่ทำได้ในประเทศให้เหลือเฟือจากการใช้จ่ายภายในประเทศ และนำสิ่งที่เหลือนี้ออกไปจำหน่ายหักกลบลบหนี้กับจำนวนเงินที่รัฐบาลเป็นลูกหนี้ เช่น ข้าว ไม้สัก แร่ เป็นต้น

ความจริงแม้แต่เอกชนต่างคนต่างทำในเวลานี้ ประเทศก็ยังมีสินค้าออกถึง ๑๓๔ ล้านบาท คือสินค้าที่เหลือจากใช้ภายในประเทศ แต่ประเทศไทยได้นำสินค้าอื่นซึ่งนอกจากเครื่องจักรกลเข้ามาเป็นจำนวนมาก เช่น ของรับประทาน น้ำตาล เสื้อผ้าเหล่านี้ ถ้าหากรัฐบาลจัดทำสิ่งที่เราสามารถทำได้เองเสียให้เกือบหมดแล้ว สินค้าออก ๑๓๔ ล้านบาทนี้ก็จะใช้แลกเปลี่ยนกับเครื่องจักรกลซึ่งเรายังไม่สามารถที่จะทำได้ เราจะเห็นได้ว่าความเจริญของเราจะมีเพิ่มขึ้นสักปานใด นอกจากนั้น แรงงานที่ยังว่างอยู่ซึ่งรัฐบาลยังอาจใช้เป็นประโยชน์ได้อีกนั้น ก็จะทำให้เรามีสินค้าที่เหลือจากใช้ภายในประเทศมากขึ้น ซึ่งกำลังของประเทศในการที่จะแลกเปลี่ยนเอาสิ่งซึ่งเรายังทำไม่ได้ เช่น เครื่องจักรกลได้มากยิ่งขึ้น ดุลยภาพระหว่างประเทศก็จะเป็นไปได้

หมวดที่ ๖

การจัดเศรษฐกิจโดยรัฐบาลต้องระวังมิให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์

ท่านผู้อ่านโดยมีอุปาทานร้ายมักจะเหมาทันทีว่า การที่รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเองนี้ จะทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ กล่าวคือ ผู้หญิงจะมิเป็นของกลางไปทั้งหมดหรือ ชีวิตในครอบครัวจะไม่มี คนจะหมดความมานะพยายามในการที่จะช่วยกันส่งเสริมความเจริญ คำกล่าวนี้ ถ้าจะมีผู้กล่าวก็จะใส่ร้ายโดยไม่ตริตรอง

ความจริงเท่าที่ได้กล่าวแล้ว ข้าพเจ้าได้ถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการ มีฐานะเหมือนข้าราชการทุกวันนี้ที่ทำงานแล้วได้รับเงินเดือน และเมื่อเจ็บป่วยชราได้เบี้ยบำนาญ ข้าพเจ้าได้ระวังมิให้มนุษย์มีสภาพเป็นสัตว์ ข้าพเจ้าประสงค์ให้มนุษย์เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น ปราศจากการประทุษร้ายต่อกันอันเนื่องมาจากเหตุเศรษฐกิจ ข้าพเจ้ายังเคารพต่อครอบครัวของผู้นั้น ผู้หญิงไม่ใช่เป็นของกลาง ความเกี่ยวพันในระหว่างครอบครัว ผู้บุพการี เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดา กับผู้สืบสันดาน เช่น บุตรหลาน ยังคงมี ตามกฎหมายลักษณะผัวเมียไม่ยกเลิก ราษฎรคงมีบ้านอยู่ตามสภาพที่จะจัดให้ดีขึ้น ราษฎรก็ยังคงมีมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญเหมือนดังข้าราชการในทุกวันนี้ ถ้า

หากราษฎรหมดมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญแล้ว ข้าราชการในทุกวันนี้ก็จะมิเป็นบุคคลจำพวกที่หมดมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญหรือ

อาจมีกล่าวอีกว่า การค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์จะมีไม่ได้ ข้อนี้จะเป็นกล่าวให้ร้ายเกินไป นักวิทยาศาสตร์ยังคงค้นคว้าได้เสมอ รัฐบาลจะมีรางวัลให้และจะยอมรับกรรมสิทธิ์แห่งการคิดประดิษฐ์สิ่งใดได้ ไม่ต่างกับข้าราชการในปัจจุบันนี้อย่างไรเลย ขออย่าให้ผู้อ่านหลงเชื่อคำกล่าวที่ใส่ร้ายว่า มนุษย์จะต้องกินข้าวกะทะ อยู่ในรู ถ้าท่านถามผู้กล่าวว่าเขาอ่านจากหนังสือเล่มไหนที่กล่าวเช่นนั้น แล้วแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบจะเป็นพระคุณมาก

หมวดที่ ๗

การแบ่งงานออกเป็นสหกรณ์

แม้ตามหลักรัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองก็ดี แต่ในประเทศที่กว้างขวาง มีพลเมืองกว่า ๑๑ ล้านคน ดังเช่นประเทศไทยนี้ การประกอบการเศรษฐกิจจะขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลางเสียทั้งนั้นแล้ว การควบคุมตรวจตราอาจจะเป็นไปโดยไม่ทั่วถึงไม่ได้ ฉะนั้นจำต้องแบ่งการประกอบการเศรษฐกิจนี้เป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

ในสหกรณ์หนึ่ง ๆ นั้น ราษฎรซึ่งเป็นสมาชิกของสหกรณ์จะได้รับเงินเดือนจากสหกรณ์ตามอัตรา และตนจำต้องทำงานตามกำลังความสามารถ เว้นไว้แต่เจ็บป่วยหรือพิการหรือชราก็จะได้รับเบี้ยบำนาญ

สหกรณ์นี้จะได้ประกอบการเศรษฐกิจตามแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ เช่น สหกรณ์ในทางกสิกรรมก็จะประกอบกสิกรรม เช่น การเพาะปลูกพืชพันธุ์ การเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ และการกระทำกิจการอื่นเมื่อมีแรงงานเหลืออยู่ เช่น การสร้างถนนหนทาง การสร้างบ้านและสถานที่ในสหกรณ์นั้น

ราษฎรที่เป็นสมาชิกสหกรณ์นั้น นอกจากจะได้รับเงินเดือนประจำตามอัตรายังคงได้รับเงินรางวัลเป็นพิเศษตามผลที่สหกรณ์นั้นทำได้อีกสถานหนึ่ง ด้วยวิธีนี้ไม่ว่าคนจนอนาถาก็ย่อมเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้ ซึ่งต่างกับสหกรณ์ที่รัฐบาลจัดอยู่ในเวลาปัจจุบัน คือผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเท่านั้นจึงจะเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้ ส่วนชาวนาที่ต้องเช่านาทำอันมีจำนวนมากในเวลานี้ไม่มีโอกาสที่จะเป็นสมาชิกสหกรณ์

สหกรณ์จะมีอาณาเขตเท่าใด และจะมีสมาชิกสักเท่าใดนั้น ก็แล้วแต่สมาชิกของสหกรณ์ประเภทหนึ่ง เช่น สหกรณ์อุตสาหกรรม ย่อมมีสมาชิกที่เป็นคนงานของอุตสาหกรรมนั้นตามแต่อุตสาหกรรมจะใหญ่น้อยปานใด และสหกรณ์ในทางกสิกรรมก็สุดแท้แต่ความเหมาะสมแห่งการที่จะแบ่งเขตที่ดินที่จะประกอบกสิกรรม ว่าจะควรเพียงใด และจะต้องใช้คนงานเท่าใดจึงจะควบคุมและใช้วิชาเทคนิคได้สะดวก

สหกรณ์เหล่านี้ผู้เป็นสมาชิกของสหกรณ์ย่อมรวมกันประกอบการเศรษฐกิจครบรูปคือ

๑. ร่วมกันในการประดิษฐ์ (Production) โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกที่ดินและเงินทุน สมาชิกสหกรณ์เป็นผู้ออกแรง

๒. ร่วมกันในการจำหน่ายและขนส่ง (Circulation) กล่าวคือ ผลที่สหกรณ์ทำได้นั้น สหกรณ์ย่อมทำการขนส่งและจำหน่ายในความควบคุมของรัฐบาล

๓. ร่วมกันในการจัดหาของอุปโภคบริโภคแก่สมาชิก เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม แต่อาหารนั้นไม่จำเป็นที่สหกรณ์จะต้องทำอาหารสุกจำหน่าย สหกรณ์อาจจำหน่ายอาหารดิบ เช่น ข้าวสาร เนื้อดิบ เหล่านี้ให้สมาชิกซื้อไปจัดปรุงเองตามความชอบ แต่ถ้าสมาชิกต้องการความสะดวก จะซื้ออาหารที่ทำเสร็จแล้วจากสหกรณ์ก็ได้ตามใจสมัคร

๔. ร่วมกันในการสร้างสถานที่อยู่ คือสหกรณ์จะได้จัดสร้างที่อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล สมาชิกครอบครัวหนึ่งก็จะมีบ้านอยู่หลังหนึ่ง และปลูกตามแผนผังของสหกรณ์ให้ถูกต้องตามอนามัย และสะดวกในการที่จะจัดการปกครอง และระวังเหตุภยันตราย

เมื่อราษฎรได้รวมกันเป็นสหกรณ์ มีบ้านอยู่เป็นหมู่ด้วยกันแล้ว การจัดให้สหกรณ์ได้มีการปกครองแบบเทศบาล (municipality) ย่อมทำได้สะดวก ตลอดจนการอนามัยและการสาธารณสุข เช่น สหกรณ์จะได้จัดให้มีแพทย์ ออกข้อบังคับว่าด้วยการรักษาอนามัย และการศึกษาอบรมหมู่คนก็ทำได้ง่ายเพราะสมาชิกอยู่ใกล้กัน เมื่อเสร็จจากทำงานวันหนึ่ง ๆ สหกรณ์อาจออกข้อบังคับให้มาเรียนหรืออบรม การเรียนอาจเป็นโดยวิธีหนังสือหรือวิธีแสดงภาพ ฉายภาพ และการแสดงอื่น ๆ การระงับปราบปรามโจรผู้ร้ายก็สะดวก นอกจากนี้ในทางทหารอาจอาศัยสหกรณ์เป็นเครื่องมือที่จะอบรมวิชาทหาร บุคคลที่ถูกเกณฑ์ หรือพวกกองเกินอัตรา (military preperation) การเกณฑ์ทหาร การระดมพลเหล่านี้ย่อมสะดวกด้วยประการทั้งปวง ฯลฯ

หมวดที่ ๘

รัฐบาลจัดให้มีการเศรษฐกิจชนิดใดบ้างในประเทศ

รัฐบาลจะต้องถือหลักว่า จะต้องจัดการกสิกรรม อุตสาหกรรม ทุกอย่างให้มีขึ้น ซึ่งในที่สุดประเทศไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อป้องกันภยันตรายอันจะเกิดจากการปิดประตูการค้าได้ เมื่อเรามีสิ่งที่ต้องการภายในประเทศครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แม้จะถูกปิดประตูค้าก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ผู้ที่หลงเชื่อในลัทธิอดัมสมิทว่าประเทศต่าง ๆ จะต้องแบ่งแยกการงานกัน ประเทศใดทำแต่กสิกรรมก็ทำแต่กสิกรรม ไม่ต้องประกอบการอุตสาหกรรมนั้น ความจริงเป็นหลักที่ดีในเมื่อประเทศต่าง ๆ สุจริตต่อกัน ไม่มีการปิดประตูค้ากดราคาแกล้งกัน แต่ในปัจจุบันนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่

เราจำต้องดำเนินตามหลักของนักเศรษฐวิทยาเยอรมันผู้หนึ่ง ชื่อ เฟรดอริค ลิสต์ ซึ่งแสดงความเห็นว่าเยอรมันนีต้องทำตนให้เป็นรัฐบริบูรณ์เสียก่อน กล่าวคือ มีอุตสาหกรรม กสิกรรม ศิลปวิทยาให้พร้อมบริบูรณ์ และเมื่อได้เป็นเช่นนี้แล้วจะมีการแข่งขันในประเทศก็ควร เยอรมันนีได้เจริญขึ้นก็เพราะถือหลักนี้กันทั้งประเทศเยอรมันนีเอง การที่รัฐบาลจัดทำได้ผลดีเพียงใด เช่น การรถไฟ เป็นต้น และในปัจจุบันนี้เองประเทศเยอรมันนีเห็นว่าบ้านเมืองจะสุขสมบูรณ์ได้ก็แต่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจ

ประเทศเยอรมันนีเห็นว่า บ้านเมืองจะสุขสมบูรณ์ได้ ก็แล้วแต่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจ จึงได้มอบตำแหน่งในรัฐบาลให้แก่ฮิตเลอร์ ซึ่งฮิตเลอร์เป็นผู้นิยมในลัทธิที่รัฐบาลจัดทำเศรษฐกิจเอง ในอังกฤษมีท่านแมคโดนาล ในฝรั่งเศสมีท่านดาลาดิเอร์เป็นหัวหน้าในรัฐบาล ท่านเหล่านี้ดำเนินลัทธิอย่างไรก็ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่าดำเนินลัทธิที่ต้องการให้ราษฎรทำร่วมกับรัฐบาล และต้องการการประกันของรัฐบาล (social assurance) ไม่มากก็น้อย

หมวดที่ ๙

การป้องกันความยุ่งยากในปัญหาเรื่องนายจ้างกับลูกจ้าง

ถ้าประเทศสยามจะดำเนินตามลัทธิที่ปล่อยให้บริษัทเอกชนเป็นเจ้าของโรงงานแล้ว ให้ผู้ที่สนับสนุนลัทธินั้นพึงสำเหนียกว่า ตนจะนำเอาความระส่ำระสายและความหายนะมาสู่ประเทศ ผู้ที่เคยออกไปศึกษาวิชาในยุโรปช่างไม่รู้บ้างหรือว่า การที่กรรมกรกับนายจ้างได้เกิดวิวาทบาดหมางกัน ถึงกับบางคราวนายจ้างต้องปิดโรงงาน (lockout) บางคราวกรรมกรพากันหยุดงาน (strike) อันได้เถียงกันด้วยเรื่องอัตราค่าจ้างบ้าง เรื่อง

เวลาทำงานบ้าง เรื่องการพักผ่อน การประกันภัยของกรรมกรบ้าง เหล่านี้มิใช่เป็นเพราะเหตุที่เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานดอกหรือ ในประเทศไทยเรานี้ แม้โรงงานจะมีเพียงเล็กน้อย เราก็เห็นแล้วว่าปัญหาเริ่มเกิดขึ้น เช่น กรรมกรรถราง เป็นต้น ยิ่งบ้านเมืองเจริญขึ้น โรงงานมีมากขึ้น คราวนั้นแหละท่านคงจะเห็นว่า ความระส่ำระสายเกิดขึ้นเพียงใด แต่ถ้าการประกอบเศรษฐกิจทั้งหลาย รัฐได้เป็นเจ้าของเสียเองแล้ว ราษฎรทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นราษฎรหรือข้าราชการประเภทใด เมื่อทำงานตามกำลังและความสามารถเหมือนกับข้าราชการและกรรมกรประเภทอื่นแล้ว ก็จะได้รับผลเช่นเดียวกันเป็นการเสมอภาคตามกำลังและความสามารถ รัฐบาลเป็นผู้แทนราษฎรก็เท่ากับราษฎรได้เป็นเจ้าของการเศรษฐกิจทั้งปวงนั้น

เมื่อผลแห่งการเศรษฐกิจมีมาก ราษฎรผู้เป็นกรรมกรและข้าราชการก็ได้เงินเดือนมากขึ้นตามส่วน รัฐบาลจะไปกีดกันเอาไว้เพื่อประโยชน์ของใครก็ไม่มีเลย ซึ่งต่างกับเอกชนผู้เป็นเจ้าของโรงงาน ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่เองที่เอกชนนั้นจะต้องกีดกันเอาผลกำไรไว้ให้มาก และกดขี่หรือฉ้อแรงของกรรมกรเอาไว้เป็นประโยชน์ส่วนตน

จริงอยู่มีผู้กล่าวว่าถ้ารัฐบาลจัดการประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง รัฐบาลทำมีแต่ขาดทุน คำกล่าวนี้ผู้กล่าวเอาตัวอย่างที่เลวของบางประเทศมาใช้ กล่าวคือ ในประเทศที่วินัยบกพร่อง คนทำงานไม่เต็มที่ ทั้งนี้มิใช่แต่รัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจ รัฐบาลจึงจะขาดทุน แม้แต่เอกชนเองก็ตาม ถ้าหากการประกอบเศรษฐกิจนั้นคนงานไม่มีวินัยหรือวินัยบกพร่อง เอกชนนั้นก็จะขาดทุนเช่นเดียวกัน ทางแก้ในเรื่องของวินัยโรงงานนี้ จึงไม่ใช่อยู่ในเรื่องที่รัฐบาลหรือเอกชนเป็นเจ้าของ ความจริงอยู่ที่ระเบียบของโรงงานและการควบคุมของหัวหน้างาน อีกประการหนึ่ง ถ้าจะพิจารณาถึงการประกอบการเศรษฐกิจทั้งหมดแล้วจะเห็นว่า รัฐบาลมีแต่กำไร เพราะได้ใช้แรงงานที่สูญสิ้นไปนั้นให้เป็นประโยชน์ทั้งหมด และจัดประหยัดแรงงานได้ กับทั้งเพิ่มแรงงานได้ด้วยวิธีใช้เครื่องจักรกล อะไรเล่าจะเป็นเหตุที่ทำให้รัฐบาลเกิดขาดทุน

หมวดที่ ๑๐

แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ

เพื่อที่การประกอบเศรษฐกิจจะได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยและได้ผลดี รัฐบาลก็จำต้องวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ การวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้จะต้องคำนวณและสืบสวนเป็นลำดับดังต่อไปนี้

๑. จะต้องคำนวณและสืบสวนว่า ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของราษฎรนั้นมีอะไรบ้าง และ ฯลฯ จะต้องมีจำนวนเท่าใดจึงจะพอเพียงแก่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามควรแก่ความเจริญ ไม่ใช่คำนวณอย่างแร้นแค้น เช่น อาหารก็จะคิดถึงจำนวนข้าว เนื้อสัตว์ เกลือ ผัก ผลไม้ น้ำตาล ฯลฯ ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่ยากจนจะต้องมีรับประทาน เครื่องนุ่งห่มก็จะต้องคิดถึงจำนวนผ้าและแพร ซึ่งบุคคลธรรมดาที่ไม่ยากจนจะต้องมี เช่น หมวก เสื้อ กางเกง ถุงเท้า รองเท้า ฯลฯ เหล่านี้ ในเรื่องสถานที่อยู่ก็จะต้องคิดว่าในครอบครัวหนึ่งมีบ้านอยู่หลังหนึ่ง บ้านนั้นไม่ใช่กระท่อมหรือกระต๊อบ จะต้องเป็นบ้านที่บุคคลธรรมดาอยู่ได้ด้วยความผาสุกและทนทานได้นาน เช่น ตึก เป็นต้น ต้องคิดถึงการเปลี่ยนสภาพจากกระท่อมหรือโรงนาซึ่งเหมือนกับคนป่าในอาฟริกาในเวลานี้มาเป็นตึกราม ซึ่งมีสภาพเท่าเทียมกับอารยประเทศ ในการคมนาคมนั้นเล่า ก็ต้องคิดถึงการคมนาคมทางบกว่าจะต้องสร้างรถไฟ ถนนหนทางอันเชื่อมราษฎรทุก ๆ สหกรณ์ทุก ๆ ตำบลในพระราชอาณาจักรให้ทั่วถึงกัน การสร้างคลองหรือท่าอันเป็นคมนาคมทางน้ำ และการคมนาคมทางอากาศ ตลอดจนขวดยานที่ราษฎรครอบครัวหนึ่งหรือในสหกรณ์หนึ่ง ๆ ควรมีใช้ เช่น รถยนต์ เหล่านี้ ต้องเทียบสภาพของคนไทยที่จะให้มีสิ่งเหล่านี้เท่าเทียมกับคนที่มีอยู่ในประเทศที่เจริญแล้ว

๒. เมื่อคำนวณและสอบสวนดังกล่าวในข้างต้นแล้ว ก็ต้องคำนวณและสืบสวนต่อไปว่า สิ่งเหล่านั้นถ้าจะทำขึ้นจะต้องอาศัยที่ดิน แรงงาน เงินทุน เป็นจำนวนเท่าใด ซึ่งการปลูกข้าวจึงจะเพียงพอแก่การที่พลเมือง ๑๑ ล้านคนรับประทาน เช่น สมมติจะต้องการข้าวสาร ๒๙๓๑ ล้านกิโลกรัม จะต้องอาศัยที่นา ๑๕ ล้านไร่ และจะต้องอาศัยแรงงานตามวิธีต่าง ๆ สุดแต่การทำนาจะใช้แรงคนกับแรงสัตว์พาหนะ หรือจะใช้แรงคนกับเครื่องจักรกล เช่น การไถ ถ้าคนตามธรรมดาไถได้วันละ ๑/๒ ไร่ ในการไถก็สิ้นแรง ๓๐ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลซึ่งเครื่องจักรไถนาเครื่องหนึ่งไถได้วันละ ๔๐ ไร่ ซึ่งต้องการคนขับคนหนึ่งและผู้ช่วยคนหนึ่ง แล้วแรงงานของคนก็จะได้เพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรงเท่านั้น ทุ่นแรงงานได้หลายเท่า สมมุติว่าการคราดและหว่านถ้าใช้แรงคนก็สิ้น ๑๕ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลก็จะต้องใช้เพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง (เทียบตามข้างต้น)

การเกี่ยว ถ้าใช้แรงงานคนก็ต้องสิ้น ๓๐ ล้านแรง แต่ถ้าเครื่องจักรกลนำมาใช้ได้ โดยปรับที่นาให้ไขน้ำออกได้ ซึ่งเครื่องจักรเกี่ยวถ้าใช้ได้แล้วก็จะต้องใช้แรงเพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง

การลากเข็นจากที่นามายังโรงนา ถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น ๑๕ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกล ก็จะต้องใช้แรงคนเพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง

ดั่งนี้รวมแรงงานที่จะต้องใช้จึงอาจเป็นดั่งนี้

ก. ถ้าใช้แรงคนผสมกับแรงสัตว์พาหนะเท่านั้น สิ้นแรงงาน ๙๐ ล้านแรง

ข. ถ้าใช้เครื่องจักรกลในการไถ คราด หว่าน ลาก ขน ส่วนการเก็บเกี่ยวใช้แรงคน เมื่อเครื่องจักรกลยังนำมาใช้ไม่ได้ก็จะต้องสิ้นแรงงาน ๓๒,๒๕๐,๐๐๐ แรง

ค. ถ้าใช้เครื่องจักรกลทั้งหมด ก็จะใช้แรงคนเพียง ๓ ล้านแรงเท่านั้น และเงินทุนที่จะต้องใช้ก็ต่างกัน เช่น ถ้าใช้เครื่องจักรก็ต้องหาซื้อเครื่องจักรกลและน้ำมัน สมมุติว่า ๑๕ ล้านไร่ ใช้เครื่องไถนา ๕,๐๐๐ เครื่อง ๆ ละ ๓,๐๐๐ บาท ดังนี้ทุนที่จะซื้อเครื่องจักรไถนาก็คงเป็นเงิน ๑๕ ล้านบาท ซึ่งรัฐบาลอาจผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ได้ และหาทุนในการซื้อน้ำมันหรือตั้งโรงกลั่นกรองขุดหาน้ำมันหรือเชื้อเพลิง

๓. เนื่องจากการคำนวณดั่งกล่าวข้างต้นแล้ว ก็จะต้องคำนวณและสืบสวนถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุนของรัฐบาลที่มีอยู่ในเวลานี้และที่จะมีขึ้น เพื่อทราบกำลังแห่งการที่จะประกอบเศรษฐกิจ เช่น ที่ดินเรามี ๓๒๐ ล้านไร่เศษ เป็นที่นาแล้ว ๑๘ ล้านไร่ และเป็นที่ไร่ที่ป่าซึ่งจะปลูกพืชผลได้อย่างไร และจัดการทำป่าไม้อย่างไร ในใต้ดินมีแร่อย่างไร ซึ่งเราจะจัดการขุดขึ้นมาใช้ได้และคำนวณถึงแรงงาน เช่น พลเมือง ๑๑ ล้านคนนี้ สมมุติคงเป็นเด็กและคนชราซึ่งทำงานไม่ได้ ๕ ล้านคน คงเป็นคนที่ทำงานได้ ๖ ล้านคน ในวันหนึ่งทำงาน ๘ ชั่วโมง และปีหนึ่งทำงาน ๒๘๐ วัน หยุด ๗๕ วัน คงได้แรงงาน ๑,๖๘๐ ล้านวัน แรงงานในบรรดาแรงงานเหล่านี้ก็แยกเป็นแรงงานที่ทำด้วยน้ำพักน้ำแรงเท่าใด แรงงานฝีมือเท่าใด แรงงานวิชาพิเศษ เช่น นายช่าง แพทย์ ครูเท่าใด แรงงานในการควบคุม เช่น หัวหน้างานและข้าราชการฝ่ายปกครองเท่าใด และจะต้องคำนวณถึงเงินทุนที่รัฐบาลจะจัดให้มีได้ เช่น การกู้เงินภายใน การร่วมมือกับผู้มั่งมี การเก็บภาษีทางอ้อมอันไม่ให้เป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎร

เมื่อเราคำนวณได้ดังนี้แล้วก็จะทราบได้ว่า เราจะเริ่มใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติในท้องที่ใดก่อน และเริ่มการเศรษฐกิจใดก่อน เช่นนี้เป็นลำดับไปจนทั่วพระราชอาณาจักร

การทำสิ่งใดเมื่อไม่คำนวณกำลังให้ดีแล้ว การนั้นจะสำเร็จได้ยาก และเมื่อเราทราบว่าเราขาดกำลังอันใด เราก็ควรหากำลังอันนั้น เช่น เราขาดผู้ชำนาญการพิเศษ

เราต้องจ้างชาวต่างประเทศซึ่งเป็นผู้ชำนาญการพิเศษมาใช้ไปพลางก่อน และอบรมคนของเราซึ่งจักต้องวางแผนการอบรมไว้ด้วย

หมวดที่ ๑๑

ผลสำเร็จอันเกี่ยวแก่หลัก ๖ ประการ

การที่รัฐบาลจัดการประกอบเศรษฐกิจเสียเองโดยแบ่งการเศรษฐกิจออกเป็นสหกรณ์นั้น ย่อมทำให้วัตถุประสงค์อื่น ๆ ของคณะราษฎรได้สำเร็จได้อย่างดียิ่งกว่าที่จะปล่อยการเศรษฐกิจให้เอกชนต่างคนต่างทำ ดังจะเห็นได้ตามที่ได้ชี้แจงต่อไปนี้

บทที่ ๑

เอกราช

ก. เอกราชในทางศาล

ในการที่จะจัดทำประมวลกฎหมายให้ครบถ้วนตามที่รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้นั้น ในข้อนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าว เพราะเหตุว่าการร่างในขณะที่เขียนคำชี้แจงอยู่นี้ได้จวนเสร็จอยู่แล้ว

ข. เอกราชในทางเศรษฐกิจ

เมื่อเราจัดทำสิ่งที่จะอุปโภคบริโภค และสิ่งจำเป็นแห่งการที่จะดำรงชีวิตได้เองโดยที่เอกชนได้ทำเล่นตามชอบใจในเวลานี้ได้แล้ว เราก็ย่อมเป็นเอกราช ไม่ต้องถูกบีบคั้นหรือกดขี่จากผู้อื่นในทางเศรษฐกิจ ตราบใดที่เอกชนยังต่างคนต่างทำอยู่แล้ว ตราบนั้นเราจะสลัดจากแอกแห่งความกดขี่ในทางเศรษฐกิจไม่ได้

ค. เอกราชในทางการเมือง

เมื่อบ้านเมืองเรามีสิ่งอุปโภคบริโภค ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตพร้อมบริบูรณ์ เรามีอาวุธในการป้องกันประเทศได้เพียงพอ และเราบำรุงการศึกษาได้ด้วยมีแรงงานที่จะจัดให้ครูอบรมสั่งสอน เราจัดบำรุงอนามัยของราษฎรโดยอาศัยวิธีที่รัฐบาลจัดการเศรษฐกิจเสียเอง อันเปิดช่องทางความสะดวกแก่การบำรุงการอื่น ๆ แล้วจะมีประเทศใดเขามาราวี เวลานี้มีแต่พากันบ่นกลัวฝรั่ง ไม่กล้าทำอะไรลงไป ก็เมื่อเราจัดบ้านเมืองของเราตามความเอกราชของเราที่มีอยู่ เรารักษาสัญญาและข้อตกลงกับเขา เราไม่เบียดเบียนหรือกีดกันอาชีพของเขาที่มีอยู่ในเมืองไทยเวลานี้ เรายังคงแลกเปลี่ยนสินค้ากับเขา คือซื้อสินค้าของเขาในประเภทที่เราทำเองไม่ได้ เช่น เครื่องจักรกลเราซื้อเขามากขึ้น แทน

ที่จะซื้ออาหารจากเขาซึ่งเราทำของเราเองได้ ดังนี้ต่างประเทศใดเขาจะมาข่มเหงเรา ถ้าเรามัวกลัวฝรั่งว่าเขาจะข่มเหงเราในทางที่ผิด แม้เราจะเป็นฝ่ายที่ทำถูกเช่นนี้แล้ว เราก็อย่าทำอะไรเลยดีกว่า แม้แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ ในขั้นแรกเรามีกลัวฝรั่งว่าเขาจะข่มเหงหรือ แต่เขาก็มีน้ำใจดีพอที่จะไม่มาข่มเหงอันใด ฝรั่งเขาเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติ จริงอยู่ แม้จะมีผู้ดูถูกสันนิบาตชาติว่าทำอะไรไม่ได้จริงจัง แต่ก็ยังเป็นเครื่องยับยั้งการกดขี่ข่มเหงโดยไม่เป็นธรรมได้บ้างไม่มากก็น้อย ซึ่งผิดกว่าในครั้งแต่ก่อน ขอให้ดูการพิพาทระหว่างบริษัทน้ำมันอังกฤษกับประเทศเปอร์เซีย ซึ่งประเทศเปอร์เซียมีอาณาเขตและพลเมืองไล่เลี่ยกับเรา ความเจริญในทางการศึกษาส่วนมากของพลเมืองก็ไล่เลี่ยกับเรา แต่ทำไมเมื่อประเทศเปอร์เซียถอนสัมปทานของบริษัทอังกฤษ ประเทศอังกฤษก็ไม่จู่โจมมาข่มเหง ข้าพเจ้าคิดว่าเขามีธรรมะพอ จึงนำเรื่องนี้ขึ้นว่ากล่าวในสันนิบาตชาติแทนที่จะยกกองทัพไปรบ เมื่อเราไม่ต้องการข่มเหงเบียดบังชาวต่างประเทศ เราต้องการบำรุงประเทศเรา เหตุไฉนเขาจะมากดขี่ข่มเหงเรา

บทที่ ๒

การรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน

ข้าพเจ้าเคยแสดงปาฐกถาที่สามักคยาจารย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่าเหตุแห่งการที่บุคคลกระทำผิดอาชญานั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. เหตุอันเกี่ยวกับนิสัยสันดานของผู้กระทำผิดนั้นเอง

๒. เหตุอันเนื่องจากการเศรษฐกิจ เช่น ลักทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้น เหล่านั้น ก็เมื่อรัฐบาลได้จัดให้ราษฎรได้มีความสุขสมบูรณ์ มีอาหารกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่ ฯลฯ แล้ว ก็เหตุไฉนการประทุษร้ายต่อกันอันเนื่องจากการเศรษฐกิจจะยังคงมีอยู่อีกเล่า เหตุแห่งการกระทำผิดทางอาชญาจะยังคงเหลืออยู่ ก็แต่เหตุอันเนื่องแต่นิสัยสันดานของผู้กระทำผิด ซึ่งจะต้องคิดแก้ไขโดยทางอบรมและสั่งสอนดัดนิสัย และเมื่อผู้อบรมผู้สั่งสอนผู้ดัดนิสัยได้มีความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจแล้ว การอบรมสั่งสอนดัดนิสัยก็จะได้ผลดียิ่งขึ้น

บทที่ ๓

การเศรษฐกิจ

การเศรษฐกิจซึ่งคณะราษฎรได้ประกาศไว้ว่า รัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก ก็จะเป็นการ

สมจริง ไม่ใช่หลอกลวงประชาชน ซึ่งข้อนี้มีผู้เข้าใจผิด เพราะเห็นว่ารัฐบาลยังมิได้ทำการอันใด แต่ที่มิได้กระทำการใดลงไปก็เพราะยังมิได้ดำเนินตามความคิดของข้าพเจ้า เมื่อได้ดำเนินการตามความคิดของข้าพเจ้าที่ให้รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจเสียเองแล้ว ราษฎรทุกคนจะมีงานทำ โดยเหตุที่รัฐบาลรับราษฎรทั้งหมดเข้าทำงานเป็นข้าราชการ แม้แต่เด็ก คนป่วย คนพิการ คนชราซึ่งทำงานไม่ได้ ก็จะได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล แล้วราษฎรก็จะไม่อดอยาก เพราะเงินเดือนที่รัฐบาลจะให้ในอัตราขั้นต่ำ ก็จะได้กำหนดให้เพียงพอที่จะซื้อแลกเปลี่ยนกับอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ตามความต้องการของราษฎร

บทที่ ๔

เสมอภาค

ความเสมอภาคก็มีขึ้นได้ในสิทธิและหน้าที่ ซึ่งนอกจากเสมอภาคกันบนกระดาษยังเป็นการเสมอภาคที่จะเข้ารับราชการ แม้จะเป็นในทางปกครองและในทางเศรษฐกิจก็ดี ราษฎรจะมีสิทธิเสมอภาคกันในการที่จะไม่อดตาย แต่มิใช่เสมอภาคในการที่คนหนึ่งมีเงิน ๑๐๐ บาท จะต้องริบเอามาแบ่งเท่า ๆ กัน ในระหว่าง ๑๐๐ คน ๆ ละ ๑ บาท ตามที่นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านอ้างว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เขาแบ่งกันเช่นนั้น เราเกลียดชังลัทธิคอมมิวนิสต์ตามที่ท่านนักปราชญ์ในประเทศไทยท่านกล่าวนั้น และเราไม่ดำเนินวิธีริบทรัพย์มาแบ่งกันดังที่นักปราชญ์ท่านกล่าว

บทที่ ๕

เสรีภาพ

ข้อนี้ผู้ที่มองผิว ๆ จะคัดค้านทันทีว่า การที่รัฐบาลกับราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการนั้นจะเป็นการตัดเสรีภาพ จริงอยู่ เมื่อรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ ย่อมเป็นการตัดเสรีภาพ แต่การตัดเสรีภาพนั้นก็เพื่อจะทำให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ทั้งหมดเป็นการปฏิบัติหลักข้อ ๓ รัฐบาลไม่ได้ตัดเสรีภาพในการอื่น ๆ ราษฎรคงมีเสรีภาพในร่างกาย ในเคหสถาน ในการพูด ในการศึกษาอบรม ในการสมาคม เมื่อราษฎรได้มีความสุขภายในเศรษฐกิจแล้ว ราษฎรก็ย่อมมีความสุขกาย ราษฎรจะต้องการเสรีภาพโดยไม่มีอาหารรับประทานเช่นนั้นหรือ ทั้งนี้ไม่ใช่ความประสงค์ของราษฎรเลย แม้ในเวลานี้เองราษฎรก็ต้องทำงานเองเพื่อเลี้ยงชีพ นอกจากที่เกิดมาหนักโลกอาศัยคนอื่นเขากิน

ไม่ว่าในประเทศใด ๆ เสรีภาพย่อมจำกัด เพื่อประโยชน์ของราษฎรทั้งหมดด้วยกัน และคณะราษฎรก็ได้ประกาศไว้แล้วว่า เสรีภาพนั้นจะทำให้เกิดได้เมื่อไม่ขัดกับหลัก ๔ ประการดั่งที่ได้กล่าวข้างต้น

บทที่ ๖
การศึกษา

ราษฎรจะมีการศึกษาอย่างเต็มที่ เมื่อราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ โดยรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองแล้ว ราษฎรก็ย่อมจะได้รับการศึกษา แทนที่จะคอยพะวงถึงทรัพย์สินของตนว่าจะเป็นอันตรายสูญหาย และรัฐบาลก็ยังอาจที่จะบังคับให้ราษฎรที่เป็นข้าราชการจำต้องเล่าเรียน แม้ราษฎรผู้นั้นจะเป็นผู้ใหญ่มีอายุตั้งแต่ ๒๐ ปีขึ้นไปจนถึง ๕๕ ปีก็ตาม เมื่อเป็นข้าราชการแล้วก็จำเป็นต้องเรียน โดยวิธีที่เอกชนต่างคนต่างทำนั้น การบังคับให้ผู้ใหญ่เรียนย่อมเป็นการยาก

ก็เมื่อการที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ เป็นการที่ทำให้วัตถุประสงค์ทั้ง ๖ ประการของคณะราษฎรได้สำเร็จไปตามที่ได้ประกาศแก่ราษฎรไว้แล้ว สิ่งที่ราษฎรทุกคนพึงปรารถนา คือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ ซึ่งเรียกกันเป็นศัพท์ว่า ศรีอาริย์ ก็จะพึงบังเกิดแก่ราษฎรโดยถ้วนหน้า ไฉนเล่าพวกเราที่ได้พร้อมกันไขประตูเปิดช่องทางให้แก่ราษฎรแล้ว จะรี ๆ รอ ๆ ไม่นำราษฎรต่อไปให้ถึงต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งราษฎรจะได้เก็บผลจากต้นไม้นั้น คือผลแห่งความสุขความเจริญดังที่ได้มีพุทธทำนายกล่าวไว้ในเรื่องศาสนาพระศรีอาริย์ ในเรื่องนี้ผู้ถือศาสนาทุกคนในการทำบุญปรารถนาจะประสบศาสนาพระศรีอาริย์ แม้ในการสาบานในโรงศาลก็ดี ในการพิธีใด ๆ ก็ดี ก็อ้างกันแต่ว่า เมื่อซื่อสัตย์หรือให้การไปตามความจริงแล้ว ก็ให้ประสบพบศาสนาพระศรีอาริย์ ก็เมื่อบัดนี้เราจะดำเนินวิธีไปสู่อาริยสมัย แต่ก็ยังจะมีบุคคลที่ถอยหลังเข้าคลองซึ่งถอยหนัก ๆ เข้าก็จะกลับไปสู่สมัยก่อนพุทธกาล คือเมื่อ ๒๔๗๕ ปีที่ล่วงมาแล้ว

เค้าร่าง

พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก.....

.....

.....

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร พ.ศ. ๒๔๗๕

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

หมวด ๑
เงินเดือนและเบี้ยเลี้ยงบำนาญของราษฎร

มาตรา ๓ ตั้งแต่วันที่ประกาศใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นต้นไปนั้น ให้บรรดาบุคคลที่มีสัญชาติไทยซึ่งอยู่ในประเทศไทยถ้วนทุกคน ได้รับเงินเดือนจากรัฐบาลหรือจากสหกรณ์ ซึ่งจะได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดไว้ ตามอัตราขั้นต่ำต่อไปนี้ (ก)

๑. บุคคลที่มีอายุต่ำกว่า ๑ ปี	เดือนละ	.....บาท
๒. บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑ ปีถึง ๕ ปี	เดือนละ	.....บาท
๓. บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๖ ปีถึง ๑๐ ปี	เดือนละ	.....บาท
๔. บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๑ ปีถึง ๑๕ ปี	เดือนละ	.....บาท
๕. บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๖ ปีถึง ๑๘ ปี	เดือนละ	.....บาท
๖. บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๙ ปีถึง ๕๕ ปี	เดือนละ	.....บาท
๗. บุคคลที่มีอายุ ๕๕ ปีขึ้นไป	เดือนละ	.....บาท

มาตรา ๔ บุคคลมีคุณวุฒิหรือความสามารถพิเศษหรือมีกำลังพิเศษ จะได้รับเงินเดือนสูงขึ้น ตามคุณวุฒิ ความสามารถ กำลัง และตามชนิดที่ทำ ตามอัตรา (ข) ดังต่อไปนี้

ขั้น ๑	๘๐ บาท	ขั้น ๒	๙๐ บาท
ขั้น ๓	๑๐๐ บาท	ขั้น ๔	๑๑๐ บาท
ขั้น ๕	๑๒๐ บาท	ขั้น ๖	๑๓๐ บาท

ขั้น ๗	๑๔๐ บาท	ขั้น ๘	๑๕๐ บาท
ขั้น ๙	๑๖๐ บาท	ขั้น ๑๐	๑๗๐ บาท
ขั้น ๑๑	๑๘๐ บาท	ขั้น ๑๒	๑๙๐ บาท
ขั้น ๑๓	๒๐๐ บาท	ขั้น ๑๔	๒๒๐ บาท
ขั้น ๑๕	๒๔๐ บาท	ขั้น ๑๖	๒๖๐ บาท
ขั้น ๑๗	๒๘๐ บาท	ขั้น ๑๘	๓๐๐ บาท
ขั้น ๑๙	๓๒๐ บาท	ขั้น ๒๐	๓๕๐ บาท
ขั้น ๒๑	๔๐๐ บาท	ขั้น ๒๒	๔๕๐ บาท
ขั้น ๒๓	๕๐๐ บาท	ขั้น ๒๔	๕๕๐ บาท
ขั้น ๒๕	๖๐๐ บาท	ขั้น ๒๖	๖๕๐ บาท
ขั้น ๒๗	๗๐๐ บาท	ขั้น ๒๘	๘๐๐ บาท
ขั้น ๒๙	๙๐๐ บาท	ขั้น ๓๐	๑,๐๐๐ บาท

มาตรา ๕ นอกจากเงินเดือนที่ได้รับ ให้ผู้ที่ทำงานหรือรับราชการได้รับเงินรางวัลอีกโสดหนึ่ง ตามผลแห่งการงานของตน ซึ่งรัฐบาลหรือสหกรณ์จะได้กำหนดส่วนลงไว้ (ก)

มาตรา ๖ ผู้ที่รับราชการหรือทำงานได้เงินเดือนสูงกว่าขั้นสามัญ เมื่อออกจากราชการจะได้รับเบี้ยบำนาญสูงกว่าขั้นสามัญ เมื่อออกจากราชการจะได้รับเบี้ยบำนาญสูง (ง) กว่าอัตราขั้นต่ำที่กำหนดไว้ในมาตรา ๓

มาตรา ๗ เงินเดือนและเงินรางวัลและเบี้ยบำนาญ จะเพิ่มส่วนขึ้นได้ตามส่วน (จ) แห่งการที่รัฐบาลหรือสหกรณ์ได้ผลในทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

หมวด ๒
ว่าด้วยการทำงาน

มาตรา ๘ ให้บรรดาบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีขึ้นไปจนถึง ๕๕ ปี รับราชการตามประเภทงาน ให้กำหนดแบ่งตามกำลังความสามารถ คุณวุฒิ และตามเพศ อายุ ดังนี้

๑. ผู้ใดมีคุณวุฒิอย่างใดก็ให้สมัครเข้าทำงานในประเภทที่ใช้คุณวุฒินั้น ถ้างานประเภทใดมีผู้สมัครมากกว่างานประเภทนั้นต้องการจำนวนคน ก็ให้มีการสอบแข่งขัน ผู้ใดที่สอบได้ตามที่กำหนด ก็ให้รับเข้าทำงานตามที่ผู้นั้นได้สมัคร

๒. ความสามารถให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับคุณวุฒิ

๓. กำลัง บุคคลที่ไม่มีคุณวุฒิหรือความสามารถเป็นพิเศษก็ให้ผู้นั้นทำงานตามกำลังแห่งความแข็งแรงของตน ให้เหมาะสมกับประเภทของตน

๔. เพศ ตามธรรมดางานเบา เช่น งานเกี่ยวแก่การรักษาสถานที่ การเสมียน การเป็นครู การอนุบาลเด็ก การจำหน่ายของอุปโภคบริโภค ให้พยายามผ่อนผันใช้เพศหญิง เว้นแต่จำเป็นจึงใช้เพศชาย แต่ทั้งนี้ไม่ตัดสิทธิของเพศหญิงซึ่งมีคุณวุฒิและความสามารถเป็นพิเศษ

๕. อายุ จะต้องให้ผู้ที่มีอายุมากทำงานเบากว่าผู้ที่มีอายุอยู่ในวัยฉกรรจ์

มาตรา ๙ บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๑ ปีถึง ๑๘ ปี และบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๕๕ ปีขึ้นไป ตามปกติไม่ต้องทำงานอันใด เว้นไว้แต่เหตุฉุกเฉินเมื่อขาดแรงงาน ในการที่ป้องกันภยันตรายในทางเศรษฐกิจ ก็ให้ระดมบุคคลจำพวกนี้เข้าทำงานได้ (ฉ) ตามกำลังที่ผู้นั้นจะทำได้ มิให้เป็นการหักโหมหรือทรมานเกินไป เช่น การระดมเพื่อเก็บเกี่ยวข้าวเมื่อขาดแรงงาน หรือการระดมกันกำจัดแมลงที่เป็นอันตรายต่อพืชผล เป็นต้น

มาตรา ๑๐ บุคคลต่อไปนี้ แม้จะมีอายุอยู่ในวัยที่ต้องทำงานหรือรับราชการก็ดี แต่ให้ได้รับความยกเว้นที่จะไม่ต้องทำงานโดยตน และบุตรของตนที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี ได้รับเงินเดือนตลอด คือ

๑. หญิงมีครรภ์ (ช)

๒. คนเจ็บป่วย (ช)

๓. คนพิการ (ช)

๔. นักเรียนมหาวิทยาลัยและโรงเรียนอุดม ซึ่งสอบไล่แข่งขันเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยหรือในโรงเรียนอุดมได้ (ซ)

๕. บุคคลที่มีเวลาราชการพอที่จะได้รับเบี้ยบำนาญ

มาตรา ๑๑ บุคคลดังต่อไปนี้ได้รับความยกเว้นที่จะไม่ต้องรับราชการ แต่ตนเองและบุตรของตนไม่มีสิทธิที่จะรับเงินเดือนในขณะที่มิได้รับราชการคือ (ญ)

๑. บุคคลที่ซึ่งแสดงได้ว่า มีทรัพย์สินหรือรายได้อันมั่นคงที่จะเลี้ยงตนได้

๒. บุคคลที่ถืออาชีพอิสระ เช่น แพทย์ ทนายความ ช่างฝีมือ นักประพันธ์ หรือบุคคลซึ่งได้รับอนุญาตจากรัฐบาลให้ประกอบเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น การพาณิชย์

การอุตสาหกรรม การกสิกรรมบางชนิด เมื่อบุคคลเหล่านั้นแสดงได้ว่า การประกอบอาชีพอิสระของตนจะทำให้ตนมีรายได้พอเลี้ยงชีวิตของตนและบุตรของตนได้ตลอด

หมวด ๓
ว่าด้วยวิธีจ่ายเงินเดือน

มาตรา ๑๒ ให้รัฐบาลหรือสหกรณ์จ่ายเงินราษฎรโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ดั่งต่อไปนี้

๑. จ่ายเงินตราให้แก่ราษฎรตามอัตราที่ราษฎรนั้น ๆ มีสิทธิได้รับ

๒. จ่ายโดยเช็คของธนาคารแห่งชาติ ตามอัตราที่ราษฎรนั้น ๆ มีสิทธิได้รับและให้มีการหักกลบลบหนี้ (compensation) กับเงินที่ราษฎรนั้น ๆ เป็นลูกหนี้ต่อรัฐบาลหรือต่อสหกรณ์ ในการซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ และปัจจัยอื่นๆ แห่งการดำรงชีวิต เมื่อหักแล้วราษฎรยังเป็นหนี้รัฐบาลหรือสหกรณ์อยู่เท่าใด ราษฎรก็มีสิทธิที่จะฝากเงินนั้นไว้ต่อธนาคารแห่งชาติหรือซื้อใบกู้ของรัฐบาลหรือสหกรณ์ หรือจะถอนมาใช้จ่ายก็ได้ตามใจสมัคร

หมวด ๔
ข้าราชการต่างประเทศ

มาตรา ๓๑ รัฐบาลอาจจ้างชาวต่างประเทศผู้ชำนาญการพิเศษ ชาวต่างประเทศนี้มีสิทธิตามที่กำหนดไว้ในสัญญา

หมวด ๕
วินัยข้าราชการ

มาตรา ๑๔ ข้าราชการทั้งหลายไม่ว่าประเภทเจ้าหน้าที่ปกครอง หรือกรรมกรในทางเศรษฐกิจของรัฐบาล จะต้องอยู่ในวินัย ทำงานเต็มกำลังและความสามารถในการงานที่ตนกระทำ ผู้ใดเกียจคร้านจะต้องถูกลงโทษ เช่น ตัดเงินเดือนหรือเพิ่มเวลาทำงาน หรือโทษสถานอื่นตามที่จะได้มีระเบียบกำหนดไว้

ประกาศมา ณ วันที่ ..... พุทธศักราช .....

เป็นปีที่ .....

ฟุตโน้ตอธิบายความ

(ก) อัตราขั้นต่ำนี้ต้องกำหนดให้เป็นการเพียงพอแก่การซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ

(ข) อัตรานี้ได้จำลองอัตราเงินเดือนข้าราชการประจำชั้นสัญญาบัตรในปัจจุบันนี้ที่ตกลงใหม่

(ค) รางวัลเช่นนี้เป็นไปในทำนองให้กรรมกรมีส่วนในผลกำไร ที่เรียกกันว่า sharing

(ง) เงินเดือนของข้าราชการและของกรรมกรย่อมต่างกันตามคุณวุฒิ และความสามารถ ใครได้เงินเดือนสูงก็ควรได้รับเบี้ยบำนาญสูง

(จ) ในเรื่องนี้ย่อมมีได้ เมื่อปรากฏว่าการประกอบเศรษฐกิจของรัฐบาลได้ผลยิ่งขึ้น การเพิ่มนั้นอาจเป็นได้ เช่น เพิ่มเงินเดือนอีก ๒๕ เปอร์เซ็นต์ สมมุติว่าเงินเดือน ๘๐ คงเพิ่มเป็น ๑๐๐ เงินเดือน ๔๐๐ คงเพิ่มเป็น ๕๐๐ เป็นต้น

(ฉ) ในบางประเทศเมื่อต้องการขจัดแมลง ได้มีกฎหมายระดมราษฎรช่วยกันกำจัด ในประเทศเราอาจเห็นได้ หรือในบางสมัยที่เครื่องจักรกลในการเกี่ยวข้าวยังใช้ไม่ได้ เมื่อมีข้าวก็อาจระดมบุคคลจำพวกนี้ช่วยตามกำลัง อันมิใช่งานหนักเกินไป

(ช) ในการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามวิธี social assurance บุคคลจำพวกนี้ได้เบี้ยบำนาญ

(ซ) ทั้งนี้เพื่อเพาะผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยา

(ญ) การยกเว้นนี้เพื่อผู้มั่งมีหรือผู้รังเกียจที่จะเป็นข้าราชการได้มีโอกาสประกอบเศรษฐกิจตามลำพังของตน เมื่อตนสามารถเช่นนี้

เค้าร่าง
พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบการเศรษฐกิจ

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบการเศรษฐกิจพุทธศักราช.....

มาตรา ๓ ตั้งแต่วันที่ใช้แผนการณ์เศรษฐกิจแห่งชาติเป็นต้นไป ให้รัฐบาลมีอำนาจประกอบการเศรษฐกิจ คือประดิษฐกรรมทั้งหลาย ไม่ว่าการประดิษฐ์นั้นจะเป็นการกสิกรรมหรืออุตสาหกรรมใด ๆ ตลอดจนการขนส่งและจำหน่าย (ปริวรรตกรรม) ทั้งสิ้น

เว้นไว้แต่การประกอบการเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลให้สัมปทานแก่เอกชน ก็ให้เอกชนมีอำนาจกระทำได้ มีตัวอย่างต่อไปนี้

๑. การทำเหมืองแร่ ป่าไม้ และการประกอบกิจอันเป็นสาธารณูปโภค ซึ่งรัฐบาลได้ให้สัมปทานหรืออาชญาบัตรไปแล้วในเวลานี้

๒. โรงงานของเอกชน (ก) ที่ได้ตั้งอยู่แล้วในเวลานี้ รัฐบาลจะผ่อนผันให้คงตั้งได้โดยออกสัมปทานให้

๓. ห้างร้านค้าขายของเอกชนต่างด้าว (ข) ซึ่งมีสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นพิเศษกับประเทศไทย

๔. การประกอบเศรษฐกิจอื่น (ค) เช่น การพาณิชย์ อุตสาหกรรม กสิกรรม ซึ่งเอกชนได้ขออนุญาตหรือสัมปทานเป็นรายๆ ไป เมื่อได้แสดงให้เป็นที่เข้าใจแก่รัฐบาลว่าการประกอบอาชีพอิสระนั้น ได้ผลเพียงพอที่ผู้ประกอบจะเลี้ยงชีวิตไปได้ตลอดและตามเงื่อนไขอื่น ๆ ซึ่งจะได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนด โดยคำนึงถึงเศรษฐกิจแห่งชาติ

หมวด ๑
ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดิน

มาตรา ๔ ให้รัฐบาลมีอำนาจซื้อบรรดาที่ดิน (ง) ทั้งหลาย นอกจากที่อยู่สำหรับครอบครัวของเอกชน และนอกจากที่ดินซึ่งเอกชนได้รับอนุญาตหรือสัมปทานให้ประกอบการเศรษฐกิจในที่ดินนั้น

บรรดาที่ดินรกร้างว่างเปล่า ซึ่งยังไม่อยู่ในความครอบครองหรือกรรมสิทธิ์ของผู้ใดนั้น ผู้ใดจะขอครอบครองหรือมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเหล่านั้นไม่ได้ นอกจากได้รับสัมปทานจากรัฐบาล

มาตรา ๕ ในการกำหนดราคาที่ดินนั้น ให้เจ้าของที่ดินและรัฐบาลต่างฝ่ายตั้งอนุญาโตตุลาการฝ่ายละหนึ่งคน และรวมกันตั้งผู้ชี้ขาดหนึ่งคน การกำหนดราคาที่ดินนั้นต้องไม่เกินกว่าที่เป็นอยู่ ณ วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

มาตรา ๖ ในการชำระราคานั้น ให้รัฐบาลจ่ายเงินตราหรือใบกู้ให้เจ้าของที่ดินยึดถือไว้ตามราคาที่ดินซึ่งรัฐบาลซื้อ ใบกู้นั้นให้กำหนดดอกเบี้ยตามอัตราดอกเบี้ยธนาคารในขณะที่ตกลงซื้อขาย แต่ไม่ให้เกินร้อยละ ๑๕ ต่อปี ซึ่งเป็นอัตราสูงสุดในเวลานี้

ผู้ที่ถือใบกู้ยังคงมีสิทธิที่จะได้รับเงินเป็นผลอีกโสดหนึ่ง จากผลที่สหกรณ์อันรับโอนที่ดินของตนได้ทำประโยชน์ตามส่วนที่รัฐบาลจะกำหนดไว้

หมวด ๒
ว่าด้วยการจัดหาเงินทุนและเครดิต

มาตรา ๗ ให้รัฐบาลจัดหาเงินทุน และเครดิตเพื่อประกอบการเศรษฐกิจดังต่อไปนี้

๑. โดยเก็บภาษีมรดก (จ)

๒. โดยเก็บภาษีเงินได้ของเอกชน

๓. โดยเก็บภาษีทางอ้อมในยาสูบ (ฉ) ไม้ขีดไฟ (ฉ) เกลือ (ช) ฯลฯ

๔. โดยบังคับให้นักเลงการพนัน ซึ่งปรารถนาเล่นการพนันมาขึ้นทะเบียนรับใบอนุญาตประจำคน และเสียค่าจดทะเบียนเป็นงวด ๆ ตามชนิดของการพนัน ซึ่งตนปรารถนาจะเล่น และห้ามมิให้จดทะเบียนบุคคลซึ่งในขณะใช้พระราชบัญญัตินี้เล่นการพนันไม่เป็น

นอกจากการเสียค่าจดทะเบียนประจำตัวแล้ว การเล่นทุกคราวจะต้องได้รับอนุญาต และเสียค่าธรรมเนียมอีกต่างหากทุกคราว

๕. ออกใบกู้เพื่อคนมั่งมีภายในพระราชอาณาจักรซื้อใบกู้ โดยรัฐบาลเอาโรงงานหรือทรัพย์สินอื่นเป็นประกัน (ญ)

๖. ออกสลากกินแบ่ง (ด)

๗. กู้เงินจากธนาคารแห่งชาติ (ต)

๘. กู้เงินจากต่างประเทศ

๙. ตกลงหาเครดิตกับบริษัทที่จำหน่ายเครื่องจักรกลต่างประเทศ เพื่อส่งเงินเป็นงวด ๆ

หมวด ๓
ว่าด้วยการธนาคารแห่งชาติ

มาตรา ๘ ให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ โดยเอาเงินทุนสำรองของรัฐบาลและเงินที่กู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคารแห่งชาติ ให้ธนาคารแห่งชาติกระทำกิจการเหมือนดังธนาคารทั้งหลาย และให้มีอำนาจออกธนบัตรโดยโอนกรมเงินตราในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มาอยู่ในธนาคารแห่งชาติ โอนคลังจังหวัดต่างๆในเวลานี้เป็นสาขาของธนาคารแห่งชาติในจังหวัดต่าง ๆ

มาตรา ๙ ธนาคารแห่งชาติจำต้องให้รัฐบาลกู้เงินตามที่รัฐบาลต้องการ ตามกำลังของธนาคารแห่งชาติ

หมวด ๔
ว่าด้วยแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ

มาตรา ๑๐ ให้มีสภาขึ้นสภาหนึ่งมีหน้าที่จัดวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ คือ กำหนดการประดิษฐกรรมซึ่งจะเป็นกสิกรรมและอุตสาหกรรมทั้งหลาย และการปริวรรตกรรม คือ การขนส่งและคมนาคม การจัดสร้างที่อยู่ให้แก่ราษฎรทั้งหลาย และจัดแยกการงานออกเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

มาตรา ๑๑ แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ กำหนดประมาณว่าในปีหนึ่ง ๆ รัฐบาลจะทำได้อย่างไร และให้แจ้งผลแห่งการกระทำนั้นต่อมหาชนทุกสัปดาห์

มาตรา ๑๒ ในระหว่างเวลาที่ใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินั้น ถ้ามีเหตุจำเป็นต้องแก้แผนเพราะรัฐบาลจัดหาทุนและแรงงานไม่ได้ตามกำหนดก็ดี หรือรัฐบาลมีทุนและแรงงานเพิ่มขึ้นก็ดี ให้กรรมการสภาแผนเศรษฐกิจแห่งชาติประชุมกันแก้แผนนั้น ๆ แล้วแจ้งผลให้มหาชนทราบ

มาตรา ๑๓ แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะเริ่มใช้ในเขตใดให้ประกาศเป็นราย ๆ ไป และให้ชี้แจงถึงที่ดิน เงินทุน แรงงานของข้าราชการและกรรมกร และผู้ชำนาญการพิเศษว่าพอเพียงประการใด

หมวด ๕
กรรมสิทธิของเอกชน

มาตรา ๑๔ ให้เอกชนมีกรรมสิทธิในสังหาริมทรัพย์ทั้งหลาย ซึ่งเอกชนนั้นหามาได้

มาตรา ๑๕ บรรดาผู้ที่คิดประดิษฐ์วัตถุสิ่งใดได้ ซึ่งจะเข้าลักษณะที่จะมีกรรมสิทธิในการค้าได้ ก็ให้ผู้นั้นเป็นกรรมสิทธิในการนั้น บุคคลนั้นจะขอสัมปทานประกอบการนั้นเองหรือจะร่วมกับรัฐบาลในการประดิษฐ์ก็อาจทำได้ตามใจสมัคร

ประกาศมา ณ วันที่..... พุทธศักราช..... เป็นปีที่.....

ฟุตโน้ตอธิบายความ

(ก) ทั้งนี้เพื่อไม่กระทบกระเทือนรุนแรงต่อเอกชน ประกอบการอาชีพของตนโดยเศรษฐกิจได้

(ข) ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้กระทบกระเทือนชาวต่างประเทศ

(ค) เพื่อเปิดโอกาสให้เอกชนที่รังเกียจในการเป็นข้าราชการ ที่จะทำการของตนเอง

(ง) การบังคับซื้อที่ดินในเวลานี้ก็มีอยู่แล้ว เช่น การทำถนน ทางรถไฟ ฯลฯ ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันนี้ถือว่าทางรถไฟ ถนน ฯลฯ เท่านั้น เป็นสาธารณูปโภค เพราะถ้ารัฐบาลไม่จัดจะเป็นอันตรายต่อราษฎร

(จ) ภาษีมรดกนี้มิใช่จะอิจฉาคนมั่งมี เป็นเพราะตามหลักนั้นคนที่มั่งมีได้สะสมเงินทองไว้ เงินทองนั้นได้มาก็โดยอาศัยราษฎรร่วมกัน และผู้มั่งมีได้ไว้โดยทางตรงหรือทางอ้อม การกำหนดภาษีมรดกนั้น ถ้าผู้มั่งมีมีมากจนเหลือเฟือควรเก็บให้มาก

คนชั้นกลางจึงผ่อนผันเก็บแต่น้อย ทั้งนี้เพื่อมิให้กระทบผู้มั่งมีเกินไป

(ฉ) ภาษียาสูบและไม้ขีดไฟ ทำให้ประเทศฝรั่งเศสมีรายได้ใช้หนี้เยอรมัน เมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐ ได้รวดเร็ว และเงินฝรั่งเศสมีฐานะดีขึ้นก็เพราะภาษีจำพวกนี้ ในเมืองเราถ้าสมมุติมีคนสูบบุหรี่เป็น ๑ ล้านคน เราเก็บภาษีทางอ้อมในการจำหน่ายวันละ ๑ สตางค์ ซึ่งไม่รู้สึกมากนักก็คงได้เงินเพิ่มขึ้นอีกกว่า ๓ ล้านบาท แต่การผูกขาดภาษียาสูบเกี่ยวกับทางสัญญาทางพระราชไมตรี ฉะนั้น เราอาจดำเนินนโยบายในการเก็บภาษีร้านจำหน่ายยาสูบ โดยระวังมิให้เสียเปรียบยาสูบต่างประเทศที่นำเข้ามา

(ช) เกลือก็หาทางเก็บภาษีทางอ้อมได้โดยรัฐบาลรับซื้อเกลือจากผู้ทำนาเกลือตามอัตราที่กำหนดไว้แล้ว ในการจำหน่ายรัฐบาลจะจำหน่ายเองหรือให้ผูกขาด สมมุติว่าในการนี้รัฐบาลได้ภาษีราษฎรคนหนึ่งวันละ ๑/๑๐ สตางค์ ๑ ปี ได้เงินกว่า ๑ ล้านบาท

(ซ) ผู้ที่เป็นนักเลงการพนัน ในเวลานี้จะพยายามหาวิธีมิให้เล่นด้วยการห้ามขาดนั้นเหลือวิสัย คือคงลักลอบเล่น ฉะนั้นควรหาวิธีป้องกันคนชั้นหลังที่เล่นไม่เป็นอย่าให้เล่น ส่วนผู้ที่เล่นเป็นอยู่แล้วก็คงเล่นได้ แต่ต้องมาขึ้นทะเบียนคล้าย ๆ กับคนติดฝิ่น ค่าธรรมเนียมอาจเก็บเป็นงวด ๆ เช่น งวดละ ๑ บาท ปีหนึ่งมี ๕ งวด สมมุติว่าคนเล่นการพนันเป็นมี ๑ ล้านคน ปีหนึ่งคงเก็บค่าอนุญาตประจำตัวได้ ๕ ล้านบาท และเก็บทุก ๆ คราวที่เล่น เช่น ในตำบลหนึ่ง ๆ ย่อมมีการเล่นไพ่ไม่ต่ำกว่า ๒ วง ต่อ ๑ วัน ตำบลในพระราชอาณาจักรมี ๕,๐๐๐ ตำบล ต้องมีการขออนุญาตเล่นไพ่ ๑๐,๐๐๐ วง ถ้าค่าอนุญาตวงละ ๕ บาท คงได้เงินวันละ ๕๐,๐๐๐ บาท ปีหนึ่งคงได้เงินราว ๑๘ ล้านบาท การเล่นการพนันควรกำหนดเวลาใหม่ไม่ให้เสียเวลาทำงาน ที่กำหนดเดิมแต่เที่ยงจนถึง ๒๒ นาฬิกา ส่วนเวลาอื่น ๆ ผู้เล่นการพนันต้องทำงาน ไม่เสียงาน ไม่เสียในทางเศรษฐกิจ

และการพนันชนิดนี้ต้องจำกัดให้น้อยลงทุกที และต้องป้องกันคนชั้นหลังไม่ให้เล่นเป็น ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะนิยมการพนัน

(ฌ) ในเรื่องนี้เราต้องการประสานกับคนมั่งมี ไม่ใช่ประหัตประหารคนมั่งมี

(ญ) สลากกินแบ่งหรือลอตเตอรี่ แม้เป็นการพนันหรือการเสี่ยงโชค แต่ผู้เสี่ยงได้เสี่ยงแต่น้อย เช่น ปีหนึ่งมีลอตเตอรี่ ๓๐ ครั้ง ๆ หนึ่งล้านบาท และราษฎรคนหนึ่งเสี่ยงโชคครั้งหนึ่งราว ๒๐—๕๐ สตางค์

การจัดให้มีสลากกินแบ่งนี้ คนไทยบางคนหน้าบาง เกรงจะถูกติฉินนินทาว่าจัดให้เล่นการพนัน แต่ขอให้ดูตัวอย่างในฝรั่งเศสว่า ใบกู้ (national credit) ซึ่งต้องการเงินไปสร้างบ้านเมืองที่หักพังในสงคราม ก็เป็นใบกู้ชนิดที่ออกลอตเตอรี่ให้แก่ผู้ถือด้วย ในอังกฤษเองมีสนามม้า คนอังกฤษนิยมแข่งม้ามีน้อย แต่เราไม่ประสงค์ให้เลยไปถึงนั่น เราประสงค์มีแต่ลอตเตอรี่ซึ่งราษฎรเสียสละคนละน้อย ๆ แต่มีโอกาสได้เงินมาก

(ฎ) ธนาคารแห่งชาติจะช่วยรัฐบาลได้มาก เพราะภาษีอากรที่ค้างอยู่ในคลังจังหวัดก็จะนำมาหมุนได้ นอกจากเงินเดือนที่ข้าราชการฝากไว้ในธนาคารก็นำมาหมุนได้เช่นเดียวกัน ยิ่งไปกว่านั้นมีวิธีการหลายอย่างที่รัฐบาลจะกู้เงินธนาคารแห่งชาติได้

(ฏ) นอกจากแผนในการปกครอง ก็ต้องอนุโลมตามแบบเศรษฐกิจแห่งชาติด้วย

ค. พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๑ ประกาศของคณะราษฎร

หลักข้อ ๓ ของคณะราษฎร

เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรได้อ่านประกาศต่อประชาชนถึงวัตถุประสงค์ คือ หลัก ๖ ประการ ซึ่งเป็นหลักเกี่ยวกับเศรษฐกิจของประเทศ มีความว่า

จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก รัฐบาลทำได้ไม่ใช่เหตุสุดวิสัย

ความข้อนี้ยังฝังใจประชาชนโดยทั่วหน้า และจะจารึกลงในประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้าจึงยังคงยืนยันข้อนี้เสมอมา และเห็นว่าถ้ารัฐบาลจัดวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติให้เหมาะสมแล้ว การหางานให้ราษฎรอดอยากนั้นย่อมเป็นทางที่รัฐบาลจะทำได้ หาใช่เป็นการสุดวิสัยไม่ การบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรนี้เป็นจุดประสงค์อันใหญ่ยิ่งของข้าพเจ้าในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองประชาธิปไตยแต่เปลือกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่งต่อสาระสำคัญ คือ บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และถือรัฐธรรมนูญประดุจกุญแจเปิดช่องทางให้ราษฎรได้มีส่วนมีเสียงในการปกครองให้จัดถูกต้องตามความต้องการของตน เมื่อประตูที่ปิดกั้นอยู่ได้เปิดออก รัฐบาลก็จะต้องนำราษฎรผ่านประตูนั้นเข้าไปสู่ชัยภูมิแห่งความสุขสมบูรณ์ มิใช่นำราษฎรเดินลอยหลังเข้าคลอง ด้วยเหตุดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่รับหลัก ๖ ประการ ของคณะราษฎรที่จะต้องจัดการให้เป็นไปตามวัตถุนั้น

พระบรมราชวินิจฉัย

ข้าพเจ้าได้อ่านเค้าโครงการเศรษฐกิจ และร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร และเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจตลอดแล้ว ขอให้ความเห็นพิจารณาข้อความต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(ข้อ ๑) หมวดที่ ๑ ว่าด้วยหลักของคณะราษฎร

ข้อความในหมวดนี้ ข้าพเจ้าไม่มีความเห็นอันใดพิสดาร นอกจากว่าจะจัดการบำรุงเศรษฐกิจนั้นก็ดีแล้ว แต่ข้อสำคัญมีอยู่เพียงว่า ถ้าจะทำตามโครงการเศรษฐกิจนี้เมื่อใด ขอได้จัดการให้ราษฎรได้เป็นผู้เลือกที่จะได้ใช้การเศรษฐกิจดังนี้จริง ๆ คือ ขอให้ฟังเสียงราษฎรจริง ๆ อย่าได้หักโหมบังคับเอาโดยทางอ้อม หรือทางใดทางหนึ่งให้ออกเสียงเห็นด้วยเลย ขออย่าโกรธราษฎรถ้าเขาพากันออกเสียงว่าไม่ชอบวิธีเหล่านี้ซึ่งย่อมทำให้เกิดความไม่พอใจแก่พวกของผู้เขียนโดยแน่นอน และอย่าได้ว่าราษฎรนั้นถือทิฐิมานะงมงายหรือเป็นอุบาทว์กาลีโลก

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๒ ความไม่เที่ยงแท้แห่งการเศรษฐกิจในปัจจุบัน

ความแร้นแค้นของราษฎร

ผู้มีจิตเป็นมนุษย์ประกอบด้วยความเมตตากรุณาแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และเมื่อเห็นสภาพชาวนาในชนบทก็ดี เห็นคนยากจนอนาถาในพระนครก็ดี ก็จะปรากฏความสมเพชเวทนาขึ้นในทันทีทันใด ท่านคงเห็นว่าอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่อันเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของบุคคลแร้นแค้นปานใด แม้วันนี้มีอาหารรับประทาน พรุ่งนี้และวันต่อไปจะยังคงมีหรือจะขาดแคลนก็ทราบไม่ได้ อนาคตย่อมไม่แน่วแน่ เมื่อท่านปลงสังขารต่อไปว่า ชีวิตเรานี้ย่อมชรา เจ็บป่วย ก็แหละก็เมื่อบุคคลเข้าอยู่ในสภาพเช่นนั้นจะยังคงมีอาหารรับประทานอีกหรือ เพราะแม้แต่กำลังวังชาจะแข็งแรงก็ยังขาดแคลนอยู่แล้ว

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒) หมวดที่ ๒ ความแร้นแค้นของราษฎร

ผู้เขียนเล่าว่าราษฎรเวลานี้นั้นแร้นแค้นอดอยากเต็มทน และราษฎรทั่วไปไม่ทราบเลยว่ารุ่งขึ้นจะมีอาหารเพียงพอไม่ขาดแคลนหรือไม่ ข้าพเจ้าขอกล่าวว่า ราษฎรของเราตลอดจนชั้นคนขอทานยังมิปรากฏเลยว่าอดตาย คนที่อดตายจะมีก็แต่คนที่กลืนไม่ลงเพราะความเจ็บไข้นั้น แม้แต่สุนัขตามวัดก็ปรากฏยังไม่มีอดตาย แม้แต่ในปีน้ำท่วม พ.ศ. ๒๔๖๐ ผู้เขียนก็ยังกล่าวในเค้าโครงการเศรษฐกิจภาค ๒ ว่า ไม่มีราษฎรอดตายเพราะมีข้าวเพียงพอที่จะแจกกันกิน และยังมีเหลือเอาไปจำหน่ายยังต่างประเทศเสียด้วยซ้ำ ความอดตายแร้นแค้นนี้ย่อมแล้วแต่ตราชู อะไรชั่งเป็นเครื่องวัด คนที่ได้รับเงินเดือน ๒๐๐ บาทก็นับว่าอดอยากแร้นแค้นก็ได้ ถ้าเทียบการกินอยู่กับผู้ที่ได้เงิน

เดือน ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาท จริงอยู่ราษฎรของเรายังไม่มีตึกอยู่โดยทั่วไป และไม่มีเครื่องแต่งตัวฝรั่งแต่งโดยทั่วไป และไม่มีรายได้เท่ากับคนงานของฝรั่ง ถ้าคิดเทียบตามอัตราเงินแบบฝรั่งนั้นได้มากก็ใช้มาก เพราะราคาเงินของเขาแม้จะสูงก็จริงเมื่อเทียบกับเงินของเรา แต่อำนาจในการซื้อของบำรุงร่างกายนั้นมีน้อยกว่าของเราแน่ ๆ ถ้าจะเปรียบถึงใจและความพอใจของราษฎรฝรั่งและราษฎรของเราแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าราษฎรของเรามีความสุขใจมากกว่าเสียอีก ข้าพเจ้ายอมรับว่าฐานะการกินอยู่ของราษฎรของเราแล้วยังต่ำกว่าฐานะของราษฎรในเมืองต่างประเทศ ดังเช่นอังกฤษหรืออเมริกา แต่ตามรายงานของโปรเฟซเซอร์ซิมเมอร์แมนนั้น กล่าวว่า ฐานะของเรานี้สูงกว่าบรรดาราษฎรอื่น ๆ ในทวีปอาเซีย (เฉพาะบนพื้นทวีปไม่รวมเกาะต่าง ๆ) และมีความอดอยากแร้นแค้นทั้งกายและใจน้อยกว่าราษฎรชาวนาในประเทศรัสเซีย ซึ่งใช้โครงการเศรษฐกิจรูปนี้อยู่ ณ บัดนี้โดยแน่นอน ราษฎรของเรามีน้อยคนหรือเกือบจะไม่มีก็ได้ที่นอนกลางคืนแล้วนึกว่ารุ่งขึ้นเช้าจะหากินไม่ได้ นอกจากผู้นั้นจะกระดุกกระดิกตัวไม่ได้ หาไม่ฉะนั้นคงหากินได้เสมอ ในประเทศรัสเซียเสียอีกที่ราษฎรนอนตาไม่หลับ รุ่งขึ้นไม่ทราบว่าจะได้อาหารกินเพียงพอหรือไม่ เพราะถ้าสหกรณ์หาอาหารมาไม่ได้เพียงพอ ซึ่งปรากฏอยู่เป็นของประจำวันแล้ว การซื้ออาหารก็หามากไม่ได้ บางครั้งอาจต้องอดด้วยซ้ำ จะไปขอใครเขากินก็ไม่ได้ จะกลับไปทำของตัวกินก็ไม่ได้ เพราะไม่มีที่จะทำกินเสียแล้ว คนไทยเราถ้ายังมีนา มีสวน ที่จะปลูกข้าวปลูกผักได้แล้วก็ยังหวังอยู่ได้เสมอว่าจะพอหาข้าวกินได้ไม่อดอยาก นอกจากถ้าดำเนินกิจการแบบรัสเซียเข้าแล้ว ความอดอยากจนตายนี้อาจปรากฏกลายเป็นจริงขึ้นมาได้ โปรเฟซเซอร์ซิมเมอร์แมนกล่าวว่า รายได้และฐานะการกินอยู่ของราษฎรไทยนั้น สูงกว่าราษฎรชาติใด ๆ ทั้งหมดในทวีปอาเซียที่อยู่บนพื้นทวีป ส่วนสำคัญย่อมเป็นเครื่องสนับสนุนความเห็นของข้าพเจ้าอีกส่วนหนึ่ง

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๓ การประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

ราษฎรทุกคนควรได้รับประกันจากรัฐบาล

ความไม่เที่ยงแท้ในทางเศรษฐกิจเป็นอยู่เช่นนี้ จึงมีนักปราชญ์คิดแก้โดยวิธีให้รัฐบาลประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร กล่าวคือ ราษฎรที่เกิดมาย่อมจะได้รับประกันจากรัฐบาลว่า ตั้งแต่เกิดมาจนสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะได้เป็นเด็กหรือเจ็บป่วยหรือพิการหรือชราทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรก็จะได้รับอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เมื่อรัฐบาลประกันได้เช่นนี้แล้ว ราษฎรทุกคนจะนอนตาหลับ เพราะตน

ไม่กังวลเมื่อเจ็บป่วยหรือพิการหรือชราแล้วจะต้องอดอยาก หรือเมื่อตนมีบุตรจะต้องเป็นห่วงใยเมื่อตนได้สิ้นชีพไปแล้ว ว่าบุตรจะอดอยากหรือหาไม่ เพราะรัฐบาลเป็นผู้ประกันอยู่แล้ว การประกันนี้ย่อมวิเศษดีกว่าการสะสมเงินทอง

เพราะเงินทองนั้นเองก็ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้ดังได้พรรณนามาแล้ว การประกันเช่นนี้เป็นการเหลือวิสัยที่บริษัทเอกชนพึงทำได้ หรือถ้าทำได้ราษฎรก็จะต้องเสียเบี้ยประกันแพงจึงจะคุ้ม ราษฎรจะเอาเงินที่ไหนมา การประกันเช่นนี้จะทำได้ก็แต่โดยรัฐบาลเท่านั้น เพราะรัฐบาลไม่จำเป็นจะต้องเก็บเบี้ยประกันภัยจากราษฎรโดยตรง รัฐบาลอาจจัดหาสิ่งอื่นแทนเบี้ยประกันภัยได้ เช่น จัดให้แรงงานราษฎรได้ใช้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น การเก็บภาษีอากรโดยทางอ้อม เป็นจำนวนคนหนึ่งวันละเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งราษฎรไม่รู้สึก ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น

พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

ความคิดที่จะให้รัฐบาลได้มีประกันเช่นนี้ ในต่างประเทศนับวันแต่จะเจริญขึ้นเป็นลำดับ ในการที่จะจัดให้รัฐบาลได้มีประกันแก่ราษฎรเช่นนี้ ก็ต้องออกพระราชบัญญัติว่าด้วยประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ซึ่งบัญญัติให้เป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องจ่ายเงินให้แก่ราษฎรทุกคน เป็นจำนวนพอกับที่ราษฎรจะนำเงินนั้นไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ตนต้องการในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ได้ตามสภาพ (ดูร่างพระราชบัญญัตินี้ต่อไปข้างท้าย)

ราษฎรไทยชอบทำราชการ

การจ่ายเงินเดือนให้ราษฎรทั่วหน้านี้ เห็นว่าถูกต้องต่อนิสัยของราษฎรไทยโดยแท้ เพราะเป็นที่ทราบกันอยู่ว่าทุก ๆ คนชอบทำราชการ ชอบมีเงินเดือน แต่กระนั้นก็ยังมีข้าราชการบางคนเที่ยวป่าวประกาศ และป้องกันกีดขวาง ไม่อยากให้ราษฎรได้ทำราชการบ้าง ทั้ง ๆ ที่ผู้นั้นเองก็เป็นข้าราชการมีเงินเดือน

ก็เมื่อรัฐบาลต้องจ่ายเงินเดือนแก่ราษฎรเช่นนี้ รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาจ่าย เงินเป็นสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยน

ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องนี้ขอเตือนให้ระลึกเสียก่อนว่า เงินเป็นสิ่งที่รับประทานไม่ได้ เงินเป็นสิ่งที่จะใช้แลกเปลี่ยนกับปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ การจ่ายเงินก็เท่ากับการจ่ายอาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ขอให้ระลึกว่าเงินที่ท่านหาได้ ท่านนำเงินนั้นไปทำไม ท่านก็นำเอาไปแลกเปลี่ยนปัจจัยแห่งการดำรง

ชีวิต เหตุฉะนั้นถ้าเปรียบเทียบว่าเป็นคะแนนชนิดหนึ่งก็หาผิดไม่ การจ่ายเงินเดือนก็เท่ากับการจ่ายคะแนนให้ราษฎรที่จะจับจ่ายแลกเปลี่ยนกับปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของราษฎร ผลที่สุดราษฎรจะพึงได้รับก็คือปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ

รัฐบาลไม่ต้องริบทรัพย์ของผู้มั่งมี

ฉะนั้นในการจ่ายเงินเดือนให้แก่ราษฎรนั้น รัฐบาลไม่ต้องริบทรัพย์ของผู้มั่งมีมาจ่าย รัฐบาลอาจจัดให้มีปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต โดยจัดให้มีสหกรณ์ให้พร้อมบริบูรณ์เพื่อรับแลกกับเงินเดือน ซึ่งรัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรเป็นการหักกลบลบหนี้กันไป เช่น ราษฎรคนหนึ่งเงินเดือน ๒๐ บาท และราษฎรต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ

การหักกลบลบหนี้

เป็นจำนวนเงิน ๒๐ บาทดังนี้แล้ว เงินที่รัฐบาลจ่ายให้แก่ราษฎรไปก็กลับตกมาเป็นของรัฐบาลอีก เงินที่คงจะตกแก่ราษฎรก็ต่อเมื่อราษฎรต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ เป็นจำนวนเงินน้อยกว่าจำนวนเงินที่ตนได้รับ เงินที่ตกอยู่ในมือของราษฎรนี้เท่านั้นที่รัฐบาลจะต้องจัดหาทุนสำรองตามประเพณีนิยมของโลก เช่น ทองคำ หรือเนื้อเงิน หรือถ้าจะไม่ต้องออกธนบัตรให้มากซึ่งต้องการทุนสำรองมาก รัฐบาลอาจจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ

ธนาคารแห่งชาติอันเป็นที่เชื่อถือได้ ซึ่งราษฎรจะได้นำเงินมาฝาก และการจับจ่ายก็ใช้เช็คและวิธีหักกลบลบหนี้ ดังนี้ธนบัตรที่จะออกใช้หมุนเวียนก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีจำนวนมากมาย

รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจเอง

ฉะนั้น การที่จะให้รัฐบาลเป็นผู้ประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร โดยรัฐบาลเป็นผู้จ่ายเงินเดือนให้แก่ราษฎรแล้ว ก็จำเป็นอยู่เองที่รัฐบาลจะต้องจัดให้สหกรณ์เป็นผู้จัดทำสิ่งซึ่งเป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตและเป็นผู้จำหน่ายสิ่งเหล่านี้เสียเอง ถ้ารัฐบาลไม่จัดให้มีสหกรณ์เป็นผู้จัดทำและจำหน่ายเหล่านี้เสียเอง หรือเป็นผู้ควบคุมแล้ว รัฐบาลจะประกันความสุขของราษฎรได้อย่างไร รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาจ่ายให้แก่ราษฎร

การประกอบเศรษฐกิจใด ๆ ย่อมต้องอาศัย

๑. ที่ดิน ซึ่งรวมทั้งทรัพย์ซึ่งติดอยู่กับที่ดินและใต้ดิน

๒. แรงงาน

๓. เงินทุน

ราษฎรไม่มีที่ดินและเงินเพียงพอ

ราษฎรในเวลานี้ต่างมีที่ดินและเงินทุนพอเพียงอยู่หรือ เราจะเห็นได้ว่า ๙๐ % ของราษฎรหามีที่ดินและเงินทุนพอเพียงที่จะประกอบการเศรษฐกิจโดยลำพังให้ถูกครบถ้วนไม่ ราษฎรต่างก็มีแรงงานประจำตนของตน แรงงานนี้ตนจะเอาไปทำอะไร เมื่อตนไม่มีที่ดินและเงินพอเพียง

ที่ดิน แรงงาน เงินทุนของประเทศ

แต่ถ้าจะพิจารณาถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุนของราษฎรรวมกันแล้ว จะเห็นได้ว่าในประเทศไทยมีที่ดินถึง ๕ แสนตารางกิโลเมตรเศษ (คิดเป็นไร่ได้กว่า ๓๒๐ ล้านไร่) บนพื้นดินอุดมไปด้วยต้นไม้และพืชผลที่จะปลูกผัก ในใต้ดินนั้นก็อุดมไปด้วยแร่โลหะธาตุทั้งหลาย มีพลเมืองถึง ๑๑ ล้านคนเศษ ส่วนเงินทุนนั้นเล่าแม้เราจะยังไม่มีมากมาย แต่ประเทศไทยไม่ใช่ป่าเถื่อนเลยทีเดียว ทรัพย์สินและชื่อเสียงของประเทศที่ได้มีอยู่ก็อาจเป็นทางที่จะหาเงินมาได้บ้าง โดยนโยบายการคลังอันไม่ทำให้เป็นที่เดือดร้อนแก่ราษฎร

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓) หมวดที่ ๓ การประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

การที่จะคิดประกันความสุขสมบูรณ์ดังนี้นั้น ตามจริงย่อมเป็นของดีแน่ แต่ตามธรรมดาของประกันย่อมจะต้องสละสิ่งใดสิ่งหนึ่งแลกเปลี่ยนเพื่อประกันความสุขสมบูรณ์ ตามแบบนี้นั้นผู้ประกันจะต้องเสียอะไรแลกเปลี่ยนแรงงาน และการเสียกาษีวันละเล็กละน้อยเท่านั้นละหรือที่จะเป็นค่าแลกเปลี่ยน ข้าพเจ้าอยากจะว่าค่าประกันความสุขสมบูรณ์อันนี้ คือ ต้องสละเสรีภาพเสียละกระมัง การเป็นไทยจะกลายเป็นทาสเสียละกระมัง เพราะตามที่ปรากฏในประเทศรัสเซีย ซึ่งก็ใช้วิธีประกันแบบนี้เหมือนกัน ราษฎรต้องประกันความสุขด้วยเสรีภาพของเขา และยอมตนเป็นทาสของรัฐบาล เมื่อได้อ่านวิธีดำเนินการตามโครงการเศรษฐกิจที่เขียนมานี้ทั้ง ๒ ภาค ซึ่งเป็นวิธีการเหมือนกับที่ใช้อยู่ในรัสเซียนี้แล้ว ก็ไม่มีทางอันใดอื่นที่จะเห็นได้ นอกจากว่าการมั่นคงต้องเป็นไปตามรูปเดียวเสียเป็นแน่ ก็เมื่อการประกันความสุขสมบูรณ์นี้ อาจต้องแลกด้วยเสรีภาพความเป็นไทยแล้ว ก็จะเป็นการยากสักหน่อย ที่จะเลือกยินดีสละออกประกัน หรือว่าไม่เห็นยากอะไรที่จะสละเสรีภาพ

(ข้อ ๔ ราษฎรชอบเป็นข้าราชการ)

ความข้อนี้อาจเป็นจริงได้ แต่ไม่ใช่จริงอย่างตลอด เพราะเหตุว่าความหมายของราษฎรให้คำว่า "ข้าราชการ" นั้นมิได้หมายตรงดังที่ผู้เขียนหมาย "ข้าราชการ" ตามความจริงของราษฎรนั้น คือผู้นั่งชี้นิ้วอำนวยการงาน หรือผู้นั่งโต๊ะเป็นเสมียน กินน้ำชาและงานเบา ๆ ในประเภทเช่นว่านี้ ข้าราชการเช่นนั้น ข้าพเจ้ายอมรับว่าราษฎรอยากเป็นจริง เพราะสบายดี ไม่ต้องเหนื่อยยากอันใด แต่ถึงกระนั้นเองก็ยังไม่เป็นการจริงทั้งสิ้น เพราะมีราษฎรหลายคนที่ไม่พึงประสงค์จะเป็นแม้แต่เสมียน เขาชอบประกอบการอาชีพทำการเป็นอิสระ ดั่งนี้มักมีจำนวนอยู่มากไม่น้อย ข้าราชการที่ผู้เขียนหมายถึงนั้นมี ๒ ชั้นคือ ข้าราชการนั่งโต๊ะ และข้าราชการออกแรงขุดดิน ข้าราชการประเภทหลังนั้นเชื่อแน่ว่าไม่มีใครอยากเป็นเลย จะมีอยู่น้อยเต็มที่ ดูตัวอย่างกรรมกรว่างงานที่อยากได้งานทำ กรรมกรพวกเหล่านั้นมาบอกว่าว่างงานและอยากเข้าทำงานอย่างเอิกเกริก และแสดงว่าได้งานประเภทใดก็เอา แต่ครั้นรัฐบาลจัดการหางานขุดดินทำถนนให้ก็ไม่ปีใครเอา ทั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่เขาประสงค์นั้นคือ ตำแหน่งข้าราชการนั่งโต๊ะหรือที่มีหน้าที่ยืนหมุนโน่นเปิดนี่ สำรวย ๆ เท่านั้น พวกที่อยากเป็นข้าราชการนั้นโดยมากเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาและตีราคาตัวของตัวสูงเกินไปที่จะไปทำนา ชอบเป็นแต่ชั้นเสมียนนั่งซดน้ำชา และนั่งเถียงการมในข้อกฎหมายเท่านั้น แต่ราษฎรส่วนมากจริง ๆ นั้น เชื่อว่ามีน้อยคนที่อยากเป็น ดูตัวอย่างทหารที่ถูกเกณฑ์เข้ามารับราชการเหล่านั้นก็เป็นข้าราชการพร้อมบริบูรณ์ และมีปัจจัยทั้ง ๔ ข้อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตอย่างบริบูรณ์ แต่ถึงกระนั้นก็ปรากฏว่าหนีอยู่เนือง ๆ มิได้ขาด ก็ผู้เขียนจะตั้งสหกรณ์และให้ราษฎรเข้าเป็นข้าราชการ ขุดดินออกแรงให้สหกรณ์ และบังคับให้อยู่ใต้วินัยของข้าราชการ ซึ่งถ้าผิดหรือเกียจคร้าน ก็จะถูกลงโทษได้หลายสถาน เสียงดูก็คงไม่ต่างกับกรมทหารนัก ดั่งนี้แล้วผู้เขียนนึกหรือว่าราษฎรจะพากันมีความปีติยินดี พอใจ และไม่มีการหลีกเลี่ยงดังเช่นความเป็นไปในกรมทหาร การบังคับให้ราษฎรรับราชการเป็นทหาร ๒ ปีนั้น ไม่สู้กระไร ไม่ทารุณเกินไป แต่การที่จะให้ราษฎรต้องรับการขุดดินและอยู่ใต้วินัยคล้ายทหารตลอดชีวิตแล้วออกจะหนักมือไปสักหน่อย

(ข้อ ๕) เงินเป็นสิ่งที่ใช้แลกเปลี่ยน

เงินนั้นเป็นแต่เพียงคะแนน เป็นสิ่งที่กินเข้าไปไม่ได้ และมีประโยชน์อยู่ก็แต่สำหรับใช้แลกเปลี่ยนปัจจัยแห่งการครองชีวิตเท่านั้น ก็จริงอยู่ แต่เราต้องอย่าลืมว่า ณ บัดนี้ก็ไม่เห็นมีอะไรเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนดีเท่ากับเงิน เพราะเงินนั้นคนพอใจที่จะรับไว้ทุกคน ถ้าเลิกเงินก็ต้องกลับไปใช้วิธีโบราณ คือแลกสิ่งของด้วยของซึ่งคงทำให้เกิด

ความลำบากแก่มหาชนไม่น้อย กล่าวคือ คนนั้นมีใจไม่เหมือนกัน มีความอดอยากได้ไม่เหมือนกัน ถ้าเราเอาของที่เรามีอยู่จะไปแลกกับอาหาร หรือสิ่งที่เราประสงค์จากคนอื่นเราก็ไม่มีความรู้สึกเลยที่จะได้ของนั้นมา เพราะเจ้าของสิ่งนั้นเขาอาจไม่ต้องการสิ่งที่เราเอาไปแลกก็ได้ การเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดติดต่อระหว่างบุคคลลำบากขึ้นอีกมาก ถ้าเลิกเงินก็เท่ากับถอยหลังเข้าคลองไปหาสมัยเก่า ซึ่งผู้เขียนดูเหมือนจะไม่ชอบไม่ใช่หรือ คนเรานั้นถึงแม้ผู้เขียนจะนำโครงการเศรษฐกิจออกมาใช้แล้วก็ดี ก็คงยังต้องการติดต่อซึ่งกันและกันอยู่เสมอ ถ้าเลิกเงินความลำบากก็จะมี การดำเนินการตามนี้นั้น จริงอยู่ผู้เขียนไม่ได้พูดว่าเลิกเงิน แต่ทางดำเนินนั้นมันเป็นไปในทางที่จะตัดราคาให้สูญไปทีละน้อย ดังที่ทำอยู่ในประเทศรัสเซีย มีหนังสือเล่มหนึ่งชื่อ An Economic History of Soviet Russia แต่งโดย Lancelot Lawton มีข้อความเรื่องการเลิกเงินนี้ว่า ประเทศรัสเซียนั้นได้พยายามเลิกเงินมาแล้วโดยวิธีการอย่างเดียวกัน คือ จะจ่ายเงินเดือนให้ราษฎรนั้นนำไปซื้อจากร้านสหกรณ์ ที่เหลือจะนำไปเข้าธนาคารชาติ การที่ดำเนินการดังนั้น รัฐบาลต้องจำหน่ายเงินเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก การเพิ่มเงินนี้ ต้องเพิ่มธนบัตรขึ้น เมื่อเพิ่มธนบัตรมากขึ้นและมีเงินจริงประกันน้อย ราคาก็ตกต่ำจนในที่สุดต้องเลิกใช้เงิน ราษฎรพากันใช้วิธีโบราณ คือ แลกเปลี่ยนสิ่งของด้วยสิ่งของ ผู้ใดไม่มีสิ่งของ มีแต่เงินเดือนที่รัฐบาลจ่ายแล้วก็ต้องอดตาย หมู่ชนที่อยู่ในเมืองใหญ่ ซึ่งย่อมไม่มีสิ่งของพืชผลอันใดที่จะแลกเปลี่ยนอาหารได้ เพราะตนเป็นแต่เพียงคนงานได้เงินเดือนเท่านั้น ร้านของสหกรณ์หรือรัฐบาลจัดขึ้นนั้นก็หาอาหารขายให้ราษฎรไม่พอ คนที่อยากกินหรือกินไม่อิ่มก็อยู่ต่อไปในเมืองไม่ไหว ต้องทิ้งเมืองออกไปอยู่ตามบ้านนอก เพื่อประสงค์ที่จะได้หากินจากพื้นดิน เพื่อที่จะหาของแลกเปลี่ยนได้ดีขึ้น พลเมืองในประเทศรัสเซียมีประมาณ ๑๕๐ ล้านคน แต่ปรากฏว่าเพียง ๑๒ ล้านคนเท่านั้นที่ได้รับความดูแลจากรัฐบาล นอกนั้นอยู่ตามยถากรรม ถูกรีบโดยภาษีทางอ้อมไปบ้าง ถูกกดขี่ต่าง ๆ ไปบ้าง พวก ๑๒ ล้านคนที่ได้รับเลี้ยงก็เต็มทน เพราะเงินไม่มีราคา พลเมืองในกรุงเปโตรกราด ซึ่งเคยมีอยู่ ๒ ล้าน ๖ แสนคน แต่เมื่อได้เกิดวิธีนี้แล้วมีคนแต่เพียง ๖ แสนคนเท่านั้น เพราะอยู่ต่อไปไม่ไหว เพราะอยู่ต่อไปก็ไม่มีอะไรจะแลกของกินดังกล่าวแล้ว ดูตัวอย่างทหารของเราที่ผู้บังคับบัญชาได้พยายามหลายครั้งแล้วที่จะให้มีการเลี้ยงอาหารเป็นส่วนรวมและงดการจ่ายเบี้ยเลี้ยง แต่ทหารไม่พอใจเลย ชอบรับเบี้ยเลี้ยงไปซื้อกินเองดีกว่า ดังนี้ย่อมเห็นได้ว่า เงินนั้นยังมีความสำคัญเพียงใด เพราะฉะนั้น ผู้เขียนจะดำเนินการอย่างไรก็ตาม ต้องพยายามอย่าทำลายค่าของเงินให้ป่นปี้ไปเสีย และถ้าจะให้ราษฎรเป็นข้าราชการทั้งหมดแล้ว และ

จะจ่ายเงินเดือนให้ ก็ต้องให้เป็นเงินจริง ๆ ไม่ใช่กระดาษไม่มีค่า หาไม่จะทำให้ราษฎรได้รับความลำบากโดยแท้ อย่าลืมว่า ถ้าเลิกเงินเสียแล้วจะไม่มีวิธีตีราคาสิ่งของอย่างไร จะต้องถอยหลังเข้าคลองไปใช้วิธีแลกเปลี่ยนอย่างโบราณอีก ดังนี้หรือคือความเจริญ

(ข้อ ๖) ธนาคารแห่งชาติ

การตั้งธนาคารแห่งชาตินั้น จะสำเร็จได้ดีหรือไม่นั้น ย่อมแล้วแต่ราษฎรจะเชื่อธนาคารนี้แค่ไหน ถ้ารัฐบาลดำเนินการค้าขาดทุน และเอาเงินจากธนาคารแห่งชาติไปไม่รู้จักจบดังนี้แล้ว ธนาคารเห็นจะง่อนแง่นเต็มที เพราะฉะนั้นการตั้งธนาคารแห่งชาติเพื่อดำเนินวิธีดังกล่าวแล้ว คือ จะให้ราษฎรเอาเงินฝาก ถ้าราษฎรไม่เชื่อ จะทำอย่างใด ราษฎรนั้นยังเข้าใจน้อยเต็มที ดูแต่ชาวนาของฝรั่งเศส ก็ไม่ใคร่เอาเงินฝากในธนาคารเสียแล้ว ราษฎรของเราซึ่งก็ยังไม่ฉลาดเฉลียวมากนัก จะทำบ้างเห็นจะเชื่อได้ยากสักหน่อย คลังออมสินตั้งมานานแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีคนนำเงินไปฝากเท่าใด เพราะยังเขียนหนังสือไม่เป็นก็อีกมาก หรือการทำบัญชีอย่างไม่มีเงินแบบรัสเซีย ที่ว่าง่ายนักง่ายหนา ไม่ต้องการความรู้อื่นใด นอกจากบวกลบคูณหารนั้น ก็สงสัยว่าจะทำได้ไม่สู้สะดวกนัก รัสเซียเคยลองทำการดังนี้มาแล้ว เช่น พยายามเก็บเงิน แต่ผลที่สุดก็ต้องกลับไปใช้เงินอีก และข้าราชการก็ได้รับเงินเดือนเป็นเงิน แต่เป็นเงินที่ราคาตกมาก ๆ เท่านั้น ถ้าไทยเราต้องได้รับการเช่นนี้บ้าง เห็นจะเต็มทีสักหน่อย

(ข้อ ๗) ราษฎรไม่มีที่ดินและเงินทุนพอ

ผู้เขียนกล่าวว่าราษฎรของเรานี้ เป็นจำนวน ๙๐% ไม่มีที่ดินและทุนที่จะทำอะไรได้เอง แต่ข้าพเจ้าได้พบในรายการของโปรเฟซเซอร์ซิมเมอร์แมนกล่าวว่า ราษฎรที่ไม่มีที่ดินและทุนที่จะทำการเลี้ยงชีพเองมีแต่เพียง ๓๖% เท่านั้น ดูไกลกันมากกว่าที่ผู้เขียนกำหนด จริงอยู่ตัวเงินทุนอาจไม่มากนัก แต่ที่ดินนั้นเขามีกันแน่ไม่ต้องสงสัยเลย

(ข้อ ๘) ที่ดิน แรงงาน เงินทุนของประเทศ

ผู้เขียนกล่าวว่า ชื่อเสียงของประเทศไทยนั้นยังดีอยู่ และพื้นดิน จำนวนพลเมืองก็มีอยู่มากพอที่จะจัดการตามโครงการนี้ โดยไม่มีใครเดือดร้อน ข้อนี้มีที่น่าสงสัยอยู่ละกระมัง เพราะประการที่ ๑ เมื่อเราประกาศที่จะดำเนินการตามโครงการนี้แล้ว ผู้เขียนเชื่ออย่างไรว่าประเทศเพื่อนบ้านเขาจะพากันเห็นด้วย วิธีการที่จะทำนี้ จริงอยู่มิใช่วิธีคอมมิวนิสต์ แต่ก็เป็นวิธีที่รัสเซียเขาใช้อยู่ และประเทศต่าง ๆ เขาเห็นว่าวิธีนี้แหละที่เป็นอันตรายแก่สันติสุขของโลก ถ้าเราใช้บ้าง เราจะไปหวังอย่างไรได้ว่าชื่อเสียงของเราจะยังหอมอยู่ดังเดี๋ยวนี้ การที่จะทำดังนี้เสียอีกจะทำให้ชื่อเสียงของประเทศ

ที่มีคนนับถืออยู่เสื่อมเสียไป ถ้าเป็นดังนั้นแล้ว จะหาเงินที่ไหนมาเป็นทุน โดยมิต้องทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๔ แรงงานที่สูญเสียไปและพวกหนักโลก

น่าเสียใจซึ่งที่ดินของเรายังอุดมอยู่แล้วนี้ ยังมิได้ใช้เป็นประโยชน์ ทั้งนี้เพราะการประกอบเศรษฐกิจตามทำนองที่เอกชนต่างคนต่างทำดังที่เป็นมาแล้ว ทำให้แรงงานสิ้นเสียไปโดยเปล่าประโยชน์บ้าง แรงงานต้องใช้เปลืองไปโดยใช่เหตุบ้าง และขาดเครื่องจักรกลที่ช่วยแรงงานให้ได้ผลดียิ่งขึ้นบ้าง มีพวกหนักโลกบ้าง ดังจะได้พรรณนาต่อไป

บทที่ ๑ แรงงานเสียไปโดยที่มิได้ใช้ให้เต็มที่

แรงงานสูญ ๔๐ %

จะเห็นได้ว่าชาวนาซึ่งเป็นพลเมืองส่วนมากของประเทศไทยทำนาปีหนึ่งคนหนึ่งไม่เกิน ๖ เดือน (รวมทั้ง ไถ หว่าน เกี่ยว ฯลฯ) ยังมีเวลาเหลืออีก ๖ เดือนซึ่งต้องสูญเสียไป ถ้าหากเวลาที่เหลืออีก ๖ เดือนนี้ ราษฎรมีทางที่ใช้ให้เป็นประโยชน์ในทางการประกอบเศรษฐกิจได้แล้ว ความสมบูรณ์ของราษฎรก็ย่อมจะเพิ่มขึ้นได้ ข้าพเจ้ายินดีที่จะได้รับคำชี้แจงจากผู้สนใจในการเศรษฐกิจว่า การที่แก้ไขให้ราษฎรได้ใช้เวลาว่างที่เหลืออยู่นี้ให้เป็นประโยชน์ได้ ด้วยวิธีที่ปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำนั้นสำเร็จได้อย่างไร ข้าพเจ้าเห็นว่าจะมีอยู่ก็แต่รัฐบาลที่จะกำหนดวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ ให้ราษฎรได้ใช้เวลาที่เหลืออีก ๖ เดือนนี้เป็นประโยชน์

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๙) หมวดที่ ๔ บทที่ ๑ แรงงานสูญเสียไปและพวกหนักโลก

แรงงานสูญไป ๔๐% จริงอยู่เวลานี้ราษฎรของเราทำงาน ๖ เดือน แล้วก็หยุดเสีย ๖ เดือน และถ้าเราสามารถจัดการให้ราษฎรทำงานเพิ่มอีก ๖ เดือนที่ทิ้งว่างอยู่เสียได้นั้นแล้ว ก็จะบังเกิดประโยชน์เป็นอันมาก ข้อนี้ไม่มีใครเถียง แต่วิธีที่จะทำให้ราษฎรทำงานในเวลาที่เหลืออีก ๖ เดือนนั้น เวลานี้อย่าลืมว่า เรามิได้มีวิธีชักชวน หรือสอนให้เขาทำอะไรเลย ถ้าได้มีการชักชวน หรือแนะนำแสดงตัวอย่างแล้ว บางทีราษฎรก็คงจะพยายามทำตามเป็นส่วนมาก คงยังไม่จำเป็นแน่ที่รัฐบาลจะเข้าแย่งราษฎรทำงานและเกณฑ์ให้ราษฎรมาเป็นลูกจ้าง เพราะการที่จะจัดให้ราษฎรมาทำงานให้แก่รัฐบาลดังนี้ได้ โดยรัฐบาลมีอำนาจเต็มที่จะสั่งอะไรก็ได้ ในเวลากำหนดเท่าใดก็ได้ ดังแผนนี้

แล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่าถ้าจะทำได้ก็คงต้องถึงใช้การบังคับกันอย่างหนัก ถึงกับต้องยิงกัน อย่าลืมว่าคนไทยนั้นรักเสรีภาพความเป็นอิสระอยู่ในเลือดแล้ว เขาย่อมสละเสรีภาพมาให้ง่าย ๆ ไม่ได้แน่ ถ้าจะต้องบังคับอย่างนี้แล้ว จะสมควรละหรือ เราหวังจะให้ความสุขสมบูรณ์แก่ราษฎรทั่วไป การต้องบังคับกดคอให้เขาทำงานนั้น จะจัดว่าให้ความสุขสมบูรณ์แก่เขาอย่างไร มันจะกลายเป็นให้ทุกข์สมบูรณ์เสียมากกว่า พึงนึกว่าการเป็นคนบังคับเขากับเป็นคนถูกบังคับนี้ต่างกัน ทางความเห็นทางความคิดของคนทั้งสองประเภทนี้ต่างกันมากทีเดียว ผู้เขียนเป็นทหารถูกบังคับให้อยู่ในทางวินัยบ้างแล้วหรือยัง การถูกบังคับนั้นไม่ใช่ของสบาย เพราะฉะนั้นในการนี้ถ้าจะทำได้โดยต้องมีการบังคับแล้วก็คงจะเป็นการดีแน่ แต่สงสัยว่าจะทำไม่ได้โดยไม่ถูกบังคับ อย่างน้อยก็คงจะต้องทำหลัก ๆ เช่น "ใครที่ไม่ทำงานก็ไม่ต้องกิน" ขึ้นใช้เป็นแน่ ผู้เขียนอาจจะไม่มีความประสงค์ที่จะบังคับราษฎรทำงาน ดั่งเช่นในรัสเซีย ผลที่สุดก็คงจะต้องเป็นจำทำเพราะคงไม่มีทางอื่น ดังที่ปรากฏมาแล้วในประเทศรัสเซีย ซึ่งทำให้คนต้องบาดเจ็บล้มตายเพราะความลำบากและถูกกดขี่บังคับนับตั้งล้านคน ผลก็น่าจะเป็นเช่นนั้นในประเทศเรา เพราะฉะนั้น จึงต้องขอเตือนให้ตรวจดูให้มาก ๆ ในข้อนี้

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๒ แรงงานเสียไปเพราะการจัดเศรษฐกิจไม่เหมาะ

แรงงานเปลืองโดยแยกกันทำ

แม้แรงงานที่ใช้ในการประกอบเศรษฐกิจในระหว่าง ๖ เดือนก็ดี แรงงานเหล่านั้นยังเปลืองไปโดยใช่เหตุ เพราะเอกชนต่างคนต่างทำ เช่น ชาวนาที่ต่างแยกกันทำเป็นราย ๆ ไปดั่งนี้ แรงงานย่อมเปลืองมากกว่าการทำรวมกัน ชาวนารายหนึ่งย่อมเลี้ยงกระบือของตนเอง หว่าน เกี่ยว ของตนเอง (ยกเว้นแต่มีการลงแขกบางครั้งบางคราว) ต้องหาอาหารเอง แต่ถ้าหากชาวนารวมกันทำก็อาจประหยัดแรงงานลงได้ เช่น กระบือตัวหนึ่ง ชาวนาที่แยกกันทำจะต้องเลี้ยงเอง และใช้คนเลี้ยงรวมกันได้เป็นการประหยัดแรงงานได้ส่วนหนึ่ง นอกจากนั้น การบ้าน เช่นการหาอาหารก็จะรวมกันทำได้เหมือนดั่งเช่นสโมสร หรือร้านจำหน่ายอาหารที่วันหนึ่ง ๆ มีคนมารับประทานหลายสิบคน และอาจใช้คนปรุงอาหารเพียงคนหนึ่งหรือสองคนก็ได้ ดั่งนี้แรงงานในการทำอาหาร การเลี้ยงกระบือ ฯลฯ นั้น ๆ เมื่อชาวนารวมกันทำแล้วก็จะประหยัดได้อีกมาก และแรงงานนี้ยังเหลืออยู่ก็จะนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการประกอบเศรษฐกิจที่เรายังขาดอยู่ ก็ถ้าหากปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำอยู่เช่นนี้ตลอดไปแล้ว การประหยัดแรงงานย่อมจะมีไม่ได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๐) แรงงานเปลืองโดยแยกกันทำนั้น

การรวมกำลังทำงานนี้ ราษฎรก็รวมกันทำอยู่บ้างแล้ว ถ้ารัฐบาลจะชักชวนต่อไปแล้วก็คงได้ผลดีเป็นแน่ แต่ต้องไม่บังคับ ถ้าบังคับแล้วจะไม่ได้ผลช่วย ขออย่าลืมสุภาษิตโกนันทวิศาล

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๓ แรงงานที่เสียไปโดยไม่ใช้เครื่องจักรกล

แรงงานที่เสียไปโดยใช้วิธีป่าเถื่อน

เรื่องนี้ย่อมทราบกันดีแล้วว่า การทำนาของเราโดยใช้วิธีไถ หว่าน เกี่ยว ฯลฯ เหล่านี้ โดยแรงคนหรือสัตว์พาหนะนี้ย่อมเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งในสมัยป่าเถื่อน และในสมัยที่เครื่องจักรกลยังมิได้คิดขึ้นในเวลานั้น แต่ถ้าหากให้ผู้ชำนาญการจักรกลปรับปรุงเครื่องจักรกลให้เหมาะสมแก่ภูมิประเทศแล้ว (ซึ่งสามารถเป็นได้เพราะวิทยาศาสตร์ใด ๆ ในโลกที่จะไม่สามารถทำได้นั้นไม่มี เว้นแต่จะไม่ได้สนใจกันเท่านั้น) และเป็นธรรมดาของการเศรษฐกิจ เมื่อมีเครื่องจักรกล แรงงานก็ย่อมได้เพิ่มมาก เช่น

ผลดีของเครื่องจักรกล

การไถที่ได้ทดลองทำกันในเวลานี้ ย่อมเห็นได้ชัดแล้วว่าเครื่องไถนาเครื่องหนึ่งซึ่งใช้คนสองคน อาจทำการไถได้ในฤดูกาลหนึ่งหลายพันไร่ คนไทยเป็นคนมีร่างเล็กและแข็งแรงน้อยกว่าจีนและฝรั่ง การทำเศรษฐกิจใดถ้าอาศัยกำลังแรงคนแล้ว เราจะสู้คนจีนหรือฝรั่งไม่ได้ เราจะสู้เขาได้ก็ต่อเมื่อใช้เครื่องจักรกล การหาเครื่องจักรกลมาใช้นี้ ชาวนาทุก ๆ คนสามารถมีเครื่องจักรกลได้หรือ ชาวนามีทุนพอที่จะซื้อหรือ เป็นการจริงที่เอกชนบางคนย่อมหาได้ เพราะมีเงินทุน ไม่จำเป็นต้องอาศัยรัฐบาล แต่ให้พึงระวังว่าเครื่องจักรกลย่อมมีคุณอนันต์และโทษมหันต์เหมือนกัน การที่ในประเทศที่มีคนไม่มีงานทำมากขึ้นทุกวันนี้ ไม่ใช่เพราะเครื่องจักรกลที่มีขึ้นแทนแรงงานของคนหรือ เครื่องจักรเมื่อมีมากขึ้น คนไม่มีงานทำก็ย่อมมีมากขึ้น

ผลรับของเครื่องจักรกล

สมมุติว่าโรงทอผ้าซึ่งแต่เดิมเป็นโรงที่ทำด้วยมือ ใช้คนงานพันคน เมื่อโรงทอผ้านั้นเปลี่ยนมาใช้เครื่องจักรกล ต้องการคนงานเพียงร้อยคนเท่านั้น แล้วอีก ๙๐๐ คนก็ต้องออกจากโรงงานนั้น กลายเป็นคนไม่มีงานทำ แต่ทั้งนี้จะโทษเครื่องจักรกลมิได้

เพราะเครื่องจักรกลเป็นสิ่งที่ช่วยมนุษย์มิให้ต้องทรมาน การที่มีคนไม่มีงานทำ เพราะโรงงานได้เปลี่ยนใช้เครื่องจักรกลนั้น เป็นโดยเหตุที่เอกชนต่างคนต่างทำ และเป็นธรรมดาอยู่เอง ซึ่งเมื่อโรงงานต้องการคนงานเพียง ๑๐๐ คน คนงานที่เหลืออีก ๙๐๐ คน เจ้าของโรงงานมีความจำเป็นอย่างไรที่จะต้องจ้างเอาไว้ให้เปลืองเปล่า ๆ และคนอีก ๙๐๐ คนนี้จะไปหางานที่ไหนทำ ถ้าโรงงานต่าง ๆ หรือการกสิกรรมต่าง ๆ ใช้เครื่องจักรกลไปทั้งนั้น คนที่ไม่มีงานทำจะมีจำนวนมาก ผลสุดท้ายความหายนะก็จะมาสู่ แต่ถ้ารัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองแล้ว ก็มีแต่ผลดีอย่างเดียวที่จะได้รับจากเครื่องจักรกล สมมุติว่าโรงงานทอผ้าตามตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเปลี่ยนใช้เครื่องจักรกล มีคนงานที่ต้องออกจากโรงงานนั้น ๙๐๐ คน ทำในโรงงานอื่นที่จะตั้งขึ้นใหม่

รัฐบาลทำเองจะได้รับแต่ผลดีของเครื่องจักรกล

รัฐบาลอาจรับคนงานเหล่านี้ไป เช่น โรงทำไหม โรงทำน้ำตาล หรือสร้างถนนหนทาง โค่นสร้างป่า เพื่อทำการเพาะปลูก ฯลฯ และสมมุติว่าโรงงานและการประกอบการเศรษฐกิจต่าง ๆ มีอยู่พร้อมบริบูรณ์เพียงพอแล้ว ไม่จำเป็นต้องขยายต่อไปอีกแล้ว ก็ลดเวลาทำงานของคนงานลง เช่น เดิมทำวันละ ๘ ชั่วโมง เมื่อเครื่องจักรกลมีมากขึ้นคนงานมีมากก็ลดลงเช่นวันละ ๗–๖–๕–๔–๓–๒–๑ ดังนี้ โดยไม่ต้องลดเงินเดือนของคนงาน ด้วยวิธีนี้ก็จะได้รับผลดีจากเครื่องจักรกล คือ ลดความทรมานร่างกายของมนุษย์ได้มากขึ้นจริงอยู่ การที่เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานอาจลดเวลาทำงานได้ แต่การลดเวลาทำงานนั้นเอกชนย่อมลดค่าจ้างลงได้ ยิ่งกว่านั้นถ้าจำนวนคนไม่มีงานทำมีมากกว่างานที่จะให้ทำแล้วค่าจ้างก็ย่อมจะลดลงเป็นธรรมดาและเป็นกฎของการเศรษฐกิจ ผลร้ายจะตกอยู่แก่ราษฎร และเครื่องจักรกลเป็นเครื่องประหัตประหารราษฎร เมื่อไม่ต้องการประหารก็ไม่ต้องใช้เครื่องจักรกล เมื่อไม่ใช้เครื่องจักรกลความล้าหลังก็มีอยู่ตลอดไป

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๑)

ตามความคิดเห็นของผู้เขียนที่กล่าวว่า ถ้าใช้เครื่องจักรกลทำนาแล้ว จะทำให้เป็นการทุ่นแรงงานเป็นอันมาก และสามารถทำนาได้ผลมากขึ้น ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะไม่สู้เป็นความจริงนัก เพราะในการเก็บเกี่ยวข้าวนั้น ตามที่ปรากฏในทางเทคนิคของการทำนาทราบว่าจะยังกระทำเช่นนั้นไม่ได้ อย่างไรเสียการเกี่ยวข้าวก็คงจะต้องใช้คนงานเก็บเกี่ยวอยู่อย่างเดิม นอกจากนั้น ณ บัดนี้ก็ยังไม่ปรากฏทีเดียวว่า มีเครื่องจักรกลชนิดใดที่เหมาะจะใช้ในการทำนา ซึ่งเจ้าหน้าที่กำลังทดลองหาอยู่ เพราะฉะนั้นถึงแม้รัฐบาล

จะเริ่มทำนาเอง ณ บัดนี้ ก็คงจะเว้นเสียมิได้ที่จะไม่ใช้แรงคนเป็นจำนวนมากดั่งเดิม ดั่งนี้จะเรียกว่าทุ่นแรงงานที่ตรงไหน ความเสียหายเสียอีกอาจเกิดมีขึ้นได้ในข้อที่จะต้องบังคับคนมาเป็นทาส อันเป็นสิ่งพึงรังเกียจอย่างยิ่ง อีกประการหนึ่ง ผู้เขียนกล่าวว่าถ้าจะอนุญาตให้บุคคลทำการอาชีพ โดยใช้เครื่องจักรกลช่วยเหลือแรงงานแล้ว จะทำให้เกิดคนไม่มีงานทำขึ้นนั้น ข้าพเจ้าก็ยังสงสัยเช่นเดียวกันอีกว่า น่าจะไม่เป็นการจริงสำหรับเมืองไทยเรา เพราะในประเทศไทยเรานั้น เรายังมีที่ดินที่เหลือยังมิได้เปิดทำการกสิกรรมอีกมาก การงานอื่น ๆ ก็ยังมีอีกมาก ดั่งเห็นได้ว่าทุกวันนี้เรายังต้องการกรรมกรจีนมาช่วยเราทำงานอยู่ ถ้างานเรามีน้อย ไม่พอที่จะให้ราษฎรรับทำกันไปได้ทั่วไปแล้ว เราจะต้องการจีนเหล่านี้ทำงานแทนพวกเราทำไม เรื่องการที่จะเกิดคนไม่มีงานทำสำหรับเมืองไทยเรานั้น ยังเป็นความฝันมากกว่าความจริง เพราะเรายังมีงานอีกมากมายที่คนจะไปทำได้ ที่เกิดมีคนเรียกตัวเองว่า ไม่มีงานทำขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้นั้น ก็ไม่ปรากฏว่าไม่มีงานเพราะหาไม่ได้จริง ๆ ที่หาไม่ได้ก็เพราะเขาหางานที่สบาย ๆ เช่น การเป็นเสมียนไม่ได้ต่างหาก เพราะฉะนั้น ถึงแม้เราจะต้องเกิดคนไม่มีงานทำชนิดที่ต้องการแต่งานเบา ๆ นี้ขึ้นเท่าใดก็ตาม ก็ย่อมยังดีกว่าที่จะจัดการเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้กลายเป็นโรงทาส บังคับคนให้ทำงานให้รัฐบาลดังผู้เขียนกล่าว

นายปรีดี เสนอ

การหาทุนสะดวกกว่าเครื่องจักร

การที่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจเสียเองโดยจัดให้มีสหกรณ์นั้น นอกจากจะแก้ปัญหาเรื่องแรงงานแล้ว การหาทุนยังสะดวกยิ่งกว่าเอกชน เพราะรัฐบาลอาจวางวางนโยบายการคลัง เช่น การเก็บภาษีทางอ้อม (import direct) ซึ่งเก็บจากราษฎรวันหนึ่งเล็กน้อย ซึ่งราษฎรไม่รู้สึกเดือดร้อนนัก เมื่อรวมเป็นปีก็ได้เงินจำนวนมาก

ภาษีทางอ้อม

เช่น ถ้าหากจะมีภาษีทางอ้อมใด ซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันละหนึ่งสตางค์ ในปีหนึ่ง พลเมือง ๑๑ ล้านคนก็คงได้ ๔๐ ล้านบาทเศษ นอกจากนี้รัฐบาลยังอาจที่จะอาศัยชื่อเสียงและทรัพย์สินของรัฐบาลจัดการกู้เงินอันเป็นประกันเอกชน หรือรัฐบาลอาจตกลงกับต่างประเทศซื้อเครื่องจักรกลมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งได้ราคาถูกและผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ดังที่บางประเทศเคยทำได้ผลดี

พระบรมราชวินิจฉัย

การเก็บภาษีทางอ้อม

อย่าลืมว่าการเก็บภาษีทางอ้อมนี้เกือบจะถึงขีดสุดอยู่แล้ว ถ้าทำต่อไปก็เกิดความเดือดร้อนเท่านั้น เพราะฉะนั้น การที่จะคิดหาเงินทางเก็บภาษีทางอ้อมนี้ไม่ควรหวังมากนัก หาไม่แผ่นดินจะร้อนทุกเส้นหญ้า

การหาเงินโดยหวังพึ่งชื่อเสียงรัฐบาล

ก็เช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ถ้าดีจริงมีคนเชื่อถือทั่วโลกก็ดี แต่นี่เราแน่ใจละหรือว่าเขาจะเชื่อ การทำการค้าทั้งหลายเหล่านั้น ก็ต้องมีทั้งทางได้ทางเสีย ถ้าเราเสียเข้ามาก ๆ แล้ว ใครเลยเขาจะเชื่อให้เรายืมเงินคล่อง การที่จะเสียนั้นอาจมีได้เป็นแน่ เพราะทั้งเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ที่นับว่าเป็นผู้ชำนาญก็ยังไม่มีความชำนาญจริงอย่างไร หรือพวกคนงานก็ยังไม่มีฝีมือที่เคยชินอย่างไร อาจพลั้งพลาดได้ง่าย ประเทศรัสเซียนั้นเคยได้มีโรงงานมาก่อนแล้ว แต่ถึงกระนั้นเมื่อจะขยายใหญ่โต ก็ยังเกิดลำบากเสียหาย เพราะขาดความชำนาญและฝีมือดังกล่าวแล้ว คนที่ค้าขายชำนาญแล้วก็ยังพลั้งพลาดได้ ทำไมเราซึ่งไม่เคยทำการค้าขายมาเลยจะพลาดพลั้งไม่ได้ นอกจากนั้นเมื่องเราเป็นเมืองเล็ก หนี้เราก็มีอยู่แล้วมากมาย ถ้าเจ้าหนี้ที่มีอยู่แล้วเดี๋ยวนี้เขาไม่เชื่อถือในวิธีกระทำการของเราว่าจะเป็นผลสำเร็จ นึกละหรือว่าเขาจะถอยหน้าให้เราเฉย ๆ โดยไม่ขอยึดทรัพย์เราไว้เป็นประกัน นอกจากนี้เราก็ปรากฏอยู่แล้วว่า พวกเจ้าหนี้ของเราเขาไม่เห็นด้วยกับวิธีการดั่งนี้อยู่แล้ว เมื่อเราทำขึ้นเขาก็คงมาทวงหนี้ทันที หรือไม่ทวงคืนเขาก็จะขอยึดสิ่งของเป็นประกัน ดังมีตัวอย่างมาแล้ว สำหรับเรานั้นเขาอาจเข้ายึดรถไฟขายใช้หรืออะไรเสียเมื่อใดก็ได้ สันนิบาตชาติจะมาทำอะไรให้เราได้ เราจะเอาตัวไปเปรียบกับประเทศรัสเซียนั้นไม่ได้ เขามีคน ๑๙๐ ล้านคน และที่ดินก็ใหญ่โตกว่าเราหลายสิบเท่า ใครจะทำอะไรเขาก็ลำบากกว่าที่จะทำอะไรกับเราเป็นอันมากเทียบกันไม่ได้เลย

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๔ แรงงานที่เสียไปเพราะบุคคลที่เกิดมาหนักโลก

พวกหนักโลกทำให้ถ่วงความเจริญ

ในประเทศไทยนี้ มีบุคคลที่เกิดมาหนักโลกอาศัยบุคคลอื่นกินมีจำนวนไม่น้อย กล่าวคือ ตนไม่เป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจ หรือการใด ให้เหมาะสมแก่แรงงานของตน อาศัยเครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ของผู้อื่น หรือบางทีก็ทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นในกรุงเทพ ฯ

หรือในหัวเมือง เมื่อสังเกตดูตามบ้านของคนชั้นกลางหรือของผู้มั่งมีแล้ว ก็จะเห็นว่าผู้ที่อาศัยกินมีอยู่เป็นจำนวนมาก บุคคลจำพวกนี้นอกจากจะหนักโลกแล้วยังเป็นเหตุที่ทำให้ราคาสิ่งของเพิ่มขึ้น เช่น ในประเทศหนึ่งมีคนทำงาน ๑๐๐ คน ทำข้าวได้คนหนึ่ง ๑ ตัน ได้ข้าว ๑๐๐ ตัน แต่มีคนที่อาศัยกินอยู่เปล่า ๕๐ คนดังนี้ ถ้าพวกหนักโลกนี้ทำงานรวมกันอีก ๑๐๐ คน ก็คงจะได้ข้าวเพิ่มขึ้นอีก ๕๐ ตัน ราคาก็ย่อมจะเพิ่มขึ้นได้เพราะข้าวมีจำนวนมากขึ้น บุคคลจำพวกนี้ถ้าปล่อยให้คงอยู่ตามปัจจุบันนี้ ก็คงจะกลายเป็นคนขี้เกียจไป การปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำและปล่อยให้มีคนเกียจคร้านคนอาศัยกินเช่นนี้ ผลเศรษฐกิจของประเทศก็จะลดน้อยลง ไม่มีวิธีใดดีกว่าที่รัฐบาลจะจัดประกอบเศรษฐกิจเสียเอง และหาทางที่จะบังคับให้ราษฎรประเภทนี้ทำงาน จึงจะใช้แรงงานของผู้หนักโลกนี้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๒) พวกหนักโลกทำให้ถ่วงความเจริญ

คนหนักโลกดังผู้เขียนกล่าวนี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นว่าจะหมดไปได้ นอกจากนั้นใครจะยอมว่าใครหนักโลก ตัวก็พูดว่าคนอื่นหนักโลก เรามักเห็นตัวเราไม่ถนัด เขาหนักเสมอ ต่างคนต่างก็นึกเช่นนั้นเสมอเป็นธรรมดา เราเห็นว่าเราทำความดีให้ชาติ คนอื่นเขาก็คงมีเหตุผลอย่างเดียวกันที่จะนึก ดังนั้น คนเราย่อมมีใจคิดด้วยกัน ใครจะมาเป็นผู้ตัดสินว่า ใครผิดใครถูกโดยไม่มีข้อพิสูจน์อย่างใดชัดย่อมไม่ได้ เช่น พวกปรปักษ์ของรัฐบาลบางจำพวกที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เขาอาจเห็นตัวเขาไม่หนักโลก แต่เห็นคนอื่นหนักก็ได้

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๕ วิธีซึ่งรัฐบาลจะหาที่ดิน แรงงาน เงินทุน

หลักสำคัญที่ควรคำนึงก็คือ รัฐบาลต้องดำเนินการวิธีโดยละม่อม คือต้องอาศัยการร่วมมือระหว่างคนมีกับคนจน รัฐบาลต้องไม่ประหัตประหารคนมี

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๓) หมวดที่ ๕ วิธีซึ่งรัฐบาลจะหาที่ดิน แรงงาน เงินทุน

หลักสำคัญที่ควรคำนึงก็คือ รัฐบาลต้องดำเนินการวิธีโดยละม่อม ไม่ประหัตประหารคนมั่งมีนั้น ข้าพเจ้าขอให้เป็นดังนั้นจริง ๆ เถิด ลงท้ายเข้าเกรงจะหันเข้าหาวิธีรัสเซียใช้ คือ เก็บภาษีสูบเลือดไปทีละเล็กละน้อย ให้ใบบอนด์ซึ่งไม่มีราคาเกินกระดาษ จัดการเข้าประหารคนมั่งมี หาว่าคนมั่งมีหนักโลกเสียละกระมัง

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๑ การจัดหาที่ดิน

เจ้าของที่ดินเวลานี้ไม่ได้รับผลจากที่ดินเพียงพอ

เวลานี้ที่ดินทำการเพาะปลูกได้ตกอยู่ในมือของเอกชน นอกนั้นเป็นที่ป่าที่จะต้องก่อสร้าง ที่ดินซึ่งตกอยู่ในมือเอกชนในเวลานี้ ผลจากที่ดินนั้นย่อมได้แทบไม่คุ้มค่าใช้จ่ายและค่าอากรหรือดอกเบี้ย เพราะชาวนาเวลานี้แทบกล่าวได้ว่า ๙๐% เป็นลูกหนี้เอาที่ดินไปจำนองหรือเป็นประกันต่อเจ้าหนี้ ฝ่ายเจ้าหนี้เองก็เก็บดอกเบี้ยเป็นต้นทุนไม่ได้ หรือผู้ที่มีนาให้เช่าในทุ่งรังสิตเป็นต้น เจ้าของนาแทนที่จะเก็บค่าเช่าได้ กลับจำต้องออกเงินเสียค่านาเป็นการขาดทุนย่อยยับกันไป ไม่ว่าคนมั่งมีหรือคนจน เจ้าของนาเป็นส่วนมากประสงค์ขายนา แม้จะต้องขาดทุน หรือฝ่ายเจ้าหนี้ที่ให้ชาวนายืมเงินก็อยากได้เงินของตนคืน การบังคับจำนองหรือนำเอาที่ดินออกขายทอดตลาดนั้น เวลานี้ราคาที่ดินก็ตกต่ำ ทั้งนี้เป็นผลที่การประกอบเศรษฐกิจ

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๔) เจ้าของที่ดินเวลานี้ไม่ได้ผลจากที่ดินเพียงพอ

ความเป็นไปดั่งผู้เขียนกล่าวอาจเป็นจริงได้ และวิธีการที่จะคิดซื้อที่ดินกลับคืนโดยไม่ใช้การริบนั้นก็คงจะเป็นการดี ถ้าการซื้อคืนนี้ซื้อโดยผู้ขายเต็มใจขายในราคาซื้อพอสมควรและซื้อด้วยเงินตรา แต่ถ้าหากซื้อที่จะซื้อโดยให้กระดาษแผ่นหนึ่ง คือ ใบบอนด์ ซึ่งอาจมีผู้เชื่อว่าไม่มีราคาอะไรนอกจากกระดาษแผ่นหนึ่งแล้ว เห็นจะทำการซื้อตามใจผู้สมัครขายไม่สะดวกนัก เพราะการเอาใบกู้เงินมาซื้อนี้ก็ไม่มีอะไรมาประกันนอกจากชื่อเสียงที่หอมของรัฐบาล ซึ่งได้พูดข้างต้นแล้วว่าอาจเหม็นได้ ถ้ารัฐบาลทำการค้าพลาดพลั้งไป รัฐบาลจะเอาดอกเบี้ยร้อยละ ๗ ร้อยละ ๘ ที่ไหนมาใช้ตามที่ว่า ลงท้ายราคาใบกู้นั้นก็คงไม่มีเกินราคาสำหรับกระดาษแผ่นนั้นแผ่นเดียว

นายปรีดี เสนอ

ซื้อที่ดินคืน

รัฐบาลปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ เมื่อการเป็นเช่นนี้แล้ว ถ้ารัฐบาลจะซื้อที่ดินเหล่านี้กลับคืนมา ก็เชื่อว่าชาวนาเจ้าของที่ดินผู้รับจำนองทั้งหลาย คงจะยินดีมิใช่น้อย เพราะการที่ตนยังคงมีกรรมสิทธิอยู่ในที่ดิน หรือยังคงยึดที่ดินไว้เป็นประกัน มีแต่จะขาด

ทุนอย่างเดียว การซื้อที่ดินกลับคืนมานี้ เป็นวิธีต่างกับวิธีริบทรัพย์ของคอมมิวนิสต์

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๕) การซื้อที่ดิน

การซื้อที่ดิน นา และสวนทั้งหมดนั้นย่อมทำให้เกิดความลำบากแก่ราษฎรได้ เพราะชาวนาที่มีนาเป็นของตัวเอง ก็ยังมีอยู่อีกมาก การจะซื้อที่ที่เจ้าของเขาไม่ได้ทำเองก็พอทำเนา เพราะก็ยุติธรรมอยู่ที่จะทำดังนั้น เมื่อเจ้าของไม่ได้ทำอะไร ที่ดินนั้นจะเก็บเอาไว้ทำไม เพราะฉะนั้นไม่ขัดข้องในข้อนี้ แต่จะบังคับซื้อที่ทั่วไปนั้นจะกระไรอยู่ เพราะบัดนี้ก็ปรากฏอยู่เนือง ๆ ว่า ราษฎรที่ชอบถางป่าทำไร่ตามอิสระก็ยังมีอีกมาก เมื่อเขาลงแรงเขาถางอย่างนั้นก็โดยประสงค์จะปลูกพืชผล กลับไปบังคับซื้อของเขาเสีย ดังนี้เกรงจะทำให้เกิดความไม่พอใจ ในที่สุดก็จะต้องบังคับหรือริบเอาเท่านั้นเอง

นายปรีดี เสนอ

รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาซื้อที่ดินคืน

จ่ายราคาโดยใบกู้

ในเวลานี้รัฐบาลไม่มีเงินจะซื้อที่ดินได้เพียงพอ แต่รัฐบาลอาจออกใบกู้ให้เจ้าของที่ดินถือไว้ตามราคาที่ดินของตน ใบกู้นั้นรัฐบาลจะได้กำหนดให้ตามอัตราดอกเบี้ยของการกู้เงินในขณะที่ซื้อ ซึ่งไม่เกินร้อยละ ๑๕ อันเป็นอัตราสูงสุดในกฎหมาย เช่น ที่ดินราคาพันบาท เจ้าของที่ดินก็ถือใบกู้เป็นเป็นราคาพันบาท และสมมุติว่าดอกเบี้ยในขณะนั้นร้อยละ ๗ เจ้าของที่ดินก็จะได้ดอกเบี้ยปีละ ๗๐ บาท เป็นต้น ดังนี้เป็นการได้ที่แน่นอนยิ่งกว่าการให้เช่าหรือการทำเอง ทั้งนี้ก็เท่ากับเจ้าของที่ดินแทนที่จะถือโฉนด หรือหนังสือสำคัญสำหรับบอกจำนวนที่ดิน เจ้าของที่ดินถือใบกู้ของรัฐบาลบอกจำนวนเงินที่รัฐบาลเป็นลูกหนี้

ที่ดินชนิดใดบ้างที่รัฐบาลต้องซื้อกลับคืน

ที่ดินที่รัฐบาลต้องซื้อกลับคืน ก็คือที่ดินที่จะใช้ประกอบการเศรษฐกิจ เช่น ที่นาหรือไร่ เป็นต้น ส่วนที่บ้านอยู่อาศัยนั้นไม่จำเป็นที่รัฐบาลต้องซื้อคืน เว้นไว้แต่เจ้าของประสงค์ขายแลกกับใบกู้ การจัดให้มีบ้านสำหรับครอบครัว (homestead) ซึ่งเมื่อคิดเทียบกับเนื้อที่ทั้งหมดในประเทศแล้ว ไม่มีจำนวนมากมายที่จะเป็นการขัดขวางต่อการดำเนินเศรษฐกิจ เหตุฉะนั้นจะยังคงให้มีอยู่ได้ ก็ไม่เป็นการแปลกประหลาดอันใด

เมื่อที่ดินได้กลับมาเป็นของรัฐบาลเช่นนี้แล้ว รัฐบาลจะได้กำหนดลงไปได้ถนัดว่า การประกอบการเศรษฐกิจในที่ดินนั้นจะแบ่งออกเป็นส่วนอย่างไร และจะใช้เครื่องจักรชนิดใดเป็นจำนวนเท่าใด การทดน้ำจะต้องขุดคูหรือทำคันนาอย่างไร ในเวลานี้ที่ดินที่แยกย้ายอยู่ในระหว่างเจ้าของต่าง ๆ นั้น ต่างเจ้าของก็ทำคูทำคันนาของตน แต่เมื่อที่ดินตกเป็นของรัฐบาลดังนี้แล้ว ถ้าที่ที่มีระดับเดียวกันก็จะประหยัดค่าใช้จ่ายลงได้มาก เช่น การทำคู ทำคันนา อาจจะทำน้อยลงก็ได้ นอกจากนั้นการใช้เครื่องจักรกลไก เช่น การไถก็จะได้ดำเนินติดต่อกัน มิฉะนั้นจะต้องไถที่นี่แห่งหนึ่ง ที่โน่นแห่งหนึ่งเป็นการชักช้าเสียเวลา และการบำรุงที่ดินโดยวิชาเทคนิคย่อมจะทำได้สะดวก เราจะเห็นได้ว่าในเวลานี้ราษฎรยังหลงเชื่อในวิธีโบราณ แม้ผู้ชำนาญการกสิกรรมจะพร่ำสอนก็ต้องกินเวลาอีกนาน เมื่อรัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเอง รัฐบาลอาจกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ ราษฎรซึ่งเป็นลูกจ้างของรัฐบาลก็ต้องประพฤติตาม

ความรักในที่ดิน

ในตำราเศรษฐวิทยาซึ่งผู้แต่งนิยมในลัทธิที่ปล่อยให้เอกชนต่างคนต่างทำ และพวกรัฐบาลที่กลัวว่ารัฐบาลจะถูกโค่น โดยการที่ราษฎรรวมกันมาก ๆ แล้วเกรงจะเป็นภัยต่อรัฐบาลนั้น มักจะเสียมสอนว่าการที่รัฐบาลจะมีที่ดินเสียเองแล้วจะทำให้ราษฎรไม่มีการรู้สึกรักในที่ดินเหมือนกับที่ราษฎรได้เป็นเจ้าของที่ดินนั้นเอง การบำรุงจะไม่เกิดผล คำกล่าวเช่นนี้เปรียบเหมือนผู้กล่าวหลับตาพูด การที่เพาะราษฎรให้รักที่ดินอันเป็นส่วนตัวนั้น พูดตามหลักนักปราชญ์แล้วก็เนื่องมาจากความคิดที่รักตัว (egonism) กล่าวคือ ความรักตัวหรือรักชาติ

ให้รักตนของตน ให้รักทรัพย์สินของตน ดังนี้ย่อมเป็นการตรงกันข้ามกับการเพาะให้รักชาติ รักผู้อื่นที่เป็นมนุษย์ร่วมชาติ (altruism) มีผู้พูดถึงการรักชาติเสมอ ก็การที่เพาะให้รักตัวให้รักทรัพย์สินของตัวนี้ มิเป็นการตรงข้ามกับการที่รักชาติหรือ ข้าพเจ้าสงสัยนักว่าผู้ที่อ้างว่ารักชาติแต่เพียงสั่งสอนให้รักตัวเองด้วยเช่นนี้ จะรักชาติเพียงแต่ปาก และน้ำใจจะรักชาติจริงหรือไม่ อนึ่ง ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เพื่อที่จะไม่ตัดความรู้สึกในครอบครัวของราษฎร รัฐบาลก็ยอมให้เอกชนมีกรรมสิทธิในบ้านที่อยู่ได้อยู่แล้ว ก็ควรจะมีความรักในที่ดินอันเป็นของตนเพียงพออยู่แล้ว เวลานี้ขอให้สังเกต เช่น ในกรุงเทพพระมหานคร มีผู้ที่เช่าที่ดินหรือเช่าบ้านเขาอยู่เป็นจำนวนมากมายก่ายกอง พวกนั้นมีที่ดินที่ไหนที่เขาจะรัก และถือหลักว่าคนต้องมีที่ดินจึงจะรักชาติแล้ว ก็คนที่เช่าบ้านเขาอยู่นั้นมิเป็นผู้ที่ไม่รักชาติหรือ ข้าพเจ้ามิเชื่อเลยว่า ผู้ที่เช่าบ้านเขาอยู่นั้นจะเป็นผู้ที่ไม่รักชาติไปทั้ง

หมด ความจริงผู้ที่มีที่ดินอยู่มากนั้นแหละบางคนที่จะตกลงในแผนเศรษฐกิจใด ๆ ก็นึกพะวงแต่ที่ดินของตน ขอให้ผู้อ่านสังเกตและเปรียบเทียบให้ดีและมองดูรอบ ๆ ข้างของท่าน และสังเกตดูบุคคลเหล่านั้นว่า คนที่มีที่ดินรักชาติกว่าคนที่ไม่มีที่ดินหรือ อย่างดีที่สุดข้าพเจ้าก็จะตัดสินให้ว่า มีความรักชาติเท่ากัน เหตุฉะนั้น การที่มีที่ดินและไม่มีที่ดินไม่ใช่เป็นเหตุให้เกิดความรักชาติยิ่งหย่อนอย่างที่คิดเลย

ส่วนข้อที่ว่า ผู้ที่ไม่ใช่เจ้าของที่ดินจะไม่ตั้งใจบำรุงที่ดินนั้น เห็นว่าการเป็นไปไม่ได้ ก็เมื่อที่ดินรัฐบาลกลับซื้อเอามาเป็นของกลาง ก็เท่ากับราษฎรทั้งหมดเป็นเจ้าของที่ดินนั้น เหมือนดังบริษัทที่มีผู้ถือหุ้นมาก ๆ และเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เช่นนี้ บริษัทนั้นจะมิบำรุงที่ดินของเขาดอกหรือ ? เรากลับจะเห็นเป็นการตรงกันข้ามที่บริษัทมีที่ดินกลับจะบำรุงที่ดินของเขาดีกว่าเอกชนที่มีที่ดินเสียอีก เวลานี้เรามีผู้ชำนาญการกสิกรรมเป็นข้าราชการคอยดูแลแนะนำในการบำรุงที่ดิน ต่อไปเมื่อที่ดินเป็นของรัฐบาล เราก็คงมีข้าราชการที่เป็นผู้ชำนาญในการกสิกรรม ที่จะตรวจตราบำรุงที่ดินด้วยอาศัยวิชาความรู้ ความชำนาญ ความสามารถเหมือนดังที่ข้าราชการในเวลานี้ ถ้าหากจะกล่าวว่าที่ดินจะไม่ได้รับการบำรุงขึ้นนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการพูดอย่างดูหมิ่นข้าราชการผู้ชำนาญการกสิกรรมโดยมิบังควร

ข้าพเจ้าเห็นเป็นการตรงกันข้ามที่ที่ดินจะได้รับการบำรุงดียิ่งขึ้น เช่น ในการทดน้ำในการปรับปรุงที่ดิน และในการเพาะปลูกที่จะใช้เมล็ดพันธุ์หรือปุ๋ยเหล่านี้ ผู้ชำนาญการกสิกรรมจะได้ใช้วิชาความรู้ความสามารถของเขาเต็มที่ ไม่เหมือนกับปัจจุบันนี้ แม้ผู้ชำนาญจะพร่ำสอนสักเท่าใด ๆ ราษฎรก็ไม่ใคร่จะเชื่อ เพราะนิยมอยู่แต่ในแบบโบราณไม่เปิดหูเปิดตา

ราษฎรที่ปราศจากที่ดินในการทำกสิกรรมก็ยังคงเป็นข้าราชการ ซึ่งอาจสมัครทำการกสิกรรมตามเดิม หรือถ้างานทางกสิกรรมมีไม่พอก็สมัครทำงานอื่นได้ คงมีอาหารการกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่ ไม่เดือดร้อนอันใดยิ่งไปกว่าที่ประกอบการกสิกรรม แต่กลับจะได้รับความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยที่รัฐบาลเป็นผู้จัดการเศรษฐกิจเสียเอง

ขอให้เปรียบเทียบข้าราชการในปัจจุบันนี้เป็นส่วนมากว่า ตระกูลของพวกนี้เดิม ๆ ทีเดียวก็ทำการกสิกรรมเป็นส่วนใหญ่ และผู้นั้นต้องละที่นาของตระกูลเข้ามารับราชการในกรุงเทพ ฯ หรือในหัวเมืองเช่นนี้ ข้าราชการผู้นั้นทำไมจึงละที่ดินเช่นนั้น และข้าราชการเหล่านี้จะมิรักชาติน้อยกว่าชาวนาที่มีที่ดินหรือ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นก็ไม่ควรละที่นาของเขามา ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเป็นไปตามคำกล่าวหานั้นไม่ได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๖) รักชาติหรือรักตัว

การที่มนุษย์รักตัวนั้นไม่ต้องมีใครสอน เกิดมาก็มีอยู่ประจำเป็นของธรรมชาติให้มาแล้ว คนเรานั้นจะทำดีหรือจะทำอะไรก็เพราะหวังแก่ตัวและลูกหลาน ถ้าผู้ใดรักตัวเองไม่เป็นแล้วก็คงจะรักอะไรอื่นอีกไม่ได้เลยเป็นอันขาด การที่จะรักอะไรได้จริง ๆ จัง ๆ ย่อมจะเกิดจากความรักตัวก่อนทั้งสิ้น ชาติที่เกิดขึ้นได้นั้นก็เพราะความรักตัวอยากจะถนอมตัวให้พ้นภัย จึงเข้ารวมกันเป็นหมู่ที่มีความรู้สึกร่วมกันและช่วยกันรักษาตัว เพราะการที่จะรักษาตัวไปคนเดียวสู้ภยันตรายลำบาก ถ้ารวมกำลังป้องกันรักษาก็สะดวกเข้า ดังนี้จึงเกิดการรวมกันขึ้นเป็นหมู่ เพื่อช่วยกันและกันรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของหมู่ด้วย หมู่ ๆ เดียวกันรักษาตัวยากอีก หมู่ต่าง ๆ จึงรวมกันขึ้นเป็นพวกเป็นชาติ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้ร่วมมือกันรักษาสิทธิ์ผลประโยชน์ส่วนของคนในชาติ และประโยชน์ส่วนรวมของชาติที่ทำให้ชาติตั้งอยู่ได้ การรักษาชาติจึงเกิดขึ้น และแลเห็นได้ชัดว่าการรักษาชาตินั้นย่อมเกิดเพราะการรักษาตัวก่อนเป็นที่ตั้ง ไม่สักแต่คนหน้าตาผิวพรรณอย่างเดียวกันที่ไม่มีความรักษาตัวเลยจะรักพวกพ้องผิวพรรณอันนั้นเท่านั้น ชาตินั้นก็ไม่ได้แปลว่าที่ดิน ถ้าที่ดินเป็นชาติแล้วที่ดินในเกาะร้างจะเรียกชาติอะไรเล่า เพราะฉะนั้นการที่จะพูดว่า คนที่เช่าที่เขาอยู่หรือคนที่มีที่ดินของตัวเองว่าใครจะรักชาติมากกว่าใครนั้นเฉย ๆ ไม่ได้ เราจะได้รู้ว่าใครจะรักมากกว่าใคร กลับจะต้องไปพิสูจน์เสียอีกว่า ถ้าชาติพังทะลายเสียแล้ว ผู้ใดจะเสียประโยชน์มากกว่ากันเป็นคะแนนวัดความรักชาติเสียอีก เพราะคนย่อมรักของ ๆ ตัวและประโยชน์ของตัวเป็นใหญ่จึงจะมีความรักใคร่ส่วนรวม คือ ชาติ ที่คอยช่วยกันป้องกันผลประโยชน์อีกนั้น ผู้เช่าห้องแถวเขาอยู่อาจรักชาติมากกว่าคนที่มีที่ดินก็ได้ แต่ต้องอย่าลืมว่าคนพวกนี้นั้นถึงแม้ชาติจะเสียไป ตนก็ไม่ได้เสียอะไรสำคัญส่วนตัว นอกจากความภูมิใจในการเป็นชาติอิสระ ส่วนการเช่าก็เช่าเขาอยู่ตามเคย ส่วนที่มีที่ดินนั้นตรงกันข้าม ถ้าเสียชาติแล้วอาจเสียของของตัวไปด้วยก็ได้ และเสียความภูมิใจในความเป็นไทยไปเป็นขั้นที่ ๒ ด้วย ซึ่งต่างกันอยู่ เราต้องเข้าใจให้ดีเสียก่อนว่าชาติคืออะไร หาไม่จะรักไปในทางที่ไม่ถูก เราอาจบอกว่ารักชาติมากกว่าตัว แต่ถ้าการกระทำที่ดำเนินอยู่นั้น แสดงว่ามิได้หวั่นเกรงอันตรายที่จะพึงมีมายังชาติของตัว คิดแต่จะหาชื่อเสียงเข้าตัว ในการที่จะได้ชื่อว่าได้ช่วยชาติรักชาตินั้นอาจเป็นการชี้ตรงกันข้ามว่าไม่รักชาติ พยายามจะขายชาติ ทำลายชาติเพื่อความเฟื่องฟูในเกียรติยศของตัวก็ได้

ที่ดินกลายมาเป็นของกลางนั้น จริงอยู่อาจมีคนรักษา แต่คนที่รักษาทุกคนก็คงไม่ตั้งใจรักษาเท่าที่ที่เป็นของตนจริง ๆ ข้อนี้เป็นความจริงของมนุษยชาติ หาไม่ที่สาธารณสถานในประเทศเราคงไม่สกปรกดังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้เลย สวนหลวงที่งามได้ต้องการเงินและคนเข้าไปรักษามาก ๆ ผิดกับบ้านที่ไม่เสียเงินค่ารักษาเท่าใดก็เห็นได้ชัด ๆ เพราะการรักษาที่ของกลางนั้นตนไม่ได้อะไรด้วย เงินเดือนนั้นถึงจะดีวิเศษหรือดีพอปานกลางไม่ให้ถูกตำหนิได้ก็ได้จำนวนเท่ากัน นอกจากนั้นเมื่อมีหลาย ๆ มือ การเกี่ยวกับรักษาก็คงจะมิได้ขาด การที่พูดดังนี้ผู้เขียนอาจพูดได้ว่าเป็นการดูหมิ่นข้าราชการผู้ชำนาญก็ได้ แต่ก็พูดได้เช่นเดียวกันว่า พวกผู้ชำนาญที่เที่ยวสอนราษฎรและว่าราษฎรไม่เปิดหูเปิดตานั้น ก็ออกจะเป็นการดูหมิ่นราษฎรได้เท่า ๆ กัน ราษฎรเวลานี้ต้องการดูตัวอย่าง ราษฎรไทยชอบที่จะใช้ของใหม่อยู่เสมอ ดูแต่การเปลี่ยนแปลงเครื่องนุ่งห่มหรือทางจรรยาอันใดที่หนังฉายก็ได้ ราษฎรที่เห็นพากันชอบทำเสมอ ในการเศรษฐกิจก็เหมือนกัน ปรากฏว่าราษฎรอยากรู้อยากเห็นวิธีการใหม่ ๆ ถมไป ข้อที่ขัดข้องอยู่ ณ บัดนี้นั้น เป็นเพราะพวกผู้ชำนาญที่ออกไปทำการสั่งสอนนั้น ยังไม่ได้ทำให้ราษฎรเลื่อมใสเพียงพอจึงไม่เชื่อ เพราะมิได้ทดลองวิชาที่นำไปสอนให้เห็นประจักษ์ตาเสียก่อน พวกที่ไปสอนก็สอนตำรา (เทียวรี่) เท่านั้น ความบกพร่องของเรามันอยู่ที่มี (เทียวรี่) มากไป และขาด (แปล็กติส) เท่านั้น เพราะฉะนั้นจะว่าราษฎรไม่อยากเรียนนั้นไม่ถูก การที่ไม่ได้ผลดังนี้ ก็เพราะการสอนการวางตัวอย่างไม่ดีต่างหาก เพราะฉะนั้นไม่ควรดูหมิ่นราษฎรเลย ถ้าใครดูหมิ่นราษฎรได้ ผู้นั้นก็ควรดูหมิ่นตัวเองได้เท่า ๆ กัน

การที่ว่าราษฎรจะได้รับความสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เมื่อให้รัฐบาลจัดการเศรษฐกิจตามโครงการที่เขียนมานี้นั้น ก็เป็นแต่ทางคาดผลสำเร็จในทางตำรา (เทียวรี่) ว่าจะเป็นดังนั้น ดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้นั้นในประเทศที่ใช้วิธีการอย่างเดียวกัน ผลกลับตรงกันข้าม เช่น ในประเทศรัสเซียปรากฏว่าราษฎรได้รับความลำบากขึ้นกว่าเก่าในเรื่องปัจจัยทั้ง ๔ ที่จะใช้เลี้ยงชีวิตเป็นอย่างมาก ถึงกับอดตายกันมากมายนี้ จะให้ราษฎรได้รับความจริงอย่างชนิดน่ารังเกียจดั่งนี้อย่างนั้นหรือ

ผู้เขียนกล่าวว่า ข้าราชการในปัจจุบันนี้ส่วนมากเป็นตระกูลที่เคยทำนา และต้องละทิ้งที่นาเข้ามารับราชการนั้น ไม่ใช่จะหมายว่าพวกข้าราชการที่ทิ้งนาเข้ามาดั่งนี้รักชาติน้อยกว่าชาวนามิได้ ข้อนี้พูดตามจริงก็ดูไม่ใคร่มีใครเขาเที่ยวว่ามากนัก นอกจากข้าราชการชนิดนั้นจะกินปูนร้อนท้องไปเอง การรักชาตินั้นก็ได้กล่าวแล้วว่าใครรัก

มากรักน้อยพิสูจน์ได้ยาก สำหรับข้าราชการที่ละทิ้งนานั้นก็ไม่ใช่รักชาติน้อย แต่การละทิ้งที่นาเข้ามารับราชการนั้น ก็หาใช่เพราะมีจุดหมายในการรักชาติเป็นที่ตั้งอันเดียวไม่ การที่ละทิ้นาเข้ามานั้น ถ้าจะให้เหตุผลแล้วก็ต้องว่าเพราะรักตัวเองมากกว่าอื่น หมดน้ำใจที่จะคิดทะนุบำรุงพื้นที่ดินซึ่งเป็นของบิดามารดา ปู่ย่า ตาทวด เพราะความกลัวเหนื่อย อยากหาความสุขสบายให้ได้งานเบา ๆ และเงินมาก ๆ ถ้าเราจะว่าคนที่ละทิ้งที่นาเข้ามารับราชการทำดั่งนี้เพราะความรักชาติแล้ว ข้าราชการอื่น ๆ ตลอดจนบุคคลที่เที่ยววิ่งซุกหัวกระไดบ้านผู้มีบุญไหว้กราบขอนาทำ หรือผู้ใหญ่ที่จะจัดการเอาลูกหลานของเขาเข้ารับราชการโดยทางใดทางหนึ่ง ก็จะต้องนับว่าเพราะรักชาติเหมือนกัน

นายปรีดี เสนอ

ระวังคำหลอกลวงของบุคคลบางจำพวก

เท่าที่ได้พิจารณาคำกล่าวหาของบุคคลบางจำพวก ที่ต้องการให้เอกชนมีที่นาอยู่นั้น มูลเหตุแห่งคำกล่าวนี้เนื่องมาจากผู้ที่ถือลัทธินิยมให้เอกชนต่างคนต่างทำ และเสกแสร้งเหตุผลสนับสนุนซึ่งล่อใจเอกชนให้มีทรัพย์สิน คล้ายเป็นการให้สินบนโดยทางอ้อม และพวกรัฐบาลที่ขวัญหนีดีฝ่อในการที่ราษฎรจะละที่นามาสมัครทำงานในการอุตสาหกรรมอื่น ๆ ซึ่งราษฎรต้องรวมอยู่กันเป็นส่วนมากๆ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจได้ และเกรงว่าตนจะหลุดพ้นจากตำแหน่ง ซึ่งเป็นการหน่วงความเจริญโดยแท้ และพวกนี้เที่ยวป่าวร้องให้คนนิยมในเหตุผลของตน ซึ่งคนที่ไม่ตรึกตรองก็หลงเชื่อเอาได้ง่าย ๆ และป่าวร้องกันต่อ ๆไป

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๗) ระวังคำล่อลวง

ผู้เขียนกล่าวว่า มีพวกบุคคลที่นิยมลัทธิให้เอกชนต่างคนต่างทำนั้นพยายามล่อลวงให้ราษฎรให้หลงเชื่อในความคิดความประเสริฐไปในทางนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ต้องล่อลวงก็เห็นจะได้ผลอยู่แต่เดิมแล้ว ลัทธิอันนั้นไม่มีผู้ใดประกาศสอนหรือทิ้งใบปลิว ลัทธิอันนั้นก็เกิดอยู่เป็นธรรมดามนุษย์แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว แต่ถ้าบัดนี้มีพวกนี้อยากเที่ยวล่อลวงต่าง ๆ อีกอย่างจริงจังดังผู้เขียนกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะขอเพิ่มเติมอีกด้วยว่า พวกที่คิดจะล่อลวงไปในทางอื่นก็มีมากเหมือนกัน เช่นพวกที่ล่อให้คนนิยมนับถือไปในทางศาสนาพระศรีอาริย์ คอยเก็บต้นกัลปพฤกษ์ก็มี ล่อลวงให้อยากได้ในสิ่งที่ไม่เห็นสิ่งที่ยังทำไม่ได้ จนในที่สุดแทนที่จะได้ไปสวรรค์ของพระศรีอาริย์ มันจะเลย

กลายตกสู่อเวจีของพระศรีอาริย์เสียก็เป็นได้ เพราะพวกที่ล่อลวงนี้เที่ยวพูดกล่อมเกลี้ยงอธิบายให้เห็นแต่ทางที่จะได้ ส่วนผลร้ายนั้นไม่นึกถึง ล่อเอาด้วยความโลภความโมหะที่เข้าปิดบังนัยน์ตาผู้ไร้ปัญญาไม่ให้เห็นทางอื่น ให้ครอบงำอยู่ในความงมงายซึ่งเป็นอากาศธาตุของ (เทียวรี่) เท่านั้น พวกเหล่านี้ย่อมเป็นพวกที่เป็นอันตรายต่อสันติสุขของประเทศชาติอยู่มิใช่น้อย ราษฎรก็จำเป็นต้องควรระวังเหมือนกัน

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๒ การจัดหางาน

ข้าราชการบางคนเกียดกันไม่อยากให้ราษฎรเป็นข้าราชการ

นิสัยของคนไทยชอบทำราชการ คือ ชอบสมัครเอาแรงงานของตนมาแลกกับเงินเดือนของรัฐบาล นิสัยเช่นนี้มีอยู่แน่ชัด แม้ในหมู่บุคคลที่คัดค้านว่ารัฐบาลไม่ควรทำอุตสาหกรรมเองก็ดี บุคคลเช่นนั้นก็เป็นข้าราชการเป็นส่วนมาก ตนเองหาได้เหลียวดูว่าในขณะที่ตนพูดอยู่นั้น ว่าตนเป็นข้าราชการหรือไม่ ตนคอยแต่เกียดกันผู้อื่นมิให้เป็นข้าราชการ ซึ่งผู้อื่นก็มีนิสัยชอบทำราชการเหมือนดั่งตน ฉะนั้นคารมของบุคคลจำพวกนี้ ผู้อ่านควรระวังจงหนัก และจงย้อนถามผู้นั้นเสมอว่า ท่านเป็นข้าราชการหรือเปล่า เมื่อท่านเป็นข้าราชการแล้วเหตุใดท่านเกียดกันราษฎรไม่ให้เป็นข้าราชการบ้างเล่า

รับราษฎรเป็นข้าราชการ

เมื่อนิสัยของคนไทยชอบทำราชการเช่นนี้แล้ว ไม่เป็นการยากอันใดที่จะรับคนไทยทั้งหมดให้เข้าทำราชการ แต่การทำราชการไม่หมายความแต่การนั่งบัญชาการในสำนักงาน การประกอบเศรษฐกิจที่รัฐบาลทำก็เรียกว่าราชการด้วย

ในการนี้รัฐบาลอาจกำหนดให้ราษฎรที่มีอายุ เช่น ตั้งแต่ ๑๘ ปี ถึง ๕๕ ปีขึ้นไป ต้องทำงานตามคุณวุฒิ กำลังความสามารถของตน ต่อจากนั้นขึ้นไปราษฎรผู้นั้นจะได้รับบำนาญจนตลอดชีวิต และในระหว่างที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี ก็ต้องเล่าเรียนและทำงานเล็กน้อยตามกำลัง

ทำงานตามกำลังความสามารถ

ราษฎรจะได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล หรือจากสหกรณ์เหมือนดั่งข้าราชการในทุกวันนี้ เงินเดือนนั้นจำต้องต่างกันตามคุณวุฒิ กำลังความสามารถ เพื่อที่ข้าราชการทั้งหลายจะได้ขะมักเขม้นต่างทำเต็มกำลังความสามารถของตน แต่อย่างไรก็ตามเงินเดือนขั้นต่ำที่สุด

จะพอเพียงแก่การที่ข้าราชการผู้นั้นจะซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตได้

พระบรมราชวินิจฉัย

บทที่ ๒

(ข้อ ๑๘) ข้าราชการบางคนเกียดกันไม่อยากให้ราษฎรเป็นข้าราชการ

คำพูดเช่นนี้เป็นการกล่าวโทษข้าราชการโดยไม่ยุติธรรม หมู่บุคคลหรือข้าราชการที่คัดค้านว่ารัฐบาลไม่ควรทำอุตสาหกรรมนั้น ถ้ามีจริงดั่งข้อหา ก็คงเป็นเพราะว่าเขาเหล่านั้นเห็นภัยที่จะมาถึงราษฎรที่เขาพยายามทะนุบำรุงมากกว่าที่จะเกียดกัน ถ้าเห็นว่าไฟจะไหม้บ้าน หมู่บุคคลก็ช่วยกันป้องกันมิให้ไฟนั้นเกิดขึ้น จะเรียกได้หรือว่าเขาเหล่านั้นเกียดกัน ตัดอาชีพของพวกที่จะมาทำการก่อสร้างตึกที่จะถูกไหม้นั้น ข้าราชการเท่ากับเป็นผู้ที่รับจ้างราษฎร ถ้าเขาพยายามป้องกันภัยมิให้มาถึงราษฎร จะเรียกว่าเขากีดกันหาควรไม่ การที่จะคิดแข่งอาชีพของราษฎร เช่น การทำนา ทำสวนเสียอีก เป็นสิ่งที่ควรรังเกียจ และนับว่าเป็นการกีดกันมิให้ราษฎรได้มีอิสระทำมาหากินตามใจชอบ ถ้าคิดจะช่วยราษฎรให้มีความสุขมากขึ้น ก็ควรที่จะหาทางช่วยที่จะไม่เป็นการขัดขวางต่อความอิสรภาพของราษฎรในการทำมาหากินจึงจะถูก แต่แทนที่ผู้เขียนจะคิดจัดการหาทางป้องกันมิให้ใครมาทำร้ายราษฎร โดยกีดกันมิให้เขาทำนาทำสวนซึ่งเขาเคยทำมาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายาย ผู้เขียนกลับกล่าวโทษผู้ที่พยายามจะช่วยป้องกันมิให้ราษฎรถูกแย่งอาชีพดั่งนี้หาควรไม่ อีกประการหนึ่งเพื่อชี้ให้ชัดว่า ข้าราชการมิได้กีดกันผู้ใดที่ประสงค์จะเข้ารับราชการเลย ขอชักตัวอย่างซึ่งผู้เขียนเป็นผู้กล่าวเองว่า มีข้าราชการเป็นอันมากที่มีตระกูลเป็นชาวนา คือแปลว่าเป็นราษฎร ได้ละทิ้งไร่นาของตัวเข้ามารับราชการดังนี้ นอกจากนี้วิธีการรับคนเข้ารับราชการไม่มีสิ่งใดที่แสดงว่าเกียดกัน ช่องต่าง ๆ ก็เปิดอยู่เสมอหน้ากัน ใครมีคุณวุฒิดีเข้าทำราชการได้เต็มที่ ไม่มีขีดขั้นว่าคนนั้นเป็นชาวนา คนนั้นเป็นชาวสวน เข้าทำราชการไม่ได้ ดังนี้จะเรียกว่ากีดกันอย่างไรได้ เรื่องที่ว่าราษฎรไทยมีนิสัยชอบทำราชการนั้น มีความจริงแค่ใดก็ได้กล่าวมาแล้วแต่ต้น แต่จะขอเน้นให้ฟังอีกว่า คนไทยไม่ชอบเป็นข้าราชการชนิดที่ต้องตรากตรำลำบากขุดดิน ข้าราชการที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้แทบทุกคนจะไม่มีใครอยากเป็นข้าราชการเลย ถ้าตัวต้องไปทำการขุดดิน ไถนา แทนที่นั่งโต๊ะชี้นิ้ว อย่าว่าแต่จะให้ไปขุดดินหรือทำงานหนักอันใดเลย แม้แต่สั่งให้ย้ายไปรับราชการหัวเมืองก็ไม่ชอบเสียแล้ว ดังนี้ใครบ้างที่จะอยากเป็นข้าราชการชนิดที่ผู้เขียนจะได้จัดให้มีขึ้น ถ้าผู้เขียนกล่าวว่าคนไทยนั้นมีนิสัยชอบเป็นคนนั่งชี้นิ้วให้ผู้อื่นทำงาน ข้าพเจ้าไม่คัดค้านเลย เพราะเป็นความจริง

นายปรีดี เสนอ
รัฐบาลจะบังคับให้ราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการหรือ
รัฐบาลไม่จำเป็นต้องบังคับให้ราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการ

ยกเว้นเอกชนบางจำพวกที่ไม่ต้องการรับราชการ

รัฐบาลอาจยอมยกเว้นให้เอกชนที่เป็นคนมั่งมีอยู่แล้วในเวลานี้ หรือผู้อื่นซึ่งไม่ประสงค์เป็นข้าราชการประกอบการเศรษฐกิจของตนเอง เมื่อผู้นั้นแสดงได้ว่า การประกอบเศรษฐกิจตามลำพังของเขา เขาจะมีรายได้เพียงพอที่จะเลี้ยงชีวิตของเขาได้ตลอด แม้เจ็บป่วยหรือชราภาพ และสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรของเขาให้ได้รับการศึกษาและมีฐานะที่จะเลี้ยงตัวเอง ส่วนบุคคลอื่นซึ่งอยู่ในฐานะที่ไม่เที่ยงแท้นั้น ก็จำเป็นต้องเป็นข้าราชการ เพราะการทำราชการนั้นก็เท่ากับได้ออกแรงงานผสมไว้เป็นทุนสำรองในเวลาเจ็บป่วยหรือชราแล้ว

แต่เมื่อรัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียหมด เช่น ราษฎรที่เป็นเอกชนจะหาอาชีพตามลำพังอย่างไร

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๑๙) ยกเว้นเอกชนบางจำพวกที่ไม่ต้องรับราชการ

รัฐบาลจะบังคับให้ราษฎรทั้งหมดเป็นข้าราชการหรือ ? ผู้เขียนตอบว่าไม่จำเป็นต้องบังคับราษฎรทั้งหมดให้เป็นข้าราชการ รัฐบาลอาจยกเว้นเอกชนที่มั่งมีพอ ที่จะแสดงตนว่าจะเลี้ยงชีพต่อไปเองได้ให้ทำการเป็นอิสระ ถ้าการเป็นไปดังนี้อย่างตรงไปตรงมาก็ดี แต่เนื่องจากคำว่า อาจยกเว้นได้ แต่ต้องแสดงว่าเลี้ยงชีพต่อไปเองได้ดังนี้ มันเป็นเครื่องล่ออยู่ในตัว ค่อนข้างจะเป็นที่สงสัยว่าราษฎรส่วนมากจะถูกบังคับให้เข้าทำงาน เพราะข้อพิสูจน์ที่จะเลี้ยงตัวได้หรือไม่นี้ รัฐบาลเป็นผู้ตั้งปัญหาพิสูจน์ ข้อสำคัญในการพิสูจน์จะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบแน่นอน แต่ทำให้เกรงไปว่าข้อพิสูจน์จะสูงเป็นอันมากที่จะเกือบไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้เสียเลย ทางที่ควรนั้น ถ้ารัฐบาลอยากให้ราษฎรรับความสุขสมบูรณ์ โดยไม่ทำความเดือดร้อนให้เกิดขึ้นแล้ว แทนที่จะไปพิสูจน์ว่าราษฎรจะเลี้ยงตัวของเขาได้หรือไม่ รัฐบาลควรจะเดินแผนตรงกันข้าม คือให้ราษฎรมาพิสูจน์ว่าตนเองเลี้ยงตัวไม่ได้ต่อไป ขอให้รัฐบาลช่วยเลี้ยง ครั้นแล้วรัฐบาลก็รับเลี้ยงคนเช่นนั้นต่อไปจะเหมาะกว่ากระมัง ถ้าไม่ใช้วิธีดังนี้ การพิสูจน์ของรัฐบาลนั้นจะกลายเป็นการบังคับให้ราษฎรมาทำงานไป นอกจากนี้เมื่อรัฐบาลดำเนิน

เศรษฐกิจดังนี้แล้ว ถึงแม้รัฐบาลจะไม่มีนโยบายที่จะบังคับคนทั่วไปให้เข้าทำงานในชั้นต้นนี้ก็จริง ต่อไปก็คงต้องค่อย ๆ ตะล่อมคนที่ทำการอาชีพเป็นอิสระนั้นเข้ามาในวงการบังคับให้ทำการให้รัฐบาลทุกที โดยวิธีเก็บภาษีสูบเลือดทางอ้อมทีละเล็กละน้อย จนคนนอกนั้นสิ้นกำลัง อดเข้าก็วิ่งกระเสือกกระสนเข้าหาแอกเอง อันเป็นวิธีการบังคับทางอ้อมที่ประเทศรัสเซียเขาเคยใช้เพื่อดำเนินการ โดยนโยบายที่แสดงว่าไม่กดขี่ราษฎรอย่างของผู้เขียนนี้

นายปรีดี เสนอ

อาชีพอิสระ

การประกอบเศรษฐกิจนั้น มีลักษณะการบางอย่างซึ่งเอกชนประกอบตามลำพังได้ผล เช่น การอาชีพอิสระ (Professions Liberales) เช่น นักประพันธ์ ทนายความ ช่างเขียน ครูในวิชาบางอย่าง ฯลฯ เหล่านี้ เมื่อราษฎรใดประสงค์จะทำโดยลำพัง ไม่อยากเป็นข้าราชการแล้วก็อนุญาตให้ทำได้ หรืออาชีพอื่น เช่น การโรงงานซึ่งเอกชนเป็นเจ้าของอยู่แล้วในเวลานี้ เมื่อผู้นั้นประสงค์จะทำต่อไปโดยไม่อยากเป็นข้าราชการแล้ว ก็อนุญาตเช่นเดียวกัน นอกจากผู้นั้นจะขายให้แก่รัฐบาล และตนถือใบกู้ได้ดอกเบี้ยจากรัฐบาลเลี้ยงชีพของตน หรือการพาณิชย์ การกสิกรรมบางอย่าง เมื่อเอกชนแสดงได้ว่าการที่ตนจะประกอบได้ผลพอเลี้ยงตนแล้ว จะอนุญาตให้ทำเป็นพิเศษก็ได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๐) อาชีพอิสระ

การอนุญาตให้ราษฎรมีอาชีพอิสระได้ก็แต่เฉพาะอาชีพเช่นนักประพันธ์ แพทย์ ทนายความ และช่างเขียน และการมีโรงงานบางชนิดที่มีอยู่ก่อนแล้ว ส่วนการทำนาหรือทำสวนนั้นดูไม่ปรากฏเลยว่าอนุญาต อย่างไรก็ดี ถึงแม้ ณ บัดนี้จะอนุญาตให้ราษฎรมีโอกาสที่จะทำอาชีพอิสระได้บ้างก็จริง แต่ต่อไปก็น่ากลัวจะค่อยดำเนินวิธีการสูบเข้าไปหารัฐบาลจนหมดสิ้นด้วยวิธีเก็บภาษีทางอ้อม และโดยการแสดงความขัดข้องเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งเป็นการบังคับอยู่ในตัวให้เลิกการอาชีพอิสระ การที่สัญญาว่าจะอนุญาตนี้ไม่สู้จะมีน้ำหนักนัก ข้าพเจ้ายังอดวิตกไม่ได้เลยว่า ในที่สุดก็จะกลายเป็นอย่างรัสเซียซึ่งเขาค่อย ๆ ทำลายอาชีพอิสระนี้ไปทีละน้อย ๆ จนในที่สุดเกือบจะไม่เหลือเลย ถ้าผู้ใดอยากทราบว่าข้าพเจ้าทราบความเป็นไปในประเทศรัสเซียนี้มาได้อย่างไรแล้ว จะบอกหนังสือให้อ่านก็ได้ นอกจากนี้เรายังชอบเสรีภาพ ถ้าปล่อยให้ทำอิสระได้ ก็คงมีคนทำกันเป็นอิสระเป็นส่วนมาก ถ้าเป็นดั่งนี้แล้ว โครงการนี้จะดำเนินการไปอย่างไร เมื่อ

ดำเนินไปตามที่มุ่งหมายไม่ได้ รัฐบาลก็ต้องเปลี่ยนแปลงวิธีการ ซึ่งในที่สุดก็ต้องบังคับโดยทางอ้อมให้ต้องเลิกไปเองดั่งในเมืองรัสเซีย อย่าลืมคำที่พวกรัสเซียเขาพูดไว้ว่า "การที่เขายังทำไม่สำเร็จดั่งประสงค์นั้น เป็นเพราะประเทศอื่น ๆ ทั่วโลกยังไม่เป็นอย่างเขา ถ้าทั้งโลกกลายเป็นดำเนินวิธีอย่างเขาแล้ว การก็สำเร็จโดยเรียบร้อย" นี่ก็เช่นเดียวกัน ถ้าทำไม่สำเร็จก็คงบอกว่า เพราะคนทุกคนยังไม่รักชาติ หรือยังไม่รักการเป็นทาสพอจึงยังไม่สำเร็จ ก็เมื่อไม่สำเร็จจะนั่งอยู่นิ่ง ๆ คงเป็นไปไม่ได้ คงจะต้องเดินวิธีทำให้สำเร็จ รัสเซียเขาก็ไม่นั่งนิ่ง ๆ เขาคิดที่จะให้มีการจลาจลขึ้นในโลกเสมอ ๆ การเปลี่ยนแปลงในประเทศเรานี้ ก็จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงการของรัสเซียก็ได้ เพราะฉะนั้นในที่สุด ข้าพเจ้าออกจะรู้สึกแน่ใจว่าการอาชีพอิสระนี้ก็คงจะมีไม่ได้อีกต่อไปในประเทศเรา

นายปรีดี เสนอ

ผลดีของการที่ราษฎรส่วนมากสมัครเป็นข้าราชการ

การที่ราษฎรส่วนมากได้สมัครเป็นข้าราชการเช่นนี้ ผลร้ายไม่มีอย่างใด รัฐบาลกลับจะได้ผลดี คือแรงงานของราษฎรได้ใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอด เช่น ในปีหนึ่งเมื่อหักวันเวลาซึ่งต้องหยุดพักผ่อนแล้ว ราษฎรจะได้ทำงานตลอดไป ข้อที่เราวิตกว่าชาวนามีเวลาว่างอีก ๖ เดือนนั้น ย่อมจะไม่ต้องวิตกอีกต่อไป รัฐบาลคงใช้เวลาอีก ๖ เดือนนั้นให้เป็นประโยชน์ เช่น เมื่อว่างจากทำนา ก็อาจทำไร่อย่างอื่น หรือทำถนนหนทาง สุดแต่แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะกำหนดไว้ นอกจากนั้นเมื่อถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการแล้ว รัฐบาลยังอาจบังคับให้ศึกษาอบรมในศิลปวิทยาใด ๆ ให้รู้ในการฝึกหัดวิชาทหาร ซึ่งทุ่นเวลาที่จะต้องมารับราชการทหารได้อีกโสดหนึ่ง

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๑) ผลดีของราษฎรส่วนมากที่สมัครเป็นข้าราชการ

ในข้อนี้ ถ้าราษฎรสมัครเป็นข้าราชการเองโดยไม่ต้องบังคับทางอ้อมหรือทางตรงก็ดี ส่วนผลดีที่รัฐบาลจะได้รับนั้นข้าพเจ้าก็ไม่สงสัย นอกจากนั้นบรรดาข้าราชการผู้ชำนาญต่าง ๆ ทั้งที่นั่งอยู่ในสภาบำรุงเศรษฐกิจและนอกสภาก็คงจะได้ผลดีอันประเสริฐเหมือนกัน ใครที่หวังจะได้ตำแหน่งผู้ชำนาญนี้สักตำแหน่งหนึ่งแล้ว ย่อมอยากให้เขาดำเนินเป็นอย่างนี้แน่ เพราะถ้าเป็นดั่งนี้แล้วตนก็จะได้เป็นนายช่างที่มีทาสมาก ๆ สำหรับใช้ ข้อสำคัญต้องระวังแต่ว่าอย่าให้กลายเป็นการบังคับให้ราษฎรทำงานไปก็แล้วกัน เพราะถ้าเป็นการบังคับแล้ว ราษฎรอาจขัดขืนแล้วพากันหนีเข้าป่าก็ได้ คนไทย

เรานั้นเลือดร้อน ไม่เหมือนคนรัสเซียที่จะยอมให้เถือเล่นง่าย ๆ นั้นไม่มี ถ้ายิ่งรู้ว่าผู้ให้สัญญาว่าจะให้ความสุขแล้วเอาความทุกข์ความลำบากมาให้แล้ว เขาอาจจะพากันเอะอะก็ได้ ถ้าเอะอะไม่สำเร็จก็อาจหนีร้อนไปพึ่งเย็น เช่น ไปสมัครอยู่กับฝรั่ง เป็นต้น ที่เมืองรัสเซียนั้นราษฎรต้องหนีร้อนไปพึ่งเย็นก็มีเป็นอันมาก แต่ที่ออกไปนอกประเทศไม่ได้มากก็เพราะรัฐบาลทำกำแพงกั้นด้วยวิธีตรวจใบอนุญาตเดินทาง และการหาเรื่องลงโทษผู้ที่พยายามหลบหนี นอกจากนั้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็มีกบฏที่รัสเซีย และถ้าถามว่าถ้าพวกราษฎรรัสเซียไม่พอใจในวิธีการเช่นนี้แล้ว ทำไมเขาไม่โวตให้รัฐบาลออกและเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ข้อนี้ขอตอบได้ว่า การที่รัสเซียสามารถเก็บคนไว้เป็นสัตว์หรือทาสได้นั้น ก็โดยคนทั้งเมืองเป็นสปายซึ่งกันและกันให้บังเกิดความไม่เชื่อถือไปหมด กล่าวคือ เพาะนิสัยอันเลวให้ต่างคนต่างหมดความเชื่อถือขึ้นหมด สปายในรัสเซียนั้นมีตั้ง ๗๐% ของพลเมือง สปายเหล่านี้เกิดขึ้นโดยวิธีหักหลัง (แบล๊กเมล์) บ้าง ล่อลวงบ้าง จนในที่สุดไม่มีใครจะเชื่อถือกันได้ เมื่อความเป็นไปในรัสเซียเป็นดั่งนี้ก็ไม่มีใครที่จะกล้าคิดอะไรเพราะไม่รู้ว่าใครจะเชื่อใครได้ ในการโวตเลือกผู้แทนราษฎรก็ไม่ยอมให้ออกเสียงจริง ๆ ใครมีเสียงแหลมมากในที่ประชุมว่าไม่เห็นด้วยกับคนที่รัฐบาลจัดมาให้เป็นผู้แทนตำบลนั้น ผู้นั้นก็ถูกรังแกต่าง ๆ จนในที่สุดไม่มีใครกล้าทำอะไร นี่เราจัดการให้คนของเรากลายเป็นคนอย่างนี้บ้างอย่างนั้นหรือ การที่จะดำเนินโครงการเศรษฐกิจแบบนี้ผู้เขียนกล่าวว่า จะทำให้เป็นการตัดการรบพุ่งระหว่างคนต่างชั้นนั้นย่อมไม่จริง กลับจะทำให้เกลียดกันยิ่งขึ้นและไม่ไว้ใจกันยิ่งขึ้น ส่วนชั้นนั้นก็คงไม่หมดไป คงกลายเป็นผู้ชำนาญที่คอยนั่งชี้นิ้วกับข้าราชการที่ต้องทำงานกรรมกร หรือผู้เขียนจะนึกว่าตนและพวกพ้องที่เป็นผู้ชำนาญการรักชาติพอที่จะสละกำลังร่างกายของตนเองลงไปเป็นกรรมกรเหมือนกับคนอื่นทั่วไป และพยายามผลักให้ชาวนาได้ขึ้นมาเป็นคนชี้นิ้วบ้างเล่า ขอเตือนอีกที่ว่าการที่จะไปเป็นคนบังคับใครให้ทำงานอย่างเป็นทาสนั้น ผู้ที่จะบังคับควรจะต้องเคยเป็นทาสถูกบังคับมาเสียก่อนนั่นแหละ บางทีจะเห็นใจได้บ้าง ดังนั้น ถ้าราษฎรไม่สมัครยอมเป็นข้าราชการชั้นกรรมกรโดยน้ำใสใจจริงแล้ว จะเห็นได้ว่าผลดีและความสุขสมบูรณ์ที่จะเกิดขึ้นดังสัญญาไว้นั้น ก็จะมีได้เฉพาะท่านพวกผู้ชำนาญหรือคอยนั่งชี้นิ้วบัญชาการเท่านั้น ส่วนผลที่ราษฎรจะได้รับนั้นแทนที่จะเป็นสุข จะกลายเป็นฐานะที่ต้องนั่งร้องไห้น้ำตาท่วมหัวเข่า

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๓ การจัดหาเงินทุน

เงินทุนที่รัฐบาลจำต้องมีในการประกอบเศรษฐกิจนั้นมีอยู่ ๒ ชนิด

๑. เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อซื้อเครื่องจักรกลและวัตถุที่รัฐบาลยังทำไม่ได้
๒. เงินทุนที่รัฐบาลมีไว้เพื่อจ่ายเป็นค่าแรงงาน

ความหมุนเวียนแห่งเงินทุน

เงินทุนประเภทที่ ๒ นี้ เป็นเงินที่หมุนเวียนและหักกลบลบหนี้กันได้ เช่น ราษฎรที่รับเงินเดือนหรืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่จากรัฐบาล ถ้าจำนวนเงินพอดีก็เป็นการหักกลบลบหนี้กันไป ถ้ายังมีเงินเหลืออยู่ในมือข้าราชการ เงินที่เหลือนี้แหละซึ่งรัฐบาลจำต้องหาทุนมาสำรองไว้ แต่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ถ้ารัฐบาลจัดให้มีธนาคารชาติแล้ว ข้าราชการก็จะได้นำมาฝากธนาคาร เท่ากับข้าราชการเป็นเจ้าหนี้รัฐบาลตามจำนวนที่ฝากไว้ ไม่จำเป็นต้องเก็บธนบัตรไว้กับตน ซึ่งอาจเป็นอันตรายเสียหายได้

ทุนทั้งสองประเภทนี้รัฐบาลจะหาได้ด้วยวิธีไหน ตามวิธีที่กล่าวกันว่าเป็นวิธีคอมมิวนิสต์นั้น นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านว่าต้องริบทรัพย์ของเอกชน การริบทรัพย์นี้ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เห็นว่ารัฐบาลควรจัดหาทุนโดยทางอื่น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๒) บทที่ ๑๓ การหมุนเวียนแห่งเงิน

ในข้อนี้ผู้เขียนกล่าวถึงวิธีจัดการหาทุนซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท

ประเภทที่ ๑ นั้น เก็บไว้สำหรับซื้อของจากต่างประเทศ ซึ่งจะจัดให้เป็นเงินตราที่มีราคาเปลี่ยนได้จริง ๆ ส่วน

ประเภทที่ ๒ นั้น เป็นเงินที่รัฐบาลจะใช้สำหรับแจกเงินเดือนข้าราชการ

จำนวนเงินประเภทที่ ๑ นั้นไม่มีปัญหา แต่ประเภทที่ ๒ นั้นรัฐบาลตั้งใจจะไม่ให้เสียเงินไปเลย กล่าวคือ คิดทำบัญชีชนิดที่ไม่มีตัวเงิน (money-free account) แบบรัสเซียนั่นเอง การหักกลบลบหนี้กันนี้เป็นการดีได้ประโยชน์แก่ผู้ให้ เพราะอำนาจตั้งราคาสิ่งของที่คนงานจะต้องซื้อกินนั้นอยู่ที่ผู้ให้ คือรัฐบาล จริงอยู่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่าจะมีเงินสำรองส่วนน้อยไว้สำหรับกำกับเงินที่ราษฎรเหลือใช้ที่หักหนี้ออกแล้ว แต่เงินสำรองส่วนนี้อาจไม่ต้องมีเลยก็ได้ เมื่อถึงเวลาที่เป็นจริงที่จะทำตามโครงการเช่นนี้ เพราะรัฐบาลตีราคาของเสียจนพอที่จะให้ราษฎรทำงานนั้น แทนที่จะให้เป็นเจ้าหนี้รัฐบาล จะต้องกลายเป็นลูกหนี้ของรัฐบาลไปก็ได้ ข้อนี้เป็นสิ่งที่พึงบังเกิดขึ้นได้โดยง่ายและเป็นสิ่งที่รัฐบาลจะแก้ตัวได้ง่ายที่สุด อีกนัยหนึ่งในข้อนี้ก็คือ รัฐบาลอาจสามารถ

โอนเงินสำรองธนบัตรทั้งสิ้นไปรวมไว้ในประเภทที่ ๑ สำหรับซื้อของต่างประเทศ แต่สำหรับประเภทที่ ๒ นั้น ก็ทำธนบัตรขึ้นโดยไม่มีสำรองกำกับ เพราะเชื่อแน่ว่าอย่างไรเสียเงินประเภทนี้ก็คงไม่มีโอกาสเล็ดลอดออกไปทางอื่นได้ คงจะต้องกลับเข้าคลังหมด จึงไม่จำเป็นต้องมีเงินสำรองไว้กำกับเลยก็แทบได้ วิธีนี้เป็นวิธีที่ฉลาดที่มีความมุ่งหมายอย่างเดียว คือจะตบตาคนทั่วไปที่เป็นข้าราชการให้หลงไปว่าตนได้รับเงินจริง ๆ เงินเหล่านี้อาจดีได้ก็แต่การซื้อขายระหว่างรัฐบาลกับราษฎร ซึ่งเป็นลูกหนี้ของรัฐ แต่ถ้าซื้อขายกับคนอื่น ๆ แล้วอำนาจราคาซื้อก็คงมีไม่เท่าใด เพราะคงจะเกิดความไม่เชื่อถือขึ้น อย่าลืมว่าข้าราชการนั้นอยากได้เงินเดือน ไม่อยากเป็นลูกหนี้รัฐบาล เพราะความต้องการของคนนั้นไม่อยู่เฉพาะการหากินหรือเครื่องนุ่งห่มเท่านั้น ความต้องการอย่างอื่นยังมีอีกเป็นอันมาก การหักกลบลบหนี้ในที่สุดราษฎรก็ต้องเป็นลูกหนี้ของรัฐบาลหมด เพราะรัฐบาลเป็นผู้กำหนดราคาสิ่งของที่จะขายให้ราษฎร ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงราคาให้พอที่ราษฎรจะต้องเป็นลูกหนี้เมื่อไรก็ได้ดังกล่าวมาแล้ว ผลที่สุดราษฎรหรือข้าราชการนี้จะไม่ได้เงินสดสักสตางค์เดียวก็อาจเป็นได้ และคนใดไม่อยากเป็นหนี้ก็อาจต้องอดอยากด้วยไม่มีของกินเพียงพอก็ได้

นายปรีดี เสนอ

วิธีจัดหาทุนคือภาษีทางอ้อม

การเก็บภาษีบางอย่าง เช่น ภาษีมรดก ภาษีรายได้ หรือภาษีทางอ้อม (import indirect) ซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันละเล็กวันละน้อย ซึ่งราษฎรไม่รู้สึกเดือดร้อนนัก เมื่อรวมเป็นปีก็ได้เงินเป็นจำนวนมาก เช่น ถ้าหากจะมีภาษีทางอ้อมใดซึ่งเก็บจากราษฎรคนหนึ่งวันละ ๑ สตางค์ ในปีหนึ่งพลเมือง ๑๑ ล้านคนคงได้ ๔๐ ล้านบาทเศษ ภาษีทางอ้อมนี้มีเป็นต้นว่า ภาษีเกลือ ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้จำหน่ายเอง เช่น รัฐบาลรับซื้อเกลือจากผู้ทำเกลือตามราคาที่กำหนดให้อย่างสมควร ครั้นแล้วรัฐบาลจำหน่ายเกลือแก่ผู้บริโภค ภาษีน้ำตาล ภาษีบุหรี่ ภาษีไม้ขีดไฟ ฯลฯ

พระบรมราชวินิจฉัย

ภาษีทางอ้อม

การเก็บภาษีทางอ้อมนี้ ได้กล่าวมาบ้างแล้วข้างต้นว่าเกือบถึงขีดที่สุดแล้ว ภาษีมรดกที่จะเก็บนั้นเชื่อว่าคงจะไม่ได้เป็นตัวเงินเท่าใด คงได้กินแต่พื้นที่เสียมาก และเก็บอยู่ไม่เท่าใดก็คงหมดไม่มีเหลือ อย่างมากก็คงไม่เกิน ๓ ชั่วอายุคน ซึ่งแปลว่า

เป็นการริบอย่างช้า ๆ เท่านั้นเอง ภาษีรายได้นั้นก็เช่นเดียวกัน ราษฎรไม่มีรายได้มากเท่าใดที่เหลือใช้ รัฐบาลจะเก็บได้สักเท่าใด คงไม่ได้มากเป็นแน่ เพราะฉะนั้นออกรู้สึกเชื่อว่าการหาเงินทุนในทางนี้นั้น น่าจะไม่ได้เงินมากเท่าใด

นายปรีดี เสนอ

ออกสลากกินแบ่ง

การออกสลากกินแบ่ง (lottery) ซึ่งไม่เห็นมีทางผิดศีลธรรมอย่างใด จริงอยู่การออกสลากกินแบ่งเป็นการพนัน ผู้ถือสลากย่อมต้องเสี่ยงโชค แต่การเสี่ยงของผู้ถือสลากนั้นต้องเสียเงินเป็นจำนวนเพียงเล็กน้อย

พระบรมราชวินิจฉัย

ออกสลากกินแบ่ง (ลอตเตอรี่)

ข้อนี้ไม่ขัดข้อง

นายปรีดี เสนอ

กู้เงิน

การกู้เงินซึ่งอาจเป็นการกู้เงินภายใน ซึ่งรัฐบาลจะร่วมมือกับคนมั่งมีในเวลานี้ซึ่งอาจเป็นการกู้โดยตรง หรือออกใบกู้สำหรับโรงงานโดยเฉพาะ เช่น ถ้ารัฐบาลจะตั้งโรงงานทำน้ำตาลต้องการทุน ๑ ล้านบาท รัฐบาลออกใบกู้ทำน้ำตาล ๑ ล้านบาท ผู้ถือใบกู้มีสิทธิได้ดอกเบี้ยตามกำหนด และได้ผลที่โรงงานนั้นทำได้หรือกู้จากต่างประเทศในเมื่อต่างประเทศยินดีให้กู้ ความจริงการกู้เงินจากต่างประเทศ ก็ควรนำเงินนั้นซื้อเครื่องจักรหรือวัตถุที่เรายังทำไม่ได้ภายในประเทศ ไม่ควรนำเงินนั้นมาใช้จ่ายในประเทศ เมื่อเราตกลงใจเช่นนี้แล้ว ถ้าเรากู้เงินจากต่างประเทศไม่ได้ เราก็อาจตกลงซื้อเครื่องจักรกลโดยตรงจากบริษัทในต่างประเทศ และผ่อนส่งเป็นงวด ๆ ดังเช่นบางประเทศเคยกระทำ

พระบรมราชวินิจฉัย

การกู้เงิน

การกู้เงินภายในนี้ ในเวลานี้รัฐบาลกำลังดำริจะกู้เงินราษฎรเป็นจำนวนเงิน ๑๐ ล้านบาท ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะกู้ได้ครั้งเดียวเท่านั้น เพราะต่อไปคงไม่มี ถ้ายิ่งมีภาษีรายได้

ภาษีมรดกแล้ว เงินที่จะหากู้ยิ่งไม่มียิ่งขึ้น นอกจากนี้ถ้าราษฎรไม่มีความไว้ใจในรัฐบาลแล้ว การกู้เงินจะทำได้โดยยาก

นายปรีดี เสนอ

การหาเครดิต

สำหรับประเทศสยามเราเห็นควรซื้อจากบริษัทในประเทศสหายเรา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เว้นไว้แต่ไม่ยอมขายโดยผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ หรือราคาแพง อนึ่ง รัฐบาลอาจตกลงกับบริษัทให้มาตั้งโรงงาน และรัฐบาลเอาโรงงานและผลประโยชน์นั้นเป็นประกันหนี้ของบริษัทจนกว่าจะใช้เงินหมด วิธีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นวิธีที่รัฐบาลสามารถทำได้ในเวลานี้ดี เพราะย่อมทราบแล้วว่า เวลานี้เครื่องจักรกลมีล้นตลาดในโลก บริษัทต่าง ๆ ต้องการขายสินค้าของตน แม้จะใช้วิธีผ่อนส่งเงินก็ดี

พระบรมราชวินิจฉัย

การหาเครดิต

การที่จะจัดให้ฝรั่งมาตั้งโรงงานนี้ คงทำได้ดั่งที่รัสเซียทำอยู่ เพราะเขามีประกันคือโรงงานของเขา ถ้าเราใช้เงินเขาหมดเมื่อใด โรงงานนั้นก็เป็นของเราดังนี้ บางทีจะใช้ได้ถ้าฝรั่งเขาตกลงตามนี้ ข้าพเจ้าก็ตกลงเพราะไม่เห็นเสียหายอันใด ถ้าเงินไม่มีเขาก็เอาโรงงานของเขาเป็นประกันไปเอง ข้อสำคัญอย่าเดินอย่างรัสเซียก็แล้วกัน วิธีที่กล่าวกัน คือ เมื่อรัฐบาลไม่มีเงินเข้าแล้วก็หาทางจับผิดฝรั่งว่าเขาทำผิดสัญญา และพยายามแย่งเขาเฉย ๆ อยู่ร่ำไป รัสเซียนั้นทำได้และทั้งได้ชื่อว่าเป็นเอาท์ลอว์ (outlaw) ของโลกอยู่แล้ว ซึ่งใหญ่โตเหลือเกินที่ใครจะปราบได้ แต่ถ้าเราเริ่มทำตัวของเราเป็นเอาท์ลอว์บ้างแล้ว อย่าได้นึกเป็นอันขาดว่าเพื่อนบ้านเขาจะปราบไม่ได้อย่างที่เขายังไม่กล้าปราบรัสเซีย ฐานะของเรากับรัสเซียนั้นต่างกันไกลเทียบกันไม่ได้เลย

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๖ การจัดทำให้รายได้และรายจ่ายของรัฐบาลเข้าสู่ดุลยภาพ

เมื่อพูดถึงการที่รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง โดยจ่ายเงินเดือนให้ราษฎรเช่นนี้ ปัญหาก็ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้อ่านเสมอมาว่า รัฐบาลจะเข้าสู่ดุลยภาพอย่างไร ผลจะมิเป็นว่ารัฐบาลต้องล้มละลาย ราคาเงินของเราจะตกต่ำ โดยที่รัฐบาลจะต้องออกธนบัตรมากมายกระนั้นหรือ

บทที่ ๑ ดุลยภาพภายในประเทศหักกลบลบหนี้

ข้าพเจ้าได้กล่าวประปรายแต่ในตอนต้นว่า เงินเดือนที่ราษฎรได้รับก็จะหักกลบลบหนี้กันไปกับสิ่งที่ราษฎรซื้อจากรัฐบาล ฉะนั้น รัฐบาลจำต้องทำสิ่งที่เป็นปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตซึ่งราษฎรต้องการไว้ให้พร้อมบูรณ์ เมื่อราษฎรต้องการสิ่งใดก็ซื้อได้จากรัฐบาลเช่นนี้แล้ว แม้ในเดือนหนึ่ง ๆ หรือในปีหนึ่ง ๆ จะมีเงินเหลืออยู่ที่ราษฎร เงินนี้ราษฎรก็เก็บผสมไว้เพื่อใช้จ่ายในภายหน้าซึ่งก็ต้องซื้อจากรัฐบาล ดุลยภาพก็คงต้องมีขึ้นในประเทศเป็นแน่แท้ นอกจากนั้นการทำให้สู่ดุลยภาพ ยังอาจกระทำได้ด้วยการกำหนดราคาสิ่งของที่จำหน่าย แต่วิธีนี้ไม่ควรใช้ รัฐบาลควรหาวิธีที่เพิ่มสิ่งที่ราษฎรต้องการให้มากขึ้น

ความต้องการของมนุษย์

ความต้องการของมนุษย์ในปัจจัยที่ดำรงชีวิตอาจมีแตกต่างกัน และยิ่งมนุษย์มีความเกี่ยวพันกันกว้างขวางขึ้นและความเจริญขึ้นแล้ว ความต้องการย่อมมีมากขึ้น ศาสตราจารย์ ชาร์ลสจิด กล่าวไว้ว่า ที่เรียกว่าความเจริญนั้นก็หมายความว่า ความต้องการของมนุษย์ได้มีมากขึ้น (คำสอนเศรษฐวิทยาเล่มหนึ่ง หน้า ๔๙) เช่น คนป่าต้องการเครื่องนุ่งห่มแต่พอปิดบังร่างกายบางส่วน ครั้นคนจำพวกนั้นเจริญขึ้นก็ต้องการเครื่องนุ่งห่มปิดบังมากขึ้น ดังนี้เป็นต้น

การทำปัจจัยแห่งการดำรงชีวิต

ฉันใดก็ดี เมื่อราษฎรไทยเจริญขึ้น ความต้องการก็ย่อมมีมากขึ้นตามส่วน เช่น เครื่องนุ่งห่มก็จะต้องการผ้าหรือแพรมากขึ้น สถานที่อยู่และภาชนะใช้สอยมากขึ้น เช่น ต้องการรถยนต์ ต้องการเดินทางไกลติดต่อกับประเทศอื่น ต้องการความเพลิดเพลิน เช่น การมหรสพ การกีฬา เหล่านี้เป็นต้น เมื่อรัฐบาลจัดตั้งให้มีสิ่งเหล่านี้พร้อมบูรณ์แล้ว เงินเดือนที่รัฐบาลจ่ายก็จะกลับมายังรัฐบาลซึ่งต้องดุลยภาพได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๓) การทำดุลยภาพภายในประเทศ

หักกลบลบหนี้

วิธีทำให้เกิดดุลยภาพภายในได้นั้น ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าไม่มีทางใดดีกว่าจะจัดการให้ราษฎรเป็นลูกหนี้รัฐบาล ดังที่ผู้เขียนเตรียมไว้จะทำในโครงการเศรษฐกิจนี้ ถ้าไม่จัดให้ราษฎรเป็นหนี้รัฐบาลแล้ว ถ้ารัฐบาลขาดทุนก็ขึ้นราคาขายเสียเอง ราษฎรก็ต้องเป็น

หนี้มากขึ้น เพราะไม่มีกิน รัฐบาลก็ล้มละลายได้ยาก ข้าพเจ้าก็เชื่อว่าจะทำให้สะดวกดี แต่มีข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งซึ่งจะเดินคู่กันไปกับการเป็นหนี้นี้ ข้อสำคัญก็คือ เมื่อราษฎรเป็นหนี้รัฐบาลมากขึ้น และของก็ยังไม่มี ต้องกินอยู่ ถ้าเงินที่ตนจะซื้อไม่มีแล้วก็จะเกิดการคิดลักขโมยของของรัฐบาลขึ้น เมื่อเกิดการขโมยดังนี้ขึ้นรัฐบาลก็จะจับเอามาลงโทษตั้งแต่จำคุกไปจนประหารชีวิต อย่างที่ทำกันอยู่ในรัสเซียเป็นแน่ เมื่อเป็นดังนี้แล้วบ้านเมืองจะหมดความสุข และรัฐบาลจะไปโทษว่าคนเลวระยำหรืออุบาทว์กาลีโลกไม่ได้เป็นอันขาด ความรับผิดชอบนี้จะต้องอยู่กับรัฐบาล คือ ผู้ชำนาญที่นั่งโต๊ะชี้นิ้วเป็นยมบาลประจำขุมนรกนี้เท่านั้น ข้อเสียหายข้อนี้เป็นสิ่งที่ควรคิดอยู่ หรือเห็นดีที่จะได้ลงโทษประหารชีวิต เพราะขโมยข้าวโพด ๒ ดอกหรืออะไรเช่นนั้น ในประเทศสยามดังที่เป็นอยู่ในรัสเซีย การที่จะเกิดความยากแค้นอันนี้คงจะมีขึ้นโดยไม่ต้องสงสัยเลย ที่รัสเซียอันเป็นพระบรมครูของวิธีเหล่านี้ก็ยังปรากฏว่าไม่มีปัจจัยทั้ง ๔ อย่างแจกจ่ายราษฎรได้เพียงพอเลย เขาก็ดำเนินการแล้วตั้ง ๑๔ ปี แต่ถึงกระนั้นจนถึงทุกวันนี้ราษฎรยังไม่อยู่ดีกินดีเพียงพอ เพราะถ้าซื้อมาก รัฐบาลไม่ขายหรือขายก็ต้องเป็นหนี้มาก ลงท้ายก็เกิดแต่ความทุกข์ทรมาน การเช่นนี้คิดเล่นในกระดาษสะดวกดีกว่าที่จะทำจริง

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๒ ดุลยภาพระหว่างประเทศ

รัฐบาลยังคงต้องเป็นลูกหนี้ต่างประเทศ ในการซื้อเครื่องจักรกลและวัตถุที่รัฐบาลทำเองยังไม่ได้ รัฐบาลจะเอาเงินที่ไหนมาให้เจ้าหนี้

ทำสิ่งที่เหลือใช้ภายในให้มาก

ในการนี้จึงเป็นการจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องจัดทำสิ่งที่ทำได้ในประเทศให้เหลือเผื่อจากการใช้จ่ายภายในประเทศ และนำสิ่งของที่เหลือนี้หักกลบลบหนี้กับจำนวนเงินที่รัฐบาลเป็นลูกหนี้ เช่น ข้าว ไม้สัก แร่ เช่นนี้เป็นต้น

สินค้าเข้ามีสิ่งไม่จำเป็นมาก

ความจริงแม้แต่เอกชนต่างคนต่างทำ ในเวลานี้ประเทศไทยก็มีสินค้าออกถึง ๑๓๔ ล้านบาท คือ สินค้าเหลือจากใช้ภายในประเทศ

ควรแต่นำสิ่งจำเป็นเข้ามา

แต่ประเทศไทยได้นำสินค้าอื่น ซึ่งนอกจากเครื่องจักรกลเข้ามาเป็นจำนวนมาก เช่น ของรับประทาน น้ำตาล เสื้อผ้า เหล่านี้ ถ้าหากรัฐบาลทำสิ่งซึ่งเราสามารถทำได้เอง ให้เกือบหมดแล้ว สินค้าออก ๑๓๔ ล้านบาทนี้ ก็ใช้แลกเปลี่ยนกับเครื่องจักรกลซึ่งเรายังไม่สามารถที่จะทำได้ เราจะเห็นได้ว่าความเจริญของเราจะเพิ่มขึ้นสักปานใด นอกจากนั้น แรงงานที่ว่างอยู่ซึ่งรัฐบาลอาจใช้เป็นประโยชน์ได้อีกนั้น ก็จะทำให้เรามีสินค้าที่เหลือจากใช้ภายในประเทศมากขึ้น ซึ่งกำลังของประเทศในการที่จะแลกเปลี่ยนเอาสิ่งซึ่งเราทำไม่ได้ เช่น เครื่องจักรกลได้มากยิ่งขึ้น ดุลยภาพระหว่างประเทศก็จะเป็นไปได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๔) ดุลยภาพระหว่างประเทศ

การทำดุลยภาพระหว่างประเทศนั้น การที่รัสเซียใช้อยู่ในเวลานี้ก็คือนำอาหารของกินออกไปขายต่างประเทศ เพื่อเอาเงินมาทำทุนซื้อเครื่องจักร ส่วนราษฎรนั้นต้องอดอยากเป็นอันมาก เมืองไทยนั้นก็คงเป็นอย่างเดียวกัน เงินรายได้จากสินค้าออกเวลานี้นั้นได้อยู่ ๑๓๔ ล้านบาท กว่าจะทำให้ได้มากกว่านี้ก็กินเวลาอีกนาน และกว่าจะถึงเวลาที่เราจะมีน้ำตาลกิน มีเสื้อผ้าใช้บริบูรณ์ จนถึงกับเราสามารถนำเงิน ๑๓๔ ล้านบาทนี้ไปใช้ซื้อเครื่องจักรได้ ประเทศสยามอาจเปลี่ยนมือผู้ปกครองเสียอิสรภาพไปก็เป็นได้ หรือมิฉะนั้นถ้ารัฐบาลทำการค้าเองด้วยคนที่ยังไม่มีความชำนาญในการค้าดังปรากฏอยู่ ณ บัดนี้ ในหมู่ข้าราชการผู้ชำนาญของเราแล้ว เงินรายได้ ๑๓๔ ล้านบาทนี้ เกรงจะกลายเป็นแต่เพียงครึ่งหนึ่งหรือต่ำกว่านั้นก็ได้

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๖ (ต่อ) การจัดเศรษฐกิจโดยรัฐบาลต้องระวังมิให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์

ผู้อ่านโดยมีอุปทานร้ายมักจะเหมาทันทีว่า การที่รัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองนี้ จะทำให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์ กล่าวคือ ผู้หญิงจะมิเป็นกองกลางไปหมดหรือ ชีวิตในครอบครัวจะไม่มี คนจะหมดความมานะ ความพยายาม ในการที่จะส่งเสริมความเจริญ คำกล่าวนี้ถ้าจะมีผู้กล่าวก็คงใส่ร้ายโดยไม่ตรึกตรอง

ราษฎรที่เป็นข้าราชการก็มีสภาพเหมือนข้าราชการทุกวันนี้

ความจริงที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้าได้ถือว่าราษฎรเป็นข้าราชการ มีฐานะเหมือนข้าราชการทุกวันนี้ที่ทำงานแล้วได้เงินเดือน และเมื่อเจ็บป่วยชราได้เบี้ยบำนาญ ข้าพเจ้าได้ระวังมิให้มนุษย์มีสภาพเช่นสัตว์ ข้าพเจ้าประสงค์ให้มนุษย์เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น ปราศจากการประทุษร้ายต่อกัน อันเนื่องจากเหตุเศรษฐกิจ ข้าพเจ้าเคารพต่อครอบครัวของผู้นั้น ผู้หญิงมิใช่ของกลาง มีความเกี่ยวพันกับผู้เป็นบุพการี เช่น ปู่ ย่า ตายาย บิดามารดากับผู้สืบสันดาน เช่น บุตรหลานยังคงมี กฎหมายลักษณะผัวเมียไม่ยกเลิก ราษฎรยังคงมีบ้านอยู่ตามสภาพที่จะจัดให้ดีขึ้น ราษฎรก็คงมีมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญเหมือนดังข้าราชการในทุกวันนี้ ถ้าหากราษฎรหมดมานะที่จะช่วยเหลือส่งเสริมความเจริญแล้ว ข้าราชการในทุกวันนี้ก็จะมิเป็นบุคคลจำพวกที่หมดมานะที่จะส่งเสริมความเจริญหรือ

การค้นคว้าในวิชาการคงมีได้

อาจมีผู้กล่าวอีกว่าการค้นคว้าของนักวิทยาศาสตร์จะมีไม่ได้ ข้อนี้เป็นการกล่าวใส่ร้ายเกินไป นักวิทยาศาสตร์คงค้นคว้าได้เสมอ รัฐบาลจะมีรางวัลให้ และจะยอมรับกรรมสิทธิ์แห่งการคิดประดิษฐ์สิ่งใดได้ ไม่ต่างกับข้าราชการทุกวันนี้อย่างไรเลย ขออย่าให้ผู้อ่านหลงเชื่อคำกล่าวที่ใส่ร้ายว่า มนุษย์จะต้องกินข้าวกระทะ อยู่ในรู ถ้าท่านถามผู้กล่าวว่าเขาอ่านจากหนังสือเล่มไหนที่กล่าวเช่นนั้น แล้วแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบจะเป็นพระคุณมาก

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๕) หมวดที่ ๖ (ต่อ) การจัดเศรษฐกิจโดยรัฐบาลต้องระวังไม่ให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์

ในข้อนี้ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่าได้จัดการระวังมิให้ราษฎรเป็นสัตว์ต่อไปเลย เพราะถ้าแก่ก็มีเบี้ยบำนาญให้ ผู้หญิงก็จะไม่ให้เป็นของกลาง กฎหมายลักษณะผัวเมียก็จะไม่ยกเลิก ราษฎรก็ยังมีบ้านอยู่ตามสภาพที่จะจัดให้ดีขึ้น นั่นเป็นการกรุณาดีอยู่ แต่ผู้เขียนนึกว่าสภาพการเป็นสัตว์หรือทาสกับความเป็นมนุษย์และความเป็นไทนั้น มีข้อสำคัญที่ต่าง ๆ กันอยู่ คือ มนุษย์นั้นย่อมต้องได้เสรีภาพจึงจะจัดว่าอยู่ในสภาพของมนุษย์ ถ้ามนุษย์ไม่มีเสรีภาพ ความเป็นไท ที่จะทำอะไรในทางที่ถูกกับกฎหมายได้ด้วยใจสมัครตลอดชีวิตแล้ว เมื่อนั้นความเป็นมนุษย์ก็กลายเป็นสัตว์หรือทาสทันที การที่ระวังมิให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์นั้นก็ต้องระวังในข้อนี้เท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญ เพียงแต่จะจัดให้มีเบี้ย

บำนาญ ให้มีของกิน ให้มีบ้านอยู่ ให้มีกฎหมายลักษณะผัวเมียเท่านั้น ไม่ใช่ข้อสำคัญ เพราะสัตว์ที่เราเลี้ยงเราใช้ ก็ย่อมต้องให้สิ่งเหล่านี้อยู่เหมือนกัน เช่น เมื่อแก่เราก็ปล่อยไว้ในทุ่งให้กินอยู่ตามอำเภอใจ คอกโรงก็มีให้อยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้น การที่จะไม่ให้คนกลายเป็นสัตว์นั้น ย่อมอยู่ที่คอยเพ่งเล็งมิให้เขาเสียเสรีภาพของเขาเป็นใหญ่ แต่ตามโครงการเศรษฐกิจที่ผู้เขียนกล่าวไว้แล้วนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าจะทำให้เป็นผลสำเร็จไม่ได้เลยถ้าไม่ใช้การบังคับ เพราะในชั้นต้นราษฎรก็ไม่มีสิทธิที่จะไปทำสวนได้ตามใจสมัครเสียแล้ว และในข้อความในพระราชบัญญัติที่จะออกกำหนดอยู่ชัด ๆ แล้วว่า ราษฎรมีสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ไม่ได้ การเช่นนี้จะไม่เรียกว่าเป็นการบังคับเป็นการตัดเสรีภาพในทางที่ถูกกฎหมาย และถูกหลัก ๖ ประการที่คณะราษฎรได้ประกาศในหลักเสรีภาพหรือ ดังนี้หรือจะเรียกได้ว่าในความมุ่งหมายจัดตามโครงการนี้จะพยายามมิให้ราษฎรกลายเป็นสัตว์ แต่ก็ต้องเป็นทาสเมื่อครั้งก่อนพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประกาศเลิกทาสเสียอีก และแทนที่จะเรียกว่าข้าราชการก็กลายเป็นรัฐทาสเสียมากกว่า สัตว์นั้นอดอยากได้ยากกว่ามนุษย์ เพราะมันหาหญ้ากินได้สบายกว่า แต่รัฐทาสนี้ไม่มีทางใดจะหากินที่เดียวนอกจากเป็นทาส เพราะจะไปเพาะปลูกอะไรกินก็ไม่ได้เสียแล้ว ตกลงต้องตกอยู่ในฐานะที่ขาดเสรีภาพเสียยิ่งกว่าสัตว์พาหนะเสียอีก และแทนที่ข้าราชการหรือรัฐทาสนี้รักใคร่กันกับรัฐบาล กลับจะกลายเป็นศัตรูกัน เพราะธรรมดาทาสกับนายนั้นจะรักใคร่กันถึงขนาดเห็นใจไม่ได้ ใครเคยได้ยินบ้างว่า ทาสนั้นมีความมานะความพยายามในการช่วยเหลือส่งเสริมความเจริญให้แก่นายโดยน้ำใสใจจริง การที่มาเทียบว่าถ้าคนกล่าวว่า ราษฎรจะหมดมานะที่จะช่วยส่งเสริมความเจริญแล้ว ข้าราชการบัดนี้ก็คงหมดมานะที่จะส่งเสริมความเจริญด้วยนั้นหาควรไม่ เพราะฐานะข้าราชการ ณ บัดนี้กับฐานะข้าราชการซึ่งต้องทำงานอยู่ใต้เงาโครงการเศรษฐกิจของผู้เขียนนั้นต่างกัน ข้าราชการ ณ บัดนี้เป็นไท เขาสมัครเข้ามาเอง จะลาออกเมื่อใดก็ไม่มีใครห้าม ส่วนข้าราชการของผู้เขียนนั้นจะเข้ามาก็โดยถูกบังคับทางอ้อมมาแล้วเป็นอย่างน้อย และจะลาออกก็อาจได้รับโทษถึงตาย เพราะจะต้องออกไปอดตายดังที่เป็นอยู่ในประเทศรัสเซีย ซึ่งมีความเป็นจริงอยู่ว่า ถ้ากรรมกรของรัฐบาลออกหรือถูกลงโทษไล่ออกจากงานแล้ว บัตรอนุญาตสำหรับซื้ออาหารก็ถูกตัดด้วย คน ๆ นั้นก็ไม่รู้จะไปหาอาหารกินที่ใด ในที่สุดก็ต้องอดตาย วิธีการเหล่านี้อย่านึกเลยว่า จะไม่โผล่เข้ามาปรากฏในประเทศสยาม และอย่างนี้หรือจะเรียกว่าจะนำความสุขมาให้ราษฎร ความเป็นไปเหล่านี้ข้าพเจ้าจะบอกหนังสือให้อ่านได้เป็นอันมาก มีอาทิเช่น แอนอิโคโนมิคฮีสทอรีออฟโซเวียตรัสเซีย และหนังสืออื่น ๆ อีก ถ้าอยากทราบจริง ๆ ก็จะบอกให้ทราบต่อไป

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๗ การแบ่งงานออกเป็นสหกรณ์

รัฐบาลกลางควบคุมไม่ทั่วถึง แม้ตามหลักรัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเองก็ดี แต่ประเทศกว้างขวางมีพลเมืองมากกว่า ๑๑ ล้าน ดั่งเช่นประเทศไทยนี้ การประกอบการเศรษฐกิจจะขึ้นตรงต่อรัฐบาลเสียเองทั้งนั้นแล้ว การควบคุมตรวจตราอาจจะเป็นไปโดยทั่วถึงไม่ได้ ฉะนั้นจะต้องแบ่งการประกอบการเศรษฐกิจนี้เป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

สมาชิกสหกรณ์ได้รับเงินเดือน

ในสหกรณ์นั้น ราษฎรซึ่งเป็นสมาชิกของสหกรณ์จะได้รับเงินเดือนจากสหกรณ์นั้นตามอัตรา และตนจำต้องทำงานตามกำลังความสามารถ เว้นไว้แต่ป่วยหรือพิการ หรือชรา ก็จะได้รับเบี้ยบำนาญ

รางวัลพิเศษ

สหกรณ์นี้จะได้ประกอบการเศรษฐกิจตามแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ เช่น สหกรณ์ในทางกสิกรรมก็จะประกอบกสิกรรม เช่น การเพาะปลูกพืชพันธุ์ การเลี้ยงสัตว์ฯลฯ และการกระทำกิจการอื่นเมื่อมีแรงงานเหลืออยู่ เช่น การสร้างถนนหนทาง การสร้างบ้านและสถานที่ในสหกรณ์นั้น ราษฎรที่เป็นสมาชิกสหกรณ์นอกจากจะได้รับเงินเดือนประจำตามอัตรา ยังได้รับเงินรางวัลเป็นพิเศษตามผลแห่งการที่สหกรณ์นั้นทำได้อีกสถานหนึ่งด้วย วิธีนี้ไม่ว่าคนยากจนหรืออนาถาก็ย่อมเป็นสมาชิกของสหกรณ์ ต่างกับสหกรณ์ซึ่งรัฐบาลจัดในปัจจุบัน คือ ที่เป็นเจ้าของที่ดินเท่านั้นจึงจะเข้าเป็นสมาชิกของสหกรณ์ได้ ส่วนชาวนาที่ต้องเช่านาทำอันมีจำนวนมากในเวลานี้ ไม่มีโอกาสที่จะได้เป็นสมาชิกสหกรณ์ได้

สหกรณ์มีอาณาเขตเท่าใด และจะมีสมาชิกเท่าใดนั้น ก็แล้วแต่สมาชิกของสหกรณ์ประเภทนั้น เช่น สหกรณ์อุตสาหกรรมย่อมมีสมาชิกที่เป็นคนงานของอุตสาหกรรมนั้นตามแต่อุตสาหกรรมจะใหญ่น้อยปานใด และสหกรณ์ในทางกสิกรรมก็สุดแท้แต่ความเหมาะสมแห่งการที่จะแบ่งเขตที่ดินที่จะประกอบกสิกรรมว่าจะควรมีเพียงใด และจะต้องใช้คนงานเท่าใดจึงจะควบคุมและให้วิชาเทคนิคได้โดยสะดวก

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๖) หมวดที่ ๗ การแบ่งงานออกเป็นสหกรณ์

ผู้เขียนกล่าวว่า สหกรณ์ที่รัฐบาลจัดอยู่ ณ บัดนี้ ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดินเท่านั้นจึงจะเป็นสมาชิกในสหกรณ์ได้ . ส่วนชาวนาที่เช่าทำอันมีจำนวนมากนั้นไม่มีโอกาสที่จะเป็นได้ ตามความข้อนี้อาจเป็นจริงได้ แต่อย่าลืมนึกว่าจำนวนคนที่ไม่มีนาของตนเองในประเทศไทยเวลานี้มีอยู่เพียง ๓๖% และในจำนวน ๓๖% นี้ก็ทำงานรับจ้างเขาในเมืองต่าง ๆ ก็ยังมีอีกมาก

นายปรีดี เสนอ

ร่วมในกิจการต่าง ๆ

สหกรณ์เหล่านี้ผู้เป็นสมาชิกของสหกรณ์ย่อมร่วมกันประกอบการเศรษฐกิจครบรูป

๑) ร่วมกันในการประดิษฐ์ (Production) โดยรัฐบาลเป็นผู้ออกที่ดินและเงินทุน สมาชิกสหกรณ์เป็นผู้ออกแรง

๒) ร่วมในการจำหน่ายและขนส่ง (Circulation) กล่าวคือ ผลที่สหกรณ์ทำได้นั้น สหกรณ์ย่อมทำการจำหน่ายและขนส่งในความควบคุมของรัฐบาล

๓) ร่วมกันในการจัดหาของอุปโภคและบริโภค คือ สหกรณ์จะเป็นผู้จำหน่ายเครื่องอุปโภคและบริโภคแก่สมาชิก เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม แต่อาหารนั้นไม่จำเป็นที่สหกรณ์จะต้องทำอาหารสุกจำหน่าย สหกรณ์อาจจำหน่ายอาหารดิบ เช่น ข้าวสาร เนื้อดิบเหล่านี้ให้สมาชิกซื้อไปจัดปรุงเองตามความชอบใจ แต่ถ้าสมาชิกต้องการความสะดวก จะซื้ออาหารที่ทำเสร็จแล้วจากสหกรณ์ก็ได้ตามใจสมัคร

๔) ร่วมกันในการสร้างสถานที่อยู่ คือ สหกรณ์จะได้จัดสร้างสถานที่อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล สมาชิกครอบครัวหนึ่งก็จะมีบ้านอยู่หลังหนึ่ง และปลูกตามแผนผังของสหกรณ์ให้ถูกต้องตามอนามัย และสะดวกในการที่จะจัดการปกครองและระวังภยันตราย

เทศบาล สาธารณสุข การศึกษา การอาหาร

เมื่อราษฎรร่วมกันเป็นสหกรณ์มีบ้านอยู่ด้วยกันแล้ว การจัดให้มีสหกรณ์ได้มีการปกครองตามแบบเทศบาลย่อมทำได้สะดวก ตลอดจนการอนามัยและการสาธารณสุข เช่น

สหกรณ์จะได้จัดให้มีแพทย์ ออกข้อบังคับว่าด้วยการรักษาอนามัย และการศึกษาอบรมหมู่คนก็ทำได้ง่าย ๆ เพราะสมาชิกอยู่ใกล้กัน เมื่อเสร็จจากการทำงานวันหนึ่ง ๆ สหกรณ์อาจออกข้อบังคับให้มาเรียนหรืออบรม การเรียนอาจเป็นโดยวิธีหนังสือ หรือวิธีแสดงภาพ ฉายภาพ และการแสดงอื่น ๆ การระงับปราบโจรผู้ร้ายจะสะดวก นอกจากนี้ทางทหารอาจอาศัยสหกรณ์เป็นเครื่องมือที่จะอบรมวิชาทหารบุคคลที่ก่อนถูกเกณฑ์หรือพวกกองเกินอัตราการเกณฑ์ทหาร การระดมพล เหล่านี้ย่อมสะดวกด้วยประการทั้งปวง ฯลฯ

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๗) ร่วมในกิจการต่าง ๆ

การจัดให้มีการสหกรณ์ในประเทศสยามนั้น ควรจัดให้เป็นไปดังรูปที่เดนมาร์กดำเนินอยู่ การสหกรณ์ที่เดนมาร์กทำอยู่นั้นไม่เป็นของรัฐบาล เป็นส่วนของราษฎรที่รวมกันขึ้นเป็นส่วนรวมของตัวโดยเฉพาะ ไม่ใช่เอาคนมาเลี้ยงไว้เป็นทาส

นายปรีดี เสนอ
หมวดที่ ๘

รัฐบาลจะจัดให้มีการเศรษฐกิจชนิดใดบ้างในประเทศ ป้องกันการปิดประตูค้า

รัฐบาลจะต้องถือหลักว่า จะต้องจัดการกสิกรรมทุกอย่างให้มีขึ้น ซึ่งในที่สุดประเทศไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อป้องกันภยันตรายอันเกิดจากการปิดประตูการค้าได้ เมื่อเรามีสิ่งที่ต้องการภายในประเทศครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แม้จะต้องถูกปิดประตูค้าก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ผู้ที่หลงเชื่อในลัทธิอาดามสมิทว่าประเทศต่าง ๆ จะต้องแบ่งแยกการงานกัน ประเทศใดทำกสิกรรมก็ทำแต่กสิกรรม ไม่ต้องประกอบอุตสาหกรรมนั้น ความจริงเป็นหลักที่ดีในเมื่อประเทศต่าง ๆ สุจริตต่อกัน ไม่มีการปิดประตูค้าหรือกดราคาแกล้งกัน แต่ในปัจจุบันนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่

ความเห็นนักเศรษฐวิทยาเยอรมัน

เราจำต้องดำเนินตามหลักของนักเศรษฐวิทยาของเยอรมันผู้หนึ่งชื่อ ลิสต์ ซึ่งแสดงความเห็นว่าเยอรมันนีต้องทำตนให้เป็นรัฐบริบูรณ์เสียก่อน กล่าวคือ มีอุตสาหกรรม กสิกรรม ศิลปวิทยาให้พร้อมบูรณ์ และเมื่อได้เป็นเช่นนั้นแล้วจะมีการแข่งขันในระหว่างประเทศก็ควร เยอรมันนีได้เจริญเพราะถือหลักนี้กันทั้งประเทศเยอรมันนีเอง การที่รัฐบาลจัดทำได้ผลดีเพียงไร เช่น การรถไฟ เป็นต้น และปัจจุบันเองประเทศเยอรมันนีเห็นว่า บ้าน

เมืองจะสุขสมบูรณ์ได้ก็แต่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจ จึงได้มอบตำแหน่งรัฐบาลให้แก่ฮิตเลอร์ ซึ่งฮิตเลอร์เป็นผู้นิยมในลัทธิที่รัฐบาลจัดทำเศรษฐกิจเอง ในอังกฤษมีท่านแม็ค-โดนาล ในประเทศฝรั่งเศสมีท่านดาลาดิเอร์เป็นหัวหน้าในรัฐบาล ท่านเหล่านี้ดำเนินลัทธิอย่างไรก็ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่า ดำเนินลัทธิที่ต้องการให้ราษฎรทำร่วมกันกับรัฐบาล และต้องการประกันของรัฐบาล (social assurance) ไม่มากก็น้อย

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๘) หมวดที่ ๘ รัฐบาลจะจัดให้มีการเศรษฐกิจชนิดใดบ้างในประเทศป้องกันปิดประตูค้า

การที่จะคิดการป้องกันการปิดประตูค้านี้ก็เป็นการดีอยู่ แต่ถ้าจะพูดถึงความจำเป็นแล้วว่า เราควรจะกลัวการปิดประตูค้าแล้วหรือไม่ ก็จะต้องตอบว่าไม่ควรกลัวเลย การปิดประตูค้านี้ ถ้าใครจะทำกับประเทศสยามแล้ว ก็เป็นการโง่ของผู้นั้น เพราะจะมาเสียเงินทำเช่นนั้นทำไม มีวิธีอื่นที่จะบังคับให้ประเทศสยามต้องยอมจำนนได้ถมเถไป มีอาทิเช่น ส่งเรือรบซึ่งมีเครื่องบินบรรทุกอยู่เสร็จเข้ามากับเรือครูเซอร์ บรรทุกทหารมาขึ้นที่กรุงเทพ ฯ ก็คุมกรุงเทพ ฯ อยู่แล้ว ทุกวันนี้เราย่อมรู้ดีว่าเพื่อนบ้านเขาไม่ชอบวิธีการเศรษฐกิจแบบนี้ ถ้าเราทำขึ้นเมื่อใดก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า เขาจะไม่ส่งคนของเขาเข้ามายึดทรัพย์สิ่งของเราดั่งกล่าวแล้ว กว่าเราจะมีกำลังพอที่จะป้องกันการปิดประตูค้าได้ บ้านเมืองของเราก็หมดไปเสียแล้ว โดยแม้แต่บานประตูก็คงจะยังทำไม่แล้วทัน เพราะฉะนั้นการกลัวที่จะปิดประตูค้านี้เป็นการกลัวที่หามลมิได้ เป็นการเอาอย่างประเทศรัสเซียเท่านั้น เพราะประเทศรัสเซียกลัวการปิดประตูค้าเป็นอันมาก ที่รัสเซียกลัวเช่นนั้น เพราะว่าตนทำตัวของตนเป็นเอาท์ลอว์ของโลก และกลัวใครเขาจะมาแกล้ง การที่ใครจะแกล้งรัสเซียหรือบังคับให้รัสเซียต้องยอมแพ้ได้นั้น ไม่มีหนทางใดกระทำได้สะดวกเท่ากับการปิดประตูค้า เพราะถ้าจะยกทหารไปปราบก็คงจะสิ้นเปลืองเงินมากกว่าการปิดประตูค้า เพราะรัสเซียเป็นประเทศใหญ่ รัสเซียมองเห็นอันตรายทางนี้จึงต้องป้องกันการเปิดประตูค้า ที่ผู้เขียนมิได้นึกถึงฐานะของประเทศสยามเรา มัวไปหลงเสียว่าเหมือนกับรัสเซียหมด เขาจะทำอะไรก็ไปคัดลอกเขาออกมาโดยมิได้ไตร่ตรองให้สมเหตุสมผลเท่านั้น จึงได้คิดจะป้องกันการปิดประตูค้าในสยามบ้าง ซึ่งถึงจะป้องกันไปเท่าใดก็ไม่มีใครเขามาทำเช่นนั้น เขามีวิธีอื่นดีกว่าถมไป เพราะเมืองเรานิดเดียวเท่านี้ และสภาพก็เหมาะที่จะทำการรุกรานด้วยกำลังทหารได้คล่องแคล่ว เพราะเราไม่มีเครื่องป้องกันการรุกรานอย่างง่ายนี้เพียงพอ ยังจะมัวไปคิดการป้องกันการปิดประตูค้า

ทำไมให้ป่วยการ คล้ายกับวางขวากขวางประตูบ้านกันขโมย แต่นอนเปิดหน้าต่าง ๒ บานเต็มที่ดั่งนี้ ขโมยอะไรจะดันไปเข้าทางประตู ปีนขึ้นหน้าต่างขโมยของเอาเสียมิดีกว่าหรือ

นอกจากนี้การที่ประเทศสยามจะเป็นรัฐบริบูรณ์ไปได้นั้นยังสงสัย เพราะเราขาดของดิบ (raw materials) ในการทำอุตสาหกรรม เราขาดทั้งเหล็กและทั้งถ่านที่จะทำการดั่งนี้ กว่าจะทำได้ก็คงต้องกินเวลานานนับ ๑๐๐ ปี

การที่ยกตัวอย่างว่าอังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส จะทำการดังนี้หมดนั้นก็ยังไม่จริง มิสเตอร์ แม็กโดนาล ฮิตเลอร์ และดาลาดิเอร์ อาจได้คิดถึงสิ่งเหล่านี้ก็อาจเป็นได้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าใครเริ่มทำการเหล่านี้เลย แม็กโดนาลเองนั้นดูเหมือนจะเลิกเอาเสียด้วยซ้ำ ส่วนฮิตเลอร์นั้นเดินแบบแฟสสิสมากกว่า และก็ได้ข่าวว่าทำการปราบปรามคอมมูนิสต์อย่างเต็มที่ ดาลาดิเอร์นั้นก็ยังไม่ปรากฏว่าทำอะไรดังนี้ อย่างไรก็ดีถึงแม้ประเทศทั้ง ๓ นี้ เขาจะดำเนินการตามนี้ เขาก็คงไม่กระทำไปด้วยการบังคับราษฎร ดังที่มีอยู่ในโครงการนี้ ประเทศเหล่านี้เขามีเครื่องจักรเครื่องมือพร้อมบริบูรณ์แล้ว ตลอดจนคนที่ชำนาญ ถ้าเขาจะทำจริง ๆ เขาก็มีโอกาสที่จะทำสำเร็จได้ดีกว่าเรามาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่ปรากฏว่าเขาจะทำ แต่ถ้าผู้เขียนเชื่อว่าเขาจะทำกันแล้วก็ลองดูเขาทดลองต่อไปอีกมิดีกว่าหรือ จะรีบฮวบฮาบเป็นที่ ๒ รัสเซียทำไม รัสเซียซึ่งเป็นพระบรมครูเองก็ยังไม่ปรากฏว่าได้ผลอย่างงาม ก็รอดูเขาไปอีกสักหน่อยจะมิดีกว่าหรือ

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๕ การป้องกันความยุ่งยากในปัญหาเรื่องนายจ้างกับลูกจ้าง

เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานทำให้ระส่ำระสาย

ถ้าประเทศไทยจะดำเนินตามลัทธิที่ปล่อยให้บริษัทเอกชนเป็นเจ้าของโรงงานแล้ว ให้ผู้สนับสนุนลัทธินั้นพึงสำเหนียกว่า จะนำความระส่ำระสายและความหายนะมาสู่ประเทศ ผู้ที่เคยไปศึกษาวิชาในยุโรปยังไม่รู้บ้างหรือว่า การที่กรรมกรกับนายจ้างได้เกิดวิวาทบาดหมางกัน ถึงกับบางคราวนายจ้างต้องปิดโรงงาน (lockout) บางคราวกรรมกรพากันหยุดงาน (strike) อันโต้เถียงกันด้วยเรื่องค่าจ้างบ้าง เรื่องเวลาทำงานบ้าง เรื่องการพักผ่อน การประกันภัยของกรรมกรบ้าง เหล่านี้มิใช่เป็นเพราะเหตุที่เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานดอกหรือ ในประเทศไทยเรานี้ แม้โรงงานจะมีเพียงเล็กน้อย เราก็เห็นแล้วว่าปัญหาเริ่มเกิดขึ้น เช่น กรรมกรรถราง เป็นต้น ยิ่งบ้านเมืองเจริญขึ้น โรงงานมีมากขึ้น คราวนั้น

แหละ ท่านคงจะเห็นว่าความระส่ำระสายจะเกิดมีขึ้นเพียงใด แต่ถ้าการประกอบเศรษฐกิจทั้งหลายรัฐบาลได้เป็นเจ้าของเสียเองแล้ว ราษฎรทั้งหลายไม่ว่าเป็นกรรมกรหรือข้าราชการประเภทใด เมื่อได้ทำงานตามกำลังและความสามารถเหมือนกับกรรมกรและข้าราชการประเภทอื่นแล้ว ก็จะได้รับผลเช่นเดียวกัน เป็นการเสมอภาคตามกำลังและความสามารถ รัฐบาลเป็นผู้แทนของราษฎร ก็เท่ากับราษฎรเป็นเจ้าของเศรษฐกิจทั้งปวงนั้น เมื่อผลแห่งการเศรษฐกิจมีมาก ราษฎรผู้เป็นกรรมกรและข้าราชการก็ได้เงินเดือนมากขึ้นตามส่วน

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๒๙) หมวดที่ ๙ การป้องกันความยุ่งยากในปัญหาเรื่องนายจ้างกับลูกจ้าง

เอกชนเป็นเจ้าของโรงงานทำให้ระส่ำระสาย

การที่ผู้เขียนกล่าวเช่นนี้ ความจริงก็อาจมีได้บ้าง แต่ข้าพเจ้าคิดว่าถ้ารัฐบาลจัดการทำเศรษฐกิจเสียเองหมดแล้ว และห้ามไม่ให้ราษฎรไปทำนาเอง ไม่ให้ราษฎรจับจองที่ดินเอง โดยการจำกัดออกสัมปทานแล้ว การระส่ำระสายดังว่านี้จะมีมากกว่านั้นอีก การป้องกันความยุ่งยากระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างนั้น ประเทศอิตาลีซึ่งได้จัดการเศรษฐกิจตามแบบนี้เขามีวิธีป้องกันและดำเนินมาเป็นการเรียบร้อยดีมาก

การที่ผู้เขียนกล่าวว่า ถ้าคนงานเป็นข้าราชการ และไม่มีการหยุดงาน (strike) นั้นไม่เป็นการแน่ การเป็นคนงานหรือข้าราชการก็เป็นคนเหมือนกัน ถ้าคนงานไม่พอใจได้ ข้าราชการก็ไม่พอใจได้ นอกจากจะกดขี่ข้าราชการดังกล่าวแล้วให้กลายเป็นทาสจนคนหมดความเป็นมนุษย์แล้ว การอาจเป็นไปอีกอย่างหนึ่งก็ได้ รัฐบาลที่มาทำการค้าขายก็เปรียบเหมือนนายจ้าง ถ้าลูกจ้างได้รับความกดขี่ก็จะสไตร๊ค์ได้อย่างเดียวกัน ผิดกันก็อยู่แต่ว่า ถ้ารัฐบาลเป็นนายจ้างแล้ว ถ้าลูกจ้างเลิกงานหรือดื้อดึงขึ้นมา รัฐบาลก็มีปืนกล และการตัดใบซื้ออาหารเป็นเครื่องมือบังคับ เช่นที่รุสเซีย ถ้าคนงานคนใดไม่พอใจ เขาก็เชิญออกจากงาน เมื่อถูกออกจากงานก็ถูกตัดใบซื้ออาหาร คนนั้น ๆ ก็ต้องอดตาย

เรื่องกรรมกรรถรางที่ผู้เขียนอ้างว่าเป็นการแสดงข้อหนึ่งถึงความระส่ำระสายอันนี้นั้น ข้าพเจ้าขอตอบได้ว่าการที่กรรมกรรถรางหยุดงานนั้น หาใช่เกิดจากการหยุดเพราะความเดือดร้อนจริงจังอันใดไม่ ที่เกิดเป็นดังนี้นั้นก็เพราะมีคนยุให้เกิดการหยุดขึ้น เพื่อจะได้เป็นโอกาสให้ตั้งสมาคมคนงานและตนจะได้เป็นหัวหน้า และได้รับเงินเดือนกินสบายเท่านั้น

นายปรีดี เสนอ

รัฐบาลทำมีกำไร

จริงอยู่มีผู้กล่าวว่า ถ้ารัฐบาลจัดการประกอบเศรษฐกิจเสียเอง รัฐบาลทำมีแต่ขาดทุน ดังนี้ ผู้กล่าวเอาตัวอย่างที่เลวของบางประเทศมาใช้ กล่าวคือ ในประเทศที่มีวินัยบกพร่อง คนงานทำงานไม่เต็มที่ ทั้งนี้มิใช่แต่รัฐบาลจะเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจรัฐบาลจึงขาดทุน แม้แต่เอกชนเองก็ตาม ถ้าหากการประกอบการเศรษฐกิจนั้นคนงานไม่มีวินัยหรือวินัยบกพร่อง เอกชนนั้นก็ขาดทุนเช่นเดียวกัน ทางแก้ในเรื่องวินัยแห่งโรงงานนี้จึงไม่ใช่อยู่ในเรื่องที่รัฐบาลหรือเอกชนเป็นเจ้าของ ความจริงอยู่ที่ระเบียบของโรงงานและการควบคุมของหัวหน้างานอีกประการหนึ่ง ถ้าจะพิจารณาถึงการประกอบเศรษฐกิจทั้งหมดแล้ว จะเห็นได้ว่ารัฐบาลมีแต่กำไร เพราะได้ใช้แรงงานที่สูญเสียไปนั้นให้เป็นประโยชน์ทั้งหมด และจัดประหยัดแรงงานได้ กับทั้งเพิ่มแรงงานได้ด้วยวิธีใช้เครื่องจักรกล อะไรเล่าจะเป็นเหตุให้รัฐบาลเกิดขาดทุน

พระบรมราชวินิจฉัย

รัฐบาลทำมีกำไร

ถ้ารัฐบาลทำงานมีกำไร ราษฎรจะได้เงินเพิ่มขึ้นนั้น แต่ก็ไม่เห็นว่ามีอะไรมาเป็นของประกันว่าผลที่ทำนั้นจะดี นอกจากความเชื่อว่าจะดีเท่านั้น แต่ถ้าผลนั้นร้ายราษฎรก็พากันอดตายไปหมด จะมีผู้ที่ไม่ไปร่วมอดอยากกับราษฎร ก็คือ พวกท่านที่ชำนาญที่คอยชี้นิ้วอำนวยการเท่านั้น การที่ทำอะไรนี้ต้องนึกถึงหัวอกทั้งสองฝ่ายว่าจะรู้สึกอย่างไร ถ้าท่านผู้ชำนาญต่าง ๆ ลองไปเป็นข้าราชการขุดดิน และกลับให้ราษฎรมานั่งแทนอำนวยการบ้าง จะเห็นว่าลำบากไม่น้อย เมื่อคนเกิดการอดอยากขึ้นดังนี้แล้ว ก็จะมีการระส่ำระสายเดือดร้อนโดยแน่นอน ซึ่งถ้าปล่อยให้ราษฎรทำนาไปเองแล้วคงจะไม่มีการเดือดร้อนถึงขั้นที่เกิดขึ้นเป็นแน่

การขาดทุน

การขาดทุนนั้นจะเกิดขึ้นได้ คือตามธรรมดานั้นถ้ารัฐบาลทำอะไรแล้ว อาจเป็นการเปลืองมาก ความจริงข้อนี้เป็นที่รู้กันอยู่ทั่วไป เพราะคำว่ารัฐบาลนั้น ข้าราชการผู้ที่ทำการให้รู้สึกว่าไม่คล้ายมนุษย์ ไม่สู้กลัวเสียหายนักว่า มีเงินที่ไหลมามิได้ขาดสาย ถึงจะขาดตกบกพร่องกันบ้างก็ไม่เป็นไร และมักจะไม่ระวังเท่ากับเป็นของของตัวเอง ตัวอย่างเช่นนี้หาได้มากมาย และถึงแม้ว่ารัฐบาลจะจัดระเบียบอย่างดี การเช่นนี้จะไม่มีเลย

ก็ตาม ข้อเสียหายก็อาจมีได้จากการอื่น เช่น ความชำนาญและฝีมือ เพราะสิ่งสำคัญที่สุดในการสร้างก็คือฝีมือ (skill) ของคนงานและความชำนาญของผู้ดูแลงาน การที่จะเพาะฝีมือให้เกิดขึ้นโดยทันทีย่อมไม่ได้ ย่อมต้องการเวลาหัดอีกเป็นเวลาตามสมควร และต้องการความชำนาญประกอบ การที่ไม่มีฝีมือนั้นย่อมใช้ของเสียเร็ว ถึงแม้รถยนต์หรือเครื่องจักรไถนาจะเป็นการใช้งานก็จริง แต่การที่จะสอนให้ถนอมขับขี่นั้น ก็ต้องการฝีมือมากเหมือนกัน หาไม่รถนั้นก็จะเสียหายโดยเร็ว อันเป็นการเปลืองโดยไม่ใช่เหตุ อีกอย่างหนึ่งดูตัวอย่างรัสเซียที่เขามักสร้างโรงงานต่าง ๆ เขาเอาคนเข้าไปใส่ไว้เพิ่มเติมมากกว่าความจำเป็นอีกเป็นอันมาก คนงานของเขาก็ไม่มีความชำนาญหรือฝีมือ ของที่ทำออกจากโรงงานก็ใช้ไม่ได้เสียตั้ง ๗๐ เปอร์เซ็นต์ ซึ่งภายหลังก็ต้องพังลงทำใหม่อีกอันเป็นการเปลืองโดยใช่เหตุ นอกจากนี้วิธีหักกลบลบหนี้ดังกล่าวแล้ว ย่อมจะทำให้เกิดการยักยอกมากขึ้นอีกเป็นอันมาก เพราะคนคงมีหนี้ท่วมหัว และต้องการหาเงินใหม่ หาโดยทางตรงไม่ได้ ก็ต้องหาโดยทางอ้อม ความลำบากต้องถูกลงโทษเข่นเขี่ยวก็จะมีมิได้ขาด นอกจากนี้การช่วยให้พวกกันเข้าทำงานในตำแหน่งที่สบาย ๆ ก็ย่อมจะต้องเกิดมีขึ้นอีก และการที่เรียกว่าเรดเท็ป (red tape) ช่วยคนอะไรเหล่านี้ก็จะมีเพิ่มทวีขึ้น การเสียหายขาดทุนในการที่รัฐบาลกระทำเศรษฐกิจเองนั้น มีความจริงอย่างชัดเจนดังเหตุที่กล่าวมาแล้ว คือ การเปลืองโดยใช่เหตุประการหนึ่ง การเรดเท็ปหนึ่ง การจัดหาคนมีฝีมือหรือผู้ชำนาญไม่ได้ดีหนึ่ง ประเทศรัสเซียซึ่งมีผู้ที่ชำนาญในเชิงเศรษฐกิจนั้นมีมากกว่าเราหลายเท่า แต่ถึงกระนั้นเมื่อรัฐบาลจัดการทำเศรษฐกิจเองแล้วก็ยังขาดทุนป่นปี้ ดังจะเห็นได้ในคำพูดของเซอร์ซินสะกี้ ซึ่งเคยเป็นสภานายกของสภาบำรุงเศรษฐกิจ (President of the Supreme Economic Council) ได้พูดในที่ประชุมสภาเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน ค.ศ. ๑๙๒๒ ดั่งปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่องแอนอิโคโนมิค-ฮิสตอรีออฟโซเวียตรัสเซีย เล่ม ๒ หน้า ๓๒๓ ถึง ๓๓๒ รัสเซียนั้นเวลานี้อยู่กินอย่างเปลืองที่สุดใช้เงินหลายร้อยล้านรูเบิลไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ การงานทุกอย่างเดินไปอย่างออฟฟิศรัฐบาล การค้าทุกอย่างที่รัฐบาลทำก็มีข้าราชการที่ทำเกินจำนวนต้องการตั้ง ๑,๐๐๐ เศษไปทั่วทุกแห่ง การเงินที่ทุก ๆ ออฟฟิศเพิ่มพิเศษก็มากมายก่ายกอง การที่ต้องเปลืองไปเหล่านี้นั้น ก็สำหรับแต่ในเมืองใหญ่ ๆ เท่านั้น ส่วนประเทศบ้านนอกแล้วอดอยาก อาหารไปถึงไม่เพียงพอเลย การใช้จ่ายที่เปลืองดังนี้ทำให้ราคาของสูงขึ้นอย่างมากมายเกินคาดหมาย เสมียนพนักงานก็เพิ่มขึ้นมิได้ขาด ดูตัวอย่างเช่น โรงงานเหล็กกล้า (สตีลทรัตส) ซึ่งปรากฏว่าการเงินฝืดเคืองที่สุด แต่ถึงกระนั้นคนงานชั้นเสมียนพนักงานก็เพิ่มจากจำนวน ๒๕๐ ถึง ๕๐๐ แล้ว เงินเดือนก็ต้องเสียมากมายขึ้น

ข้าราชการที่ทำการติดต่อกับคณะกรรมการร่างโครงการใหม่ มีจำนวนตั้ง ๔๐๐,๐๐๐ คน สหกรณ์ต่าง ๆ ก็มีเสมียนพนักงานเกินตัวไปหมดสิ้น การใช้ถ่านใช้น้ำมันและของดิบต่าง ๆ ก็เปลืองอย่างน่ากลัว ดังนี้เป็นต้น ซึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่าถ้ารัฐบาลเราเริ่มทำบ้างก็คงจะไม่พ้นการเปลืองดังว่านี้เป็นแน่ และเมื่อเปลืองเข้า การขาดทุนก็ย่อมหนีไม่พ้น การขาดทุนของรัสเซียในการที่รัฐบาลทำเศรษฐกิจนี้ สตาลินเองก็กล่าวว่าเป็นเช่นนั้น (ดูในแอนอิโคโนมิคฮิสตอรีออฟโซเวียตรัสเซีย หน้า ๓๒๔) ดังคำว่าเวลานี้ผู้ร้ายกำลังเข้าปล้นรัฐบาล ผู้ร้ายเหล่านี้เป็นผู้ร้ายใจเย็นเห็นแก่สนุกเป็นใหญ่ ขโมยอะไรได้ก็ขโมยเอา มีจำนวนนับพัน แต่คนเช่นนี้แทนที่จะถูกเรียกว่าพวกโจร คนกลับเห็นว่าเป็นพวกเก๋ ดังนี้เป็นต้น ซึ่งก็เห็นได้ว่ารัฐบาลที่ทำการค้าขายนั้นก็คงไม่พ้นข้อเสียหายหมดเปลืองอันเกี่ยวด้วยเจ้าหน้าที่ช่วยเลี้ยงคน ไม่พยายามให้มีดุลยภาพ มีแต่การเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ทั้งสิ้น นี่แหละเป็นทางขาดทุนที่จะมาถึงละ ก็เมื่อมีการขาดทุนแล้ว รัฐบาลไม่ช้าก็ต้องเที่ยวกดขี่คนโดยขึ้นภาษีเป็นสิ่งของ ซึ่งผู้เขียนโครงการก็ได้กล่าวแล้ว เก็บภาษีเป็นสิ่งของ เช่น ข้าว ปลา ดังนี้ก็เท่ากับเป็นการริบทางอ้อม แล้วความสันติสุขจะเกิดได้อย่างไร ข้าพเจ้าแลไม่เห็น อย่าว่าแต่เราเลย แม้แต่รัสเซียซึ่งเป็นบรมครูของการเศรษฐกิจแบบนี้ก็ยังเป็นดังนี้ได้ เราหรือจะพ้นไปได้

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๑๐ แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ

เพื่อที่จะประกอบเศรษฐกิจจะได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยและได้ผลดี รัฐบาลก็จำต้องวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ การวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ก็ต้องคำนวณและสืบสวนว่าเป็นลำดับต่อไปนี้

ความเป็นอยู่ของอารยประเทศ

๑. จำต้องคำนวณและสืบสวนว่า ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตตามความต้องการของราษฎรนั้นมีอะไรบ้าง และจะต้องการจำนวนเท่าใดจึงจะพอเพียงแก่ความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามสมควรแก่ความเจริญ ไม่ใช่คำนวณอย่างการแร้นแค้น เช่น อาหารก็ต้องคิดถึงจำนวนข้าว เนื้อสัตว์ เกลือ ผัก ผลไม้ น้ำตาล ฯลฯ ซึ่งบุคคลธรรมดาไม่ยากจนจะต้องมีรับประทาน เครื่องนุ่งห่มก็จะต้องคิดถึงจำนวนผ้าและแพร ซึ่งบุคคลธรรมดาที่ไม่ยากจนจะต้องมี เช่น หมวก เสื้อ กางเกง ถุงเท้า รองเท้า ฯลฯ เหล่านี้ ในเรื่องสถานที่อยู่ ก็จะต้องคิดว่าในครอบครัวหนึ่งมีบ้านหลังหนึ่ง บ้านนั้นไม่ใช่กระท่อมหรือกระต๊อบ

จะต้องเป็นบ้านที่บุคคลธรรมดาอยู่ได้ด้วยความผาสุกและทนทานได้นาน เช่น ตึก เป็นต้น ต้องคิดถึงการเปลี่ยนกระท่อมหรือโรงนาซึ่งเหมือนกับคนป่าในอาฟริกาในเวลานี้ มาเป็นตึกรามมีสภาพเท่าเทียมกับอารยประเทศ ในการคมนาคมนั้นเล่า ก็ต้องคิดถึงทางคมนาคมทางบกว่า จะต้องสร้างรถไฟถนนหนทางอันเชื่อมทุก ๆ ตำบลในพระราชอาณาจักรให้ทั่วถึงกัน การสร้างคลองหรือท่าอันเป็นการคมนาคมทางน้ำและการคมนาคมทางอากาศตลอดจนยวดยานที่ราษฎรในครอบครัวหนึ่งหรือสหกรณ์หนึ่ง ๆ ควรมีควรใช้ เช่น รถยนต์ เหล่านี้ต้องเทียบกับสภาพของคนไทยซึ่งจะมีสิ่งเหล่านี้เท่าเทียมกับคนที่มีอยู่ในประเทศที่เจริญแล้ว

๒. เมื่อคำนวณและสืบสวนดังกล่าวในข้างต้นแล้ว ก็จะต้องคำนวณและสอบสวนต่อไปว่า สิ่งเหล่านั้นถ้าจะทำขึ้นต้องอาศัยที่ดิน แรงงาน เงินทุน เป็นจำนวนเท่าใด ซึ่งการปลูกข้าวจะเพียงพอแก่พลเมือง ๑๑ ล้านรับประทาน เช่น สมมุติจะต้องการขายข้าวสาร ๒,๙๓๑ ล้านกิโลกรัม จะต้องอาศัยที่นา ๑๕ ล้านไร่ และจะต้องอาศัยแรงงานตามวิธีต่าง ๆ สุดแต่การทำนาจะใช้แรงคนกับสัตว์พาหนะ หรือจะใช้แรงคนกับเครื่องจักรกล เช่น การไถตามธรรมดาจะได้วันละครึ่งไร่ ในการไถก็จะสิ้นแรง ๓๐ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลซึ่งเครื่องจักรไถนาเครื่องหนึ่งไถได้วันละ ๔๐ ไร่ ซึ่งต้องการคนขับคนหนึ่งและผู้ช่วยคนหนึ่งแล้ว แรงงานของคนก็จะต้องใช้เพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรงเท่านั้น ทุ่นแรงงานได้หลายเท่า

สมมุติว่า การคราดและหว่านถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น ๑๕ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลก็จะต้องใช้เพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง (เทียบตามข้างต้น)

การเกี่ยว ถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น ๓๐ ล้านแรง แต่ถ้าเครื่องจักรกลนำมาใช้ได้โดยปรับที่นาให้ไขน้ำออกได้ ซึ่งเครื่องจักรกลเกี่ยวและใช้การได้แล้ว ก็จะต้องใช้แรงคนเพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง

การลากเข็นจากที่นามายังโรงนา ถ้าใช้แรงคนก็ต้องสิ้น ๑๕ ล้านแรง แต่ถ้าใช้เครื่องจักรกลก็จะต้องใช้แรงคนเพียง ๗๕๐,๐๐๐ แรง

ดังนี้ รวมแรงงานที่จะต้องใช้ จึงอาจเป็นดังนี้

เครื่องจักรทุ่นแรงงาน

ก. ถ้าใช้แรงคนผสมกับแรงสัตว์พาหนะเท่านั้น สิ้นแรงงาน ๙๐ ล้านแรง

ข. ถ้าใช้เครื่องจักรกลในการไถ คราด หว่าน ลาก ขน ส่วนการเก็บเกี่ยวใช้แรงคน เมื่อเครื่องจักรกลยังนำมาใช้ไม่ได้ ก็จะต้องสิ้นแรงงาน ๓๒,๒๕๐,๐๐๐ แรง

ค. ถ้าใช้เครื่องจักรกลทั้งหมดก็จะใช้แรงคนเพียง ๓ ล้านแรงเท่านั้น และเงินทุนที่จะต้องใช้ก็ต่างกัน เช่น ถ้าใช้เครื่องจักรกลก็ต้องหาซื้อเครื่องจักรกลและน้ำมัน สมมุติว่าเนื้อที่นา ๑๕ ล้านไร่ ใช้เครื่องไถ ๕,๐๐๐ เครื่อง ๆ ละ ๓,๐๐๐ บาท ดังนี้ทุนที่จะใช้เครื่องไถนาก็คงเป็นเงิน ๑๕ ล้านบาท ซึ่งรัฐบาลอาจผ่อนส่งเงินเป็นงวด ๆ ได้ และหาทุนในการซื้อน้ำมันหรือตั้งโรงกลั่นกรองขุดหาน้ำมันหรือเชื้อเพลิงอื่น ๆ

เมื่อทราบจากการคำนวณดังกล่าวข้างต้นแล้ว ก็ต้องคำนวณและสืบสวนถึงที่ดิน แรงงาน เงินทุนของรัฐบาลที่มีอยู่ในเวลานี้ และที่จะมีขึ้น เพื่อทราบกำลังแห่งการที่ประกอบเศรษฐกิจ เช่น ที่ดินเรามี ๓๒๐ ล้านไร่เศษ เป็นที่นาแล้ว ๑๘ ล้านไร่ เป็นที่ไร่ที่ป่าซึ่งจะปลูกพืชผลได้อย่างไร และจัดการทำป่าไม้อย่างไร ในใต้ดินซึ่งมีแร่อย่างไรซึ่งเราจะจัดการขุดขึ้นมาใช้ได้ และคำนวณถึงค่าแรงงาน เช่น พลเมือง ๑๑ ล้านคนนี้ สมมุติคงเป็นเด็กและคนชราซึ่งทำงานไม่ได้ ๕ ล้านคน คงเป็นคนทำงานได้ ๖ ล้านคน ในวันหนึ่งทำงาน ๘ ชั่วโมง และปีหนึ่งทำงาน ๒๘๐ วัน หยุด ๘๕ วัน คงได้แรงงาน ๑,๖๘๐ ล้านวัน แรงงานในบรรดาแรงงานเหล่านี้ก็จะแยกเป็นแรงงานที่ทำด้วยน้ำพักน้ำแรงเท่าไร แรงงานฝีมือเท่าไร แรงงานวิชาพิเศษ เช่น หัวหน้างานและข้าราชการฝ่ายปกครองเท่าใด และจะต้องคำนวณถึงเงินทุนที่รัฐบาลจะจัดให้มีได้ เช่น การกู้เงินภายใน การร่วมมือกับผู้มั่งมี การเก็บภาษีทางอ้อม อันไม่เป็นการเดือดร้อนแก่ราษฎร

เมื่อเราคำนวณได้ดังนี้แล้ว ก็จะทราบได้ว่าเรามีที่ดิน แรงงาน เหลืออยู่เท่าใด เราขาดทุนเท่าใด และเราจะจัดให้ที่ดินนั้นเป็นประโยชน์อย่างไร และแบ่งเศรษฐกิจเป็นสหกรณ์อย่างไร และที่สุดก็จะประมาณได้ว่าการที่ราษฎรได้ถึงซึ่งความสมบูรณ์นั้นเราจะต้องอาศัยเวลาเท่าใด ในปีหนึ่งเราประมาณว่าจะทำได้อย่างไร

เริ่มใช้เป็นหุ้นส่วน

ในที่สุดก็จะทราบได้ว่า เราจะเริ่มใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติในท้องที่ใดก่อน และเริ่มการเศรษฐกิจใดก่อนเช่นนี้เป็นลำดับไปจนทั่วพระราชอาณาจักร

อบรมผู้ชำนาญ

การทำอะไร เมื่อไม่คำนวณกำลังให้ดีแล้ว การนั้นจะสำเร็จได้ยาก และเมื่อเราทราบว่าเราขาดกำลังอันใด เราก็ควรหากำลังอันนั้น เช่น เราขาดผู้ชำนาญการพิเศษเราก็

ต้องจ้างชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการพิเศษมาใช้ไปพลางก่อน และอบรมคนของเราซึ่งจะต้องวางแผนการอบรมไว้ด้วย

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๐) แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ

การวางแผนที่กำหนดมานี้ไม่เป็นผิดอันใด น่าจะลองสำรวจดู การสำรวจดูนี้ย่อมจะต้องทำให้ละเอียดดี ถูกต้องตามหลักการจึงจะควร หาไม่ผลที่ได้จะไม่ดีพอจะไปใช้ในการติดต่อไปภายหน้า การที่วางขั้นกระทำมาดังนี้ไม่มีข้อขัดข้องอย่างไร ควรจะทำได้ ข้อสำคัญต้องอย่าลืมนึกว่าคนเรานั้น การกิน การต้องการ และการอื่น ๆ ย่อมต่างกันทั้งนั้น ถ้าสำรวจที่แห่งหนึ่งแล้วอย่าตกลงใจทันทีว่า ที่อื่นก็คงเป็นเหมือนกัน

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๑๑ ผลสำเร็จอันเกี่ยวแก่หลัก ๖ ประการ

การที่รัฐบาลจัดการประกอบเศรษฐกิจเสียเอง โดยการแบ่งเศรษฐกิจออกเป็นสหกรณ์นั้น ย่อมทำให้วัตถุประสงค์อื่น ๆ ของคณะราษฎรได้สำเร็จได้อย่างดี ยิ่งกว่าปล่อยการเศรษฐกิจให้เอกชนต่างคนต่างทำดังจะได้เห็นตามที่จะได้แจ้งดังต่อไปนี้

ก. เอกราชทางศาล

ในการที่จะจัดทำประมวลกฎหมายให้ครบถ้วนตามที่รัฐบาลได้แถลงนโยบายไว้นั้น ในข้อนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าว เพราะเหตุว่าการร่างในขณะที่เขียนคำชี้แจงนี้ได้จวนเสร็จอยู่แล้ว

พระบรมราชวินิจฉัย

ผลสำเร็จอันเกี่ยวแก่หลัก ๖ ประการ

(ข้อ ๓๑) เอกราชทางศาล

ข้อนี้ไม่เกี่ยว ถึงแม้จะไม่มีโครงการเศรษฐกิจ เราก็อาจสามารถมีเอกราชทางศาลได้อย่างดี

นายปรีดี เสนอ

ข. เอกราชในทางเศรษฐกิจ

เมื่อเราจัดทำสิ่งที่จะอุปโภคบริโภค และสิ่งจำเป็นแห่งการที่จะดำรงชีวิตได้เอง และรัฐบาลควบคุมการกดราคาหรือขึ้นราคาโดยที่เอกชนได้ทำเล่นตามใจเวลานี้แล้ว เรา

ย่อมเป็นเอกราชไม่ ต้องถูกบีบคั้นหรือกดขี่จากผู้อื่นในทางเศรษฐกิจ ตราบใดที่เอกชนยังต่างคนต่างทำอยู่แล้ว ตราบนั้นเราจะสลัดจากแอกแห่งความกดขี่ทางเศรษฐกิจไม่ได้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๒) เอกราชทางเศรษฐกิจ

การที่เราจะสลัดจากแอกแห่งความกดขี่ในทางเศรษฐกิจนั้นจะทำได้ยาก เพราะถ้าเราจะสลัดหลุดเราก็จะต้องเป็นเจ้าของตลาดที่ใหญ่ ที่คนทั่วโลกต้องยอมฟังเสียงเรา การที่เราจะเป็นเจ้าของตลาดที่ใหญ่ได้นั้น เราจะต้องมีสินค้าที่คนต้องการอยู่ในมือเรามาก ซึ่งคนอื่นจะต้องผ่อนตามราคาของเรา หาไม่ถ้าเราไม่ขายให้เขาก็จะได้รับความลำบาก เมืองเรายังเล็กนักที่จะสามารถยึดตำแหน่งนี้ได้ ไม่ใช่อย่างรัสเซียที่ใหญ่โตมีทางที่จะทำสินค้าเป็นเจ้าของตลาดใหญ่ ๆ ได้ ข้อนี้เป็นข้อ ๑ ที่แน่ ๆ ที่เราจะกอปปี้รัสเซียไม่ได้ เราจะฝืนอย่างเขาไม่ได้ เพราะของที่เรามีอยู่ถึงแม้จะได้จัดการอย่างดีที่สุดก็ยังมิอาจที่จะเป็นผู้วางราคาเล่นตามใจได้ถนัด เราคงยังจะต้องอนุโลมไปกับเขาเป็นแน่ อย่างดีก็พอทำให้เรามีเสียงในเรื่องวางราคาของดีขึ้นเท่านั้น อีกประการหนึ่งการค้ากับภายนอกนั้น อย่างไรเสียเราก็คงยังต้องกระทำอยู่ทั้งซื้อทั้งขาย ข้าพเจ้าไม่เชื่อเลยว่าประเทศเราจะอยู่ได้เฉย ๆ โดยไม่ต้องค้าขายกับผู้ใด เมื่อเป็นเช่นนี้ราคาในโลกเขามีอยู่อย่างไร เราก็คงยังต้องกัดฟันซื้อขายอยู่อย่างเดิม เพราะฉะนั้นการที่เราจะเป็นเอกราชในทางเศรษฐกิจนั้นคงยังจะไม่ได้แน่ ผู้เขียนได้กล่าวในตอนหนึ่งว่า จะยอมให้คนหากินตามอิสระได้บ้าง แต่คำพูดอันนี้ย่อมขัดความในเรื่องเอกราชในทางเศรษฐกิจ ซึ่งผู้เขียนกล่าวว่ารัฐบาลจะสามารถกดราคาวางราคาเองตามชอบใจภายในประเทศ ถ้ารัฐบาลทำดังนี้จริง ๆ การค้าขายทางอิสระก็คงจะมีไม่ได้ เพราะรัฐบาลจะกดราคาวางราคาเท่าใดก็ได้ ถ้าวางราคาเสียต่ำเกินไป พวกที่ทำการค้าขายอิสระก็คงล้มกันไปตาม ๆ กันหมด นอกจากนี้ย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดด้วยว่าตามโครงการนี้ รัฐบาลได้คิดจะบีบคั้นมิให้ใครทำมาหากินเป็นอิสระได้จริง ๆ อีกประการหนึ่ง ผู้ขายของต่างประเทศที่ใหญ่ ๆ เขาอาจเตรียมนำของมาทิ้งไว้มาก ๆ แล้วกดราคาลงแข่งกับราคาของรัฐบาลก็ได้ ซึ่งย่อมจะทำให้การวางราคาที่รัฐบาลจะกำหนดเท่านั้นเดินไปได้ยาก ดังนี้ การเอกราชในทางเศรษฐกิจก็คงจะยังมีไม่ได้

นายปรีดี เสนอ

ค. เอกราชในทางการเมือง

เมื่อบ้านเมืองของเรามีสิ่งอุปโภคบริโภค ปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตพร้อมบริบูรณ์

เรามีอาวุธในการป้องกันประเทศได้เพียงพอ และเราบำรุงการศึกษาได้ด้วย มีแรงงานที่จะจัดให้ครูอบรมสั่งสอน และจัดบำรุงอนามัยของราษฎร โดยอาศัยวิธีที่รัฐบาลจัดการเศรษฐกิจเสียเอง อันเปิดช่องทางความสะดวกแก่การบำรุงอื่น ๆ แล้ว จะมีประเทศใดเขามาราวีเวลานี้มีแต่พากันบ่นกลัวฝรั่งไม่กล้าทำอะไรลงไป ก็เมื่อเราจะจัดบ้านเมืองของเราตามความเอกราชของเรา เรารักษาสัญญาและข้อตกลงกับเขา เราไม่เบียดเบียนหรือกีดกันอาชีพของเขาที่มีอยู่ในเมืองไทยเวลานี้ เรายังคงแลกเปลี่ยนสินค้ากับเขา คือ ซื้อสินค้ากับเขาในประเภทที่ทำเองไม่ได้ เช่น เครื่องจักรกล เราซื้อเขามากขึ้น แทนที่จะซื้ออาหารจากเขาซึ่งเราทำของเราเองได้ดังนี้ ต่างประเทศใดเขาจะมาข่มเหงเรา ถ้าเรามัวกลัวฝรั่งว่าเขาจะข่มเหงเราในทางที่ผิด แม้เราจะเป็นฝ่ายที่ทำถูกเช่นนี้แล้ว เราก็อย่าทำอะไรเสียเลยดีกว่า แม้แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ ในขั้นแรกเรามิกลัวฝรั่งว่าเขาจะข่มเหงหรือ แต่เขาก็มีน้ำใจดีเพียงพอที่จะไม่ข่มเหงอันใด ฝรั่งเขาเป็นสมาชิกสันนิบาตชาติจริงอยู่แม้จะมีผู้ดูถูกสันนิบาตชาติว่าทำอะไรไม่ได้จริงจัง แต่ก็ยังเป็นเครื่องที่ยับยั้งการกดขี่ข่มเหงโดยไม่เป็นธรรมได้ไม่มากก็น้อย ซึ่งผิดกว่าในครั้งก่อน ขอให้ดูการพิจารณาระหว่างบริษัทน้ำมันอังกฤษกับประเทศเปอร์เซีย ซึ่งเปอร์เซียก็มีอาณาเขตและพลเมืองไล่เลี่ยกับเรา ความเจริญในทางการศึกษาส่วนมากของพลเมืองก็ไล่เลี่ยกับเรา แต่ทำไมเมื่อประเทศเปอร์เซียถอนสัมปทานของบริษัทอังกฤษ อังกฤษก็ไม่จู่โจมมาข่มเหง เมื่อเราไม่ต้องการข่มเหงเบียดเบียนชาวต่างประเทศ เราต้องการบำรุงประเทศเรา เหตุไฉนเขาจะมากดขี่ข่มเหงเรา

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๓) เอกราชในทางการเมือง

ถ้าเราดำเนินวิธีการเศรษฐกิจแบบนี้แล้ว ความเป็นเอกราชในทางการเมืองอาจจะมีไม่ได้ เพราะในชั้นต้นเราย่อมทราบดีแล้วว่า การดำเนินการตามโครงการนี้เป็นวิธีการดั่งที่ประเทศรัสเซียดำเนินอยู่ ประเทศอื่น ๆ ทั่วโลกรวมทั้งเพื่อนบ้านของเรา เขาเห็นว่าวิธีดำเนินการดังประเทศรุสเซียนี้เป็นภัยแก่สันติสุขของพวกเขา วิธีดำเนินการนี้อาจไม่เรียกว่าคอมนิวนิสต์ก็ได้ แต่ความจริงมันมีอยู่ว่ารัสเซียใช้อยู่ ก็เมื่อโลกเขาว่าคอมมิวนิสต์พยามยามบังคับให้คนมาเป็นทาส และเราก็เอาอย่างเขาหมดทุกอย่าง ดังนี้แล้วเขาจะนึกหรือว่าเรานั้นไม่ควรจะรังเกียจ ตามความจริงแล้วถ้าเขารังเกียจรัสเซียเพราะทำเช่นนั้น ถ้าเราทำบ้างเขาก็คงรังเกียจเหมือนกัน เพราะประการหนึ่ง เราจะเป็นจุดศูนย์กลางสำหรับคอยช่วยปั่นให้เมืองขึ้นของเขาที่เป็นเพื่อนบ้านของเราเกิดระส่ำ

ระสายขึ้น เพราะวิธีนี้เขานั่งนิ่งอยู่ไม่ได้ เขาอาจไม่ยกทัพมารบเราหรืออะไรเช่นนั้น แต่ทางที่เขาจะทำได้อย่างดีที่สุดนั้น คือ เขาจะขอเข้ามายึดสิ่งของของเราไว้เป็นประกันจำนวนเงินที่เขาให้ยืมมา การกระทำดังนี้ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า เขาทำได้อย่างดี สันนิบาตชาติจะติเตียนเขาไม่ได้ เพราะเมื่อเจ้าหนี้ไม่ไว้ใจลูกหนี้แล้วก็พยายามยารักษาผลประโยชน์ของตนได้ การที่เราจะมีเงินซื้อของจากเขานั้นเขาก็คงอยากขายเสมอ แต่การขายนั้นก็คงไม่เกี่ยวกับการที่เขาจะมาทวงหนี้ เพราะถ้าเขารู้สึกว่าวิธีการของเราจะทำให้เงินของเขาสูญไปเปล่า ๆ แล้ว เขาก็นิ่งเฉยอยู่ไม่ได้ ดังนี้การที่จะทำอะไรลงไปแล้วคุยว่าไม่กลัวฝรั่งและไม่กลัวใคร ๆ นั่นเปรียบเหมือนเราไม่ส่องกระจกดูเสียก่อนว่า เรามีรูปร่างฐานะเป็นอย่างไร อย่าลืมนิทานสุภาษิตเรื่องอึ่งอ่างที่พยายามขยายตัวแข่งกับวัวซึ่งในที่สุดก็ท้องแตกตาย การที่เราจะดำเนินการงานตามโครงการอันนี้นั้น ถึงแม้เราจะญาติดีกับคนต่างประเทศ ไม่เบียดเบียนเขาเลยก็ดี ความยุ่งยากระส่ำระสายที่จะทำให้เขาเกิดความไม่ไว้วางใจก็อาจเกิดขึ้นได้ ครั้งการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น เราทำการได้โดยเรียบร้อยไม่มีใครเลือดตกยางออก และตลอดมาผู้ที่ควบคุมกิจการรัฐบาล ก็ยังมีผู้ที่ชาวต่างประเทศเชื่อถือบังคับการอยู่ ฉะนั้นจึงยังไม่มีอะไรเกิดขึ้น ถ้าทดลองให้พวกผู้เขียนบังคับการมาโดยอิสระตั้งแต่ต้นมา และบ้านเมืองเกิดระส่ำระสายมีการฆ่าฟันกันขึ้น หรือประกาศโครงการออกไปดัง ๆ ให้เขาเห็นแล้ว อย่าได้นึกเลยว่าเขาจะนิ่งอยู่เฉย ๆ เพราะอย่างน้อยถึงแม้เขาจะไม่ยกกองทหารใหญ่โตเข้ายึดเมืองเรา เขาก็คงจัดให้มีทหารของเขามาดูแลคนของเขาที่สถานทูต ดังที่เป็นอยู่ในประเทศจีน เปอร์เซีย อัฟกานิสถานและบรรดาเมืองอื่น ๆ ที่เขาไว้วางใจไม่ได้ เราอยากจะให้มีทหารต่างประเทศเข้ามาตั้งรักษาสถานทูตของเขาอย่างนั้นหรือ คนไทยจะเต็มใจละหรือที่เห็นทหารต่างประเทศเข้ามารักษาสถานทูตของเขา เพราะเขาหมดความเชื่อถือในตัวเรา ผู้เขียนยังคงอยากถามอีกว่า ก็บัดนี้บ้านเมืองเรียบร้อยจะประกาศใช้โครงการจะทำให้เกิดระส่ำสระสายอย่างไร ขอตอบได้ว่า เมื่อรัฐบาลได้เริ่มงานนี้แล้ว และเมื่อราษฎรรู้รสแล้วว่า การเป็นข้าราชการได้รับเงินเดือนปนกระดาษนั้นเป็นอย่างไรบ้าง ราษฎรที่เป็นข้าราชการก็จะเริ่มต้นด้วยการไปขอรับจ้างชาวต่างประเทศ เพราะชาวต่างประเทศเขาจ่ายเงินเดือนจริงให้ เมื่อรัฐบาลรู้ดังนี้ก็คงอดโกรธไม่ได้ คงจะต้องหาวิธีป้องกันหรือบังคับทางอ้อมมิให้กลายเป็นเช่นนั้น ราษฎรก็จะถูกกดขี่มากขึ้น เมื่อราษฎรลำบากขึ้นมากก็คงอยากหนีไปอยู่กับชาวต่างประเทศเสียเช่นนี้ ณ บัดนี้ก็มีอยู่แล้ว นอกจากนี้ราษฎรที่อยู่ชายแดนที่เห็นว่าราษฎรที่ขึ้นอยู่แก่ชาวต่างประเทศนั้น เขามีเสรีภาพดีกว่าก็อาจพากันไปพึ่งโพธิสมภารชาวต่างประเทศก็อาจเป็นได้ เพราะอยู่ทางนี้ต้องเป็นทาส

ยิ่งกว่าเสียอีก เมืองไทยเรานั้นเมื่อครั้งยังเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่ ไม่เคยถูกตัดเสรีภาพถึงเพียงนี้ ใครจะทำมาหากินอย่างไรในทางที่ชอบด้วยกฎหมายก็ไม่มีใครห้าม นอกจากนั้นพระเจ้าแผ่นดินของไทยยังสั่งให้เลิกทาส แต่มาบัดนี้เมื่ออำนาจสูงสุดตกอยู่กับราษฎรแล้ว แทนที่จะมีเสรีภาพมากขึ้น พวกท่านที่ชำนาญต่าง ๆ กลับตัดเสรีภาพของเขามากขึ้นเสียกว่าเดิมอีก และตัดสิทธิไม่ให้ราษฎรทำนา ตัดสิทธิไม่ให้ราษฎรทำการอาชีพตามลำพังโดยสะดวกและห้ามไม่ให้จับจองที่ดินโดยง่าย สิทธิเหล่านี้ล้วนเป็นมรดกตกลงมาแต่โบราณกาล มาบัดนี้ราษฎรกลับกลายเป็นทาสไปอีกเพราะโครงการเศรษฐกิจอันนี้ แต่ไม่ใช่ทาสของคนธรรมดา เป็นรัฐทาสซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสมบูรณาญาสิทธิก็ไม่ทรงทำความเดือดร้อน ซึ่งมีดังนี้จะไม่ให้ราษฎรอพยพหนีอย่างไร ความระส่ำระสายก็จะต้องเกิดมีขึ้น เมื่อเกิดความระส่ำระสายขึ้นการจะเดินไม่สำเร็จ เจ้าหนี้เขาเริ่มมายึดทรัพย์ ความเอกราชการเมืองก็คงเสียไป หรือถึงแม้การจะสำเร็จ เพื่อนบ้านที่เขากลัวไฟจะไปลุกในบ้านของเขาบ้าง เขาอาจจะเข้ามาช่วยดับไฟก็ได้ เขาอ้างได้ดีในข้อนี้ เพราะเป็นการป้องกันมิให้ไฟไหม้บ้านของเขา ใครจะไปคัดค้านอันใดเล่า นอกจากนี้การที่เราจะไปหาความเห็นใจ ความเอ็นดูช่วยเหลือจากสันนิบาตชาติ ในโอกาสที่เราไปเป็นสิ่งที่เขารังเกียจแล้วดังนี้ เห็นจะหาความช่วยเหลือได้น้อยสักหน่อยละกระมัง

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๒ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน

ข้าพเจ้าเคยแสดงปาฐกถาที่สามัคคยาจารย์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ว่าเหตุแห่งการที่บุคคลกระทำผิดอาญานั้น มีอยู่สองประการ คือ

๑. เหตุอันเกี่ยวแก่สันดานของผู้กระทำผิดนั้นเอง

๒. เหตุอันเนื่องจากการเศรษฐกิจ เช่น ลักทรัพย์ ชิงทรัพย์ ปล้น เหล่านั้น ก็เมื่อรัฐบาลได้ให้ราษฎรได้มีความสุขสมบูรณ์ มีอาหารการกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีสถานที่อยู่ ฯลฯ แล้วไฉนการประทุษร้ายต่อกันอันเนื่องจากการเศรษฐกิจจะยังคงมีอยู่อีกเล่า เหตุแห่งการกระทำผิดในทางอาญาจะคงเหลืออยู่ ก็แต่เหตุอันเนื่องแต่นิสัยสันดานของผู้กระทำผิด ซึ่งจะต้องคิดแก้ไขโดยอบรมและสั่งสอนดัดนิสัย และเมื่อผู้อบรมสั่งสอนผู้ดัดนิสัยได้มีความลุขสมบูรณ์ในทางเศรษฐกิจแล้ว การอบรมสั่งสอนดัดนิสัยจะได้ผลดียิ่งขึ้น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๔) บทที่ ๒ การรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน

ในข้อนี้ข้าพเจ้าสงสัยว่า ถ้ารัฐบาลดำเนินโครงการเศรษฐกิจตามแผนนี้แล้ว น่ากลัวว่าจะทำให้มีความสงบภายในไม่ได้ดีนัก เนื่องจากวิธีหักกลบลบหนี้นั้นเองที่ทำให้การเป็นไปดังนั้นไม่ได้ เพราะราษฎรคงจะพากันเป็นหนี้รัฐบาลมากขึ้น เนื่องจากราษฎรมีหนี้ท่วมท้นมากขึ้น และไม่มีหนทางใดนอกจากเป็นหนี้อยู่เท่านั้นเสมอไป แล้วก็อาจจะลักของของรัฐบาลและของซึ่งกันและกันได้ และถ้าเกิดการขโมยกันขึ้นแล้วก็หวังอยู่อย่างเดียวว่ารัฐบาลจะไม่ใช้วิธีปราบปรามอย่างที่ทำในประเทศรัสเซีย ซึ่งอาจลงโทษผู้ลักของหลวงได้ด้วยประหารชีวิตหรือการเนรเทศให้ไปอดตาย

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๓ การเศรษฐกิจ

การเศรษฐกิจ ซึ่งคณะราษฎรได้ประกาศไว้ว่ารัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยากก็จะเป็นการสมจริงไม่ใช่หลอกลวงประชาชน ซึ่งข้อนี้มีผู้เข้าใจผิด เพราะเห็นว่ารัฐบาลยังมิได้กระทำการใด แต่ที่ยังมิได้กระทำการใดก็เพราะยังมิได้ดำเนินการตามความคิดของข้าพเจ้าที่ให้รัฐบาลเป็นผู้ประกอบการเศรษฐกิจเสียเอง แล้วราษฎรทุกคนจะมีงานทำโดยเหตุที่รัฐบาลรับราษฎรทั้งหมดเข้าทำงานเป็นข้าราชการ แม้แต่เด็ก คนป่วย คนพิการ คนชราซึ่งทำงานไม่ได้ก็จะได้รับเงินเดือนจากรัฐบาล แล้วราษฎรก็จะไม่อดอยาก เพราะเงินเดือนที่รัฐบาลจะให้ในอัตราขั้นต่ำ ก็จะได้กำหนดให้เพียงพอที่จะซื้อหรือแลกเปลี่ยนกับอาหารเครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ ตามความต้องการของราษฎร

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๕) บทที่ ๓ การเศรษฐกิจ

ตามโครงการเศรษฐกิจมีความมุ่งหมายว่า จะมิให้ราษฎรอดอยาก ประเทศรัสเซียเองก็ตั้งใจเช่นนั้น แต่บัดนี้กลับปรากฏว่าราษฎรอดอยากยิ่งกว่าแต่ก่อนใช้โครงการเศรษฐกิจเป็นอันมาก ตามบ้านเมืองนอกกรุง ที่มีอาหารไปไม่ถึงนั้น ราษฎรพากันอดอยากจนถึงกับกินเนื้อคนด้วยกันเอง เลนินเองก็ยอมรับว่า การจัดการแบบคอมมิวนิสต์ซึ่งเดินไปอย่างเหลวไหลเป็นเหตุให้เกิดความเป็นไปดังปรากฏอยู่ในหนังสือ แอนอิโคโนมิคฮีสตอรีออฟโซเวียตรัสเซีย หน้า ๒๑๖ กล่าวว่า ความอดอยากนั้นทำให้เกิด

การกินเนื้อคนด้วยกันขึ้น ซึ่งไม่เคยมีในรัสเซียเลย นอกจากนั้นเมื่อครั้งมีการจลาจลในศตวรรษที่ ๑๗ สภาการแพทย์ได้เป็นผู้รับทำการไต่สวนเรื่องความอดอยากครั้งนั้นและได้รายงานมายังรัฐบาลว่า สภาพในรัสเซียเป็นที่น่าขนลุกขนพองอย่างที่สุด พวกมนุษย์ที่กินคนนี้คือคนธรรมดาเรานี้เอง ไม่ใช่ป่าหรืออะไรเช่นนั้น ตามธรรมดาแล้วก็ดำเนินการอาชีพดังคนโดยปกติทุกอย่าง นอกจากนั้นบางคนยังได้เคยรักใคร่ผู้ที่ตัวฆ่ากินเสียด้วยซ้ำ ในระหว่างนั้นความน่ากลัวอันนี้ ได้เดินถึงขีดที่สุด ในป่าช้าฝังศพมีคนรอคอยขุดศพที่เขาฝังใหม่สำหรับเอามากิน พวกที่ไปขุดศพเอามากินนี้ เมื่อเจ้าหน้าที่จับได้ก็เอามาเฆี่ยนเสียเจียนตาย แต่ถึงกระนั้นก็ไม่เข็ด บิดา มารดา พี่สาว น้องชายก็เกิดฆ่ากันเอง เวลากลางคืนเด็กชายหญิงที่เดินตามถนนก็มีคนจับไปฆ่ากินเสีย การที่เป็นดังนี้นั้นราษฎรเห็นว่าเป็นการจำเป็น ด้วยเหตุว่าถ้าไม่กินกันลงเสียบ้างแล้ว ก็คงพากันตายหมดไม่เหลือเลย บิดามารดาที่เห็นบุตรเจ็บเพราะขาดอาหาร เห็นว่าใกล้จะตายอยู่แล้วก็จัดการฆ่าบุตรกินเสีย และอ้างว่าถึงเวลาที่เด็กนั้นควรตายแล้วจึงฆ่าเสีย เพราะถึงอย่างไรก็ไม่รอดก็ฆ่าเสียเพื่อเลี้ยงชีวิตบุคคลอื่นที่ยังแข็งแรงต่อไปดีกว่า คนฆ่ากันกินโดยไม่รู้จักบาปนั้นเห็นไปเสียว่าความจำเป็นบังคับแล้วก็ไม่ผิด นี่เราจะคิดจัดการให้เมืองไทยกลายรูปเป็นอย่างนี้ละหรือ นี่หรือความสมบูรณ์ที่โครงการเศรษฐกิจที่จะนำมาใช้ในประเทศไทย คนไทยอยู่เป็นคนไทยดี ๆ อยากจะให้กลายเป็นยักษ์เป็นผีกินมนุษย์ซึ่งกันและกัน ความบรมสุขอย่างนี้เห็นจะเหลือรับสักหน่อย

การให้เงินเดือน

การให้เงินเดือนนั้นจะให้สักเท่าไรก็ตาม ถ้าอาหารไม่มีจะกินแล้วหรือจะนำเงินนั้นไปใช้ซื้ออะไรไม่ได้แล้วเงินก็ไม่มีประโยชน์ เงินเดือนที่จะแจกราษฎรนี้อาจมีจำนวนมากกว่ารายได้ที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ แต่ราคาอำนาจที่จะไปซื้อของนั้นคงเกือบไม่มีเลย เพราะเหตุที่บรรดาอาหารการกินที่มีอยู่เท่าใด รัฐบาลก็จะเอาไปขายเสียหมด เพื่อยังความดุลยภาพระหว่างประเทศ ส่วนคนทั้งสิบเอ็ดล้าน ถ้าได้เงินดังกล่าวแล้ว คือให้อยู่กินได้อย่างคนชั้นกลาง คือ ราวเดือนละ ๒๐ บาทต่อคน โดยคิดถึงการซื้อของโฮลเซลได้ทั้งหมดแล้ว ในเดือนหนึ่งรัฐบาลจะต้องจ่ายเงินเดือนถึง ๒๒๐ ล้าน ถ้าคิดทั้งปีก็ร่วม ๓,๐๐๐ ล้าน เงินนี้จะเอามาจากไหน นอกจากจะต้องเก็บของทุกสิ่งทุกอย่างที่มีทั้งหมดออกขายต่างประเทศเพื่อเอาเงินกลับมาเท่านั้น ตามรายงานการสำรวจเศรษฐกิจในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่ารายได้ของประเทศไทยอันเกิดจากการทำมาหากินของราษฎรปีหนึ่ง เท่ากับ ๓๐๗,๖๓๓,๐๐๐ บาทเท่านั้น ดังนี้จะไปเอาเงินปีละ ๓,๐๐๐ ล้านบาทมาจากไหน โภคทรัพย์ทั้งหมดในประเทศไทยก็มีอยู่แล้ว ณ บัดนี้ก็ไม่ถึง ๓,๐๐๐ ล้าน

เสียแล้ว การที่ปรากฏนั้นโภคทรัพย์ในประเทศไทยที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้ เป็นจำนวน ๒,๒๕๑,๖๔๑,๐๐๐ บาทเท่านั้น แปลว่าเวลานี้จากต้นทุนที่มีอยู่ ๑๐๐ บาท (อันเป็นโภคทรัพย์) ก็ทำได้ ๑๒ บาท ๑๒ บาทนี้อาจเป็นจำนวนคงที่อยู่ได้ แต่รัฐบาลจะจัดการอย่างไรจึงจะเพิ่มเงินรายได้นี้ขึ้นอีก ๑๐ เท่าตัวในทันที น่ากลัวว่าจะเป็นความฝันเสียละกระมัง

การที่ทำเงินเดือนมาแจกกันได้ดังนี้ ก็จะมีได้อีกวิธีเดียว คือ วิธีอินเฟลชั่นพิมพ์ธนบัตรออกมามาก และการปล่อยให้ราคาเงินตกไป ราษฎรจะไปรู้อะไร จะรู้ได้ก็ต่อเมื่อไปซื้อของเท่านั้นว่าราคาของเงิน ๑ บาทนั้นมันกลับไปเท่ากับ ๓๐ สตางค์เท่านั้น การพิมพ์ธนบัตรนี้ก็ไม่ยากอะไร จะทำเท่าไรก็ได้ แต่ต้องอย่าลืมว่าจำนวนเงินนั้นไม่สำคัญเท่าอำนาจซื้อ ก็เมื่อราษฎรมีเงิน แต่ไม่มีอำนาจซื้อดังนี้แล้ว ความลำบากที่คาดว่าจะมีอย่างรัสเซียมันจะมีขึ้น มันก็พากันแย่ไปหมดเท่านั้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้ายังไม่เห็นเลยว่าความเจริญสุขจะมีมาได้อย่างไรนอกจากในความฝัน

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๔ ความเสมอภาค

ความเสมอภาคย่อมจะมีขึ้นได้ในสิทธิและหน้าที่ ซึ่งนอกจากเสมอภาคกันบนกระดาษ ยังเป็นการเสมอภาคที่จะเข้ารับราชการ แม้จะเป็นไปในทางปกครองและในทางเศรษฐกิจก็ดี ราษฎรจะมีสิทธิเสมอภาคกัน ในการที่จะไม่อดตาย แต่ไม่ใช่เสมอภาคในการที่คนหนึ่งมีเงิน ๑๐๐ บาท จะต้องริบเอามาแบ่งกันในระหว่าง ๑๐๐ คน คนละ ๑ บาท ตามที่นักปราชญ์ในประเทศไทยท่านอ้างว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เขาแบ่งกันเช่นนั้น เราเกลียดชังคอมมิวนิสต์ ตามที่ท่านนักปราชญ์ในประเทศไทยท่านกล่าวนั้น แต่เราไม่ดำเนินวิธีริบทรัพย์มาแบ่งกันดังที่ท่านนักปราชญ์ท่านกล่าว

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๖) บทที่ ๔ ความเสมอภาค

ความเสมอภาคในข้อนี้ข้าพเจ้าก็มองเห็นว่า จะมีความเสมอภาคได้อย่างไร ข้าราชการส่วนหนึ่งต้องทำงานเป็นทาส และอีกส่วนหนึ่งเป็นนายผู้ชำนาญทำงานชี้นิ้ว ความเสมอภาคที่ผู้เขียนกล่าวนั้นไม่ใช่มีแต่บนกระดาษ เป็นแต่เพียงเสมอภาคด้วยชื่อคือว่าเป็นข้าราชการด้วยกันทั้งนั้น ถ้าจะให้ข้าพเจ้าพูดบ้างก็ได้ว่า เวลานี้ข้าพเจ้าจะต้องให้ทุกคนเป็นเจ้าฟ้าถือศักดินาคนละแสนไร่เท่ากันหมด มันก็คงไม่ต่างกับผู้ที่เขียนว่า

แต่ความจริงแล้วเจ้าฟ้าเหล่านี้ก็คงจะเสมอภาคกันไม่ได้ เพราะก็คงต้องทำงานอยู่อย่างทุกวันนี้ทุกคน แล้วมันจะได้ความเสมอภาคกันจริงจังเท่าใด ข้อที่ว่า ถ้าดำเนินการตามโครงการนี้แล้ว ราษฎรจะมีสิทธิเสมอภาคกันในข้อที่จะไม่อดตาย ก็ขอบอกว่าไม่จริงอีก เดี๋ยวนี้ต่างหากที่ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกันในข้อที่จะไม่อดตาย เพราะยังทำมาหากินตามใจสมัครได้ และทั้งไม่เคยปรากฏเลยว่ามีใครอดตาย แม้แต่หมาวัดก็ไม่เคยอดตายดังกล่าวแล้ว ถ้าเราเดินตามโครงการนั้นแล้ว นั้นแหละอาจมีการอดตายกันได้ และถ้าเป็นการอดตายกันทุกคนอย่างเสมอภาคแล้วก็ยังดีอยู่ เพราะอย่างน้อยก็ถูกหลักนี้ แต่ข้าพเจ้าเกรงว่าจะไม่เสมอภาคกันในเรื่องอดตายเสียละกระมัง ผู้อดตายจะเป็นแต่ข้าราชการชั้นกรรมกร คือราษฎรเท่านั้น ส่วนข้าราชการชั้นผู้ชำนาญชี้นิ้วอาจไม่อดตายอย่างเดียวก็ได้ แล้วจะมีการเสมอภาคกันข้อไหน ข้าพเจ้ายังมองไม่เห็น

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๕ เสรีภาพ

ข้อนี้ผู้มองผิด ๆ จะคัดค้านทันทีว่า การที่รัฐบาลรับราษฎรทั้งหมดเข้าเป็นข้าราชการนั้น และการที่รัฐบาลประกอบการเศรษฐกิจเสียเองนั้น จะเป็นการตัดเสรีภาพ จริงอยู่เมื่อรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ ย่อมเป็นการตัดเสรีภาพ แต่การตัดเสรีภาพนั้นก็เพื่อจะทำให้ราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ทั้งหมด เป็นการปฏิบัติตามข้อ ๓ รัฐบาลไม่ได้ตัดเสรีภาพในการอื่น ๆ ราษฎรคงมีเสรีภาพในทางร่างกาย ในทรัพย์สิน ในเคหสถาน ในการพูด ในการศึกษาอบรม ในการสมาคม เมื่อราษฎรได้มีความสุขภายในเศรษฐกิจแล้ว ราษฎรก็ย่อมมีความสุขกาย ราษฎรจะต้องการเสรีภาพโดยไม่มีอาหารรับประทานเช่นนั้นหรือ ทั้งนี้ไม่ใช่ความประสงค์ของราษฎรเลย แม้ในเวลานี้เองราษฎรก็ต้องทำงานเองเพื่อเลี้ยงชีวิต นอกจากพวกที่เกิดมาหนักโลกอาศัยคนอื่นเขากิน (ปาราซิตโซเชียล) ไม่ว่าในประเทศใด เสรีภาพย่อมจำกัดเพื่อประโยชน์ของราษฎรทั้งหมดด้วยกัน และคณะราษฎรก็ได้ประกาศไว้แล้วว่า เสรีภาพนั้นจะทำให้เกิดได้เมื่อไม่ขัดกับหลัก ๔ ประการ ดังได้กล่าวข้างต้น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๗) บทที่ ๕ เสรีภาพ

เมื่อห้ามปรามขัดขวางไม่ให้ราษฎรทำตามใจสมัครได้ดังกล่าวมาแล้ว ก็เท่ากับตัดเสรีภาพ ก็เมื่อรัฐบาลตั้งใจจะตัดเสรีภาพเช่นนี้ ก็นับว่าเป็นการนำความสุขสมบูรณ์มา

ให้แล้วก็จะทิ้งคนให้มีชีวิตอยู่ทำไม ประหารชีวิตมันเสียให้หมดก็แล้วกัน มันจะได้ไม่ตายดีกว่าที่จะสละทิ้งเสรีภาพของตน คนคุกที่เราขังไว้และเลี้ยงดูให้มีความสมบูรณ์ด้วยปัจจัยทั้ง ๔ ก็ยังอุตส่าห์ผ่าอันตรายซึ่งมีมาถึงชีวิตแหกคุกหนีความสุขสมบูรณ์ที่ไม่มีความอิสระ ถึงแม้จะต้องถูกยิงตาย หรือจะต้องอดตายก็มิได้มีความหวาดหวั่น ทหารที่เราเลี้ยงไว้อย่างสุขสมบูรณ์ก็อยากหนีเพราะความต้องการเสรีภาพ เพราะฉะนั้นอย่าพูดเป็นอันขาดว่าคนเรารักเสรีภาพน้อยกว่าความสุขสมบูรณ์ในที่ที่ถูกกดขี่ สุภาษิตเรามีอยู่ว่า คับที่อยู่ได้คับใจอยู่ยาก ผู้เขียนเห็นจะลืมข้อนี้เสียแล้วกระมัง การรักเสรีภาพอย่าว่าแต่คนเลย แม้สัตว์เดรัจฉานมันก็รักเสรีภาพ สัตว์ในสวนสัตว์ที่เขาเลี้ยงไว้นั้นก็ได้รับความเลี้ยงดูเป็นอย่างดี มีของกิน มีที่อยู่พร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ถ้าลองเปิดกรงเข้าทีไรมันก็หนีทุกที นี่ก็เพราะความต้องการเสรีภาพยิ่งกว่าความสุขกาย อันเต็มไปด้วยความไม่เป็นอิสระ เพราะฉะนั้นโครงการเศรษฐกิจที่จะใช้นี้จะนำเสรีภาพมาสู่ราษฎรทั่วไปนั้นย่อมไม่จริงดังกล่าวเลย

นายปรีดี เสนอ

บทที่ ๖ การศึกษา

ราษฎรจะมีการศึกษาอย่างเต็มที่ เมื่อราษฎรได้รับความสุขสมบูรณ์ โดยรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองแล้ว ราษฎรก็ย่อมจะได้รับการศึกษา แทนที่จะคอยพะวงถึงทรัพย์สินของตนว่าจะเป็นอันตรายสูญหาย และรัฐบาลยังอาจที่จะบังคับให้ราษฎรที่เป็นข้าราชการจำต้องเล่าเรียน แม้ราษฎรผู้นั้นจะเป็นผู้ใหญ่มีอายุตั้งแต่ ๒๐ ปีขึ้นไปจนถึง ๕๕ ปีก็ตาม เมื่อเป็นข้าราชการแล้วก็จำต้องเรียน โดยวิธีที่เอกชนต่างคนต่างทำนั้น การบังคับให้ผู้ใหญ่เรียนย่อมเป็นการยาก

ก็เมื่อรัฐบาลประกอบเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ เป็นการที่ทำให้วัตถุประสงค์ทั้ง ๖ ประการของคณะราษฎรที่ได้ประกาศแก่ราษฎรไว้แล้ว สิ่งที่ราษฎรทุกคนพึงปรารถนา คือความสุขความเจริญอย่างประเสริฐ เรียกกันเป็นคัพท์ว่า ศรีอาริยะ ก็จะพึงบังเกิดแก่ราษฎรโดยถ้วนหน้า ไฉนเล่าพวกเราที่ได้พร้อมใจกันไขประตูเปิดช่องทางให้แก่ราษฎรแล้วจะรีๆ รอๆ ไม่นำราษฎรต่อไปถึงยังต้นกัลปพฤกษ์ซึ่งราษฎรจะได้เก็บผลเอาจากต้นไม้นั้น คือผลแห่งความสุขความเจริญ ดังที่ได้มีพุทธทำนายกล่าวไว้ในเรื่องศาสนาพระศรีอาริย์ ในเรื่องนี้ผู้นับถือศาสนาทุกคนในการทำบุญปรารถนาจะประสบศาสนาพระศรีอาริย์ แม้ในการสาบานในโรงศาลก็ดี ในการพิธีใดๆ ก็ดี ก็อ้างกันแต่ว่าเมื่อซื่อสัตย์หรือให้การไปตามจริงแล้ว ก็ให้ประสบพบศาสนาพระศรีอาริย์ ก็เมื่อบัดนี้เราจะดำเนินวิถีไปสู่อาริยสมัย แต่

ก็ยังจะมีบุคคลที่จะถอยหลังเข้าคลอง ซึ่งถอยหนัก ๆ เข้าก็จะกลับไปสู่สมัยก่อนพุทธกาล คือเมื่อ ๒๔๗๕ ปีที่ล่วงมาแล้ว

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๘) บทที่ ๖ การศึกษา

การที่จะจัดให้ราษฎรได้รับการศึกษานี้ ไม่จำเป็นที่จะเป็นของที่ทำได้แต่เมื่อรัฐบาลได้ทำการเศรษฐกิจแล้วเท่านั้น จะทำเมื่อใดก็คงได้ หรือจะทำควบกับโครงการเศรษฐกิจชนิดอื่นก็ได้ การบังคับให้เรียนหรือการบังคับต่าง ๆ นี้ ทำไมผู้เขียนจึงชอบนัก ก็จะใช้การชักชวนแทนมิได้หรือ ถ้าจะจัดการศึกษาควรจะต้องชักชวนให้ราษฎรรักการศึกษา และให้ความสะดวกในการศึกษา ทำไมจะต้องใช้แต่ไม้บังคับตลอดไป

ผู้เขียนกล่าวว่า ถ้ารัฐบาลได้ใช้วิธีโครงการเศรษฐกิจแบบนี้แล้ว ราษฎรจะได้รับสิ่งที่ราษฎรพึงปรารถนาทุกคนหมด กล่าวว่าจะได้พบพระศรีอาริย์ทั่วกันหมดนั้น ข้าพเจ้าอยากจะขอค้านสักหน่อยว่า ในศาสนาพระศรีอาริย์ซึ่งมีผู้ทำนายไว้นั้น คนไม่ต้องทำอะไรเลยนอนเฉย ๆ ก็มีสิ่งของพร้อม การบังคับกดขี่ทั้งปวงก็ไม่มี เสรีภาพก็เต็มที่ เสมอภาคก็มี แต่ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าถ้าดำเนินตามโครงการเศรษฐกิจอันนี้แล้ว การมันตรงกันข้ามหมด การบังคับกดขี่ก็มี งานก็ต้องทำกันอย่างหนัก ซึ่งนึก ๆ ดูแล้ว รูปร่างมันใกล้ไปในทางอเวจีของพระศรีอาริย์มากกว่าสวรรค์ของพระศรีอาริย์ ดังผู้เขียนกล่าว

นอกจากนี้มีผู้กล่าวกันอยู่เนือง ๆ ว่า พระสงฆ์นั้นเป็นโซเชียลิสต์ แต่อย่าลืมว่าการกินอยู่ของพระสงฆ์นั้น มีเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจอันเป็นธรรมชั้นสูงอยู่เสมอ ถ้าดำเนินการตามโครงการเศรษฐกินอันนี้แล้ว การมันตรงกันข้ามหมด การบังคับกดขี่ก็มี งานก็ต้องทำประการหนึ่ง การอยู่กินก็อย่างที่เรียกว่า อยู่รุกขมูล และบิณฑบาต จนแม้แต่ยาที่ใช้รักษาโรค ก็ใช้มูตรใช้คูถ ไม่ได้มุ่งหาความสุขดังมนุษย์ทั่วไป และนอกจากนั้นพระสงฆ์นั้นไม่ได้ค้าขายเอง คือไม่มีทั้งการอาชีพอิสระ หรือการที่คณะสงฆ์จะต้องทำ สงฆ์ไม่มีโครงการเศรษฐกิจที่จะบังคับเพื่อนด้วยกันให้เป็นทาส พระสงฆ์มีความเสมอภาคจริง โดยมีวินัยที่จะต้องปฏิบัติอย่างเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเจ้า มนุษย์ธรรมดาภายนอกวัดทั้งสิ้น พระสงฆ์ไม่ต้องคิดถึงบุตรหลาน เมื่อสิ้นชีพแล้วข้าวของก็เป็นของวัด ไม่ต้องให้ลูกหลาน เพราะไม่มีบุตรหลาน ส่วนคนธรรมดานั้นทำอะไรย่อมจะเอาของนั้นเป็นของตัวเพื่อจะมอบไว้ให้บุตรหลานต่อไป บุตรหลานจะได้มีหน้ามีตา

กว่าคนอื่น ไม่มีใครจะทำอะไรโดยไม่นึกถึงตัวเลย โดยเหตุนี้พระสงฆ์กับคนธรรมดาจึงต่างกัน และพระสงฆ์จึงสามารถควบคุมคณะไปในทางแบบโซเชียลลิสม์ได้

ตามคำที่มีผู้ทำนายไว้ว่า พระศาสนาพระศรีอาริย์จะมาในโลกปี พ.ศ. ๕๐๐๐ นั้นคงจะเป็นจริงแล้ว เวลานี้ซึ่งเป็นปี ๒๔๗๕ ก็คงจะยังไม่ถึงเวลาแล้วจะรีบด่วนไปทำไม คนเราจะเชื่อคำทำนายอันศักดิ์สิทธิ์หรือจะเชื่อคนรัสเซีย ซึ่งยอมปล่อยให้พวกพ้องกินเนื้อมนุษย์ด้วยกันเอง ก็ควรจะต้องเชื่อคำทำนายอันศักดิ์สิทธิ์นี้มากกว่า คำทำนาย ๆ ว่าจะยังมาไม่ถึง จนกว่าจะบรรจบ ๕,๐๐๐ ปีแล้ว ถึงแม้บุคคลเหล่านั้นจะว่า ๆ มาถึงแล้วจะไปเชื่อเขาทำไม อย่าชิงสุกก่อนห่ามไปเลย ถ้ามัวจะรีบเก็บต้นกัลปพฤกษ์เสียแต่เวลาที่ยังไม่สุกหรือไม่โตพอ เราจะหาดอกหาผลไม่ได้เลย อาจจะมีแต่หนามแต่กิ่งที่จะเปราะจะหักพากันไปตกเหวตายหมด ก็เมื่อยังไม่นึกถึงเวลาที่ได้ทำนายไว้แล้วนี้ ก็เราลองทิ้งไม่คิดถึงมันเสียพักหนึ่งจะมิดีกว่าหรือ และคอยตั้งใจจะฟังแต่คำสั่งสอนของสมเด็จพระสมณโคดมผู้เป็นพระพุทธเจ้าของเรานั้น ท่านสอนให้เชื่อเหตุผล ฟังเหตุฟังผล ไม่ใช่บังคับให้เป็นทาสแบบอเวจีพระศรีอาริย์ คอยชิงสุกก่อนห่ามดังที่โครงการเศรษฐกิจกำหนด

นายปรีดี เสนอ

เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร

(อินชัวรันส์โซเชียล)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาประชาธิปก...

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร พ.ศ. ๒๔๗๕

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

หมวดที่ ๑

เงินเดือนและเบี้ยบำนาญของราษฎร

มาตรา ๓ ตั้งแต่วันที่ประกาศใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นต้นไปนั้น ให้บรรดาบุคคลที่มีสัญชาติไทย ซึ่งอยู่ในประเทศไทยทุกคนได้รับเงินจากรัฐบาลหรือสหกรณ์ซึ่งจะได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดไว้ตามอัตราขั้นต่ำดังต่อไปนี้

๑. บุคคลที่มีอายุต่ำกว่า ๑ ปี	เดือนละ ..... บาท
๒. บุคคลที่มีอายุ ๑— ๕ ปี	เดือนละ ..... บาท
๓. บุคคลที่มีอายุ ๖—๑๐ ปี	เดือนละ ..... บาท
๔. บุคคลที่มีอายุ ๑๑—๑๕ ปี	เดือนละ ..... บาท
๕. บุคคลที่มีอายุ ๑๖—๑๘ ปี	เดือนละ ..... บาท
๖. บุคคลที่มีอายุ ๑๙—๕๕ ปี	เดือนละ ..... บาท
๗. บุคคลที่มีอายุ ๕๕ ปีขึ้นไป	เดือนละ ..... บาท

มาตรา ๔ บุคคลที่มีวุฒิหรือความสามารถพิเศษ หรือกำลังพิเศษ จะได้รับเงินเดือนสูงขึ้นไป ตามคุณวุฒิ ตามกำลังความสามารถ และตามชนิดของงานที่ทำ

ชั้นที่ ๑ ... ๘๐ บาท	ชั้นที่ ๒ ... ๙๐ บาท
ชั้นที่ ๓ ... ๑๐๐ บาท	ชั้นที่ ๔ ... ๑๑๐ บาท
ชั้นที่ ๕ ... ๑๒๐ บาท	ชั้นที่ ๖ ... ๑๓๐ บาท
ชั้นที่ ๗ ... ๑๔๐ บาท	ชั้นที่ ๘ ... ๑๕๐ บาท
ชั้นที่ ๙ ... ๑๖๐ บาท	ชั้นที่ ๑๐ ... ๑๗๐ บาท
ชั้นที่ ๑๑ ... ๑๘๐ บาท	ชั้นที่ ๑๒ ... ๑๙๐ บาท
ชั้นที่ ๑๓ ... ๒๐๐ บาท	ชั้นที่ ๑๓ ... ๒๒๐ บาท
ชั้นที่ ๑๕ ... ๒๔๐ บาท	ชั้นที่ ๑๖ ... ๒๖๐ บาท
ชั้นที่ ๑๗ ... ๒๘๐ บาท	ชั้นที่ ๑๘ ... ๓๐๐ บาท
ชั้นที่ ๑๘ ... ๓๒๐ บาท	ชั้นที่ ๒๐ ... ๓๕๐ บาท
ชั้นที่ ๒๑ ... ๔๐๐ บาท	ชั้นที่ ๒๒ ... ๔๕๐ บาท
ชั้นที่ ๒๓ ... ๕๐๐ บาท	ชั้นที่ ๒๔ ... ๕๕๐ บาท
ชั้นที่ ๒๕ ... ๖๐๐ บาท	ชั้นที่ ๒๖ ... ๖๕๐ บาท
ชั้นที่ ๒๗ ... ๗๐๐ บาท	ชั้นที่ ๒๘ ... ๘๐๐ บาท
ชั้นที่ ๒๙ ... ๙๐๐ บาท	ชั้นที่ ๓๐ ... ๑,๐๐๐ บาท

มาตรา ๕ นอกจากเงินเดือนที่ได้รับ ให้ผู้ที่ทำงานหรือรับราชการได้รับเงินรางวัลอีกโสดหนึ่ง ตามผลแห่งการงานของตน ซึ่งรัฐบาลหรือสหกรณ์จะได้กำหนดส่วนลงไว้

มาตรา ๖ ผู้ที่รับราชการหรือทำงานได้เงินเดือนสูงกว่าขั้นสามัญ เมื่อออกจากราชการ จะได้รับเบี้ยบำนาญสูงกว่าอัตราขั้นต่ำที่กำหนดไว้ในมาตรา ๓

มาตรา ๗ เงินเดือนและเงินรางวัลและเบี้ยบำนาญจะเพิ่มส่วนขึ้นได้ ตามส่วนแห่งการที่รัฐบาลได้ผลในทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๓๙) หมวดที่ ๑ พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขของราษฎร

ถ้าเมื่อคิดจะประกาศพระราชบัญญัตินี้แล้ว ขออย่าประกาศในนามของข้าพเจ้าเลย

(ข้อ ๔๐) เงินเดือนและเบี้ยบำนาญราษฎร

เงินเดือนนี้ฟังดูช่างเป็นความฝันเสียจริง ๆ เพราะถ้าคิดดูว่าสำหรับราษฎร ๑๑ ล้านนั้น ถ้าเราจะให้เงินเดือนเฉลี่ยเพียงคนละ ๑๐ บาทต่อเดือนเท่านั้น ก็เป็นเงินเดือน ๑๑๐ ล้าน หรือปีละ ๑,๗๒๐ ล้านบาทเสียแล้ว เราจะไปเอาเงินที่ไหนมา รายได้ในทางภาษีที่เราเก็บได้ในเวลานี้อย่างสูงก็ราว ๑๐๐ ล้านบาท และเงินที่ราษฎรได้ในการค้าขายทั้งประเทศก็อยู่ในราว ๑๐๐ ล้านต่อปี ดังกล่าวมาแล้วนั้น ถ้ารวมกันเข้าอยู่ในกระเป๋ารัฐบาลทั้งหมดก็คงเป็นปีละ ๔๐๐ ล้านบาท ทีนี้สมมุติว่ารัฐบาลจะจัดการเก่งเป็นอันมากจะสามารถขยายการงานในประเทศขึ้นทันที อาจได้เงินเพิ่มขึ้น ๓ เท่าเดิม คือ เพิ่มขึ้น ๓๐๐ เปอร์เซ็นต์ เงินที่ได้ก็คงจะอยู่ราว ๑,๒๐๐ ล้านบาท ซึ่งยังต่ำกว่าเงินที่จะให้ราษฎรอยู่แล้ว ทรัพย์ที่มีอยู่ในประเทศไทย ณ บัดนี้ นับเป็นโภคทรัพย์แล้วก็มีอยู่ไม่เกิน ๒,๕๐๐ ล้านบาท คือ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของเงินทุนนี้ก็เป็นการประเสริฐอยู่แล้ว ซึ่งจะทำได้ก็เป็นความฝันอยู่แล้ว ดังนี้ จะเอาเงินที่ไหนมาให้เงินเดือนข้าราชการดังที่สัญญาไว้ว่าจะให้ความสุขหรูหราดังที่กล่าวมาแล้ว ข้าพเจ้ามองไม่เห็นเลย เห็นแต่ว่าเป็นความฝันเท่านั้น เพราะนอกจากจะพิมพ์กระดาษออกเป็นเงินซึ่งมีราคา ๑ บาทของรัฐบาลใหม่เท่ากับ ๕ สตางค์ของเงินเก่า จึงจะทำตามโครงการนี้ได้บ้าง

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการทำงาน.

มาตรา ๘ ให้บรรดาบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๑๘ ปีขึ้นไปจนถึง ๕๕ ปี รับราชการตามประเภทงาน ให้กำหนดแบ่งตามกำลัง ความสามารถ คุณวุฒิ และตามประเภทอายุ ดังนี้

๑. ผู้ใดมีวุฒิอย่างไร ก็สมัครเข้าทำงานในประเภทที่ใช้คุณวุฒินั้น ถ้างานประเภทใดมีผู้สมัครมากกว่าที่งานประเภทนั้นต้องการจำนวนคน ก็ให้มีการสอบแข่งขัน ผู้ใดที่สอบได้ตามที่กำหนดก็ให้รับเข้าทำงานตามที่ผู้นั้นได้สมัคร

๒. ความสามารถให้ปฏิบัติเช่นเดียวกับคุณวุฒิ

๓. กำลัง บุคคลใดที่ไม่มีคุณวุฒิหรือความสามารถเป็นพิเศษ หรือซึ่งแข่งขันได้ที่ต่ำกว่าการงานที่ต้องการคุณวุฒิหรือความสามารถพิเศษ ก็ให้ผู้นั้นทำงานตามกำลังแห่งความแข็งแรงของตนให้เหมาะสมกับประเภทของตน

๔. เพศ ตามธรรมดางานเบา เช่น งานที่เกี่ยวกับการรักษาสถานที่ การเสมียน การเป็นครู การอนุบาลเด็ก การจำหน่ายเครื่องอุปโภค ให้พยายามผ่อนผันใช้เพศหญิง เว้นแต่จำเป็นจึงใช้เพศชาย แต่ทั้งนี้ไม่ตัดสิทธิเพศหญิง ซึ่งมีคุณวุฒิและความสามารถเป็นพิเศษที่จะเข้าแข่งขันในประเภทที่ใช้คุณวุฒิ และความสามารถเป็นพิเศษ

๕. อายุ จะต้องให้ผู้มีอายุมากทำงานเบากว่าผู้ที่มีอายุอยู่ในวัยฉกรรจ์

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๑) หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการทำงาน

มาตรา ๘ การที่จะให้มีการสอบแข่งกันเข้าทำงานและวางวิธีการดังกล่าว เขียนง่ายมากกว่าทำมาก การเป็นเสมียนนั้นมีคนอยากเป็นกว่าข้าราชการชั้นกรรมกรขุดดินมากกว่า เพราะฉะนั้นเฉพาะแต่ในกรุงเทพฯ ก็อาจต้องสอบไล่คนตั้ง ๕ แสนคนก็ได้ เพราะทุกคนก็คงอยากเป็นเสมียน และรัฐบาลจะไปจัดสอบที่ไหน ใครจะเป็นคนตรวจข้อสอบ มันเป็นการทำไม่ได้ง่ายนักเลย

นายปรีดี เสนอ

มาตรา ๙ บุคคลที่มีอายุ ๑๑ ปีถึง ๑๘ ปี และบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ ๕๕ ปีขึ้นไปตามปกติไม่ต้องทำงานอันใด เว้นแต่เหตุฉุกเฉิน เมื่อขาดแรงงานในการที่จะป้องกันภยันตรายในทางเศรษฐกิจ ก็ให้ระดมบุคคลจำพวกนี้เข้าทำได้ตามกำลังที่ผู้นั้นจะทำได้มิได้เป็นการหักโหม หรือทรมานเกินไป เช่นการระดมเพื่อเก็บเกี่ยวข้าวเมื่อขาดแรงงาน หรือการระดมกันกำจัดแมลงที่เป็นอันตรายต่อพืช เป็นต้น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๒)

มาตรา ๙ การเกี่ยวข้าวที่ผู้เขียนกล่าวว่าเป็นงานเบานั้น ข้าพเจ้าได้ทราบจากผู้ที่ได้ทำนามาแล้ว เขาว่าหนักแน่ ๆ เพราะจะต้องยืนหลังขดหลังแข็งตากแดดทุกวัน

ผู้เขียนหรือผู้ชำนาญเคยทำมาแล้วบ้างหรือยัง ข้าพเจ้าเห็นว่า ก่อนที่จะระดมคนแก่กับเด็กมาทำงาน ในพระราชบัญญัติควรบ่งให้ชัดว่าควรจะได้ระดมท่านข้าราชการผู้ชำนาญและเสมียนผู้มีอายุไม่เกิน ๕๕ ปีลงมือทำงานเกี่ยวข้าวเสียก่อนจะดีกระมัง

นายปรีดี เสนอ

มาตรา ๑๐ บุคคลต่อไปนี้ แม้จะมีอายุอยู่ในวัยที่จะต้องทำงานหรือรับราชการก็ดี แต่ให้ได้รับความยกเว้นที่จะไม่ต้องทำงาน โดยตนและบุตรของตนที่มีอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี ให้ได้รับเงินเดือน คือ

๑. หญิงมีครรภ์

๒. คนเจ็บป่วย

๓. คนพิการ

๔. นักเรียนมหาวิทยาลัยและโรงเรียนเตรียมอุดม ซึ่งสอบไล่แข่งขันเข้าโรงเรียนในมหาวิทยาลัย หรือในโรงเรียนเตรียมอุดมได้

๕. บุคคลที่เวลาราชการพอที่จะได้รับเบี้ยบำนาญ

มาตรา ๑๑ บุคคลดังต่อไปนี้ได้รับความยกเว้นที่จะไม่ต้องรับราชการ แต่ตนเองและบุตรของตนไม่มีสิทธิที่จะรับเงินเดือน ในขณะที่มิได้รับราชการ คือ

๑. บุคคลที่แสดงไว้ว่า มีทรัพย์สินหรือรายได้อันมั่นคงที่จะเลี้ยงตนได้

๒. บุคคลที่ถืออาชีพอิสระ เช่น แพทย์ ทนายความ ช่างฝีมือ นักประพันธ์

หรือบุคคลซึ่งได้รับอนุญาตจากรัฐบาล ให้ประกอบการเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น การพาณิชย์ การอุตสาหกรรม การกสิกรรมบางชนิด เมื่อบุคคลเหล่านี้แสดงได้ว่าการประกอบอาชีพอิสระของตน จะทำให้ตนมีรายได้พอเลี้ยงชีพของตนได้ตลอด

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๓)

มาตรา ๑๐ บุคคลที่จะยกเว้นไม่ต้องมาเป็นข้าราชการและยอมให้ทำการอาชีพไปเองนั้น ตามพระราชบัญญัติว่าจะต้องมาแสดงว่าตนมีทรัพย์สินรายได้อันมั่นคงที่จะเลี้ยงตนได้เสียก่อน ถ้ารัฐบาลเห็นมีพอก็จะยกเว้น ฉะนี้ข้าพเจ้าอยากทราบว่าจะเอากฎเกณฑ์อันใดมาวางกำหนด การสอบสวนที่อาจเป็นไปได้ ทางลำเอียงและบีบคั้นก็อาจมีขึ้นได้ ดังได้กล่าวมาแล้วในการอภิปรายคำชี้แจงในเรื่องที่ทางการควรให้ราษฎรมา

พิสูจน์ตัวเองว่าเขาเลี้ยงตัวไม่ได้แล้ว ถ้ารัฐบาลเห็นว่าเขาพิสูจน์ตัวเขาได้ก็ยอมรับเข้าทำงานจึงจะถูก

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยวิธีจ่ายเงินเดือน

มาตรา ๑๒ ให้รัฐบาลหรือสหกรณ์จ่ายเงินแก่ราษฎร โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ดังต่อไปนี้

๑. จ่ายเป็นเงินตราให้แก่ราษฎรตามอัตราที่ราษฎรนั้น ๆ มีสิทธิได้รับ

๒. จ่ายโดยเช็คของธนาคารแห่งชาติตามอัตราที่ราษฎรนั้น ๆ มีสิทธิได้รับ และให้มีการหักกลบลบหนี้กับเงินที่ราษฎรนั้น ๆ เป็นลูกหนี้ต่อรัฐบาล หรือต่อสหกรณ์ ในการซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ และปัจจัยอื่น ๆ แห่งการดำรงชีวิต เมื่อหักแล้วราษฎรยังคงเป็นเจ้าหนี้รัฐบาลหรือสหกรณ์อยู่เท่าใด ราษฎรก็มีสิทธิที่จะฝากเงินนั้นไว้ต่อธนาคารแห่งชาติหรือซื้อใบกู้ของรัฐบาลหรือสหกรณ์ หรือจะถอนเอามาใช้จ่ายก็ได้ตามใจสมัคร

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๔) หมวดที่ ๓ ว่าด้วยวิธีจ่ายเงินเดือน

มาตรา ๑๒ ข้อนี้ฟังดูก็เพราะดี แต่ได้ทราบความลึกซึ้งดังที่ได้ชี้แจงไว้ และข้าพเจ้าได้ชี้แจงตอบแล้วก็คงเห็นผลอยู่ข้อเดียว คือ ราษฎรต้องเป็นลูกหนี้รัฐบาลเท่านั้น เพราะรัฐบาลเป็นผู้กำหนดทั้งเงินเดือนและสิ่งของ นอกจากนั้นการจดบัญชีหักกลบลบหนี้ ซึ่งรัสเซียว่าง่ายนั้น ในขั้นต้นก็คงลำบากพอดูอยู่ สำหรับในหมู่ราษฎรของเราซึ่งยังไม่รู้การบวกลบคูณหารพอ

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๔ ข้าราชการต่างประเทศ

มาตรา ๑๓ รัฐบาลอาจจ้างชาวต่างประเทศผู้ชำนาญการพิเศษ ชาวต่างประเทศนี้จะมีสิทธิตามกำหนดไว้ในสัญญา

หมวดที่ ๕ วินัยข้าราชการ

มาตรา ๑๔ ข้าราชการทั้งหลายไม่ว่าประเภทเจ้าหน้าที่ปกครอง หรือกรรมกร ในทางเศรษฐกิจของรัฐบาล จะต้องอยู่ในวินัย ทำงานเต็มตามกำลังและความสามารถในงานที่ตนกระทำ ผู้ใดเกียจคร้านจะต้องถูกลงโทษ เช่น ตัดเงินเดือนหรือเพิ่มเวลาทำงาน หรือโทษสถานอื่นตามที่จะได้มีระเบียบกำหนดไว้

ประกาศมา ณ วันที่.....พุทธศักราช.....เป็นปีที่.....

คำอธิบายเค้าร่าง

พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร พ.ศ. ๒๔๗๕

๑. อัตราขั้นต่ำนี้ต้องกำหนดให้เป็นการเพียงพอแก่การซื้ออาหาร เครื่องนุ่งห่ม สถานที่อยู่ ฯลฯ

๒. อัตรานี้ได้จำลองอัตราเงินเดือนข้าราชการประจำชั้นสัญญาบัตร ในปัจจุบันนี้ที่ตกลงใหม่

๓. รางวัลเช่นนี้เป็นไปในทำนองที่ให้กรรมกรมีส่วนในผลกำไร ที่เรียกว่าปารติ-ซิเปชั่นเนทโฟรฟิต

๔. เงินเดือนของข้าราชการและของกรรมกรย่อมต่างกัน ตามคุณวุฒิและความสามารถ ใครได้เงินเดือนสูงก็ควรได้เบี้ยบำนาญสูง

๕. ในเรื่องนี้ย่อมมีได้ เมื่อปรากฏว่าการประกอบเศรษฐกิจของรัฐบาลได้ผลยิ่งขึ้น การเพิ่มนั้นอาจเป็นได้ เช่นเพิ่มเงินเดือนอีก ๒๕ เปอร์เซ็นต์ สมมุติว่าเงินเดือน ๘๐ คงเพิ่มเป็น ๑๐๐ เงินเดือน ๔๐๐ คงเพิ่มเป็น ๕๐๐ เป็นต้น

๖. ในบางประเทศ เมื่อต้องขจัดแมลงได้มีกฎหมายระดมให้ช่วยกำจัด ในประเทศเราอาจต้องทำได้ หรือในบางสมัยที่เครื่องจักรกลในการเกี่ยวข้าวยังใช้ไม่ได้ เมื่อมีข้าวในนาจะเก็บเกี่ยวแล้ว ก็อาจระดมบุคคลจำพวกนี้ช่วยตามกำลัง อันมิใช่งานหนักเกินไป

๗. ในการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามวิธีอินชัวรันส์โซเชียล บุคคลจำพวกนี้ได้เบี้ยบำนาญ

๘. ทั้งนี้เพราะเป็นผู้เชี่ยวชาญในศิลปวิทยา

๙. การยกเว้นนี้ เพื่อผู้มั่งมีหรือผู้รับเกียรติที่จะเป็นข้าราชการ ได้มีโอกาสประกอบเศรษฐกิจตามลำพังของตน เมื่อตนสามารถเช่นนั้น

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๕) หมวดที่ ๕ วินัยข้าราชการ

ผู้เขียนกล่าวว่า ข้าราชการ กรรมกร จะต้องทำงานเต็มความสามารถ ถ้าผู้ใดเกียจคร้านจะถูกลงโทษ เช่น ตัดเงินเดือน เพิ่มเวลาทำงาน หรือลงโทษสถานอื่น ๆ

นี่ไม่เรียกว่ากดขี่หรือ มีบริษัทใดบ้างที่เขาทำการลงโทษผู้เกียจคร้านโดยการเพิ่มเวลาทำงานหรือลงโทษสถานอื่น นอกจากประเทศรัสเซียแล้วก็ไม่มีที่ใดลงโทษคนงานแบบนี้ การที่เป็นดังนี้ก็แปลว่าราษฎรทุกคนถูกทำโทษจำคุกตลอดชีวิต ให้ทำงานหนักทุกคนเท่านั้นเองนั้นใช่ไหม

นายปรีดี เสนอ

เค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ พุทธศักราช.....

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ พุทธศักราช.....

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ ตั้งแต่วันที่ประกาศใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาติเป็นต้นไป ให้รัฐบาลมีอำนาจประกอบเศรษฐกิจ คือ

ประดิษฐกรรมทั้งหลาย ไม่ว่าการประดิษฐ์นั้นจะเป็นการกสิกรรม หรืออุตสาหกรรมใด ๆ ตลอดจนการขนส่งและจำหน่าย (ปริวรรตกรรม) ทั้งสิ้น เว้นไว้แต่การประกอบเศรษฐกิจซึ่งรัฐบาลได้ให้สัมปทานแก่เอกชน ก็คงให้เอกชนมีอำนาจกระทำได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. การทำเหมืองแร่ ป่าไม้ และการประกอบการอันเป็นสาธารณูปโภค รัฐบาลได้ให้สัมปทานหรืออาชญาบัตรไปแล้วในเวลานี้

๒. โรงงานของเอกชนที่ได้ตั้งอยู่แล้วในเวลานี้ รัฐบาลจะผ่อนผันให้ตั้งได้โดยออกสัมปทานให้

๓. ห้างร้านค้าขายของเอกชนต่างด้าว ซึ่งมีสัญญาทางพระราชไมตรีเป็นพิเศษกับประเทศไทย

๔. การประกอบเศรษฐกิจอื่น เช่น การพาณิชย์ อุตสาหกรรม กสิกรรม ซึ่งเอกชนได้ขออนุมัติหรือสัมปทานเป็นราย ๆ ไป เมื่อได้แสดงให้เป็นที่พอใจแก่รัฐบาลว่าการประกอบอาชีพอิสระนั้น ได้ผลเพียงพอที่ผู้ประกอบจะเลี้ยงชีวิตไปได้ตลอดตามเงื่อนไขอื่น ๆ ซึ่งจะได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดไว้โดยคำนึงถึงเศรษฐกิจแห่งชาติ

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๔๖) พระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ

พระราชบัญญัตินี้ก็เช่นเดียวกัน ข้าพเจ้าไม่ยอมให้ประกาศในนามของข้าพเจ้าเลย

(ข้อ ๔๗)

มาตรา ๓ นี้แปลว่า รัฐบาลห้ามมิให้ราษฎรทำนา ทำสวน โดยลำพังหมด การอาชีพทางนี้รัฐบาลจะแย่งราษฎรทั้งหมดอันเป็นการตัดสิทธิอย่างน่าอนาถใจ บัญญัติข้อนี้เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรง ราษฎรจะได้รับทุกข์อย่างหนัก ข้าพเจ้าไม่เห็นความยุติธรรมที่ใดเลย ที่รัฐบาลจะทำความเจริญให้แก่ราษฎร โดยนำความลำบากมาสู่ราษฎร ดังนี้ความเจริญสุขเช่นนี้ไม่เคยพบ สุขก็มีแต่พวกที่จะกวบคุมกิจการเท่านั้น ไม่ใช่สุขทั่วไป ถ้าจะให้ความสุขกับราษฎรแล้ว ทำไมไม่ทำโดยวิธีสั่งสอนโดยออกเงินให้เขากู้ และวิธีอื่นซึ่งไม่เป็นวิธีตัดสิทธิที่เขามีมาชั่วปู่ ชั่วย่า ถ้าดังนี้ไม่ใช่การกดขี่แล้วอะไรจะเป็น ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการกดขี่อย่างมหานรกทีเดียว

(ข้อ ๔๘) การให้สัมปทานโรงงานต่าง ๆ

การให้สัมปทานโรงงานต่าง ๆ ก็คือจะคิดบีบคั้นทีละเล็กละน้อย โดยการเก็บภาษีและคอยจับผิด ในที่สุดก็ล้มไปเอง หรือรวบรวมเข้ารัฐบาล โดยหาว่าผิดสัญญาตามแบบรัสเซียเท่านั้น

(ข้อ ๔๙) ห้างร้านคนต่างด้าวที่มีทางพระราชไมตรี

การที่คนต่างประเทศจะมาตั้งร้านนั้นก็คงไม่สะดวก เพราะเขามีรัฐบาลของเขาช่วยคุ้มครองอยู่ คนไทยเสียอีกหาที่คุ้มครองไม่ได้เลย เพราะรัฐบาลกลับกลายเป็นอริศัตรูไปเสีย ดังการที่อาจเป็นไปดังกล่าวข้างต้น ในที่สุดก็จะเห็นว่า การเป็นไทยนั้นเลวที่สุด สู้การเป็นคนต่างชาติแม้แต่พลเมืองของจีนก็ไม่ได้ เพราะเป็นไทยนั้นถูกตัดสิทธิหมด แต่เป็นคนต่างประเทศกลับสบาย และต้องเป็นการเสียใจที่สุดที่ต้องเป็นดังนี้ด้วยเหตุอย่างเดียว คือ นำความเจริญมาให้ผู้ชำนาญการเศรษฐกิจต่าง ๆ เท่านั้น

(ข้อ ๕๐) การให้สัมปทานสำหรับการเศรษฐกิจอื่น ๆ

ตามความในบัญญัติข้อนี้ปรากฏว่า ถ้าไทยจะทำอะไรแล้วต้องพิสูจน์ตัวเองเสียก่อนว่าตนจะทำอะไร ถ้ารัฐบาลเห็นควรจึงอนุญาต ส่วนชาวต่างประเทศนั้นจะทำอะไรก็ได้ไม่มีข้อห้าม ทั้งนี้แสดงว่าคนไทยไม่ได้รับความเสมอภาคเสมอหน้ากับคน

ต่างประเทศเลย คนไทยนั้นมีสิทธิในการเลี้ยงชีวิตเลวกว่าคนต่างชาติ ที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยเสียอีก การพิสูจน์ไม่มีใครจะพิจารณาให้ถูกต้องได้ว่า ผู้ใดจะอดตายหรือไม่แค่ไหน บัดนี้ก็ไม่มีใครอดตายสักคน แล้วรัฐบาลจะเอาอะไรไปอ้าง ใครบ้างที่จะยอมบอกได้ว่าเขาเลี้ยงตัวเขาไม่ได้ นอกจากพวกที่สิ้นคิดหมดมานะ ความภูมิใจในการเป็นมนุษย์ ทางที่ถูกแล้วควรให้ราษฎรพิสูจน์ต่อรัฐบาลว่า เขาเลี้ยงตัวไม่ได้ จึงจะเหมาะกว่า และรัฐบาลรับคนเหล่านี้ไปตั้งให้เป็นข้าราชการอยู่ตามสหกรณ์ที่จัดขึ้นก็แล้วกัน อย่าลืมว่าคนเรานั้นไม่ชอบเวอร์กเฮาส์ เราชอบเสรีภาพ

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดิน

มาตรา ๔ ให้รัฐบาลมีอำนาจซื้อบรรดาที่ดินทั้งหลาย นอกจากที่อยู่สำหรับครอบครัวของเอกชน และนอกจากที่ดินซึ่งเอกชนได้รับอนุญาต หรือสัมปทานให้ประกอบการเศรษฐกิจในที่ดินนั้น

บรรดาที่ดินรกร้างว่างเปล่าซึ่งยังไม่อยู่ในครอบครองของผู้ใดนั้น ผู้ใดจะขอครอบครองหรือมีกรรมสิทธิในที่ดินเหล่านั้นไม่ได้ นอกจากจะได้รับสัมปทานจากรัฐบาล

มาตรา ๕ ในการกำหนดราคาที่นั้น ให้เจ้าของที่ดินและรัฐบาลต่างฝ่ายต่างตั้งอนุญาโตตุลาการฝ่ายละหนึ่งคนและรวมกันตั้งผู้ชี้ขาดหนึ่งคน การกำหนดราคาที่ดินนั้นต้องไม่เกินกว่าที่เป็นอยู่ ณ วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๑) หมวดที่ ๑ ว่าด้วยการจัดซื้อที่ดิน

มาตรา ๔ การบังคับซื้อที่ดินทำการกสิกรรมนั้นเป็นการไม่ถูก เพราะเป็นการตัดสิทธิไม่ให้ราษฎรทำนา สัมปทานที่ให้ไปแล้วก็จัดการบังคับซื้อเสียภายหลังอีกในไม่ช้า ซึ่งเป็นวิธีการที่รัสเซียทำกับพวกคูลักในประเทศรัสเซีย พวกคูลักนั้นรัสเซียก็อนุญาตให้ทำนาโดยอิสระเหมือนกัน แต่ถ้านาใดเจริญ หรือรัฐบาลขาดอาหารที่จะจ่ายแจกในสหกรณ์แล้ว ก็จัดการเก็บภาษีเป็นสิ่งของ (อินกาย) และจับผิดต่าง ๆ ในสัมปทาน และในที่สุดก็ถูกเนรเทศไปในที่กันดาร หรือเกณฑ์เข้าสหกรณ์ซึ่งเป็นคุก อันตั้งอยู่นอกคุกนั้นเสีย นาที่เจริญโดยมากที่รัสเซียนั้นเป็นนาของพวกคูลัก ไม่ใช่นาของพวกสหกรณ์เลย

นายปรีดี เสนอ

มาตรา ๖ ในการชำระราคานั้น ให้รัฐบาลจ่ายเงินตราหรือใบกู้ให้แก่เจ้าของที่ดินยึดถือไว้ตามราคาที่ดินซึ่งรัฐบาลซื้อ ใบกู้นั้นให้กำหนดดอกเบี้ยตามอัตราดอกเบี้ยธนาคารในขณะตกลงที่ซื้อขาย แต่ไม่ให้เกินร้อยละ ๑๕ ต่อปี ซึ่งเป็นอัตราสูงสุดในเวลานี้

ผู้ที่ถือใบกู้ยังมีสิทธิที่จะได้รับเงินปันผลอีกโสดหนึ่ง จากผลที่สหกรณ์อันรับโอนที่ดินของตนได้ทำประโยชน์ตามส่วนที่รัฐบาลจะกำหนดไว้

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๒)

มาตรา ๖ การซื้อให้ราคาด้วยใบกู้ ถ้าใบกู้มีราคาแลกเปลี่ยนได้จริง ๆ ก็ไปได้ แต่ถ้ารัฐบาลซื้อที่มากมายเช่นนี้แล้ว เมื่อไรจึงจะใช้เงินเขาคืนได้ แต่อย่างไรก็ยังดีกว่ารีบเอาเฉย ๆ และอย่างไรเสียก็คงไม่มีอันที่จะได้เงินสดในการขายเป็นแน่

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการจัดหาเงินทุนและเครดิต

มาตรา ๗ ให้รัฐบาลจัดหาทุนและเครดิต เพื่อประกอบการเศรษฐกิจดังต่อไปนี้

๑. โดยเก็บภาษีมรดก

๒. โดยเก็บภาษีรายได้ของเอกชน

๓. โดยเก็บภาษีทางอ้อมในยาสูบ ไม้ขีดไฟ เกลือ ฯลฯ

๔. โดยบังคับให้นักเลงการพนัน ซึ่งปรารถนาเล่นการพนันมาขึ้นทะเบียนรับใบอนุญาตประจำตน และเสียค่าจดทะเบียนเป็นงวด ๆ ตามชนิดของการพนันซึ่งตนปรารถนาจะเล่น และห้ามมิให้จดทะเบียนบุคคลซึ่งในขณะใช้พระราชบัญญัตินี้เล่นการพนันไม่เป็น นอกจากการเสียค่าทะเบียนประจำตัวแล้ว การเล่นทุก ๆ คราวจะต้องได้รับอนุญาต และค่าธรรมเนียมอีกต่างหากทุกคราว

๕. ออกใบกู้ เพื่อคนที่มั่งมีภายในพระราชอาณาจักรซื้อใบกู้ โดยรัฐบาลเอาโรงงานหรือทรัพย์สินอื่นเป็นประกัน

๖. ออกสลากกินแบ่ง

๗. กู้เงินจากธนาคารชาติ

๘. กู้เงินจากต่างประเทศ

๙. ตกลงหาเครดิตกับบริษัทที่จำหน่ายเครื่องจักรกลกับต่างประเทศ เพื่อส่งเงินเป็นงวด ๆ

. พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๓) หมวดที่ ๒ ว่าด้วยการจัดหาเงินทุนและเครดิต

มาตรา ๗ ภาษี การเก็บภาษีนั้นมีขีดที่สุดเหมือนกัน และการเก็บภาษีนี้ถ้าเก็บเกินไปก็ทำให้การทำมาหากินล้ม เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าวิธีที่รัฐบาลจะริบของนั้นไม่มีอะไรดีเท่ากับริบเอาด้วยการเก็บภาษี

การเก็บภาษีการพนันอย่างเก็บกับคนสูบฝิ่นนั้น ถ้าทำได้ก็นับว่าเก่ง เพราะการปราบปรามการพนันนั้นไม่ง่ายอย่างการปราบฝิ่น ฝิ่นนั้นคนไม่สูบทั่วไป แต่การพนันคนเล่นทั่วไป การคำนวณว่าจะได้เงินเดือนนี้นั้น ใครก็คำนวณได้ไม่ยาก เพราะเป็นจริงในกระดาษ ไม่เชื่อก็ลองดู อย่างไรเลยก็ไม่ได้เงินอย่างที่คิดคำนวณนั้นเป็นแน่ ถ้าจะได้สัก ๒๐ เปอร์เซ็นต์ของจำนวนนั้นก็นับว่าเก่งเสียแล้ว

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยธนาคารชาติ

มาตรา ๘ ให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ โดยเอาเงินทุนสำรองของรัฐบาลและเงินที่จะกู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคารแห่งชาติ ให้ธนาคารแห่งชาติกระทำกิจการเหมือนดังธนาคารทั้งหลาย และให้มีอำนาจออกธนบัตร โดยโอนกรมเงินตราในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมาอยู่ในธนาคารแห่งชาติ โอนคลังจังหวัดต่าง ๆ ในเวลานี้เป็นสาขาของธนาคารแห่งชาติในจังหวัดต่าง ๆ

มาตรา ๙ ธนาคารแห่งชาติจำต้องให้รัฐบาลกู้เงินตามที่รัฐบาลต้องการ ตามกำลังของธนาคารแห่งชาติ

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๔) หมวดที่ ๓ ว่าด้วยธนาคารชาติ

มาตรา ๘ ธนาคารแห่งชาติ การกู้เงินนั้นได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า กู้ได้หนเดียว ผลสุดท้ายของธนาคารแห่งชาตินี้ก็จะหมุนอะไรไม่ได้เลย เพราะหมุนมากนัก

เครื่องมันก็คลอนหมด ในที่สุดก็พากันล่มไปตาม ๆ กัน นอกจากนั้นจะต้องออกพระราชบัญญัติอีกฉบับหนึ่ง คือห้ามคนไทยนำเงินไปฝากต่างประเทศด้วย เพราะธนาคารชาติที่หมุนเงินดังนี้ มันเป็นการน่าเชื่อได้ยากว่าจะอยู่ได้ไม่ล่ม คนก็คงเอาเงินไปฝากที่ธนาคารอื่นหมด

อย่าลืมว่าโภคทรัพย์ของเรานั้นมีอยู่ ๒,๕๐๐ ล้านบาทเท่านั้น เราจะไปรีดมาอย่างไรจึงจะได้เงินทุนเกินกำลังที่โภคทรัพย์นั้นมีอยู่

(ข้อ ๕๕)

มาตรา ๙ การที่รัฐบาลกู้เงินได้ตามใจชอบนี้เองที่จะเป็นเหตุให้ธนาคารง่อนแง่นคลอนแคลน

นายปรีดี เสนอ

รัฐบาลจะจัดให้มีเศรษฐกิจใดบ้างในประเทศป้องกันการปิดประตูค้า

รัฐบาลจะถือหลักว่า จะต้องจัดการกสิกรรมทุกอย่างให้มีขึ้น ซึ่งในที่สุดประเทศไม่จำเป็นจะต้องอาศัยต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อป้องกันภยันตรายอันเกิดจากการปิดประตูค้าได้ เมื่อเรามีสิ่งที่ต้องการภายในประเทศครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แม้จะต้องถูกปิดประตูค้าก็ไม่เป็นการเดือดร้อนอันใด ผู้ที่หลงเชื่อในลัทธิอาดามสมิทว่า ประเทศต่าง ๆ จะต้องถูกแบ่งแยกการงานกัน ประเทศใดทำการกสิกรรมก็ทำแต่กสิกรรม ไม่ต้องประกอบอุตสาหกรรมนั้น ความจริงเป็นหลักที่ดี ในเมื่อประเทศต่าง ๆ สุจริตต่อกัน ไม่มีการปิดประตูค้าหรือกำราคาแกล้งกัน แต่ในปัจจุบันนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่

ความเห็นนักเศรษฐกิจวิทยาเยอรมัน

เราต้องดำเนินตามหลักของนักเศรษฐกิจวิทยาของเยอรมันผู้หนึ่ง ชื่อ ลิสต์ ซึ่งแสดงความเห็นว่าเยอรมันต้องทำตนให้เป็นรัฐบาลบริบูรณ์เสียก่อน กล่าวคือ มีอุตสาหกรรม กสิกรรม ศิลปวิทยาให้พร้อมบริบูรณ์ และเมื่อได้เป็นเช่นนั้นแล้วจะมีการแข่งขันในระหว่างประเทศนั้น ก็ควรจะมีการแข่งขันในระหว่างนี้กันทั่วประเทศเยอรมัน การที่รัฐบาลจัดทำได้ผลดีเพียงใด เช่น การรถไฟ เป็นต้น และในปัจจุบันนี้เองประเทศเยอรมันที่เห็นว่าบ้านเมืองจะสุขสมบูรณ์ได้ก็แต่รัฐบาลเป็นผู้ประกอบเศรษฐกิจ จึงได้มอบตำแหน่งรัฐบาลให้แก่ฮิตเลอร์ ซึ่งฮิตเลอร์เป็นผู้นิยมในลัทธิที่รัฐบาลจัดการทำเศรษฐกิจเอง

ในอังกฤษมีท่านแม็คโดนาล ในประเทศฝรั่งเศสมีท่านดาลาดิเอร์ เป็นหัวหน้าในรัฐบาล ท่านเหล่านี้ดำเนินในลัทธิอย่างไร ก็ย่อมทราบกันอยู่แล้วว่าดำเนินลัทธิที่ต้องการ

ให้ราษฎรทำร่วมกันกับรัฐบาล และต้องการประกันของรัฐบาลอินชัวรันสโซเชียลไม่มากก็น้อย

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๖) รัฐบาลจัดให้มีเศรษฐกิจใดบ้างในประเทศ ป้องกันการปิดประตูค้า

การที่จะป้องกันการปิดประตูค้าก็เป็นการดีอยู่ แต่ถ้าจะพูดถึงความจำเป็นแล้วว่าเราควรจะกลัวการปิดประตูค้าแล้วหรือไม่ ก็จะต้องตอบว่าไม่กลัวเลย การปิดประตูค้านี้ ถ้าใครจะทำกับประเทศไทยแล้ว ก็เป็นการโง่ของผู้นั้น เพราะจะมาเสียเงินทำเช่นนั้นทำไม มีวิธีอื่นที่จะบังคับให้ประเทศไทยต้องยอมจำนนได้ถมเถไป มีอาทิเช่น ส่งเรือรบซึ่งมีเครื่องบินบรรทุกอยู่เสร็จเข้ามากับเรือครูเซอร์ บรรทุกทหารมาขึ้นที่กรุงเทพฯ ก็คลุมกรุงเทพ ฯ อยู่แล้ว ทุกวันนี้เราย่อมรู้ดีว่า เพื่อนบ้านเขาไม่ชอบวิธีการเศรษฐกิจแบบนี้ ถ้าเราทำขึ้นเมื่อใดก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่า เขาจะไม่ส่งคนของเขาเข้ายึดทรัพย์สินของเราดังกล่าวแล้ว กว่าเราจะมีกำลังพอที่จะกันการปิดประตูค้าได้ บ้านเมืองเราก็หมดไปเสียแล้ว โดยแม้แต่บานประตูก็คงจะทำไม่ได้ทัน เพราะฉะนั้นการกลัวที่จะปิดประตูค้านี้เป็นการกลัวที่หาเหตุไม่ได้ เป็นการเอาอย่างประเทศรัสเซียเท่านั้น เพราะประเทศรัสเซียกลัวการปิดประตูเป็นอันมาก ที่รัสเซียกลัวเช่นนี้ก็เพราะว่าตนทำตัวของตัวเองเป็นเอาท์ลอว์ของโลก และกลัวใครเขาจะมาแกล้ง การที่ใครจะแกล้งรัสเซียหรือบังคับให้รัสเซียต้องยอมแพ้ได้นั้น ไม่มีหนทางใดกระทำได้สะดวกเท่ากับการปิดประตูค้า เพราะถ้าจะยกทหารไปปราบก็คงสิ้นเปลืองเงินมากกว่าการปิดประตูค้า เพราะรัสเซียเป็นประเทศใหญ่ รัสเซียมองเห็นอันตรายทางนี้จึงต้องป้องกันการปิดประตูค้า มีผู้เขียนมิได้นึกถึงฐานะของประเทศไทยเรา มัวไปหลงเสียว่าเหมือนกับรัสเซียเสียหมด เขาจะทำอะไรก็ไปคัดลอกเขามาโดยมิได้ไตร่ตรองให้สมเหตุสมผลเท่านั้น จึงได้คิดจะป้องกันการปิดประตูค้าในประเทศไทยบ้าง ซึ่งถึงจะป้องกันสักเท่าใด ก็ไม่มีใครเขามาทำเช่นนั้น เขามีวิธีอื่นถมไป เพราะเมืองเรานิดเดียวเท่านี้ และสภาพก็เหมาะที่จะทำการรุกรานด้วยกำลังทหารได้คล่องแคล่ว เพราะไม่มีเครื่องป้องกันการรุกรานอย่างง่ายนี้เพียงพอ ยังจะมัวไปคิดการป้องกันปิดประตูค้าทำไมให้ป่วยการ คล้ายกับวางขวากขวางประตูบ้านกันขโมย แต่นอนเปิดหน้าต่าง ๒ บานเต็มที่ ดังนี้ขโมยอะไรจะดันเข้าทางประตู ปีนขึ้นทางหน้าต่างขโมยของเอาเสียมิดีกว่าหรือ

นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยจะเป็นรัฐบริบูรณ์ไปนั้นยังสงสัย เพราะเราขาดของดิบในการทำอุตสาหกรรม เราขาดทั้งเหล็กและถ่านหินที่จะทำการดังนี้ กว่าจะจัดการได้ก็คงกินเวลา ๑๐๐ ปี

การที่ยกตัวอย่างว่า อังกฤษ เยอรมันนี ฝรั่งเศส จะทำดั่งนี้หมดนั้นก็ยังไม่จริง มิสเตอร์แม็คโดนาล ฮิตเลอร์ และดาลาดิเอร์ อาจได้คิดถึงสิ่งเหล่านี้ก็อาจเป็นได้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าใครเริ่มทำการเหล่านี้เลย แม็คโดนาลเองนั้นดูเหมือนจะเลิกเอาเสียด้วยซ้ำ ส่วนฮิตเลอร์นั้นเดินแบบฟาสซิสม์มากกว่า และก็ได้ข่าวว่าทำการปราบคอมมิวนิสต์อย่างเต็มที่ ดาลาดิเอร์นั้นก็ยังไม่ปรากฏว่าทำอะไรดังนี้ อย่างไรก็ดีแม้ว่าประเทศทั้ง ๓ นี้เขาจะดำเนินการตามนี้ เขาก็คงไม่กระทำไปด้วยการบังคับราษฎรดังที่มีอยู่ในโครงการนี้ ประเทศเหล่านี้เขามีเครื่องจักรเครื่องมือพร้อมบริบูรณ์แล้ว ตลอดจนคนที่ชำนาญ ถ้าเขาจะทำจริง ๆ เขาก็มีโอกาสที่จะทำสำเร็จได้ดีกว่าเรามาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่ปรากฏว่าเขาจะทำแต่ถ้าผู้เขียนเชื่อว่าเขาจะทำกันแล้ว ก็ลองดูเขาทดลองต่อไปอีกมิดีกว่าหรือ จะรีบฮวบฮาบทำเป็นที่ ๒ รัสเซียทำไม รัสเซียเป็นพระบรมครูเองก็ยังไม่ปรากฏว่าได้ผลอย่างงาม ก็รอดูไปอีกสักหน่อยมิดีกว่าหรือ

นายปรีดี เสนอ

หมวดที่ ๔ ว่าด้วยแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ

มาตรา ๑๐ ให้มีสภาขึ้นสภาหนึ่ง มีหน้าที่จัดวางแผนเศรษฐกิจแห่งชาติ คือ กำหนดการประดิษฐกรรม ซึ่งจะเป็นการกสิกรรมและอุตสาหกรรมทั้งหลาย และการปริวรรตกรรม คือ การขนส่งและคมนาคม การจัดสร้างที่อยู่ให้แก่ราษฎรทั้งหลาย และจัดแยกการงานออกเป็นสหกรณ์ต่าง ๆ

มาตรา ๑๑ แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินี้ ให้กำหนดประมาณว่าในปีหนึ่งรัฐบาลจะทำได้อย่างไร และให้แจ้งผลการแห่งกระทำต่อมหาชนทุกสัปดาห์

มาตรา ๑๒ ในระหว่างที่ใช้แผนเศรษฐกิจแห่งชาตินั้น ถ้ามีเหตุจำเป็นต้องแก้แผนเพราะรัฐบาลจัดหาทุนและแรงงานไม่ได้ตามกำหนดก็ดี หรือรัฐบาลมีทุนและงานเพิ่มขึ้นก็ดี ให้กรรมการสภาแผนเศรษฐกิจแห่งชาติประชุมกันแก้แผนนั้น แล้วแจ้งผลให้มหาชนทราบ

มาตรา ๑๓ แผนเศรษฐกิจแห่งชาติจะเริ่มใช้ในเขตใดให้ประกาศเป็นราย ๆ ไป และให้ชี้แจงถึงที่ดินและเงินทุน แรงงานของข้าราชการและกรรมกร และผู้ชำนาญการพิเศษว่าเพียงพอประการใด

หมวดที่ ๕ กรรมสิทธิของเอกชน

มาตรา ๑๔ ให้เอกชนมีกรรมสิทธิในสังหาริมทรัพย์ทั้งหลาย ซึ่งเอกชนนั้นหามาได้

มาตรา ๑๕ บรรดาผู้ที่คิดประดิษฐ์วัตถุสิ่งใดได้ ซึ่งเข้าลักษณะที่จะเป็นกรรมสิทธิในการค้า ก็ให้ผู้นั้นมีกรรมสิทธิในการนั้น บุคคลนั้นจะขอสัมปทานประกอบการนั้นเอง หรือขายต่อรัฐบาล หรือจะร่วมกับรัฐบาลในการประดิษฐ์ก็อาจทำได้ตามใจสมัคร

ประกาศมา ณ วันที่.....พุทธศักราช.....เป็นปีที่.....

พระบรมราชวินิจฉัย

(ข้อ ๕๗) หมวดที่ ๕ กรรมสิทธิของเอกชน

มาตรา ๑๔ นี้แปลว่าจะห้ามมิให้ราษฎรมีสิทธิในที่ดินเลย ใครจะซื้อที่ดินอีกย่อมไม่ได้ เพราะบัญญัติข้อนี้ห้ามชัดเจนว่าไม่ให้ถือกรรมสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ได้ ดังนี้แปลว่าอะไร ไม่แปลว่าตัดกรรมสิทธิ ตัดเสรีภาพของราษฎรจริงดังกล่าวข้างต้น บัญญัติข้อนี้ที่ผู้เขียน ๆ มาโดยไม่ต้องสงสัย

นายปรีดี เสนอ

คำอธิบายเค้าร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจ

ก. ทั้งนี้เพื่อไม่กระทบกระเทือนรุนแรงต่อเอกชนที่ประกอบอาชีพของตน โดยเศรษฐกิจได้

ข. ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้กระทบกระเทือนชาวต่างประเทศ

ค. เพื่อเปิดโอกาสให้เอกชนที่รังเกียจในการเป็นข้าราชการ ที่จะทำการของตนเอง

ง. การบังคับซื้อที่ดินในเวลานี้ก็มีอยู่แล้ว เช่น การทำถนน ทางรถไฟ ฯลฯ ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันนี้ถือว่าถนน ทางรถไฟ ฯลฯ เท่านั้นที่เป็นสาธารณูปโภค แต่ตามเค้าโครงการนี้เราถือว่าการประกอบเศรษฐกิจเป็นสาธารณูปโภค เพราะถ้ารัฐบาลไม่จัดจะเป็นอันตรายต่อราษฎร

จ. ภาษีมรดกนี้ไม่ใช่จะอิจฉาคนมั่งมี เป็นเพราะตามหลักนั้นคนที่มั่งมีได้สะสมเงินทองไว้ เงินทองนั้นได้มาก็โดยอาศัยราษฎรร่วมกัน และผู้มั่งมีได้ไว้โดยทางตรงและ

ทางอ้อม การกำหนดภาษีมรดกนั้น ถ้าผู้มั่งมีมากจนเหลือเฟือ ควรเก็บให้มาก (ซุปเปอร์แท็ก) คนชั้นกลางจึงผ่อนผันเก็บแต่น้อย ทั้งนี้เพื่อมิให้กระทบกระเทือนผู้มั่งมีเกินไป

ฉ. ภาษียาสูบและไม้ขีดไฟนี้ ทำให้ประเทศฝรั่งเศสมีรายได้ใช้หนี้เยอรมันเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๐ ได้รวดเร็ว และเงินฝรั่งเศสมีฐานะดีขึ้นก็เพราะภาษีจำพวกนี้ ในเมืองเราถ้าสมมุติว่ามีคนสูบบุหรี่เป็น ๑ ล้านคน เราเก็บภาษีทางอ้อมในการจำหน่ายวันละ ๑/๑๐ สตางค์ ซึ่งไม่รู้สึกมากนัก ก็คงได้เงินเพิ่มขึ้นอีกกว่า ๓ ล้านบาท แต่การผูดขาดโมโนโปลี่ภาษียาสูบเกี่ยวกับสัญญาทางพระราชไมตรี ฉะนั้นเราอาจดำเนินนโยบายในการเก็บภาษีร้านจำหน่ายยาสูบ และโรงทำยาสูบโดยระวังมิให้เสียเปรียบยาสูบต่างประเทศที่นำเข้ามา

ช. เกลือก็หาทางเก็บภาษีทางอ้อมได้ โดยรัฐบาลรับซื้อเกลือตามอัตราที่กำหนดไว้ แล้วในการจำหน่าย รัฐบาลจะจำหน่ายเองหรือผูกขาด สมมุติว่าในการนี้รัฐบาลได้ภาษีราษฎรคนหนึ่งวันละ ๑/๑๐ สตางค์ ๑ ปีก็ได้เงินกว่า ๓ ล้านบาท

ซ. ผู้ที่เป็นนักเลงการพนันในเวลานี้ จะพยายามหาวิธีไม่ให้เล่นด้วยการห้ามขาดนั้นย่อมเหลือวิสัย คือ คงลักลอบเล่น ส่วนผู้ที่เล่นเป็นอยู่แล้วก็คงเล่นได้ แต่ต้องมาขึ้นทะเบียนคล้าย ๆ กับผู้ติดฝิ่น ค่าธรรมเนียมอาจเก็บเป็นงวด ๆ เช่นงวดละ ๑ บาท ปีหนึ่งมี ๕ งวด สมมุติว่าคนเล่นการพนันมี ๑ ล้านคน ปีหนึ่งคงเก็บค่าอนุญาตประจำตัวไว้ได้ ๕ ล้านบาท และเก็บทุก ๆ คราวที่เล่น เช่นตำบลหนึ่งย่อมต้องมีการเล่นไพ่ไม่ต่ำกว่า ๒ วงต่อ ๑ วัน ตำบลในพระราชอาณาจักรมี ๕,๐๐๐ ตำบล ต้องมีการขออนุญาตเล่นไพ่ ๑๐,๐๐๐ วง ถ้าค่าอนุญาตวงละ ๕ บาท คงได้เงินวันละ ๕๐,๐๐๐ บาท ปีหนึ่งคงได้เงินราว ๑๘ ล้านบาท การเล่นการพนันนี้ควรกำหนดเวลาใหม่ไม่ให้เสียเวลาทำงาน ที่กำหนดเดิมแต่เที่ยงจนถึง ๒ นาฬิกานั้น จับหลักอะไรไม่ได้ ความจริงควรกำหนดระหว่าง ๑๖ นาฬิกาถึง ๒๒ นาฬิกา ส่วนเวลาอื่นผู้เล่นการพนันต้องทำงาน ไม่เสียงาน ไม่เสียในทางเศรษฐกิจ

และการพนันชนิดนี้ต้องจำกัดให้น้อยลงทุกที และต้องป้องกันคนชั้นหลังไม่ให้เล่นเป็น ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะนิยมการพนัน

ฌ. ในเรื่องนี้เราต้องการประสานกับคนมั่งมี ไม่ประหัตประหารคนมั่งมี

ญ. สลากกินแบ่งหรือลอตเตอรี่ แม้เป็นการพนันมีการเสี่ยงโชค แต่ผู้เสี่ยงได้เสียแต่น้อย เช่นปีหนึ่งมีลอตเตอรี่ ๓๐ ครั้ง ๆ ละ ๑ ล้านบาท ก็คงได้เงินที่หักไว้เป็นส่วนของรัฐบาลหลายล้าน และราษฎรคนหนึ่งเสี่ยงโชคครั้งหนึ่งราว ๒๐ ถึง ๕๐ สตางค์

การจัดให้มีสลากกินแบ่งนี้ คนไทยบางคนเกรงจะถูกติฉินนินทาว่าจัดให้เล่นการพนัน แต่ขอให้ดูตัวอย่างในประเทศฝรั่งเศสว่า ใบกู้ (เครดิตแนชั่นแนล) ซึ่งต้องการเงินไปสร้างบ้านเมืองที่หักพังในสงคราม ก็เป็นใบกู้ชนิดที่ออกลอตเตอรี่ให้แก่ผู้ถือด้วย ในอังกฤษเองมีสนามม้า คนอังกฤษที่นิยมแข่งม้ามีจำนวนไม่น้อย แต่เราไม่ประสงค์ให้เลยไปถึงนั่น เราประสงค์มีแต่ลอตเตอรี่ ซึ่งราษฎรเสียเงินคนละน้อย ๆ แต่มีโอกาสได้เงินมาก

ฎ. ธนาคารแห่งชาติจะช่วยรัฐบาลได้มาก เพราะเงินภาษีอากรที่ค้างอยู่ในคลังจังหวัดก็จะนำมาหมุนได้ นอกจากนั้นเงินเดือนที่ข้าราชการเหลือฝากไว้ในธนาคารก็จะหมุนได้เช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้นมีวิธีการหลายอย่างที่รัฐบาลจะกู้เงินธนาคารแห่งชาติได้

ฏ. นอกจากนี้แผนในทางปกครองก็ต้องอนุโลมตามแผนเศรษฐกิจแห่งชาติด้วย

พระบรมราชวินิจฉัย

สรุปความ

เรื่องที่ได้พิจารณามาแล้วนี้ย่อมเป็นความเห็นส่วนตัวของข้าพเจ้า ซึ่งจะเป็นการถูกต้องหรือไม่นั้นก็เป็นแต่ความคิดของข้าพเจ้าเท่านั้น การที่จะรู้ว่าใครเป็นคนถูกหรือผิดก็ต้องทดลองดูเท่านั้นจึงจะเห็นได้ แต่มีข้อสำคัญอันหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนอย่างไม่ต้องเป็นสิ่งสงสัยเลยว่า โครงการนี้นั้นเป็นโครงการอันเดียวอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐฯ หรือหลวงประดิษฐฯ จะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้ง ๒ นี้เหมือนกันหมด เหมือนกันจนรายละเอียดเช่นที่ใช้และรูปของวิธีการกระทำ จะผิดกันก็แต่รัสเซียนั้นแก้เสียเป็นไทย หรือไทยนั้นแก้เป็นรัสเซีย ถ้าสตาลินเอาอย่างหลวงประดิษฐฯ ข้าวสาลีแก้เป็นข้าวสาร หรือข้าวสารแก้เป็นข้าวสาลี รัสเซียเขากลัวอะไร ไทยก็กลัวอย่างนั้นบ้าง รัสเซียเขาหาวิธีตบตาคนอย่างไร ไทยก็เดินวิธีตบตาคนอย่างนั้นบ้าง

สภาบำรุงเศรษฐกิจของรัสเซียก็มี และในโครงการของเรา มีโครงการภาคที่ ๑ ที่ ๒ ของหลวงประดิษฐฯ นั้น ตรงกับโครงการเศรษฐกิจอันใหม่ และโครงการ ๕ ปี นิวอิคโคโนมิคโปลีซีไฟว์เยียรแพลนของรัสเซียทุกอย่างไป และขั้นที่ ๓ นั้นก็คือ การเปลี่ยนสภาพประเทศไทยให้กลายเป็นคอมมิวนิสต์อย่างแท้จริงอย่างรัสเซีย ความข้อนี้มีข้อพิสูจน์อยู่อย่างชัดเจนในร่างพระราชบัญญัติการประกอบเศรษฐกิจ ในข้อนี้ไม่ยอมให้ราษฎรมีสิทธิในอสังหาริมทรัพย์ ก็เมื่อโครงการอย่างเดียวกับที่ใช้อยู่ในประเทศรัสเซียดังกล่าวแล้ว ถ้ารัฐบาลเรารับดำเนินการกระทำทุกอย่างไปโดยตลอด ก็เปรียบ

เหมือนรัฐบาลเราช่วยให้สมาคมเทอร์ตอินเตอรเนชั่นแนลที่มีความประสงค์จะเปลี่ยนโลกให้กลายเป็นคอมมิวนิสต์นั้น ดำเนินการไปถึงจุดประสงค์ได้โดยง่าย เพราะการที่เราจะดำเนินการตามนั้นนั้นโดยไม่ต้องสงสัยเลยว่า ในที่สุดเราจะกลายเป็นคอมมิวนิสต์ไปอย่างแน่นอน การเป็นคอมมิวนิสต์นี้เป็นเพราะการเศรษฐกิจเป็นไปในทางคอมมิวนิสต์ ไม่ได้กล่าวความว่ารัฐบาลจะจัดทำให้ผู้หญิงเป็นของกลางดังที่ว่ากัน แต่อย่างไรก็ดี ประเทศไทยจะต้องกลายเป็นคอมมิวนิสต์ประเทศนับเป็นที่ ๒ ของโลกรองจากประเทศรัสเซีย การที่ไทยจะได้ตำแหน่งอันนี้นั้นไม่มีใครจะดีใจเท่ากับรัสเซียและสมาคมเทอร์ตอินเตอรเนชั่นแนล แต่ส่วนประเทศอื่น ๆ แล้วเขาคงไม่พอใจเลย ความไม่พอใจที่เขาแสดงต่อรัสเซียเวลานี้มีเท่าใด เราก็ย่อมเห็นประจักษ์ชัดเจนแล้ว เราจะอยากให้เขาไม่พอใจในเมืองเราดังนั้นหรือ การที่จะแก้ตัวว่า การทำดังนี้ ถ้าเราไม่ได้ไปรบกวนใครเป็นการทำภายในประเทศของเราเอง และไม่มีข้ออันใดที่ชี้ชักในชั้นต้นว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น ย่อมไม่มีประโยชน์ เพราะทุกชาติยิ่งเพื่อนบ้านของเราแล้วเขาไม่โง่เลยจะตบตาเขาเล่นไม่ได้กล่อง ๆ เป็นแน่ เพราะความจริงที่เขาเห็นว่าเราเดินอย่างรัสเซียนั้นก็พอที่จะทำให้เขาเข้าใจแล้วว่าเราจะกลายเป็นอะไรไปในที่สุด มิไยเราจะบอกว่าเราไม่เป็นคอมมิวนิสต์ให้คอแทบแตก เขาก็ไม่เชื่อเราเลย ก็เมื่อเขาไม่เชื่อเราดังนี้ก็จะเป็นภัยมากกว่าที่จะเป็นคุณตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในเรื่องที่เราอาจถูกบุกรุกให้เป็นการเสียอิสรภาพได้ เราจะมัวพูดว่าไม่กลัวนั้นเป็นการพูดอย่างผู้หญิงที่เป็นฮีสทีเรียเท่านั้น เพราะใคร ๆ ก็ย่อมเห็นได้ชัดเจนว่า ประเทศไทยมิได้มีฐานะเหมือนรัสเซียในการป้องกันภัยภายนอก รัสเซียใหญ่กว่าไทยมากนัก ใครจะไปทำอะไรก็ยากดังกล่าวมาแล้ว ก็เมื่อการเป็นเช่นนี้จะเป็นการสมควรแล้วหรือที่เราจะยอมสละความเป็นเอกราชของเราเพื่อให้เป็นที่พอใจประเทศรัสเซียชาติเดียว โครงการอันนี้นั้นอย่าว่าแต่จะทำเลย ถึงแม้จะได้ประกาศออกไปให้ตลอด ๓ ภาครวมทั้งคำชี้แจงนี้เท่านั้นก็ตาม คนจะเริ่มตกใจกันเป็นอันมากถึงเกิดความไม่ปกติได้ แล้วก็ผลร้ายอาจมีมากดังนี้ แล้วเราจะทำทำไม เวลานี้วิธีการที่จะทำอย่างอื่นก็พอทำได้ไปก่อนอีก ในขณะนี้มี อาทิเช่น คิดพยายามชักชวนให้ราษฎรเข้าตั้งสหกรณ์ดำเนินการดังที่ใช้กันอยู่ที่ประเทศเดนมาร์ก เป็นต้น มีผู้กล่าวกันว่า ถ้าเราไม่มีโครงการเศรษฐกิจเสียเร็ว ๆ แล้ว เราคงแพ้ในการสงครามเศรษฐกิจเป็นแน่ เพราะราษฎรของเราไม่ใคร่ทำการค้าเอง แต่บัดนี้ฐานะประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว มีราษฎรซึ่งเป็นชั้นขุนนางหรือเจ้านายที่ถูกปลดจากราชการเป็นจำนวนมาก กำลังจะก่อการทำมาหากินเอง แต่ยังมัววิตกกันอยู่อย่างเดียวว่า รัฐบาลจะไม่ยอมให้ตนไปทำการค้าขาย

อิสระ ถ้าขืนไปทำเข้ากายหลังอาจเสียหายได้เปล่า ๆ ก็ได้ เพราะฉะนั้นในขณะนี้ข้าพ-เจ้ายังไม่เห็นด้วยกับโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐฯ ในขณะนี้ให้รัฐบาลดำเนินการบำรุงเศรษฐกิจไปในทางส่งเสริมช่วยแนะนำ เช่น ส่งเสริมผู้ที่ประสงค์จะตั้งโรงงานโดยไม่เก็บภาษีมากเกินไปจนอยู่ไม่ติด แต่รัฐบาลก็ควรจะต้องระวังอย่าให้ผู้ที่ตั้งโรงงานเอาเปรียบคนงานเกินไปในทางที่ผิด และนอกจากนั้นก็จัดการแนะนำให้ราษฎรเข้าร่วมมือกันทำสหกรณ์ใกล้ไปในทางที่ทำอยู่ในเดนมาร์ก และตั้งนาของรัฐบาลรับคนที่ไม่มีงานทำ และคนอื่นที่สมัครเข้าไปทำงาน แสดงตัวอย่างวิธีทำนาอย่างดี และจัดการบำรุงในทางการค้าขายอื่น ๆ ก็น่าจะดีอยู่ หรือจะคิดแก้ไขอย่างใดบ้างให้เหมาะแก่โอกาสก็ควร

แต่ในส่วนโครงการเศรษฐกิจแบบหลวงประดิษฐ ฯ นี้ ควรเลิกล้มความคิดเสีย เพราะแทนที่จะนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ของประเทศชาติบ้านเมืองดังกล่าวนั้น จะกลายเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า จนเป็นความหายนะถึงแก่ความพินาศแห่งประเทศ และชาติบ้านเมืองอันเป็นมรดกที่เราคนไทยได้รับมาแต่บรรพบุรุษ

ประชาธิปก

(ลับ)

ง. รายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณา เค้าโครงการณ์เศรษฐกิจแห่งชาติ

ณ วังปารุสกวัน
วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

ผู้ที่เข้าประชุม คือ

(๑) หลวงคหกรรมบดี
(๒) หลวงเดชสหกรณ์
(๓) หลวงเดชาติวงศ์วรารัตน์
(๔) นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช
(๕) นายทวี บุณยเกตุ
(๖) นายแนบ พหลโยธิน
(๗) หลวงประดิษฐมนูธรรม
(๘) นายประยูร ภมรมนตรี
(๙) พระยามโนปกรณ์นิติธาดา
(๑๐) นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน
(๑๑) นายวิลาศ โอสถานนท์
(๑๒) พระยาศรีวิสารวาจา
(๑๓) หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ
(๑๔) หลวงอรรถสารประสิทธิ์

เปิดประชุมเวลา ๘.๒๐ นาฬิกา

หลวงประดิษฐมนูธรรม แถลงว่า ก่อนที่จะมาชี้แจงในที่นี้ ได้ประชุมผู้เริ่มก่อการครั้งหนึ่งแล้ว และทำเรื่องขึ้นเสนอรัฐมนตรี ๆ จึงตั้งกรรมานุการชุดนี้ให้พิจารณา การโต้เถียงนั้นอาจใช้ถ้อยคำรุนแรงไปบ้าง เมื่อเป็นคำแสลงโดยบังเอิญก็ต้องขออภัย หัวข้อสำคัญในการประชุมวันนี้เนื่องจากหลัก ๖ ประการที่ได้ประกาศไว้ในข้อ ๓ มีใจความอยู่ ๓ ประการ ในการบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ คือ จะจัดการมิให้ราษฎรอดอยาก จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการณ์เศรษฐกิจแห่ง

ชาติ ในการจัดการไม่ให้ราษฎรอดอยากนั้น ต้องจัดให้มีความเป็นอยู่พอควร หางานให้ราษฎรทำเหมือนกับพวกเราที่อยากทำงาน ข้อความละเอียดมีอยู่ในหนังสือนี้แล้ว แต่เราไม่ทำโครมครามทีเดียว จะทำตามกำลังของเรา ข้อความที่เป็นตัวเลขบางตอนจะถือเคร่งครัดไม่ได้ เป็นการอุปมาพอเป็นเค้าโครงเท่านั้น โครงการณ์นี้ไม่ใช่หลักคอมมูนิสต์ เรามีทั้งแคบปิตอลลิสต์และโซเชียลิสต์รวมกัน ถ้าหากพวกคอมมูนิสต์มาอ่านจะติเตียนมากว่ายังรับรองพวกมั่งมีให้มีอยู่ ความนี้กล่าวแล้วว่า ตัวเลขนั้นเป็นการอุปมาเท่านั้น หน้าที่ของเราในที่นี้ก็คือ จะรับโปลิซีนี้หรือไม่ เมื่อรับแล้วจึงเรียกผู้ชำนาญมาทำการพิจารณาให้ละเอียดในภายหลัง

นายทวี บุณยเกตุ เสนอว่า

ในการที่จะพิจารณาเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจฉะบับนี้ ข้าพเจ้าขอชี้แจงและสนับสนุนข้อความของหลวงประดิษฐมนูธรรม เพื่อเป็นแนวทางที่จะพิจารณาต่อไป

ถ้าเราอ่านดูแต่เพียงเผิน ๆ โดยมิได้ไตร่ตรอง หรือคิดให้ซึ้ง หรือมีใจลำเอียงไปในลัทธิใดลัทธิหนึ่ง ก็จะเห็นว่าโครงการณ์ฉบับนี้ส่อไปในทางเป็น Communist หรือ Socialist แต่ถ้าเราจะพิจารณาถึงวิธีการให้ละเอียดไปสักหน่อยแล้วจะเห็นได้ว่าในวิธีการของโครงการณ์อันนี้ เราไม่ได้ริบทรัพย์ใคร เราไม่ได้เอาเงินของราษฎรมาแบ่งปันกัน เราไม่ได้เอาผู้หญิงมาเป็นของกลาง เราไม่ได้บังคับหรือเกณฑ์คนทั้งหมดให้มาทำงานให้แก่สหกรณ์ของเรา เราไม่ได้เกณฑ์คนให้มาเป็นทาส เพราะฉะนั้นจะเรียกว่าหรือเหมาเอาว่า โครงการณ์อันนี้จะมีวิธีการเป็น Communist หรือ Socialist อย่างไรได้ ความประสงค์ของรัฐบาลก็คือ ต้องการให้ราษฎรทุกคนและทุกชั้นได้รับประกันจากรัฐบาลโดยร่วมกันทำ และโดยการควบคุมของสหกรณ์ เราไม่ต้องการให้คนทุกคนเป็นทาสของสหกรณ์ โดยการเลิกการทำมาหากินส่วนตัว แต่เราต้องการให้ผู้ที่มีกำลังทรัพย์ที่ได้ทำมาหากินอยู่ก่อนแล้วคงดำเนินการต่อไป หรือผู้ที่สามารถจะทำมาหากินส่วนตัวได้ ก็ให้กระทำไป เราจะช่วยแต่ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาล หรือคนจนกับพวกที่ไม่มีงานทำ ที่ไม่มีที่อยู่ที่อาศัย และที่ได้รับทุกข์ลำบากเท่านั้น หาได้พาดพิงไปบังคับคนที่มั่งมีดั่งในบางประเทศได้ทำกันอยู่ไม่ เพราะถ้าคนจนเหล่านี้ไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลแล้ว ใครเล่าจะเป็นผู้ช่วย ความหายนะต้องมาสู่อย่างแน่นอน ธรรมะของคนจะต้องเสียไปโดยไม่ต้องสงสัย และความไม่สงบสุขจะต้องบังเกิดขึ้นแก่ประเทศเป็นแน่

ไม่ควรวิตกที่สหกรณ์จะไม่มีคนทำงาน เพราะเวลานี้คนว่างงานมีอยู่มาก เมื่อ

เรารับรองว่าจะให้ความสุขแก่เขาเช่นนี้แล้ว ใครเล่าที่ไม่อยากจะมีความสุข ใครเล่าที่ไม่อยากมีเงิน และใครเล่าที่อยากอดตาย

พูดกันอย่างง่าย ๆ การที่จะตั้งเป็นสหกรณ์เช่นนี้ก็ไม่ผิดอะไรกับบริษัทหรือห้างร้านที่ทำการค้าขายใหญ่ ๆ ถ้าจะมีผู้เถียงว่ารัฐบาลไม่ควรทำการค้าเองแล้ว ก็เหตุไฉนเล่ารัฐบาลจึงสร้างทางรถไฟ รัฐบาลจึงสร้างโรงไฟฟ้า รัฐบาลจึงทำประปา รัฐบาลจึงต้มเหล้า ต่าง ๆ เหล่านี้เสียเองเป็นต้น โดยไม่ยอมให้ราษฎรทำ การที่จะตั้งสหกรณ์นี้ นอกจากจะช่วยเหลือพวกชาวนาที่ยากจนแล้ว สหกรณ์ยังช่วยเปิดเมือง และบำรุงความเจริญของประเทศอีกด้วย ในผลกำไรที่ได้จากสหกรณ์นี้เอง

วิธีการโดยย่อของโครงการณ์อันนี้ก็คือ รัฐบาลจะซื้อที่นาจากเจ้าของที่ดินโดยออกใบบอนด์และให้ดอกเบี้ยตามสมควร การที่ต้องการเนื้อที่เป็นจำนวนมากและเป็นผืนเดียวกันนี้ ก็เพื่อสะดวกในการปกครองและในการประกอบการกสิกรรม เช่น การไถ การคราด การทดน้ำ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อสหกรณ์ได้เนื้อที่นาตามจำนวนที่ต้องการแล้ว สหกรณ์ก็ประกาศรับกรรมกร หรือที่หลวงประดิษฐมนูธรรมเรียกว่าข้าราชการเฉพาะผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือจากรัฐบาล กับผู้ที่ไม่มีอาชีพอย่างอื่น คือพวกที่เบียดเบียนเขากิน แต่จะไม่บังคับผู้ที่มั่งมีและผู้ที่ไม่ประสงค์จะทำงานให้แก่สหกรณ์ในเมื่อเขาหางานหรืออาชีพอื่นทำได้ คือเขาจะไปประกอบอาชีพส่วนตัวก็ได้สุดแต่ความพอใจของตน

การบังคับให้คนที่ไม่มีข้าวกินให้มีข้าวกิน บังคับให้คนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยให้มีบ้านอยู่อย่างสบาย บังคับให้คนที่เกิดทุกข์ได้ยากให้มีความสุข เหล่านี้ ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นของเสียหายอะไร เรื่องเช่นนี้ พระยารัชฎา (คอซิมบี้) ก็ได้เคยใช้บังคับคนในความบังคับบัญชาของท่านทางมณฑลปักษ์ใต้มาแล้ว และปรากฏว่าได้ผลดีจนบัดนี้ ก็มีผู้นึกถึงบุญคุณ อนึ่ง การประกาศรับสมาชิกสหกรณ์นี้ก็เท่ากับสหกรณ์จ้างมาทำงานให้สหกรณ์ โดยให้เงินเป็นรายเดือนหรือรายปี ซ้ำยังจะได้ส่วนแบ่งในกำไรของสหกรณ์อีกด้วย เช่นเดียวกับงานของห้างหรือของบริษัทต่าง ๆ ส่วนเงินจ้างที่สหกรณ์จะวางอัตราลงไปนั้นคงทำได้ดังนี้ ให้สอบสวนดูถึงกำลังแรงงานของชาวนาคนหนึ่งที่มีร่างกายอ่อนแอที่สุด ที่ขี้เกียจที่สุด และที่โง่ที่สุด ว่างานชิ้นหนึ่ง ๆ ที่สหกรณ์จะให้ทำนั้นจะต้องสิ้นเวลาแรงงานเท่าใด และจะคุ้มกับราคาเงินเท่าใด ดูพอที่เงินที่ได้นั้นจะมาใช้จ่ายในสิ่งที่จำเป็นเพื่อยังชีวิตของตน เช่นค่าอาหาร และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น เมื่อทราบอัตราและได้วางไว้ลงไปเป็นที่แน่นอนแล้ว เราก็ไม่ต้องเสียเวลาที่จะคอยควบคุม ส่วน

คนงานใดที่ทำงานเสร็จก่อน คนงานนั้นก็ได้เปรียบในการที่จะได้พักผ่อน หรือใช้เวลาที่เหลือไปทำงานให้แก่สหกรณ์เพื่อหารายได้งอกเงยขึ้นอีก ด้วยวิธีเช่นนี้ก็จะเป็นการย้อมน้ำใจให้คนที่ทำงานดีได้ทำงานเต็มตามความสามารถอยู่ในตัว เมื่อผลประโยชน์ที่ได้จากการกระทำเท่าใด ผลประโยชน์นั้นเป็นของสหกรณ์ทั้งสิ้น สหกรณ์เป็นผู้ขนและสหกรณ์เป็นผู้ขาย เมื่อได้เงินมาเท่าใดเหลือจากเงินเดือนแล้ว ก็หักกำไรไว้แบ่งออกเป็นส่วน ๆ คือ ไว้เป็นทุนสำรองบ้าง เป็นทุนที่จะเปิดการสมาคมและความเจริญของสหกรณ์บ้าง คิดเฉลี่ยให้แก่พวกสมาชิกสกรณ์บ้าง

ส่วนเงินที่จะจ่ายเป็นเงินเดือนหรือเงินปีของสมาชิกสหกรณ์นั้น ถ้าจะคิดดูให้ดีแล้วก็จะไม่เป็นตัวเงินจริงเท่าใดนัก เพราะเป็นเงินที่หักกลบลบหนี้และหมุนเวียนอยู่เสมอ คือ โดยที่สหกรณ์วางกฎข้อบังคับว่า สมาชิกสหกรณ์ทุกคนจะต้องซื้อของจากสหกรณ์ โดยที่สหกรณ์ขายให้ด้วยราคาย่อมเยาที่สุด เมื่อการณ์ปรากฏดั่งนี้แล้ว ก็ไม่น่าจะมีข้อวิตกอันใดในความสำเร็จของโครงการณ์อันนี้ ซึ่งจะนำมาซึ่งความสุขและความปลอดภัยของราษฎรชาวนาไทยที่ยากจนทั้งหลาย

นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน ตามหนังสือโครงการณ์เท่าที่ข้าพเจ้าได้อ่านนั้นเป็นหนังสือ ideal ข้าพเจ้าก็นิยมหลักนี้ แต่การทำนั้นอีกอย่างหนึ่งซึ่งต้องวิเคราะห์ details เป็นเรื่อง ๆ ไป หลักการใหญ่ที่รัฐบาลเก่าทำหรือซึ่งชุดนี้ทำก็ดี แม้เขาจะไม่ได้ระบุชื่อแต่ความจริงเป็นแบบโซเชียลลิสต์ ที่จริงหลักการก็ควรเป็นเช่นนั้น เพราะแคบปีแตลลิสต์เป็นชาวต่างประเทศส่วนมากในปรินซิเปิลซ์ ข้าพเจ้าไม่คัดค้านแต่ยังขาดรายละเอียด คือวิธีปฏิบัติ

หลวงประดิษฐมนูธรรม ตามหลักของข้าพเจ้านั้นเป็นลัทธิผสมหลายอย่างที่ได้เลือกคัดเอาที่ดีมาปรับปรุงให้สมกับฐานะของประเทศสยาม แต่เหตุสำคัญอาศัยหลักโซลิดาริสต์ ไม่ใช่คอมมูนิสต์ คือถือว่ามนุษย์ที่เกิดมาย่อมต้องเป็นเจ้าหนี้และลูกหนี้ต่อกัน เช่น คนจนนั้นเพราะฝูงชนทำให้จนก็ได้ คนเคยทอผ้าด้วยมือ ครั้นมีเครื่องจักรแข่งขัน คนที่ทอด้วยมือต้องเลิก หรือคนที่รวยเวลานี้ไม่ใช่รวยเพราะแรงงานของตนเลย เช่น ผู้มีที่ดินมากคนหนึ่งในกรุงเทพฯ ซึ่งแต่เดิมมีราคาน้อย ภายหลังที่ดินมีราคาแพงสร้างตึกสูง ๆ ดั่งนี้ ราคาที่ดินแพงขึ้นเนื่องจากฝูงชน ไม่ใช่เพราะการกระทำของคนนั้น ฉะนั้นจึงถือว่ามนุษย์ต่างมีหนี้ตามธรรมจริยาต่อกัน จึงต้องร่วมกันประกันภัยต่อกันและร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจ

หม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ คนที่มีที่ดินรวย ๆ มีไม่กี่คน

หลวงประดิษฐมนูธรรม คนของเราเวลานี้เปรียบเหมือนเด็ก รัฐบาลต้องนำโดยบังคับในทางตรงหรือในทางอ้อม ให้ขะมักเขม้นประกอบการเศรษฐกิจ ถ้าเราคงทำตามแบบเก่า การเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะเราไม่ทำสาระสำคัญคือแก้ความผิดเคืองของราษฎร แบบที่เราจะเดินนั้นต้องเดินอย่างอาศัยหลักวิชา อาศัยแผน อาศัยโครงการณ์ วิธีโซเชียลิสต์เป็นวิธีวิทยาศาสตร์โดยแท้ รับรองความเห็นหม่อมเจ้าวรรณ ฯ ว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองคราวนี้ไม่ใช่ coup d' etat เป็น revolution ในทางเศรษฐกิจ ไม่ใช่ในทางการปกครองซึ่งเปลี่ยนจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายคนเท่านั้น

นายพลเรือโท พระยาราชวังสัน โครงการณ์ของหลวงประดิษฐมนูธรรมไม่เป็นลัทธิอันหนึ่งอันใดแน่ อยากจะทราบว่าถือหลักอะไร

หลวงประดิษฐมนูธรรม ไม่ถือหลักอะไรโดยเฉพาะ อะไรดีก็เลือกเอามา

พระยาราชวังสัน การพูดถึงโซเชียลิสต์ทั้งหมดนั้นอาจยาวเกินไป แต่ขอแบ่งพูดย่อ ๆ ได้ว่าเป็น สเตตโซเชียลิสต์ (State-Socialist) อย่างหนึ่ง กับคอมมูนิสต์อีกอย่างหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าอยากรับรองลัทธิของชาร์ลจิด คือเดินแบบโคออปเปราตีฟต่าง ๆ

พระยาทรง ฯ อยากได้ฟังความเห็นต่าง ๆ ของหลาย ๆ ท่าน และของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา มีอะไรบ้าง อยากขอฟัง

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา เอาไว้ภายหลัง

หลวงประดิษฐมนูธรรม ว่ายังมีรายละเอียดเรื่อง National Bank และอื่น ๆ อีกมาก แต่ต้องรับโปลีซีเสียก่อน โปลิซีของข้าพเจ้านั้นเดินแบบโซเชียลิสต์ผสมลิเบราล

หม่อมเจ้าสกล ฯ ตามโครงการณ์ดูเหมือนผู้เสนออาศัยหลัก surplus-value คือคนทำที่ดินไม่ได้ค่าของที่ดินเต็มที่ แต่เห็นว่าชาวนาได้ค่าที่ดินเต็มที่แล้ว และเรื่องว่าคนไทยยากจนนั้น หมอซิมเมอรแมนได้สำรวจกล่าวว่า ความเป็นอยู่ของเมืองไทยนั้นดีกว่าชาวอินเดียและจีนตั้งสองเท่า และ surplus-value ทางภาคอุดรนั้นตกแก่คนพื้นเมืองเป็นส่วนมาก

หลวงประดิษฐ ฯ ในเรื่องที่ดินนี้ การอธิบายข้าพเจ้าไม่ได้อาศัยหลัก surplus-value ของคาร์ลมาร์กซ์เลย แต่อาศัยหลักที่ว่า แรงงานของคนไทยเสียเปล่าไปปีหนึ่ง

มาก ๆ จะทำอย่างไรจึงจะใช้แรงงานให้เป็นประโยชน์ ส่วนที่ว่าชาวอินเดียและจีนนั้นความเป็นอยู่ต่ำ เราดีกว่าเขานั้น ถ้าพูดเช่นนั้นเท่ากับเรายอมรับว่าอยู่อย่าง พรีมีติฟ (primitive) ดีกว่า ความจริงดีเหมือนกัน ถ้าเราจะถอยหลังเข้าคลอง ให้คนมีความต้องการเพียงผ้าที่ปิดร่างกายนิดหน่อยเหมือนคนป่า เท่าที่ราษฎรมีในเวลานี้ดีมากกว่าคนป่าแล้ว และถ้ากลับเป็นคนป่าเราไม่ต้องทำอะไรมาก ปัญหามีอยู่ว่าเรากลับเป็นคนป่านั้นต้องการกันหรือไม่ เวลานี้มนุษย์สัมพันธ์กันมาก เราต้องเทียบฐานะของเรากับประเทศที่เจริญแล้ว จึงจะเห็นว่าเราแร้นแค้นเพียงใด เราต้องพยายามทำให้ถึงเขา

หม่อมเจ้าสกล ฯ ก็เป็นห่วงเวลาที่เหลือของคนงานต่าง ๆ เหมือนกัน แต่แม้จะเป็นเวลาว่างหกเดือนก็เป็น leisure ของเขา ก็เป็นการดีใช่ไหม ที่จะปล่อยให้มีเวลาพักมาก ๆ

หลวงประดิษฐ ฯ ถ้าเราจะพูดถึงความสุขส่วนตัวของราษฎร ถ้าไม่ให้ทำงานเลยยิ่งชอบใจ คือปล่อยให้เป็นป่าเถื่อนไม่ต้องทำอะไรเช่นคนป่า แต่เห็นว่าถ้าพิจารณาถึงประโยชน์ของประเทศแล้ว การว่างงานเกินไปใช้ไม่ได้ คือเราจะถูกรุกรานในทางเศรษฐกิจมากขึ้นทุกที

หม่อมเจ้าสกล ฯ ยอมรับหรือไม่ว่าการมีเวลาว่างงานเป็นของดี

หลวงประดิษฐ ฯ ว่าไม่ยอมรับ เพราะถ้าเช่นนั้นเราก็ไม่มีโอกาสที่จะเทียมหน้าต่างประเทศเขา

หม่อมเจ้าสกล ฯ อยากจะให้เดินแบบคอมโปรไมส์ (compromise) คือร่วมกับพวกแคบปิแตลลิสต์

หลวงประดิษฐ ฯ หลักโครงการณ์ของข้าพเจ้านี้ไม่ขัดกับแคปปิตอลลิสต์เลย เดินคู่กันไปแท้ๆ เราต้องการให้มีทุน เราต้องอาศัยทุนของพวกมั่งมีในนี้และต่างประเทศ

หม่อมเจ้าสกล ฯ ตามรูปที่อ่านนั้นไม่เป็นแนวทางพอ ต้องแสดงไปเป็นลำดับ

หลวงประดิษฐ ฯ โครงการณ์เสนอเพื่อให้รับรองโปลิซีเท่านั้น เมื่อรับรองโปลิซีแล้ว การที่จะดำเนินต่อไปนั้น ต้องเรียกผู้ชำนาญมาภายหลัง

หม่อมเจ้าสกล ฯ ตามความเห็นของนายซิมเมอรแมน ข้าพเจ้ายังพอใจอยู่ เราค่อยทำค่อยไปก็ได้

หลวงประดิษฐ ฯ ว่าข้าพเจ้าไม่ใช่คนกรุงเทพ ฯ จึงรู้หัวอกของคนบ้านนอกเป็น

อย่างดี โดยได้รับความลำบากยากจน เพื่อนในหัวเมืองยังยากจนอีกมาก นายซิมเมอรแมนไม่เคยอยู่อย่างคนยากจนในเมืองไทย ผู้ที่ไม่เคยประสบแล้วจะรู้สึกอย่างไรได้ สำรวจที่ไหนเจ้าหน้าที่ก็เตรียมผัดหน้าไว้รับ แม้ข้าราชการในกรุงเทพ ฯ ออกไปก็ไม่เห็นของจริงแท้ และทั้งตนเองก็สบายไม่เคยทุกข์ร้อนเหมือนชาวนาที่ทนทุกข์อยู่ในเวลานี้

หม่อมเจ้าสกล ฯ พรีมีตีฟนั้นแล้วแต่ความเคยชิน หากว่าเคยอยู่อย่างไรก็ชินอย่างนั้น ไม่รู้สึกลำบาก จึงอยากให้เคารพในกรรมสิทธิ์ของบุคคลให้มาก

หลวงประดิษฐ ฯ โครงการณ์นี้เราก็เคารพกรรมสิทธิ์ของเอกชนเหมือนกัน เช่นที่ ๆ เป็นบ้านอยู่เราไม่เข้าเกี่ยวข้อง เว้นแต่ในที่ ๆ จำเป็น การที่ต้องรวมนี้ก็เพราะที่ดินของเจ้าของต่าง ๆ มีเป็นหย่อม ๆ ไม่สะดวกแก่การควบคุมและทางวิทยาศาสตร์ จึงต้องรวมให้เป็นผืนเดียวกัน

หม่อมเจ้าสกล ฯ ว่า เราเข้าใจเอาเองว่าที่ดินนั้นมีเป็นหย่อม ๆ ยกตัวอย่างเมืองสุพรรณ ไม่แน่ว่าของใครมีเท่าไร เพราะยังไม่ได้สำรวจ ปัญหาสำคัญในเรื่องนี้จึงมีในเรื่องวิธีการที่จะรวมที่ดิน

หลวงประดิษฐ ฯ ว่า ปัญหาเรื่องรายละเอียดเอาไว้ทีหลัง แต่พฤติการณ์มีอยู่ชัดว่าที่ดินในเมืองไทยมีอยู่เป็นหย่อม ๆ การรวมกันได้ผลดีในทางวิทยาศาสตร์ เราจะทำอย่างไรจึงจะให้รวมกันได้ หลวงเดชสหกรณ์เอง แต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเคยถูกถามความเห็นก็เสนอให้ริบทรัพย์ แต่ข้าพเจ้าว่าให้เดินสายกลาง คือซื้อเอาโดยออกใบบอนด์ให้ และในที่นี้ใครมีปรินซิเปิลซ์อย่างไรก็ให้แสดง รายละเอียดนั้นขอให้พูดภายหลัง

หม่อมเจ้าสกล ฯ การรวมที่ดินและรวมแรงเพื่อการกสิกรรมนั้นเห็นด้วย

พระยาศรีวิสารวาจา ว่า จะสมมติว่าหลักนี้เป็นหลักใหญ่ และรายละเอียดเป็นหลักย่อยนั้นไม่เห็นด้วย เราต้องดูว่าจะทำอะไรบ้าง กิจการที่ทำทุกอย่างเป็นหลักใหญ่ทั้งนั้น

หม่อมเจ้าสกล ฯ ว่า หลักนี้ไม่มีใครคัดค้าน และตามที่ถือว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นใช้ได้ดีในเมืองไทยในการรวมที่ดิน

หลวงประดิษฐ ฯ หลักนี้วิเศษจริงแสดงว่าที่ดินเป็นของรัฐ

หม่อมเจ้าสกล ฯ ว่า นโยบายเรื่องที่ดินนั้นควรแยกออกจากนโยบายอื่น ๆ

พระยามโนปกรณ์ ฯ ถามว่า นโยบายแรกนั้นคือที่ดินกสิกรรมใช่ไหม

หลวงประดิษฐ ฯ นั่นเป็นแต่ส่วนหนึ่ง

พระยามโนปกรณ์ ฯ ถ้าเช่นนั้นนโยบายมีอะไร

หลวงประดิษฐ ฯ มีทั้งรัฐบาลจัดทำเองและเอกชนจัดทำ ไม่ใช่รัฐบาลจัดทำเองทั้งหมด เช่น การสัมปทานต่าง ๆ มีเหมืองแร่เป็นต้น ยังคงให้เอกชนจัดทำและเรื่องวิตกว่าเจ้าของที่ดินจะไม่พอใจนั้น ไม่น่าวิตกอย่างไร การออกกฎหมายบังคับซื้อนั้นเพื่อป้องกันคนเกเรและหน่วงไม่ขายหรือเกี่ยงเอาราคาแพงเท่านั้น

หม่อมเจ้าสกล ฯ บัดนี้ข้าพเจ้าเห็นด้วยให้รวมที่นอกเมืองเป็นที่กสิกรรม และยังเห็นต่อไปว่าควรรวมที่ในเมืองเป็นที่หัตถกรรมและที่อยู่ด้วย ควรจัดวางโปรแกรมไว้ว่าที่ใดเป็นที่หัตถกรรมและที่ใดเป็นที่กสิกรรม

การมีที่ดินเป็นหย่อม ๆ ข้าพเจ้าเห็นเป็นภัย ควรรวมเอามาทั้งหมดแปลนจึงจะครบรูปเรียบร้อย

หลวงเดชสหกรณ์ ปัญหาใหญ่เรื่องรวมที่ดินนั้นสำคัญอยู่ที่ว่าจะรวมด้วยวิธีไหนในหลักการนั้นเห็นด้วย หลักการเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ทุกข้อทุกระยะต้องดูว่าเราจะทำได้แค่ไหน โครงการณ์มีถึงการที่รัฐบาลทำการค้าขายเองด้วย จะกระทบกระเทือนถึงต่างประเทศมากไหม เช่น การค้าขายตกอยู่ในมือคนต่างประเทศส่วนมาก

หลวงประดิษฐ ฯ การที่เราไม่ทำนั้น ในต่างประเทศชอบมาก ข้าพเจ้ารับรอง แต่ถ้าเราจะทำแล้วเขาจะว่าอย่างไร

หม่อมเจ้าสกล ฯ เราต้องร่วมทำกับต่างประเทศไปก่อน แล้วโน้มเข้ามาหาจุดหมายของเรา ว่าจะเป็นโตยรัฐบาลทำเองหรือมีหุ้นส่วนอยู่ด้วยก็ตาม เช่นอย่างบริษัทไฟฟ้าเจรจากันง่าย

พระยาศรีวิสาร ฯ แต่เมื่อรัฐบาลทำเองจะทำอย่างไร

หลวงเดชสหกรณ์ ว่า ความมุ่งหมายต้องค่อยทำค่อยไป

หลวงประดิษฐ ฯ ว่า เราก็จะเดินรูปนั้น เราจะพยายามเจรจากับต่างประเทศจนกระทั่งไม่มีทาง จึงจะหาวิธีใหม่

พระยามโนปกรณ์ ฯ ถามหลวงคหกรรมบดีว่าเห็นอย่างไร

หลวงคหกรรม ฯ ในทางเศรษฐกิจต้องทำอย่างหลวงประดิษฐ ฯ มิฉะนั้นผลประโยชน์ก็คงตกอยู่แก่คนกลางทั้งหมด จะแก้ด้วยวิธีอื่นไม่ได้

พระยาราชวังสัน ฯ วิธีตัดคนกลางนั้นมีหลายวิธี เช่น แบบร้านสหกรณ์ต่าง ๆ

หลวงประดิษฐ ฯ ร้านสหกรณ์นั้นทำได้แต่ในเมืองอื่น เราตั้งขึ้นไม่สำเร็จ ชาวนาจะเอาเงินที่ไหนมาซื้อ เวลานี้ก็เป็นหนี้เจ๊กอยู่ท่วมตัว

พระยาราชวังสัน ฯ ว่า จะเอาอย่างไร วิธีร้านสหกรณ์นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าทำได้ แต่ขอสงวนไว้ก่อน

หลวงคหกรรม ฯ ว่า ต้องทำอย่างหลวงประดิษฐ ฯ คือ สหกรณ์อย่างครบรูป

พระยามโนปกรณ์ ฯ ถามนายวิลาศว่าเห็นอย่างไร

นายวิลาศ แถลงถึงวิธีการต่าง ๆ ที่ได้เคยทำอยู่ท้องนา และรับรองวิธีของหลวงประดิษฐ ฯ

พระยามโน ฯ ถามว่านายแนบเห็นอย่างไร

นายแนบ เห็นด้วยกับโครงการณ์ของหลวงประดิษฐ ฯ แต่ขอแก้เรื่องเงินเดือน

หลวงประดิษฐ ฯ เรื่องเงินเดือนเป็นแต่เพียงอุปมาจะใช้ได้จริงเมื่อโครงการณ์สำเร็จ และต้องแก้ไขให้ถูกต้อง

พระยามโน ฯ ถามหลวงเดชา ฯ ว่าจะว่าอย่างไร

หลวงเดชา ฯ ว่า เศรษฐกิจโดยทั่วไปนั้นข้าพเจ้าไม่มีความรู้ แต่เศรษฐกิจทางขนส่งแล้ว เช่น รถไฟเป็นต้น เมื่อรัฐบาลได้ลงทุนมาตั้ง ๒๐๐ ล้านแล้ว ถ้าปล่อยให้มีคนแข่งขัน รัฐบาลไม่ควบคุมเสียเอง ก็จะเก็บทุนไม่ขึ้นดั่งตัวอย่างในประเทศอังกฤษเวลานี้จะตายอยู่แล้ว ถึงแก่บริษัทรถไฟต้องเดินรถยนต์เองเพื่อแข่งขันกับบริษัทรถยนต์อื่นที่แข่งขันกับรถไฟ ในเรื่องนี้ก็ทำนองเดียวกันเราจึงต้องจัดเสียเอง ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับความคิดหลวงประดิษฐ ฯ

พระยาศรีวิสาร ฯ รถไฟที่หลวงเดชา ฯ ว่านั้นเป็นของรัฐอยู่แล้ว จะควบคุมเองก็เป็นของง่าย ไม่เหมือนเรื่องนี้

พระยามโน ฯ ถามหลวงเดชสหกรณ์ว่า จะว่าอย่างไร

หลวงเดชสหกรณ์ นั่นแหละเกี่ยวแก่รายละเอียดของการกระทำ

พระยาศรีวิสาร ฯ รับรอง และถามหลวงประดิษฐ ฯ ว่าความคิดมีอย่างไร

หลวงประดิษฐ ฯ ว่า หลักการก็คือรวมแรงรวมทุน รวมที่ดินกันมาทำ

พระยาศรีวิสาร[๑] ฯ ถ้าจะถือว่าเรารับรองหลักแล้วต้องเดินไปอย่างนี้ทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย ควรจะถือเป็นเพียงวัตถุที่ประสงค์แล้วพิจารณาว่าเราจะทำอะไรได้บ้าง เราต้องเดินเป็นขั้น ๆ ไป

ความจริงเราก็มีความคิดไปในทางโซเชียลิสต์ด้วยกันทุกคน ที่ต่างกันก็อยู่ในดีกรี

หม่อมเจ้าสกล ฯ ว่าข้าพเจ้าได้อ่านโครงการณ์แล้ว ชอบความเห็นของหลวงประดิษฐ ฯ มาก แต่ที่จัดให้หมอมีอาชีพอิสระนั้นข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย ข้าพเจ้าอยากจะเสนอให้เป็นหมอหลวงทั้งหมด

พระยาศรีวิสาร ฯ ว่า นั่นเป็นแต่รายละเอียด เราควรดูหลักใหญ่เสีย

หลวงเดช ฯ การแพทย์เท่ากับการประกันชีวิต ข้าพเจ้าเห็นด้วย เพราะในโรงงานต้องมีหมอคอยดูแลคนงาน เช่นเดียวกันการประกันอาชีพของคนงานตลอดจนจัดบ้านให้คนงานอยู่ รับลูกคนงานเข้าทำงานเพื่อช่วยพ่อเมื่อออกจากงาน คนงานย่อมได้รับความดูแลพอใจมาก ซึ่งเท่ากับโครงการณ์ของหลวงประดิษฐ ฯ

พระยามโน ฯ ถามว่า หลักของหลวงประดิษฐ ฯ นั้นเพื่อรวมทุน รวมที่ดิน รวมแรง และรัฐบาลเป็นผู้หาทุนประกอบเศรษฐกิจเสียเองใช่ไหม ข้อความเหล่านี้เป็นอันประกาศได้นะ

นายแนบ ถ้าประกาศก็ต้องประกาศเค้าโครงการณ์ทั้งหมด แต่ขอแก้เรื่องเงินเดือน

หลวงประดิษฐ ฯ ถ้าประกาศเท่าที่พระยามโน ฯ ว่า คนไม่ทราบรายละเอียดก็จะเข้าใจผิด และจะพากันใส่ร้ายโดยไม่เป็นธรรม

หลวงเดช ฯ วิธีรวมที่ดินของเราจะทำอย่างไร

หลวงประดิษฐ ฯ ก็ทราบแล้วว่าในเมืองอื่นบังคับทางตรงหรือทางอ้อม เช่นขึ้นภาษีที่ดิน ทั้งนี้เพื่อกันคนเกเร แต่ความเข้าใจนั้นส่วนมากต้องการขาย

---

[๑] ในรายงานที่ยังไม่ได้แก้ไขมีข้อความตอนนี้ที่แตกต่างออกไป คือ

"ถ้าเรารับรองหลักแล้วต้องเดินไปอย่างนี้ทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วย เราต้องเดินเป็นขั้น ๆ ไป ข้าพเจ้าเห็นว่าความคิดนี้เป็นความคิดโซเชียลิสต์" ดูใน ดร. เดือน บุนนาค, ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๙ ผู้รวบรวมขอขอบคุณ คุณกิตติรัตน์ ฮุนตระกูล ที่ได้กรุณาให้ยืมแฟ้มเอกสารเกี่ยวด้วยเรื่องนี้ ของพระยาศรีวิสารวาจา เพื่อเทียบเคียงรายงานการประชุม ฯ กับรายงานฉบับอื่น ๆ

พระยามโน ฯ ถามว่า รวมใจความในโครงการณ์ดั่งนี้ใช่ไหม ? รวมที่ดินโดยบังคับซื้อหรือสมัคร หรือบังคับทางอ้อม รัฐบาลเป็นผู้หาทุนโดยขึ้นภาษีทางอ้อม แล้วมีอะไรอีก

นายวิลาศ วิธีหาเงินนั้นมีละเอียดในหนังสือแล้ว

นายทวี ได้อ่านรายละเอียดวิธีหาทุนในโครงการณ์ให้ฟัง ๕–๖ อย่าง

พระยามโน ฯ การที่ยกเว้นให้เอกชนโดยรัฐบาลไม่จัดเองนั้นมีอะไรบ้าง

หลวงประดิษฐ ฯ ในโครงการเสนอข้อยกเว้นต่าง ๆ มีในหนังสือที่แจกแล้ว

พระยามโน ฯ แปลนเรื่องให้เงินเดือนนั้นเอาไหม

หลวงประดิษฐ ฯ นั่นเป็นขั้นสุดท้าย เมื่อโครงการเปิดเต็มที่แล้ว อันที่จริงเงินเป็นคะแนนเท่านั้น และเราจะต้องให้ราษฎรมีประกันในการดำรงชีวิตด้วย

พระยามโน ฯ เจ้าคุณทรง ฯ เห็นอย่างไร

พระยาทรง ฯ โครงนี้เป็นโครงมหึมาซึ่งจะสำเร็จได้ตั้ง ๕๐ หรือ ๑๐๐ ปี ถ้าเราตกลงจะไม่ประกาศจะได้ไหม เมื่อเราทำอะไรก็ทำไป พูดง่าย ๆ เรื่องรวมที่ดินอย่างเดียวรัฐบาลจะต้องใช้เงินมากมาย อีก ๒๐–๓๐ ปีก็ซื้อไม่หมด และการรวมแรงเราก็ยังไม่มีเงินจ่าย แต่นี่เราหวังอยู่ว่า เมื่อเราซื้อที่ดินหมดแล้วเราก็บังคับราษฎรได้เหมือนอย่างเจ๊ก จะให้ทำอะไรก็ได้ตามชอบใจเรา และมีความเห็นพระยาประเสริฐสงครามว่าที่ดินที่ว่างเปล่านั้นมากมาย คนว่างงานก็มากมาย เราจองที่ดินที่ว่างและเอาคนว่างงานไปบรรจุก็ช่วยคนไม่มีงานทำได้มาก เพียงเท่านี้ก็ทำไม่สำเร็จ เราอย่าประกาศดีกว่า

หลวงประดิษฐ ฯ การที่เราทำการเปลี่ยนแปลงคราวนี้ยังไม่แสดงพอว่า เราจะบำรุงเศรษฐกิจไปในทางใด มีคนหลายคนอยากทราบ เช่น พวกคณะชาติ การที่ทำอะไรปิด ๆ บัง ๆ นั้นทำให้คนระแวง และอาจเกิดผลร้ายได้ ดั่งเช่นพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ราษฎรส่งให้พระยาศรีวิสารวาจา แต่ไม่ประกาศให้ประชาชนทราบ จึงมีการเปลี่ยนการปกครองขึ้น อย่างเดียวกัน ถ้าเราได้ประกาศโครงการณ์ให้ทราบแล้ว เรื่องระแวงคงไม่มี เราประกาศให้ทราบทั้งโครงใหญ่ และทั้งการที่จัดเป็นลำดับ และบอกให้เขาทราบเป็นระยะทุกขั้นไป ชี้แจงผลที่ได้ทำทุกสัปดาห์

พระยาทรง ฯ ขออย่าได้ประกาศ เราทำอะไรก็ทำไป

หม่อมเจ้าสกล ฯ ถามว่า อายหรืออย่างไรจึงไม่กล้าประกาศ หลักโฆษณาข้าพเจ้า

เคยคิดไว้นาน เป็นของดี

พระยาทรง ฯ เห็นว่าการประกาศเป็นโทษ เช่นเพียงแต่ประกาศว่า เราจะซื้อที่ดินทั้งหมดก็ตกใจ

หลวงประดิษฐ ฯ ถูกแล้วถ้าประกาศสั้น ๆ เช่นนั้น แต่ถ้าประกาศใช้คำพูดให้เข้าใจ ชี้แจงจุดหมายคืออะไร เราจะทำเป็นระยะ ๆ อย่างไร คนคงเข้าใจ การเข้าใจผิดเป็นเพราะเราจัดเรื่องโฆษณาไม่ดี

พระยาทรง ฯ ราษฎร ๑๑ ล้านนั้นมีความเข้าใจเพียงไร

หม่อมเจ้าสกล ฯ วิธีโฆษณานั้นได้เตรียมวิธีไว้แล้ว ค่อย ๆ ทำความเข้าใจให้ราษฎรให้รู้หลักแล้ว แก้อุปาทานที่เข้าใจผิด ถ้าเราแปลนค่อยทำค่อยไปแล้ว เขาก็เข้าใจเอง และไม่น่ากลัวเกรงชาวต่างประเทศ เพราะถ้าเรารวมกำลังกันเป็นปึกแผ่นก็ไม่เห็นน่ากลัวอะไร แม้จะทำให้คนแก่ ๆ ตกใจบ้างก็ไม่เป็นไร

พระยาทรง ฯ เราประกาศแต่ในสิ่งที่เราทำได้จริง ๆ ที่ว่านี้ใน ๕—๑๐ ปี เพราะราษฎรใจร้อน

หลวงประดิษฐ ฯ การประกาศโครงการณ์แห่งชาตินั้นเท่ากับเราเพาะนิสัยให้รักชาติด้วย เพื่อให้พลเมืองกระตือรือร้นในความเจริญของชาติ

พระยาทรง ฯ เราประกาศเพียงในสิ่งที่ทำใน ๕ ปีหรือ ๑๐ ปี ไม่ดีหรือ เพราะตามโครงการณ์นี้อีก ๒๐๐—๓๐๐ ปีก็ไม่สำเร็จ ดูแต่รัฐบาลเก่าเขาปกครองมาตั้ง ๑๕๐ ปี โดยไม่มีโครงการณ์ก็ไม่เห็นเป็นอย่างไร เราประกาศเท่าที่ทำได้

พระยามโน ฯ ข้าพเจ้ารับรองในชั่วชีวิตของข้าพเจ้าว่าทำไม่ได้

หม่อมเจ้าสกล ฯ เจ้าคุณเชื่อมั่นเกินไป เวลานี้เศรษฐกิจตามลัทธิตึงเครียด (ลิเบราล) ในยุโรปนั้นทำให้เกิดความปั่นป่วนทั่วไปแล้ว วิธีโซเชียลิสต์จะเข้ามาแทนที่

หลวงประดิษฐ ฯ ตามที่ท่านสกล ฯ รับสั่งถูกต้อง มีผู้ทำนายว่าการต่อสู้ระหว่างคนต่างชั้นจะต้องเกิดมีขึ้นเมื่อมีความปั่นป่วนมากขึ้น คือ มีคนยากจนแร้นแค้น เราควรป้องกันเสียในชั้นต้น ถ้าเราไม่ประกาศให้เขาทราบให้หมด ถ้าคณะชาติทำการโฆษณาเป็นทางโซเชียลิสต์ เราก็แพ้เขา และป้องกันการเข้าใจครึ่ง ๆ กลาง ๆ

พระยาทรง ฯ ลองประกาศเป็นความคิดส่วนตัวของคนใดคนหนึ่ง เช่นของคุณหลวงเอง อย่าให้เป็นความคิดของรัฐบาลจะได้ไหม

หลวงประดิษฐ ฯ ถ้าเช่นนั้นก็ยิ่งดี ราษฎรจะได้เข้าใจกันเสียที ข้าพเจ้าไปที่ไหน มีแต่คนมาต่อว่าไม่เห็นทำอะไรกัน และข้าพเจ้ารับผิดชอบเมื่อประกาศไปแล้ว ให้ราษฎรด่าข้าพเจ้าเถิด

นายวิลาศ ขอเงินทำโฆษณานี้

หลวงประดิษฐ ฯ ได้เงินสำหรับโฆษณาก็ดี

พระยาทรง ฯ ได้

หม่อมเจ้าสกล ฯ เราจะโฆษณาไปทั้งหมดนี้ไม่ได้ ราษฎรไม่เข้าใจ

หลวงประดิษฐ ฯ ต้องแก้ถ้อยคำเสียใหม่ เพื่อความเข้าใจของราษฎร

พระยามโน ฯ เข้าใจว่าพวกเราส่วนมากในที่ประชุมนี้เห็นอย่างเดียวกับโครงการณ์ของหลวงประดิษฐ ฯ แต่ความเห็นของข้าพเจ้านั้นอีกอย่างหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าเป็นคนเคราะห์ร้ายด้วยเหตุ ๒ ประการ ข้าพเจ้าไม่ได้เรียนทางเศรษฐกิจ ประการหนึ่ง และอยู่ในฐานะที่ต้องมีความรับผิดชอบทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติ แต่ข้าพเจ้าเป็นคนมีความมั่นใจ มีหลายครั้งที่เราเห็นว่างานอย่างนี้ถูก แต่แล้วอาจกลับไปผิดได้ ความเห็นของข้าพเจ้าเวลานี้คือว่า เราทำไม่ได้ทั้งหมด ขาดผู้ชำนาญ ขาดประกันและขาดความนิยมของคนทั่วไป เพราะเข้าใจว่าราษฎรคงไม่มีความนิยมในโครงการณ์นี้ ถ้าเราประกาศโครงการณ์ออกไป ในเมื่อเขาไม่มีความนิยมแล้วมันเป็นผลร้าย และต้องดูว่าประชาชนเขามีความรู้สึกเพียงใด เช่นเรื่องเล่าลือต่าง ๆ พึ่งเปลี่ยนการปกครองใหม่ ประชาชนยังสงสัย ข้าพเจ้าเคยถูกหาว่ากลัวฝรั่ง แต่ข้าพเจ้ามีความมั่นใจอยู่อย่างนั้น ก็จำต้องรับ มีคนเข้าใจว่าข้าพเจ้าต้องการบงการ จนมีข่าวลือว่า ข้าพเจ้าเดินหลัก "มโนเครซี่" ขอให้เข้าใจว่า ข้าพเจ้ามาเพื่อหวังดี อะไรที่เห็นว่าจะนำไปสู่ความหายนะแล้วข้าพเจ้าไม่ทำ เมื่อทำไปโดยข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยก็ต้องลา แต่ถ้าเราประกาศแต่เพียงขยายสหกรณ์ประเภทเครดิต แบบช่วยชาวนา หรือขยายร้านสหกรณ์อย่างนี้พอทำได้ ถ้าเราประกาศหลักการลงไปแล้ว มีคนส่วนมากไม่เข้าใจ เพียงแต่ข่าวลือนิดเดียวยังมีความปั่นป่วนในการค้า เราอยู่ในฐานะที่ต้องถูกบีบทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ ถ้าเขาคิดจะแกล้งเรา เข้าใจว่าเจ้าคุณทรง ฯ ก็รับไม่อยู่ เห็นว่าการประกาศหลักการนั้นราษฎรไม่เข้าใจจะนำความเข้าใจผิดและไม่เห็นด้วย โครงการณ์นี้อีกกี่ร้อยปีจึงจะทำได้นั้นไม่ทราบ ถ้าคนอยู่ในสมัยพระศรีอาริย์แล้วทำอย่างนี้ได้

หม่อมเจ้าสกล ฯ ว่า ขอให้สังเกตว่า แคปปิตอลลิสต์เวลานี้จนเต็มทีแล้ว อยากจะขายที่ดิน

พระยาศรีวิสารวาจา นั่นเป็นแต่ความคิดเห็น

หลวงประดิษฐ ฯ ไม่ใช่แต่เพียงความคิดเห็น เป็นความจริงด้วย

นายทวี ข้าพเจ้าได้เคยถามคนมีที่ดินมากคนหนึ่ง เขาอยากจะขายแม้แต่เพียงครึ่งราคาก็เอา

พระยามโน ฯ การประกาศโครงการณ์ออกนั้น ขอให้ฟังเสียงข้างนอกบ้างว่า หลวงประดิษฐ ฯ นั้นเป็นผู้บงการในวงการรัฐบาลนี้ และนายสงวน นายซิม เป็นโมกคัลลาน์ สาริบุตร ของหลวงประดิษฐ ฯ แยกกันไม่ออก

หลวงประดิษฐ ฯ ว่า ที่จริงสงวนกับซิมนั้นเป็นลูกศิษย์ของใต้เท้า ขอให้ไปเปิดดูทะเบียนที่โรงเรียนกฎหมายจะเห็นได้ว่า สงวนสอบไล่กฎหมายได้ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ เวลานั้นผมยังไม่ได้สอน และใต้เท้าเป็นครูสอนกฎหมายมรดก

พระยามโน ฯ จริง ควรจะเป็นลูกศิษย์ข้าพเจ้ามากกว่า

นายวิลาศ คนที่เข้าใจว่าสองคนนี้เป็นของหลวงประดิษฐ ฯ ก็มีแต่คนข้างในเพราะสองคนนั้นเป็นสายของหลวงประดิษฐ ฯ คนนอกไม่รู้ การที่คนนอกเข้าใจว่าเป็นคนของหลวงประดิษฐ ฯ ก็เพราะคนข้างในที่เป็นหนอนบ่อนไส้ นำไปกระพือ แต่ความจริงคนทั้ง ๒ ก็ไม่มีอะไรนอกจากคนที่เกลียดจะนำไปปั้นข่าวขึ้น

พระยาทรง ฯ สกีม ของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ที่ประกาศได้นั้นมีอะไร

พระยามโน ฯ มีเป็นต้นว่าขยายสหกรณ์ เครดิต ไซโล ประนอมหนี้ รายละเอียดจะให้หลวงเดช ฯ กับ ม.จ. สกล ฯ ทำ

หลวงประดิษฐ ฯ เรื่องประกาศนั้นว่าอย่างไร

พระยาราชวังสัน ว่าจะประกาศโครงการณ์กว้าง ๆ ไว้ แต่ให้ประกาศเป็นขั้น ๆ ในเวลาเดียวกันเราสอนราษฎรเป็นขั้น ๆ เพื่อไม่ให้ตกใจ

พระยาทรง ฯ ให้ที่ประชุมตกลงให้หลวงประดิษฐ ฯ ประกาศโครงการณ์ใหญ่เอง ถ้ารัฐบาลรับรองโครงการณ์จึงประกาศซ้ำ แต่ถ้ารัฐบาลไม่รับรู้ในโครงการณ์จะถือตามโครงการณ์ของรัฐบาลเอง หลวงประดิษฐ ฯ ไม่ขัดข้องใช่ไหม

พระยามโน ฯ ที่ข้าพเจ้าเสนอนั้นเป็นความเห็นของคน ๆ เดียว ไม่ทราบว่ารัฐบาลจะตกลงหรือไม่ สมาชิกในรัฐบาลที่อยู่ในที่นี้ก็คือ เจ้าคุณศรี ฯ เจ้าคุณทรง ฯ นายแนบ หลวงประดิษฐ ฯ นายประยูร เจ้าคุณราชวังสัน และข้าพเจ้า

หลวงประดิษฐ ฯ ของใต้เท้าหรือของรัฐบาลก็เหมือนกัน

พระยาราชวังสัน ถามว่า การประชุมนี้ไม่ใช่การประชุมของรัฐมนตรีไม่ใช่หรือ

หลวงประดิษฐ ฯ ส่วนมากเป็นของรัฐมนตรี

พระยามโน ฯ ในที่นี้ตกลงให้ทำตามโครงการณ์ของหลวงประดิษฐมนูธรรมไม่ใช่หรือ ข้าพเจ้าคนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วย แต่จะมีใครอีกบ้างหรือไม่ไม่ทราบ

พระยาศรี ฯ ข้าพเจ้าได้พูดไว้แล้วแต่ต้นว่า ถ้าทำทั้งหมดตามโครงการณ์นั้น ข้าพเจ้าไม่เอา ถ้าจะแบ่งทำแต่บางส่วนข้าพเจ้ายอมรับ

หลวงประดิษฐ ฯ เราได้ตั้งกรรมานุการแล้ว ควรจะแนะนำความเห็นบางอย่างได้ ไม่ทราบว่าพระยามโน ฯ จะเอาอย่างไร

พระยาทรง ฯ ก็ให้พระยามโนปกรณ์ ฯ บอกหัวข้อให้จดไว้

พระยามโน ฯ ในเวลานี้เห็นว่าเราจะทำ เช่น ขยายสหกรณ์เครดิตที่มีอยู่เวลานี้

หลวงประดิษฐ ฯ ก็ให้หลวงเดชสหกรณ์จดให้หลวงอรรถสาร ฯ ก็แล้วกัน เพราะหลวงเดชสหกรณ์ทราบดีหมดแล้ว

หลวงเดชาติวงศ์ ฯ ถ้าเช่นนั้นรัฐบาลคงดำเนินตามวิธีของรัฐบาลเก่าใช่ไหม

หลวงประดิษฐ ฯ ตามความเห็นของเจ้าคุณมโน ฯ ฟังได้ว่า รัฐบาลจะทำตามโอกาสที่จะทำได้อย่างรัฐบาลเก่า แต่มีข้อแปลกกว่ารัฐบาลเก่าบ้างเล็กน้อยใช่ไหม

พระยามโน ฯ คิดว่าจะทำอย่างนั้น

ตกลงให้หลวงเดช ฯ ส่งให้หลวงอรรถสาร ฯ จดความเห็น

พระยามโน ฯ ว่า

(๑) ขยายสหกรณ์ประเภทเครดิต โดยใช้วิธีประนอมหนี้ และให้ทุนแก่ชาวนา

(๒) ขยายร้านสหกรณ์เพื่อให้ชาวนาซื้ออาหารและของใช้โดยราคาถูก

(๓) ตั้งยุ้งข้าวในท้องที่ต่างๆ เพื่อรับซื้อข้าวจากชาวนา และขนส่งลงกรุงเทพฯ (แทรนสปอร์ต)

(๔) ตั้งโรงสีรับสีข้าวที่สหกรณ์ส่งมาเพื่อจำหน่ายต่างประเทศ

(๕) ชาวนาที่ไม่มีนาของตัวเอง รัฐบาลจะทำเซตเติลเมนต์สกีม คือ จัดหาที่ดินให้ผู้ไม่มีนาของตัวเอง

การตั้งยุ้งข้าว การขนและการสีข้าวเป็นปับบลิคคอรปอเรชั่น

หลวงประดิษฐ ฯ ว่า จะเอาอย่างไรกัน ฝ่ายหนึ่งไม่เอาเลย คือ ลิเบอรัลและทำแล้วแต่โอกาส และเพิ่มเติมขึ้นบ้าง แต่อีกฝ่ายหนึ่งทำทั้งหมด ความเห็นพระยามโนปกรณ์ ฯ เป็นส่วนย่อยของโครงการณ์ แต่ไม่มีนโยบาย เช่นตั้งโรงสีจะตั้งอย่างลิเบอรัลก็ได้อย่างโซเชียลิสต์ก็ได้

พระยาทรง ฯ วันนี้เราไม่ได้มาตกลงกัน เป็นแต่มาแสดงความเห็นเท่านั้น

ที่ประชุมตกลงว่า ให้เสนอรายงานการประชุมต่อผู้ก่อการ แล้วเสนอคณะรัฐมนตรี คือว่า ความเห็นแตกออกเป็น ๒ ทาง

๑. ทางพระยามโน ฯ ให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่า และเลือกทำให้แปลกกว่าตามโอกาสอำนวย ไม่วางนโยบายเศรษฐกิจไว้

๒. ทางหลวงประดิษฐมนูธรรม ให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้าโครงการณ์ เมื่อตกลงนโยบายอันใดให้แล้ว ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติสำรวจและวางแผน เมื่อมีกำลังแรงทุนเพียงเท่าใด ทำเพียงเท่านั้น

และตกลงว่า ถ้าความเห็นไม่ลงรอยกัน และถ้ารัฐบาลเห็นทางพระยามโน ฯ ให้หลวงประดิษฐ ฯ ประกาศโครงการณ์ของหลวงประดิษฐ ฯ ในนามของตนเอง และอย่าให้มาทำให้คนเข้าใจผิดว่ารัฐบาลจะทำอย่างนั้น ให้ชี้แจงว่าหลวงประดิษฐ ฯ ไม่ใช่เป็นผู้ชี้ขาดในคณะรัฐมนตรี

(ลงนาม) **หลวงอรรถสารประสิทธิ์** ผู้จดรายงาน

เรื่องที่ ๑๒

การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

"...ข้าพเจ้ายอมสละอำนาจของข้าพเจ้าให้แก่ราษฎรทั้งปวง แต่ไม่สมัครที่จะสละอำนาจให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือคณะใดคณะหนึ่ง เว้นแต่จะรู้แน่ว่าเป็นความประสงค์ของประชาชนอันแท้จริงเท่านั้น"

"...รัฐธรรมนูญจึงไม่เป็นสิ่งที่ต้องสักการะจนถึงกับเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ทำไมจึงจะต้องปล่อยให้ลักษณะการณ์อันไม่น่าพึงพอใจให้คงอยู่ต่อไป การที่จะเคารพบูชารัฐธรรมนูญด้วยธูปเทียน และโดยไม่ปฏิบัติตามความมุ่งหมายและความประสงค์อันแท้จริงของรัฐธรรมนูญนั้นก็เท่ากับเป็นการเล่นตลก"

"...วิธีการอันดีเยี่ยมในอันที่จะป้องกันไม่ให้เกิดกบฏขึ้นได้นั้น ก็โดยดำเนินการปกครองอย่างดีและโดยกำจัดข้อไม่พอใจต่าง ๆ เสีย มิใช่โดยวิธีปราบปราม..."

ร. ๗

ก. ความนำ

เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งในขณะนั้นทรงพักรักษาพระเนตรอยู่ที่ประเทศอังกฤษ ทรงมีพระราชโทรเลขถึงกรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่า ทรงสมัครพระราชหฤทัยที่จะสละราชสมบัติโดยพระราชทานโอกาสที่จะให้จัดตั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ และไม่ทรงตั้งรัชทายาท ให้รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรจัดเลือกเองตามความพอใจ ทั้งนี้ด้วยทรงสังเกตเห็นและปรากฏแน่ในพระราชหฤทัยว่า รัฐบาลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนมากมีความรู้สึกว่าไม่จำเป็นที่จะต้องประนีประนอมต่อพระองค์ ไม่ว่าในเรื่องใด ๆ และพอใจที่จะขัดพระราชดำริเสียทุกอย่าง รัฐบาลได้กระทำการหลายอย่างโดยไม่ได้กราบบังคมทูลปรึกษาก่อน พระองค์จะทรงทักท้วงให้แก้ไขก็ไม่เป็นผล จึงมีพระราชดำริเห็นว่าพระองค์ไม่ควรจะดำรงอยู่ในราชสมบัติต่อไป เพราะทรงมีความเห็นไม่ตรงกันและไม่มีประโยชน์ที่จะช่วยปกปักษ์รักษาผู้ใดได้แล้ว [๑]

พระราชดำริในเรื่องการออกจากราชสมบัตินี้ได้เคยมีมาครั้งหนึ่งแล้วทันทีที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คือ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะที่ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้บุคคลสำคัญของคณะราษฎรเข้าเฝ้าฯ ที่วังสุโขทัย ทรงให้เหตุผลว่าพระเนตรไม่ปกติ แต่คณะรัฐบาลได้ขอพระราชทานให้งดพระราชดำริดังกล่าวนั้นไว้ก่อน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่าจะดูก่อน ไม่ทราบว่าอาการแห่งพระเนตรนี้จะทุพพลภาพเพียงไร เพราะการผ่าพระเนตรไม่ได้ผลสมคาด ถ้าพระเนตรดีและมีเครื่องแสดงว่าคณะราษฎรไม่ทำให้พระองค์เสื่อมความนิยมก็อาจจะทรงอยู่ต่อไป

ระหว่างเดือนตุลาคมกับเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นระยะเวลาที่รัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนากับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการติดต่อกันเกี่ยวด้วยเรื่องนี้ โดยคณะรัฐบาลได้ส่งผู้แทนคณะหนึ่งประกอบด้วย เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ และนายดิเรก ชัยนาม ไปเฝ้าเพื่อกราบบังคมทูลชี้แจงความคิดเห็นของรัฐบาล รายงานของคณะผู้แทนที่เข้าเฝ้ามีปรากฏโดยละเอียดใน **แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละ**

---

[๑] แถลงการณ์เรื่อง พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ (พระนคร : โรงพิมพ์ลหุโทษ, ๒๔๗๘), หน้า ๑–๓.

ราชสมบัติ การขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับคณะรัฐบาลในเวลานั้นเกิดจากสาเหตุต่าง ๆ หลายประการ สรุปได้ดังนี้

๑. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พอพระทัยที่คณะราษฎรดำเนินการต่าง ๆ ในทางปกครองเป็นการขัดกับหลักการตามระบอบประชาธิปไตย การที่พระราชทานรัฐธรรมนูญให้เพราะทรงเชื่อว่า คณะราษฎรจะดำเนินการปกครองประเทศให้ตามหลักประชาธิปไตย เช่น ประเทศอังกฤษ แต่การณ์กลับเป็นว่าคณะราษฎรได้เลือกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ โดยไม่ถือเอาคุณวุฒิ ความรู้ ความสามารถเป็นเกณฑ์ และไม่ยอมให้มีพรรคการเมืองอื่นใดนอกจากคณะราษฎร นอกจากนั้นยังตัดสิทธิของหนังสือพิมพ์และความคิดเห็นของบุคคลทั่วไป ตลอดจนเปลี่ยนแปลงวิธีทูลเกล้าถวายฎีกาดังที่เคยปฏิบัติอยู่อีกด้วย

๒. คณะราษฎรได้ออกแถลงการณ์ในวันยึดอำนาจว่า รัฐบาลกษัตริย์ปกครองมา ๑๕๐ ปี ไม่ได้ทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองเลย ต่อมาคณะรัฐบาลได้ยอมให้มีผู้ยื่นฟ้องพระองค์เป็นจำเลยต่อศาลเป็นการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ

๓. คณะราษฎรได้ออกพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ ภายหลังที่ได้เกิด "กบฏบวรเดช" พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงเห็นว่าพระราชบัญญัตินี้มีวิธีการที่ขัดกับหลักเสรีภาพของบุคคล อันนับเป็นการทำลายรากฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยโดยตรง เช่น บุคคลอาจถูกจับกุมเพราะมีข้อหาว่าคิดจะทำลายรัฐธรรมนูญ แล้วถูกนำตัวขึ้นให้คณะกรรมการที่ไม่ใช่ศาลพิจารณา และกรรมการนั้นอาจสั่งให้เนรเทศบุคคลเหล่านั้นไปอยู่ในเขตจำกัด บทบัญญัติเช่นนี้เป็นการตัดสิทธิของพลเมืองในการที่จะริเริ่มให้มีส่วนมีเสียงในการปกครอง ตลอดจนตัดสิทธิโดยชอบธรรมในอันที่จะต่อสู้ข้อหาของเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้รัฐบาลได้ตั้งศาลพิเศษพิจารณาโทษพวกกบฏบวรเดช โดยพิพากษาให้ประหารชีวิตบุคคลหลายคน ทรงมีพระราชประสงค์ให้อภัยโทษแก่นักโทษการเมืองเหล่านั้นโดยลดโทษลงมาจากที่ได้ตัดสินไว้แล้ว

๔. รัฐบาลได้ตัดทอนกำลัง และตัดงบประมาณของทหารรักษาพระราชวังลงไปมาก นอกจากนี้ รัฐบาลได้ปลด ม.จ. ศุภสวัสดิ์และนายทหารรักษาวังอีกหลายคนออกจากตำแหน่ง โดยข้อหาว่ามัวหมองในหน้าที่ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ทรงมีพระราชประสงค์ให้รัฐบาลอนุญาตให้ทหารรักษาวังมีอาวุธเช่นเดียวกับทหารราบ เพื่อประกันความปลอดภัยแห่งพระราชวงศ์ในระหว่างสถานการณ์ยังไม่ปกติ แต่รัฐบาลไม่

ยอมตามพระราชประสงค์โดยอ้างประเพณีและแบบอย่างในต่างประเทศ ตลอดจนความรู้สึกน้อยใจที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ทหารเหล่าอื่น อันเป็นเรื่องฟังไม่ขึ้นทั้งสิ้น

๕. รัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัติอากรมรดก และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยว่า รัฐบาลพยายามที่จะดึงเอาความครอบครองกรมพระคลังข้างที่ไปจากพระองค์ แต่ต่อมารัฐบาลได้กราบบังคมทูลชี้แจงว่า ทรงเข้าพระทัยผิด แท้ที่จริงรัฐบาลได้ดำริร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการยกเว้นภาษีอากรอันเกี่ยวแก่พระราชสมบัติฝ่ายพระมหากษัตริย์ขึ้นอีกฉบับหนึ่ง[๒]

ข้อขัดแย้งระหว่างรัฐบาลและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ไม่อาจยุติลงได้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ จึงทรงประกาศสละราชสมบัติ ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ รัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนาได้นำพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติขึ้นเสนอสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ ๖ มีนาคม โดยมีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง[๓] และได้ลงมติรับทราบ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโทรเลขตอบคณะรัฐมนตรีมา มีความว่า

> "ข้าพเจ้าและพระชายาขอบใจรัฐบาลที่ได้แสดงความหวังดีมา ข้าพเจ้ามีความเสียใจที่ข้าพเจ้าและรัฐบาลไม่สามารถจะตกลงกันได้ในปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเรามีความเห็นแตกต่างกัน ข้าพเจ้าขอให้รัฐบาลมั่นใจว่า ข้าพเจ้ามิได้มีความรู้สึกโกรธขึ้งและแค้นเคืองเนื่องด้วยเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้นนั้นเลย และขอให้คณะรัฐบาลจงบรรลุความสำเร็จทุกประการ"

การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เป็นจุดสุดยอดของการขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลของคณะราษฎร ภายหลังจากที่ได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่น การเสนอเค้าโครงการณ์เศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม และการกบฏของทหารฝ่ายหัวเมือง (กบฏบวรเดช) เป็นต้น อย่างไรก็ดีจุดสุดยอดนี้มิได้เป็นผลให้ความขัดแย้งต่าง ๆ จบสิ้นลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านแนวความคิดที่ว่าการปกครองระบอบใดจึงจะเหมาะกับประเทศไทย

---

[๒] เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๐–๑๒.

[๓] ดูรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งที่ ๓๓/๒๔๗๗ (ประชุมวิสามัญ สมัยสามัญ สมัยที่ ๒) วันพุธ–พฤหัสบดีที่ ๖–๗ มีนาคม ๒๔๗๗

ผู้สนใจที่จะศึกษาถึงสาเหตุแห่งความขัดแย้งในครั้งนั้นโดยละเอียด จะหาดูได้ใน **แถลงการณ์เรื่องพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ** ซึ่งรัฐบาลในสมัยนั้นได้จัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ สาระสำคัญของแถลงการณ์นี้ผู้รวบรวมได้นำมาประมวลไว้ในหนังสือนี้ พร้อมทั้งพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติด้วย

ข. สรุปรวมพระราชบันทึกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนการสละราชสมบัติและคำสนองพระราชบันทึกของคณะรัฐบาล

พระราชบันทึกข้อ ๑

ก่อนอื่นหมดข้าพเจ้าขอชี้แจงไว้เสียโดยชัดเจนว่า เมื่อพระยาพหล ฯ และคณะผู้ก่อการร้องขอให้ข้าพเจ้าคงอยู่ครองราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์[๔]ภายใต้รัฐธรรมนูญนั้น ข้าพเจ้าได้ยินดีรับรอง ก็เพราะเข้าใจและเชื่อมั่นว่า คณะผู้ก่อการต้องการจะสถาปนาการปกครองแบบ "ประชาธิปไตย" หรือ "Democratic Government" ตามแบบอย่างของประเทศอังกฤษ และประเทศอื่นซึ่งมีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้อำนาจอันจำกัดโดยรัฐธรรมนูญ และมีรัฐสภา ซึ่งประชาชนเป็นผู้เลือกตั้งโดยแท้ ข้าพเจ้าเองได้เล็งเห็นอยู่นานแล้วว่า เมื่อประเทศสยามได้มีการศึกษาเจริญขึ้นมากแล้ว ประชาชนคงจะประสงค์ที่จะให้เปลี่ยนการปกครองของบ้านเมืองเป็นแบบนี้ และตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับสืบราชสมบัติจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ข้าพเจ้าก็ได้คิดการที่จะบันดาลให้การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปโดยราบรื่นที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และได้กล่าวถึงความประสงค์นั้นโดยเปิดเผยหลายครั้งหลายหน โดยเหตุนี้เมื่อคณะผู้ก่อการร้องขอให้ข้าพเจ้าเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าจึงรับรองได้ทันทีโดยไม่มีเหตุข้องใจอย่างใดเลย

ครั้นเมื่อข้าพเจ้ากลับขึ้นไปกรุงเทพฯ แล้ว และได้เห็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก[๕]ที่หลวงประดิษฐ ฯ ได้นำมาให้ข้าพเจ้าลงนาม ข้าพเจ้าก็รู้สึกทันทีว่าหลักการของผู้ก่อการกับหลักการของข้าพเจ้านั้นไม่พ้องกันเสียแล้ว เพราะผู้ก่อการมิได้มีความประสงค์ที่จะให้มีเสรีภาพในการเมืองโดยบริบูรณ์ หากแต่ต้องการให้มีคณะการเมืองได้แต่คณะเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าเวลานั้นเป็นเวลาฉุกเฉิน[๖] และสมควรจะพยายามรักษาความสงบ

---

[๔] คำกราบบังคมทูลของคณะราษฎร ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕

[๕] รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ซึ่งคณะราษฎรนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อลงพระปรมาภิไธยเมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕

[๖] เป็นเวลาที่เหตุการณ์ทั้งหลายยังไม่เรียบร้อยเป็นปกติ เพราะเป็นเวลาหลังจากการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญไม่กี่วัน ประกอบกับความเร่งร้อนของคณะราษฎร์ที่จะปฏิบัติการในฉับพลันทันทีโดยไม่ให้เวลาใคร่ครวญตัดสินใจพอสมควร เช่น ในคำกราบบังคมทูลของคณะราษฎร์ระบุว่า "...ถ้าไม่ตอบภายในหนึ่งชั่วโมงนับแต่รับหนังสือนี้ก็ดี คณะราษฎร์จะได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน โดยเลือกเจ้านายพระองค์อื่นที่เห็นสมควรขึ้นเป็นกษัตริย์" หรือระยะเวลาที่จะต้องลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวก็มีเพียง ๓ วันภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองก็ดี สถานการณ์ยังไม่ปกตินัก และเวลาก็น้อยเกินกว่าที่จะวินิจฉัยอะไรได้

ไว้ก่อน เพื่อหาโอกาสผ่อนผันภายหลัง และเพื่อมีเวลาสำเหนียกฟังความเห็นของประชาชนก่อน ข้าพเจ้าจึงได้ยอมผ่อนผันไปตามความประสงค์ของคณะผู้ก่อการในครั้งนั้น ทั้งที่ข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยกับหลักการเหล่านั้นเลย

ครั้นต่อมาในระหว่างที่กำลังร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรอยู่ ข้าพเจ้าก็ได้พยายามตักเตือน และโต้เถียงกับคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญอยู่ตลอดเวลาว่า ควรถือหลัก "Democracy" อันแท้จริงจึงจะถูก ถ้ามิฉะนั้นจะเกิดทำให้มีความไม่พอใจขึ้นแก่ประชาชน ซึ่งส่วนมากต้องการให้มีการปกครองแบบ "Democracy" อันแท้จริง มิฉะนั้นก็เป็นการเสียเวลาและเป็นการเสี่ยงภัยให้แก่ประเทศโดยใช่ที่ ในเวลาที่ฐานะของบ้านเมืองตกอยู่ในขีดคับขันและยากจน นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังได้กล่าวความเห็นของข้าพเจ้าในข้อนี้โดยเปิดเผย เมื่อข้าพเจ้าไปให้รางวัลแก่นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ข้าพเจ้าได้เคยตักเตือนพระยามโน ฯ ไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้เสนอคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญว่าการที่จะให้มีสมาชิกประเภทที่ ๒ ซึ่งคณะรัฐบาลเป็นผู้เลือกตั้งเองนั้น จะเป็นเหตุทำความไม่พอใจให้เกิดขึ้นได้ และเป็นอันตรายแก่วิธีการปกครองแบบใหม่ซึ่งกำลังจะสถาปนาขึ้น โดยหวังว่าจะเป็นการถาวรและจะนำความสุขความเจริญมาสู่บ้านเมืองของเรา คำตักเตือนของข้าพเจ้าเหล่านี้ไร้ผล เพราะคณะผู้ก่อการยืนยันในความประสงค์ที่จะยึดอำนาจไว้ในมือของคณะของตนให้จงได้ อย่างน้อยเป็นเวลา ๑๐ ปี ข้าพเจ้ารู้สึกในขณะนั้นว่า ถ้าจะโต้เถียงกันต่อไป การร่างรัฐธรรมนูญก็จะชักช้าไม่รู้จักแล้ว และอาจเป็นการแตกหักร้ายแรงเสียกว่าที่จะยอมรับให้การได้เป็นไปตามความประสงค์ของคณะผู้ก่อการ จึงยอมให้เป็นไปตามนั้น ต่อมาข้าพเจ้าก็ได้ยินคำติเตียนหลักการอันนั้นในรัฐธรรมนูญมากขึ้นทุกที และหลักการอันนี้เป็นเหตุให้มีคนไม่พอใจในคณะรัฐบาลเป็นอันมาก จนมีการเริ่มคิดที่จะล้มรัฐบาลเสียโดยพลการ เพื่อแก้ไขหลักการข้อนี้ตั้งแต่ **ก่อน** กระทำพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญ และ **ยังมีอยู่เนือง** ๆ ในกาลต่อมา การที่พระองค์เจ้าบวรเดชและพระยาศรีสิทธิสงคราม หาพวกพ้องได้มากมายจนถึงกับได้ยกกองทหารมาประชิดพระนคร ทำให้เกิดการฆ่าฟันกันเองในระหว่างคนไทย ก็ได้หยิบยกเอาการตั้งสมาชิกประเภทที่ ๒ นี้ขึ้นอ้างเป็นข้อสำคัญข้อหนึ่ง ที่เห็นควรทำลายรัฐบาลเสียโดยกำลังและโดยผิดกฎหมาย เพราะไม่มีทางอื่นที่จะทำได้ ความวิตกของข้าพเจ้าในเรื่องการตั้งสมาชิกประเภทที่ ๒ ได้เป็นจริงอย่างชัดเจนแล้ว ไม่มีทางสงสัยอีกได้ว่าเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้มีการระส่ำระสายขึ้นในบ้านเมืองและคงมีอยู่เนือง ๆ ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าตราบใดยังมิได้แก้หลักการอันไม่พึงประสงค์นี้เลย ความสงบราบคาบอันแท้จริงจะมีไม่ได้เลย รัฐบาลจะต้องใช้วิธีการประหัตประหารและปราบปรามอย่างเข้ม

แข็งอยู่เรื่อยไป เป็นที่หวาดเสียวแก่ประชาชน ทำให้รู้สึกว่าการปกครองของบ้านเมืองไม่มีความมั่นคง ผลของการระส่ำระสายและหวาดกลัวเหล่านี้ทำให้เกิดความเสียหายแก่การค้าขายและความเจริญ ข้าพเจ้าได้คัดค้านหลักการอันนี้ตลอดมา และบัดนี้ข้าพเจ้ารู้สึกแน่ชัดแก่ใจว่า ไม่ควรจะสนับสนุนให้หลักการอันนั้นคงเป็นอยู่ตลอดไป จำต้องขอให้ **เปลี่ยนแปลงแก้ไข** หลักการอันนี้

วิธีที่จะแก้ไขอย่างไรนั้นย่อมมีได้หลายทาง แต่ทางที่ดีที่สุดนั้น ก็ควรจะให้เป็นการเลือกตั้งอย่างใดอย่างหนึ่ง ความประสงค์ที่ให้มีสมาชิกประเภทที่ ๒ นั้น ข้าพเจ้าได้ยินกล่าวกันว่า เพราะประเทศเรายังไม่คุ้นเคยกับการปรึกษาราชการในสภาฯ จึงควรให้มีสมาชิกประเภทที่ ๒ ซึ่งเลือกตั้งโดยคุณวุฒิที่เป็นผู้มีวิชาสูง หรือเคยชินกับการงานแผ่นดิน เพื่อเป็นผู้นำทางให้แก่สมาชิกประเภทที่ ๑ ที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา หลักการอันนี้ก็พอฟังได้**ถ้าได้ทำกันตามนั้นจริง** แต่เมื่อได้ตั้งกันขึ้นแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ กลับกลายเป็นเลือกตั้งแต่พวกที่อยู่ในคณะผู้ก่อการเป็นส่วนมาก และความจริงหาได้มีคุณวุฒิหรือความเคยชินกับการงานดีไปกว่าสมาชิกประเภทที่ ๑ เลย เมื่อการเป็นดั่งนี้ก็จำเป็นอยู่เองที่จะมีผู้กล่าวว่า คณะรัฐบาลเลือกตั้งคนเหล่านั้นเพื่อความประสงค์ที่จะคุมอำนาจไว้ให้ได้เท่านั้น แม้ราษฎรจะเห็นด้วยกับนโยบายของตนหรือไม่ก็ตามที ข้อความในมาตรา ๒ แห่งรัฐธรรมนูญ[๗] ก็เป็นหมันไปทันที เป็นการเขียนเพื่อตบตาเพื่อหลอกกันเล่นเท่านั้นเอง

ข้าพเจ้าเห็นว่าสมาชิกประเภทที่ ๒ นี้ ยังควรมีอยู่จริง แต่ควรกำหนดให้เป็นบุคคลที่มีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๕ และเป็นผู้ที่เคยชินกับการงานมาแล้ว เช่น รับราชการในตำแหน่งสูง ๆ เป็นต้น การเลือกตั้งนั้น ถ้าอย่าให้เป็นบุคคลใดคนหนึ่งเลือกได้จะดี เพราะจะป้องกันไม่ให้มีเสียงได้ว่า เลือกพวกพ้อง เพราะฉะนั้นจำต้องให้ประชาชนเลือก หรือให้บุคคลซึ่งเรียกว่ามีความรู้ "intelligentsia" เลือก โดยกำหนดเอาการศึกษาหรือถ้าจะให้ง่ายที่สุดก็ให้บุคคลที่เป็นข้าราชการ หรือเคยเป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตรเป็นผู้เลือก เพราะบุคคลที่ได้เป็นข้าราชการสัญญาบัตรโดยมากเป็นผู้ที่มีความรู้และเคยชินกับการงาน จะเรียกว่าเป็น "intelligentsia" ของประเทศสยามก็เห็นจะไม่สู้ผิดนัก ข้าพเจ้าเห็นว่าหนทางนี้เป็นทางตัดข้อครหา และความไม่พอใจได้ แต่วิธีการจะเป็นอย่างอื่นใดก็ตาม แล้วแต่ใครจะมีปัญญาหาทาง ถ้ามีทางดีกว่านี้ข้าพเจ้าก็จะยินดีรับ

---

[๗] มาตรา ๒ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ มีความว่า อำนาจอธิปไตยย่อมมาจากปวงชนชาวไทย พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้

ขอแต่ให้พ้นไปจากคำติเตียนที่ว่า เป็นการ "ตั้งพวก"[๘] เพื่อยึดอำนาจไว้ในจนได้ เป็นการผิดหลักผิดทางของลัทธิ "Democracy" โดยแท้

การเปลี่ยนแปลงอันนี้อาจมีการเกี่ยงว่า "รอเอาไว้จนหมดชีวิตของสภานี้เสียก่อนเถิด จะได้เปลี่ยนพร้อม ๆ กับสมาชิกประเภทที่ ๑" ข้าพเจ้าเกรงว่าถ้ารอไปก็ไม่ได้แก้ไขและจะต้องรอไปอีกเกือบ ๓ ปี ความไม่พอใจของคนก็ไม่หมดสิ้นคงคุกรุ่นอยู่เรื่อย และเมื่อครบกำหนดก็อาจมีการผิดเพี้ยนกันไปอีกเรื่อย ๆ ถ้าเห็นว่าสมควรเปลี่ยนเพราะเหตุให้เกิดความไม่พอใจขึ้นจริง ๆ ก็ควรเปลี่ยนเสียเดี๋ยวนี้ทีเดียว จะได้เห็นความหวังดีของคณะผู้ก่อการโดยชัดเจน เมื่อคณะผู้ก่อการได้ประกาศว่า จะขอพระราชทานให้เปลี่ยนการปกครองเป็นแบบรัฐธรรมนูญนั้น คนไทยที่มีความรู้ย่อมโมทนาทั่วไป แต่เมื่อกลายเป็นยึดอำนาจกันเฉย ๆ ไม่ได้ทำให้มีเสรีภาพในการเมืองมากขึ้นก็กลายเป็นของขมขื่นกลืนไม่ลง เพราะผลร้ายของการปกครองแบบ "Absolute" มิได้เสื่อมคลายเป็นแต่เปลี่ยนตัวเปลี่ยนคณะกันเท่านั้น เสรีภาพกลับน้อยลงไปเสียอีก เพราะต้องระวังจับกุมผู้ไม่พอใจ และปิดปากผู้ที่กล่าวร้ายรัฐบาล สมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าแผ่นดินยังมีผู้นับถือเป็นส่วนมาก เพราะเคยชินมาแต่ปู่ย่าตายาย แต่สมบูรณาญาสิทธิของคณะย่อมไม่มีใครนับถือ มีแต่ต้องทนไปเพราะกลัวอาชญาและกลัวรถเกราะและปืนกล น่ากลัวว่าความไม่พอใจจะมีอยู่เรื่อยไป ข้าพเจ้าต้องขอให้แก้ไข

ข้าพเจ้าได้พูดไว้นานแล้วว่า ข้าพเจ้ายอมสละอำนาจของข้าพเจ้าให้แก่ราษฎรทั้งปวง แต่ไม่สมัครที่จะสละอำนาจให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือคณะใดคณะหนึ่ง เว้นแต่จะรู้แน่ว่าเป็นความประสงค์ของประชาชนอันแท้จริงเท่านั้น

สนองพระราชบันทึก

๑. พระราชบันทึกนี้เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญเป็นส่วนใหญ่ คือ มีข้อความที่ทรงขอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญ เพราะทรงกล่าวว่าได้คัดค้านอยู่ตลอดเวลา แต่หากไม่เป็นผลจึงได้จำยอมไปนั้น

ข้อนี้รัฐบาลรู้สึกเสียใจและประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น อนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญได้แถลงต่อสภา ฯ ว่า ได้ทำการติดต่อกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา จนถึงได้นำต้นร่างไปขอให้ทรงแก้ไข ข้อใดที่ทรงขอ

---

[๘] หมายถึงระบบการเล่นพรรคเล่นพวก (patronage system) ซึ่งนำมาใช้เพื่อเป็นรางวัลแก่ผู้สนับสนุนตนประการหนึ่ง เพื่อสร้างความมั่นคงแก่พรรคของตนอีกประการหนึ่ง

ให้แก้ไข คณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็ได้ปฏิบัติตาม ดั่งปรากฏในคำแถลงของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ซึ่งเป็นประธานอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามว่า

"อนึ่ง ข้าพเจ้าขอเสนอด้วยว่าในการร่างพระธรรมนูญนี้ อนุกรรมการได้ทำการติดต่อกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา จนถึงอาจจะกล่าวได้ว่า ได้ร่วมมือกันทำข้อความตลอดในร่างที่เสนอมานี้ ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายและทรงเห็นชอบด้วยทุกประการแล้ว และที่กล่าวได้ว่าทรงเห็นชอบนั้น ไม่ใช่แต่เพียงทรงเห็นชอบด้วยอย่างข้อความที่กราบบังคมทูลขึ้นไป ยิ่งกว่านั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก..."[๙]

นอกจากนี้ยังได้ยินจากคำบอกเล่าของผู้ที่ได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทว่า ได้ทรงพอพระราชหฤทัยในรัฐธรรมนูญนั้นมาก

จึงเชื่อว่าได้เป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงมิได้ปรากฏว่าได้ทรงปฏิบัติการอย่างใดที่จะค้านรัฐธรรมนูญนั้น ครั้นมาบัดนี้ปรากฏขึ้นว่ามีข้อความบางอย่างที่ยังทรงข้องพระราชหฤทัยอยู่อีกก็จริงอยู่ แต่เห็นว่าเป็นเรื่องซึ่งเข้าพระทัยผิด ความจริงในทางปฏิบัตินั้นนับว่าได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ทุกประการแล้ว โดยไม่ต้องแก้รัฐธรรมนูญอันจะทำให้เสียความศักดิ์สิทธิ์ไปโดยไม่จำเป็น ดั่งจะกล่าวต่อไปนี้

๑. ในเรื่องวิธีการเลือกตั้งของสมาชิกประเภทที่ ๒ นั้น รัฐบาลได้กระทำตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งได้ประกาศก่อนมีการฉลองรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้เมื่อก่อนที่จะนำขึ้นสู่สภา ฯ ประธานอนุกรรมการคือ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาก็ได้นำร่างขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ทำการติดต่อกับพระมหากษัตริย์ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้นำมาแจ้งต่ออนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญว่า ในหลวงทรงโปรดปรานร่างพระราชบัญญัตินั้นมาก และรับสั่งว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัยจะไม่ทรงขอแก้แม้แต่ตัวอักษรแต่ตัวเดียว อันที่จริงวิธีการเลือกสมาชิกประเภทที่ ๒ ตามพระราชบัญญัติการเลือกตั้ง พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น เนื่องจากที่ได้ทรงพระราชปรารภในขณะที่ร่างรัฐธรรมนูญอยู่ว่า การที่จะให้ผู้สมัครเข้ารับเลือกเป็นสมาชิกประเภทที่ ๑ ต้องได้รับความเห็นชอบ (approval) ของผู้ที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสมัยที่ ๑ ตามวิธีการในรัฐธรรมนูญชั่วคราวนั้น ทรงเห็นว่าไม่เหมาะ เพราะสมาชิกประเภทที่ ๒ พระมหากษัตริย์ทรงตั้งโดยพระราชกฤษฎีกาถึงครึ่งหนึ่งแล้ว ควรให้สมาชิกประเภทที่ ๑

---

[๙] หนังสือรายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๗๖ หน้า ๓๕๙–๓๖๐

นั้นสมัครได้โดยไม่ต้องมี approval ดั่งนี้ อนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็ได้ยอมปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ไม่ปรากฏเลยว่าได้ทรงขอร้องให้วางวิธีการเลือกคัดสมาชิกประเภทที่ ๒ โดยวิธีอื่น นอกจากที่กล่าวมาแล้ว

ครั้นเมื่อทรงพระราชปรารภมิให้มีคณะการเมือง และให้เลิกคณะราษฎรตามพระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๗๕ (ภายหลังฉลองรัฐธรรมนูญ) จึงได้ทรงพระราชปรารภที่จะให้เลือกจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถทั่ว ๆ ไป คือทรงหมายถึงข้าราชการชั้นสัญญาบัตรตามที่ปรากฏในพระราชบันทึก รัฐบาลได้คำนึงถึงพระราชปรารภในข้อนี้ ฉะนั้นก่อนที่จะขอให้ลงพระปรมาภิไธยในพระราชกฤษฎีกาตั้งสมาชิกประเภทที่ ๒ รัฐมนตรีหลายนายจึงได้นำรายชื่อไปทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงดำริ แต่มิได้ทรงทักท้วงประการใด และได้ทรงลงพระปรมาภิไธยให้ทีเดียว ในการเลือกตั้งนั้นเล่ารัฐบาลก็มิได้เลือกแต่ผู้ก่อการเท่านั้น จะเห็นได้ว่าในจำนวนสมาชิกประเภทที่ ๒, ๗๘ คนนั้น มีผู้ก่อการเพียง ๔๗ คน และในส่วนตัวบุคคลก็ได้คัดเลือกเอาบุคคลที่เป็นชั้นสัญญาบัตร จะมีที่ไม่ใช่สัญญาบัตรอยู่คนหนึ่ง คือ นายมังกร สามเสน แต่ผู้นี้ก็เคยได้รับราชการในตำแหน่งยกกระบัตรเมืองมาแล้ว ซึ่งพอจะเทียบได้กับชั้นสัญญาบัตร ส่วนวิธีการที่จะให้ข้าราชการสัญญาบัตรเป็นผู้เลือกผู้แทนของตนนั้นเห็นว่า อาจทำให้ข้าราชการประจำแบ่งแยกออกเป็นพรรคพวก เพื่อทำการเมืองเช่นนี้ก็ได้ ซึ่งจักไม่เป็นผลอันพึงปรารถนาในทางราชการ กลับอาจมีผลอันไม่พึงปรารถนายิ่งขึ้นไปกว่าที่จะใช้วิธีการแต่งตั้งโดยพระราชกฤษฎีกาก็ได้

อันที่จริงเรื่องที่เคยเป็นมาในขณะที่ยังมีสมาชิกแต่ประเภทเดียวนั้น เมื่อทรงรังเกียจผู้ใด เมื่อทราบในพระราชอัธยาสัยแล้ว ผู้นั้นก็ได้ลาออกจากสมาชิกภาพไปแล้วหลายนาย

อนึ่ง ที่ว่ากบฏหาพวกได้มากเพราะหยิบยกเอาการตั้งสมาชิกประเภทที่ ๒ ขึ้นอ้างนั้น ข้อนี้เห็นว่าการที่พวกกบฏหาพวกได้มากนั้น เพราะใช้วิธีหลอกลวง ดังปรากฏในสำนวนต่าง ๆ ที่ศาลพิเศษแล้ว

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๑

ข้าพเจ้าไม่ได้คัดค้านเป็นลายลักษณ์อักษรต่อวิธีการที่จะเลือกสมาชิกประเภทที่ ๒ ดั่งที่บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติเลือกตั้งผู้แทนราษฎร เพราะว่า

ก. พระยามโนฯ ได้สัญญาแก่ข้าพเจ้าว่า อันบัญชีรายนามผู้ที่เสนอให้เป็นสมาชิกนั้น จะส่งมาให้ข้าพเจ้าล่วงหน้าเป็นเวลานานก่อนที่จะตราขึ้นเป็นพระราชกฤษฎีกา

ข. และว่าจะเสนอรายชื่อมากกว่าจำนวนสมาชิกที่ต้องการตั้ง เพื่อข้าพเจ้าจะได้มีโอกาสเลือกได้บ้าง และรับจะพิจารณาคำทักท้วงของข้าพเจ้า

ค. กบว่าอนบญชีรายนามนั้นจะได้ทำขึ้นให้ตรงต่อหลักการ ซึ่งข้าพเจ้าได้วางไว้ให้แล้วให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

จริงอยู่อันข้อสัญญาต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว มิได้ทำขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรเลย ครั้นเมื่อถึงเวลาที่จะเสนอนามสำหรับคัดเลือกตั้ง พระยามโน ฯ ก็ได้ออกจากตำแหน่งหน้าที่ไปแล้วโดยถูกรัฐประหาร ข้าพเจ้าได้ร้องขอหลายครั้งหลายหนว่า อันบัญชีรายนามผู้ที่จะได้รับเลือกตั้งนั้นควรเสนอมาให้ข้าพเจ้าโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่อันที่จริงบัญชีรายนามนี้ได้ส่งมาให้ข้าพเจ้าในตอนกลางคืน ก่อนวันซึ่งได้กำหนดไว้สำหรับเป็นวันเปิดสภาผู้แทนราษฎร ความจริงประมาณเพียง ๑๒ ชั่วโมงก่อนที่จะถึงเวลาเริ่มการพิธีเปิดสภาผู้แทนราษฎรเท่านั้น การที่ทำเช่นนี้เห็นได้ชัด ๆ ว่ามุ่งหมายที่จะให้ข้าพเจ้าจำต้องเซ็นอนุมัติรายนามนั้นไปอย่างหลับหูหลับตา จะแสดงความขัดข้องประการใดก็คงจะทำให้การเปิดสภาผู้แทนราษฎรล่าช้าไปอีก และอย่างไรก็ดีก็คงจะไม่เป็นผลประการใดเลย

การที่จะป้องกันมิให้ข้าราชการประจำการไปเกี่ยวข้องกับการเมืองนั้น เป็นสิ่งที่พึงประสงค์และทำได้โดยง่าย คือ โดยวางเกณฑ์ไว้เสียว่า ข้าราชการนอกประจำการเท่านั้นที่อาจเข้าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ ส่วนข้าราชการประจำการนั้นก็มีสิทธิที่จะออกเสียงเลือกสมาชิกประเภทที่ ๑ อยู่แล้ว ข้าพเจ้าขอว่าอันสมาชิกประเภทที่ ๒ นั้นควรให้ข้าราชการทั้งหมดไม่ว่ายังประจำการอยู่หรือนอกประจำการก็ตามเป็นผู้เลือก ทั้งนี้มิใช่เพื่อที่จะทำให้ข้าราชการประจำการทั้งหลายมีความคิดไปในทางการเมืองยิ่งไปเสียกว่าที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้ นอกจากนั้น วิธีการนี้จะมีผลอันพึงประสงค์อย่างยิ่งในอันที่จะกันข้าราชการออกเสียจากวงการเมือง

การที่พวกกบฏสามารถหาสมัครพรรคพวกสนับสนุนการกระทำของเขาได้ โดยการหลอกลวงนั้นอาจเป็นได้ สมาชิกในคณะรัฐบาลน่าจะทราบดีอยู่ว่า อันวิธีการชนิดนี้พวกนักการเมืองอื่น ๆ ในประเทศสยามได้เคยนำไปใช้เป็นผลดีอย่างยิ่งมาแล้วด้วย แต่อย่างไรก็ดี ก็เป็นความจริงที่ความไม่พอใจในวิธีเลือกผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ อันนี้ได้เพิ่มจำนวนพรรคพวกและผู้เห็นชอบด้วยให้แก่พวกกบฏหลายคน

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๑

พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้สัญญาไว้ว่ากระไรนั้น รัฐบาลไม่อาจที่จะทราบได้เลย พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้ปิดบังความจริงที่ได้กราบบังคมทูลไว้ รัฐบาลเพิ่งทราบโดยพระราชบันทึกไขความฉบับหลังนี้เอง

ส่วนรายนามสมาชิกประเภทที่ ๒ ซึ่งได้นำทูลเกล้าฯ ถวาย รับสั่งว่า ๑๒ ชั่วโมงก่อนเริ่มพิธีเปิดสภาผู้แทนราษฎรนั้น ความจริงเป็นดังนี้

ในระหว่างที่เกิดกบฏ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปประทับที่สงขลา รัฐบาลได้พยายามกราบบังคมทูลขอให้รีบทรงกลับสู่พระนคร เพื่อที่จะได้ทรงพระราชทานความเห็นในการเลือกสมาชิกประเภทที่ ๒ แต่พระองค์ก็หาได้เสด็จกลับไม่ คงเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ ซึ่งรุ่งขึ้นก็จะเริ่มการเปิดพิธีสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลก็มิได้นิ่งนอนใจ จึงขอพระราชทานโอกาสให้ได้เข้าเฝ้าเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายรายนามสมาชิกประเภทที่ ๒ ก็โปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าได้ต่อเมื่อเวลาค่ำและขณะที่เฝ้านี้เอง รัฐบาลได้ทูลเกล้าฯ ถวายรายนามสมาชิกประเภทที่ ๒ ซึ่งรัฐบาลได้คัดเลือกจากข้าราชการสัญญาบัตร หรือเทียบสัญญาบัตรตามที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนบันทึกฉบับก่อน

อีกประการ ๑ ข้อไขความที่ว่า ในขณะที่เกิดกบฏนั้นยังไม่มีสมาชิกประเภทที่ ๒ เลย มีแต่สมาชิกประเภทเดียว กบฏจะมาอ้างถึงสมาชิกประเภทที่ ๒ ก็ดูกระไรอยู่

พระราชบันทึก ข้อ ๒

เนื่องจากเหตุที่สภาผู้แทนราษฎรของเรา ยังไม่เป็นสภาที่มีผู้แทนซึ่งราษฎรเลือกตั้งทั้งสิ้นนั้นเอง จึงมีผู้คิดเห็นว่ามาตรา ๓๙ แห่งรัฐธรรมนูญ[๑๐] นั้นยังไม่เหมาะเพราะพระราชบัญญัติใด ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงคัดค้าน สภาฯ อาจยืนยันให้เป็นไปตามเดิมได้โดยความเห็นข้างมากแม้แต่เสียงเดียว (simple majority) ตามธรรมดากฎหมายหรือนโยบายใด ๆ ที่พระมหากษัตริย์จะทรงคัดค้านนั้น คงจะต้องเป็นเรื่อง

---

[๑๐] มาตรา ๓๙ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ มีความว่า "ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเห็นชอบด้วยร่างพระราชบัญญัตินั้น จะได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในหนึ่งเดือน นับแต่วันที่นายกรัฐมนตรีนำทูลเกล้าฯ ถวายก็ดี หรือมิได้พระราชทานคืนมายังสภาภายในเดือนหนึ่งก็ดี สภาจะต้องปรึกษากันใหม่และออกเสียงลงคะแนนลับโดยวิธีเรียกชื่อ ถ้าและสภาลงมติตามเดิมไซร้ ท่านให้นำร่างพระราชบัญญัตินั้นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์มิได้ทรงลงพระปรมาภิไธยพระราชทานลงมาภายในสิบห้าวันแล้วท่านให้ประกาศพระราชบัญญัตินั้นใช้บังคับเป็นกฎหมายได้

สำคัญมาก และเกี่ยวกับการได้เสียของประชาชนหรือหลักการอันสำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเห็นกันว่าก่อนที่จะให้สภา ฯ ลบล้างคำคัดค้านของประมุขของชาติได้ ควรจะต้องให้ปรากฏแน่ชัดว่าราษฎรมีความเห็นด้วยกับนโยบายหรือกฎหมายนั้นจริงๆ ในประเทศต่าง ๆ ย่อมใช้วิธีการต่าง ๆ กันเพื่อสอบความเห็นของราษฎรอย่างที่ในประเทศสวิสมีการลงคะแนนทั้งประเทศ (plebiscite) ในประเทศอื่น ๆ อาจใช้วิธียุบสภาให้เลือกตั้งกันขึ้นมาใหม่ และโดยมากนั้น ถ้าให้โอกาสให้ประมุขของประเทศคัดค้าน (veto) ได้แล้ว ก็มักจะต้องให้สภา ฯ ลงมติมีเสียงข้างมาก ๒ ใน ๓ หรือ ๓ ใน ๔ แล้วจึงจะลบล้างเสียงคัดค้านของประมุขได้ (ดูตัวอย่างสหปาลีรัฐอเมริกา) ในประเทศสยามก็เช่นเดียวกัน มีผู้ที่เห็นควรให้มีเสียงข้างมากอย่างน้อย ๒ ใน ๓ เพื่อลบล้างคำคัดค้านของพระมหากษัตริย์จึงจะควร การนับเอาเสียงข้างมากเฉย ๆ (simple majority) เช่นที่เป็นอยู่นี้เท่ากับไม่ได้ถวายพระราชอำนาจในทางคัดค้านเลย และเมื่อสภา ฯ มีสมาชิกซึ่งรัฐบาลเลือกตั้งขึ้นเองถึง **ครึ่งหนึ่ง** เช่นนี้ แปลว่าสภาฯ อาจลบล้างคำคัดค้านของพระมหากษัตริย์ได้โดยเสียงของสมาชิกซึ่งราษฎรเลือก **ตั้งจริง** จริงเพียง **๑ เสียง** ซึ่งแปลว่าสภาอาจสนับสนุนนโยบายซึ่งราษฎรไม่ได้เห็นด้วยจริง ๆ หรือไม่ต้องการเลยจนนิดเดียว ถ้าจะให้เป็นว่าเอาเสียงราษฎรเป็นใหญ่จริง ๆ จะต้องให้มีเสียงข้างมาก **๓ ใน** ๔ เพื่อลบล้างคำคัดค้านจึงจะควร แปลว่าอย่างน้อยต้องให้มีเสียงสมาชิกที่ราษฎรเลือกจริง ๆ **ครึ่งหนึ่ง** เห็นด้วยกับการลบล้างนั้น

โดยเหตุเหล่านี้ ข้าพเจ้าเห็นควรแก้รัฐธรรมนูญในข้อนี้ให้เป็นว่า "ถ้าและสภาฯ ลงมติตามเดิมโดยมีเสียงข้างมาก ๓ ใน ๔ ของจำนวนสมาชิกทั้งหมด" ฯลฯ หรือจะเติมข้อความให้ได้ผลเช่นนั้นลงไปใน "บทเฉพาะกาล" ก็ได้ คือ ถ้าเลิกใช้บทเฉพาะกาลเมื่อไรก็ให้เลิกข้อความนั้นได้ เพราะถ้าสภา ฯ เป็นสภาที่ราษฎรเลือกเองทั้งหมดแล้ว ข้อรังเกียจตามที่กล่าวแล้วข้างบนย่อมหมดไป ถึงกระนั้นก็ดีการเหนี่ยวรั้งการออกกฎหมายหรือดำเนินนโยบายนั้นก็ยังควรมีอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ในประเทศอื่น ๆ เขาก็เห็นความจำเป็นจึงมีสภาสูง (Senate) เพื่อเหนี่ยวรั้ง เป็นต้น โดยเฉพาะในประเทศสยามเรายังไม่คุ้นเคยแก่วิธีการปกครองอย่างใหม่นี้ ทำให้รู้สึกความจำเป็นในข้อนี้มากขึ้น

การที่ข้าพเจ้าร้องขอให้มีการเปลี่ยนแปลงในข้อนี้ ไม่ใช่เพราะข้าพเจ้าต้องการอำนาจ เพราะข้าพเจ้าเบื่อหน่ายต่อการเมืองเต็มที่ ที่ร้องขอให้แก้ก็เพราะข้อนี้เป็นข้อที่ทำให้คนไม่พอใจในรัฐธรรมนูญตามที่เป็นอยู่นี้ นอกจากนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ต้องรับบาปรับความซัดทอด และ **รับผิดชอบโดยไม่มีอำนาจเลย** จะเหนี่ยวรั้งการกระทำของรัฐบาลหรือของสภา ฯ มิได้เลย แต่ถ้ารัฐบาลทำอะไรที่ไม่ถูกใจคน ข้าพเจ้า

ก็ถูกติเตียนว่า "ทำไมปล่อยให้ทำไปได้ ทำไมไม่ห้าม" ซึ่งเป็นของที่น่ารำคาญเต็มทน และบางครั้งหนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนรัฐบาลก็ชอบพูดซัดทอดด้วย เช่นว่า "ทรงเห็นด้วยและทรงยอมแล้ว" และเมื่อคัดค้านให้เป็นผลจริง ๆ ไม่ได้แล้ว ยังซัดทอดกันอยู่อย่างนี้ก็เป็นการหนักมือมาก

ถ้าไม่อยากจะถวายอำนาจในการคัดค้านแก่พระมหากษัตริย์ให้มากขึ้น จะเปลี่ยนว่าถ้าพระมหากษัตริย์ทรงคัดค้านกฎหมายใด ๆ แล้ว ต้องให้มีการเลือกตั้งกันใหม่ แล้วเปลี่ยนวิธีเลือกสมาชิกประเภทที่ ๒ หรือกำหนดวิธีการให้ราษฎรออกเสียงโดยตรงก็ดีเหมือนกัน แต่ถ้าปล่อยให้เป็นอยู่อย่างเดี๋ยวนี้ ย่อมมีเสียงอยู่ได้เสมอว่าการปกครองตามที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้เป็นลัทธิเผด็จการทางอ้อม ๆ ไม่ใช่ "Democracy" จริง ๆ เลย

สนองพระราชบันทึก

๒. ตามที่ทรงมีพระราชดำริจะให้แก้รัฐธรรมนูญมาตรา ๓๙ และทรงกล่าวถึงวิธีต่าง ๆ นั้น เห็นว่าวิธีอย่างประเทศสวิส ซึ่งให้มีการลงคะแนนทั่วประเทศ (plebiscite) นั้นจะนำมาใช้ในประเทศสยามในเวลานี้ยังไม่กนัด เพราะการศึกษาของเรายังไม่แพร่หลาย และราษฎรยังไม่สันทัดเคยชินต่อการปกครองระบอบนี้ จึงควรงดวิธีนี้ไว้ก่อน

ส่วนวิธีที่ให้สภา ฯ ลงมติมีเสียงข้างมาก ๒ ใน ๓ หรือ ๓ ใน ๔ จึงจะลบล้างเสียงคัดค้านของประมุขได้นั้น ในเรื่องนี้เป็นเรื่องของสภา ฯ ส่วนทางรัฐบาลนั้นเห็นว่าในทางปฏิบัติที่เป็นมาแล้วสำหรับพระราชบัญญัติที่ทรงคัดค้านนั้น บรรดาสมาชิกที่เป็นรัฐมนตรีและเลขานุการรัฐมนตรีทั้งหมด ตลอดจนผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๒ บางคนที่ไปประชุมก็นิ่งไม่ลงมติ (abstention) เสีย ดังจะเห็นได้จากผลแห่งการลงมติ คือ

ก. โวตพระราชบัญญัติอากรมรดก สมาชิกมาประชุม ๑๓๖ (ประเภทที่หนึ่ง ๗๖ นาย ประเภทที่สอง ๖๐ นาย) นิ่งไม่ออกเสียง ๑๒ เสียง ให้ออกเป็นพระราชบัญญัติ ๙๙ ผู้ที่เห็นไม่ควรออกเป็นพระราชบัญญัติ ๓๕

ข. ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขกฎหมายอาชญา สมาชิกมาประชุม ๑๔๐ (ประเภทที่หนึ่ง ๗๔ ประเภทที่สอง ๖๖ นาย) นิ่งไม่ออกเสียง ๒๙ เสียง ที่ออก ๑๑๑ ผู้ที่ออกเสียงให้ออกเป็นพระราชบัญญัติ ๗๕ ผู้ที่เห็นไม่ควรออกเป็นพระราชบัญญัติ ๓๖

เมื่อตามผลแห่งการปฏิบัติที่แล้วมาได้เป็นดังที่ได้กราบบังคมทูลมาแล้ว จึงเห็นว่าการที่จะแก้ไขไปในทำนองนั้นก็จะไม่ได้ประโยชน์เท่าใดนัก ผลที่จะพึงได้รับจากการแก้ไม่คุ้มกับที่จะทำให้รัฐธรรมนูญเสื่อมความศักดิ์สิทธิ์

ยังคงเหลืออยู่อีกวิธีหนึ่งตามที่ได้ทรงรับสั่ง คือ วิธียุบสภา ฯ ให้เลือกตั้งกันขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นวิธีที่อาจกระทำได้โดยไม่ต้องแก้รัฐธรรมนูญ คือโดยอาศัยบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญมาตรา ๓๕[๑๑] ในเรื่องนี้ก็ได้พิจารณาตามพระราชกระแสสำหรับร่างพระราชบัญญัติที่ได้ทรงคัดค้านก่อน ๆ แล้ว แต่เห็นว่าการที่จะยุบสภาฯ นั้นยังไม่สมควร เพราะความจำเป็นยังไม่ปรากฏ และจะทำให้เป็นการเปลืองพระราชทรัพย์โดยใช่เหตุ เพราะร่างพระราชบัญญัติทั้ง ๒ นั้น เป็นเรื่องที่รัฐบาลอาจทำความพอพระราชหฤทัยให้ตามข้อที่ทรงคัดค้านนั้นได้ แต่ในกาลต่อไปเพื่อที่จะไม่ต้องแก้รัฐธรรมนูญ จะโปรดให้ใช้วิธียุบสภา ฯ เนื่องด้วยพระราชบัญญัติที่ทรง Veto ก็ย่อมจะทรงทำได้ โดยโปรดเกล้าฯ แจ้งพระราชประสงค์ในการยุบสภา ฯ มาในพระราชหัตถเลขาที่ทรงคัดค้านนั้นด้วย

เมื่อมีวิธีการที่จะกระทำได้โดยมิต้องแก้รัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว จึงเห็นว่าไม่จำเป็นต้องแก้มาตรา ๓๙ แห่งรัฐธรรมนูญนี้ เพื่อยังความถาวรให้เกิดแก่รัฐธรรมนูญนี้จริง ๆ เพราะเมื่อสิ้นระยะเวลาเฉพาะกาลแล้ว รัฐธรรมนูญนี้ได้พระราชทานก็จะเป็นหลักถาวรยิ่งขึ้น

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๒

ตราบใดที่ยังคงให้สมาชิกประเภทที่ ๒ มีอยู่ ตามความเห็นของข้าพเจ้า วิธีการซึ่งเหมาะที่สุดในอันที่จะลงมติไม่เห็นชอบด้วยกับคำทักท้วงของพระมหากษัตริย์นั้นมีอยู่เพียงวิธีเดียว กล่าวคือ ควรให้มีเสียงข้างมากที่ไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนเศษสามส่วนสี่ ถ้าหากใช้วิธียุบ (สภา) แล้ว ก็จักต้องให้เป็นไปเองและจักต้องเพิ่มความในรัฐธรรมนูญไว้ว่า ในกรณีที่พระมหากษัตริย์ทรงทักท้วงพระราชบัญญัติฉบับใดลงมา สภา ฯ ผู้แทนราษฎรเป็นอันต้องยุบไปเองในคราวเดียวกัน ทั้งนี้ต้องเป็นไปโดยมิต้องอาศัยความยินยอมของรัฐมนตรีผู้หนึ่งผู้ใดในอันที่จะรับสนองพระบรมราชโองการ

ข้าพเจ้าได้เคยขอให้ยุบสภาผู้แทนราษฎรแล้ว แต่รัฐบาลก็ไม่ยินยอม และก็คงเป็นเช่นนี้แทบทุกคราวไป

ถ้านำวิธีนี้มาใช้แล้ว สมาชิกประเภทที่ ๒ ก็ควรที่จะเลือกตั้งกันใหม่เหมือนกัน

---

[๑๑] มาตรา ๓๕ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามมีความว่า "พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะยุบสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้ราษฎรเลือกตั้งสมาชิกมาใหม่ ในพระราชกฤษฎีกาให้ยุบสภาเช่นนี้ ต้องมีกำหนดให้เลือกตั้งสมาชิกใหม่ภายในเก้าสิบวัน"

การที่ข้าพเจ้าขอมาดั่งนี้ก็เพื่อที่จะรักษาหลักไว้ มิใช่เพื่อที่จะให้การทักท้วงพระราชบัญญัติของข้าพเจ้าเป็นผลทุกคราวไป ถ้าข้าพเจ้าแน่ใจได้ว่านโยบายอันใดเป็นความประสงค์อันแท้จริงของราษฎรส่วนมากแล้ว ข้าพเจ้าก็จะไม่ขัดขวางนโยบายอันนั้นเลย

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความในข้อที่ ๒

การที่จะให้สภาผู้แทนราษฎรต้องยุบไปเองโดยเหตุที่พระมหากษัตริย์ทรงทักท้วงพระราชบัญญัติฉบับใดลงมานั้น เห็นว่าตามระบอบรัฐธรรมนูญทำเช่นนั้นไม่ได้ ส่วนที่ได้เกยทรงขอให้ยุบสภาผู้แทนราษฎร และรัฐบาลไม่ยินยอมนั้น ข้อนี้ก็ได้กราบบังคมทูลไปแล้วในครั้งก่อนว่ารัฐบาลยังไม่เห็นเป็นการสมควรจึงมิได้ยุบ

ตามที่รัฐบาลได้ตอบพระราชบันทึกไปนั้น ก็ได้พยายามหาหนทางที่จะให้เป็นไปโดยไม่ต้องแก้ไขรัฐธรรมนูญ

พระราชบันทึก ข้อ ๓

ใน ๒ ข้อแรกนั้นข้าพเจ้าได้ขอให้แก้ไขรัฐธรรมนูญ ซึ่งอาจกล่าวกันได้ว่าไม่เป็นการสมควรก็ได้ เพราะข้าพเจ้าได้ยินยอมลงนามในรัฐธรรมนูญให้เป็นไปตามนั้น แต่ที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่ได้เห็นด้วยมาแต่ต้น และได้คัดค้านอยู่ตลอดเวลา แต่หากไม่เป็นผลจึงได้จำใจยอมไป มาบัดนี้มีโอกาสที่จะพูดอีกครั้งหนึ่ง จึงได้พูดไปตามใจคิด ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่ควรทำอะไรครึ่ง ๆ กลาง ๆ ถ้าจะดำเนินการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญก็ควรจะทำกันจริง ๆ หรือถ้าเห็นว่ายังไม่เหมาะเวลา จะทำกันอย่างอื่นก็ควรทำกันจริง ๆ เหมือนกัน ไม่ใช่บูชารัฐธรรมนูญ แต่ก็ไม่ทำตามหลักการกันจริง ๆ ทำอะไรครึ่ง ๆ กลาง ๆ ข้าพเจ้าไม่ชอบ

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะขอให้รัฐบาลทำการตามหลักการของรัฐธรรมนูญจริง ๆ คือทำตามมาตรา ๑๔ แห่งรัฐธรรมนูญ[๑๒]

ก. การให้เสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณา จริง ๆ

ตามที่เป็นมาแล้ว หนังสือพิมพ์ที่พูดอะไรไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาลก็ถูกปิด และหนังสือพิมพ์ที่คัดค้านนโยบายของรัฐบาลต้องเลิกล้ม เช่น หนังสือพิมพ์เดลิเมล์

---

๑๒ มาตรา ๑๔ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ มีความว่า "ภายในบังคับแห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคหสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ"

เป็นต้น ต่อไปขอให้อนุญาตให้หนังสือพิมพ์ออกความเห็นได้จริง ๆ และให้ติชมนโยบายของรัฐบาลได้จริง จะถูกปิดได้ต่อเมื่อยุยงให้เกิดการจลาจลอย่างชัด ๆ เท่านั้น เมื่อครั้งก่อนมีรัฐธรรมนูญ หนังสือพิมพ์มีเสรีภาพกว่าเดี๋ยวนี้เป็นอันมาก

ขอให้เลิกการจับกุมราษฎรโดยหาว่า "กล่าวร้ายรัฐบาล" เวลานี้ต้องระวังปากระวังคอกันเต็มที่ โดยกลัวสิ่งที่เรียกกันว่า "โอษฐภัย"

เสรีภาพในข้อ ก. นี้ย่อมต้องอยู่ภายในกรอบแห่งรัฐธรรมนูญ นั่นเป็นขอบขีดที่ควรวางไว้ได้

ข. ให้เสรีภาพในการประชุมโดยเปิดเผย และการตั้งสมาคม

ในเวลานี้ยังตั้งสมาคมการเมืองไม่ได้ ควรอนุญาตให้ตั้งได้ถ้าวัตถุประสงค์ไม่ขัดกับรัฐธรรมนูญ และต้องไม่ให้ทหารบก ทหารเรือ และตำรวจประจำการเป็นสมาชิกสมาคมการเมือง

การประชุมนั้นเคยมีเรื่องแปลก ๆ เช่น บุคคลบางจำพวกจะชวนเพื่อนฝูงไปเลี้ยงอาหารกันก็มีการถูกตำรวจฟ้องและถูกห้าม จนเป็นการเกรงกลัวกันมาก เป็นการตัดเสรีภาพและตัดความสุขของประชาชนบางจำพวก เห็นว่าควรเลิกการกระทำชนิดนี้

สนองพระราชบันทึก

๓. ในข้อที่จะขอให้รัฐบาลทำการตามหลักการของรัฐธรรมนูญจริง ๆ คือทำตามมาตรา ๑๔ แห่งรัฐธรรมนูญนั้น รัฐบาลก็ได้ปฏิบัติอยู่แล้ว

ก. ให้เสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณาจริง ๆ

ข้อนี้รัฐบาลรับรองได้แน่เพราะได้มีพระราชบัญญัติการพิมพ์ใหม่ เปิดโอกาสให้มีการอุทธรณ์คำสั่งพนักงานการพิมพ์ได้อย่างเต็มที่ เป็นการเพิ่มสิทธิยิ่งกว่าพระราชบัญญัติเดิม

ตามที่ทรงยกตัวอย่างหนังสือพิมพ์เดลิเมล์นั้น หนังสือพิมพ์เดลิเมล์ได้ยุยงให้เกิดการจลาจลอย่างชัด จึงต้องถูกปิด กรรมการอุทธรณ์ได้วินิจฉัยยืนตามคำสั่งพนักงานการพิมพ์ และจะทรงเห็นได้ว่าตัวการสำคัญในหนังสือพิมพ์เดลิเมล์ เช่น นายหลุยคีรีวัต และพระยาศราภัยพิพัฒน์ได้เป็นกบฏอย่างชัด ๆ นอกจากนี้เมื่อมีพระราชบัญญัติใหม่แล้วรัฐบาลมิได้ปิดหนังสือพิมพ์ใด และรัฐบาลต้องระมัดระวังในการที่จะสอดส่องมิให้หนังสือพิมพ์ใช้เสรีภาพในการกล่าวกระทบกระเทือนถึงพระองค์ดั่งที่เป็นมาแล้วก็ได้จัดการปิดหรือฟ้องร้องผู้กระทำผิด

อนึ่ง ในเรื่องการกล่าวร้ายรัฐบาลนั้น ถ้าการกล่าวนั้นเป็นการกล่าวติชมตามธรรมดา ซึ่งไม่เป็นการผิดกฎหมายอาชญาแล้วก็ไม่ทำการจับกุม นอกจากจะเป็นการกระทำผิดกฎหมายอาชญาซึ่งต้องว่ากล่าวไปตามระบิลเมือง

ข. ให้เสรีภาพในการประชุมโดยเปิดเผยและการตั้งสมาคม

ข้อนี้รัฐบาลยังข้องใจ และที่ยังมิได้อนุญาตให้มีพรรคการเมืองก็เพราะคำนึงถึงพระราชหัตถเลขาที่ ๒/๑๒๘ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ว่าไม่ทรงโปรดให้มีคณะการเมือง และทรงเลิกคณะราษฎรในฐานที่เป็นคณะการเมืองเสีย รัฐบาลในครั้งกระนั้นก็ได้ปฏิบัติตามแล้ว

ส่วนที่ทรงกล่าวว่า มีบุคคลบางจำพวกจะชวนเพื่อนฝูงมาเลี้ยงอาหารกัน ก็มีการถูกตำรวจฟ้อง และถูกตำรวจห้าม ข้อนี้คงจะมีคนกราบบังคมทูลความเท็จเพราะไม่เป็นความจริงเลย

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๓

(ก) ถ้าลักษณะการณ์เช่นนี้ได้ปฏิบัติไปแล้ว เรื่องนี้ก็เป็นอันตกไปเองในตัว

พึงสังเกตว่า อันบทแก้ไขประมวลกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ. ๒๔๗๐ มาตรา ๔ วรรค ๑ [๑๓] (ก) ซึ่งได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้น ณ บัดนี้ขัดกับความต้องการของรัฐบาลซึ่งตั้งอยู่ในระบอบรัฐธรรมนูญ เหตุที่มาตรานี้อาจแปลความไปในทำนองหนึ่งซึ่งถึงแก่จะจัดตั้งคณะพรรคการเมืองและทำการเผยแผ่หลักการใดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลใดซึ่งกำลังมีอำนาจอยู่แทบไม่ได้เลย ผู้หนึ่งผู้ใดที่จัดตั้ง

---

[๑๓] มาตรา ๔ .....

๑) ผู้ใดกระทำการอย่างใด ๆ ก็ตามสนับสนุนหรือสั่งสอนลัทธิหรือวิธีการเมือง หรือเศรษฐกิจว่าด้วยวาจาหรือลายลักษณ์อักษรหรือเอกสารตีพิมพ์หรือด้วยอุบายใด ๆ ก็ตาม ด้วยเจตนาหรือคำนวณว่าจะเกิดผลอย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้ คือ

.....

.....

ค. เพื่อให้เกิดความไม่พอใจและกระด้างกระเดื่องในหมู่คนทั้งหลาย ถึงอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นในแผ่นดินของท่านก็ดี

.....

ท่านว่ามันมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินกว่าสิบปี และให้ปรับไม่เกินกว่าห้าพันบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง

ประกาศมา ณ วันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๐ เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลปัจจุบัน

คณะขึ้นดั่งนี้อาจถูกจำคุกตามมาตรานี้ ดั่งเช่นคดีพระยาเทพหัสดิน ฯ เป็นต้น ถ้าหากตั้งใจจริง ๆ ในอันที่จะปกครองประเทศตามหลักแห่งประชาธิปไตยแล้ว เป็นการสมควรแล้วมิใช่หรือที่จะเปลี่ยนแปลงลักษณะการณ์เช่นนี้เสีย

(ข) ข้าพเจ้าชอบที่จะให้มีคณะพรรคการเมืองขึ้น จดหมายของข้าพเจ้ามีถึงพระยามโน ฯ นั้นได้เขียนไปในคราวที่รัฐบาลในครั้งแรกนั้นไม่ยอมอนุญาตให้คณะชาติตั้งขึ้น ข้าพเจ้าจึงแนะนำไปว่า ถ้าคณะชาติไม่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งขึ้นแล้วก็ควรที่จะเลิกล้มคณะราษฎรเสียเหมือนกัน อันที่จริงอาจแก้ได้ว่าสำหรับการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรครั้งแรกนั้นไม่พึงประสงค์ที่จะให้มีคณะพรรคการเมือง ข้าพเจ้าเห็นว่า ณ บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่จะอนุญาตให้คณะกรรมการเมืองจัดตั้งขึ้นโดยเปิดเผย หาไม่แล้วก็คงจะจัดตั้งขึ้นโดยลับ ๆ และคงจะมีความประสงค์และความมุ่งหมายไปในทางเข้ายึดอำนาจโดยใช้กำลังในเมื่อวิธีการอันถูกต้องตามกฎหมายไม่มีทางที่จะเอามาใช้ได้เสียแล้ว ถ้าหากไม่อนุญาตให้มีหนทางอันถูกต้องตามกฎหมายเพื่อคัดค้านการกระทำของรัฐบาลเสียเลย จุดประสงค์ในอันที่จะมีการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญก็ย่อมสูญหายไปหมดทีเดียว

การเปลี่ยนแปลงในบทรัฐธรรมนูญซึ่งข้าพเจ้าได้ขอมานั้น ก็มีผลกระทบกระเทือนเพียงข้อที่เป็นบทเฉพาะกาล เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแลไม่เห็นเหตุว่าทำไมความศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐธรรมนูญจึงจะถูกกระทบกระเทือนไปด้วย

ในตัวบทรัฐธรรมนูญเองก็มีวิธีการให้แก้ไขได้อยู่แล้ว ฉะนั้นรัฐธรรมนูญจึงไม่เป็นสิ่งที่ต้องสักการะจนถึงกับเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ทำไมจึงจะต้องปล่อยให้ลักษณะการณ์อันไม่น่าพึงพอใจคงอยู่ต่อไป การที่จะเคารพบูชารัฐธรรมนูญด้วยธูปเทียนและโดยไม่ปฏิบัติตามความมุ่งหมาย และความประสงค์อันแท้จริงของรัฐธรรมนูญนั้นก็เท่ากับเป็นการเล่นตลก

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๓

ก. รัฐบาลได้ตกลงไว้แล้วว่า จะตั้งกรรมการขึ้นพิจารณาสะสางบทกฎหมายที่ออกในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งขัดต่อระบอบรัฐธรรมนูญ

ข. ตามที่ทรงรับสั่งว่าได้ทรงส่งจดหมายถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ให้เลิกล้มคณะราษฎร เพราะรัฐบาลในครั้งนั้นไม่ยอมอนุญาตให้คณะชาติตั้งขึ้น ความข้อนี้พระยามโนปกรณ์นิติธาดาจะกราบบังคมทูลไว้อย่างไรก็ยังทราบไม่ได้ แต่ความจริงเรื่องนี้รัฐบาลพระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้นัดประชุมผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญทั้งหมด ที่ประชุมส่วนมากเห็นควรให้ตั้งคณะชาติ และยังไม่ทันที่รัฐบาลจะดำเนินการ

อย่างไร ก็มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดาดั่งได้กล่าวแล้ว ข้อนี้หลวงวิจิตรวาทการ เลขาธิการคณะชาติในเวลานั้นย่อมทราบได้ดี

ที่ทรงรับสั่งมาว่า การขอเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญก็เพียงกระทบกระเทือนเพียงบทเฉพาะกาล ไม่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐธรรมนูญกระเทือนไปด้วยนั้น ที่จริงได้ทรงขอแก้บทถาวรว่าด้วย "วีโต" ด้วย และแม้บทเฉพาะกาลก็สำคัญเหมือนกัน เพราะการที่มีบทเฉพาะกาลนั้น ก็เพื่อจะประคับประคองให้ความเรียบร้อยในสมัยหัวต่อหัวเลี้ยวเช่นนี้ได้เป็นไปโดยราบรื่นเพื่อความศักดิ์สิทธิ์แห่งรัฐธรรมนูญถาวรนั่นเอง ฉะนั้นถ้าไม่จำเป็นแล้วก็ไม่ควรแก้รัฐธรรมนูญไม่ว่าในมาตราใด ๆ

พระราชบันทึกข้อ ๔

ขอให้ยกเลิกพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ เพราะพระราชบัญญัตินี้มีวิธีการที่ขัดกับหลักเสรีภาพในร่างกายของประชาชน เช่น บุคคลอาจถูกจับกุม เพราะมีข้อหาว่าคิดจะทำลายรัฐธรรมนูญ แล้วถูกนำตัวขึ้นให้คณะกรรมการที่ไม่ใช่ศาลพิจารณา และกรรมการนั้นอาจสั่งให้เนรเทศบุคคลเหล่านั้นไปอยู่ในที่อันมีเขตจำกัด การกระทำเช่นนี้เป็นการตัดสิทธิของพลเมืองในการที่จะต่อสู้ข้อหาของเจ้าหน้าที่ ถ้ามีเหตุที่จะต้องชำระ ควรชำระโดยเปิดเผยในศาลหลวง ให้โอกาสให้จำเลยมีทนายว่าความและต่อสู้ความได้เต็มที่ ไม่ใช่ตัดสินกันอย่างงุบงิบ ซึ่งทำให้เห็นว่ารัฐบาลอาจขาดความยุติธรรม เป็นการกดขี่อย่างร้ายแรง

ข้อความต่าง ๆ ที่มีอยู่ในพระราชบัญญัตินี้จะคงใช้ต่อไปก็ได้ แต่ควรออกเป็นพระราชบัญญัติเพิ่มเติมแก้ไขกฎหมายลักษณะอาชญา และจะคงใช้วิธีลงโทษให้ไปอยู่ในเขตพื้นที่จำกัดก็ได้ แต่การพิจารณาคดีขอให้เป็นไปในศาลหลวงเหมือนคดีชนิดอื่น ๆ

สนองพระราชบันทึก

การที่จะยกเลิกพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญนั้นเห็นว่า วิธีการตามพระราชบัญญัตินั้นเป็นวิธีที่เบาที่สุด มิฉะนั้นก็จะต้องตั้งศาลพิเศษ และศาลทหารกันขึ้นเสมอเหมือนดั่งในต่างประเทศ วิธีการตามพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญนี้เป็นวิธีป้องกันไว้ก่อนแก้ เพราะถ้าจะรอให้มีการแก้ คือเมื่อมีกบฏขึ้นแล้ว ก็จะทำให้เสียชีวิตของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไปโดยใช่เหตุ อนึ่งพระราชบัญญัตินี้เป็นที่พอใจของผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าทำลายรัฐธรรมนูญ กล่าวคือมีจำเลยบางคนที่ได้ยื่นฟ้องต่อศาลแล้ว ได้ขอร้องให้พิจารณาตามวิธีการของพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ ดั่งนี้เป็นต้น

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๔

วิธีการอันดีเยี่ยมในอันที่จะป้องกันมิให้เกิดการกบฏขึ้นได้นั้น ก็โดยดำเนินการปกครองอย่างดีและโดยกำจัดข้อไม่พอใจต่าง ๆ เสีย มิใช่โดยวิธีปราบปราม กฎหมายใหม่นี้ไม่ให้ความยุติธรรมซึ่งเป็นหน้าที่ของศาลซึ่งจะต้องจัดการไป อันที่จริงไม่จำเป็นเลยที่จะหันเข้าใช้ศาลพิเศษทุกรายไป ความจริงศาลชนิดนี้ไม่ควรที่จะตั้งขึ้นเลย นอกจากในเวลาที่ฉุกเฉินจริง ๆ

ข้าพเจ้าไม่รังเกียจหลักการแห่งพระราชบัญญัตินี้ แต่ข้าพเจ้ารังเกียจวิธีพิจารณาคดีโดยคณะกรรมการ

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๔

การพิจารณาโดยคณะกรรมการนั้นได้พิจารณาตามทำนองลูกขุน

ก็อถือความบริสุทธิ์ใจเป็นใหญ่ มิใช่ในถ้อยคำสำนวน เพราะเป็นที่ทราบอยู่ว่าผู้ที่คิดก่อการเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐธรรมนูญนั้นย่อมจะทำลายหลักฐานที่เป็นเอกสาร เพื่อความสงบเรียบร้อยจึงควรป้องกันไว้ดีกว่าแก้ นอกจากนั้นกรรมการก็ต้องตั้งจากผู้พิพากษาทั้งนั้น

พระราชบันทึกข้อ ๕

ข้าพเจ้าเชื่อว่าความสงบราบคาบในท้องเมืองจะมีมากขึ้น ถ้าหากได้มีการให้อภัยโทษแก่นักโทษการเมืองที่ต้องถูกกักขังจำจอง หรือถูกลงโทษด้วยวิธีอื่น ๆ อยู่ในเวลานี้ ถ้ายังไม่ปล่อยนักโทษการเมืองกันเสียบ้าง คงจะมีผู้ที่คิดจะยึดอำนาจเพื่อให้พวกนักโทษเหล่านั้นได้พ้นจากทุกข์เวทนา ยิ่งทิ้งไว้นานไปก็จะต้องจับขังกันเป็นจำนวนมากขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นขอให้มีการให้อภัยโทษแก่นักโทษการเมืองดังต่อไปนี้

ก. นักโทษประหารชีวิต ให้เปลี่ยนโทษเป็นเนรเทศไปอยู่ในที่จำกัด ตามแต่จะกำหนดให้เป็นเวลา ๑๐ ปี (เอาบุตรภรรยาไปอยู่ด้วยได้)

ข. นักโทษจำคุกตลอดชีวิต ให้ลดโทษเป็นอย่างเดียวกับข้างบนนี้ แต่ให้มีกำหนดเพียง ๕ ปี

ทั้ง ๒ ประเภทนี้ถ้าผู้ใดเจ็บป่วยและนายแพทย์อันมีชื่อเสียงแนะนำให้รักษาตัว ณ ที่ใด ๆ แล้ว ขอให้ผ่อนผันให้รักษาตัวได้ตามคำแนะนำของนายแพทย์

ค. นักโทษอื่น ๆ ที่มีโทษต่ำกว่าที่กล่าวมาแล้ว ไม่ว่าประเภทใด และไม่ว่าจะถูกจับกุมไปในคราวใด ถ้าเนื่องจากโทษการเมืองให้พ้นโทษไปทั้งสิ้น

สนองพระราชบันทึก

๕. ในเรื่องลดโทษให้ผู้ที่ถูกศาลพิพากษาในเรื่องกบฏนั้น รัฐบาลได้ดำริไว้แล้วว่าเมื่อศาลพิเศษได้พิจารณาคดีเสร็จสิ้นทุกสำนวนแล้ว ก็จะได้พิจารณาเทียบกับตัวอย่างที่เคยมาแล้ว และพิจารณาถึงความผิดมากและน้อย และความเสียหายซึ่งบุตรภรรยาของผู้ที่ต้องเสียชีวิตไปในการปราบกบฏนั้นด้วย เพื่อแสดงให้เห็นเจตนาดี รัฐบาลขออ้างว่าในชั้นหลังนี้แม้ศาลพิเศษจะได้ตัดสินแล้วก็ดี รัฐบาลก็ได้สั่งให้งดการถอดบรรดาศักดิ์ไว้ก่อน เพราะจะพิจารณาถึงการลดโทษพร้อม ๆ กันกับสำนวนอื่น ๆ ซึ่งศาลพิเศษได้ตัดสินแล้ว (คำสั่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ จำเลยมีจำนวน ๗๗ คน)

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๕

ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบด้วยการยกโทษอย่างครึ่ง ๆ กลาง ๆ การยกโทษนั้นจะไม่มีผลดีประการใดนอกจากจะยกโทษอย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าขอยืนยันความเห็นอันนี้ของข้าพเจ้า

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๕

ข้อนี้จะไม่ขอเพิ่มเติมประการใดสุดแท้แต่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะวินิจฉัย

พระราชบันทึกข้อ ๖

ข้าราชการที่ถูกปลดออกจากราชการ โดยฐานถูกสงสัยว่าจะมีความผิดทางการเมืองก็ดี หรือถูกหาว่า "กล่าวร้ายรัฐบาล" ถูกลงโทษและพ้นโทษไปแล้วก็ดี แต่ถูกตัดสิทธิในการที่จะรับเบี้ยบำเหน็จบำนาญ ขอให้เขาได้กลับได้รับบำเหน็จบำนาญตามที่เขามีเกณฑ์จะได้ในวันที่ถูกปลดนั้น พวกข้าราชการที่ถูกปลดโดยเหตุข้างต้นนี้อาจมีใจแค้นเคืองรัฐบาลมาก และถ้าต้องอดหยากเพิ่มขึ้นอีกด้วยก็อาจมีความคิดในทางไม่ดีได้มาก ควรตัดทางไม่สงบโดยเหตุนี้เสียโดยให้เขามีอะไรกินบ้าง

ครอบครัวของข้าราชการที่ต้องถูกลงโทษในการเมือง เห็นจะมีหลายร้อยหลายพันในระหว่าง ๒ ปีที่แล้วมานี้ ควรจะมีใจกรุณาบ้าง เพราะคนเราก็มีท้องด้วยกันทั้งนั้น

สนองพระราชบันทึก

๖. ในเรื่องเบี้ยบำนาญข้าราชการที่ถูกปลดจากราชการ โดยฐานถูกสงสัยว่าจะมีความผิดทางการเมืองนั้น เมื่อมีสิทธิตามเกณฑ์ในพระราชบัญญัติเบี้ยบำนาญแล้วก็

ให้เบี้ยบำนาญทุก ๆ คน ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงเกณฑ์เรื่องอายุและเวลารับราชการ ฯลฯ ส่วนผู้ที่เป็นข้าราชการทหารนั้นมีการได้เบี้ยหวัด เมื่อยังไม่เข้าเกณฑ์ได้เบี้ยบำนาญก็ได้ให้เบี้ยหวัดไปหมดทุกคน

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๖

ถ้าหากได้จัดการไปดังนี้แล้วก็ไม่มีอะไรจะกล่าวอีกต่อไป แต่เท่าที่ข้าพเจ้าเข้าใจข้าพเจ้าได้ยินข่าวมาว่ามีข้าราชการบางคนได้ถูกไล่ออก หรือถูกปลดจากตำแหน่งหน้าที่ในฐานถูกสงสัยโดยมิได้มีการไต่สวนประการใดเลย ถ้าหากยังมีเรื่องดังที่ได้กล่าวข้างบนนี้อยู่ รัฐบาลจงแจ้งความตั้งใจอันที่จะให้บำนาญหรือบำเหน็จ และอนุญาตให้เขายื่นขอบำเหน็จบำนาญนี้ทางกระทรวงทบวงการต่าง ๆ

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๖

การที่รัฐบาลจะแจ้งความตั้งใจในอันที่จะให้บำนาญ หรือบำเหน็จตามสิทธิที่เขามีได้ตามกฎหมายนั้นรัฐบาลรับทำได้

พระราชบันทึกข้อ ๗

ข้าราชการที่ยังถูกสงสัยว่าเกี่ยวข้องกับ "การกบฏ" ครั้งใด ๆ ก็ตาม และที่กำลังจะฟ้อง หรือดำริจะฟ้องร้องต่อไป ขอให้งดการฟ้องร้องจับกุมเสียในคราวที่จะให้อภัยโทษแก่ผู้มีโทษผิดทางการเมืองในคราวนี้ เพื่อล้างกันเสียที ทั้งนี้เพื่อทำให้ข้าราชการหมดความร้อนใจร้อนตัว เรื่องราวที่เจ้าหน้าที่รวบรวมเพื่อจะฟ้องร้องควรทำลายกันเสียในครั้งนี้ ตั้งต้นกันใหม่ให้ขาว

สนองพระราชบันทึก

๗. ข้าราชการที่ยังถูกสงสัยเกี่ยวข้องกับการกบฏนั้น เวลานี้ได้สั่งให้งดการฟ้องร้องนานแล้ว ส่วนผู้ที่อยู่ระหว่างคดีก็ต้องว่ากล่าวไปให้คดีถึงที่สุดเสียก่อน และในไม่ช้าศาลพิเศษก็คงจะตัดสินให้เสร็จสิ้นไป

ส่วนการที่จะให้ทำลายเรื่องราวที่เจ้าหน้าที่รวบรวมเพื่อจะฟ้องร้องนั้น เห็นว่าจะทำลายเสียมิได้ เพราะเรื่องราวเหล่านี้ย่อมจะเกี่ยวข้องกับคดีอื่น ๆ

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๗

ขอให้ดูโทรเลขของวันที่ ๗ ของข้าพเจ้า ถ้าหากจะมีการยกโทษให้กันโดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็ดูเป็นการเสียเวลาเปล่า ๆ ในอันที่จะดำเนินคดีซึ่งอยู่ในระหว่างพิจารณาต่อไป ข้าพเจ้าไม่บังคับในข้อนี้ ถ้าจะไม่มีการฟ้องกล่าวโทษกันอีกต่อไป

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๗

เรื่องที่จะให้งดการฟ้องร้องว่ากล่าวคดีที่ยังอยู่ในระหว่างพิจารณานั้น ก็ต้องว่ากล่าวกันต่อไปให้เสร็จสำนวนเสียก่อน จึงจะพิจารณาว่าจะกรุณาแก่จำเลยอย่างใดรวมกันไปกับคดีที่ได้ตัดสินแล้ว

พระราชบันทึกข้อ ๘

ขอให้รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎร ให้คำมั่นเป็นลายลักษณ์อักษรแก่ข้าพเจ้าว่าจะไม่ตัดกำลังและตัดงบประมาณของทหารรักษาวังให้น้อยกว่าเท่าที่มีอยู่เวลานี้ เว้นแต่ข้าพเจ้าจะขอร้องเอง และจะคงให้ทหารรักษาวังอยู่ในฐานะที่เป็นอยู่ ณ บัดนี้ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ขอให้รัฐบาลจ่ายอาวุธและลูกกระสุนให้แก่กองร้อย กองพัน ในกรมทหารรักษาวังให้มีเท่ากับกองร้อยกองพันทหารราบอื่น ๆ

ในการที่ข้าพเจ้าร้องขอให้มีทหารรักษาวังไว้ตามเดิมนี้ ก็เพราะว่าบ้านเมืองยังอยู่ในเขตเปลี่ยนแปลงยังไม่มีอะไรแน่นอน ความคิดความเห็นของคนและคณะต่าง ๆ ยังพลุกพล่านเต็มที่ จึงอยากให้มีกรมทหารที่พอจะควบคุมมิให้ยุ่งเหยิงในการเมืองได้ เอาไว้รักษาพระราชวังและรักษาพระองค์โดยใกล้ชิดเท่านั้น เพื่อเป็นการอุ่นใจสำหรับข้าพเจ้าเองและเจ้านายพอสมควร

ถ้าหากเหตุการณ์ในบ้านเมืองสงบเรียบร้อย และการปกครองแบบรัฐธรรมนูญเข้าสู่ฐานะปกติ และประชาชนเคยชิน และเข้าใจในวิธีการปกครองแบบใหม่นี้ดีแล้ว ก็อาจเปลี่ยนแปลงฐานะของกรมทหารนี้ไปได้บ้าง ตามแต่จะเห็นสมควรในเวลานั้น

สนองพระราชบันทึก

๘. ในเรื่องที่จะตัดกำลังและตัดงบประมาณของทหารรักษาวังนั้น เรื่องงบประมาณนี้เกี่ยวแก่สมาชิกผู้แทนราษฎร รัฐบาลไม่มีความขัดข้องประการใดในการที่จะคงให้มีทหารรักษาวังไว้ตามเดิม ในเรื่องที่จะขอให้ทหารรักษาวังมีอาวุธเหมือนทหารราบทุกอย่างนั้น เห็นว่าตามประเพณีที่เป็นมาแล้วทหารรักษาวังหามีอาวุธเช่นนั้นไม่ ในต่างประเทศก็ดุจกัน การที่จะเพิ่มอาวุธให้แก่ทหารรักษาวังเช่นนี้ มีข้อจะคำนึงถึงทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นจอมทัพอยู่แล้ว ตลอดจนตำรวจซึ่งมีความจงรักภักดี อาจจะรู้สึกโทมนัสว่าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยก็เป็นได้

พระราชกระแสที่ทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๘

ข้าพเจ้าไม่เคยเป็นอย่างอื่น นอกจากจอมทัพแห่งกองทัพบกและกองทัพเรือ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ได้มีการรัฐประหารโดยทหารเป็นผู้กระทำ ๒ คราว มีการกบฏอย่างใหญ่โดยกองทัพบกครั้งหนึ่ง และอย่างเล็กน้อยโดยกองทัพเรือครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีข่าวลือข่าวน่าหวาดเสียวถึงว่าอาจมีการสู้รบขึ้นระหว่างกองทัพบกกับกองทัพเรือ และจนกระทั่งในระหว่างหมวดหมู่ต่าง ๆ ในกองทัพทั้งสองนี้ หากสิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นอีกจริง ๆ แล้ว พวกทหารก็จะมัวพะวงแต่ในการสู้รบระหว่างกันเองมากกว่าที่จะมาคอยระวังรักษาตัวข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงใคร่ที่จะได้ความคุ้มครองจากกองทหารสักกองหนึ่งซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการแก่งแย่งทั้งหลาย เพื่อเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้ขอร้องมาในเรื่องกรมทหารรักษาวัง

ถ้าหากและเมื่อกองทัพบกและกองทัพเรือกระทำการตามหน้าที่ของตนจริง ๆ คือในฐานะที่เป็นผู้รักษาความสงบและรักษาความปลอดภัยของประชาชาติ และไม่เข้ามายุ่งกับการเมืองแล้ว เมื่อนั้นก็เป็นเวลาอันควรที่จะลดกำลังกรมทหารรักษาวังมาทำหน้าที่เพียงเป็นเครื่องประกันเกียรติยศ หรือเป็นเพียงตำรวจรักษาการภายในพระราชวัง

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๘

เรื่องทหารรักษาวัง ซึ่งทรงพระราชประสงค์ให้มีอาวุธเยี่ยงทหารราบทั้งหลายนั้น เมื่อเสด็จกลับสู่พระมหานครแล้ว รัฐบาลจะได้จัดการถวายตามพระราชประสงค์

พระราชบันทึกข้อ ๙

ขอให้จัดการออกพระราชบัญญัติวางระเบียบการทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาในเรื่องขอพระราชทานอภัยโทษ

สนองพระราชบันทึก

๙. เรื่องนี้คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาลงมติแก้ไขร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาชญาเกี่ยวกับการพระราชทานอภัยโทษแล้วดังนี้

มาตรา ๒๖๓ ผู้ต้องคำพิพากษาให้รับโทษอย่างใด ๆ หรือผู้ที่มีประโยชน์เกี่ยวข้องเมื่อคดีถึงที่สุดแล้ว มีอำนาจทูลเกล้าฯ ถวายเรื่องราวต่อพระมหากษัตริย์ขอรับพระราชทานอภัยโทษ

เรื่องราวเช่นนี้ ให้ยื่นต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยภายในกำหนดสิบห้าวันนับแต่วันคดีถึงที่สุด

ถ้าผู้ถวายเรื่องราวต้องขังหรือจำคุก จะยื่นเรื่องราวต่อพะทำมะรงเรือนจำก็ได้ เมื่อรับแล้วให้พะทำมะรงรีบส่งไปยังรัฐมนตรีนั้นโดยทันที

เป็นหน้าที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถวายเรื่องราวต่อพระมหากษัตริย์ พร้อมทั้งความเห็นว่าควรพระราชทานอภัยโทษหรือไม่

ในกรณีซึ่งไม่มีผู้ใดถวายเรื่องราว ถ้ารัฐมนตรีดุจกล่าวแล้วเห็นเป็นการสมควรตามความยุติธรรม จะถวายคำแนะนำต่อพระมหากษัตริย์ให้พระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ต้องคำพิพากษานั้นก็ได้

ถ้าไม่มีพระบรมราชวินิจฉัยตกมายังรัฐมนตรีภายในกำหนดสองเดือน นับแต่วันทรงรับเรื่องราว ให้ถือว่าเรื่องราวนั้นตกไป

พระราชกระแสทรงไขความแก้คำสนองของรัฐบาลในข้อ ๙

อันบทร่างมาตรา ๒๖๓ ในประมวลวิธีพิจารณากฎหมายอาชญานั้น มิเป็นการตรงกันข้ามกับคำขอของข้าพเจ้าในเรื่องนี้ไปหมดทีเดียวหรือ และเป็นการตัดสิทธิซึ่งราษฎรมีอยู่ก่อนยิ่งขึ้นไปอีกมิใช่หรือ ร่างมาตรานี้ข้าพเจ้ายอมรับไม่ได้เลยทีเดียว

สนองพระราชกระแสที่ทรงไขความข้อ ๙

ในเรื่องมาตรา ๒๖๓ แห่งประมวลวิธีพิจารณากฎหมายอาชญานั้น ที่ว่าตรงกันข้ามกับคำขอของพระองค์ และเป็นการตัดสิทธิซึ่งราษฎรมีอยู่ก่อนนี้ รัฐบาลมองไม่เห็นว่าจะเสียหลักยุติธรรมอย่างใด เพราะราษฎรก็มีสิทธิทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาตลอดจนญาติและผู้มีส่วนได้เสียก็มีสิทธิทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษเช่นเดียวกัน มีข้อที่แตกต่างอันสำคัญอยู่ก็คือ ตามพระราชประสงค์นั้นเมื่อทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขึ้นไปแล้วจะปฏิบัติตามคำพิพากษาไม่ได้เลย ไม่ว่าเวลาจะล่วงพ้นไปนานสักเท่าใด แต่ตามร่างมาตรานี้ได้กำหนดเวลาไว้ว่า ถ้าไม่พระราชทานวินิจฉัยในฎีกา เมื่อล่วงพ้นกำหนดแล้วก็ถือเสมือนได้ทรงปฏิเสธไม่พระราชทานอภัยโทษ และปฏิบัติตามคำพิพากษาได้ดังนี้ ปัญหาอยู่ที่ว่า จะควรกำหนดเวลาหรือไม่กำหนดเท่านั้น รัฐบาลเห็นควรกำหนดเวลา ถ้าเวลาในร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาชญาไม่พอจะขยายให้ยาวออกไปอีกก็ได้

ค. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศสละราชสมบัติ

ป.ป.ร. บ้านโนล

แครนลี ประเทศอังกฤษ

เมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนากับพวก ได้ทำการยึดอำนาจการปกครองโดยใช้ทหาร ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ได้มีหนังสือมาอัญเชิญข้าพเจ้าให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าได้รับคำเชิญนั้น เพราะเข้าใจว่าพระยาพหลฯ และพวกจะสถาปนารัฐธรรมนูญตามแบบประเทศทั้งหลาย ซึ่งใช้การปกครองตามหลักนั้น เพื่อให้ประชาราษฎร์ได้มีสิทธิที่จะออกเสียงในวิธีดำเนินการปกครองประเทศและนโยบายต่าง ๆ อันจะเป็นส่วนได้ส่วนเสียแก่ประชาชนทั่วไป ข้าพเจ้ามีความเลื่อมใสในวิธีการเช่นนั้นอยู่เสมอ และกำลังดำริจะจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศสยามให้เป็นไปตามรูปนั้น[๑๔] โดยมิให้มีการกระทบกระเทือนอันร้ายแรง เมื่อมามีเหตุอันรุนแรงขึ้นเสียก่อนแล้ว และเมื่อผู้ก่อการรุนแรงนั้นอ้างว่ามีความประสงค์จะสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นเท่านั้น ก็เป็นอันไม่ผิดกับหลักการที่ข้าพเจ้ามีความประสงค์อยู่เหมือนกัน ข้าพเจ้าจึงเห็นควรโน้มตามความประสงค์ของผู้ก่อการยึดอำนาจนั้นได้ เพื่อหวังความสงบราบคาบภายในประเทศ ข้าพเจ้าได้พยายามช่วยเหลือในการที่จะรักษาความสงบราบคาบ เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงอันสำคัญเป็นไปโดยราบรื่นที่สุดที่จะเป็นไปได้ แต่ความพยายามของข้าพเจ้าไร้ผลโดยเหตุที่ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองหาได้กระทำให้บังเกิดมีความเสรีภาพในการเมืองอย่างสมบูรณ์ขึ้นไม่ และมิได้ฟังความเห็นของราษฎรโดยแท้จริง และจากรัฐธรรนูญมีทั้งสองฉบับ[๑๕] จะพึงเห็นได้ว่า อำนาจที่จะกำหนดนโยบายต่าง ๆ นั้นจะตกอยู่แก่คณะผู้ก่อการและผู้ที่สนับสนุนเป็นพวกพ้องเท่านั้น มิได้ตกอยู่แก่ผู้แทนซึ่งราษฎรเป็นผู้เลือก เช่น ในฉบับชั่วคราวแสดงให้เห็นว่า ถ้าผู้ใดไม่ได้รับความเห็นชอบของผู้ก่อการ จะไม่ได้เป็นผู้แทนราษฎรเลย

---

[๑๔] พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยมีพระราชดำริจะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ราษฎร โดยทรงมอบให้พระยาศรีวิสารวาจา และนายเรมอน บี. สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ เป็นผู้ยกร่าง ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

[๑๕] ฉบับชั่วคราวเมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ และฉบับถาวรเมื่อ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๖

ฉบับถาวรได้มีการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นตามคำขอร้องของข้าพเจ้า แต่ก็ยังให้มีสมาชิกซึ่งตนเลือกเองเข้ากำกับอยู่ในสภาผู้แทนราษฎรถึงครึ่งหนึ่ง การที่ข้าพเจ้าได้ยินยอมให้มีสมาชิก ๒ ประเภท ก็โดยหวังว่าสมาชิกประเภท ๒ ซึ่งข้าพเจ้าตั้งนั้น จะเลือกจากบุคคลที่รอบรู้การงานและชำนาญในวิธีดำเนินการปกครองโดยทั่ว ๆ ไป ไม่จำกัดว่าเป็นพวกใดคณะใด เพื่อที่จะได้ช่วยเหลือนำทางให้แก่สมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมา แต่ครั้นถึงเวลาที่จะตั้งสมาชิกประเภท ๒ ขึ้น ข้าพเจ้าหาได้มีโอกาสแนะนำในการเลือกเลย และคณะรัฐบาลก็เลือกเอาแต่เฉพาะผู้ที่เป็นพวกพ้องของตนเกือบทั้งนั้น มิได้คิดถึงความชำนาญ นอกจากนี้ คณะผู้ก่อการบางส่วนได้มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงโครงการเศรษฐกิจของประเทศอย่างใหญ่หลวง จึงเกิดแตกร้าว[๑๖] กันขึ้นเองในคณะก่อการและพวกพ้อง จนต้องมีการปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา โดยคำแนะนำของคณะรัฐบาล ซึ่งมีตำแหน่งอยู่ในเวลานั้น ทั้งนี้เป็นเหตุให้มีการปั่นป่วนในการเมือง ต่อมาพระยาพหล ฯ กับพวกก็กลับเข้าทำการยึดอำนาจโดยกำลังทหารเป็นครั้งที่ ๒ และแต่นั้นมาความหวังที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นไปโดยราบรื่นก็ลดน้อยลง

เนื่องจากเหตุที่คณะผู้ก่อการมิได้กระทำให้มีเสรีภาพในการเมืองอันแท้จริง และประชาชนไม่ได้มีโอกาสออกเสียงก่อนที่จะดำเนินนโยบายอันสำคัญต่าง ๆ จึงเป็นเหตุให้มีการกบฏขึ้นถึงกับต้องต่อสู้ฆ่าฟันกันเองในระหว่างคนไทย[๑๗]

เมื่อข้าพเจ้าได้ร้องขอให้เปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญเสีย ให้เข้ารูปประชาธิปไตยอันแท้จริง เพื่อให้เป็นที่พอใจแก่ประชาชน คณะรัฐบาลและพวกซึ่งกุมอำนาจบริบูรณ์

---

[๑๖] รายงานการประชุมกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ณ วังปารุสกวัน ๑๒ มีนาคม ๒๔๗๕ เสนอต่อผู้ก่อการและคณะรัฐมนตรี สรุปความเห็นแตกเป็น ๒ ทาง คือ ทางพระยามโนปกรณ์นิติธาดาให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่าและเลือกที่ให้แปลกกว่าตามโอกาสอำนวย ไม่วางนโยบายเศรษฐกิจไว้ และทางหลวงประดิษฐมนูธรรมซึ่งให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้าโครงการ เมื่อตกลงนโยบายอันใดให้แล้ว ตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติสำรวจและวางแผน เมื่อมีกำลังแรงทุนเพียงเท่าใดทำเพียงเท่านั้น

[๑๗] เช่นการลาออกของ "สี่ทหารเสือ" (พระยาทรงสุรเดช พระยาฤทธิอัคเนย์ พระยาพหลพลพยุหเสนา และพระประศาสนพิทยายุทธ เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ อันเป็นผลให้เกิดรัฐประหาร ในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ ภายใต้การนำของพระยาพหลพลพยุหเสนา หลวงพิบูลสงคราม และหลวงศุภชลาสัย เพื่อยึดอำนาจจากรัฐบาลชุดพระยามโนปกรณ์นิติธาดา, กบฏบวรเดช เมื่อวันที่ ๑๑–๑๒ ตุลาคม ๒๔๗๖ ภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดชและพระยาศรีสิทธิสงคราม, กรณีหลวงพิบูลสงครามถูกลอบยิงในวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗, กบฏนายสิบในปี ๒๔๗๘ และการจับกุมผู้ต้องสงสัยมีความเห็นไม่ตรงกับรัฐบาลเป็นจำนวนมากในปี ๒๔๘๑ (กบฏ ๒๔๘๑) อันเป็นผลให้มีผู้ขนานนามการเมืองในยุคนั้นว่า ยุคทมิฬ

ในเวลานี้ก็ไม่ยินยอม ข้าพเจ้าได้ร้องขอให้ราษฎรได้มีโอกาสออกเสียงก่อนที่จะเปลี่ยนหลักการ และนโยบายสำคัญอันมีผลได้เสียแก่พลเรือน รัฐบาลก็ไม่ยินยอม และแม้แต่การประชุมในสภาผู้แทนราษฎรในเรื่องสำคัญ เช่น เรื่องคำร้องขอต่าง ๆ ของข้าพเจ้า สมาชิกก็มิได้มีโอกาสพิจารณาเรื่องโดยถ่องแท้และละเอียดลออเสียก่อน เพราะถูกเร่งรัดให้ลงมติอย่างรีบด่วนภายในวาระประชุมเดียว นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ออกกฎหมายใช้วิธีปราบปรามบุคคลซึ่งถูกหาว่าทำความผิดทางการเมือง ในทางที่ผิดยุติธรรมของโลก คือ ก็ไม่ให้โอกาสต่อสู้คดีในศาล มีการชำระโดยคณะกรรมการอย่างลับไม่เปิดเผย[๑๘] ซึ่งเป็นวิธีการที่ข้าพเจ้าไม่เคยใช้ในเมื่ออำนาจสิทธิขาดยังอยู่ในมือข้าพเจ้าเอง และข้าพเจ้าได้ร้องขอให้เลิกใช้วิธีนี้ รัฐบาลก็ไม่ยอม

ข้าพเจ้าเห็นว่ารัฐบาลและพวกพ้องใช้วิธีการปกครองซึ่งไม่ถูกต้องตามหลักการของเสรีภาพในตัวบุคคล และหลักความยุติธรรมตามความเข้าใจและยึดถือของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะยินยอมให้ผู้ใดคณะใดใช้วิธีการปกครองอย่างนั้นในนามข้าพเจ้าต่อไปได้

ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจ อันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะเพื่อใช้อำนาจโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาชนราษฎร

บัดนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศโดยแท้จริง ไม่เป็นผลสำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าบัดนี้เป็นหมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือให้ความคุ้มกรองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติ และออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าขอสละสิทธิของข้าพเจ้าทั้งปวง ซึ่งเป็นของข้าพเจ้าอยู่ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ข้าพเจ้าสงวนสิทธิทั้งปวงอันเป็นของข้าพเจ้าแต่เดิมมา ก่อนที่ข้าพเจ้าได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์

อนึ่ง ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะให้ผู้ใดก่อการไม่สงบขึ้นในประเทศ เพื่อประโยชน์ของข้าพเจ้า ถ้าหากมีใครอ้างใช้นามของข้าพเจ้า พึงเข้าใจว่ามิได้เป็นไปโดยความยินยอมเห็นชอบหรือความสนับสนุนของข้าพเจ้า

---

[๑๘] พระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญ ให้อำนาจแก่คณะกรรมการซึ่งรัฐบาลเป็นผู้แต่งตั้งเป็นผู้พิจารณาคดี แทนที่จะเป็นอำนาจของศาล

ข้าพเจ้ามีความเสียใจเป็นอย่างยิ่ง ที่ไม่สามารถจะยังประโยชน์ให้แก่ประชาชนและประเทศชาติของข้าพเจ้าต่อไปได้ตามความตั้งใจและความหวัง ซึ่งรับสืบกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ยังได้แต่ตั้งสัตยาธิษฐานขอให้ประเทศสยามจงประสบความเจริญ และขอให้ประชาชนชาวสยามได้มีความสุขความสบาย

(พระปรมาภิไธย) **ประชาธิปก ปร.**

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ เวลา ๑๓ นาฬิกา ๔๕ นาที

(ประกาศทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๗๗)

ง. คำแถลงการณ์ของรัฐบาลเกี่ยวกับการสละราชสมบัติ

เนื่องในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ รัฐบาลขอแถลงให้ทราบทั่วกันว่า นับจำเดิมแต่ประเทศสยามได้เปลี่ยนแปลงจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ รัฐบาลก็ได้ดำเนินการปกครองเป็นที่เรียบร้อยตลอดมา ทั้งนี้ โดยอาศัยพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ครั้นต่อมา พ.ศ.๒๔๗๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงราชปรารภมายังรัฐบาลว่าใคร่จะเสด็จพระราชดำเนินไปรักษาพระเนตรในต่างประเทศครั้งที่ ๒

เมื่อคณะรัฐมนตรีได้ทราบพระราชดำริดังนั้น จึงได้ประชุมลงมติว่า ในระหว่างเวลาที่กล่าวแล้ว เป็นเวลาซึ่งกบฏเพิ่งจะเสร็จไปใหม่ ๆ บ้านเมืองยังไม่สู้จะเป็นปกติเรียบร้อยดีนัก อันการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จนิวัติมาประทับยังกรุงเทพมหานครนั้น ย่อมเป็นการอุ่นเกล้าฯ แก่ประชาชนยิ่งนัก ฉะนั้น ถ้าหากจะเสด็จไปรักษาพระเนตรยังต่างประเทศเสียในขณะนี้ก็จะเป็นที่ว้าเหว่แก่ประชาชน ดังปรากฏว่า ได้มีปัญหาถกถามกันในสภาผู้แทนราษฎรด้วยประการดังกล่าวแล้ว รัฐบาลจึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ควรจะทรงประทับรับการรักษาอยู่ในพระมหานคร โดยใช้แพทย์ที่เชิญมาจากต่างประเทศ แต่พระองค์ก็ได้มีพระบรมราชวินิจฉัยโดยเด็ดขาดว่า จำเป็นต้องไปรักษายังต่างประเทศ ซึ่งรัฐบาลก็จำต้องสนองพระบรมราชวินิจฉัยตามพระราชประสงค์

ในระหว่างที่พระองค์ได้ทรงประทับรักษาพระเนตรอยู่ ณ ต่างประเทศ รัฐบาลก็ได้ทำการติดต่อกับพระองค์ตลอดมาเป็นที่เรียบร้อยปราศจากอุปสรรคทั้งปวง จนเมื่อรัฐบาลได้นำร่างพระราชบัญญัติอากรมรดก และการรับมรดก พุทธศักราช ๒๔๗๖ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อทรงลงปรมาภิไธยออกประกาศใช้เป็นกฎหมาย พระองค์ได้ทรงทักท้วงในหลักบางประการ แต่เมื่อรัฐบาลได้กราบบังคมทูลพระกรุณาจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงได้ทรงลงปรมาภิไธยในร่างพระราชบัญญัติที่กล่าวแล้ว ออกประกาศใช้เป็นกฎหมายอยู่จนกระทั่งบัดนี้ ต่อมารัฐบาลได้นำร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญาทหาร พ.ศ. ๒๔๗๗ รวม ๓ ฉบับ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแล้ว ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อทรงลงปรมาภิไธยใช้เป็นกฎหมาย แต่พระองค์ไม่พอพระราชหฤทัยในหลักการบางอย่างจึงได้พระ

ราชทานร่างพระราชบัญญัติทั้ง ๓ คืนกลับไปยังสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสภาได้ลงมติยืนยันตามเดิม รัฐบาลจึงนำร่างพระราชบัญญัติทั้ง ๓ ฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อขอให้ทรงลงปรมาภิไธยอีกครั้งหนึ่ง ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม แต่ก็ไม่ทรงลงปรมาภิไธย พระราชทานคืนมาภายในกำหนดรัฐธรรมนูญ

ในระหว่างนี้ รัฐบาลได้ทราบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีข้อข้องพระราชหฤทัยบางประการ ซึ่งถ้ารัฐบาลมิได้จัดถวายให้เป็นการสมพระราชประสงค์แล้ว พระองค์ก็ทรงสละราชสมบัติได้ รัฐบาลจึงได้รีบจัดถวายเพื่อให้ต้องพระราชหฤทัยทุกประการ แต่ต่อมามิช้า รัฐบาลก็ได้รับทราบเกล้าฯ จากสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงสละราชสมบัติ ในตอนนี้ รัฐบาลรู้สึกวิตกเป็นอันมาก เพราะทราบกรณีและเหตุผลโดยชัดแจ้ง จึงได้แต่งตั้งให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ และนายนาวาตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. เลขานุการคณะรัฐมนตรี เป็นผู้แทนรัฐบาลออกไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ประเทศอังกฤษ และให้พยายามกราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จกลับพระมหานคร คณะผู้แทนรัฐบาลก็ได้กระทำตามคำสั่งโดยเต็มที่ แต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะพระองค์ได้ทรงขอร้องต่อรัฐบาลหลายประการ ในประการที่ไม่ขัดกับรัฐธรรมนูญ รัฐบาลก็ได้จัดสนองพระราชประสงค์เท่าที่จะจัดถวายได้ ในส่วนที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ ก็เป็นอันนอกเหนืออำนาจที่รัฐบาลจะจัดถวายได้ตามพระราชประสงค์ ในที่สุดได้แสดงพระราชประสงค์มาว่า ขอให้นำเรื่องทั้งหมดเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อวินิจฉัย ซึ่งรัฐบาลก็ได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ โดยนำเรื่องขึ้นเสนอสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ทำการอภิปรายกันแล้ว สภาผู้แทนราษฎรได้เห็นชอบพร้อมกันที่รัฐบาลได้ปฏิบัติไป และลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ผ่านระเบียบวาระไปได้ตามข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสภาผู้แทนราษฎร

บัดนี้ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติ พระราชทานมายังรัฐบาลแต่วันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ รัฐบาลได้รับพระกระแสใส่เกล้าฯ ด้วยความโทมนัสอย่างยิ่ง เพราะรัฐบาลรู้สึกอยู่ว่าได้มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริตต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้อยู่เต็มที่ตลอดมา ได้พยายามทุกทางจนสุดความสามารถที่จะทัดทานขัดพระราชประสงค์มิให้ทรงสละราชสมบัติ แต่ก็หาสมความมุ่งหมายไม่ ฉะนั้น รัฐบาลจึงได้นำพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติขึ้นเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติรับ

ทราบไว้ด้วยความโทมนัส และในโอกาสนั้นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ซึ่งเป็นผู้รักษาราชการให้เป็นไปตามกฎมนเทียรบาล ได้นำพระนามพระราชวงศ์ซึ่งสมควรจะเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ โดยมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทรงลงพระนามว่า ทรงตรวจถูกต้องแล้ว ขึ้นเสนอผู้แทนราษฎรเพื่อรับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ตามมาตรา ๙ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งพระราชอาณาจักรสยาม ในที่สุดสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบด้วย ให้สถาปนาพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดลเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสืบราชสันตติวงศ์ต่อไป ตั้งแต่วันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ และได้ลงมติเห็นชอบให้ตั้งนายพลเอก พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นอนุวัฒน์จาตุรนต์ นายนาวาตรี พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ ทิพอาภา ร.น. และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามมาตรา ๑๐ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม

ตามเหตุดังกล่าวมาแล้ว ประกอบด้วยมีเวลาอันจำกัด รัฐบาลจึงขอแถลงให้ประชาชนทราบไว้แต่โดยย่อเสียชั้นหนึ่งก่อน ส่วนเรื่องราวโดยละเอียดนั้นรัฐบาลจะได้โฆษณาให้ทราบโดยตลอด พร้อมด้วยสำเนาพระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติในโอกาสอันเร็วที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม ขอให้ประชาชนเชื่อมั่นในรัฐบาลนี้ว่า รัฐบาลนี้ย่อมรักษาระบอบรัฐธรรมนูญการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเสมอ

ในที่สุดนี้ รัฐบาลขอให้ข้าราชการทั้งฝ่ายทหาร พลเรือน ตลอดจนอาณาประชาราษฎร์จงตั้งอยู่ในความสงบ อย่าได้หลงเชื่อข่าวอกุศลใด ๆ ซึ่งหากจะมีผู้ก่อให้เกิดขึ้น และช่วยเหลือร่วมกันเพื่อสภาพความเรียบร้อยแก่ประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญจงทุกประการ

วันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๗๗๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ส. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๗